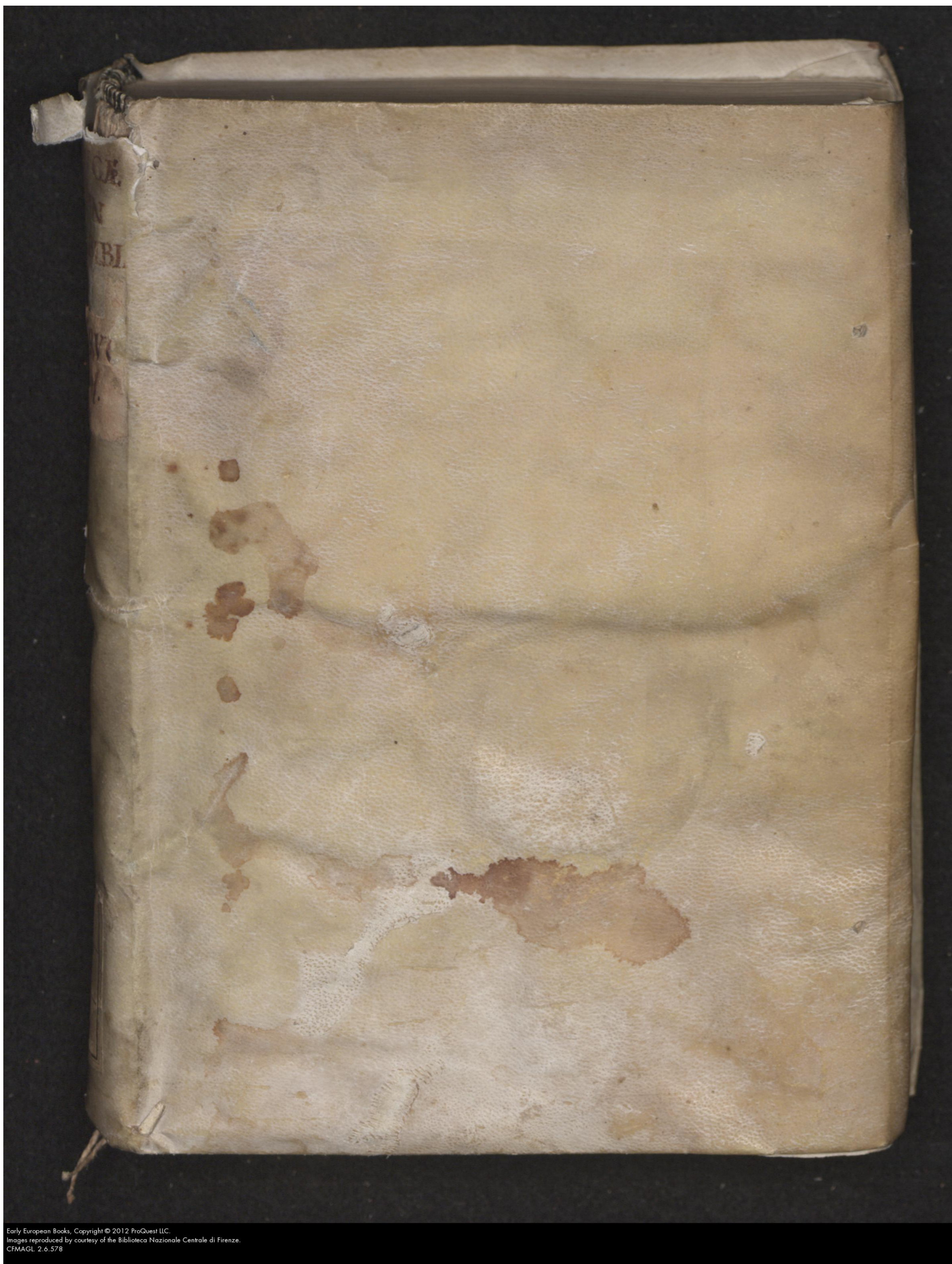
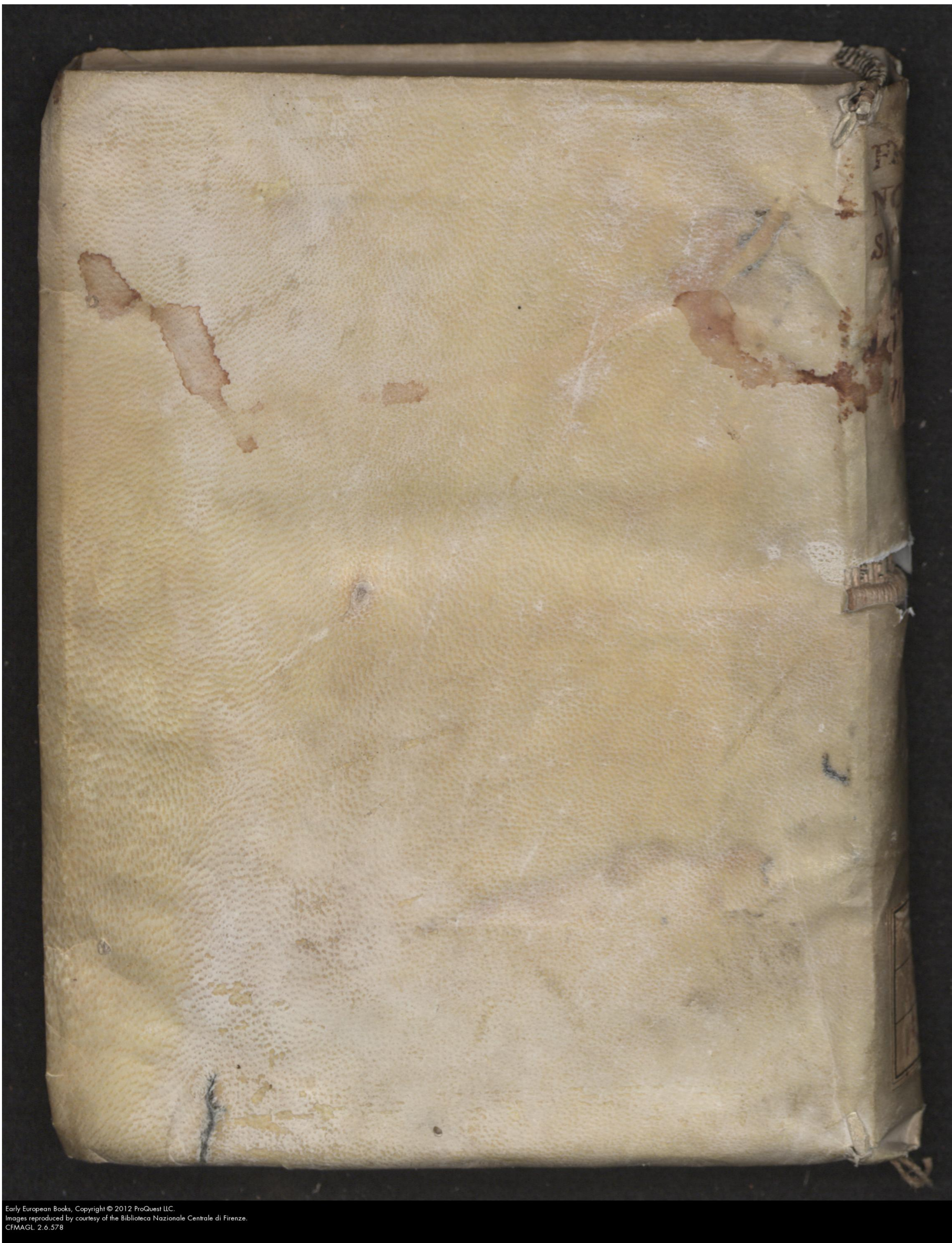
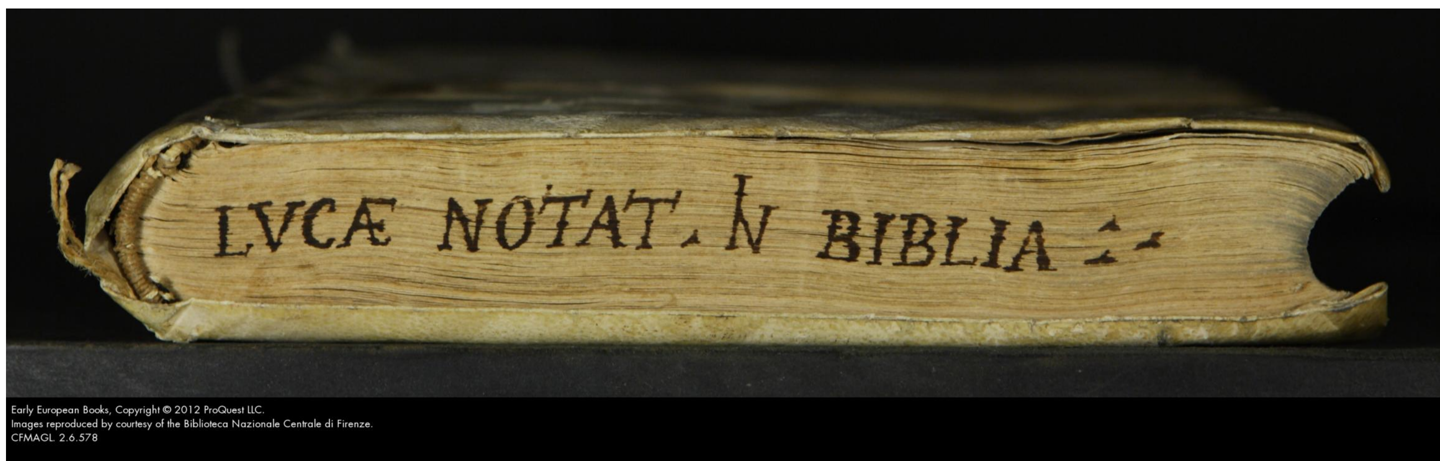

LVCÆ NOTAT. IN BIBLIA

XL

LVC. BRVG

in Bibl.

NOTATIONES IN SACRA BIBLIA,

QVIBVS, VARIANTIA DISCREPANTIBVS EXEMPLARIBVS LOCA, SVMMO STVDIO DISCVTIVNTVR;

Auctore

FRANCISCO LVCA BRVGENSI, S. THEOLOG. LICENTIATO.

ANTVERPIAE,
Ex officina Christophori Plantini,
Architypographi Regij.
M. D. LXXX.

ILLVSTRISSIMO S. R. E. CARDINALI GVLIELMO SIRLETO.

AM DEMVM prodeunt, Amplissime Præsul, secunda Bibliorum editione, quæ à quinquennio primæ editioni iungēdæ fuerant, promissæ Notationes. Meritò notandū me existiment aliqui non statim ab initio seruati promissi, quòd Bibliorum illorum, nostra tūc opera expolitorum, margines, absque Notationibus his, ad quas etiam Lectorem remittunt, intelligi nequeant. Ceterùm, facilè me culpa exsoluturus est, qui causas intellexerit. Etenim, cùm primùm rem animo concepissem, trium mensium arbitrabar opus esse, trimestri à me in ea quæ tractanda acceperã loca scribi posse. At, cùm rem cœpi, & inuestigandis, penetrandis, explicandisque locorum varietatibus, me dedi; tantam inueni, etiam vbi minimè expectaueram, rei difficultatē, quantam nemo, nisi qui ipse experientia didicerit,

facilè autumet, ita vt triennium operi diligentiſſimè tributum, nedum trimeſtre, haudquaquam ſuffecerit, ſi exacti aliquid, cuiuſmodi ſit oportet id quod hoc exulceratiſſimo quidem ſed argutiſſimo ſeculo prodire audeat, ederetur. Verùm, an exactum id ſit quod à nobis editur, aliis iudicãdum relinquimus: nos certè laboribus nullis pepercimus, ita vt, ſi non res, at conatus, laude dignus eſſe poſſe videatur. Acceſſerũt porrò ad operis difficultatem, alia non raró litteraria negotia, quæ, nunc à maioribus demandata, nunc ex officio incumbentia, cùm prætermitti nõ poſſent, operis huius editionem tardarunt. Denique, bellorum ortæ tempeſtates, cùm nos Louanio eiecissent, atque in patria nihilo iam magis tranquilla exſules eſſe compuliſſent, diu manus à tabulis prohibuerunt, ſeruientium piorum conſolationi, ſacris concionibus, ſacra excipienda exomologeſi, aliiſque ſacris miniſteriis, atque exſpectantium interim, ſi fortè, pacatis diuina dignatione rebus, Louanium, vbi librorum

rum copia ſuppetebat, liceret reuerti. Verùm, cùm longa nos exſpectatione falli, & ſuaui ſpe fruſtrari miſerè cerneremus, id quod reliquum erat aggreſſi, à medio prioris epiſtolæ B. Petri deinceps, quo modo potuimus ad finem perduximus, atque ad editionem vniuerſa parauimus. Sed erunt; ſat ſcio; qui hæc noſtra ridebunt, atque vt friuola adſpernabuntur, ij nempè, qui, aut ſcripturam ipſam ſacram, aut illius præcipuè vulgatam Latinè editionem, ob ſtyli humilitatem, atque incomtas ac natiuas phraſes paruipendunt, nec curæ ipſis ſunt, quæ occurrũt ſubinde, codicum varietatulæ. At eorum ego nihil mouebor ſententijs, qui, & ſcripturam ipſam ſacram, & vulgatam illius Latinorum verſionem, antiquiſſimam illam, & SS. Tridentinæ Synodi declaratione, præ cæteris vniuerſis authenticam, eo proſequor honore, vt longè faciam pluris, vnum hîc, etiã minimum, ſuę integritati locum reſtituiſſe, quàm Ciceronis, Salluſtij, Virgilij, Horatij, aut cuiuſcumque alterius huius ordi-

 nis

nis, quinquaginta. Et ſi qui laudi ſibi ducunt horũ editiones à mendis vindicaſſe: longè ego maiori dignum laude cenſeo, qui hîc id operæ collocarit. Non ita verò id operæ hîc deſidero, quaſi ſcriptura ſacra erroribus obnoxia ſit, quæ à prima veritate profecta veritatis regula eſt, ſed, quòd, in codices ſiue apographa ipſa, Græca maximè & Latina, per frequentem exemplarium in exemplaria transfuſionem, nũc librariorum, nunc lectorum, oſcitantia, incuria, inſcitia, temeritate, labeculæ, errata, deprauationeſque ſubinde irrepſerint, quæ, aliorum codicum ſiue apographorum collatione, mutari, corrigi, auferri debeant. Id cùm in ipſo ſcripturæ fonte acciderit (perſpicuũ eſt in nouo Teſtamento Græco: nam de veteri Hebræo nihil dicere volumus) longè magis in tranſlatione accidiſſe potuit. Quare, quod nobis obiectant alij, cùm vetus editio Latina, à Tridentino concilio probata, atque authentica pronunciata ſit, nulla ampliùs opus eſſe caſtigatione, ridiculum prorſus eſt. Neque
enim

enim Concilium, editionis huius exemplaria erratorum expertia esse iudicauit, neque etiã certum aliquod editionis exemplar ſequendum omnibus propoſuit: ſed editionem ipſam, cæteris quæcumq. exſtant Latinis editionibus, prætulit, & authenticam definiuit. Hanc qui voluerit ex Hebręo aut Gręco mutare, aut ſuo pro iudicio corrigere, correctamq́ue pro ipſa veteri editione emaculata proponere, is Synodi ſententiæ proculdubio aduerſetur. Non enim veterem ſeruat, ſed ſuam obtrudit editionem. Cęterùm, qui ex variis ipſius veteris editionis exemplaribus, illi emendandæ & primæuæ lectioni germanæq́; . Interpretis ſcripturæ reſtituendæ, operam nauet, tãtùm abeſt vt menti Synodi aduerſetur, vt, ipſa ad hoc Synodo hortante, ex mente Synodi faciat. Statuit enim, vt hæc ipſa vetus & vulgata editio, quàm emendatiſſimè imprimatur; emendatè autẽ imprimi haud poſſe videtur, niſi, collatis variis illius exemplaribus, menda deprehenſa eliminentur, ſincera lectio admittatur. Qua in

re, vt

re, vt Synodi deſiderio ſatisfaceret Theologica Facultas, & D. Hentenio olim, & pòſt nobis, hoc operis demãdauit. quanquam à nobis, textus, vt ab Hentenio eſt editus, verbis neutiquam mutatus ſit. Non enim, ex Hebræo, Græco, Chaldęo, aut Syro, vulgatam emẽdare ſtuduimus verſionẽ: ſed, cùm variare reperta eſſent vulgatæ verſionis exemplaria, adhibita ſunt Hebræa & Græca, plerumq. etiam Chaldæa & Syra, vt dignoſci poſſet quæ exemplaria lectionem ſeruarent germanam. Nam, qui ſolam adfert Latinorum exemplarium variationẽ, nihil niſi ſcrupum inijcit lectoris animo: hæret enim animi dubius quid amplectatur, donec, aut ex fontibus, aut ex antiquis aliarum linguarum editionibus, aut ex tractatorum commentariis, aut ex locorum circumſtantiis, aut ex ipſa exemplarium ſpectata integritate, aut denique ex his ſimul omnibus, quod inter exemplaria ipſa diſcernat, adferatur. Hoc conati ſumus, cùm in marginibus Bibliorũ, tum maximè his in Notationibus. Vſq. adeò.
verò

verò à nobis abfuit animus, vel minimum recedendi ab ipſa veteris Interpretis ſcriptura, vt is ſcopus noſter fuerit, ipſam quærere Interpretis ſcripturam, non tantùm in rebus maioris ponderis, verumetiã in minutis, &, quod amplius eſt, etiam vbi ipſa Interpretis ſcriptura minùs fortè cõmoda videri poterat. ita vt nihil perinde verear, quàm, vt nimiæ me anxietatis multi notent. At quare hæc? non aliam ob cauſam, quàm, vt pura puta haberi poſſit, quam Synodo viſum eſt præſcribere, vetus editio: quæ ſi quid ſubinde minùs commodè fortaſſe vertat, non aliunde ipſa emendetur, ſed ex doctorum virorum id ſcriptis diſcatur. Quare &, cùm in dubium, de germana Interpretis ſcriptura, quouis pacto veniremus, non ipſi ſententiam diximus, ſed, iis quæ pro ſingulis facerẽt partibus in medium allatis, ferendam ſententiam aliis reliquimus. Quin & alias, cùm, re ſatis perſpicua, noſtram auſi ſumus ſententiã explicare, in omnes æquè partes, ita vt ferebat vnaquæque, diſſe-

ruimus, vt ſi quem plus fortè alterius partis mouere poſſint rationes, eam præ noſtra liber amplectatur opinione. Cupimus enim melioribus ſubiecta ſententiis, quæ à nobis iudicata ſunt; nec tantùm, verumetiam quæcunque aut dicta aut ſcripta. Quamobrem, olim decreuimus, alicui Præſulum Eccleſiæ, has noſtras lucubrationes inſcribere: non quòd iis dignas cenſeremus, ſed, quòd eorum propriè ſit, certum eiuſmodi de rebus iudicium ferre. Porrò, ab ipſo initio, non alius occurrit, cui meliori viderentur ratione offerri poſſe, quàm V. D. Amplitudo, Cardinalis Illuſtriſſime, quem, pietatis iunctæ eruditioni nota, celebrẽ nobis, carum, obſeruatumq́ue reddiderat. Vt enim auctoritate polles, ita & eruditione præſtas, &, quod huc facit, linguarum cognitione excellis, quodq́ue proximè vrget, earum peritus & ſtudioſus es rerum, cuiuſmodi hîc tractare conati ſumus. Id loquuntur doctiſſimæ veſtræ in Græcum Pſalterium obſeruationes, Regio Bibliorum operi iunctæ, &, quas

præ manibus R. V. habet, quarum non exiguã ipſi vidimus & legimus partem, exactiſſimæ in librum Eccleſiaſtici Notationes, quibus alia conſimilia plura D. V. induſtriã meditari intelleximus. Quare, quidquid hoc eſt, quod de lectionum S. Scripturæ varietate ſcripſimus; parum vtique, ſi reſpiciãtur, quæ, & nobis ipſis, & aliis, adhuc relicta ſunt; ampliſs. D. T. exhibemus ac dedicamus, vt, ſub tui nominis auſpiciis editũ, & à te benignè in tutelam acceptum, ſi quid erroris habeat, tua auctoritate corrigatur; ſi quid boni, tui nominis accommodatione aduerſus æmulos defendatur; ſi quid lectu dignũ, tuæ eruditionis celebritate commendetur. Vniuerſa enim quæ dicta à nobis ſunt, tuæ, & ſanctiſſimi Patris noſtri Romani Pontificis, atque Eccleſiæ Catholicæ cenſuræ, perpetuò ſubmiſſa volumus. In his porrò elaborandis, adfuit præcipuè nobis, Reuerẽdus in Chriſto Pater, S. Theologiæ Licentiatus, P. Ioannes VVilhelmi Harlemius, Collegii ſocietatis Ieſu Louanii colendiſſimus

Rector, ac per Belgium Viceprouincialis dignissimus, vir summa eruditione, qui, diuino quo præcellebat ingenio, linguarũ, Latinæ, Græcæ, Hebraicæ, Chaldaicæ, Syriacæ atq. Arabicæ, difficultates superauerat, & Theologicorum mysteriorũ intima penetrauerat, ea adhæc vitæ puritate, ea morum suauitate ornatus, ea animi ad iuuandos quoscumque promptitudine, ea deniq. in Deum perpetuò pergenti pietate præditus, vt homini bono, voluptatis summę loco esset, eius frui alloquio, sacrisque simul ac doctis sermonibus refici. Testari possum, qui, eo, præceptore, institutore, patre, quinetiam; quæ eius erat humanitas; familiari, septẽnio & eo amplius vsus sum: nec quidquã ita deploro, vt, quod ignorabam, vltimum id esse vale, quod, Scotis hæreticis Louanium ingressis, turbataque vniuersa ac suos dimittente Academia, tristis dicebam. Flagrantis cælesti amoris igne animæ corpusculum, lœmicus, Deo operante, ignis soluit, vt, cùm à corporis miseriis, tum à mundi, qui ea dignus

gnus non erat, nunc certè, ſi vnquam aliàs, totus in maligno poſitus, malis libera, ad cæleſtem dilecti thalamum admiſſa, tota ἀπερισπάστως in mellifluis eius amplexibus verſaretur. ita vt non mors ipſius, ſed noſtra nobis deflenda ſit derelictio. Non graue tibi arbitror eſſe, ſereniſſime Cardinalis, bonorũ virorum audire laudes, quinimò volupe, huius præſertim, cuius fama non incognita; ſcio; D. V. fuit: qui huius, quod A. V. exhibemus, operis ſcribendi, ferè auctor nobis fuit, & cõſilio perſæpe iuuit, ac librorum, quibuſcumq. opus habuimus, copiam, ex inſtructiſſima ſocietatis Ieſu Louanienſi Bibliotheca, ſubminiſtrauit, quin & legit hæc pleraque omnia, ſuum eis calculum additurus, ſi vita comes fuiſſet; vt & delecti à Facultate Theologica Doctores, ij qui Bibliorum editioni ſubſcripſerunt, niſi iam à nobis mutuò ſeiuncti, vix, an in vita ſuperſtes ſit, alter de altero intelligere poſſemus. Adfuit porrò etiam ſingulariter, ad hæc conficienda, ſua nobis ope, qui ea ipſa ex-

 cudit,

cudit, Regis Architypographus, Christophorus Plantinus: tulit enim ſumptus non mediocres, quibus, & me ſcribentem minuſq. ſolida cum valetudine ferè colluctantẽ fouit, & aliis, qui, aut aliunde manuſcriptos codices aduexerunt, aut ea quæ in aduerſaria ieceramus, accuratè deſcripſerunt, aut alio quocumq. modo auxilio fuerũt, liberaliter ſatisfecit, emptis etiam à ſe nonnullis atque è propria officina miſſis libris. Quare, ſi quid his, aut fructus, aut ornatus, Eccleſiæ Catholicæ allatum eſſe potuit, vel meriti quid boni ipſo conatu apud Deũ comparatum; ad cuius ſanè gloriam animus reſpexit; ſuas ſibi hi vindicant partes, Harlemius & Plantinus, ipſi inter ſe coniunctiſſimi, & mihi pro beneficiis in me collatis ſuo ambo merito colendi. Te itaque, pietate atque eruditione ornatiſſime Cardinalis, obnixè oro, vt hæc, quæ Illuſtriſſimæ D. T. dicamus, qualiacumque ſcripta, æqui boni conſulas, atq. in tuam benignè tutelam accipias: vt intelligenti, id quod primum ediderim,

rim, tibi cæteriſque Eccleſiæ Præſulibus gratum eſſe, ad plura tentanda animus addatur. Meipſum porrò beneuolentiæ humanitatis tuæ etiam atq. etiam commendo: & tuorum à te numero adſcribi opto. Dominus Deus Eccleſiæ ſuæ diu te incolumem ſeruet. Brugis Flandrorum, die B. Laurentij martyrio celebri, IV. Idus Auguſti, anni CIↃ. IↃ. LXXIX.

Ampliſſimæ D. V. obſeruantiſſimus,

Franciſcus Lucas.

AVCTORIS AD CANDIDVM LECTOREM PRÆFATIO.

VM *commissum mihi esset, eas, quæ in Louaniensium Bibliorum marginibus adnotatæ erant lectionum varietates, ad fontes & veterum commentarios reuocare, &, si quidem concinerent, marginalibus id notis signare, vt quo quo modo germana ab adulterina discerni posset lectio: animaduerti sæpenumero, fieri haud posse, vt notis id in margine indicaretur; quòd fontes, vel ambigui vel obscuri essent, aut ad dignoscendam germanam lectionẽ quædam facerent, quæ, cùm verbis exprimenda essent, tot exprimi non possent, quot marginis angustia posset capere. Quamobrem, consilium subijt, ad calcem Bibliorum, breuibus eiusmodi annotari posse. Quod cùm, ad R. P. Harlemium, qui hoc in negotio præerat, retulissem, probassetq́; ille; adscripsi, in Bibliorum margine, ad ea loca, in quæ visum erat aliquid annotare, signum Q. n. quod esset, Quære notationes. Cùm*

verò,

verò, eo quod in Bibliorum margine laborãdum erat confecto, Biblijsq́; ipsis ad Typographiam missis, me ad scribendas in ea loca notationes dedissem; animũ temperare haud potui, quin exactè id conarer facere quod incumbebat; nec paucis, quemadmodum statueram, absoluere potui, vt ad calcem Bibliorum adijci possent, nec citò, vti speraueram, vt vnà cum Biblijs prodirent. Quare, nunc, seorsum, secunda cum Bibliorum editione, prodeunt, necessariæ quidem ad intelligenda marginalia annotata Bibliorum illorum nostra opera adauctorum; quippe ad quas illa remittant, sed quæ à marginalibus illis annotatis ipsæ non pendeant, quibuscunque Bibliorum editionibus atq; exemplaribus adhibitis seruientes. In his porro, textum, initio singularum notationum, ita fere proposuimus, vt in Louaniensibus est Biblijs: quem deinde, cum alijs Latinis exemplaribus, impressis & scriptis, contulimus. habuimus impressa exemplaria semper octo aut nouem; scripta, XXXII. *aut* XXXIII, *vt minimum, sæpe plura; ea quæ statim descripturi sumus; propria dico, præter ea, quæ ante nos, Parisienses, Hentenius, alijq́;, annotauerant. Sæpe enim in vno inuenias, quod non in multis*

aliјs: & frequenter, de genuina Interpretis ſcriptura, plus ex Latinis codicibus quàm aliunde intelligere licet, dum, inter varia exemplaria, quem legendi modum vulgaria ſequantur, in quem conſpirent emendatiora, conſpicitur. Dehinc, conſuluimus commentaria, enarrationes, ſcholia, tranſlationes, primæ, mediæ, poſtremæ ætatis, auctorum, Græcorum, & Latinorum, quoſcumq; habere potuimus: vt ſi quid vſquam eſſet, quod ad noſtrum faceret inſtitutum, quoad eius à nobis fieri poſſet, in medium adferremus. Poſthæc adhibuimus, in veteri quidē teſtamento, Hebraicum, Græcum, & Chaldaicum, textus; in nouo, Græcum & Syriacum: &, ne fortè horum exemplaria ſibi mutuò quandoque non conſtarent, lecta ſunt Græci textus antigrapha complura, cæterorum ſaltem duo. Poſtremò, ſi quid, vel ex locorum circunſtantiјs, vel ex locis ſimilibus; vel aliunde, de lectionis varietate intelligi poſſet, id omne perſcrutari conati ſumus; &, ſi non ipſi iudicium ferre, certè aliјs dare, vnde aut ferre poſſent, aut ſuo quamque momento lectionis varietatem æſtimare. His autem, ſenſum ſæpenumero addidimus, aliquando ſingularum varietatum, maximè verò eius quæ vero ſimillima

millima erat, vt ne fortè, ob minus perspicuum sensum, id quod fere accidit, reprobaretur. Horum porrò occasione, sæpe etiam antecedentia & subsequentia proximè tractauimus loca: &, si quæ Græcorum, Chaldaicorum, aut Syricorum apographorum, occurreret variatio, etiã ea edisserta est: quin & difficultates, quæ, vel ex his, vel ex Hebraico, oriuntur, pro virili nostra enodatæ sunt: nec prætermissum esse arbitror, id quod multi desiderant, quo modo Hebraicè Latinus & Græci Interpretes legerint, dum eorum translationes, ab Hebraica scriptura, vt nunc punctis vocalibus adfecta exstat, discrepare videntur. Cæterùm, non deterreant Lectorem, linguarum fortè imperitum, quæ frequenter his admiscentur, Hebraici, Chaldaici, Græci, Syrici, textuum, verba: id enim fieri ita debuit, vt fides dictis haberetur, feréque ita interiecta sunt, vt, saluo atque integro loci sensu, transiliri, ab eo qui non intelligat, poßint. Porrò varietates, quæ, in manuscriptis exemplaribus, eius varietatis quæ discutienda erat occasione, quippe loco vicinæ, repertæ sunt, cùm tractandæ non viderentur, ad marginem sunt notatæ, ijs signis quæ in Biblijs frequentata & declarata sunt.

Sunt verò notationes, iuxta librorum S. Scripturæ, capitum, versuúmque, ordinem, sese mutuò sequentes: ita vt nullo indice opus sit, nisi eorum locorum, quæ, occasione, aliunde explicanda aliquando se obtulerunt. quem & ad calcem libri inuenies. Quod reliquum est, Lectorem obsecro, vt, hæc mediocritatis nostræ scripta, eo accipiat & legat animo, quo scripta & data sunt, candido, & veritatis non contentionis studioso, qui insectari alios abhorreat, &, sicubi erret ipse, lubens mõstratum errorem corrigat; si quid ignoret, discere gaudeat, nec suam velit vsquam opinionem meliori sententiæ præiudicium ferre.

CATA-

CATALOGVS EORVM QVIBVS VSI SVMVS S. SCRIPTVRÆ LIBRORVM.

OMPLVTENSIA, & ex Complutensibus expressa, Regia Biblia, Hebraica, Græca, Latina, Chaldaica, &, quod Regijs proprium est, Syrica. Compl. R.

Hebraica & Chaldaica Biblia magna, Venetiis excusa. Ven.

Psalterium Augustini Nebiensis, quinque linguis, Hebraica, Græcà, Latina, Chaldaica atque Arabica. Neb.

Psalteria Hebraica manuscripta duo, vnum Collegij Louaniensis Societatis Iesu, alterum D. Clementis Angli, & tertium Portugallicum, ex fide reuerendissimi D. Lindani citatum. Angl. Port.

Syricum Noui Testamenti manuscriptum, Coloniense, ex Orientis partibus allatum.

Syrica Noui Testamenti editio, sumptibus Ferdinandi Imperatoris, & Iohannis Widmanstadij opera, Viennæ Austriacæ edita.

Græca Biblia Aldi Manutij, anno 1517. impressa. Ald.

Græca veteris Testamenti Biblia, Argentorati edita, collata cum duobus Græcis Vaticanæ Bibliothecæ antigraphis, quorum variæ lectiones ad marginem adnotatæ sunt, iussu reuerendissimi Cardinalis Granuellani. Argent. Vat.

Græca Vet. Testamenti Biblia Basileæ excusa anno 1550, cum Latina interpretatione. Bas.

Psalterium Græcum, Latinis litteris, Tornaci, olim in cœnobio S. Martini scriptum. Torn.

Psalterium Græcum Parisiis impressum, ex S. Victoris codice emendatum. Alterum Parisiis à Cheuallonio excusum; Tertium, Antverpiæ à Stelsio.

Nouum Testamentum Græcum Basileæ excusum, cum Vaticano codice, in Euangeliis collatum, quondam D. Werneri Atrebatensis Collegij Louanij Præsidis.

Nouum Testamentum Græcum Basileæ impressum, anno 1563. cum lectionum varietate: & alia aliquot alibi excusa, quæ quia Louanio longè absumus, commemorare haud possumus; vt nec cæteros libros exactè, ita vt facilè deceret, describere.

Nouum Testamentum Græcum Parisiis editum, ad XVI Græca exemplaria à Parisiensibus collatum, signata Græcis numeris, α, β, γ, δ, ε, ϛ, ζ, η, θ, ι, ια, ιβ, ιγ, ιδ, ιε, ιϛ: quorum primum, Complutense est exemplar: secundum, ex Italia transmissum fuit: octauum, cum ceteris, ex Bibliotheca Regis Francorum sumtum. A, β, γ, δ, ε, &c.

Vetusta Latina manuscripta, quibus ad castigandum Parisienses sunt vsi;

Cœnobij

Di. o. l. Ge. o. l. p. au. ar. Do. Pau. Su. Con. Cor. Au. V. S. Cœnobij S. Dionysij oblongum & latum, S. Germani oblongum, latum, paruum, aureum & argenteum, Donatianicum, Paulinum, Suessoniense, Constantiense, Corsendoncense, Aureum, S. Victoris exemplaria, & Sorbonicum correctorium.

Latina Biblia quæ ad castigationem D. Iohannes Hentenius adhibuit, descripta ab eo in præfatione Bibliorum à se editorum.

Brug. Manuscripta Latina Biblia, duobus magnis voluminibus comprehensa, Cathedralis Ecclesiæ D. Donatiani Brugensis, antiquitate simul & integritate paucis aut nullis secunda, quæ à clarissimo viro D. Iacobo Pamelio, Bibliothecæ D. Donatiani præfecto, Louanium transmissa fuerunt.

Lob. Alterum Bibliorum, duobus tomis contentum, manuscriptum exemplar, similiter vetustate & integritate venerandum, à R. D. Ermino Fransoys, Cœnobij Lobiensis S. Petri Abbate, commodato missum, scriptum; vt ad calcem libri diligens scriptor notauit; à F. Goderanno, Anno incarnationis Dominicæ 1084. indictione 7ª, concurrente 1°, Epacta 11ª, rege Henrico æquè Henrici Cæsaris filio iam trienni obsidione vrbem Romam grauiter premente, concluso in ea Gregorio Papa, qui & Hildebrandus, Anno 9°. præsulatus Henrici Ecclesiæ Leodicensis, 8°. autem Gerardi Cameracensis, 6°. quoque Arnulfi Abbatis eiusdem Lobiensis cœnobij S. Petri. Habet hoc exemplar, triplex tribus columnis distinctum; vt & alij quidam veteres codices; Psalterium, Gallicum, Romanum, & Hebraicum. Gallicum, nostra est vulgata editio, ab Hieronymo castigata, & obeliscis atque asteriscis notata. Romanum, ea est qua Romani ante Hieronymi castigationem videntur vsi. Hebraicum, Hieronymi est ex Hebræo versio.

Leod. Tertium his simile manuscriptum, quatuor aut quinque tomis, ex Leodiensi S. Iacobi Abbatia allatum: cui hoc vnum deest, quòd, plerisque locis, posteriori alicuius præpostera cura, antiqua ac germana erasa, vulgaris lectio substituta sit.

Viginti manuscripta Bibliorum exemplaria contribuit, quem suum nuper Louanij diem obijsse intelleximus, M. N. Augustinus Hunnæus, piæ memoriæ; viginti contribuit signata Alphabeti litteris: suntque, vt iuxta præstantiæ ordinem ea numeremus, O, Q, T, E, N, P, L, H, G, A, M, V, I, K, B, C, D, F, R, S. Cæterùm T & N, fragmenta sunt dumtaxat; T, Acta Apostolorum, Epistolas D. Pauli, & Catholicas veteri scriptura continens; N. Iob, Prouerbia, & eos qui deinde sequuntur libros vsq. ad Ezechielem; litteris miræ magnitudinis; emendatum, ante trecentos annos, ex Caroli magni Biblijs vndequaque collectis, iussu, vt præfatio habet, F. Iordani Magistri ordinis Prædicatorum, & F. Hugonis Prioris Prouincialis in Francia, à Prædicatoribus S. Dominici Fratribus, quorum & emendationum rationes, sub libri finem leguntur, ad quas textus aureâ marginis notâ remittit. O, Q, E, lectissima sunt antigrapha; sed in Psalmis, O, cùm Hieronymi ex Hebræo translationem habeat, multùm ab aliis eiusdem translationis antigraphis discrepat. H in libris Regum præstat; P in

(Margin: A, B, C, D, &c. — T. — N. — O, Q, E. — O. — H. — P.)

Psalmis,

Psalmis, &, in quibus excellit etiam L, Sapientis libris. I & K sæpe adnotant lectionem veriorem. V quod signamus, & ipsum Q littera, à M. N. Hunnæo insignitum est. Habuimus ab Hunnæo & Breuiarium peruetustum, quod quandoq. citamus; denique præter alia, id quod maximi facimus, manuscriptum Bibliorum correctorium, ab incerto auctore; quem Epanorthoten aut Correctorem ferè vocamus; magna diligentia ac fide contextum, secuto, vti oportet, antiquos nostræ editionis codices, eosq; cum Hebræis, Græcis, & veterum Patrum commentarijs, sedulò collatos. qui liber Genes. 8. v. 7. latiùs à nobis descriptus est. Hos porrò manuscriptos codices, iam à morte D. Hunnæi, opinor Collegij Societatis Iesu esse: reliquerat enim illos Collegio, cui olim commodatò miserat, nisi ante mortem repeteret. L. I. K. V. Epanorthotes.

Collegium Societatis Iesu, duo sua subministrauit manuscripta Bibliorum apographa, minori forma, quorum vnum Societatis rubrum, alterum appellauimus aureum siue Harlemense, eò quòd auro ornatum Harlemio à Plantino donatum fuerit. Plura subministrauit Collegium Societatis fragmenta Bibliorum, eaq; spectatæ antiquitatis, quæ idcirco à confractione P. Harlemius redemerat; vnum continens octateuchum, vnum libros Regum & eos qui subsequuntur vsque ad Ezræ, id quod Societatis longum diximus: duo, Societatis album & aureum, codices sunt euangeliorum: quartum, Societatis latum, Paulinas habet epistolas, easq; glossematis illustratas. Christophorus Plantinus quinque miserat manuscripta Biblia, quæ suo ære à confractione seruarat, vocata à nobis Plantini medius codex, angustus, latus, paruus & longus: quæ, quo ordine à nobis numerantur, eo censenda sunt. So. ru. So. au. Harl. So. lon. So. al. So. au. So. la. Pl. m. Pl. ang. Pl. la. Pl. par. Pl. long.

Atrebatensis Collegij Præsidens, præclarissimus M. N. M. Cornelius Reineri Goudanus, duo commodauerat manuscripta Biblia, quorum vnum Atrebatense, alterum Atrebatense sericatum diximus: quibus exemplaribus, vt & eo quod proximè sequitur, etiam Hentenius vsus fuit. Atr. Atr. s.

Ex maiori Theologorum Collegio habuimus exemplar quondam Bessarionis Cardinalis, quod ille à Iuliano, Cardinali S. Angeli, Florentini concilij Præside; vt epigraphe habet; dono acceperat, id quod in libris Regum maximè, veram lectionem sæpe notat in margine. Bess.

Collegium Buslidianum seu Trilingue, etiam vnum dederat scriptum, vti coronide addita adnotatum est; anno 1432, annis octo ante typographicæ artis inuentionem. Busl. siue Tril.

Ex Abbatia Malmundariensi accepimus miræ vetustatis libellos, qui plerique, magis eam qua veteres Patres, quàm qua nos vtimur, editionem referunt; vnum Psalmorum, vnum Sapientiæ & Ecclesiastici, vnū Machabæorum, vnum Epistolarum Catholicarum & Apocalypseos, duos epistolarum D. Pauli, quorum alterum maiorem, alterum minorem, à litterarum magnitudine, vocauimus. Minor nostræ editionis studiosus est; maior, veterem sectatur, eam quæ ante Hieronymi castigationem. Mal. Mal. ma. Mal. mi.

D. Pamelius commodauit nobis, quod Tornaco allatum fuit, vetustissimum atque

Torn. *atque lectiſſimum cœnobij S. Martini Pſalterium, anno Domini 1105. ſcriptum: id quod, quatuor columnis, quatuor Pſalterij editiones exhibet, Gallicam, Romanam, Hebraicam, Græcam. Græca ipſa eſt Græca tranſlatio, Latinis litteris ſcripta.*

Got. *Vſi ſumus & Pſalterio ex Cameraco allato, Goticis litteris ſcripto; in cuius lectione, Reuerendiſſimus D. Lindanus, repuerascendum ſibi fuiſſe, ſcripſit. id quod Romani Pſalterij exemplar eſſe deprehendimus.*

Tor. *A D. Læuino Torrentino habuimus Gloſſam ordinariam, in Prophetas minores, manuſcriptam.*

And. *A D. Nicolao Michaëlis, Reuerendo monaſterij S. Andreæ iuxta Brugas Abbate, vnum tomum manuſcriptorum Bibliorum, quæ ea habet Abbatia, inſignium: quo vno manuſcripto, perficientes Brugis id quod à Louanienſi fuga reſtabat, vſi ſumus. Legimus atque adduximus aliquando & alia quædam manuſcripta exemplaria: quibus quia continuè vſi non ſumus, ſuis ea locis nominaſſe ſufficiat.*

Mog. Colo. Nuren. Ven. Lugd. Quent. *Typis excuſa Latina Biblia, quibus perpetuò vſi ſumus, hæc ſunt: Excuſa Moguntiæ anno 1472, quam primam eſſe accepimus Bibliorum à Typographis editionem (quanquam aliam illa priorem quidam ſe vidiſſe dicant) Coloniæ anno 1479, Nurenburgi anno 1478, Venetiis anno 1497, Lugduni, cum lectionum varietate anno 1522, Coloniæ apud Quentelium anno 1529, Pariſiis caſtigata anno 1557, &, Benedicti ſcholiis aucta, anno 1573.*

Enarratorum atque auctorum quibus vſi ſumus, longum eſſet catalogum texere: ex iis quibus aliquando nominantur locis, poterunt intelligi. Cæterùm poſt Epiſtolam ad Romanos, non omnes legimus quos adhuc ſtatueramus, præter ſpem Louanio exſules.

NOTA-

NOTATIONES IN GENESIN.

APITIS tertij versu decimoquinto: *Ipsa conteret caput tuum, & tu insidiaberis calcaneo eius.*] 1.
Latina exemplaria pleraq. *Ipsa* scribunt *conteret caput tuum*. S. Germani oblõgum & Sorbonicum correctorium, à Parisiensibus notata, *Ipse* legunt *conteret caput tuum*. Harum lectionum posterior, Hebręo conformior est: legitur enim הוּא יְשׁוּפְךָ רֹאשׁ וְאַתָּה תְּשׁוּפֶנּוּ עָקֵב Eadẽ lectio Græcæ translationi similis est: sic enim habet, αὐτός σου τηρήσει κεφαλήν, καὶ σὺ τηρήσεις αὐτοῦ πτέρναν. Ipse tuum conteret caput, & tu conteres eius calcaneum. ita exemplaria Complutense & Vaticanum. Germanicæ verò editiones, cum Aldina, αὐτός σου τηρήσει κεφ. καὶ σὺ τηρήσεις αὐτοῦ πτ. Ipse tuum obseruabit cap. & tu obseruabis eius calc. id quod à Patribus ferè lectum est, atque adeò Hieronymo, qui, si in aliis codicibus τείρειν legi comperisset, ει nimirum primam syllabam formante, id proculdubiò prætulisset. In Hebraicis namque super Genesin quæstionibus, producta Interpretum 72. translatione, *Ipse seruabit caput tuum, & tu seruabis eius calcaneum*, annotat. Melius habet in Hebræo, *Ipse conteret caput tuum, & tu conteres eius calca*. quia & nostri gressus præpediuntur à colubro, & Dominus conteret Satanam sub pedibus nostris velociter. Quibus in verbis etiam conspicitur, Hieronymum, lectioni prædictæ conformiter, *Ipse* vertere.

Fortassis autem commodiùs neutro genere transferatur: Ipsum conteret caput tuum. Est enim Hebraicè, pronomini הוּא cum præcedente nomine זֶרַע, quod semen significat, debita conuenientia, vt vocem quæ subaudiatur, aliundè accersere, necesse non sit. Hoc modo (neutro inquam genere) in Latinis quibusdam exemplaribus haberi; insuper, ita D. Leonem legisse, Aloysius Lippomanus docere videtur. Dum enim Leonis magni in hunc locum verba Catenæ suæ copulaturus esset, præmisit, Vel iuxta alia exemplaria: Ipsum conteret caput tuum. Tum ipsius verba ex sermone De natiuitate Domini secundo subiunxit: Deus omnipotens & clemens, &c. statim vt nos diabolica malignitas veneno suæ mortificauit inuidiæ, prædestinata mortalibus suæ pietatis remedia (&c.) præsignauit; denuncians serpenti, futurum semen mulieris, quod noxij capitis elationem sua virtute contereret, Christum scilicet in carne venturum Deum hominemque signans, qui natus ex Virgine, violatorem hu-

manæ propaginis incorrupta natiuitate damnaret. quibus ex verbis, à Leone, hoc modo, locum hunc lectum, vero non est absimile. Isidorus Clarius hoc ipso modo sua Biblia emēdauit: Ipsum cont. &c.

Minimè verò contemnenda est ea Latinorum exemplarium lectio *Ipsa conteret caput tuum*, tum quòd in omnibus pænè Latinis codicibus legatur (nos certè post D. Hentenium, nullum vulgatæ editionis codicem potuimus reperire qui diuersum legeret: nam Parisiensium sunt quos pro *ipse* Hentenius adfert: neque constat de Sorbonico correctorio, qui alter est Parisiensium, an ex Hebræo, an ex Latinorum codicum auctoritate, sic legendum doceat; vt neque de Aloysij exemplaribus, an nostræ sint editionis, cuius certè Clarij Biblia, quæ *ipsum* habent, non sunt) tum quòd à Veteribus, & ijs qui vulgata ex Hebræo, &, quod magis est admirandum, (dissonāt enim Græca exemplaria) ijs qui vulgata ex Græco editione vsi sunt, agnoscatur atque exponatur. Augustinus libri secundi de Genesi contra Manichæos capite 18. Obseruat (inquit) ipse plantam mulieris, vt si quando illicita labitur delectatio, tunc illam capiat: & illa obseruat caput eius, vt eum in ipso initio malæ suasionis excludat. Similis est Gregorij lib. 1. moral. cap. 38. Eucherij, Bedæ, ac Rabani, lectio atque expositio. Neque verò hæc lectio Hebræo repugnat. In primis enim potuerit Interpres הִיא fœmininum pronomen pro הוא masculino legisse, vt nonnulli conijciunt. Deinde, fœmininum pronomen, nonnunquam eo modo scriptum reperitur quo masculinum, הוא, quanquam הִיא legatur. atque ita hoc loco accipiendum & legendum esse הוא, nonnulli existimant. Hinc Guido Fabricius, Pici Mirandulani principis auctoritate nixus, in Hebraicis illis Biblijs Regio operi adiunctis, quibus Latina interpretatio inter contextus lineas inserta est, excudi curauit הִוא, quanquam errore positum sit הִות. Nec reijcienda est ista lectio, quòd masculini generis verbum pronomenque sequantur, verbum יְשׁוּף, pronomen נוּ: nam & alibi phrases huiusmodi reperiuntur. Esther primo capite, וְכָל הַנָּשִׁים יִתְּנוּ יְקָר לְבַעְלֵיהֶן Ecclesiastæ duodecimo וְיִשַּׁחוּ כָּל־בְּנוֹת הַשִּׁיר Potest autem hæc lectio, ad eum ferè sensum quo superiores exponuntur, de Christi matre intelligi, vt serpentis caput contriuisse dicatur, quia eum genuit qui contriuit, quia diabolum sua morte deuicit, & nos ex eius tyrannide in libertatem asseruit.

Est. 1. d. 20

Eccl. 12. b. 4

Locus iste à Chaldæo paraphraste ad hunc modum redditus est: Et inimicitiam ponam inter te & inter mulierem, & inter filiū tuum & inter filium illius: ipse erit memor. exemplar Venetum: obseruans tibi quod fecisti ei à principio, & tu eris obseruans ei in fine. Atque in hac paraphrasi obseruetur & illud, quod illi Græcæ lectioni conformiter, quæ & olim & hodie multorum est codicum, τηρης,

per א in prima syllaba, transferatur *obseruans*, ne, cùm & hæc accedat ratio, à quoquam facilè reijciatur. Porrò, etsi exemplar Venetum, priori loco יְחִי דְכִיר habeat, posteriori tamen, Complutensi & Regio cõformiter, תְהֵי בְּטַר legit: atq. expositio esse videtur יְחִי דְכִיר, eius quod in Complutensi & Regio est יְהֵא בְּטַר.

C. 4. v. 8. *Dixitq́; Cain ad Abel fratrem suum : Egrediamur foras.*] 2.
Quod in Latinis codicibus legitur, *Egrediamur foras*, in Hebræis & Chaldæis non reperitur. In Græcis habetur διέλθωμεν εἰς τὸ πεδίον, transeamus in campum. Hieronymi in Hebraicis quæst. hæc notatio est: Et dixit Cain ad Abel fratrem suum, subauditur, ea quæ locutus est Dominus. Superfluum ergo est quod in Samaritanorum & nostro volumine reperitur, Transeamus in campum. Hac vt videtur Hieronymi notatione motus Rabanus, prædicta verba omisit: & F. Magdalius Gaudensis, cuius extat Bibliæ correctorium anno 1508. Coloniæ excusum, scripsit, *Egrediamur foras* non est de textu, nec habetur in Hebraico.

C. 8. v. 7. Magna est de loci istius lectione contentio. Hebræi 3.
namque libri habent: Et emisit coruum, & exijt egrediendo & redeundo, donec arescerent aquæ desuper terram. Græci verò codices legunt: Et emisit coruum ad videndum si cessauit aqua, & egressus non est reuersus vsque siccari aquam à facie terræ. Quæritur vtri sequendi sint, Hebræi an Græci codices? videntur enim inter se pugnare. Multi exclamare nihil dubitant, Hebræos libros qui hodie sunt, Iudæorum perfidia vitiatos esse, Græcos autem integros; ideoque, hos sequendos, illos minimè. Verùm, quid Iudæos mouisse potuerit, vt hunc peruerterent locum? vt coruum in arcam reuersum dicerent, qui reuersus non sit? An vlli Christianæ fidei mysterio sua hac corruptela illudere conati sunt? At dicet aliquis, Vt multis in locis Hebræus textus de industria corruptus est, ita contigit hoc loco corrumpi. quid? an non præferendi codices Græci, quos omnes sequuntur patres? Sed hunc vicissim interrogatum volo, an reijciendi codices Hebræi, quos nulli reijciunt patrum? Patres namque editionem 70. Interpretum, qua tunc omnes vtebantur, secuti, Hebræa, aut non consuluerunt, aut consulta non reiecerunt. Hieronymus, qui in Dialogo cõtra Luciferianos, iuxta Interpretes 70, emissum de arca coruum dicit non rediisse: in Hebraicis quæst. aliter in Hebræo de coruo dici notat. Procopius Gazæus, Græcus auctor causis cur columba redierit expositis: Sic etiam, inquit, vt habet Hebraicus textus, & coruus in arcam reuolauit. An id semper præferendum est, quod 70. transtulerunt, & translatione eorum Patres vsi legerunt?

D. Melchior Canus l. 2. c. 13. multa congessit patrum loca.

Circa mediũ dialogi.

runt? Quòd si sic, cur SS. Synodus Tridentina, vulgatam Latinorum editionem, quæ ab illa innumeris locis discrepat, & Hebræo longè conformior est, sequendam omnibus proposuit? Sed hoc nos confodere telo existimant, quòd & Latina editio, quæ à Catholica Ecclesia recepta est, de coruo legat: *Qui egrediebatur & non reuertebatur*. Quid dicant, si huius editionis exemplaria, quæ inter se putant consonare, qui qua oportuit diligentia ea scrutati non sunt, varia esse ostendantur? Exemplaria S. Germani latum & oblongum, S. Dionysij oblongum, & Complutense cum Regio, *Qui egrediebatur & reuertebatur* sine negatione legunt. At fortè ad Hebræos codices hæc exemplaria mutata sunt. Minimè verò. Est nobis à M. N. Augustino Hunnæo, antiquum Bibliorum correctorium mutuò datum, multis annis scriptum, & pluribus fortè compositum, quod & ad hunc modum legit, & hanc antiquorum codicum lectionem esse asserit. Verba eius asscribemus: Item b. *Dimisit coruum, qui egrediebatur & reuertebatur, donec siccarentur aquæ super terram*. Certissimè tene, quòd nec Hebræi, sicut dicit Hieronymus, nec antiqui Latini (codices) habent *non*: sed est sensus, quòd ibat & redibat extra arcam circuiendo, & propter hoc vtitur Interpres præterito, non perfecto, sed imperfecto: licet Græcus habeat, puto de 70. sed sequendi sunt Hebræi & antiqui, & Hieronymus. Hæc ibi. Ad quæ quid dici possit? An quòd libro fidendum non sit? Non hoc dicet qui euoluerit. quæ namque, à nostri sæculi scriptoribus, ex manuscriptis codicibus collectæ sunt variæ lectiones, omnes propemodum in eo comperimus, & ad fontes fideliter examinatos deprehendimus. Neque dici potest eius libri auctorem, ex ijs esse, qui ad Hebræos codices Latinos mutare student: non semel enim, Hebræos sui temporis corruptos asserit, & sequendos Latinos antiquos docet, eosque, qui ad Hebræa, Latina mutarunt exemplaria, arguit. Hæc sit libri, qui sæpe à nobis citandus erit, descriptio. In vetustissimo codice Abbatiæ Tosanæ iuxta Brugas, legi vidimus, *& non reuertebatur*; sed recentiori manu scriptas voculas *& non*, ita vt altera omnino omissa ab initio fuisse videatur, vel *&*, vel *non*. In margine annotatum erat, Hieronymus, Qui egrediebatur & reuertebatur. Porrò quod dicit Hunnæi correctorium, atque huius codicis margo, ab Hieronymo negationem non legi, vero simile est ex Hebraicis super Genesin quæst. sumptum: atque hinc colligere licet, locum illum aliquando absque negatione lectum, quam & ipsa Hieronymi verba reijciunt, quamuis in eis, quæ à nobis consulta sunt, Hieronymi exemplaribus, legatur. Similis est corruptela in Frobeniana Iosephi Historiographi editione Latina. Nam & Iosephi verbis ibi addita est negatio: Qui (de coruo est sermo) cuncta reperiens inundantia, non regressus est ad Noë,

ad Noë. Omittendam negationem, & proximè præcedens ratio loquitur, & aliæ editiones cum Græcis exemplaribus teſtantur. Sic enim habet Ioſephus, ὁ δ᾽ πᾶσαν εὑρὼν ἔτι λιμαζομένην, πρὸς νῶχον ἐπανῆλθε. Onkelos, qui paulo poſt Chriſti tempora Chaldaica paraphraſi Pentateuchum illuſtrauit, ſine negatione reddidit: Et miſit coruum, & exiuit exiens & reuertens, donec ſiccarentur aquæ deſuper terram. Atque his oſtenſum ſit, falſitatis non eſſe arguendos Hebræos codices: & inter varia Latinæ editionis exemplaria, nec ea contemnenda quæ negationem Græcis conformiter legunt, nec illa reiicienda quæ Hebræis ſimiliter tollunt. Neque verò hæc, ſi rectè intelligantur, inter ſe pugnant: coruus enim dimiſſus in arcam reuerſus non eſt, ſed ad arcæ tectum regreſſus, inde ad eſcam euolauit, eoque redijt, donec ſiccarentur aquæ ſuper terram. Fortaſſis enim auis illa dimiſſa, vidit hominum aut brutorum cadauera, præſertim cùm montium reuelata eſſent cacumina, atq. ad ea, vti eſt immunda, inuento ſibi congruo cibo, perrexit & redijt. Columba verò, cui extra arcam non fuit eſca conueniens (cadauera namque abominatur, & non niſi ſeminibus paſcitur) in arcam redire voluit, extenditque manum ſuam Noë, & apprehenſam intulit in arcam. Aliud enim de coruo, aliud de columba, Moyſis narratio inſinuat. Quod fortè Interpretes 70. conſiderantes, ad eum modum, quo dictum eſt, tranſtulerunt.

C. 11. v. 12. Hoc loco interijcit editio Interpretum 70. generatio- 4.
nem vnam, idque ad hunc modum: Et vixit Arphaxad annos 135. & genuit Caïnam: & vixit Arphaxad, poſtquã genuit ipſe Caïnam, annos 430. (aut, vt quidam legunt, 330.) & genuit filios & filias, & mortuus eſt. Et vixit Caïnam annos 130, & genuit Sala: & vixit Caïnam, poſtquam genuit ipſe Sala, annos 330. & genuit filios ac filias, & mortuus eſt. Et vixit Sala annos 130, & genuit Heber. Hanc editionem S. Lucas, tertio Euangelij ſui capite, vbi Chriſti genealogiã ſcribit, ſequitur: Qui fuit Heber, qui fuit Sale, qui fuit Caïnam, qui fuit Arphaxad. Hæc Caïnam generatio, in Hebræis, Chaldæis, & Latinis, veteris teſtamenti codicibus, non inuenitur, ſed ab Arphaxad Sale, à Sale Heber genitus legitur: quibus Philonis & Ioſephi Iudaicæ antiquitates conſonant. Procopius Gazeus: Hebraica, inquit, veritas habet, Selam genitum eſſe ab Arphaxad: quæ enim in medio ponuntur, obeliſco ſignata viſuntur. Meritò autem exiſtimandum eſt, generationem hanc, nec ſine cauſa à LXXII. Interpretibus additam, nec ſine myſterio à Moyſe prætermiſſam; vtrumque verè, vtrumque prudenter, factum eſſe; alterum, & verè, & prudenter, Lucam ſecutum eſſe. Recenſetur conformiter ab omnibus,

Luc. 3. f. 35. & 36.

Genes. 5. v. 9. alius Caïnam, filius Enos, pater Malaleël, quem & Lucas suo loco numerauit. Genuit autem Arphaxad, secundum Hebræos, Chaldæos, & Latinos codices, anno ætatis suæ 35, Sale: vixitque post genitum Sale, 403. annis. Et Sale genuit, anno ætatis 30, Heber.

5. C. 23. v. 19. *Atque ita sepeliuit Abraham Saram vxorem suam in spelunca agri duplici.*] Plerique Latinorum codicum legunt: *In spelunca agri duplici*; quidam, *In spelunca agri duplicis*. Priori lectioni Græca suffragantur, ἐν τῷ σπηλαίῳ τῷ διπλῷ. Vtraque ex Hebræo verti potest אל מערת שדה המכפלח Nam, si שָׂדֶה legas, rectiùs *duplici* trásferas: si verò שְׂדֵה, vt est in punctatis Bibliis, potiùs *duplicis* vertendum videtur. Cùm enim שְׂדֵח, his insignitum punctis, vocem הַמַּכְפֵּלָה regat, interpretandum est, In spelunca agri duplicitatis, id quod est, agri duplicis. Nec obstat, quòd spelunca huius capitis versu 9, & alibi, duplex dicatur: nam & spelunca duplex dici potest, & ager; illa, quia duplex erat (fortè, quia duæ speluncæ sibi mutuò vicinæ erant, aut quia altera intra alteram, vt Procopius existimat) hic, quia speluncæ duplici adiacebat, erat enim in extrema agri parte. Certè, Genes. 49. v. 29. & 30. iuxta Hebræa legitur: Sepelite me cum patribus, in spelunca quæ in agro Ephron Hetthæi, in spelunca quæ בִּשְׂדֵה הַמַּכְפֵּלָה in agro duplicitatis, seu duplici, qui est contra Mambre. Itaque, neutra illarum lectionum Latinarum reijcienda est, quanquam à nostro & 72. Interpretibus, pænè semper duplex spelunca dici soleat, & Iosephus libri 1. cap. 33. sepulchrum duplex vocet: Sepulchrumque eius factum est duplex. Quidam Interpretum retinent Hebræam vocem Machpelah, vt proprium loci nomen.

6. C. 24. v. 24. *Filia sum Bathuelis, filij Nachor, quem peperit ei Melcha.*] Alij legunt: *Filia sum Bath. filij Melchæ, quem peperit Nachor.* & quamuis vtriusque lectionis idem sit sensus: hæc tamen huius loci; illa verò quadragesimiseptimi versus esse cognoscitur, quando, cum Hebræis, Græcis & Chaldæis, Latina exemplaria conferuntur. Thare pater Abrahæ genuit Nachor, Nachor ex Melcha vxore sua genuit Bathuelem patrem Rebeccæ. Itaque quod dicitur, *Quem peperit Nachor*, intelligendum est *ipsi Nachor*, vt etiam Hebræa, Chaldæa & Græca, expressè habent. Quia verò id paulò obscurius erat, quidam ad hunc modum mutarunt: *Filij Melchæ, quem peperit ex Nachor:* quidam hoc modo vitiarunt: *Filij Melchæ, quem peperit ei Nachor.*

Gen. 11. d. 27 & 29.
Gen. 24. b. 15.

7. C. 36. v. 2. Quatuordecim ex scriptis nostris codicibus habent: *Esau accepit vxores* (&c.) *Ada* (&c.) *& Oolibama filiam Ana, filij Sebeon Hevei:*

Heuei: atque hi Regiorum Bibliorum Latino textui, Rabano, & Græcis libris, consentiunt. Alij quatuordecim, cum Parisiensium quinque, scribunt: *Filiam Anæ filiæ Sebeon Heuei.* atq. his Hebræa & Chaldæa suffragantur, quamuis vertendum potius videatur: *Filiam Anæ filiam Sebeon Heuei.* Et sanè hoc modo, accusandi inquam casu, tria manuscriptorum nostrorum legere comperimus; vnum, quod Abbas S. Iacobi Leodiensis mutuò dedit; alterum, quod Collegium Trilingue annumerauit; tertium, quod D. M. N. Augustinus Hunnæus contribuit. Et quidem primum, Leodiense, nonnullam indicat factam mutationem: secundum verò & tertium, omni exceptione maiora sunt. Est aliud manuscriptum, quod Atrebatense collegium suppeditauit, id quod illis accedens *filia* legit. Videtur autem minùs probanda ea lectio *Filiam Anæ filiæ Sebeon Heuei,* quòd sensum non habeat, nisi aut nugacem, aut falsum. Vel enim significatur, Oolibama filiam fuisse Anæ & filiæ Sebeon Heuei, id est, filij & nurus Sebeon H., quod est, Anæ & vxoris eius (in quem sensum Hunnæi R. legit, *Filiam Anæ filiam filiæ Sebeon Heuei*) id quod friuolum est: vel significatur, Oolibama filiam fuisse Anæ, & Anam filiam fuisse Sebeon Heuei, quod verum non est. Fuit enim Ana (vt ex 24. huius capitis versu constat) filius Sebeon Heuei. Itaque præferenda videtur lectio ista *Filiam Anæ filiam Sebeon Heuei,* vt ad Oolibamã vtrumque referatur, quæ & Anæ fuit filia, & Sebeonis; ac Sebeonis quidem, quia ex filio Ana neptis. Fortassis autem ad hanc tollendam obscuritatem, 70. vt habet prima lectio, *Filiam Anæ filij Sebeon Heuei* transtulerunt. Eadem est versu 14. lectionis diuersitas: nouemdecim enim nostrorum manuscriptorum, cum quinque Parisiensium, legunt *filiæ Sebeon*; duodecim *filij Sebeon. Filiam,* vt loco non conuenit, ita nulla legunt: & illa quidem, Hebræis & Chaldæis; hæc autem Græcis libris consonant.

C. 48. v. 15. Regia Biblia legunt: *Benedixitq; Iacob Ioseph, & ait.* 8.
Nouem scripta ab Hentenio notata, & viginti à nobis collecta, cum Rabano habent: *Benedixitq; Ioseph filio suo, & ait:* & hanc germanam esse nostræ versionis lectionem, verosimile est. Hebraicè & Chaldaicè est: Et benedixit ipsi Ioseph, & ait. Quod autem in aliis Latinorum exemplaribus legitur: *Benedixitq; Iacob filiis* aut *filios Ioseph, & ait,* ad Græca accedit (quæ habent, & benedixit eos, & ait) & sensum exprimit. ipsi enim Ioseph in filiis benedixit.

NOTA-

NOTATIONES IN EXODVM.

9. Cap. 4. verſ. 18. Pro eo quod multi codices habent: *Et reuerſus eſt ad Iethro ſocerum ſuum*; antiquiores ferè legunt, *Et reuerſus eſt ad Iethro cognatum ſuum.* Id quod, non ſolùm à nobis noſtris in ſcriptis deprehenſum eſt; verùm etiam in illo quod antè deſcripſimus correctorio, eſt annotatum, his verbis: Item d. Antiqui: *Et reuerſus eſt ad Iethro cognatum ſuum.* Noui, pro *cognatum*, *ſocerum* poſuerunt, quaſi iſtud Hebræus non habeat. ſed idem Hebræum quod eſt hic, ſumitur pro cognato, infra xviij. a. hæc ibi. Similis eſt locus Exodi 3. v. 1. vbi, etſi pleraque noſtrorum exemplarium legant *ſoceri*; vndecim, cum Rabano & Eugubino, habent *cognati*. Hebræis vtrobique eſt חֹתֵן, quod, Exodi 18, non ſolùm a, ſed etiam b, c, & d, ſimiliter legitur, & conſtanter ab Interprete noſtro *cognatus* redditur. Sed & Num. 10. v. 29. & Iud. 4. v. 11. vbi Hobab dicitur חֹתֵן מֹשֶׁה, noſter *cognatum* Moyſi tranſtulit. Itaque Exodi cap. 3. v. 1. & cap. 4. v. 18. quibus in locis lectionis diuerſitas eſt, illa noſtri Interpretis videtur ſcriptura, quæ Iethro cognatum Moyſis vocat. Alij tranſtulerunt ſocerum, nec ſolùm neoterici, ſed etiam veteres. LXXII. locis proximè recitatis πενθερὸν dixerunt; aliis γαμβρὸν, ſi emendatioribus exemplaribus, Vaticano & Complutenſi, fides habenda eſt. Chaldæus vbique חֲמָה reddidit, quod ſocerum denotat. Neque hæc Hebrææ vocis ſignificatio, Latinum latuit Interpretem: id enim vel ex capite 19. Iudicum manifeſtum eſt. ſi tamen idem fuerit Interpres libri Iudicum & Pentateuchi. Videri autem poſſit ex his, hæc eius fuiſſe ſententia, Raguelem patrem eſſe Iethro & Sephoræ, ceterarumque filiarum quæ ſacerdoti Madian fuiſſe dicuntur; & Raguelem quidem ſocerum Moyſis, Iethro verò fratrem vxoris Moyſis, quem cognatum Moyſi dixerit, niſi, per cognatum, cum Ruperto, ſocerum intelligas, quod eſt inſuetum. Nonnulli exiſtimant, Raguelem fuiſſe patrem Iethro; Iethro autem patrem Sephoræ & ceterarum illarum puellarum; eundemque eſſe Hobab, qui Iethro. Aliorum ſententia eſt, binomium fuiſſe Raguelem, dictum & Raguelem & Iethro; huius autem filium fuiſſe Hobab: quam & B. Hieronymi eſſe, in libro aduerſus Heluidium, maximè quoad priorem partem, comperio: Diſce, ait, ſcripturæ conſuetudinem, eundem hominem diuerſis nominibus nũcupari. Raguel ſocer Moyſi, & Iethro dicitur.

Septemdecim noſtrorum m. ſ. legunt ſocerum; *quatuordecim* cognatum: *atq. ex quatuordecim, lectionis diuerſitatem duo in margine indicant.*

Exodi 3. a. 1.

Iud. 19. a. b.

10. C. 4. v. 26. *Et dimiſit eum poſtquam dixerat: Sponſus ſanguinum tu mihi es,*

mihi es, ob circumcisionem. Quemadmodum hac lectione totum repetitur quod præcedenti versu dictum legitur: *Sponsus sanguinum tu mihi es:* sic etiam nonnulli codices Græci, totum repetunt hoc loco, quod posuerant proximo: Stetit sanguis circūcisionis filij mei. quanquam Græcæ Germanorum editiones, cum Aldino exemplari, nihil repetant. Correctorium verò annotat, nostræ editionis veram posteriori loco esse lectionem: *Sponsus sanguinum, ob circumcisionem*, omissis videlicet illis verbis *tu mihi es*. quæ lectio, ab octo nostrorum manuscriptorum, emendatiorum ferè, probatur; & Hebræo conformis est, atque Augustinianæ lectioni consimilis. Augustinus enim, quæstione super Exodum vndecima, quanquam 72. interpretatione vtatur, nec cum Græcis Germanorum libris nihil repetit, nec cum Græcis Vaticanæ Bibliothecæ & Hispanorum exemplaribus totum resumit: sed huic Latinorum atque Hebræorum lectioni similiter, partim quod prius legerat, repetit: desiit sanguis circumcisionis.

Cùm angelus Domini Moysi diuertenti mortem intentaret, ob intermissam filij circumcisionem; vxor eius periculo exterrita, accepto cultro petrino circumcidit filium, *& sanguine circumcisionis pedes Moysis tetigit*, dixitque: Sponsus sanguinum tu mihi es. Sanguine te mihi iungo. Sanguine te mihi retinere cogor. Dimisit autem Angelus Moysen, postquam illa eum sponsum sanguinum vocauerat; dimisit, inquam, ob circumcisionem. Potest autem, eodem ferè sensu, pars illa, *ob circumcisionem*, ad proxima referri: Liberatus est mortis periculo Moyses, postquam Sephora eum, quòd filium pro eius salute circumcidere coacta esset, sponsum sanguinis dixerat, id est, postquam filium circumciderat. Chaldæus paraphrastes locum istum ad hunc modum explicuit: Tulitque Sephora petram, & circumcidit præputium filij sui, & obtulit coram angelo, & dixit: Propter sanguinem circumcisionis huius, detur sponsus mihi. Et quum quieuisset ab eo, tunc dixit: Nisi sanguis circumcisionis huius (fusus fuisset,) condemnatus erat sponsus ad mortem.

C. 9. v. 9. 10. & 11. Sextam Ægypti plagam, alij nostrorum codicum *vlcera* vocant, alij *vulnera*. Hebraicè dicitur שְׁחִין, quam vocem, hoc an illo modo, hoc loco Interpres verterit, non satis constat, cùm quòd codices varient, tum, quòd vtroque modo, aliis atque aliis locis, transtulisse legatur. Deut. 28. v. 35. *vlcus*; Isaiæ 38. v. 21. *vulnus* reddidit. Adhæc, *vlcus* transtulit Leuitici 13. v. 18. 19. 20. 23. (his enim iam commemoratis locis, quinque & triginta consultis scriptis exemplaribus, lectionis nullam reperimus diuersitatem) Secundi autem capitis Iob vers. 7. si genuina est lectio, quæ à Gre- 11.

 gorio

gorio lecta eſt & Correctorio probata, *vulnus* interpretatus eſt. Itaq; vtra ſit hoc Exodi loco germana Interpretis ſcriptura, non facilè quis dixerit. Auctor Correctorij *vulnera* legendum exiſtimat: cuius ſanè ſententiam noſtra ſcripta confirmare videntur. Nam tribus *vlcera* legentibus, ſeptemdecim *vulnera* legunt, cum ſex ab Hentenio notatis: alia vndecim, cum tribus Hentenij, vno loco hanc, alio illam habent lectionem, ſed eo ferè ordine, vt primo loco *vlcera* ſcribant, poſterioribus vulnera, id quod *vulnerum* lectionem non parum ſtabilire videtur. Ceterùm, Iſidorus, Rabanus, & Beda, *vlcera* legunt: &, Deut. 28. v. 27. vbi hanc Ægypti plagam tranſgreſſoribus Iſraëlitis Moyſes imprecatur, codicibus ſibi conſentientibus, vertit Interpres: *Percutiat te Dominus vlcere Ægypti*. Atq. huic lectioni conforme eſt, quod 72. interpretati ſunt, ἕλκος, idque vniuerſis, quæ iam recenſita ſunt, locis, vno Iſaiæ demto, quo prætermiſerunt, vt Hieronymus annotauit. Sed, cùm ex ſcabie, vlceribus, apoſtematibus (quibus ferè modis Hebræam vocem reddunt) vulnera naſci, & ex vulneribus vlcera redire ſoleant, etſi *vulnera* nuncupetur, eadem intelligi poteſt plaga, quam ad hunc Ioſephus deſcribit modum, δεινῶς αὐτοῖς ἐξηλκοῦντο τὰ σώματα τ̃ ἐντὸς διαφθειρομένων. Chaldæus vbiq. Hebræum verbum retinuit, de cuius ſignificatione Hieronymus, productum Iſaiæ locum enarrans, ex propoſito agit.

B 2. C. 11. v. 10. *Moyſes autem & Aaron fecerunt omnia ſigna & oſtenta quæ ſcripta ſunt, coram Pharaone*. Eſt quidem hæc lectio pleriſque Græcis libris conſentanea: ſed correctiora exemplaria, cum Hebræis atque Chaldæis codicibus, & Græco Regiæ editionis textu, nonnihil ſuperfluere docent. Quædã verò *& oſtenta* demunt: at ea præferenda videntur, etiam Correctori, quæ *ſigna &* auferunt. Quanquã enim Hebræa vox מוֹפֵת *ſignum* denotet, atque ad eum modum huius capitis verſ. 9, & 3. Regum 13. v. 3. ac 5. ab Interprete transferatur: tamen, non qualecumque ſignum, ſed portentum propriè deſignat. quamobrem, Exodi 4. v. 21. *oſtentum*, Ezechielis 12. v. 11. *portentum* reddidit. 72. τέρας tranſtulerunt. Coniunctiſque duobus his verbis
Exo. 7. a. 3. אות & מוֹפֵת, illud Interpres vulgatus vertit *ſignum*, hoc *portentum*.
Deu. 13. a. 1 72. ſimiliter, σημεῖον καὶ τέρας. Chaldæus, 3. Reg. 13. & Ezech. 12. מוֹפֵת
expoſuit אָתָא: aliis autem locis, eas ferè retinuit dictiones, quæ in Hebræo leguntur.

B 3. C. 12. v. 24. *Cuſtodi verbum iſtud legitimum tibi & filiis tuis vſque in æternum*. Ita plerique codicum legunt. Quatuor autem Hentenij, cum vno noſtro: *Cuſtodite verbum iſtud legit. vobis & filijs veſtris vſque in æternum*.

æternum. Fortaſſe reddidit Interpres: *Cuſtodite verbum iſtud legit. tibi & filijs tuis vſque in æt.* Hoc enim Chaldæo, Græco, & (quod præcipuè ſpectandum eſt) Hebræo conforme eſt. Sex ſcriptorum noſtrorum exemplarium, hoc habent modo: *Cuſtodi verbum iſtud. legitimum erit tibi & filijs tuis vſque in æternum.* quę diſtinctio, in alijs etiam exemplaribus *erit* omittentibus, conſpicitur: eaq; lectioni Hebraicæ aptiùs conuenire videtur.

C. 14. v. 19. *Tollensq; ſe Angelus Domini, qui præcedebat caſtra Iſraël, abijt poſt eos.* Quatuor Hentenij manuſcripta auferunt *ſe*. quod, Græcis quidem codicibus, ſimiliter non additur, ſed, vel legendum eſt, vel ſubaudiendum: ſenſus enim eſt, Angelum Dei, ex anteriori caſtrorum loco, in poſtremum exercitus agmen ſe tranſtuliſſe. Hebraicè eſt וַיִּסַּע מַלְאַךְ & profectus eſt Angelus. Fortè Interpres noſter, cum 72. legit וַיִּשָּׂא, quod eſt, & ſuſtulit. ἐξῆρε ὁ. quamquam voces iſtæ, nec ſignificatis abſimiles ſint: ſicuti, quod Chaldæus reddidit, נְטַל, & leuare & proficiſci ſignificat. 14.

C. 15. v. 19. *Ingreſſus eſt enim eques Pharao cum curribus & equitibus eius in mare.*] Sincera eſt (quod etiam Epanorthotes annotauit) aliorum codicum lectio, *equus Pharao*. ita enim Hebraicè eſt, ita Græcè סוּס פַּרְעֹה ἵππος φαραώ. Accipitur autem *equus* collectiuè: quamobrem Chaldæus vertit: Ingreſſa eſt סוּסְוַת פַּרְעֹה multitudo equorum Pharaonis, cum curribus ſuis & equitibus ſuis in mare. F. Magdalius, in ſuo Bibliorum Correctorio, notat: *Equus* legi debet, non *eques*, niſi equitem pro ipſo iumento cui inſidetur accipere velimus. Vtrumque enim *eques* ſignificat, vt refert Aulus Gellius libro 18. cap. 5. Hæc ille rectè. Rabanus legit, ex Græco (nam Græcam tranſlationem quandoque intermiſcet) Intrauit equitatus Pharao, cum quadrigis & aſcenſoribus, in mare. ἵππος enim etiam equitatum ſignificat. 15.

Teſtatur inſuper Epanorthotes (Auctorem illum ἀνώνυμον intelligo, cuius Correctorium M.N. Hunnæus cōmodauit) in antiquis ſuis libris non legi pronomen *eius*, vt in quibuſdam noſtris non legitur: &, in Græco quidem id non additur: in Hebræo autem & Chaldæo, etiam geminatur. Hebraicè eſt: cum curru (id eſt, curribus) eius (vel ſuo) & cum equitibus eius (vel ſuis) in mare.

C. 16. v. 34. *Sicut præcepit Dominus Moyſi*. hoc & ad præcedentia referri poteſt, vt ſint Moyſis ad Aaron loquentis verba, quomodo quæſtione ſuper Exodum 61. Auguſtinus ſe referre ſignificat; & ad ſequentia. Alij libri habent: *Sicut præceperat Dominus Moyſi*. id quod ad 16.

ſequentia aptè refertur, ſicut & Hebræorum codicum diſtinctio refert, vt ſenſus ſit: Sicut præcepit, aut præceperat (vtrumuis enim legi & verti poteſt) Dominus Moyſi, ita poſuit illud Aaron in tabernaculo reſeruandum. Phraſis eſt Hebræis familiaris, ad hunc modum copulatiuam coniunctionem accipere, aduerbio ſimilitudinis præcedente.

17. C. 21. v. 16. & 17. Eo ordine multi codices Latini, cum Græcis exemplaribus, hos verſus legunt, vt, eum qui parentum percuſſorem interficiendum præcipit, is ſequatur, qui in parentes maledico mortem decernit; atque hunc, is qui plagiarium condemnat. ſic nimirum illæ coniunguntur leges, quæ in eos qui iniuria parentes afficiunt, latæ ſunt, quomodo Rabanus coniunxit explicandi gratia. Verùm, monet Corrector, verſus hos, iuxta antiquos codices, tranſponendos eſſe, nempe, vt decimusſextus ſit, qui eſt decimusſeptimus; & ècontrà, decimusſeptimus, qui decimusſextus, vt, inter duas leges, quæ parentum contemtores iudicant, media ſit quæ plagiarium damnat. Hunc ordinem, & in quibuſdam noſtrorum ſcriptorum, atque in Regiis Bibliis vidimus: eundem inſinuat Rabanus: eſtque Hebraici textus, & Chaldaicæ paraphraſeos.

18. C. 24. v. 11. *Nec ſuper eos qui procul receſſerant de filiis Iſraël, miſit manum ſuam, videruntq; Deum.*] Quidam legi mallet: *Nec ſuper eos qui propiùs acceſſerant de &c.* id enim eſt quod ſignificatur, Deum, nihil eos læſiſſe, qui ex filiis Iſraël, conſcenſo monte, ei appropinquarant, eumque viderant. Verùm, cùm Latini codices, ſuffragante Rabani textu, conſtanter legant: *Nec ſuper eos qui procul receſſerant.* (id enim quod nonnulli habent, *Nec non ſuper eos*, error eſſe, etiam Correctori videtur) hanc germanam Interpretis ſcripturam eſſe, veroſimillimum eſt. Atque huc facit, quòd Hebræa vox, quæ hoc loco legitur אֲצִילִים, principes & nobiles ideò ſignificet, quòd à plebeis ſint ſeparati: ita vt videatur Interpres ipſam nominis etymologicam rationem tranſtuliſſe, cùm dixit, *eos qui procul receſſerant*. ſimili ferè ratione 70. verterunt *electos*. Eſt autem is ipſe ſenſus, qui iam dictus eſt, Deum Principibus, qui, conſcenſo monte, à filiis Iſraël procul receſſerāt, etſi ab eis viſus eſſet, nihil nocuiſſe. Clariſſimè locum iſtum explicat Chaldæa paraphraſis וּלְרַבְרְבֵי בְנֵי יִשְׂר׳ לָא הֲוָת נִזְקָא וַחֲזוֹ יַת יְקָרָא דַיְיָ, id eſt, & magnatibus filiorum Iſraël nullum fuit nocumentum, & viderunt gloriam Domini: Verumenimuero, ſi Hebraica dictio אֲצִילִים ab אֵצֶל præpoſitione *apud* denotante, deducta, propinquos poſſit ſignificare (id quod Oleaſter annotauit) id priorem illam coniecturam adiuuet.

C. 33.

C. 33. v. 19. *Ego ostendam omne bonum tibi, & vocabo in nomine Domini coram te*] Legendum non esse *vocabor* docent, auctor Correctorij, & dominus Hentenius; nec sine ratione, cùm exemplaria emendatiora *vocabo* legant, suffragantibus Hebræis, Chaldæis, & Græcis codicibus. docet autem D. Augustinus, in quæstionibus super Exodum c. 154, *vocabo* genere locutionis inusitato pro *vocabor* positum, ad Dei gratiam commendandam. locum enim hunc hoc modo intelligit: Ego faciam, vt omnes gentes Dominum me vocent atque agnoscant, in conspectu (tuo, hoc est) Israelitici populi (cuius hæc audiens typum geris) dum per vniuersum terrarum orbem dispersus erit. Quidam istius loci hunc sensum reddunt: Ego, te audiente, recensebo nomina mea, ex quibus gloriam & bonitatem meam intelligere queas. 19.

NOTATIONES IN LEVITICVM.

C. 19. v. 16. *Non eris criminator & susurro in populo.*] Multi codices habent *in populis*, quomodo & Radulphus Flauiacensis legit, qui ante annos 550. mysticos in Leuiticum commentarios scripsit. Hebraicè est: Non incedes detractor in populis tuis. Vnicam vocem רָכִיל, Interpres duabus exposuit, criminatore & susurrone. Significat autem propriè negotiatorem, &, hinc ducta similitudine, detractorem, quòd hinc inde rapiat quod aliis narret. Accipitur & pro fraudulento, quamobrem 72. reddiderunt: Non ambulabis dolo in gente tua. quomodo & noster, vocem hanc interpretatus est, Prouerb. 11. v. 13. & alibi. 20.

C. 19. v. 26. *Non comedetis carnem cum sanguine.*] Vox *carnem*, ab antiquis manuscriptis (id quod etiam Epanorthotes testatur) & Bibliis Regiis non additur: in Hebræo, Chaldæo & Græco non legitur: Radulphi commentario adiunctus textus habet, sed Radulpho non lectam, ipse commentarius loquitur. Subauditur autem à quibusdam, & rectè: quanquam, non tantùm carnem cum sanguine, verumetiam cuicumque sanguis admixtus esset, comedere, Iudæis minimè licuerit. Sunt qui certum superstitionis genus hîc prohibitum putent. LXXII. verterunt: Non comedetis in montibus. Quod enim Hebraicè est על הרם, ipsi על הרם legerunt. Intellexerunt autem idololatriam prohibitam: in montibus enim idola colebantur, & idolothyta comedebantur. Quamobrem Ezech. 18. inter prima flagitia numeratur, in montibus comedere. Comedere super mon- 21.

 tes, ait

tes, ait Isychius in hunc scribens locum, quod 70. posuerunt, pro eo quod nostra editio habet: *Non comedetis cum sanguine*, propter eos qui
Ose.4.c.12. idolorum festiuitatibus consueti sunt, prohibuit. Hoc enim & Osee,
13. accusans populum Iudæorum, dixit: Spiritus fornicationum decepit eos, & fornicati sunt à Deo suo. Super vertices montium incensum adolebant, & super colles sacrificabant.

22. C.27.v.27. *Quod si immundum est animal, redimet qui obtulit iuxta æstimationem suam, & addet quintam partem pretij.*] Duplex hoc loco est lectio, vna: *Iuxta æstimationem tuam.* Hæc duorum est Parisiensiũ ex-
et. Ge. l. p. emplarium, probata Petro Serrano, respondetque Hebræo textui, in quo versus iste ad hunc legitur modum: Quod si immundum est animal, redimet iuxta æstimationem tuam, addetque quintam partem eius vltra eam: si verò non redimatur, vendetur iuxta æstimationem tuam. Alloquitur sacerdotem, cui iam antè sæpius rerum deuotarum æstimationem commiserat. Altera est: *Iuxta æstimationem suam*. ista plerorumque est codicum, est & Radulphi, acceditque exemplaribus Chaldæis & Græcis, à quibus, etiã superioribus huius capitis versibus, illa, quæ in Hebræo est, ad sacerdotem allocutio, mutata est. Chaldæa sic hoc loco habent: Quòd si immundum est animal, redimet iuxta æstimationem eius, addetque quintam partem eius vltra eam: si verò non redimatur, vendetur iuxta æstimationem eius. hanc lectionem ita Radulphus intelligit, vt iuxta offerentis æstimationem redemptio fieri doceatur. Verùm, quomodo probabile sit, emptori commissam rei emendæ æstimationem? præsertim, cùm (id quod ex versibus superioribus patet) sacerdoti æsti-
Deu.27.d.27. matio committi soleat? cõferantur cum hoc, versus 11.12.13. Cumque subiungit Interpres, *Si redimere noluerit, vendetur alteri quantumcumque fuerit antè æstimatum*, satis indicat non intellexisse se, offerenti æstimationem commissam fuisse. Prouidè, ita lectio ista intelligenda videtur, vt *suam* pro *eius* positum accipiatur, hoc sensu, Redimet iuxta æstimationem Sacerdotis (quomodo Chaldæus intellexisse videtur) aut potiùs, Redimet animal illud iuxta quod fuerit æstimatum, ab eo nimirum cuius est rebus huiusmodi pretium statuere. ad quem sensum 72. verterunt: Si autem quadrupedum immũdorum, commutabit secundum pretium illius. Pia Radulphi enarratio (si fortè arrideat magis) hæc est: In superioribus, sacerdos his quæ redimuntur statuit pretium: hic autem iuxta æstimationem offerentis redemptio fit. quia & sacerdotis est audienda sententia, cùm ad redimendam immunditiam, nostræ pænitentiæ nobis modus imponitur: & vnusquisque conuenire debet conscientiam suam, quæ sibi potissi-

potissimum cognita est, &, secundum æstimationem suam, dignam Deo offerre satisfactionem.

NOTATIONES IN NVMEROS.

C. 1. v. 51. *Cùm proficiscendum fuerit, deponent Leuitæ tabernaculum; cùm castra metanda, erigent.*] Quædam exemplaria legunt: *cùm castrametandum, erigent*. In Hebræo, Chaldæo, & Græco, proficisci & castrametari, tabernaculo tribuitur: In proficiscendo tabernaculum, depo. illud Leuitæ, & in castrametando tabernaculum, &c. Verùm id, cum eo quod in nostra est editione, in idem redit. simul enim proficiscebantur & castrametabantur, tabernaculum atque exercitus, nube, aut deserente tabernaculum, aut operiente. Est autem loci istius sensus: Cùm tabernaculum aliò transferendum erit, Leuitæ illud in partes, ex quibus componitur, resoluent: cùm autem constiterit vno in loco, ijdem illud construent atque erigent. quisquis autem, qui de tribu Leui non sit, aut ad dissoluendum, aut ad construendum, accesserit, iudicum sententia interficietur. Quod nos habemus: *Quisquis externorũ accesserit*, multa scripta legunt *exterorum*; Rabanus *extraneorum*. Annotauit autem & Rabanus, intelligi hoc loco, etiam Israelitas qui de tribu Leui non sunt. 23.

Num. 10. d. Exod. 40. d. 34

C. 4. v. 6. 8. 10. 11. 12. 14. 25. Frequens est hoc capite inter codices ista diuersitas, quòd pelles, rerum sacrarum velamina, alij *ianthinas* dicant, alij *hyacinthinas*. Eademque varietas aliis multis occurrit locis: Exodi 25. v. 5., 26. v. 14., 35. v. 7. ac 23., 36. v. 19., 39. v. 33. Vtrum autem Interpres verterit, facilè dici non potest: tum quòd varient codices, tum quòd Hebræa vox תחש (quæ locis his omnibus legitur) admittat non minùs vnum quàm alterum. Attamen videri potest *ianthinum* ab Interprete scriptum: &, vel ex eo, quòd minùs trita vox minùs intelligeretur, vulgari mutata; vel ex eo, quòd 70. hyacinthinum transtulerunt, hoc modo etiam nostris scribendum codicibus iudicatum; vel, vtraque ex causa *ianthinum* reiectum. Certè, cùm Hebraicè תכלת* legitur, nostri codices *hyacinthum* aut *hyacinthinum* constanter habent: cùm תחש quidam *ianthinum* scribunt. hoc cùm plurimis locis conspiciatur, conijci potest, illud *hyacinthinum*, hoc *ianthinum*, ab Interprete translatum. Quod si obijciat quis, non mirum quòd vtraque vox ab Interprete *hyacinthinum* translata sit, cùm à 72. vtraque eo modo sit versa: dicat, vnde, in ordinaria glossa, & aliis quibusdam vetustis exemplaribus, *ianthinum* legatur? 24.

Id indicãt Clarius & Hentenius. idipsum, in 25. Exodi caput, censet Eugubinus.

Exod. 26. v. 1. ac 31, 35. v. 6. ac 23., 36. v. 8. &c. Num. 4. v. 6. 7. 9. 11. &c.

Sed,

Sed, quid opus est longiorem hac de re disputationem texere', cùm ianthinæ & hyacinthinæ pelles, eædem fortassis intelligi possint, vtpote ab eiusdem coloris floribus nuncupatæ? Testatur enim Plinius,

Lib. 21. cap. 6 & 8. *ianthinas vestes dictas à violis, Græco nomine ἴα vocatis, quæ apricis & macris locis spontè proueniunt purpureæ. Hyacinthinas autem vestes, ab Hyacinthis dici, & purpureos esse hyacinthos (quanquam & alterius coloris inueniantur) nemo est qui nesciat. Vestes igitur pellesque coloris purpurei, & ianthinæ & hyacinthinæ dici possunt. Vel cæruleæ vestes ac pelles vtroque hoc modo rectè appellentur. Scribit enim Hieronymus in 16. Ezechielis caput, vtrumque

Ezech. 16. a. 10. & ianthinum, & hyacinthinum, aërij & κυανέου coloris esse. Tractat illa Ezechielis verba: Calceaui te hyacintho, siue, vt apud eum legitur, ianthino: docetque vocem תחש, quæ etiam ibi legitur, ab Aquila & Symmacho *ianthina*, à 70. & Theodotione, hyacinthina translatam. Porrò recentiores Interpretes, Hebræam vocem relinquunt, thassum siue taxum scribentes: docentque nonnulli, animal esse varij coloris, Chaldæo סַסְגוֹנָא nominatum, quia colorum suorum varietate delectetur. Nonnulli bouem esse existimant, alij aliud opinantur. Dubium autem non est, quin pelles, quæ super cetera velamina ponendæ fuerunt, eiusmodi fuerint, quæ imbribus & quibuscumque aëris iniuriis obsistere possent. Nec ambigendum est, quin sacrarum rerum tegmina, pretiosa fuerint atque ornata, ac talia, quæ, eos qui portabant, omnis reuerentiæ admonerent.

25. C. 21. v. 18. *Profectiq; sunt de solitudine, Mathana.*] Superfluit *profectiq; sunt.* in compluribus enim nostræ editionis libris, Parisiensium sex, Hentenij sex, nostris vndecim, Hebræo textu & Græco, & enarratore Ruperto, suffragantibus, nō legitur. Hebraicè est: Et è solitudine, in Mathana; Græcè: Et à puteo in Manthanaein. Superfluit autem textui, non sensui, id quod etiā Epanorthotes annotauit: describitur enim progressus itineris Israel, nimirum, à puteo solitudinis in Mathana. Chaldæus ista ad puteum retulit, & propria nomina interpretatus, hoc modo reddidit: Ex deserto datus est eis. *sequitur:* Et ex quo datus est eis, descendit cum eis ad valles: & ex vallibus ascendit cum eis ad collem; & de colle ad vallem, quæ in agris Moab vsque ad summitatem collis, quæ respicit versus Bethiesimoth. Videtur autem ad id respexisse, quod Hebræi dicunt, aquas ex petra manantes, castra, quocunque proficiscerentur, subsequutas fuisse, per canales siue ductus, quos fecerunt principes, baculis, quos in terra post se trahebant. Manuscriptorum nostrorum quinque addunt *in: In Mathana*, cum Græcis codicibus. id quod, non parum illustrat locum,

cum, tollitque erroris occasionem, eorum qui scripserunt: *Profectique sunt in solitudinem Mathana,* & qui *Profectique sunt de solitudine Mathana in Nahaliel &c.* Huiusmodi enim corruptelas in nonnullis scriptis exemplaribus deprehendimus.

C. 21. V. 20. *Bamoth, vallis est in regione Moab, in vertice Phasga, quod respicit contra desertum.*] Epanorthotes, ex antiquis codicibus suis, addendam docet, quæ Hebraicè & Græcè additur, præpositionem *de: de Bamoth, vallis est in reg. &c.* Eadem legitur, in manuscriptis, Hentenij septem, nostris nouem, Parisiensium sex. & sensus est; vel: de Bamoth, quæ est vallis in regione Moab, venerunt in verticem Phasga, quem Oleaster probat; vel: de Bamoth, vallis est in regione Moab, ad quem venerunt, vel, quò peruenerunt. In quem sensum, Hieronymus, explicans 39. mansionem, vertit: Et de excelsis ad vallem quæ est in regione Moab. Sed, quomodo sit vallis in montis vertice? id enim sequitur: *In vertice Phasga.* Hieronymus mysticam quorundam expositionem refert. fortassis autem litteræ sensus est: *In vertice Phasga*, circa radices Phasga, qui montis Abarim vertex est. vt intelligantur, in humilioribus locis montis Abarim castrametati, ante seu contra Phasga, quod fuit nomen verticis eiusdem montis. Infra, versu 47. capitis 33, eadem mansio, alijs nominibus describi videtur: *Egreßique de Helmon Deblathaim, venerunt ad montes Abarim, contra Nabo.* 26.

Id quod deinceps sequitur: *Quod respicit contra desertum*, multi scriptorum codicum, & quidem emendatiorum plerique, legunt: *Et quod respicit contra desertum.* Sed alterum fortè redundat, aut *&*, aut *quod.* Hebraicè *&* tantùm legitur, vt in duobus Latinis scriptis; Græcè, *quod*, τὸ βλέπον, vt in pluribus scriptis, quorum duo q̃ habent.

C. 24. V. 7. *Fluet aqua de situla eius, & semen illius erit in aquas multas.*] Vera huius loci lectio hæc esse videtur: *Et semen illius erit in aquas multas.* hoc enim modo plerique librorum, tum calamis, tum typis, exaratorum, legunt; Rabano, Beda, & Ruperto, suffragantibus, textuque Hebræo consentiente. Quod autem habent codices quidam, *Et semen illius erit in gentes multas*, veræ lectionis expositio est. Frequenter enim, per aquas, gentes & populi significantur. vnde & in Apocalypsi Ioannem Angelus instruens: Aquæ, inquit, quas vidisti, vbi meretrix sedet, populi sunt, & gentes, & linguæ. Itaque Interpretes 72, &, qui eos fortè sequutus est, Chaldæus, huius loci, non verba, sed sensum, transferentes, dixerunt: Exibit homo ex semine eius, seu (quæ Chaldæi sunt verba) crescet Rex qui vngetur de filijs eius, & dominabitur populis multis. 27.

Apoc. 17. d. 15.

28. C. 33. v. 3. *Profecti igitur de Ramesse mense primo, 15ª. die mensis primi, fecerunt altera die Phase, filij Israël, in manu excelsa, videntibus cunctis Aegyptijs, &c.*] *Fecerunt altera die phase*. sic pleraque exemplaria: nonnulla verò, tantum: *Altera die phase*, legunt; τὸ *fecerunt* auferunt tria Parisiensium, Basileense, Complutense, S. Germani paruum; sex nostra, vnum quidem Lugduni excusum anno 1522, quinque autem manuscripta, quorum quatuor D. Hunnæi sunt, litteris A. F. M. Q. signata, vnum Plantini, quod latum diximus. Conformis est glossæ ordinariæ & Lyrani lectio. Exemplaria M. N. Hunnæi, D. F. K. cum Plantini medio & Bessarionis codice, indicant *fecerunt* superfluere. Atque his, his inquam codicibus, qui *fecerunt* auferunt, aut auferendum iudicant, volunt, Hebręa, Chaldæa, & Græca. Rabanus & Coloniensium Biblia anni 1529, omisso verbo *fecerunt*, legunt: *Altera die post phase*: quomodo etiam Isidorus exponit, cuius commentarium in tres Moysis libros scriptum, contribuit Louaniensis Bibliotheca Societatis Iesu. Beda habet: *Altera die Paschæ*. Itaque transfodienda videtur vox illa *fecerunt*, præsertim, cùm etiam Textus series eam reijcere videatur, & legenti falsum sensum offerat. Non enim, quod primò intelligitur, filij Israël fecerunt phase 16° die mensis primi, nec videntibus Ægyptiis & sepelientibus primogenitos; sed ad decimæquartæ diei vesperã, domi, priusquam Ægyptij, subita filiorum morte turbati, exire compellerent. Tostatus quidem *fecerunt* legit, & partem istam, vt parenthesin, additam intelligit, hoc sensu, altera, id est, decimaquarta die, fecerant phase filij Israël: sed, vt orationis incommodum non euitatur, ita non id Hebraicè significatur. Legitur enim: Et profecti sunt de Ramesses, mense primo, decimaquinta die mensis primi, מִמָּחֳרַת הַפֶּסַח, à crastino Pesach, egressi sunt filij Israël, in manu &c. *A crastino Pesach*, id est, altera die post pesach seu phase, postridie quàm immolatus fuerat agnus paschalis. Chaldæus vertit מִבָּתַר פִּסְחָא à post phase; *72.* τῇ ἐπαύριον τοῦ πάσχα postridie paschæ. Præferenda igitur ea lectio videtur, quæ, omisso verbo *fecerunt*, habet: *Altera die phase*, quod est, die sequente ipsum phase, profecti sunt. Videri potest ab indocto quopiam adiectum, quòd, neque facilè istud intelligeret, neque prolixioris sententiæ terminationem aduerteret. Verumenimuero, in antiquioribus & emendatioribus nostris exemplaribus, *fecerunt* addi deprehendimus: id quod & Epanorthotes annotauit, cuius in hunc locum hæc sunt verba: XXXIII. a. *profecti igitur de Ramesse &c.* suspensiuè vsque *in Socoth*. Item *a. mensis primi altera die phase.* non video bene, quomodo sit ibi *fecerũt* (antiqui verò interponunt quod dicitur *fecerunt*; ibi: *fecerunt altera die phase*) sed & ipse Strabus

habet

habet: *Altera die post phase profecti sunt de Ramesse.* Hæc Corrector. Lyranus, suum hac de controuersia iudicium his reliquit verbis: Aliqui libri habent: *Altera die fecerunt phase:* sed li *fecerunt* non est in Hebræo, nec in libris correctis. nec mirum, quia non est de textu, sed peruertit sententiam, vel saltem obscurat eam; quia videtur sonare, quòd filij Israël fecerunt phase, post exitum de Ramesse: quod non est verum.

NOTATIONES IN DEVTERONOMIVM.

C. 2. V. 27. 28. 29. Quæ Latini libri, Rabano consentiente, fere 29.
numero multitudinis scribunt: *Transibimus per terram tuam, publica gradiemur via, non declinabimus &c.* exemplar S. Germani paruum singulari legit: *Transibo per terram tuam, publica gradiar via, non declinabo neque ad dextram neque ad sinistram. Alimenta pretio vende mihi, vt vescar: aquam pecunia tribue, & sic bibam. tantùm est, mihi concedas transitum (&c.) donec veniam ad Iordanem, & transeam ad terram, quam Dominus Deus noster daturus est nobis*; conformiter codicibus Hebraicis, & quibusdam Chaldaicis ac Græcis. Textus Regiorum Bibliorum Græcus & Chaldaicus, cùm reliqua singulari legant, ille, primum numero plurali habet † παρελεύσομεν διὰ τ̃ γῆς σου transibimus per terram tuam; hic, tertium לָא׳ נִסְטֵי וְגוֹ׳ non declinabimus &c. †παρελεύσομαι Gq. *אֶסְטֵי Ven.

C. 10. V. 20. *Dominum Deum tuum timebis, & ei seruies.*] D. Hen- 30.
tenio huius loci germana esse lectio visa est: *Et ei seruies.* nec sine ratione. nam, vt multorum insignium exemplarium est; ita, Hebræo, Chaldæo, & Græco consonat: quanquam Regiorum Bibliorum editio Græca, cum aliis Latinis libris, legat: *Et ei soli seruies.* Deu. 6. v. 13. eadem est eiusdem sententiæ diuersa lectio. nonnulla enim exemplaria demunt *soli*, consimiliter Rabano, codici Græco Vaticano, atque Hebræis ac Chaldæis libris: pleraq. addunt, consentaneè Græcis textibus, Regiorum, Aldinorum, & Germanicorum Bibliorum. Epanorthotes sexto capite legendum docet *soli*; decimo tollendum: neque alia ex causa de locis his diuersimodè censere videtur, quàm ex probatiorum Latinorum exemplarium authoritate. Nam & nos inuenimus, exemplaribus nostris correctioribus, atque etiam Tostato, sexto capite addi; decimo, tolli, τὸ *soli.* vt Interpres, hic, verba transtulisse; ibi, sensum, videri possit. Sensum autem, quem Dominus reddidit, cùm Tétatori obiecit: *Dominum Deum tuum adorabis,* *Mat. 4. b. 10. Luc. 4. b. 8.*

& illi soli seruies. Significatur enim, ita seruiendum Deo, vt non alteri. hoc est, soli ipsi diuinos honores, qui λάτρεια nuncupatur, exhibendos.

31. C. 14. v. 23. *Decimam frumenti tui (&c.) & primogenita de armentis & ouibus tuis offeres.* ita nonnulli Latinorum codicum: ac simile quid adiiciunt Græci: Eo feres decimam frumenti tui (&c.) & primog. boum & ouium tuarum. Verùm, Latini codices emendatiores, vocem *offeres* confodiunt, neque vllum verbum addunt, conformiter Rabano, & Hebræo textui, atq. Chaldæo. Subaudiendum autem ex præcedentibus relinquunt *separabis & comedes in conspectu Domini.* qui enim priùs generatim dixerat, decimam partem cunctorum quæ ex terra nascuntur separandam, & in loco, quem elegerit Dominus, comedendam: iam illa enumerat, decimam frumenti, & vini, & olei, atque adiicit, armentorum & gregum primogenita.

32. C. 21. v. 6. Latina exemplaria pleraq. omnia nobis visa, legunt:
‡ omnes. 1 Ms. *Et venient, aut veniant,* ‡ *maiores natu ciuitatis illius ad interfectum; lauabúntque manus &c.* Exemplar autem, quod nobis commodatò misit colendissimus Lobiensis cœnobij Abbas, scribit: *Et maiores natu ciuitatis illius ad interfectum, lauabúntque manus &c.* non habet *venient*, seu *veniant*, nisi altera manu inter lineas scriptum. Hoc ipsum Rabanus prætermittit, ita vt ex præcedentibus sententia pendeat: *Accedéntque sacerdotes filij Leui (quos elegit Dominus &c.* quæ parentheseos notis concludantur) *& omnes maiores natu ciuitatis illius, ad interfectum: lauabúntque manus &c.* Hebraicè legitur: Et omnes seniores ciuitatis illius, propinqui ad occisum, lauabunt manus &c. ad eundem ferè modum Chaldaicè legitur, & Græcè. Rabani lectio, quod τῷ הַקְּרֹבִים *propinqui* respondeat, nihil habet. Id autem in vulgata lectione *venient* esse videtur, vt intellexerit Interpres, *propinqui* fient, id est, venient *ad occisum.* sed commodius alij intelligunt: Seniores ciuitatis, quæ propinquior est, vel qui propinquiores sunt, occiso, lauabunt &c. An autem, etiam sacerdotibus, manus super vitulum lauandæ fuerint, id quod Rabani lectione præcipi videtur, dubitari meritò potest. Quod nonnulla scripta legunt: *Et veniant maiores*, sequentibus minus congruit. Quod Ge. p. addit *omnes*: *Et venient omnes maiores*, Rabani textui, Hebræo, Chaldæo, & Græco conuenit.

33. C. 28. v. 22. & sequentibus. Multa, eorum, quæ Latini codices fere vt imprecantis verba hoc capite scribunt: *Percutiat te Dominus egestate, & persequatur donec pereas &c.* Rabanus, futuro tempore, vt prædicentis verba legit: *Percutiet te Dominus eg. Et persequetur donec*

pereas

pereas. Cælum, quod supra te est, æneum; & terra, quam calcas, erit ferrea. Tradet te Dominus. Per vnam viam egredieris, & per septem fugies, & dispergeris. Percutiet te Dominus vlcere Aegypti. filii tui & filiæ tradentur alteri populo. Quibusdam partibus quædam scripta consentiunt. Hebraicè, nedum hæc, verumetiam vniuersa huiusmodi, quæ hoc capite recensentur, tempore futuro, aut præterito in futurum conuertendo, leguntur: sed, & vt prædicentis, & vt optantis, verba, reddi possunt. Hinc 70, quædam hoc, quædam illo modo, transtulerunt. Neque à sanctorum mansuetudine alienum est, hoc modo optare transgressoribus quas merentur pœnas (id namque in Prophetarum libris non semel occurrit) non enim, quamuis similibus fortè vtantur verbis, quibus maledicis vti consuetudo est, malè aut precantur aut volunt: sed, prædicunt, id quod certo euenturum preuident, simulque ostendunt, non displicere sibi cognitam Dei sententiam, quam fixam atque immobilem statuit. Propheta cùm dicit, inquit Augustinus, *Sicut fluit cera à facie ignis, sic pereant peccatores à facie Dei*, videt hoc certissimè peccatoribus imminere, & placet ei quod Deus statuit, ne Deo ipse displiceat. Sermone 28° De diuersis.

C. 32. v. 30. *Quomodo persequebatur vnus mille, & duo fugarent decem milia?* Huic lectioni id incommodi est, quòd partes non aptè sibi respondeant. Antiqui codices Correctoris legunt: *Quomodo persequatur vnus mille, & duo fugent decem milia?* His nostrorum codicum vnus duntaxat, vtraque parte conformis est: plures, priori parte conueniunt; posteriori, voce discrepant, sensu consonant, nam *fugarent* legunt. Hebraicè & Chaldaicè futura leguntur, sed, quæ varijs modis reddi possint. Quidam transferunt: Quomodo persequebatur vnus mille, & duo fugabant decem milia? Alij, inter quos Septuaginta: Quomodo persequetur vnus mille: & duo fugabunt decem milia? Nonnulli: Quomodo persequatur (id est, persequi possit) vnus mille: & duo fugent (id est, fugare possint) decem milia? Intelligunt autem hunc locum, quidam, de Israëlitis inimicos expugnantibus: alii de inimicis Israëlitas superantibus. Prima autem interpretatio, accidisse significat: secunda, futurum prænunciat: tertia, anceps est, vt & factum intelligi possit & futurum. 34.

NOTATIONES IN LIBRVM IOSVE.

C. 12. v. 7. Hebraicè legitur וְעַד הָהָר הֶחָלָק הָעֹלֶה שֵׂעִירָה quod est, Et vsque ad montem leuem ascendentem in Seir. Vulgatus 35.
Inter-

Interpres reddidit: *Vsque ad montem cuius pars aſcendit in Seir*. quod enim alij legunt חָלָק, & glabrum ſiue leuem interpretantur: ipſe legit חֵלֶק, & partem reddidit, non hoc tantùm loco, verumetiam ſuperioris capitis verſu 17. Chaldæus expoſuit, montem diuiſum. LXX. ipſam vocem Hebraicam retinuerunt, ἀλὸκ, vel „vt Maſij editio habet, ἀαλὰκ ſiue ἀλὰκ. Quod autem in alijs Latinis exemplaribus additur *Libani* (*Vſque ad montem Libani, cuius pars &c.*) ſuperfluere, non ſine ratione cenſetur. Primùm, quòd, in multis codicibus Latinis nō reperiatur, quinque Pariſienſium, quinq. Hentenij, octodecim noſtris. Deinde, quòd à libris Hebraicis, Græcis, & Chaldaicis, non agnoſcatur: &, Toſtatus legiſſe non videatur. Demum, quòd à manifeſta veritate reijciatur. Hîc enim Chananæa in Ioſue poteſtatem redacta narratur: & ad id demonſtrandum, termini longitudinis eius (latitudine enim exigua eſt) deſcribuntur. vnus, verſus Aquilonem, Baal-gad, qui fuit, aut planities in campeſtribus ſeu valle Libani, aut, quod vero ſimilius putatur, pars montis Libani: alter verſus Auſtrum, Mons glaber aſcendens in Seir (id eſt, qui ſurſum porrigitur verſus Seir) qui, ſi & ipſe ad Libanum pertinuit, id quod lectio illa ſignificat, Libanus coniunctus aut vicinus fuit monti Seir: ſed id fieri non potuit, niſi mediam vel ſecuerit, vel cinxerit, Chananæam. id quod verum non eſt. Iugulandum itaque videtur, quod alijs libris additur, τὸ *Libani*: id quod ſanè, D. Hentenius, & Pariſienſes, Bibliorum ſuorum textibus expulerunt. Eaſdem ob cauſas, transfodiendum videtur, quod alij legunt *Hermon*. nam Trilinguis Collegij ſcriptum, habet: *Vſque ad montem Hermon, cuius pars aſcen. in S*. Hermon enim pars eſt Libani, & quidem affinis Baal-gad, quod ex capitibus Ioſue, vndecimo & decimotertio, per-
Ioſue 11.d.17. ſpicuum eſt. Verumenimuero, obſeruatum à nobis eſt, in exempla-
Ioſue 13.a.5. ribus noſtris antiquioribus & emendatioribus pleriſque, addi τὸ *Libani*. id quod & Epanorthotes in ſuis codicibus animaduertit: Antiqui, inquit, bis habent *Libani*: Hebræus cum Græco, tantùm habet illud, quod primò poſitum eſt. In libro autem, qui correctus dicitur, ſcriptor vnum abſtulit, & Corrector aliud de minio ſubtus lineauit. Hæc Epanorthotes. Sunt tamen non contemnendæ fidei & antiquitatis exemplaria, à quibus poſterius iſtud *Libani* omittatur, inter quæ eſt præſtantiſſimus Lobienſis Cœnobij codex, anno à Dominica incarnatione 1084 ſcriptus.

36. C. 21. v. 21. 27. 32. 36. Quod, his locis, multi codices, numero multitudinis habent: *Vrbes aut ciuitates confugij*; multi, numero ſingulari legunt. & quidem, verſu 21, nouemdecim ex manuſcriptis

noſtris

nostris, *vrbs confugij Sichem* scribunt; vicesimoseptimo, nouemdecim, *confugij ciuitatem Gaulum*; tricesimo-secundo, vigintiquinque, *ciuitatem confugij Cedes*; trigesimosexto, quatuor, *ciuitatem confugij Ramoth*. Omnibus his locis, Alphonsus Tostatus, singularem legit numerum (quanquam adiunctus textus habeat pluralem) & quidem, versu tricesimo-secundo, &, quo aptiùs conueniat, tricesimo-sexto, nominandi casum, *ciuitas*. atque hoc posteriori loco, tricesimo-sexto inquam versu, etiam quatuor scripta, nominandi casu *ciuitas* legunt. Hebræis & Chaldæis, vniuersis his locis, numerus est singularis: Sed Græci libri variant. Nam, 27. versu, plurali numero; 21. & 36, singulari; 32, Complutensis plurali, alij legunt singulari. Versibus igitur 21. & 36, necnon 32, Latinarum lectionum eæ præferendæ videntur, quibus singularis est numerus. quin & 27. versu, lectio eadem meritò præferatur. Vna enim horum quatuor locorum ratio est, quòd singulis singulæ confugij ciuitates recenseantur, nec numerus conueniat plurium, vbi scribatur vnica. Versibus 13. & 37, vbi duo reliqua asyla, Hebron & Bosor, nominantur, idem militat argumentum; sed, priori quidem, numerus singularis constanter ab omnibus legitur: de posteriori verò, proxima notatione dicemus. Loca autem 1. Para. 6, e. 57. & f. 67, quæ, cùm simillima sint, numero leguntur plurali, & quidem Græco consentiente, atque, posteriori præsertim loco, Hebræo, commodè, si distinguantur, exponuntur: *Porro filijs Aaron dederunt ciuitates, ad confugiendum Hebron, & Lobna &c.* & versu 67: *Dederunt ergo eis vrbes, ad confugiendum, Sichem, cum suburbanis suis, in monte Ephraim, & Gaser &c.* ita vt *ciuitates*, seu *vrbes* ad omnes sequentes referatur: *ad confugiendum* autem, ad proximam tantùm. Sic Tostatus & Lyranus.

C. 21. v. 37. Magna hoc loco exemplarium, nec tantùm Latinorum, diuersitas est. Quædam, versum hunc 37. *De tribu Ruben, vltra Iordanem, contra Iericho, ciuitates refugij, Bosor in solitudine Misor, & Iaser, & Iethson, & Mephaath, ciuitates quatuor, cum suburbanis suis*, omnino non legunt, Correctoris Latina exemplaria antiquiora; ex nostris, Brugense, quod est Cathedralis Ecclesiæ Diui Donatiani Brugensis; Lobiense, quod Lobiensis est monasterij; P. atque M. à Domino Hunnæo contributa (sunt enim D. M. N. Augustini Hunnæi, quæ alphabeti literis insigniuntur) & medium à Plantino transmissum. Leodiensis codex legit: sed facilè conspicitur ab initio omisisse. H: & I, in textu quidem prætereunt: adscribunt autem, H. in proximo margine; I. in supremo paginæ vertice. N & latus Plantini codex prætermittunt, cùm hunc versum, tum illum, qui ciuitates filiis 37.

Merari

Merari ex Gadis hereditate assignatas enumerat. & illud quidem nobis seruit: hoc autem contra omnium est fidem. In Massoreth Iudæorum, sanè vetusta, versus iste, qui vrbes à Rubenis tribu datas recenset, non agnoscitur: ex quo, in antiquissimis Bibliorum Hebraicorum exemplaribus, non exstare colligitur. Bibliorum Venetorum Textus Hebraicus & Chaldaicus, non legunt: notatque Kamhius, se in antiquis exemplaribus, nisi quibusdã, non inuenisse. Tostatus, Hebræis sui temporis codicibus deesse, asserit. Verùm, quî fiat, cùm versu capitis istius septimo scriptum sit: *Et filijs Merari, per cog. suas, de tribubus Ruben & Gad & Zabulon, vrbes duodecim*, hîc, Zabulonitarum & Gaditarum vrbes recenseantur; Rubenitarum verò prætermittantur? Quomodo verò filiorum Merari, duodecim sint ciuitates, & Leuitarum quadraginta octo, nisi eæ, quas Rubenitæ contulerunt, addantur? An id, fortè, hoc loco contingit, quod 1. Paralip. 6. c. 60? ibi enim, enumeratis vndecim duntaxat ciuitatibus, subiungitur: *Omnes ciuitates tredecim per cognationes suas*. An hîc, fortè, similiter, solis octo recensitis, subiungatur: *Omnes vrbes filiorum Merari per familias & cognationes suas duodecim?* & iterum: *Itaque ciuitates vniuersæ Leuitarum* (&c.) *fuerunt quadraginta-octo*? Sed, vndenam, vsque adeo & multis & diuersis libris, ciuitates Rubenitarum quatuor addantur? Græci enim libri, Chaldaici Complutenses, Syriacus A. Masij, & plurimi Hebraicorum & Latinorum, quatuor ciuitates, filijs Merari, ex Rubenis hereditate assignatas, connumerant. An addititia sint, quæ vniuersis his leguntur libris? profectò, non facilè id asserendum est: verumtamen, cùm sibi mutuo dissimilia sint, ita vt ex eadem profluxisse scaturigine non videantur, non temere omnino quis suspicetur. Quæ enim Hebraicè & Chaldaicè ponuntur, ab eis quæ Græcè & Latinè leguntur, non parum discrepant. Nulla enim Hebraicè & Chaldaicè, vel Iordanis, vel Ierichuntis, vel ciuitatis refugij, vel solitudinis Misor, mentio est, vt Græcè atque Latinè. Sed, si alicuius ciuitatis refugij non debuit mentio prætermitti: quodcunque enim asylorum hoc capite commemoratur, *ciuitas refugij* cognominatur. ex quo, etiam alijs istius capitis partibus, hæc difformia ostenduntur. Latinorũ codicum, qui quidẽ legunt, ea est inter se diuersitas, vt, nec loco, nec modo eodem, habeant; id quod statim declaraturi sumus. Ex his autem, adiectitia hæc esse colligas. Certè vir doctissimus Andreas Masius, quæ nunc Hebraicè leguntur, addititia existimare videtur: quæ Græcè, septuaginta-duos Interpretes, non de Hebræo transtulisse, sed de suo, explicandæ sententiæ causa, addidisse, docet: quæ Latinè, ex Græco, non ex Hebræo, expressa; id quod non obscurè apparet; asserit. Prioris li-

ris libri Paralipomenon sexto capite, vrbes quatuor, quas concessit Rubenitica tribus filijs Merari, concorditer leguntur ab omnibus, hoc modo: *Trans Iordanem quoque, ex aduerso Iericho, contra Orientem Iordanis, de tribu Ruben, Bosor in solitudine cum suburbanis suis, & Iassa cum suburbanis suis, Cademoth quoque & suburbana eius, & Mephaath cum suburbanis suis*. Hoc fortè loco adiuti fuerunt interpretes Græci, si, quæ in Iosue ediderunt, de suo addiderint. Nam, vt partes reliquæ simillimæ sunt: ita, parum diuersa sunt nomina. Eadem sunt autem, cum eis, quæ Hebræi codices, hoc Iosue loco, habent. Verumenimuero, si ista non leguntur, necesse est subaudiantur: neque enim alioqui summa confici possit. Nihil autem à nobis statuitur, nec legenda decernuntur, nec tollenda definiuntur. Corrector hac de re in hunc modum scripsit: Item F. Nota, quòd illud quod dicitur: *De tribu Ruben vltra Iordanem*, quidam antiqui & Hebræi & Latini non habent hîc, videlicet, de quatuor ciuitatibus quas tradiderunt Leuitis. Alij, noui & Hebræi & Latini, sed & satis antiqui, habent. veruntamen, quia inuenio Græcum habere, constat mihi antiquos Hebræorum hoc habere: & postea agitur de tribu Gad. Et infra, secundum Hebræum & Græcum, *fuerunt* XLVIII, quòd etsi omnes (non) nominarentur, propter illas, dico, de Ruben, vel alias, nihilominus tot fuerunt. simile, primo Paralip. VI° d. *Ciuitates tredecim*, nec nominantur nisi X. vel XI. Hæc hunc in locum Epanorthotes. 1. Par. 6. g. 78

Ea porrò exemplaria, in quibus ista leguntur: in quibus, versus iste, qui datas à Rubenitis ciuitates enumerat, habetur, multùm inter se discrepant, id quod paulò antè indicauimus. Nam, versum hunc, neque eodem loco, neque eodem modo, legunt. Plæraque Latinorum exemplarium, tertio loco habent. primùm enim ciuitates, quæ filijs Merari ex Zabulonis sorte datæ sunt, enumerant; deinde, eas quæ ex Gadis; tertiò, quæ ex Rubenis. Sed decem nostrorum manuscriptorum, Zabulonitarum ciuitatibus Rubenitarum subiungunt, ac tertiò Gaditarum vrbes ponunt, conformiter libris Græcis, Hebraicis, & Chaldaicis. Eo etiam ordine Tostatus enarrat: atque hoc est, quod Epanorthotes dicit, postquã de Rubenis tribu egerat: Et postea agitur de tribu Gad. Latinum exemplar Collegij Trilinguis, scriptum anno CIↃ IIII^c XXXII, hunc, de Rubenitarum ciuitatibus, versum, tricesimo octauo versui subiecit. Nam enumeratis Zabulonitarum & Gaditarum ciuitatibus, subiungit: *Omnes vrbes fil. Merari per familias & cognationes suas, duodecim*. sequitur: *De tribu Ruben vltra Iordanem contra &c.* Fortasse, in eo, ex quo istud descriptum est, exemplari, non fuit, sed ex altero huic additus est, cùm putaret scriptor, verum alioqui non esse quod scripserat, filiis Me-

G rari vrbes

rari vrbes duodecim datas, neque quod ſcribendum ſequebatur, Leuitarum ciuitates ſimul quadragintaocto eſſe. Tantum, de verſus iſtius ordine: nunc, de verborum diuerſa lectione.

Communis lectio ea eſt, quæ initio Notationis in hunc locũ producta eſt. Bibliorum autem Complutenſium & Regiorum Latinus textus, tantùm: *De tribu Ruben ciuitates (&c.)* legit: verba hæc, *vltra Iordanem contra Iericho* prætermittit. Alphonſus Toſtatus, Interpres adeò ſedulus, vt vix quidquam prætereat, non attingit. Hebraicis & Chaldaicis libris omittuntur. ad hunc enim habent modum: Et de tribu Ruben, Beſer & ſuburbana eius, & Iahaſa & ſuburbana eius, Cedemoth & ſuburbana eius, & Mephaath & ſuburbana eius, ciuitates quatuor. Verùm, Græci libri, etſi aliter atque aliter, legunt. Germanici cũ Aldino habent, καὶ πέραν τοῦ ἰορδάνου, κατὰ ἱεριχὼ, ἐκ τῆς φυλῆς ῥουβὴν, ἔδωκε τὴν πόλιν τὸ φυγαδευτήριον τοῦ φονεύσαντος τὴν βοσὸρ, ἐν τῇ ἐρήμῳ τῇ μισὼρ, καὶ τὰ περισπόρεια αὐτῆς, καὶ τὴν ἰαζὴρ, καὶ τὰ περισπόρεια αὐτῆς, καὶ τὴν γεδσὼν, καὶ τὰ περισπ. αὐτῆς, καὶ τὴν μασφὰ, καὶ τὰ περισπ. αὐτῆς, πόλεις τέσσαρες. Regia editio ſcribit, καὶ πόλεις τοῦ ἰορδάνου τὴν ἱεριχὼ ἐκ τῆς φυλῆς ῥουβὴν, τὴν πόλιν τὸ φυγαδ. τοῦ φον., τὴν βοσὼρ, καὶ τὰ περ. αὐτῆς, καὶ τὴν ἰαζὴρ, καὶ τὰ περ. αὐτῆς, καὶ τὴν κεδσὼν, καὶ τὰ περ. α., καὶ τὴν μαφὰ, καὶ τὰ περ. α., τέσσ. πόλεις. Prolixiùs recitantur, vt & alia aduertantur. Maſij editio, è diuerſis correcta exemplaribus, legit, καὶ πέραν τοῦ ἰορδ. τῆς ἱεριχὼ, ἐκ τῆς φ. ῥουβὴν, τὴν πόλιν τοῦ φυγαδευτηρίου τοῦ φον., τὴν βοσὸρ, ἐν τῇ ἐρήμῳ τῆς μισὼρ, καὶ τὰ περισπ. αὐτῆς, καὶ τὴν ἰασσὰ, καὶ τὰ περ. α., καὶ τὴν γεδσὼν, καὶ τὰ περ. α., καὶ τὴν μαφὰ, καὶ τὰ περ. α., π. τ. Itaque, vt in omnibus penè Latinis, ſic & in Græcis libris, verba illa *vltra Iordanem contra Iericho* leguntur.

Quod ſequitur *ciuitates refugij*, vndecim noſtrorum ſcriptorum, numero ſingulari, *ciuitatem refugij* legunt. ſimiliter Toſtatus, ſed, qui magis congruat, primo caſu, *ciuitas refugij*. Suffragantur his Græci codices, & manifeſta ratio, quòd vnica hîc recenſeatur refugij ciuitas, Boſor, in ſolitudine Miſor ſita.

Non enim ante, ſed poſt *Miſor*, diſtinctio collocanda eſt, vt rectè quidam libri collocant. Neque enim Miſor, ex ciuitatibus eſt, de ſorte tribus Ruben filiis Merari datis: Nam ſic quinque eſſent, cùm ſumma ſit quatuor ciuitatũ cum ſuburbanis ſuis: ſed, vt nomen, vel ipſius ſolitudinis, vel potius regionis in qua eſt ſolitudo, poſitum eſt. atque id ex Græco perſpicuum fit, ἐν τῇ ἐρήμῳ τῇ μισὼρ, vel, vt emendatiora habent exemplaria, ἐν τῇ ἐρήμῳ τῆς μισὼρ. Notandum eſt autem, id, quod Deuter. 4. g. 43. Hebraicè de ſitu Boſor dicitur בַּמִּדְבָּר בְּאֶרֶץ הַמִּישֹׁר Bammidbar beeres hammiſor, ſextuagintaduos vertiſſe, ἐν τῇ ἐρήμῳ ἐν τῇ γῇ τῇ πεδινῇ; Latinum ſimiliter tranſtuliſſe,

in ſolitu-

in ſolitudine quæ ſita eſt in terra campeſtri. Rurſum, quod Ioſue 20.c.8. de eiuſdẽ ſitu legitur, בַּמִּדְבָּר הַמִּישֹׁר Bammidbar hammiſor, illos reddidiſſe ἐν ἐρήμῳ ἐν τῷ πεδίῳ; hunc expoſuiſſe, *quæ ſita eſt in campeſtri ſolitudine.* Non videntur igitur exiſtimaſſe, *Miſor* proprium eſſe nomen, aut ſolitudinis, aut regionis: ſed appellatiuum, quod campum ſeu planitiem deſignet. Nam & aliis ſcripturæ locis hac ſignificatione in vſu eſt. Clariſſimus eſt locus 3. Regum 20. d. 23., vbi ſerui Regis Syriæ dixiſſe leguntur: *Dij montium ſunt Dij eorum, ideò ſuperauerunt nos: ſed melius eſt vt pugnemus contra eos.* בַּמִּישׁוֹר bammiſor *in campeſtribus* (ſeu, vt 70. reddiderunt, κατ' εὐθὺ in plano) *& obtinebimus eos.* Quòd ſi non exiſtimauit Latinus interpres, proprium nomen eſſe *Miſor*, quî factum ſit, quòd, hoc loco, *Boſor in ſolitudine Miſor* ſitam, Latina verſione legamus? niſi ipſi, fortè, quæ Græcè legebat, exprimere viſum fuerit. Sed cùm Græcorum Interpretum eadem fuiſſe ſententia videatur, vndenam, hoc loco, vt proprium nomen Græcè ſcribitur? Ioſue 13. capite, vbi Rubenis hereditas deſcribitur, *Ioſue 13.b.9.*
Græci Hebræam vocem *Miſor*, quam Latinus, nunc *campeſtria*, nunc *c.16.17.21.*
planitiem reddit, vt nomen proprium reliquerunt. Iterum Ieremiæ 48. capite, vbi legimus nos: *Et iudicium venit ad terram campeſtrem,* *Iere.48.c.21.*
ſuper Helon & Iaſa (&c.) & ſuper Boſra, & ſuper omnes ciuitates terræ Moab *d. 24.*
(quo ex loco patet, Boſra ſiue Boſor fuiſſe in campis Moabiticis) Græci tranſtulerunt: Et iudicium venit ad terram ipſius Miſor (τῦ μισὼρ) ſuper Chelon &c. Itaque, iam proprium, iam appellatiuum nomen, intellexiſſe videntur. Verùm cùm ſuperiora loca, quæ, ex Deuteronomij quarto & Ioſue 20. capite, producta ſunt, & viciniora ſint, & de ſitu Boſor expreſſiùs ac particulariùs agant, non omnis eximitur ſcrupulus, quî fiat, hîc vt proprium nomen legi? Sed, Græca Regis editio, aufert *in ſolitudine Miſor*, id quod etiam ab Hebræis & Chaldæis libris omittitur. Vnum ex noſtris Latinis antigraphis, O ſignatum, *Miſor* duntaxat tollit, libro Paralipomenon conſentaneè: atque hanc huius verſus partem ita legit: *Ciuitatem confugij Boſor in ſolitudine, Iaſa, & Cademoth*, & Maſphaath. Ciuitates, quas *Iaſa* & *Cademoth* appellat, Hebræo, & Chaldæo, ac libro Paralipomenon, ſimiliter: alia exemplaria *Iaſer* & *Iethſon* ſiue Gethſon nominant Græca quomodo vocent, ſuperius videre licuit. Pro Ιαζὴρ autem, certum eſt, inquit Maſius, ſcribi debere Ιασσὰ, ex libro Paralipomenon. Nam Ιαζὴρ mox dabitur ex tribu Gad. Quam *Maſphaath* nuncupat ſuperius citatum exemplar, multi Latinorum codicum, cõſonantibus quibuſdam Græcis, *Maſpha* dicũt. Maſius, *Mapha* Græcè ſcribendum docet: atque ita ſcribit Latina Octateuchus, eximiæ vetuſtatis & integritatis, quam Patres Societatis Ieſu, cum multis

aliis manuſcriptis, nuper à confractione redemerunt. Latina Louanienſium editio, conformiter Hebræo atq. Chaldæo, & Paralipomenis, *Mephaath* legit. Tres iſtæ poſteriores ciuitates, ſuprà, 13[ii]. capitis verſu 18, inter poſſeſſiones tribus Rubenis enumerantur. Toſtato, diuerſa planè eſt & mira iſtius partis lectio: *Boſor in ſolitudine, Tethſon, Miſor, & Ocho, ciuitates quatuor cum ſuburbanis ſuis.* Nihil mirum, quòd tres iſtas poſteriores ciuitates ignotas dicat, nec decimotertio capite recenſitas. ſatis patet corruptam eſſe lectionem, præſertim quoad medias ciuitates. hæc, de verſus iſtius intricatiſſimi varijs lectionibus, notata ſint.

NOTATIONES IN LIBRVM IVDICVM.

38. C. 14. v. 9. *Nec tamen voluit eis indicare, quòd mel de corpore leonis aſſumſerat.*] ita multi ſcripti Latini codices, cum Hebraicis, ac Chaldaicis libris, legunt. Epanorthotes, ſecundum alios Latinos codices, *Quòd mel de ore leonis aſſumſerat* legendum cenſet: mutationem ex Hebræo factam exiſtimat. Sed, cur magis ex Hebræo *ore*, quàm ex verſu præcedenti mutatum eſt corpore? imò verò id potius videtur, Interpretem hoc loco vertiſſe corpore; ſcriptorem autem ſubſtituiſſe, quod præcedenti verſu legerat, *ore*, quòd corpus ab ore diſtingueret, vt fit nonnunquam, ac proinde, quòd de corpore aſſumſerit, verum eſſe, non ſtatim aduerteret; videret etiam vocum affinitatem. Sanè, manu ſcripta noſtra, & antiquiora, & correctiora, cum plæriſque impreſſis codicibus, ſuperiori verſu *ore*, iſto *corpore* legunt. Toſtatus etiam diſertè annotat, libris noſtris, priùs *ore*, poſteriùs legi *corpore*, cùm Hebræis idem vtrobique ſit nomen. Atque hac in parte, noſter Interpres, fortè, Græcam tranſlationem ſequutus eſt. habet enim eodem penè modo; verſu octauo: Et ecce examen apum in ore Leonis; verſu nono: Quòd ex corpore Leonis extraxerat mel. Priori enim loco, determinatam corporis partem, quam ænigmatis verba, *De comedente exiuit cibus*, ſignificare videntur, Interpretes indicandam cenſuerunt: Poſteriori, corporis ſeu cadaueris vocabulum, quòd conueniret aptiùs, retinendum iudicarunt. Quod Epanorthotes ait, Græcè legi *ore*, de verſu præcedenti verum eſt; ſed hoc verſu, non inuenimus. quæ namque conſuluimus exemplaria, ἐκ τῆς ἕξεως habent, vel, quæ Vaticani codicis lectio eſt, ἐκ τοῦ πτώματος. Porro ἕξις, pro corpore hoc loco accipitur, qua ſignificatione apud claſſicos ſcriptores reperitur. Duas ob cauſas videtur Samſon, quòd de corpore

Eandem Ioſephus corporis partem intellexit.

leonis

leonis mel ſumſerat, parentibus non indicaſſe. vna fuit, ne, mel ex cadauere ſumtum abominarentur: altera, ne Thamnatæis, mel in ore leonis, pridem filij manibus dilacerati, enatum, ſe comediſſe, narrarent, & explicandi ænigmatis, quod proponere conſtituerat, rationem darent. quam cauſam poſtea inſinuaſſe videtur, cùm vxori reſpondit: *Patri meo & matri nolui dicere: & tibi indicare potero?* harum cauſarum vtrauis, ſi, poſteriùs *corpore* legatur, manifeſtiùs indicatur. & prior quidem, quia corporis ſiue cadaueris mentio, continuò deteſtationem offert: poſterior autem, quia ſignificatur, non tantùm non indicaſſe, mel ex ore leonis ſumtum, ſed nec dixiſſe ex corpore acceptum. Germana igitur videtur noni verſus lectio: *Quòd mel de corpore leonis aſſumſerat.*

C.15. v.14. Plæraque exemplaria legunt: *Et ſicut ſolent ad odorem* 39.
ignis ligna conſumi, ita vincula, quibus ligatus erat, diſsipata ſunt & ſoluta. Duo autem Hentenij, & ex noſtris octo, cum textibus qui Gloſſæ ordinariæ & Toſtato adiecti ſunt: *Et ſicut ſolent ad ardorem ignis ligna conſumi, ita &c.* Regium: *Et ſicut ſolent ad ardorem ignis lina conſumi, ita &c.* Manuſcriptum K. notatum, habet in margine *lina*. alterum S. notatum ita in textu ſcribit, vt vna legere poſſis, ligna non poſſis. Veriſimile omnino eſt, non *ligna* ſed *lina* ſcribendum eſſe: Nam & Hebræi codices, & Græci, atque Chaldæi, ita habent. quibus nec ea eſt vocum *lina* & *ligna* ſimilitudo, ex qua error irrepſiſſe videtur. Ioſue ſecundo capite legitur וַתִּטְמְנֵם בְּפִשְׁתֵּי הָעֵץ & abſcondit eos in *Ioſue 2.a.6.*
linis ligni. id quod Interpres noſter expoſuit: *Operuitq; eos ſtipula lini.* Accedit, quòd ad odorem ignis ligna conſumi non ſoleant, neque ad ardorem, niſi ſenſim, id quod huius loci ſimilitudini non conuenit. Itaque probandum videtur, quod Complutenſia & Clariana Biblia legunt *lina*: ſed an *ardorem* legendum ſit, quomodo eadem Biblia cum aliis quibuſdam habent, an *odorem*, non ſatis liquet. Hebraicè legitur: Et fuerunt funes qui ſuper brachijs eius, tanquam lina quæ arſerunt in igne, & diſſoluta ſunt vincula eius de manibus eius. Noſter Interpres ſenſum eleganter reddidit. Quod autem dixit: *Sicut ſolent lina conſumi*, ei reſpondere videtur quod Hebraicè eſt כַּפִּשְׁתִּים אֲשֶׁר בָּעֲרוּ ſicut lina quę arſerũt. quod addidit: *Ad ardorem* aut *odorem ignis*, illi בָּאֵשׁ *in igne*. Itaque, quod Hebraicè dicitur *in igne*, expoſuit *ad ardorem* aut *odorem ignis* quapropter, ex Hebræo, vera lectio colligi non poſſe videtur. Verùm, pro eo quod in Hebræo eſt כַּפִּשְׁתִּים אֲ׳בָ׳ בָּאֵשׁ Græcis codicibus legitur ὡσεὶ ϛυππίον aut ϛυππίον ἡνίκα ἂν ὀσφρανθῇ πυρὸς, ſicut ſtuppa quando olfecerit ignem. An igitur בָּעַר odorari ſignificet, vt hinc Latinis codicibus odoris ſit mẽtio? an

potius Græci codices, ex versu sequentis capitis nono, aut aliunde, corrupti sint? positionem namque בער huius significationis esse non comperi. Sanè, alter, vt minimùm, Vaticanorum codicum, ad quos iussu Illustrissimi D. Granuellani, S. R. E. Cardinalis, Græca Bibliorum editio Argentoratensis collata est, legit, ὡσεὶ στυπίου ὃ ἐξεκαύθη ἐν πυρί, sicut linum quod incensum est in igne. Sed, quid ad Chaldæum Interpretem, qui conuertit, כְּכִיתָּנָא דַּאֲרַח בֵּיהּ נוּרָא sicut linum quod olfecit in se ignem? ארח enim aphel est, à ריח, quod odorari significat, deductum. Nam & proximo capite pro Hebræo הריח positum est. Verùm, aliis inflammare denotat, reddunt enim: Sicut linum quod inflammauit in eo ignis. atque etiam proximo capite similiter. Non potest igitur statui, Latinum Interpretem, propter positionem בער, *odorem* reddidisse: attamen, pleraque exemplaria nostra, & quidem præstantissima quæque, *odorem* legunt. & certè, odoris vocabulum, huius loci similitudini aptè congruit. Declaratur enim quàm facilè Samson funes nouos confregerit, nimirum, sicut ignis linum continuò deuorat, si ei vel olfaciendum offeratur: non opus habet ardoris sui flamma complectatur, atque integris vtatur viribus.

Proximo capite, eadem diuersitas est: at, eo loci, procul dubio
Iosue 16.d.9. *odorem* dixit Interpres. Nam, præterquam quòd pleraque Latina exemplaria, & quidem vniuersa nostra, sic legunt, etiam Hebræa & Græca sic habent. An, ex eo loco, hîc mutatus sit, nescio. Abulensis Episcopus vtroque loco *odorem* legit.

NOTATIONES IN PRIMVM LIBRVM REGVM.

40. C. 1. v. 24. *Et adduxit eum secum: postquam ablactauerat, in vitulis tribus, & tribus modijs farinæ, & amphora vini.*] *Et tribus modijs farinæ*, hæc communis est Latinorũ codicum lectio, quam, Author quæstionum Hebr. in libros Regum, scriptorum vitio deprauatam asserit, legendumque iuxta Hebræa docet: *Et vno modio farinæ*. Sunt autem nonnulla Latina exemplaria, in quibus ita legitur, S. Germani paruum, Societatis Iesu rubrum, Sorbonicum correctorium, Textus glossæ ord. coniunctus, & Clariana Biblia. Hebraicè est: Et ephi vno farinæ. Ephi autem siue Epha, Latinus Interpres, aliquando modium, aliquando tres modios, vertit. Modium reddidit Deuter. 25. c. 14. 15. *Nec erit in domo tua modius maior & minor. Modius æqualis & verus erit tibi.* Iterum: Iudicum 6. d. 19: *Coxit hœdum, & de farinæ modio azymos*

azymos panes. Tres modios interpretatus est Ruth 2. c. 17: *Inuenit hordei quasi Ephi mensuram, id est, tres modios.* Verba ista, *id est tres modios,* explicandi gratia Interpres adiecit. Chaldęus exposuit *tria sata.* Rursus, Isaiæ 5. c. 10: *Et triginta modij sementis facient modios tres.* Hebraicè est: Et semen homer siue Cori faciet Ephi. itaque, Corum, triginta modijs; Ephi, tribus, definiuit interpres. Corus enim, teste Ezechiele, decem Ephi continet. *Ephi* igitur, nunc *tres modios*, nunc *modium*, interpretatus est. Sunt enim diuersi modij. Atticum modium vnum, continet Ephi; nam, vt Iosephus ait, Corus decem modia Attica habet: Tres verò modios valet Ephi, eorum qui Sata dicuntur: Ephi enim trium Satorum mensura est. Satum autem siue סְאָה, Interprete nostro *modius* dicitur, 4. Regum 7. a. 1. & alibi. Ergo, siue legamus, tres farinæ modios Annam apportasse, siue, vnum; vnum Ephi attulisse, vt Hebraicè est, intelligi potest. Non facilè igitur corruptelæ arguenda est lectio ista: *Et tribus modijs farinæ.* immo verò, maior librorum consensus, eam Interpretis scripturam esse, docere videtur: cùm accedat etiam, D. Gregorij, V. Bedæ, & Angelomi, authoritas. Patet autem locum non habere, quòd Hebraicarum quæstionum Author dicit: Si cum vitulis tribus, tres modios farinæ obtulit, contra pręceptum legis fecit. Nam in lege præcipitur, non nisi tres decimas cum singulis vitulis offerre. Vnde datur intelligi, quòd Elcana non obtulerit tres modios farinæ cũ tribus vitulis, sed nouem decimas, quibus, secundum Hebraicam mensuram, vnus efficitur Ephi. Patet, inquam, istud locum non habere, si, Ephi, vt vnius generis vnum modium; ita, alterius generis tres modios, complecti, intelligatur. Et, quid si Anna, tres modios, hoc est, tria Ephi, attulisset, non continuò obtulisset. potuisset donare sacerdotibus, vel comedere cum familiaribus, quemadmodum, tres vitulos adduxisse, & vnum obtulisse, legitur. Authorem Hebraicarum quæstionum sequitur Rupertus. Rabanus quoque, cuius in libros Regum commentaria, vetustissima manu scripta, Abbas S. Iacobi Leodiensis nobis commodauit. Græci, retento Hebræo vocabulo, transtulerunt hunc locum; Et Ephi similæ. Chaldæus: Et Mechilta vna farinæ. Quod hîc Mechiltam vertit, alibi tria Seim siue Sata reddidit.

Ezech. 45. d. 11.

Iosephus l. 15. antiq. cap. 11.

Num. 29. a. 3. b. 9. 14.

C. 3. v. 2. Multa Hentenij scripta, multa Parisiensium, & nostra pleraque, legunt: *Heli iacebat in loco suo:* atque horum lectio, genuina videtur, cùm sit, etiam Authoris Hebraicarum quæstionum, Gregorij, Rabani, Angelomi, Eucherij, Bedæ, & Glossæ ordinariæ: cumque conformis sit, Hebræo, Græco, atque Chaldæo. Græci transtulerunt: Et Heli dormiebat in loco suo. & Interpres noster, quod 41.
hic *ia-*

hic *iacebat*, versu proximo dicit *dormiebat*. Intelligitur, autem cùm dicitur *in loco suo*, locus atrij penitior: in eo enim sacerdotes dormiebant, quippe qui tabernaculo Domini propinquior esset; in posteriori autem, Leuitæ. Lectionem prædictam, quidam emendare conati sunt. Nonnulli scripserunt: *Heli iacebat in lecto, siue, lectulo suo*. Id enim locus exigere videbatur. Fortassis autem marginis explicationem in textum retulerunt: Nam & scriptorum nostrorum vnum, in textu *loco*, in margine habet *lecto*. Alij scripserunt: *Heli iacebat in domo sua*. Id quod Tostatus edisserit, atque ex hoc, & eo qui sequitur loco *Samuel a. dorm. &c.* Samuelē tabernaculo propinquiorem fuisse, propter senium ipsius Heli, existimat.

42. C. 3. v. 3. *Nec poterat (Heli) videre lucernam Dei antequam extingueretur. Samuel autem dormiebat in templo Domini, vbi erat arca Dei.* Hæc Latinorum codicum, id quod Epanorthotes testatū reliquit, lectio est. Est & Enarratorum, Rabani ac Tostati. Exprimitur senis Heli miseria, vt, quantopere ministro indiguerit, declaretur, & Samuelis diligentia commendetur. Significatur autem Heli, vsqueadeo oculis caligasse, vt nocte ardentem in tabernaculo Domini lucernam, vix aut non videret. id enim esse videtur *antequam extingueretur*, nocte, cùm arderet. Hic & Rabani sensus esse videtur, cuius hęc sunt verba: Præ nimia enim senectute, Heli caligauerant oculi, nec poterat videre lucernam Domini cùm arderet in tabernaculo, antequam lux diurna fieret, quando eadem extinguēda erat lucerna. Eadem habet Angelomus verba: ad similem Eucherius explicat modum. Caietanus intelligit: Non poterat videre lucernam Dei cùm esset prope extinctionem. q. d. videbat quidem plenè ardentem lucentemq́ue lucernam Domini: sed propinquam extinctioni minusque ardentem, videre non poterat. vt sit istud dictum, ad differentiam eius quod quarto capite dicendum erat, Heli oculos finiuisse, nec quidquam videre potuisse. Atque hoc modo, non tantùm Latinam lectionem, verumetiam Hebraicam intelligit, accepta *vau* coniunctione pro *etiam*: Et poterat videre etiam lucernam &c. Quod sequitur: *Samuel autem dormiebat in &c.* non est intelligendum, quòd Samuel dormierit in sancto sanctorum, vbi erāt arca Dei, sed, quòd non procul inde dormierit. Author Hebraicarum quæstionū, quæ in Hieronymi operibus exstant, locum hunc legendum docet: *nec poterat videre*. vt hîc distinctio sit, & postea inferatur: *Et antequam lucerna Dei extingueretur, Samuel autem dormiebat, in templo Domini, vbi erat arca Dei*. Intelligi autem hoc modo debet, inquit: Et antequam lucerna Dei extingueretur in templo Domini vbi erat arca Dei, Samuel

1. Regum 4. c. 15.

muel dormiebat. Nicolaus Lyranus etiam, Latinorum codicum lectionem, aliquorum correctorum imperitia, corruptam putat, primo casu in quartum mutato, & germana distinctione sublata. Id quod suis coniecturis confirmari potest. Nam Gregorium magnum primo casu legisse: *Nec poterat videre lucerna Dei antequam extingueretur*, Commentarius loquitur. In cuius rei fidem, nonnulla verba adscribemus. Lucerna itaque Dei (habet in commentario Gregorius) videre non potest, cùm is qui pastorali dignitate præeminet, tanta spissitate sæcularis amoris premitur, vt, ad internæ claritatis intuitum, nulla gratiæ inspiratione, subleuetur. (&c.) Cùm autem antequam extingueretur videre non posse dicitur, in isto adhuc sæculo viuens prædicator reprobus, damnato iam in ęternum impio in cæcitate similatur. Hæc Gregorius, inter alia multa idipsum commōstrantia. Exemplar D.M.N. Augustini Hunnæi H. litera insignitum, legit: *Nec poterat videri lucerna Dei*. ecce nominandi casum *lucerna*. sed is, cùm actiuo verbo non congruere iudicaretur, *videre* in *videri* mutatum est. Itaque, ex Gregorio, & vno manuscriptorum Bibliorum exemplari, primus casus habetur; sed, cum ea distinctione, quæ vulgò Latinorum est codicum. Verùm, longè faciliùs, pro cuiusque arbitrio, distinctio mutatur quàm casus. Lyrano igitur, germana nostræ translationis & lectio & distinctio videtur: *Et non poterat videre.* ⁻*Et'* *lucerna Dei antequam extingueretur, Samuel dormiebat &c.* Nam, quod Hebraicè legitur, vertas: nec poterat videre. Et lucerna Dei antequam extingueretur, & Samuel dormiens, in templo Domini vbi erat arca Dei. Et vocauit Dominus &c. Ad eũ modum etiam Græci transtulerunt καὶ οὐκ "ἐδύνατο' βλέπειν. καὶ ὁ λύχνος τοῦ θεοῦ πρὶν ἢ "κατασβεσθῆναι', καὶ σαμουὴλ ἐκάθευδεν ἐν τῷ ναῷ κυρίου, οὗ ⁻ἦν' ἡ κιβωτὸς τοῦ θεοῦ. καὶ "ἐκάλεσε' κύριος &c. Videtur autem nonnullis, inuersus ordo esse, ad hunc construendus modum: Cùm lucernæ quæ erant in templo Domini, vbi erat arca Dei, necdum extinctæ essent, & Samuel adhuc dormiret: Et, id est, tunc, vocauit &c. q. d. antequam lux diurna fieret, seu, nocturno tempore, cùm Samuel dormiret, vocauit &c. Lucernas etenim, in tabernaculo testimonij, vesperi accendi, & manè extingui, Deus iusserat, vt est Exodi 27. d. 21. & Leuitici 24. a. 3. Partem istam, *In templo Domini vbi erat arca Dei*, Auctor Hebraicarum quæstionum, & alij, non ad Samuelem, sed ad lucernas referunt, vt sit ordo, sicut diximus, inuersus. & quidem, ad Samuelem non referendam, indicat fortè præcedens in Hebræo distinctio athnach, quæ Latinorum colo æquiualet. Chaldæus ad Domini vocem retulit: hæc enim eius paraphrasis est: Et lucerna domus sanctuarij Domini necdũ extinguebatur, & Samuel

In exemplari Leodiensi, m. litera in dictione lucernā, *& vocula* autem, *erasæ, & recentiori manu restitutæ cernuntur.*

⁻*Gregorius. Vtramque lectionem Rupertus explicat.*

" ἠδύναντο Gq.

" ἀποσβεσθῆναι. Gq. *cum Procopio Gazæo.*

⁻ Gq.

" καθίστη καὶ ἐλάλησε. Gq.

cubans in atrio Leuitarum, & vox *Domini' è templo Domini, vbi erat arca Domini. Et vocauit Dominus, &c.

*audita est. Venet.

43. C. 4. v. 1. Quod huius capitis initio, in multis exemplaribus legitur: *Et factum est in diebus illis, conuenerunt Philistijm in pugnam*, à multis itidem præteritur. Nam, S. Petri Lobiense, S. Germani longum, Societatis Iesu longum, Hunnæi O, &c, cum Complutensi, Regium, locum hunc ita scribunt, vt post id quod in superioris capitis est fine: *Et euenit sermo Samuelis vniuerso Israëli*, continuò subiungatur: *Egressus est namque &c.* hanc antiquorum exemplarium esse lectionem, Epanorthotes testatur, &, in marginali Glossæ ordinariæ spatio, annotatur. Atque hæc antiquorum codicum lectio, D. Gregorij, & Angelomi authoritate probatur: & Hebraicorum ac Chaldaicorum librorum consensu stabilitur. Assutitium est igitur, quod alijs exemplaribus addi diximus: *Et factum est &c.* Id quod non obscurè insinuat, quam exemplaria cōstanter habent, coniunctio *namque: Egressus est namque &c.* qua probare non voluit Interpres, Philistijm in pugnam conuenisse: sed, proculdubio, quod est superioris capitis finis, quæcunque prædixerat Samuel, euenisse. quod animaduertens Gregorius scripsit: Vnde & ordinem, quo idem sermo in vniuerso Israëli venerit, latiùs exponens ait: *Egressus namque est Israël &c.* Assuta autem Latinis exemplaribus pars illa videtur, ex Græcis. in iis enim ita legitur: Et factum est in diebus illis, & conueniunt Philistijm contra Israël in pugnam. & egressus est Israël obuiam eis in prœlium &c. Sed, quàm imperitus fuerit sutor, non tantùm, ex eo quod de coniunctione diximus, patet.

Brugensi manuscripto, in margine, non in textu legitur.

44. C. 5. v. 6. hanc sexti versus partem: *Et ebullierunt villæ & agri in medio regionis illius, & nati sunt mures, & facta est confusio mortis magna in ciuitate*, multa Latinorum exemplarium transfodiunt. Cathedralis Ecclesiæ Brugensis vnum, Hentenij duo, Hunnæi duo, Parisiensium tria, cum Complutensi, ex quo Regium est expressum. Lyranus etiam, in antiquis non esse codicibus, testatum facit: idipsum Ordinariæ glossæ margo inculcat. Cardinalis Bessarionis codex, in margine, non addendam monet. Proinde Epanorthotes, inter *Et percussit in secretiori parte natium Azotum & fines eius* & *Vidētes autem viri Azoti*, nihil interponendum docet. Profectò, neque Hebræa quidquam interijciunt, vt nec Chaldæa. Græcus etiam Regiorum Bibliorum textus, nihil admittit. Sed alij codices Græci interserunt: Et per medium regionis eorum pullularunt mures, & facta est confusio mortis magna in ciuitate. Hinc fortè desumtum est illud, quod multis

hodie

hodie Latinis codicibus additur: *Et ebullierunt villæ &c.* & primùm quidem, commentarij loco, margini adſcriptum; poſtea verò, textui miſtum, vt Lyranus & Toſtatus exiſtimant. Similia enim, cùm innumeris locis acciderint, hoc ipſo loco meridiana luce manifeſtius eſt, de eo, quod, in exemplaris Collegii Trilinguis, & medij codicis Plantini, textibus, legitur: Percuſſit eos Dominus paſſione quam Græci 'ſirinnium' vocant. & quidem Plantini codex, bis id habet; in fine quinti, & iterum in fine ſexti verſus. Trilinguis, poſteriori dumtaxat loco. [a] *ſratigium.* *Tr.*

Proximè ſequentis capitis verſu quinto legitur: Facietiſque ſimilitudines anorum veſtrorum, & ſimilitudines murium qui demoliti ſunt terram. huius, & eorum quæ de murium figuris hìc dicuntur, occaſione, exiſtimatum videri poteſt, ſuperiùs, vbi ſedis vitijs percuſſi Azotij commemorantur (is eſt, capitis quinti verſus ſextus) eam deſiderari plagam, quæ, muribus è terra productis, terram perdidit, hoc eſt, gignendis frugibus ineptam fecit. Porro id quod Latinis libris additum eſt, non eodem ab omnibus loco legitur. Plerique, ei plagæ, quæ ſecretiores natium partes afflixiſſe narratur, ſubiiciunt: octo præponunt, hoc modo: *Aggrauata eſt autem manus Domini ſuper Azotios, & demolitus eſt eos. Et ebullierunt v. & a. in med. reg. illius, & nati ſunt mures, & f. eſt conf. mortis in ciuitate. Et percußit in ſecretiori parte natium Azotum & fines eius. Videntes autem viri Az. &c.* quomodo & apud Rupertum legitur. Longum autem Societatis Ieſu manuſcriptum, collocat ante *Aggrauata eſt*: ita vt vel hinc liceat coniicere, adiectitium iſtud eſſe. Primus autem ordo Græcis libris conformior eſt. Legunt pleraque noſtra manuſcripta *confuſio mortis magna*, conformiter libris Græcis: Nonnulla verò, *magnæ* habent; quædam, neutrum; tantùm *confuſio mortis* ſcribunt.

C. 9. v. 25. *Et locutus eſt cum Saule in ſolario. Cúmque manè ſurrexiſ-* 45.
ſent. Ita legendum eſt. Nam, quod interijcitur, *Strauítque Saul in ſolario, & dormiuit*, non ſolùm non habent Hebræi codices & Chaldæi, ſed nec Latini. D. Donatiani vnus, S. Germani duo, Hentenij duo, Hunnæi quatuor, Plantini vnus, Regius ex Complutenſi, Textus adiunctus Gloſſæ ordinariæ. Beſſarionici codicis margo prætermittendum monet. Denique, Correctorin antiquis libris non haberi teſtatur: & V. Beda, hunc locum ediſſerens, non legit. Cæterùm, Interpretes Græci, pro eo quod Latinus tranſtulit: *Et locutus eſt cum Saule in ſolario. Cumq; manè ſurrexiſſent*, reddiderunt: Et ſtrauit (vel, vt habent Græca exemplaria, ſtrauerunt) Sauli in ſolario & dormiuit; fortè, quòd paulo aliter legerint. Nam, verbo רבר, quod

loqui ſignificat, non eſt figura abſimile רפד quod ſternere denotat. רבץ etiam, coniugatione quinta, ſternere eſt. Itaque, qui, quod Græcè legitur, Latinis libris addiderunt, duas eiuſdem ſententiæ tranſlationes coniunxerunt. Quidam autem, acceptam dũtaxat partem, addiderunt. Nam B. & I. legunt: *Et locutus eſt cum Saul in ſolario & dormiuit.* Niſi id factum ſit, quòd ſcriptores, inter eaſdem voces media, errore prætererint. D. Gregorius legit: *Strauitque Saul* (ſibi ſubaudit) *& dormiuit.* Sed fortaſſe, cum nonnullis exemplaribus Bibliorum, *in ſolario* ſubiungendum eſt. De ſolario ſcribit Suniæ & Fretelæ * Hieronymus: In Palæſtina & Ægypto, vbi, vel ſcripti ſunt diuini libri, vel interpretati ſunt, non habent in tectis culmina, ſed domata, quæ Romæ vel ſolaria vel meniana vocant, id eſt, plana tecta, quæ tranſuerſis trabibus ſuſtentantur.

Circa Pſal. 101.

46. C. 10. v. 2. *Cùm abieris hodie à me, inuenies duos viros, iuxta ſepulchrum Rachel, in finibus Beniamin, in meridie. dicéntque tibi: Inuentæ ſunt aſinæ.*] (*In*) *meridie, dicéntque tibi*, ita legunt ſcripta, M. N. Hunnæi tria, Cathedralis Eccleſiæ Brugenſis vnum, Societatis Ieſu vnum, Cœnobii Lobienſis vnum, Atrebatenſis Collegij alterum, & typis excuſi libri plurimi. Eam, correctiorum exemplarium eſſe lectionem, Nicolaum ſcripſiſſe Toſtatus refert. Sic Beda legit: atque ita legendum Epanorthotes docet. Multi autem libri addunt nonnihil: *In finibus Ben., (in) meridie, ſalientes magnas foueas, dicéntque tibi.* Atque his, vult S. Gregorius; & Græca Regis editio ἐν τοῖς ὁρίοις βενιαμὶν, μεσημβρίας, ἁλλομένους μεγάλα. καὶ ἐροῦσι σοι. Germanorum verò editiones Græcæ, cum Aldina, legunt ἐν τῷ ὄρει βενιαμεὶν, ἐν σηλῶ, ἐν βακαλὰθ, ἁλλομένους μεγ. καὶ ἐρ. σοι. Hebraicè eſt בִּגְבוּל בִּנְיָמִן בְּצֶלְצַח וְאָמְרוּ אֵלֶיךָ quod eſt, in termino Beniamin, in Selſach, & dicent ad te. eodem modo Chaldaicè legitur. Patet hinc, in primis, Græcè, non, ἐν τῷ ὄρει, ſed, ἐν τοῖς ὁρίοις legendum eſſe. Patet deinde, ἐν σηλῶ, Germanicis editionibus ſuperfluere. Porro, legendum ne ſit ἐν βακαλάθ, an potiùs μεσημβρίας, non ita liquet. Fortaſſis, neutrum legendum eſt: addita fortè ſunt iſta interpretationi τῶν ἑβδομηκοντάδυο ex aliis tranſlationibus, Græcis, Latiniſve. Codex enim Vaticanus, neutrum legit; tantùm ἐν τ. ὁρ. βενια., ἁλλ. μεγ. καὶ ἐρ. σοι. Itaque, quod Hebraicè eſt בְּצֶלְצַח, ſeptuaginta duo reddidiſſe videntur, ἁλλομένους μεγάλα ſaltantes grandia, vel, ſaltantes magnopere. Nam צָלַח (id quod perquam ſimile ei eſt, quod Hebraicè legitur) ſaltare ſignificat, vt & ipſi, huius capitis ſexto & decimo verſibus reddiderunt. μεγάλα autem, explicationis gratia, adiecerunt. Quod ergo Latinis quibuſdam codicibus additur, *ſalientes magnas foueas*; ex Græca ſumtum tranſlatione videri poteſt,

Leodienſi codici conſpicitur additum. K quibuſdam deeſſe indicat.

poteſt, addita fouearum mentione, exponendæ ſententiæ cauſa. Latinus namque Interpres, quod 72. vertiſſe dixi *ſaltantes magna*, tranſtuliſſe videtur (*in*) *meridie*. ſed, qua ratione, mihi non conſtat. Attamen, ſi coniecturis vti fas eſt, dicam id quod videtur. צֵל vmbram, צַח clarum denotat. Fortaſſis igitur, voce צלצח, meridiem ſignificari intellexit Interpres, quòd, meridie, vmbra parua ſit, minuſque obſcura, aut nulla, ita vt clarus ſit aër & ſplendidus, qui manè ac veſperi eſt vmbroſus. Eandem ob cauſam, meridionalem plagam intellexiſſe potuit, quòd, in plaga mundi meridionali, minores minúſque obſcuræ ſint vmbræ. Nam, mediúmne diem, an meridionalem plagam, intellexerit, non liquet ſatis. Quidam enim codices *meridie* legunt, conformiter Bedæ, & Græcæ Regis editioni, quæ habet μεσημβρίας, vt ſenſus ſit: Circa diei iſtius medium inuenies viros duos. Alij autem, ſimiliter Gregorio, *in meridie* habent, quod Hebræo ſimilius eſt. atque eius ſenſus commodus eſt: Non procul à ſepulchro Rachel, circa meridionalem partem finium Beniamin, viros duos inuenies &c. Nam ſepulchrum Rachel, erat in parte hæreditatis Iudæ aquilonari, non procul à ſortis Beniamin parte auſtrali. Porro id quod noſter Interpres *in meridie* tranſtulit, alij vt nomen proprium interpretantur, *in Selſach*. Atque huiuſmodi interpretationem Græci codices referunt, quibus ἐν βακαλὰθ legitur, corruptè, opinor.

C. 14. v. 41. *Et dixit Saul ad Dominum Deum Iſraël: Domine Deus Iſraël, da.*] Nonnulli codices omittunt Saulis nomen, ſed, minùs rectè, cùm & Hebraicis libris, & Græcis & Chaldaicis, addatur. Nonnulli prætermittunt *Deum Iſraël*. Alij transfigunt *Deum Iſraël, Domine*. Alij rurſus confodiunt *Domine Deus Iſraël*. harum lectionum poſteriores duæ, Hebræo & Chaldæo conſonant: vtrouis enim modo transferas, licet. Verumenimuero, parui refert quo iſtorum trium modorum legas; ſiue: *Et dixit Saul ad dominum: Domine Deus Iſraël da*, quo modo Corrector legit; ſiue: *Et dixit Saul ad dominum: Deus Iſraël da*, quo modo in Cardinalis Beſſarionis antigrapho legendum notatur; ſiue: *Et dixit Saul ad dominum Deum Iſraël: Da.* quæ D. Gregorij lectio eſt. Pluris referunt, quæ ſequuntur. 47.

Deinceps quidam codices habent: *Da ſanctitatem. & deprehenſus eſt Ionathas.* ſic Hentenij vnus, Pariſienſium duo, atque ea vetera exemplaria quæ Gloſſæ ordinariæ margo ſignificat. Alij: *Da iudicium* (vel *indicium*) *& deprehen. &c.* ſic, Textus Regij operis Latinus, exemplar Societatis Ieſu longum, manuſcriptum inſignis Eccleſiæ D. Donatiani Brugenſis, aliud præclaræ Abbatiæ Lobienſis, & anti-

quiores Epanorthotæ codices. Sic & Græcus Regij operis textus, ſi indicium, cum Lobienſi, Brugenſi, & alijs multis exemplaribus, legas. habet enim: καὶ εἶπε σαοὺλ, κύριε ὁ θεὸς ἰσραὴλ δὸς δήλους. καὶ κατακλ. καὶ τὰ ἑξῆς. Videntur autem duæ iſtæ lectiones, duæ eſſe tranſlationes, eius quod in Hebræo eſt הָבָה תָמִים וגו' quod ad verbũ reddas; Da perfectionem, & depreh. &c. Senſus eſt: fac ſortem prouenire pro rei veritate. Chaldæus reddidit: Fac venire eum in veritate. q. d. Fac vt ſors, in eum qui peccauit, cadat. Sic, quod prior Latinorum codicum lectio habet, *Da ſanctitatem*, ſignificat: Oſtendas quæſo ſorte hac qui ſint innocentes; Quod poſterior, *Da iudicium*, vel *indicium*: Manifeſtes obſecro nobis iudicium tuum, cuius iniquitate offenſus, conſulenti non reſpondendũ iudicaueris. vel: Prode eum quem iniquum iudicas: Deſignet ſontem ſententia tua, quem interficiamus. Vtra autem iſtarum lectionum, Latini Interpretis tranſlatio ſit, ſtatui non facilè poteſt. Poſteriorem (*Da iudicium, & depreh.*) Bibliorum Beſſarionis margo comprobat. Eandem, Lyranus & Epanorthotes, Latini textus germanam eſſe lectionem, docere videntur. ſed, prioris non meminerunt. Tertia eſt enim Latinorum codicum lectio, quam minùs probant, hæc nimirum: *Da iudicium. quid eſt quòd non reſponderis ſeruo tuo hodie? Si in me aut in Ionatha filio meo eſt iniquitas hæc, da oſtenſionem. Aut ſi hæc iniquitas eſt in populo tuo, da ſanctitatem. Et depreh. &c.* Lectio iſta (quam D. Gregorius & habet & interpretatur) ex ſuperioribus duabus, multiſque præterea verbis rem explicantibus, conflata eſt. Verùm, cũ in Hebraicis & Chaldaicis libris, quibuſdam etiam Græcis & antiquis Latinis, non habeantur; meritò, ad Interpretis noſtri textum non pertinere, iudicantur. Sumta autem, ex Græca tranſlatione, ſiue ſeptuaginta duorum ſenum, ſiue aliorum, videntur. Nam, in Græco quidem Regiæ editionis textu, non habentur: ſed in alijs editionibus hoc modo leguntur: Et dixit Saul: Domine Deus Iſraël, quid, quòd non reſpondiſti ſeruo tuo hodie? ſi, in me, aut in Ionathan filio meo, iniquitas, Domine Deus Iſraël da manifeſtos. Et ſi hæc dicas, da igitur populo tuo Iſraël, da igitur ſanctitatem. Et depreh. &c. Notandum eſt autem, initio Græcæ iſtius lectionis, non haberi, quod in Latinis codicibus habetur: Da iudicium vel indicium, vt eo veriſimilius ſit, id à Latino Interprete tranſlatum. Pars poſtrema productæ lectionis Græcæ, nõ parum ab ea diſcrepat, quæ in Latinis codicibus legitur: *Aut, ſi eſt in populo tuo, hæc iniquitas, da ſanctitatem*. ſed ſunt Latina quædam exemplaria, quæ Græcam ſententiam, ſua hac lectione, redoleant: *Aut ſi ita eſt in populo tuo hæc iniquitas, da ſanctitatem.*

Adiecta ſunt hæc in altero latere manuſcripti Brugenſis.

C. 21.

C. 21. v. 7. *Doeg Idumæus, potentißimus pastorum Saul.* subiiciunt 40.
libri quidam: *hic pascebat mulas Saul.* Sed id, Alphonso Tostato & Nicolao Lyrano testibus, in libris correctis non est. Hentenij antigrapha quinque non legunt: Parisiensium sex omittunt: 14. nostra prætereunt. Regia editio non agnoscit: Ordinariæ Glossæ spatium marginale, aliàs non haberi testatum facit. V. Beda, Latinè se non legisse, etiam in commentariis indicat. Hebræus textus confodit: Chaldæus transfigit. Rectè itaque censuit, post Abulensem Episcopum & nostrum Epanorthoten, Dominus Hentenius, Latinis codicibus non addendum. Et, quomodo, mulas pascere, potentissimo seu principi pastorum Saul, conueniat? Legitur in Græcis libris (nam, ex eis, Latinis adiectum est) sed, pro eo, quod habemus nos; *potentißimus pastorum Saul.* quod enim, iuxta Hebraicam veritatem, Interpres noster transtulit, *Potent. past. Saul*; Græci dixerunt νέμων τὰς ἡμιόνους σαοὺλ. Itaque, duplici de causa arguendi sunt, qui, quod Græcè legerunt Pascens mulas Saul, Latinis codicibus adiecerunt. vna est, quòd Latinam versionem, quæ ex Hebraico fonte hausta est, ex Græca interpretatione emendare & mutare voluerint: altera, quòd, imperitè, diuersas eiusdem sententiæ translationes coniunxerint. huiuscemodi autem, vt frequenter accidisse videmus; ita, ab initio accidisse, verisimile est. Quæ enim, ante nostri Interpretis ex Hebræo translationem, animos omnium occupauerant Latina de Græcis expressa; quis dubitet, quadam præiudicata confirmataq. opinione, hominibus, qui nullum adhibere iudicium ipsi possent, Hebraicæ linguæ prorsus rudes, integriora & sinceriora existimata? Et, si non, in eorum quę Interpres noster reddiderat, locum, passim supposita; aut, cùm eum subterfugisse vel deesse quacunque ex causa putarentur, addita: at certè, hîc, illic, margini adscripta: vnde pòst, librariorum errore, magna sit nata scripturæ confusio? Quamobrem, mirandum non est, si etiam ab antiquis Patribus, Gregorio, Rabano, Beda, & alijs, genuina nostræ translationis scriptura aliquando lecta non sit. Semel admonitum sit, quod ignorare non debet, qui germanam nostræ versionis lectionem velit dignoscere. Nunc ad eam lectionis diuersitatē, quam sumseramus examinandam, redeamus. Id quod Latinum & Græcos Interpretes, diuersis illis modis transtulisse, diximus; hoc est quod Hebraicè legitur אַבִּיר הָרֹעִים אֲשֶׁר לְשָׁאוּל: *Abbir*, fortem, potentem, principem, significat. itaque reddidit Interpres Latinus, & post eum alij, *Potentißimus pastorum Saul.* vt significetur, Doeg ijs præfectum fuisse, quibus pecudum greges atque armenta, quæ Rex possidebat, commissa erant. Ad eum modum & Chaldæus paraphrastes

phrastes interpretatus est: Magister, seu, præfectus, pastorum qui Sauli. Significat autem *Abbir* etiam taurum, à fortitudine sic appellatum. an, eandem ob causam, Græcis פֶּרֶד, id est, mulum, significarit, vt hinc interpretati sint *Pascens mulas Saul*, equidem ignoro. Sed, quàm indignum sit primario Regis ministro, aut mulas, aut pecora quæcunque, pascere? Nam, versu proximi capitis nono, primus inter Saulis seruos, Doeg fuisse dicitur. Verùm, & ibi reddiderunt Græci: ὁ καθεστηκὼς ἐπὶ τὰς ἡμιόνους σαοὺλ, *qui constitutus erat super mulas Saul*, cùm mularum nulla Hebraicè mentio sit (non enim aliud habetur, quàm וְהוּא נִצָּב עַל-עַבְדֵי שָׁאוּל & ipse constitutus super seruos Saul) nisi quis, per seruos, aut (vt legi atque intelligi potest) seruientes, mulas intelligat, quòd ferendis oneribus seruiant. huiusmodi quid illi fortassis voluerunt, eò quòd capite præcedenti transtulissent: *Pascens mulas Saul*. hos autem Iosephus sequutus est lib. 6. antiq. cap. 13.: Doech enim Syrum, & pastorem mularum Regis, vocat.

NOTATIONES IN SECVNDVM LIBRVM REGVM.

49. C. 4. v. 5: *Ingreßi sunt feruente die domum Isboseth: qui dormiebat super stratum suum meridie*. subiungunt Latini libri plerique: *Et ostiaria domus, purgans triticum, * obdormiuit*. id quod, exemplaria, Complutense, & Regium, & S. Germani paruum, non habent. In margine Glossæ ordinariæ, obelo prænotatum est. In codice Cardinalis Bessarionis, subducta linea signatum. Annotat Episcopus Abulensis, quibusdam Biblijs additum esse. Existimat enim, interlinearem glossam fuisse, quæ, vt declararetur quomodo patuerit Baanæ & Rechab ingressus in domum Isboseth, priùs fuerit adscripta, & postea, librariorum imperitia, textui commixta. Sanè, nec in Chaldęo, nec in Hebræo textu, legitur. Sed in Græcis exemplaribus luculenter & constanter habetur. Ad hunc enim modũ exemplaria Græca legunt: Et ipse dormiebat in cubili meridiei, vel, meridie. Et ecce, ostiaria domus purgabat triticum, & dormituriuit, & dormiebat. & Rechab & Baana frater eius prætericrunt, vel (vt legit, cum Vaticano codice, Regius) latuerunt. Videtur idipsum hoc loco accidisse, quod proximè præcedenti loco obseruauimus, nimirum, Latinam Hieronymi, & Græcam Septuagintaduorum, interpretationes, in Latinis libris, imperita temeritate coniunctas. Nam, quod Hieronymus reddidit: *Ingreßi sunt autem domum latenter assumentes spicas tritici, &*

* & Atrel a.

tici, & percusserunt eum in inguine, Rechab & Baana frater eius, & fugerunt; id Septuaginta duo transtulisse videntur: *Et ecce ostiaria domus*, & deinceps, vti iam produximus. Non aliud enim Græcè legitur, quod Hebræo versui, quem ad illum modum Latinus Interpres trãstulit, respondeat; nec aliud Hebraicè, quod Græcæ isti translationi conueniat. Videntur igitur eiusdem sententiæ diuersæ translationes esse, Latina illa, & Græca ista. sed, Latina quidem, Hebraicorum verborum significationi optimè congruit; Græca autem mirum in modum discedere videtur. Hoc enim modo Hebraicè est וְהֵנָּה בָּאוּ עַד־תּוֹךְ הַבַּיִת לֹקְחֵי חִטִּים וַיַּכֻּהוּ אֶל־הַחֹמֶשׁ וְרֵכָב וּבַעֲנָה אָחִיו נִמְלָטוּ׃ id quod ad verbũ reddas: Et ecce, ingressi sunt vsq. ad medium domus, accipientes frumenta, & percusserunt eũ in quinta (costa) & Rechab & Baana frater eius euaserunt. An aliter Hebraicè legerint 72. Interpretes, nescio: veruntamen, non vsque adeo translatio eorum difformis est, quin vestigia seruet, quibus pateat satis, Hebræum illum versum, ab ipsis, hoc modo redditum; à Latino autem Interprete, modo altero. Vnde fit verisimile, non Latini interpretis, sed Græcorum translationem esse, quod plerisque Latinorum codicum additur: *Et ostiaria domus purgans triticum obdormiuit*.

Id quod sequitur, ab Interprete nostro translatum: *Ingressi sunt autem domum latenter assumentes spicas tritici*, vndecim ex scriptis nostris, emẽdatissima quæque; inuerso ordine legunt: *Assumentes autem spicas tritici latenter ingressi sunt (domum.)* Atque hoc ordine, iuxta antiquos codices, legendum, censet Epanorthotes. quanquam enim, prior verborum series, ei quæ Hebraicè est, conformis sit: putat tamen, Interpretem, assumtas ab eis spicas maluisse dicere, antequam ingressos commemoraret, vt fraudulentam ingressus occasionem priùs insinuaret. Nam spicas tritici assumserant, vt, cùm domum ingrederentur, nihil mali meditari, sed Regi, honoris causa, benedictionem adferre, putarentur. Sed, alij intelligunt, quòd, ingressi, spicas assumserint. Hebraicè tantùm est *sumentes frumenta*: quod, subaudita similitudinis nota, Chaldæus exposuit: Vt emtores frumentorum. q. d. habitu & specie mercatorum frumenti, penitiorem domus partem ingressi sunt. Quinque ex vndecim illis exemplaribus, Societatis Iesu longum, Hunnæi O, Brugense, Lobiẽse, & Leodiense, præstantissima certè, omittunt *domum*, quod & Epanorthotes confodisse videtur. quanquam, & Hebræis codicibus, & Chaldæis, nec non Græcis, domus mentio fit. Vnum antigraphum Parisiensium, & duo Hentenij, transfigunt *latenter*. nec in Hebræo expresè habetur: sed Interpres, domum fortè subticuit, & *latenter* di-

50.

xit, pro eo quod Hebraicè eſt: (Et) *ecce* (ingreſſi ſunt) *vſque ad medium domus*, vt ſenſus ſit: Obſeruante nemine ingreſſi ſunt. Certè, noſtri codices, cum Toſtato & Epanorthote, *latenter* non omittunt.

Locum iſtum, Eucherij, Angelomi, & Rabani, textus, hoc ordine modoque legunt: *meridie. Ingreſſi ſunt autem domum, & oſtiaria domus purgans triticum obdormiuit. Aſſumentes* ſpicas tritici latenter ingreſſi ſunt, & perc. &c.* ſimiliter, exemplar Attrebatenſis Collegij ſericatum, ſcribit. Alterum verò habet: *meridie. Ingreſſi ſunt autem domum aſſumentes ſpicas tritici. latenter ingreſſi ſunt, & oſtiaria domus purgans triticum, & obdormiuit. & perc. &c.* Ecce, inter alia, aliis atque aliis locis collocari, illam ſeptuagintaduorum tranſlationem.

* *autem Atrebat.*

51. C. 6. v. 6. *Poſtquam autem venerunt ad aream Nachor.* Sic, cum pleriſque Latinis libris, quidam Græci. Hebraicè autem eſt *Nachon*, quo modo Hieronymus, libro De locis Hebraicis, legit; & Rabanus, in huius loci commentariis, quanquam ſemel & iterum mutarit aliquis poſteriorem ſyllabam. Angelomi commentarius, idem qui Rabani, *Nachon* habet. Inter codices ſcripturæ, Latinos quidem, ſic legunt, S. Germani paruus, Romanum Breuiarium ex decreto SS. Concilij Tridentini reſtitutum, & Gloſſæ ordinariæ textus; Græcos, Regius ex Complutenſi. Sic planè habuit in Hebræo Aquila: vertit enim, Hieronymo teſte, Aream præparatam. Sic & Chaldaicæ paraphraſeos author: nam expoſuit עַד אֲתַר מְתַקַּן vſq. ad locum paratum. Non enim נָכוֹר‡ paratum ſignificat, ſed נָכוֹן*. Eſt verò facilis lapſus, Latinis, ex n in r; Græcis, ex ν in ρ; non ita Hebræis, ex ר in ן. Accedit, quòd ſcribis notior fuerit Nachor, quàm Nachon. Itaque Alphonſus Abulenſis, *Nachon* ſcribendum cenſet. Quæ autem hîc dicitur, *area Nachon*: 1. Par. 13. c. 9. dicitur *area Chidon.*

‡ *Nachor.*
* *Nachon.*

52. Sequitur in S. Scripturæ textu: *Extendit Oza manum ad arcam Dei, & tenuit eam, quoniam calcitrabant boues.* quod ſubiungunt plerique codices, *& declinauerunt*, vel, *declinauerant eam*; nonnulli iugulant. S. Dionyſij oblongus, S. Germani paruus, D. Donatiani, Regius. Leodienſis etiam codex initio omiſerat: videntur &, Rabanus, Eucherius, atque Angelomus, non legiſſe. Et ſanè, non aliud Hebraicè eſt, quàm כִּי שָׁמְטוּ הַבָּקָר, quod verti poteſt, &, *Quoniam calcitrabant boues*, &, *Quoniam declinabant boues.* Itaque, vel, altera tranſlatio, Latini Interpretis tranſlationi aſſuta eſt (id quod manuſcriptum Collegij Trilinguis exemplar indicare videtur: nam ad hunc habet modum, *Quoniam calcitrabant boues, & tenuerūt eam, aliàs declinauerant eam*) vel, Interpres, explicationis maioris gratia, vtramque dedit, id quod Caieta-

Caietanus annotat (quanquam parum Latinè dictum sit *declinauerunt eam*, pro, inclinauerunt eam) q.d. Quoniam calcitrando deiecturi videbantur arcam in terram. Ad hunc fere modum, 1. Paral. 13. c. 9, vbi eodem planè modo legitur, vertit: Bos quippe lasciuiens paululum inclinauerat eam. 70. reddiderunt: Quoniam ᵃcircumflexitᵃ eam vitulus. Targum habet: Quoniam agitabant eam boues. Targum autem, idem est Chaldæis, quod Paraphrasis Latinis.

ᵃ *inclinauit* 1. *Paralip.* 13.

C. 6. v. 12. *Dixitque Dauid: Ibo & reducam arcam cum benedictione in domum meam.* Sententiam istam, multi Latinorum codicum prætermittunt; nostri quatuor, Hentenij duo, Parisiensium quatuor, Epanorthotæ antiquiores & satis antiqui, vt loquitur. Margo Glossæ ordinariæ, obelo confodit. Margo codicis Bessarionis, non addendam monet. In Hebraicis & Chaldaicis libris, non legitur: in Græcis, à me non reperitur. Sed, Epanorthotes, Græcum dicit habere: Et dixit Dauid: Conuertam benedictionem in domum meam. Verùm, iuxta superiorum codicum authoritatem, nobis legendum docet: *& omnia eius propter arcam Domini. Abijt ergo Dauid*; nam, quod solet interijci, ad textum minimè pertinere. Est procul dubio additum, & quod Latinè legitur, & quod Græcè Epanorthotæ lectum est, eò quòd, huiusmodi quid, à Dauide, audito illo núcio, dictum, vero non sit absimile; cogitatum autem, certum. 53.

C. 6. v. 12. 13. & 14. Id quod in multis exemplaribus legitur: *Et erant cum Dauid septem chori & victima vituli*, à multis itidem tollitur; duobus Hentenij, nostris quinque, quinque Parisiensium, quibus Complutense comprehenditur. K. indicat à quibusdam omitti. Lyranus dicit, in correctis libris non exstare. Margo Glossæ ordin. notat, in antiquis codicibus non reperiri. Tostatus scribit, communiter in Bibliis non haberi. neque, in Hebræo, aut Chaldæo, legitur, ad hunc modum. Quamobrem, censent Lyranus & Epanorthotes, ad Interpretis nostri textum, non pertinere. Sumtum est de Græco, inquit Epanorthotes. Græci namque codices hoc legunt modo: *Et erant cum eo, portãtes arcam Domini, septem chori, & victima vituli & agni.* Id quod, ex eo ipso fonte haustum videtur, ex quo Latinus transtulit: *Cúmque ᵇtranscendissentᵇ, qui portabant arcam Domini, sex passus, ᶜimmolabatᶜ bouem & arietem.* Est autem hæc Latini translatio, fonti longè conformior. sic enim habet: וַיְהִי כִּי צָעֲדוּ נֹשְׂאֵי אֲרוֹן יְהוָה שֵׁשָׁה צְעָדִים וַיִּזְבַּח שׁוֹר וּמְרִיא, id est, vt verbum verbo reddamus: Et fuit, cùm incessissent, portantes arcam Domini, sex incessus, & immolauit bouem & pingue. Itaque, etiam hoc loco, Græca interpretatio, nostræ, quasi mutilæ, ab indoctis adiecta est. 54.

ᵇ *transissent.* 1. *MS.*
ᶜ *immolabant.* 17. *MS. R.*

מְרִיא quidam bubalum, quidã omne pecus pingue, significare existimant. Santes Pagninus bubalũ hoc loco interpretatus est. Chaldæus paraphrastes pinguẽ reddidit: *Et fuit cùm portassent *arcam Domini, sex passibus, & mactauit bouem & (pecus) pingue*. Sic, & Latinus Interpres, aliquãdo transtulit: aliquando etiam, ouem interpretatus est. hoc loco, *arietem* dixit. nam, quod quidam addunt *& ouem (immolabat bouem & ouem & arietem)* cum Rabano, Angelomo, atque Eucherio, plurimi codices auferunt; duo Hentenij, quatuor Parisiensiũ, vnus & viginti nostri, antiqui Epanorthotæ. Septuaginta *agnum*, hoc loco reddiderunt: Et fortasse, verius nihil, quàm aries, hoc loco intelligatur. Nam, in Paralipomenis, disertè habetur: Cumque adiuuisset Deus Leuitas, qui portabant arcam fœderis Domini, immolabantur septem tauri & septem arietes. Quo ex loco, etiam id colligere licet, quod quidam annotant, hîc in libris Regum, vbi dicitur *Bouem & arietem*, singularem numerum pro plurali accipiendum.

* *portantes Ven.*
Isaiæ c. 11
Isaiæ 11. a. 6

56. Sequitur in libris multis: *Et Dauid percutiebat in organis armigatis, & saltabat totis viribus ante Dominum*. Rursus alii libri transfodiunt ista: *Percutiebat in organis armigatis, &*; legunt enim: *Et Dauid saltabat totis viribus ante Dominum*. Sic Brugense manuscriptum, Lobiense, Societatis Iesu exemplar vnum, D. Hunnæi duo, D. Hentenij duo, Parisiensium tria, antiqua Correctorij & marginis Glossæ ord. Sic etiam codex Regius, &, inter Enarratores, Tostatus. Sumtum est autem etiam istud, ex Græca tralatione, & adiectum nostræ, cùm minimè desit. Nam, quod Græci transtulerunt, Et Dauid pulsabat * in organis armigatis coram Domino: id Latinus reddidit: *Et Dauid saltabat totis viribus ante Dominum*. Chaldæus interpretatus est: Et Dauid laudabat omni fortitudine ante Dominum. Verbum כְּרְכַר, Chaldæus laudare, Latinus saltare, Græci pulsare reddiderunt, etiam versu capitis istius decimosexto; interpretationibus, diuersis quidem, sed non aduersis. Simul enim, & saltauit coram Domino Dauid, & pulsauit, & laudauit: pede, manu, ore, lætitiam cordis indicans, & gloriam Domini celebrans. Sed commiscendæ non fuerunt diuersæ interpretationes. Vt autem discernantur, quæ semel & iterum, eodem hoc loco, in Latinis libris mixtæ sunt, Latini & Græcorum translationes, subiiciemus, seorsum quæ Græcorum, seorsum quæ Latini translatio sit. Græcorum igitur translatio est: *Et abijt Dauid, & reduxit arcam Domini ex domo Obed edom in ciuitatem Dauid, in lætitia. Et erant cum eo, portantes arcam Domini, septem chori, & victima vituli & agni. Et Dauid percutiebat * in organis ∴ armigatis ∴ coram Domino, & " ipse " indutus stolam eximiam*. Latini autem interpretatio est: *Abijt ergo Dauid*

* *dicens Gq.*

* *dicens Gq.*
∴ ἡρμοσμένοις
" *Dauid Gq.*

David, & adduxit arcam Dei, de domo Obed edom in ciuit. Da., cum gaudio. Cúmque transcendissent, qui portabant arcam Domini, sex passus, [a]immolabat[a] bouem & arietem, & Dauid saltabat totis viribus ante Dominum. porro Dauid erat accinctus ephod [b]lineo[b]. Atque hoc planè modo, legunt, Brugense, Lobiense, & M. N. Hunnæi exemplaria H. & O. Leodiense, vix dubium est eodem legisse modo: sed, Corrector aut corruptor potiùs aliquis, vniuersam priorem huius loci scripturam erasit, &, minutioribus atq. arctioribus litteris, eam lectionẽ substituit, quæ in vulgaribus est codicibus. ita sustulit plerisque in locis ex hoc codice veram antiquorũ codicum lectionẽ. Inter Latinos libros, quibus illud, de organorum pulsatione, ex Græco additum est: quidam (quatuor nostri) omittunt *armigatis*. sed, nisi cum tota sententia, omitti non debet. Respondet enim ei quod Græcè est ἡρμοσμένοις, id est, adaptatis, temperatis, cõsonis. Glossa ord. & Lyranus, *armigatis* exponunt, ad armum ligatis, portatilibus.

[a] *immolabant Brug. Lob. H. O.*
[b] *lineum. Brugense. in Lob. vtraq lectio indicatur.*
L. P. Atr. Col.

C. 7. v. 23. *Quæ est autem, vt populus tuus Israël, gens in terra (&c.) quem redemisti tibi ex Ægypto, gentem & Deum eius?*] Hæc multorum codicum lectio est. Alij legunt: *Quem red. tibi ex Ægypto, gente & Deo eius?* Sic, vnus Plantini, duo Hentenij, quinque Hunnæi. sic antiqui Epanorthotæ. sic denique Glossa ordinaria & Alphonsus Tostatus. Duo Parisiensium exemplaria habent: *Quem red. tibi ex Ægypto, gentibus & diis eius.* Manuscriptum Hunnæi I. notatum, in textu legit *gentem & Deum eius*: in margine habet, vel, *gente & Deo eius*, vel *gentibus & diis eorum*. Itaq. vniuersas tres lectiones indicat, quanquã à tertia nõnihil discedat. Hebraicè est אֲשֶׁר פָּדִיתָ לְּךָ מִמִּצְרַיִם גּוֹיִם וֵאלֹהָיו id quod, tribus superioribus modis, interpretis licet, quanquam, qui tertiæ lectionis est modus, Hebraicis verbis proximè accedat, maximè, propter illud *gentibus*. 57.

Si, vt prima habet lectio, transferas, pluribus modis intelligi poterit; Vno: Quem liberasti ex Ægypto, percutiens gentem siue gentes, & Deum siue Deos eius, Ægypti. Nam, & in dijs Regeque ac Principibus eorum, exercuerat vltionem. hunc sensum, in ipso scripturæ textu, Collegij Atrebatensis exemplar scriptum, exprimit. Ita habet: *Quem red. tibi ex Ægypto, percutiens gentem & domũ eius.* in quo, duo vitia sunt; vnum, quòd cum textu mixtus sit commentarius: alterum, quòd *Deum* mutatum sit in *domum*, occasione; vt verisimile est; Græcæ translationis. Miris modis, locus iste, quia non est intellectus, corruptus est. Altero modo intelligas: Quem liberasti ex Ægypto, gentẽ Israëliticam & ducẽ eius Mosen, vel, in plurali numero, gentes Israëlis (erant enim plures tribus atq. familiæ) & iudices

Num. 33. a. 4.

ſiue primores earum. Tertio modo explices: Gentem Iſraëliticam, & te Deum eius. Nam, quaſi affligitur Deus, cùm, ij quos amat, affliguntur. Quarto modo exponas, ſubaudito eijciendi verbo, ex prioris Paralipomenon decimo ſeptimo capite: Vt eiiceres, vel, eiiciendo gentem & Deum eius (ſingularia pro pluralibus, gentes terræ Chanaan & deos earum) à facie populi tui, quem redemiſti ex Ægypto. Ad hunc modum 72. tranſtulerunt: *Vt eijceres tu, à facie populi tui quos redemiſti tibi ipſi ex Ægypto, gentes & tabernacula.* Senſus eſſe videtur: Vt eijceres gentes terræ Chanaan, & earum tabernacula, à facie populi tui, quem red. ex Ægypto. Atque hic huius loci ſen-

2. Paralip. 17.d.21. ſus, proximè Paralipomenis accedit, in quibus, hæc ipſa Dauidis verba, ad hunc leguntur modum: Quis autem eſt alius, vt populus tuus Iſraël, gens vna in terra, ad quam perrexit Deus, vt liberaret, & faceret populum ſibi, & magnitudine ſua atque terroribus eiiceret nationes, à facie eius, quem de Ægypto liberarat? 72. ſenes verterunt *tabernacula*, quod alij *Deos* transferunt, quia, non ואלהיו, ſed, duabus tranſpoſitis litteris, ואהליו, legerunt. Intelliguntur autem eiecta Chananæorum tabernacula, non tantùm quia illa diruta ſunt, ſed etiam quia ipſi tabernaculis expulſi ſunt. Quatuor igitur his modis, prima Latinorum codicum lectio, intelligi poſſe videtur.

Secundæ lectionis ſenſus eſt: Quem liberaſti ex Ægypto, hoc eſt, ex gente, & Deo Ægypti. oppreſſerāt enim Dei populum Ægyptij, & Ægyptiorum Dij, Dæmones. hunc ſenſum, exēplar M. N. Hunnæi, Q. notatum, apertè indicat. habet enim: *Quem red. tibi ex Ægyptia gente & Deo eius.*

Tertiæ lectionis idem ipſe eſt ſenſus. Itaque, cùm lectionum iſtarum vnaquæque poſſit, & ex Hebræo transferri, & commodè intelligi, quæ ipſius ſit Interpretis, non facilè dignoſci poteſt. Ceterùm, Epanorthotes, eam Interpretis eſſe, quam poſuimus ſecundam, aſſerit: atque id, cùm ex antiquis codicibus, tum ex Hebraicis quæſtionibus, quas Interpreti noſtro Hieronymo adſcribit, colligere videtur; ex eo fortaſſis, quòd ea interpretatio ibi præferatur, cui iſta Latinorum codicum lectio, quam ſecundam collocauimus, ſimilior eſt (nam ea quam tertio loco produximus, vt rara eſt, ita non eſt agnita Epanorthotæ) Sic ibi legitur: A facie populi quem redemiſti ex Ægypto gentem & Deum eius. Hebræus habet, gentibus &

Hæc, Rabanus Maurus, in ſuum tranſtulit commentarium. Dijs earum. Et eſt ſenſus: A facie populi tui quem redemiſti ex Ægypto, de manu ſcilicet Ægyptiorum quos in mari rubro peremiſti, & Dijs eorum in quibus iudicia feciſti. hæc Author Hebraicarū quæſt. cuius interpretatio, pronomen ſingulare, quod Hebraicè eſt, pro

plurali

plurali capit. Eo modo etiam alij transferunt, & intelligunt: Quem saluasti ex Ægypto, & ex Gentibus, & ex Dijs earum. saluauit enim populum Iudaicum Deus, & ex Ægypto, & ex Gentibus, quæ, aut profectionem in terram Chanaan, aut habitationem, impedire conabantur. hoc sensu, & ea, quam inter nostræ translationis lectiones, secundam posuimus, intelligatur, si singularia pro pluralibus accipiantur. Atque iste intellectus, libro Paralipoménon conformis est satis.

C. 8. v. 13. *Fecit quoque sibi Dauid nomen, cùm reuerteretur capta Syria, in valle Salinarum cæsis duodecim millibus.* Ita plurimi codices legunt: 58.
sed vera atque germana lectio est (quæ & ipsa multorum est codicum, & Rabani, atque Angelomi enarratorum) *cæsis decem & octo milibus*. hoc enim Hebræi codices habent, hoc Græci, hoc Chaldæi. Consentit Paralipomenon liber, cuius hac de re hæc sunt verba: 1. Paralip. 18. d. 12.
Abisai verò filius Saruiæ percussit Edom in valle Salinarum decem & octo milia. Sed, ibi quidem, Abisai; hîc verò, Dauidi, victoria tribuitur. Dauidi tribuitur, vt Regi, vt supremo capiti; Abisai verò, vt istius pugnæ duci. Error autem eorum codicum, qui *cæsis duodecim milibus* legunt, ortus est ex Psalmi quinquagesimi noni titulo. Id quod etiam Author Hebraicarum quæstionum & Epanorthotes subindicant. Titulus Psalmi ad hunc modum habet: *Et conuertit Ioab, & percussit Idumæum in valle Salinarum, duodecim milia.* Vbi, & duodecim milia cæsa dicuntur, & Ioab victoria adscribitur. Nam, vt soluunt doctiores Hebræorum, primò Abisai, vicarius ipsius Ioab, cum Idumæis congressus, sex milia interfecit: deinde, superueniens Ioab, præfectus militiæ Dauidis, duodecim adhuc milia dimicando peremit. Quanquam Chaldæus, duodecim milia, quorum Psalmi titulus meminit, ad Dauidis milites referat. hæc enim eius paraphrasis est: Et post hæc reuersus est Ioab, & percussit Idumæos in planitie salis, & ceciderunt de exercitibus Dauidis & Ioab duodecim milia.

C. 8. v. 13. Illi *cæsis decem & octo milibus*, subiungunt libri plurimi: 59.
Et in Gebelem ad vigintitria milia. Id quod quædam exemplaria prætermittunt; Brugense, Lobiense, tria Hunnæi H. O. & R, duo Hentenij Bet. & Pet., quinque Parisiensium Di. o. Ge. o. p. Compl. S. denique, Leodiense exemplar, si bene aduertas. Hebraici & Chaldaici codices non agnoscunt. porrò, Septuagintaduorum esse videtur ex Hebræo translatio; sed, omni ex parte corrupta. LXXII, quod Latinus Interpres reddidit *In valle Salinarũ cæsis decem & octo milibus*, transtulerunt relicta Hebraica voce, ἐν γεμελὲχ εἰς ὀκτωκαίδεκα χιλιάδας.

sic Re-

ſic Regum exemplar: corruptè autem in aliis multis ἐν γεβελὲμ legitur. Et ſicut in his corruptè loci nomen legitur, *in Gebelem* pro *in Gemelech*: ſic, in aliis fortaſſis, etiam cæſorum numerus, corruptè lectus eſt, *vigintitria milia* pro *octodecim milibus*. Quia igitur, locus alius, Græcè ſignificari ab indoctis putabatur, diuerſusque numerus deprehendebatur: aliud eſſe prœlium, quod Latinis in libris deſideraretur, iudicarunt. Quemadmodum alii, hanc ipſam hiſtoriã, quam Pſalmi 59. titulus repetit, inuenire non potuerunt, quòd 70., hoc ſecundi Regum loco, Hebræam vocem retinuerint, & in Pſalmi titulo ἐν τῇ φάραγγι τῶν ἁλῶν verterint. Id quod teſtatur Hieronymus, in Pſalmi quinquageſimi noni titulum ſcribens. Quæritur, inquit, vbi hęc hiſtoria ſcripta ſit? In Regnorum libris, quæ hîc manifeſtiſſimè legitur. Sed, ibi, pro valle ſalinarum, 70. Interpretes ipſa Hebræa verba poſuerunt גיא מלח gemelach. Sed quia interpretatum non eſt, ab his, qui Hebræi ſermonis non habent notitiam, ignoratur. hæc Hieronymus. Ex huiuſmodi igitur cauſis, Latinis libris additum eſt, quod ſupra diximus: *Et in Gebelem ad vigintitria milia*. Sanè, nec Paralipoménon liber, nec Hiſtoriographus Ioſephus, prœlij in Gebelem initi, quo aduerſariorum Dauidis vigintitria milia cæſa ſint, meminerunt: cùm tamen, ille, decimo octauo capite prioris voluminis; hic, quinto capite libri ſeptimi antiquitatum Iud., eorum, quæ iſto capite ſecundi Regum commemorantur, nihil prætereant. Rectè igitur, legendum cenſet Epanorthotes: *In valle ſalinarum cæſis decem & octo milibus. Et poſuit in Idumæa cuſtodes*, nec quidquam interponendum, nec xviii in xii. mutandum.

60. C. 15. v. 7. Manuſcripta pleraque legunt: *Poſt quatuor autem annos dixit Abſolom ad Regem*. Quædam ſcribunt: *Poſt quadraginta autem annos dixit Abſolom ad Regem*. Illis Ioſephus adſtipulatur. nam, libri 7. De antiquitatibus Iud. capite 9, Abſolomis hiſtoriam proſequens: His itaque geſtis, inquit, populo ſibi placato, cùm iam deuotionem cunctorum ſe obtinuiſſe conſideret, poſt reconciliationem patris annis quatuor iam tranſactis, ſupplicauit, vt eum pater in Hebron ire permitteret, quatenus promiſſa Deo ſacrificia celebraret, quæ fugiens deuouiſſet. Sic Ioſephus. his autem quæ *quadraginta* legunt, Hebræi & Chaldæi codices ſuffragantur. conſentiunt etiam Græci, quos quidem vidi; * atque ijs, Latina pleraque Biblia, typis excuſa, adeóque Regia, &, quæ prima peperit Typographia, Moguntina, conformia ſunt. In hac lectionum auctoritatumque varietate, quid potius eligendum ſit, diuerſi diuerſimodè ſentiunt. Auctor quæſtionum Hebraicarum: Caue, inquit, lector, pleroſque mendoſos codices,

** Reg. Ald. Baſ. 2. Argent. ad Vaticana collatus.*

dices, in quibus scriptum inuenitur *post quatuor* (non *post quadragin-* *Huius verbis Rabanus & Angelomus vtuntur.*
ta) annos. In veracioribus verò codicibus, & in Hebraica veritate,
non *quatuor*, sed *quadraginta* scribuntur anni. hunc Glossæ ord. Au-
thor & Lyranus sequuti sunt: atque in horum sententiam eunt Tho-
mas Caietanus & Dionysius Richelius. Cardinalis Bessarion, in
margine Bibliorum, quæ, à Iuliano, Cardinale S. Angeli, Florenti-
ni concilij Præside, dono acceperat, notauit: Nil mutes, XL enim
esse debent, non IIII. Atqui, Epanorthotes, iuxta antiquos codices
& Iosephum & 70. (vt apparet, ait, tam in Græco, quàm translatio-
ne vt Latinum de Græco) *Post quatuor autem annos* legendum iudi- IIII. XL.
cat. Hebræos codices faciliùs corrumpi potuisse existimat, quòd, ד. מ.
siue per numerales notas, siue per dictiones, scribatur, Latinis, in- 4.
ter 4. & 40. minor sit similitudo. In huius sententiam propendet ארבע
Abulensis Episcopus. sed, authoritate Hieronymi, hoc est, Autho- *quatuor.*
ris Hebraicarum quæstionum, motus, tutiùs censet, eam sequi 40. ארבעים
lectionem, quæ annos dicit quadraginta. texit hac de re disputatio- *quadraginta.*
nem longissimam. Vtra, verior sit, sententia, Lectori iudicium re-
linquimus. Verumenimuero, Epanorthotæ, & authoritas multò
est minor quàm illorum omnium celebrium Scriptorum, & ratio-
nes non videntur omni ex parte efficaces. In primis enim, Hebræis,
cur אַרְבַּע cum אַרְבָּעִים mutarent, non fuit ratio. quia, commodiùs
ostendantur anni quatuor, post quos seditionem hanc Absolom ex-
citauerit, quàm anni quadraginta. Porro, ea, Latinis fuisse potuit,
mutandi ratio, mutandi, inquam, *quadraginta*; quòd quadraginta
anni difficillimè commonstrentur, ita vt innumeræ & parum com-
modæ sententiæ sint eorum qui explicare conati sunt. Cumque vi-
deretur, ad Absolonis, vel fugam, vel reuersionem, vel perfectam
reconciliationem, referendum, quidam *quadraginta* in *sex* mutarunt.
Sic enim Hugo Cardinalis, in exemplaribus quibusdam legi, testa-
tur; Quidam in *quinque*: ita namque, duo ex correctioribus nostris P. Q.
exemplaribus, habent; Alij in *quatuor*: quos mouisse potuit, non tan-
tùm Absolonis aut reuersio aut reconciliatio, verùm etiam quædam
vocum affinitas, & quàm maximè, Iosephi Historiographi autho-
ritas. Quas ob causas, lectio ista, plerosque deinceps codices, &
quidem emendatissimos, obtinuisse, videri potest. Sed, quod Iose-
phus habet *post reconciliationem patris quatuor annis iam transactis*, fortè,
non ex S. Scripturæ historia dixit, sed, vt alia multa, aliunde habuit:
quodque de quadraginta annis in S. Scriptura legit, quia explicatu
difficilius est, prætermisit. His coniecturis, ea lectio, quæ annos
quadraginta numerat, fortasse verisimilior reddatur; ac multo ma-
gis, si, cum ea, Hebræi, Chaldæi, & Græci codices, conspirare ad-

uertantur: quanquam, vt diximus, explicatu multo ſit difficilior. Nam ſi anni quatuor ſcribantur, conſtat ſatis, initium eorum ducendum, à reconciliatione patris, vt Ioſephus dicit, hoc eſt, ab admiſſione Abſolonis, aut ad intrandum Ieruſalem, aut (quod duobus annis poſterius eſt) ad videndam patris faciem. At, ſi quadraginta, vnde ſint numerandi, inueniri vix poteſt. Hebræi ab eo tempore numerant, quo Iſraëlitæ regem petierunt. Author Hebraicarum quæſtionum, intelligit, ab eo tempore, quo Dauid in Nobe Achimelechem ſacerdotem fefellit. Toſtatus ab eo mauult, quo Dauid à Samuele Rex vnctus eſt. id quod fortè vero propinquius eſt. Plures ſententias videre apud Caietanum licet.

61. C. 15. v. 20. Quod Hebraicè legitur שׁוּב וְהָשֵׁב אֶת אַחֶיךָ עִמָּךְ חֶסֶד וֶאֱמֶת (quod eſt, vt verbum verbo reddatur, Reuertere & reuerti fac fratres tuos tecum miſericordia & veritas) 72. tranſtulerunt: ἐπορεύου*, καὶ "ἀνάστρεφε τοὺς ἀδελφούς σου μετὰ σοῦ, καὶ κύριος ποιήσει μετὰ σοῦ ἔλεος καὶ ἀλήθειαν, Vade & reduc fratres tuos tecum, & Dominus faciet tecum miſericordiam & veritatem. Latinus autem Interpres reddidit: *Reuertere & reduc tecum fratres tuos. oſtendiſti gratiam & fidem.* Ea eſt namque emendatiorum exemplarium lectio, Brugenſis, Lobienſis, vnius Societatis Ieſu, longi; duorum Hentenij Bet. Pet.; duorum Hunnæi H. O.; antiquorum codicum Epanorthotæ. Quod ergo à plurimis Latinis codicibus legitur: *Reuertere & "reduc tecum fratres tuos, ⁻& Dominus "faciet tecum miſericordiam & veritatem, ⁻quia oſtendiſti* gratiam & fidem*, ex tranſlationibus duabus conſarcinatum eſt: id quod, etiam Epanorthotes, diſertè annotat, & nouis codicibus adſcribit. hoc etiam ex eo veriſimilitudinis non parum accipit, quòd iſta diuerſis modis diuerſi libri connectant; quidam hac coniunctione *Oſtendiſti enim*; alij iſta *Quia oſtendiſti*; nonnulli abſque coniunctione. ea quæ ſuperior margo demonſtrat. Animaduerterunt autem & Complutenſes, aut quos illi ſequuti ſunt, addititiam eſſe partem alteram: ideoque alteram ſuſtulerunt, ſed eam, quæ verè noſtri Interpretis tranſlatio eſt, *Oſtendiſti gratiam & fidem:* quòd iſta *Dominus fac. tec. miſer.*, *& veritatem* Hebræis vocibus conuenientior appareret.

** πορεύου ἐπίστρεφε. Gq. " ἀπόστρεψον. Gq.*

*" educ e. ⁻ 1 MS. " faciat MS. multa. ⁻ MS. Atreb. E. I. L. P. * enim. MS. Atreb. E. I.*

62. C. 17. v. 3. *Et reducam vniuerſum populum, quomodo omnis reuerti ſolet.* Sic, Hunnæi exemplar K. ſignatum, quibuſdam legi notat: ſic, Hentenij ſex codices, legunt: denique, ſic, Epanorthotes, legendum docet. atque iſta lectio Hebræo conformis eſt. Quia verò obſcurior eſt, ab aliis atque alijs aliter atque aliter mutata eſt. Nonnulli *omnis* cum

cum *amnis* cõmutarunt: *Quomodo amnis reuerti solet*. vt sensus sit: Sicut reuerti solet amnis, posito, quod aluei altitudinem excedat, obstaculo. Ea est, Brugensis, Lobiensis, & trium Hunnæi exemplarium H. L. O., lectio. Tostatus etiam, eo modo, in antigraphis quibusdam legit. Codex Societatis Iesu longus, *annis* scribit, in margine *amnis*. Quidam *omnis* in *vnus* transmutarunt: *Quomodo vnus reuerti solet*. Sic enim Bessarionis exemplar, quod in Collegio Theologorum maiori adseruatur, habet. huic scripturæ, alij, id quod subaudiendum videbatur, addiderunt: *Quomodo vnus homo reuerti solet*. Quod, quia perspicuo est sensu, codices plerosque inuasit. Neque, ab Hebraicæ scripturæ sensu, alienum est: nam, quod ad verbum ex Hebræo rectè vertitur, *Secundum redire omnem*, intelligi potest: Sicut vnusquisq. reuerti solet: tam facilè quàm vnus quilibet reuertitur. Verùm, prima Latinorum codicum lectio *Quomodo omnis reuerti solet*, vt, cum Hebræo, etiam voce consentit; ita, nostro Interpreti meritò adscribitur. Eam enim, & ea exemplaria, quæ *amnis* legunt, manifestè confirmant. Quidam autem plurali numero legunt: *Quomodo omnes reuerti solent*. Ita habet scriptum Collegij Atrebatensis scricatum, quanquam *quo* pro *quomodo* scribat. Author etiam Hebraicarum quæstionum; atque ex eo Rabanus & Angelomus; ad eum modum legit, additque commentarium: Scilicet, sicut reuerti solent, qui amisso in prœlio Rege reuertuntur: sic vniuersus populus Israël reuertetur ad te.

NOTATIONES IN III. LIBRVM REGVM.

C. 2. v. 2. *Ego ingredior viam vniuersæ terræ: confortare & esto vir fortis*. sic plurima exemplaria legunt: atque ad eum modum, Græcæ 63.
Germanorum editiones, cum Aldina, addunt καὶ ἰσχύσεις καὶ ἔσῃ εἰς ἄνδρα τέλειον Et potens eris, & eris in virũ perfectum. Verùm, alia non pauca Latinorum exemplarium, omittunt *fortis*; Brugense, Lobiense, vnum Societatis Iesu, quatuor Parisiensium, quinque Hunnæi, multa Hentenij, quædam Bessarionis. tantùm habent: *Confortare, & esto vir*: Idque, conformiter Hebræo textui, & Græcis exemplaribus Vaticano ac Regio: consentiente etiam, inter Tractatores, Abulensi Episcopo. Non igitur veri simile est, ab Interprete additum *fortis*, cùm etiam sententiæ decorem tollat. Itaque Hentenius è textu sustulit. Videtur alicuius fuisse commentarius: quemadmodum &, quod Græcis illis exemplaribus additur, τέλειος. Chaldæus porro paraphrastes addidit: Et sis vir peccata timens.

64. Sequitur in vulgata editione, versu 3: *Et obserua custodias Domini Dei tui.* omnino enim ad eum legendum est modum: plurima namque nostræ editionis exemplaria, & Enarratores plerique, sic legunt. Exemplaria, Parisiensium quinque, Hentenij octo, nostra viginti; Enarratores, Tostatus, Carensis, Richelius, & si introspiciatur, Lyranus. Atque ita Hebraicè est וְשָׁמַרְתָּ אֶת-מִשְׁמֶרֶת יְיָ אֱלֹ' &
[a] φυλάξεις Gq. Græcè καὶ [a] φυλάξῃ τὴν φυλακὴν κυρίου τοῦ θεοῦ σου. Imperitis autem aliquibus, nonnihil desiderari visum fuit, quòd *custodias* verbum esse existimarent. Itaque, quidam scripserunt: *Et obserua* [b] *custodias* *mandata Domini Dei tui.* Sic enim duo librorum nostrorum. Alij: *Et obserua* [b] *vt* *custodias mandata Domini Dei tui.* sic enim habent ex codicibus nostris sex. Quidam, fortassis, explicandi gratia, duntaxat adscripserant *mandata*: atque id in textum postea relatum est. Nam & aliud scriptorum nostrorum habet: Et obserua custodias ceremonias & mandata D. D. tui. Aliud rursus: *Et obserua mandata & custodias D. D. tui.* Sic & Chaldæus exposuit: Et custodias custodiam verbi Domini Dei tui.

[b] custodiens 1 MS.
[b] & 4 MS

65. C. 2. v. 28. Et venit fama vsque ad Ioab, quia Ioab declinauerat post Adoniam, & post Absolonem non declinauerat. & fugit. Ita codices Hebræi Chaldæique legunt. Ab his, Græci & Latini libri dissentiunt. Græci scribunt: Et fama venit vsque ad Ioab filium Saruiæ, quia Ioab erat inclinatus post Adoniam, & post Salomonem non declinauerat. & fugit. Latini autem, omnes propemodum, habent: *Venit autem*, vel *ergo*, *nuncius ad Salomonem, quòd Ioab declinasset post Adoniam, & post Salomonem non declinasset. Fugit ergo.* In hac librorum diuersitate, quid potius sequendum sit, quæstio est non contemnenda.

Alphonsus Tostatus, quod aliàs raro, Hieronymum Interpretem hoc loco arguit, quòd, Hebraicam litteram non rectè mutauerit; quòd, pro *Ioab* & pro *Absolom*, Salomonem scripserit. Quomodo enim nūcius ad Salomonem venit, quòd Ioab declinasset post Adoniam, & post Salomonem non declinasset, cùm id notorium esset, & Salomonem minimè lateret? &, quæ causa fuit fugæ Ioab, quòd ad Salomonem nuncius venerit? Non accusamus, inquit, nec excusamus Hieronymum, sed illi patenter Hebraicam veritatem præferimus. Patiatur eam, quam alijs tulit, legem: non mirum, si quandoque erret, cùm Interpres, non Propheta sit. Sensum autem Hebraicæ lectionis dat percommodum: Peruenit ad Ioab fama interfecti Adoniæ & eiecti Abiathar: & quia ipse Ioab, qui initio Absolonem sibi eximiè dilectum sequutus non fuerat, Adoniæ partes, in

maius Salomonis præiudicium, ſequutus erat, ideò timens fugit.

Porrò, in marginali ſpatio commentariorum Toſtati, annotatum eſt, errorem illum, non Interpreti, ſed Scriptoribus tribuēdum: Creditur quòd Hieronymus bene tranſtulit, & in littera tam clara non erraret: tamen corrupta eſt littera vitio ſcriptorum ſeu ſtampatorum, quod genus hominum ignorantiſſimum eſt; potiùs lucro quàm ſcripturæ veritati aduertens. Ita ibi notatur. neque hoc à vero alienum eſt. Fit enim non parum probabile, iudicaſſe ſcriptores, aut Lectores aliquos, ipſi Ioab ſuam ſatis notā fuiſſe perfidiam; itaque, non Ioab, ſed Salomoni nunciatum, quòd Ioab declinaſſet poſt Adoniam. atque ideò Ioab cum Salomonis nomine commutaſſe. Deinde, quia Abſolonis hiſtoria huc nihil ſpectare videbatur, præſertim, cùm laudandus ſit Ioab, quòd poſt Abſolonem non declinauerit; arguendus autem, quòd poſt Salomonem non declinauerit: etiam Abſolonis nomen in Salomonis mutandum, cenſuerunt. Et quidem, poſterioris huius corruptelæ, in manuſcriptis, ſigna non reperi, niſi fortè, quòd manuſcriptorum noſtrorum duo, pro & *poſt Salomonem*, legant & *poſt ſe* (quæ, cur ſit facta mutatio; an, vt conuenientior eſſet oratio, quanquam parum conueniat pronomen reciprocum; an, vt Abſolonis nomen, quod Salomonis nomini non abſimile eſt, certiùs excluderetur; an, vtramque ob cauſam, diſpici poteſt.) Prioris autem non parua animaduerſa ſunt. Sunt enim quibus legatur: *Venit autem nuncius ad Ioab, quòd.* Sic exemplar S. Germani paruum, ſic antiqua exemplaria quæ Ordinariæ Gloſſæ margo cōmemorat, ſic Author Hebraicarum queſtionum. Cardinalis Beſſarionis exemplar habet, *Venit autem nuncius ad Ioab, eò quòd.* ſed, priùs aliter habuit, *Salomonem* haud dubiè: poſtea verò, priori eraſo, ſcriptum eſt *Ioab eò*, atque in margine notatum, à Beſſarione, vt videtur, rectè eſt. Eſt autem hæc exemplarium iſtorum lectio, Græcorum codicum lectioni conformis. Nam, & illi, priori loco *Ioab*, poſteriori *Salomonem* ſcribunt. Atque huius lectionis ſenſum, Hebraicarum quæſtionum author dat: Venit ad Ioab fama, quòd in domo Salomonis diceretur, illum ſequutum non fuiſſe Salomonem, ſed declinaſſe poſt Adoniam: vt, ſcilicet, antequam Adonias affectaſſet regnum, Salomonem non dilexiſſe, nec ei fauiſſe, ſed ab eo declinaſſe, diceretur. quod totum rei probauit euētus. Fortaſſis autē, non minùs eſt rectus ſenſus, quem Beſſarionis exemplar indicat: Perlatum eſt nuncium Ioab, de morte Adoniæ, & eiectione Abiathar, eò quòd & ipſe Adoniam, non Salomonem, ſecutus fuiſſet. Fugit ergo &c. In hunc ferè modum Ioſephus narrat: Ioab autem princeps militiæ, peremtum audiens Adoniam, valde perterritus eſt. erat enim eius

 amicus

amicus potius quàm Salomonis regis: & periculum ex hoc propter illius fauorem non irrationaliter suspicatus, fugit &c.

Qui communem Latinorum codicum lectionem sequuntur, Hugo Carensis & Dionysius Richelius, nunciatum dicunt Salomoni, Ioab, etiam post inaugurationem Salomonis, Adoniæ partibus voluisse, & consilium de petenda ducendaque in vxorem Abisag Sunamitide suggessisse; ideoque Ioab, cùm id Salomonem rescisse audiret, ad tabernaculum Domini fugisse. Atque ad hunc modum, has discussisse varietates, sufficiat nobis: iudicium relinquimus alijs.

Verùm, quod quidam Latini codices addunt, *dicens* (*Dicens quòd Ioab declinasset*) textui superfluit: commentarius est, & quidem non omni ex parte probandus. *Nuncius* enim hoc loco, non pro eo qui nunciat, sed pro eo quod nunciatur, accipi debet. nam, & Hebraicè est שְׁמֻעָה, & Græcè ἀκοὴ.

66. C. 7. v. 24. *Duo ordines sculpturarum histriatarũ erant fusiles.*] *histriatarum aut ystriatarum* legunt plerique libri: quam, quia vox est ignota, multi corruptè scripserunt. Quidam autem, non *histriatarum*, sed *striatarum* legendum putat. atque ita habet textus, cum versione & Notationibus Pagnini, anno 1557. excusus: ad eundem modum legunt Biblia anno 1529. Coloniæ impressa, & Benedicti Biblia anno 1573. edita. Striatæ autem sculpturæ sunt, quæ striis exornatæ sunt. Striæ, sunt quasi canaliculæ, aut sulci, per lignum aut æs aut lapidem ducti. Histriatas sculpturas, Rupertus exponit, sculpturas prostantes siue prominentes, ad spectandum, videlicet, inquit, apo tou historin (pro quo corruptè scriptum est apotitystorin) quod Græcè videre vel cognoscere dicitur. Rabanus, Eucherius, Angelomus, Tostatus, Carensis, Magdalius, Richelius, & ordinariæ Glossæ author, Histriatas sculpturas vocari dicunt, eas, quibus aliquæ exprimuntur historiæ: ita vt sit, histriatum, per syncopen, pro historiatum. Hinc duo manuscriptorum nostrorum habent *sculptarum historiarum*. Hunnæi vnum est, Plantini alterum. Verùm, ex capite quarto posterioris Paralipomenon, videntur, non historiarum, sed boum sculpturæ fuisse: *Similitudo quoque boum* (legimus ibi) *erat subter illud*. Id quod, non ad duodecim illos boues, sed ad sculpturas istas, ex Hebræo, referendum videtur. quanquam Interpres noster eò retulisse non videatur: subiunxit enim, *Et decem cubitis, quædam extrinsecus celaturæ, quasi duobus versibus, alueum maris circumibant. Boues autem erant fusiles*. Vt vt autem se habeat istud, hoc tertij Regum loco, pro *sculpturarum histriatarum*, Hebraicè est פְּקָעִים יְצֻקִים. Ita enim Hebraicè sententia ista se habet: שְׁנֵי טוּרִים הַפְּקָעִים יְצֻקִים בִּיְצֻקָתוֹ פקעים

ἱςορεῖν.

2. Paralip. 4. c. 3.

פקעים quod noster *sculpturas*, vel, *scalpturas*, vt legunt antiqui multi codices, generali nomine reddidit: alij cucurbitas exponunt, & intelligunt tubercula cucurbitis similia. Chaldæus interpretatus est figuras ouorum. In his, boum formata fuisse capita, ex illo loco Paralipomenon, colligunt. יצקים, id quod noster Interpres *histriatas* aut *striatas* vertisse videtur (nam פקעים hoc ipso versu *sculpturam* simpliciter interpretatus est) alij cōstanter *fusas* vertunt. est enim paul, à יָצַק quod, hoc ipso capite & loco, etiam nostro Interpreti, fundere significat. Fusæ autem sculpturæ, & striatæ esse possunt, & histriatæ: immo, solent histriatæ, etiam esse striatæ. ferè enim, sculptæ aut fusæ historię, strijs concluduntur. Id quod sequitur בְּיִצֻקָתוֹ, quod ad verbum est *in fusione illius*, noster interpretatus est *fusiles erant* (videtur enim intellexisse *in fusione sua* pronomine singulari pro plurali accepto) nisi fortè *histriatarum* addiderit, atque id totum יצקים ביצקתו *fusarum in fusione illius*, reddiderit *fusiles erant*, sicut 2. Paral. 4. a. 3. nam, quod ibi Hebraicè similiter est: יְצוּקִים בְּמֻצַקְתּוֹ reddidit *erant fusiles*. Hebraicè igitur, ea, quam tractamus, ex tertio Regum, sententia, ad verbum se habet: Duo ordines sculpturarum (vel cucurbitarum) fusarum in fusione illius. subaudi maris. Sensus loci est: Sculpturæ, quæ erat in circuitu maris, duo erant ordines siue versus: nec erat sculptura sculpta aut appostitia, sed simul cum mari fusa atque formata.

Sequitur in versione vulgata 25° versu: *Et stabat super duodecim* 67.
boues. *Stabat* legendum est, iuxta Hebræa & Chaldæa, non *stabant*. nec vnum dumtaxat Parisiensium manuscriptum *stabat* legit: verùm etiam octo nostra, cum Rabano Mauro, Eucherio Lugdunensi, & Alphonso Abulensi. Refertur autem ad mare (id quod Græci expresserunt: *Et duodecim boues sub mari*. sicut & noster Interpres 2. Paralip. 4: *Et idipsum mare super duodecim boues impositum erat*. Eo enim modo, illic Hebraicè est, quo hoc tertij Regum loco) nam, duos illos sculpturarum ordines, quidam in superiori maris parte aut medio fuisse existimant, non in inferiori, vt, super boues stetisse, videri possint.

C. 7. v. 26. *Duo milia batos capiebat* (sermo est de Salomonis æneo 68.
mari) *& tria milia metretas*. Vigintisex nostrorum manuscriptorum, cum Epanorthote nostro, prætereunt coniunctionem *&*: Duodecim, cum eodem Epanorthote, legunt *metreta*. Addo, quod discutiendum suscepi. Vnum, K. signatum, indicat, quibusdam non legi *& tria milia metretas*. Alterum, ex Lobiensi Abbatia, ad marginem dumtaxat hæc adscripta habet. Tertium, O notatū, ista omnino non legit. Sed & Regia Biblia tollunt: Hentenij quoq. exemplar vnum,

& Pa-

& Parisiensium duo, confodiunt. Epanorthotes ad hæc, se in quibusdam non inuenisse, significat. Denique, Lyranus, Tostatus, & Richelius, in libris correctis non haberi, testatum faciunt. Sanè, nec Eucherius, Rabanus, atque Angelomus, agnoscunt: nec in Græco, Chaldæo, aut Hebræo, leguntur. Et quidem, in Græcis Aldi ac Germanorum editionibus, de maris capacitate nihil legitur: at, in Hispanorum editione, habetur δύο χιλιάδας χόεις ἐχώρει duo milia batorum (sic enim ibi vertitur) continebat; atque id tantùm, vt in Hebræo & Chaldæo. Itaque Enarratores iam commemorati, Tostatus præsertim & Richelius, *Duo milia batorum capiebat* legendum nobis existimant; quæ sequuntur *Et tria milia metretas*, omittenda. Conijciunt alicuius fuisse commentarium, qui, quantum duo milia batorum continerent, exponere voluerit. nequaquam enim intelligendum est, mare, duo batorum milia accepisse, & præterea tria metretarum milia. Epanorthotes autem, ab ipso nostro Interprete, exponendi gratia, adiecta putat. Sed, vt Epanorthotes procul dubio fallitur, ita illorum coniectura non solidè omnino fundata est. Non enim batus metretam sesquialterā continet, ita vt, tantum capiant, batorum duo, quantum metretarum tria milia: sed, metreta eadem est cum bato mēsura. Id quod ROBERTI Cenalis, qui, libro De mensuris & ponderibus accuratissimè scripto, id testatum reliquit, authoritate probare, non necesse est: hoc ipso loco, vt in Paralipomenis scriptus est, nostri ac 72. Interpretū authoritate, manifestè ostenditur. Nam, quod 2. Paralip. 4. Hebraicè de maris capacitate legitur

2. Paralip. 4. b. 5.

מַחֲזִיק בַּתִּים שְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים יָכִיל LXXII. transtulerunt χωροῦσα μετρητὰς

Gg. n.

τρισχιλίους καὶ ἐξετέλεσεν αὐτήν; Noster reddidit: *Capiebátque mensuræ tria milia metretas*. Non enim *mensuræ* prætermitti debet (quanquam in non paucis, impressis præsertim libris, prætermittatur) quod & in manuscriptis multis legitur (nostra viginti sex, cum Tostato & Carensi Tractatoribus, habent, & quidem duo quarto casu *mensuram*) & habet cui in Græco atque Hebræo respondeat. Cùm igitur Latinus & Græci Interpretes, in libro Paral., tria milia batorum, quod Hebraicè dicitur, reddiderint *tria milia metretarum*: metretam, eandem cum bato mensuram esse, crediderunt. Non ergo, cùm vertisset in tertio Regum *duo milia batorum capiebat*, addidit exponendi gratia Latinus Interpres, *tria milia metretas*. neque quisquam alius doctus id fecerit. Porro, ex illo loco Paralipomenon, haud dubium est, desumtum esse: &, aut, ab arcanarum litterarum studioso, conferendi gratia, in margine adscriptum; aut, ab imperito, siue quacunque alia, siue exponendi causa, textui additū. Verumenimuero, sic vnum soluimus nodum, vt fortius nectamus alium. Nam, quod in tertio

Regum

Regum dicitur, mare accepisse duo milia batorum; & in posteriori Paralipomenon, tria milia metretarum, conciliant supra recensiti Enarratores, quòd batus metretam vnam ac dimidiam contineat: itaque duo milia batorum, tria milia sint metretarum. Nunc autem, cùm ostenditur, batum & metretam eiusdem rationis mensuras esse, immo Hebraicè vtroque loco batum nominari, manet crescitque difficultas, quomodo duo illa Scripturæ loca conueniant? Respondetur autem, propositum fuisse authori librorum Paralipomenon, addere, quæ in libris Regum prætermissa viderentur. quod igitur de maris capacitate, in libris Regum, minus dictum animaduertit, perfectè expressit: atque hunc, vt par erat, Iosephus sequutus, mare, trium milium batorum capax fuisse, describitur. Caietanus, in libris Regum, eam aquæ quantitatem exprimi dicit, quæ, pro communi sacerdotum vsu, in mare mitti solita sit: in Paralipomenis autem, eam, cuius mare capax fuerit, si quis illud ad summum opplere voluisset. solutio, plausibilior fortè, quàm verior.

C. 19. v. 18. *Et derelinquam mihi in Israël septem milia virorum, quo-* 69.
rum genua non sunt curuata ante Baal. sic pleraque exemplaria: atque eo modo apud Paulum legitur, epistolæ ad Romanos 11. capite: Rom. 11.a.4.
Reliqui mihi septem milia virorum, qui non curuauerunt genua Baal. Duo S. Germani exemplaria, paruum & latum, pro *virorum*, Admodum sunt similia uirorum & usorum
habent *vniuersorum.* id quod Hebræo conforme est, quanquam commodius vertatur: Et derelinquam in Israël septem milia, vniuersa genua quæ non curuauerunt se ipsi Baal. sicut sequitur: *Et omne os quod non adorauit eum osculans manum*: quod Hebraicè est, Et omne os quod non osculatum est eum. Chaldaicè legitur, vt Hebraicè. Græcè autem vtrumque habetur: Et *relinquam' *ex' Israël septem mi- * relinques •. * in Gq.. H.
lia (ἀνδρῶν, πάντα τὰ γόνατα ἃ οὐκ) virorum, omnia genua quæ non L. C.
curuauerunt genu Baal, & omne os quod non adorauit eum.

C. 19. v. 19. *Reperit Elisæum filium Saphat, arantem in duodecim iugis* 70.
boum: & ipse in duodecim iugis boum arantibus vnus erat.] Exemplaria non pauca legunt: *Reperit &c. & ipse in duodecim arantibus vnus erat.* nempe prætermittunt *iugis boum.* sic, nonnulla Epanorthotæ, quinque Parisiensium Di.o.l. Ge. o. p. V, vnum Lobiensis Monasterij, vnum Hentenij, vnum Plantini, tria Hunnæi I. K. P, verùm, I. & K, tantùm, quibusdam sic legi, indicant. Sic etiam legunt, inter Enarratores, Eucherius & Tostatus. Hebraicè est: Et reperit Elis. fil. Saphat: & ipse arans: duodecim paria ante eum, & ipse in duodecim. atque ad eum modum verterunt 72. καὶ εὑρίσκει ἐκεῖ τὸν ἐλισσαῖ υἱὸν σαφὰτ: καὶ αὐ- - Gq.n.L.C.

τὸς

ἠροτεία. Gq. * καὶ. Gq. - Gq. ※ Additum est ab interpretibus Latino & Chaldæo; ſed &, paulò antè, à Græcis.

τὸς ἦν ἀροτειῶν ἐν βουσί. * δώδεκα ζεύγη - βοῶν ἦν ἐνώπιον αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς ἐν τοῖς δώδεκα. Quidam reddunt, partem puto poſtremam, *Et ipſe in duodecimo*, id eſt ipſe duodecimum iugum agebat. vtroque enim modo verti poteſt: quòd, Hebræis, poſt decem, ordinalis & cardinalis numerus non diſtinguantur. Referri autem poteſt, quod vertitur: *Et ipſe in duodecim*, vel ad iuga boum; hoc ſenſu, Et ipſe erat in vno duodecim iugorum, ipſe è duodecim vnum agebat. quomodo Chaldæus expoſuit; Vel, ad arantes. nam, ſi erant duodecim iuga boum, erant proculdubio duodecim à quibus agebantur. atque ita ſenſus eſt, & quidem idem: Ipſe inter duodecim arantes vnus erat. quo modo Caietanus explicuit. Itaque, quod legunt quidam Latini codices: *Et ipſe in duodecim iugis boum arantibus vnus erat*, eiuſdem loci duo eſſe videntur coniuncti commentarij. Verùm, Epanorthotes, hanc antiquorum codicum eſſe lectionem adſtruit: atque ita omnino legendum cõtendit; hac præſertim ratione, quòd, ad iuga boum duodecim, quorum mentio præcedit, referri debeat, quod in Hebræo ſequitur: *Et ipſe in duodecim*. Sed, Interpres noſter, ad aratra ducentes viros, quorum tacita antecedit mentio, retuliſſe ſe, ſignificare videtur, cùm addit *vnus erat*. Cæterùm, vt illa Epanorthotæ ratione, lectio iſta, *Et ipſe in duodecim arantibus vnus erat*, nõ refellitur: ita, hac, noſtra non ſtatuitur. Nam, & ea lectio, quam Epanorthotes probat, ad arantes, ſi bene intelligatur, reſpicit. ſenſus enim eſt: Et ipſe inter duodecim, arantes iugis boum, vnus erat; vel: Et ipſe inter arantes boum duodecim iugis, vnus erat. Sed altera, & clarior eſt lectio, & commodior: nec exiguæ vetuſtatis exẽplaria ſunt, quæ ad eum modum, cum Toſtato, habent. quamquam, noſtra vetuſtiora pleraq. & correctiora, alteri velint. Interim, iudicium alijs relinquimus: nos enim, in partem vtramque diſſerimus.

NOTATIONES IN
QVARTVM LIBRVM REGVM.

71. C. 9. v. 29. Hebræi codices habent וּבִשְׁנַת אַחַת-עֶשְׂרֵה שָׁנָה לְיוֹרָם בֶּן אַחְאָב מָלַךְ אֲחַזְיָה עַל יְהוּדָה׃ וַיָּבוֹא יֵהוּא יִזְרְעֶאלָה id eſt: Et in anno vndecimo, anno Ioram filij Achab, regnauit Achaſias ſuper Iudam, & venit Iehu in Iezrehel. Chaldæus expoſuit: Et in anno vndecimo annorum Ioram filij Achab regis Iſraël, regnauit Achaſias ſuper domum Iuda, & venit Iehu in Iezrehel. Græci reddiderunt, καὶ ἐν ἔτει ἐνδεκάτῳ ἰωρὰμ βασιλέως ἰσραὴλ ἐβασίλευσεν ὀχοσίας ἐπὶ ἰούδαν, καὶ ἦλθεν ἰοὺ εἰς ἰεζραήλ. Editionis Latinæ vulgatæ Biblia, quæ Hentenius emendauit, locum hunc ita legũt: *Anno vndecimo Ioram filij Achab, regnauit*

Ochoſias

Ochoſias ſuper Iudam, venitque Iehu in Iezrahël.

Tria ſcriptorum noſtrorum habent: *Anno duodecimo Ioram*; ſed contra Hebraicorum, Chaldaicorum, & Græcorum librorum fidem. Corruptelæ occaſio ex ſuperiori capite nata eſt: legitur enim ibi nec mendoſè: *Anno duodecimo Ioram filij Achab regis Iſraël regnauit Ochoſias filius Ioram regis Iudæ.* Conciliant autem loca iſta alij aliter; Toſtatus, quòd hîc, annus qui agebatur, illic annus tranſactus intelligatur. 4. Regum 8. f. 25.

Ei quod ſequitur, *Filij Achab*, ſubiungunt multa exemplaria *Regis Iſraël*, quemadmodum octauo capite legitur. & quidem etiam Chaldaico Regij operis textui, & Græcis codicibus, quos vidimus, ſimiliter additur: ſed in Hebræis non habetur.

Sequitur *Regnauit Ochoſias.* Quem typis excuſi libri fere *Ochoſiam* nominant, Græcis Interpretibus conſentaneè: manuſcriptorum plurima, etiam Epanorthote teſte, & Hebraicarum quæſtionum author, ac Rabanus & Angelomus, in libris Regũ *Achaſiam* appellant, Hebræis conformiter. ſed & in Paralipomenis, Hebraicarum quæſtionum author Achaſiã vocat. Regnauit igitur *Achaſias* ſeu *Ochoſias.*

Sed, finito Achaſiæ regno, initium repeti, abſurdum videtur. Et quidem reſpondent aliqui, id fieri, vt, eum propter ſcelera non diu regnaſſe, intelligamus: atqui, eam fortè ob cauſam, Interpres Latinus, non hoc modo tranſtulit, quo iam produximus. Videri autem id poſſit ex manuſcriptis compluribus, quæ, quod dicitur *anno vndecimo Ioram*, non tam ad Achaſiæ regnum, quàm ad Iehu in Iezrahël aduentum, referunt. ſed, diuerſimodè. Quædam habent, quæ quidem æqualiter ad vtrumque referunt, quo etiam modo præcedens lectio intelligi poſſit: *Anno vndecimo Ioram filij Achab Regis Iſraël, regnauitque Ochoſias ſuper Iudam, venitque Hieu in Iezrahël.* ſic exemplar Societatis Ieſu rubrum. cui conſimile eſt Collegij Atrebatenſis exemplar: *An. vnd. Io. fil. Ach. R. Iſ. & regnauit Och. ſup. Iud., & venit Hi. in Iez.* Nonnulla autem legunt: *An. vnd. I. f. Ahab reg. Iſraël, anno quoque Ahaſiæ ſuper Iudam primo, venit Hyeu Iez.* ſic H. & L. Doctoris Hunnæi, & Brugenſe manuſcriptum, quamquam, hoc, priùs aliter legiſſe videatur. His non abſimile eſt O: *An. vnd. Io. filij Aab regis, & Ahaſiæ ſuper Iudam primo, venit Ieu in Iez.* Alia ſcribunt: *Anno vnd. I. fil.* [a] *Ach. r. Iſ.* [b] *regnante* [c] *Achaſia* [d] *ſuper Iudam, venit Hieu* [e] *in* [f] *Iez.* ſic Hunnæi G. & Q., Plantini anguſtum, & Lobienſe. V Hunnæi cum A. & M, & Societatis Ieſu longus, ac Chriſtophori Plantini latus codex, legunt: *A. vn. I. fil. Achab, & regis Achaſiæ ſuper Iudam, venit Hieu in Iezrahël.* atque hanc (ſed prætermiſſa & coniunctione, quam nec Societatis Ieſu emendatiſſimus codex, nec Hebræa habent) antiquorum co-

[a] Ahab. Lob.
[b] nam, quod habet Regis, alia littera ſupra ſcriptum eſt.
[c] Ahaſia Lob.
[e] Lob.

rum codicum, ac proinde genuinam huius loci lectionem esse, Epanorthotes asserit. Et sanè possit ad hunc modum ex Hebræo verti, substratis dictioni מלך, quę nunc cametz & patah notatur, sex punctis. nam מָלַךְ quidem *regnauit* est, מֶלֶךְ verò *regem* denotat. Coniunctio porro dictionis וַיָּבוֹא *venítque*, vel, tantùm conuertendi officium habere intelligenda esset; vel, pro aduerbio temporis accipienda, Tunc venit Iehu &c. Sed fortè quempiam moueat, quòd nullus regis Achasiæ annus exprimatur. Atqui, simile est superioris capitis versu decimosexto: *Anno quinto Ioram filij Achab regis Israël, & Iosaphat regis Iuda, regnauit Ioram filius Iosaphat rex Iuda.* quanquam & ille locus hac occasione fuerit deprauatus. Sed, quomodo verum est, Iehu in Iezrahël venisse, anno vndecimo Ioram, cùm occiso Ioram, qui duodecim annis regnasse narratur, eò venerit? An, quia duodecimus annus agebatur duntaxat, dicatur, *Anno vndecimo*, transacto videlicet? An, quæ aliorum sententia est, regni Ioram anni imperfecti, primus & duodecimus, pro vno numerétur? hanc igitur, quam diximus, lectionem, Epanorthotes probat; cuius verba, etsi incomposita, operæpretium fuerit adscribere: Item F. Antiqui Latini & antiqui Hebræi *Anno vndecimo Ioram filij Aab, regis Ahasiæ super Iudam, venit Hyeu in Hyezrahël*. Texit chronicam, istum Hyeu inserens, post annos Regum præcedentium, quos extinxerat. q.d. illis extinctis, iste regnare incepit. hoc est, Anno XI. Ioram Regis, & anno, videlicet finali, quotuscunque fuerit, Achasiæ, venit Hyeu regnaturus. Talis autem associatio finalis conregnationis, habetur in fine capitis præcedentis. In fine enim regnorum istorum duorum Regum, hic regnare incepit. Sed sciendum, quòd mem & lamed & caph, si bis tria puncta substernantur, sonat melech, & significat rex vel regis: si duo longa puncta vel paruæ lineæ supponantur, sonat malach, & interpretatur regnauit: quod quidam tam Latini quàm Græci habent sic: Anno XI. Ioram filij Achab regnauit Ahasias super Iudam. Quid autem necesse erat, de inchoatione regni istius hîc repetere, quod iam finitum erat, cùm vtrumque sufficienter suprà viij. g. dixisset? quia tamen ibi dicitur *duodecimo*, hîc oportet glossari, *vndecimo*, id est, post vndecimum. Sunt autem & alij, qui venam istarum litterarum nescientes, vtramque simul litteram complicantes, & nomen *Israël* addiderunt, totum interponentes sic: *Regis Israël regnauit &c.* hæc Epanorthotes.

72. C. 16. v. 6. Textus vulgatæ editionis Regius, ex Complutensi expressus, legit: *Et eiecit Iudæos de Hayla, & Idumæi venerunt in Haylam.* Exemplar Domini Hunnæi, Q. notatum, habet: *Et eiecit Iudæos de Hailam, &*

Chaldaica paraphrasis Re-

lam, & Syri venerunt in Hailam. Illud exemplar Idumæos; hoc Syros, in Haïlam venisse, commemorat. Videtur autem varietas ista ex Hebræo nata. Hebræi enim, hoc loco, אֲרוֹמִים scribunt, אֲרוֹמִים legunt: quorum, istud quidem Idumæos signat; illud autem Syros denotare videtur. quamquam Syrus, ארם sine vau littera, dici soleat. certè Syros Iosephus intellexit, cuius hæc est rei istius narratio: Syrorum verò Rex capiens ciuitatem Ailath, ad mare rubrum positam, & habitatores eius occidens, in ea Syros statuit: & alijs in circuitu ciuitatibus ita fecit, perimens vbique Iudæos. Sed & recentior quidam notat, Syros à אֲרוּמִים, רום appellatos, quòd elati essent. Est autem Hebraicè locus iste ad hunc modum scriptus וַיְנַשֵּׁל אֶת-הַיְּהוּדִים מֵאֵילוֹת וַאֲרוֹמִים בָּאוּ אֵילַת: Et extirpauit Iudæos de Eloth, & Aromim venerunt Elath. An autem scribarũ errore varietas ista nata sit, quam postea deprehensam in marginis spatio annotarint: an, certo authoris consilio addita, equidem ignoro. Vtut autem id se habeat, minimè dubitãdum est, cum Idumæis, Syros, ad Ailam habitandam, venisse; & quidem, Syros, vtpote victores & dominos, Idumæis præfectos. Ciuitas erat Aila, in Idumæorum regione sita, Regi Syriæ subiecta: quam, pòst, à Regibus Iudæorum occupatam, Rasin, & Syrorum ditioni, & Idumæorum mansioni restituit. hinc plerique Latinorum librorum, vtrosque ad hunc modum iungunt: *Et eiecit Iudæos de Aila,* *a* *& Idumæi & Syri venerunt in Ailam*. Sunt autem nonnulla scriptorum nostrorum, quæ primis quidem lectionibus accedant, sed tertiam hanc redoleant. h. & l. legunt: *Et eiecit Iud. de Abila Syriæ, & Idumæi ven. in Abilam*. Duo alia scribunt: *Et eiecit Iud. de Abila & Idumæa, & Syri ven. in Abilam*. Quæ autẽ trium illarum lectionum nostro Interpreti attribuenda sit (satis enim verisimile est, ipsius non esse, duarum istarum maximè posteriorem) pronunciare nolim. fortè, diuersa quæ legit, quia non est improbabile vtraque accidisse, coniunxit. Cæterùm, Dominus Hentenius, eam probauit lectionem, quæ solos nominat Idumæos: atque ea Græcæ interpretationi consonat.

gia editionis legit אֲרוֹמָאֵי; *Venetæ* אֲרַמָּאֵי.

Iosephus l. 9. antiq. Iud. c. 13, vel secundũ Græcum exemplar, c. 12.

Idumæi ואדומים ק

a *Syri & Idumæi, 1 MS.*

NOTATIONES IN PARALIPOMENON PRIOREM LIBRVM.

C. I. V. 32. Catalogo filiorum Cethuræ codices quidam filios 73.
Dadan annumerant, his verbis: *Filij autem Dadan, Assurim, & Latussim, & Laommim*. sic nimirum Genesi Paralipomena respondent. *Gen. 25. a. 3.*
Verùm, libri plurimi, filios Dadan prætereunt; Parisiensium quatuor,

tuor, Di. o. I. Ge. o. I.; Hentenij quatuor, in quibus Atrebatensis Collegij vterque credo numeratur; Hunnæi septem, E. H. I. L. M. O. Q.; Societatis Iesu vnus, ruber; Plantini duo, angustus & medius; Brugensis Ecclesiæ vnus, Abbatiæ Leodiensis S. Iacobi vnus, quamquam consueto more deprauator egerit; Collegij Buslidiani vnus; denique, post Complutensem, Regius. Sed & Abulensis Interpres prætermittit. Hebræi codices etiam, & Græci editionis Regiæ, minimè legunt. Meritò igitur notauit legendum Epanorthotes: *Saba & Dadan. Filij autem Madian*, nec interponendum quidquam. quamquam, cum Aldino, Germanorum Græca antigrapha

- Compl. R. habeant σαβα καὶ δαιδὰν, - δύο. καὶ υἱοὶ δαιδὰν, ῥαγουὴλ, καὶ ναβδεὴλ, καὶ ἀσσουελὶμ, καὶ λαταισιεὶμ, καὶ λοωμεὶμ, πέντε. καὶ υἱοὶ μαδιὰν. vbi præterea duo filij Dadan recensentur, quos, cum Hebræis, Latini non agnoscunt. nam Græcorum ijdem illi codices, etiam in Genesi addunt.

74. C. 4. v. 22. *Et qui reuersi sunt in Lahem.*] Id quod alij habent masculino genere, vt iam produximus: alij fœminino scribunt: *Et quæ reuersæ sunt.* hoc modo Hebraicarum quæstionum Author legit, & de Noëmi ac Ruth exponit: illo, Abulensis Episcopus, & de Securo atque Incendente, id est, de Mahalon & Chelion filijs Elimelech, qui, in Noëmi & Ruth, reuersi in Bethlehem dicantur, interpretatur. Correctiores nostri codices masculinum genus habent: & Hentenius ac Parisienses, hanc probatam sibi lectionem, in textum retulerunt. Ex Hebræo, vtra sit germana nostri Interpretis scriptura, minimè liquet. וְיֹשְׁבֵי לָחֶם habetur. ישבו, si à שׁוּב, quod reuerti significat, deducatur, quemadmodum noster deduxit Interpres, alij tempori non accedit propiùs, quàm futuro. In futuro autem, iod, in calce dictionis, fœmininis seruit; in capite autem, masculinis. Sed futurũ non est, nisi altero iod mutato, legas תָּשֻׁבִי, quod loco nõ conueniret; aut יָשֻׁבוּ, quod priori suffragaretur lectioni (quamquam masculina verba quandoque fœminis tribuantur) præsertim vau in præteritum futurum conuertente. Quidam à יָשַׁב formant, vt participium sit numeri pluralis, in regimine positum, sitque sensus, habitatores Lahem. Alij, proprium viri nomen esse intelligunt, Iasubi Lahem. Ambigua certè & difficilis est verborum veterum explicatio. Abulensis, nostri Interpretis translationẽ minùs probat, quòd Mahalon & Chelion, de quibus intelligendum existimat, non de stirpe Sela, sed de progenie Phares fuisse, ex Ruth quarto capite colligi videatur. Notandũ est autem, scripta nostra vniuersa, vno dempto, seruare relatiuum *qui* aut *quæ*. Abulensem verò omittere (quomodo & in Leodiensi exemplari lectũ fuisse, inspicienti vix dubium esse po-

esse potest) ita vt ad præcedentes Securum & Incendentem (non
enim legendum est, vt multi legunt, *Incedens*) referatur. Sanè, ne-
que Hebræi relatiuum exprimunt, neque Græci addunt. καὶ ἀπέστρε-
ψεν habent εἰς λεὲμ Et reuersi sunt in Lehem, nimirum iuxta Hispani-
cam editionem. nam Aldi & Germanorum exemplaria legunt, quæ
planè alia est translatio, καὶ ἐπέστρεψεν αὐτοὺς & reduxit eos. Illa versio,
eiusdem rationis est cum Latina, masculinum seruante genus. vide-
tur enim vtraque, ex Hebræo ad hunc modum lecto וַיָּשֻׁבוּ לֶחֶם
sumta: id enim transferas, & reuersi sunt Lehem. hæc autem Græ-
ca versio, ex aliter lectis Hebraicis dictionibus profluxit; lectis ad
hunc וַיָּשִׁיב לָהֶם aut istum וַיָּשֶׁבוֹ לָחֶם aut similem modum. hæc enim
interpreteris, *& reduxit eos*.

Quod nonnulli codices habent *Lahem*, quomodo addita ab He-
bræis puncta sonant; tredecim scriptorum nostrorum, cum Textu
Regio, Lehem scribunt. quo etiam modo 72. legerunt, si tamen Re-
gia editio germanam & incorruptam eorum translationem seruet.
Duo & viginti habent *Bethlehem*: quam genuinæ lectionis explica-
tionem fuisse est verisimile. Nam; quod Magdalius habet, in prio-
ris Paral. vicesimum caput; sicut quandoque dicimus *Solyma*, &
quandoque *Ierosolyma*; ita & *Lehem* & *Bethlehem*.

C. II. V. 14. Manuscriptorum plurima singulari numero legunt: 75.
*hic stetit in medio agri, & defendit eum: cúmque percussisset Philistæos, dedit
Dominus salutem magnam populo suo*; Hentenij duodecim, nostra vi-
gintinouem, conformiter libris Græcis. Impressi autem codices, se-
cuti, vt plerumque verisimile est, primam Moguntinensium editio-
nem, fere numero multitudinis scribunt: *hi steterunt in med. ag. &* *K. & Leodien-*
defenderunt eum, cúmque percussissent Phil. Sic & Lyranus legit: duo *se Sancti Iacobi.*
quoque scripta nostra eam habent lectionem, sed, non sine prioris
rasura. Est autē hæc lectio, quæ inquam pluralem habet numerum,
Hebræo consentanea; intelligenda, vt videtur, si non etiam de Ies- *2 Regum*
baam & Semma, certè de Dauide & Eleazaro. quia dicitur: *Iste fuit* *23.*
cum Dauid in Phesdomim: & paulò pòst sequitur: *hi steterunt &c.* Vi-
deri autem possit, pluralem numerum in singularem mutandi, oc-
casio fuisse, quòd, cùm præcedentia de vno Eleazaro expresè lo-
quantur, præter opinionem pluralis numerus introducatur. Verùm,
nihil facilè statuendum est.

C. II. V. 22. Quædam exemplaria, Hentenij duo, Parisiensium 76.
duo, nostra septem, habent: *Banaias filius Ioiadæ vir robustißimus*. Ple-
raque autem, nostra vigintisex, legunt: *Banaias filius Ioiadæ viri robu-
stißimi*.

stißimi. atque hoc modo legendum esse, Hebræa docent. בְּנָיָה בֶן־יְהוֹיָדָע בֶּן־אִישׁ־חַיִל quod ad verbum interpreteris, vel, Benaiah filius Iehoiada filij viri fortitudinis; vel: Benaiah filius Iehoiada filius viri fortitudinis. Posteriori hoc modo 72. transtulerunt: eodemque Latinus intellexit, atque idcirco filij nomen repetere noluit. Non enim ea est Latinis, quæ Hebræis, amphibologia, omisso filij nomi-
2 Reg.23.c.2 ne. Veruntamen, emphasim addit repetitum. Secundi Regum 23. capite, eodem modo se habentia Hebræa, similiter reddidit: *Et Banaias filius Ioadæ viri fortißimi.*

77. C. 20. v. 5. duo Parisiensium exemplaria Di. o. & Ge. o, cum textu Glossæ ordinariæ, legunt: *In quo percußit Adeodatus filius Saltus Lehemitem fratrem Goliath Geth*. nimirum sic ex Hebræo vertas, אֶת־לַחְמִי ipsum lahmi, siue lehemitem. אֶת enim particula, personam designat patientem. Atque eo modo 70. transtulerunt καὶ ἐπάταξεν ἐλεανὰν υἱὸς ἰαεὶρ τὸν λαχμὶ ἀδελφὸν γολιὰθ τοῦ γεθθαίου. Verùm, accipitur quandoque אֶת, pro præpositione. atque ita hoc loco accipiendum, Hebræi quidã existimant, vt sensus sit, אֶת־לַחְמִי de lahmi, id est, qui de genere erat Bethlehemitarum. Atque ea expositio alteri Latinorum lectioni adstipulatur; huic, inquam, lectioni, quæ omnium penè est codicum & enarratorum. *In quo perc. Adeod. fil. Saltus, Bethlehemites*, seu potius, quod Magdalij correctoriũ probat (quanquam idem significetur) *Lehemites* (vt, in Paralipomenis, Hebraicarum
2 Reg. 21.d. 19. quæstionum Author, legi notat) *fratrem Gol. Geth*. Suffragatur huic lectioni atque interpretationi liber Regum secundus, cuius primo & vicesimo capite, hoc ipsum stratagema ad hunc modum narratur: *In quo percußit Adeodatus filius Saltus polymitarius Bethlehemites Goliath Gethæum.* Vtrobique autem interpretatus est propria nomina Latinus Interpres, fortè, quòd nominibus his Dauidem significari existimaret, vt multi nostrorum Tractatorum, cum Hebraicarum quęstionum Authore, intelligunt. Cæterùm, D. Alphonsus Tostatus, multis rationibus ostendit, non Dauidis & Goliatis monomachiam, quæ decimoseptimo capite primi Regum describitur, hoc loco intelligendam; sed Elchanæ seu Adeodati, quem Iosephus Ephan cognatum Dauidis vocat, cum Goliatis illius fratre, quem Philistinorum fortissimum appellat: ἠρίστευσεν, inquit Iosephus, ἐφανὸς ὁ συγγενὴς αὐτοῦ. μονομαχήσας γὰρ τῷ πάντων ἀνδρειοτάτῳ τῶν παλαιστινῶν, ἀπέκτεινεν αὐτόν, καὶ τοὺς ἄλλους εἰς φυγὴν ἔτρεψε. Non sic Latina Frobenij editio narrat. Iniquè autem sustulerunt, ex Paralipomenis, quidam, nomen *Saltus*: *In quo p. Ad. filius Bethlehemitis fratrem G. G.* nequaquam enim prætermittendum est. sed, eo addito, non incommodè legatur

Bethle-

Bethlehemitis ſeu *Lehemitis*: tam enim ad patrem, quàm ad filium, referri Hebræum poteſt. Atque hoc modo Epanorthotes legendum docet: Antiqui, inquit, & generaliter, antequam correxerunt indu-centes quaſdam nouitates, habent omnes Latini ſic: *In quo perc. Adeodatus Hebemitis fratrem Gol. Gethæi &c.* quanquam in ſyllaba ſecunda errarit ſcriba: *Helemitis* enim ſcribendum videtur fuiſſe, quomodo Brugenſium antiquiſſimum exemplar habet: ſed & Hunnæi correctiſſimus codex O, *Helemites* legit. Verùm, inuerſas eſſe ſyllabas priores, fit, ex Hebræo, veriſimile. Imitati verò ſunt Hebraici textus, cùm vocem, tum ambiguitatem, qui ſcripſerunt: *In quo p. Ad. f. Saltus Lahami* fratrem G.G. ſic enim habent, Biblia, & Dionyſij Carthuſ. Commentaria, in ædibus Quentelianis excuſa.

Fratrem Goliath Getthæi.] Noſtrorum manuſcriptorum tredecim, cum Lyrano, quarto caſu, *Getthæum* legunt. Vtroque autem modo reddi Hebræa poſſunt: patiuntur enim, tam ad fratrem Goliatis, quàm ad ipſum Goliatem referri: atque vtrumque Getthæum fuiſſe ſcriptura teſtatur. Non conſtat tamẽ verè fratres fuiſſe: Frater enim dici potuit prioris poſterior, duntaxat, quòd fortitudine magnitudineque ſimilis eſſet: & ob hoc, fortaſſis, etiam ipſo prioris nomine, Goliath nuncupatus eſt. nam, quem *fratrem Goliath Get.* Paralipomena nominant, *Goliath Getthæum* ſecundus Regũ liber appellat.

C. 23. v. 29. Pro eo quod quidam codices habent *Et ad torren-* 78.
dum, alij habent *Et ad feruentem ſimilam*. atque hanc lectionem, Epa-
northotes, noſtræ editionis genuinam eſſe, adſtruit: eique facilè aſ-
ſentiar, quòd, plerorumque manuſcriptorum, etiam correctiſſi-
morum & antiquiſſimorum, eam ſcripturam eſſe comperiam. No-
ſtra vnum & viginti, Hentenij decem, Pariſienſium quatuor, cum
Abulenſi Epiſcopo, *Et* ⁻ *ad feruentem ſimilam* legunt. Altera lectio ⁻ MS. *nonnulla.*
compluriũ eſt typis excuſorum codicum (illi enim, ferè, Mogun-
tinæ editioni, primogenitæ artis typographicæ proli, conſimiles
ſunt.) ſed pauciſſimorum manuſcriptorum. ex noſtris, vnum dun- G.
taxat ita habet. Verùm, non pauca vtramque lectionem coniungunt;
ſeptem ad hunc modum: *Et ad feruentem ſimilam, & ad torrendum*; *cauendum. o.*
quæ & Pariſienſium correctio eſt; duo ad iſtum: Et ad torrendum* *feruentem
ſimilam. quorum vnum Antuerpienſe eſt, Plantini ære redemtum: 1. MS.
alterum Leodienſe, ex S. Iacobi Abbatia mutuò acceptum, in quo
τὸ *feruentem*, transfoſſum eſt. Lectio autem iſta *Et ad torrendum*, vt
& aliæ multæ, ex Hebraicis ſumta eſt quæſtionibus, quas, quòd,
Hieronymo noſtræ editionis Authori, adſcriberentur, nonnulli in
primis ſequendas exiſtimarunt. Sunt autem earum quæſtionum in

hunc locum verba iſta: Quod verò in codicibus quibuſdam habetur *ad feruentem ſimilam*, & in quibuſdam *ad feruentem* tantummodo, error ineſt. In Hebræo non habet in hoc loco *ſimilam*, quia ſimila iam paulo ſuperius nominata eſt: ſed, *ad torrendum* in Hebræo ponitur, vt ſubaudias *ſpicas*. Primitiæ enim ſpicarum, quando deferebantur, torrebantur, & grana comedebantur. quod genus cibi vulgò graneas vocant. hæc ibi. Hebraicè eſt וְלַמְּרְבֶּכֶת, id eſt, & ad frixam, ſiue toſtam. ſubaudit Hebraicus Scholiaſtes, *ſimilam*. Inter ea, quæ
Leuit. 7. b. 12. pro gratiarum actione offerenda erant, numeratur, Leuitici 7. capite סֹלֶת מֻרְבֶּכֶת, id eſt, *ſimila* frixa, ſeu, vt noſtra habet tranſlatio, *cocta*. Simila aqua mixta, in ſartagine, feruenti oleo, vſque ad indurationem, coquebatur: & poſtea, in minutas fracta partes, iterum-
Alphonſus Abulenſis. que oleo conſperſa, offerebatur. Erat autem aliud ſacrificium, ſimilæ in craticula toſtæ; aliud rurſus in clibano coctæ; denique aliud, crudæ ſimilæ. hæc enim quatuor genera, & Leuitici ſecundo capite deſcribuntur, & hoc loco Paralipomenon ferè indicantur. Atque his præfecti erant Sacerdotes & Leuitæ, ſuo ſinguli modo. Videtur igitur germana noſtræ verſionis lectio, nec reijcienda, *& ad feruentem ſimilam*. veruntamen, an ſimilæ nomẽ Interpres expreſſerit: an alius quiſpiam exponendi gratia addiderit (teſtatur enim Hebraicarum quæſtionum author, vt in Hebræo, ita in Latinis quibuſdam, non haberi) ſtatuere nequeo. Græci tranſtulerunt (vt etiam alibi) καὶ
** τὰ πεφυραμένα. G.* εἰς *τὴν πεφυραμένην, & ad fermentatam. poteſt, aut *ſimilam* ſubaudiri, aut, Hebraico more, fœmineum genus ſubſtantiuè poſitum intelligi.

NOTATIONES IN
LIBRVM EZRÆ.

79. ** in. 7. MS. B. H. G.* C. 2. v. 69. *Secundum vires ſuas dederunt *impenſas operis, auri ſolidos quadraginta milia & mille.* Sic Latini codices habent; ſcripti, quos conſuluimus, omnes; impreſſi penè omnes. Penè inquam, nam Complutenſia Biblia & Quenteliana (quibus adde, ſi placet, Clariana) legunt: *Secundum vir. ſu. dederunt (&c.) auri ſolidos ſexaginta milia & mille.* conſentiunt, Bedæ commentarijs adiunctus textus, & D. Richelius in ſeptimum Nehemiæ caput. Lugdunenſia quoque Biblia anni 1522, aliàs ſexaginta legi, in marginali ſpatio annotant. hæc autem lectio, cùm Hebræis, tum Græcis codicibus, conſona eſt. in iis enim ad hunc legitur modum: Quemadmodum poteſtas eorum, dederunt in theſaurum operis, drachmarum auri ſex myriades & mille.

Non po-

Non poteſt autem, huic Hebræorum Græcorumque lectioni, prior illa Latinorum conciliari, niſi ſolidus drachmæ ſeſquialter intelligatur. Tres autem enumerantur aurei ſolidi ſpecies, drachmalis, didrachmalis, ſextularis. Drachmalis reſpondet drachmæ; didrachmalis duplus eſt; ſextularis, ſeſquitertius. Itaque, cùm non ſit ſolidus drachmæ ſeſquialter, is intelligendus eſt, qui drachmæ reſpondet, præſertim cùm Hebraicus fons, drachmas nominet. id enim nomen etiam Hebræis vſurpatur: darcemon eſt hoc loco, & Nehemiæ ſeptimo capite, vbi, etiam Interpres noſter, drachmæ nomen reliquit. Videtur igitur ea Latinorum codicum vera lectio, quæ, ſolidorum auri, vnum & ſexagintamilia numerat. Quamobrem Epanorthotes notat: Et infrà, iuxta Hebræa: Auri ſolidos ſexaginta milia & mille. vbi, an ſubaudiat antiquos Latinorum codices, vt non rarò aliàs, neſcio. hoc tamen ſcio, quòd Hebræos codices, conſtanter repugnantibus Latinis, ſequi, non facilè ſoleat. Eſt autem Latinis, ex LX in XL. (hac enim forma in plurimis codicibus ſcribitur) facilis lapſus, vt videri hinc poſſit nata erroris occaſio.

Verùm, Nehemiæ ſeptimo capite, verſu 70. & ſequentibus, hoc ipſum diſtinctiùs enumeratum, ſi ad ſummam redigatur, duntaxat vnum & quadraginta milia drachmarum auri efficit.

Dicat aliquis, non hæc ipſa, ſed alia eſſe, quæ eo loco referuntur. *Primum argumentum.* Inprimis, quia, præſente Nehemia contigit, quod ibi refertur: ipſe enim, mille auri drachmas, & alia non pauca contuliſſe, narratur. Abſente autem Nehemia, qui nondum in Iudæam venerat, accidit, quod liber Ezræ commemorat.

Deinde, non tantùm auri atque argenti pondus diuerſum, II. vtroque recenſetur loco: verùm etiam diuerſiſſimus eſt tunicarum ſacerdotalium numerus.

Præterea, diuerſi generis hominum munera ſunt quæ commemorat Nehemias; ſed à ſolis data principibus quæ refert Ezras. III.

Adhæc, in impenſas templi data ſunt quæ habet Ezras: at in muri ædificationem, quæ Nehemias. IIII.

Denique, editionis vulgatæ Interpres, in Nehemia, ante iſtius V. rei narrationem, annotauit: *hucuſque refertur quid in commentario ſcriptum fuerit: exin Nehemiæ hiſtoria texitur.*

Argumentis his non incommodè fortaſſis reſpondeatur. *Primum argumentum.* Et primo quidem, Nehemiam cum Zorobabele in Iudæam aſcendiſſe: nam inter illuſtriores, qui cum Zorobabele venerant, Nehemias numeratur, Ezræ 2. v. 2. Itaque, abſente eo non accidit, quod, eiuſdem capitis verſu 69, commemoratur. Verùm, quia incertum eſt, an is Nehemias eo loco intelligendus ſit, quem Ieroſolymam rediiſ-

 ſe de-

ſe deſtructis muris, liber Nehemiæ refert: reſponderi argumento poteſt, non conſtare, vniuerſam collationem in Iudæa factam: quin potiùs, pergentibus in Iudæam, duce Zorobabele, Iudæorum plurimis, Perſas multos, magiſque Iudæos in Perſide manentes, huc de facultatibus ſuis contribuiſſe: aut, poſtquam illi in Iudæam venerant, tranſmiſiſſe. Cyrus enim Rex, omnes erat hortatus, vt, templi Ieroſolymitani ædificationem, opibus ſuis promouerent. atque id feciſſe narrantur Ezræ 1. verſu 6°.

Ezr. 1. b. 4.

II. Ad ſecundum dici poteſt, in Nehemiæ volumine, tunicas vniuerſas, quæ ſacerdotibus donatæ ſunt, enumerari: at in Ezræ, precioſiores duntaxat.

III. Tertium argumentum, non parum accipit veriſimilitudinis, ex ipſo Ezræ textu: *Et de principibus patrum, cùm ingrederentur tenplũ Domini, quod eſt in Ieruſalem, ſponte obtulerunt in domum Dei, ad extruendam eam in loco ſuo. Secundum vires ſuas dederunt impenſas operis auri ſolidos* [a]*quadraginta milia & mille, argenti minas quinque milia, & veſtes ſacerdotales centum.* Id enim videtur dicere, principes patrum ſiue familiarum, cùm viſerent locum in quo templum Domini fuerat, contuliſſe, pro facultatibus ſuis, ad reſtituendum templum, ſolidorum auri mille & quadraginta aut ſexaginta milia, minarum argẽti quinque milia, & veſtes ſacerdotales centum. Et, ne cui fortè id mirum videatur, tertius Ezræ liber, capite quinto, mille auri minas, præter ſupradictum argenti pondus & ſacerdotalium veſtium numerum, à principibus, voto promiſſas, narrat. Adulterinæ namque lectiones ſunt, quæ *auri minas nouem milia*, aut *vndecim milia*, aut *duodecim milia*, habent. *Et de præpoſitis ipſis*, habet Ezras aut quiſquis eſt Author, *per pagos, dum venirent in templum Dei, quod erat in Ieruſalem,* [a]*vouerunt ſuſcitare templum in loco ſuo, ſecundum ſuam virtutem, &* [a]*dare in templum* [a]*theſaurarium operum ſacrum, auri minas* [a]*mille, & argenti minas quinque milia, & ſtolas ſacerdotales centum.* Sic enim locum, qui in multis codicibus multis modis corruptè legitur, ex emendatioribus reſtituimus (quanquam vitij nonnihil remanere videatur) accedente Græcorum exemplarium conſenſu, quæ ad hunc habent modum: καὶ ἐκ τῶν ἡγουμένων κατὰ τὰς πατριάς, ἐν τῷ παραγίνεσθαι αὐτοὺς εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ θεοῦ, τὸ ἐν ἱερουσαλὴμ, ηὔξαντο ἐγεῖραι τὸν οἶκον ἐπὶ τοῦ τόπου αὐτοῦ, κατὰ τὴν αὐτῶν δύναμιν, [a]καὶ δοῦναι εἰς τὸ ἱερὸν γαζοφυλάκιον τῶν ἔργων, χρυσίου μνᾶς χιλίας, καὶ ἀργυρίου μνᾶς τετρακισχιλίας, καὶ στολὰς ἱερατικὰς ἑκατόν. Reperimus autem exemplar Græcum tertij Ezræ, in Aldina Bibliorum editione. in ea enim primus eſt Ezræ, qui Latinis dicitur tertius; & ſecundus, qui Latinis ſunt primus & ſecundus. Sed, in Regijs Bibliis, quibus nihil huiuſmodi deeſſe videri poterat, tertius Ezræ Græcè non legitur:

[a] ſexaginta

3. Ezræ 5. e. 44. 45.

[a] innouare &. o.

[a] dari MS.

[a] theſaurum.

[a] nouem milia. o.

[a] vndecim milia. o.

[a] duodecim milia. o.

[a] Et dare in ſacrum ærariũ pro operibus, vertunt quidam.

nec in Germanicis Græcorum Bibliorum exemplaribus Nehemiæ librum ſequitur. Annotauit etiam Hebraicus Scholiaſtes, initio tertij Ezræ: huius libri, ne Græcum quidem codicem, nedum Hebræum, nemini (quod ſciam) videre contigit: ideò, præter ſolam interpretationem veterem, aliud dare non potuimus. huius teſtimonio, & Regiorum Bibliorum integritate, atque in Germanicis conſueto ordine, nixi, notauimus aliquando in marginali Bibliorum ſpatio, circa tertij Ezræ initium:. hic, & ſequens Ezræ liber, non alio exſtant ſermone, quàm Latino. Sed, poſtea, Aldinam editionem nacti, inuenimus, etiam Græco ſermone, librum Ezræ tertium exſtare. cōſulto etiam eo Germanicorum Bibliorum tomo, in quem illi congeſti ſunt libri, quos Hebræorum canon non numerat, etiam in eo tertium Ezræ Græcum reperimus: ſed & in Vaticano codice exſtare, diuerſæ eius lectiones, conferendo deprehenſæ, loquuntur. ſic, curæ poſteriores, abſolutius ſemper aliquid adferunt. quartum tamen Ezræ, Græcum non vidimus. Vt autem ad id, à quo digreſſi ſumus, reuertamur: Græca tertij Ezræ exemplaria, eam quam produximus, probant lectionem, quæ, mille auri minas, à principibus promiſſas, refert. Sunt autem, mille auri minæ Atticæ, drachmarum auri centum milia: mille autem Hebraicæ minæ, drachmarum ducenta & quadraginta milia. Quod ſi, drachmarum auri centum milia promiſerint: facilè, haud dubiè, vnum & ſexaginta milia dare potuerunt. Reſpondemus, in Ezræ libro, qui primus dicitur, eorum omnium, quæ ad templi ædificationem tunc collata fuerant, quoad aurum maximè atque argentum, ſummam numerari; & intelligi, tam gentium & vulgi Iudaici, quàm principum Iudaicorum dona; Senſumque eſſe loci, quòd familiarum principes, ad extruendam Dei domum, ſponte obtulerint munera ſua, nimirum, vnum & viginti milia drachmarum auri, & cętera quæ habet Nehemias: Simul autem eos, cum populo & alijs quibuſdam ex regno Cyri, pro opibus ſuis, dediſſe auri vnum & quadraginta aut ſexaginta milia drachmarum. Nam, pręterquam, quòd Ezram, inſignes quidam Enarratores ſic intelligant: rationes, quas, ex iis quę ſequentur, licebit colligere, ſic intelligendum docent. Tertius autem Ezrę, non eius eſt authoritatis, vt extorqueat fidem. quanquam dici poſſit, principes, ſuo & populi nomine, centum milia drachmarum auri promiſiſſe (quod ſatis ſignificatur ſi legas *dari*) ſed plura vno & ſexaginta milibus corradi non potuiſſe. Ioſephus. lib. 11. antiquitatum Iudaic. cap. 3, vel 4. ſecundum exemplar Græcum: Dux verò dinumeratę multitudinis, inquit, Zorobabel fuit, filius Salathiel, ex nepotibus Dauid genitus, de tribu Iuda, & Ieſus filius Ioſedec prin-

cipis Sacerdotum, necnon & Mardochæus & Serebæus, qui à populo principes fuerant constituti. qui & contulerunt, auri quidem minas centum, argenti autem quinque milia. ita Iosephus.

IIII. Quartum argumentum, Caietanus profert, non probat: nec, qui probari possit, video. iam enim ædificatus erat murus: & portis clausis, populoque congregato, non collata sunt hæc munera; sed, quæ nuper collata conscriptaque erant, recitata sunt. id quod manifestum ex sequentibus euadet. Addunt autem manuscripta non pauca, iis quæ Nehemias habet, vocem *Dei*: *Dederunt in opus Dei*, quod, quanquam ad textum non pertineat; tamen, quomodo intellectus sit locus, indicat.

V. Quintum argumentum, vt intelligatur, obseruandū est, septimo Nehemiæ, penè toto, capite, eos recenseri, qui in Iudæam primùm ascenderant, ex libro quem Nehemias inuenerat. sic enim quinto capitis illius versu legitur: *Et inueni librum census, eorum qui ascenderant primùm: & inuentum est scriptum in eo: Isti filij prouinciæ &c.* Quæritur autem quis sit liber iste? & vbi sit finis eorum quæ ex hoc libro referuntur? Quidam, librum Ezræ esse, existimant, quem primum Ezræ dicere solemus. sunt enim, quæ hîc referuntur, eadem penè, cum ijs quæ in Ezra leguntur. Quidam, alium esse putant, post Ezræ librum annis aliquot scriptum: propterea quòd, cum eo, in quibusdam filiorum particularibus numeris non conueniat, quòd, temporis successu, alij aucti sint liberis, alij orbati. Certè, Nehemiæ recitatio, ante 66 versum, ab Ezræ libro octies & decies in numeris discrepat: & tamen, iuxta Hebræos, & quosdam Græcos ac Latinos codices, Dionysium etiam Carthusianum, eadem est, Ezræ atque Nehemiæ, totius summa multitudinis, quadragintaduo milia, trecenti, sexaginta, sed, quæ multò plures contineat, quàm sint antè expressè recensiti. Quibus prior placuit sententia, nimirum, Ezræ librum esse, quem citat Nehemias, censuerunt, Ezræ verba versu 69. finiri; illi nimirum, qui hanc notam versui 69. subiecerunt: *Hucusque refertur quid in commentario scriptum fuerit: exin Nehemiæ historia texitur.* hac, vt existimo, adducti ratione, quòd, quæ sequuntur, proximis tribus versibus, de impensarum contributione, magis à libro Ezræ diuersa sunt, quàm vlla præcedentia. Verùm, si alium librum fuisse dicamus, quæ altera est opinio, nihil mirum, si, paululum ab Ezræ libro discrepet: neque, cùm distinctiùs singulorum dona enumeret, mirum est, non eundem exsurgere numerum. Nam, qui distinctè enumerat, præcipuarum duntaxat personarum præcipua munera censet: qui autem omnium vnam summam profert, omnia omnium dona commiscet. quanquam, Sacerdotales tunicas, fortè, tantùm

precio-

precioſiores, Ezras enumeret. Sed, fuerit Ezræ liber, cur non potuit ex eo Nehemias, hæc paululùm mutata, explicatiùs nimirum propoſita, recitaſſe? idem namque eſt ordo, & eadem penè verba, cùm ante, tum poſt donorũ ſupputationẽ. Quocirca, ambigere fortaſſis liceat, an noſtri ſit Interpretis ſuperior illa notatio: aut, ſi eius, an eo loco collocata? Sanè, manuſcriptorum noſtrorum plurima, viginti numero, & quidem pleraque antiquiſſima, notationem illam non habent: ſed initio ſequentis capitis, pleraque eadem, cum nonnullis impreſſis codicibus, addunt: Et venerat menſis ſeptimus *ſcenopegiæ ſub Ezra & Nehemia*, quo additamẽto hîc ſequeſtrari ſignificantur Ezræ verba à Nehemiæ, vt, ipſis Ezræ verbis, ad ſuam Nehemias regrediatur hiſtoriam. nam & tunc, menſis erat ſeptimus, in quo Scenopegia celebranda erant. Verùm, multo eſt veriſimilius, etiam hæc, ad Ezræ verba pertinere: nam, additamentum illud, exemplaria, Brugenſe, & Lobienſe, antiquitate & integritate præſtantiſſima, cum multis alijs, non agnoſcunt: Hebræa etiam & Græca non legunt: Epanorthotes omittendum cenſet: denique Lyranus & Carthuſianus reijciunt. Finiri autem videtur Ezræ, ſiue, quiſquis recitati commentarij fuerit author, verba, paulo pòſt, hîc: *Filij autem Iſraël erant in ciuitatibus ſuis*; tum Nehemiæ ſequi hiſtoriam: *Congregatúſque eſt omnis populus &c.* Iſtud enim, cum eo loco, in quo ſuam Nehemias reliquerat hiſtoriam (Ezræ ſcilicet verba inſerens) optimè hæret: *Dedit autem Deus*, habet Nehemias quinto verſu ſeptimi capitis, *in corde meo, & congregaui optimates, & magiſtratus, & vulgus, vt recenſerem eos: & inueni librum cenſus eorum qui aſcenderant primùm, & inuentum eſt ſcriptum in eo: Iſti filij prouinciæ &c.* Subiecit autem recitatis illius libri verbis: *Congregatúſque eſt omnis populus, quaſi vir vnus, ad plateam quæ eſt ante portam aquarum &c.* repetens, quod prius dixerat, congregatum populum, vt alia commodè adijceret. hanc ob cauſam, vt opinor, Hebraici libri octauum caput hoc loco inchoant: *Congregatúſque eſt omnis populus &c.* quibus conformiter Latinum Lobienſis Cœnobij manuſcriptum, nouum hîc caput auſpicatur librorum Ezræ & Nehemiæ. Et fortaſſe, ante hæc verba, annotatio illa *hucuſque refertur &c.* ab Auctore collocata eſt: atqui aliter Lobienſis codex, nec huiuſmodi quid in alijs manuſcriptis deprehendi. Epanorthotes autem ſententiæ iſti omnino refragatur. nam & legendam dicit annotationem, & eo loco legendam (poſt 69. verſum) & ipſi noſtro Interpreti adſcribendam; inſerta enim hæc, ab eo, hoc loco, quemadmodum in libro Eſther, plura. Sed, interpretis licet ſit, & eo loco legenda, & vera agnoſcenda: fieri nihilominus poteſt, idem eſſe, quod Nehemias narrat, cum eo quod Ezras habet. Nam, quod

Ezras ſummatim ſcripſerat, Nehemias explicatiùs recenſere voluit: paulò autem pòſt, cùm id cauſæ non ſubeſſet, rurſus Ezræ verbis vti, vſque ad capitis octaui initium: *Congregatúſque eſt omnis populus &c.* Sanè, Lyranus, idipſum eſſe, quod Nehemias enumerat, cum eo quod Ezras ſummatim dicit, agnouiſſe videtur: atque id omnino Richelius ſentit, ſeptimum Nehemiæ enarrans caput. hac autem ſententia, non parum ſtabiliri videtur, ea manuſcriptorum Latinorum lectio, quæ Ezræ ſecundo capite vnum & quadraginta milia drachmarum auri numerat. Nam, ſi quę Nehemias recenſet, ſubductis calculis colligas: tantum, nec amplius, comperis.

Sed reſponderi poſſit, plus ab Ezra quàm à Nehemia recenſitum, quòd plurium dona Ezras complexus ſit, nempe, eorum etiam omnium, qui ex regno Cyri de opibus ſuis aliquid contulerunt: Nehemiam autem, præcipua duntaxat Iudæorum dona, enumeraſſe. Lectionem verò Latinorum, in pleriſque Ezræ libris corruptam, tum ex cauſa ſuprà adducta, tum ex ipſo Nehemiæ loco. Nam, & in quibuſdam Græcis libris, Nehemias ex Ezra corruptus fuit. vt enim conueniret Ezræ Nehemias, ſcripſerunt Græci quidam, à populo, quadraginta milia drachmarum auri, contributa, id quod Epanorthotes teſtatur. Sic igitur, habent aliquid lectiones ſingulæ, quo probabiles reddantur. atque id proferre, & alijs iudicium relinquere, propoſitum nobis fuit.

NOTATIO IN LIBRVM NEHEMIÆ.

80. C. 3. v. 32. *Artifices & negotiatores.* ſic, plerique codices, legunt. Biblia autem Complutenſia & Benedictina; addam Clariana; cum manuſcripto Hunnæi D. notato, *aurifices* habent. Hebraicè eſt צֹרְפִים, id quod, propriè fuſores ſignificat, qui, aurum aut argentum, fundendo, probant, purgant, & conflant, quos, conſentientibus inter ſe exemplaribus, *aurifices* vocat Interpres noſter; huius ipſius capitis verſibus octauo & triceſimo primo: atque eo modo etiam alij transferunt.

NOTATIONES IN LIBRVM IOB.

81. C. 3. v. 4. *Non requirat eum Deus deſuper, non ſit in recordatione, & non illuſtretur lumine.* ſic manuſcripta, Hentenij tredecim, noſtra vigintiquin-

gintiquinque, legunt, cum Enarratoribus, Philippo Presbytero & Diuo Thoma. Impressi verò codices, secuti, vt opinor, Moguntinam editionem, partem illam mediam, *non sit in recordatione*, prætermittunt. quibus, correctiora Lyrani & Epanorthotæ manuscripta, suffragantur: atque inter nostra, codex antiquissimus S. Petri Lobiensis, & alter Leodiensis (manifestè namque huic conspicitur addita) & quatuor à D. Hunnæo connumerati, vnus O signatus, alter I. notatus, tertius litterarum magnitudine conspicuus, qui ante annos trecentos, ex Caroli magni Biblijs vndequaque collectis, iussu, vt præfatio habet, F. Iordani, Magistri ordinis Prædicatorum, & F. Hugonis Prioris prouincialis in Francia, correctus fuit; quartus, ecclesiastici breuiarij pars esse videtur. inter Latinos Tractatores, D. Hieronymus (si tamen illorum commentariorum author est) & Gregorius, partem istam non agnoscunt. Nec Hebraicis codicibus additur: à Græcis etiam & Chaldaicis omittitur. Videtur autem partis proximè præcedentis explicatio esse, primùm margini adscripta, postea textui adiecta. cui coniecturæ non parum addit momenti ista Bessarionici codicis lectio: *Non req.e.d.,& non sit in recordatione desuper, nec ill.l.* Exposuit autem ad hunc modum Hieronymus: Non requirat, inquit, eam Deus desuper, hoc est, ne fiat eius memoria ante Deum in bonum. & prior, Origeni attributus, commentarius: Non inquirat illum Dominus desuper, non recordetur, non reputet: non enim est dignus. &c. Itaque, Philippus Presbyter: Non sit in recordatione, inquit, hoc est, non requiretur desuper, ne fiat eius memoria ante Dominum in bonum.

C. 19. V. 24. *Quis mihi det vt exarentur in libro, stylo ferreo, & plumbi lamina, vel certè sculpantur in silice.*] Sedecim nostrorum manuscriptorum legunt: *Vel celte sculpantur in silice*; Tredecim, *Vel certè sculp. in sil.* Prior lectio est Richardi Pampolitani, Hugonis Carensis, & aliorum quorundam. Videtur & D. Gregorij fuisse. nam, Ecclesiæ, Iobis verba accommodans: Quæ, ait, quia forti sententia, modò per pondus auaritiæ grauibus, modò autem duris cordibus, loquitur: stylo ferreo in plumbi lamina, vel celte in silice scribit. Dicunt autem, celtem, instrumentum esse cæmentariorum, quo lapides scalpantur: quod quidem classici plerique scriptores *cælum* vocant, attamen *celtem* appellatum inuenio, in antiquo quodam epitaphio, quod ex vetusto lapide in Aldi orthographia recitatur: Nam. neque. hic. atramentum. vel. papyrus. aut membrana. vlla. adhuc. sed. malleolo. &. celte. literatus. silex. Posterior lectio est Thomæ Aquinatis. nam, quamquam *celte* impressum sit in quibusdam codicibus, *certè* 82.

legendum esse, vt Romana habet editio, adiuncta verba testantur: Vel, inquit, si & hoc parum videtur, certè sculpantur stylo ferreo in silice. Quid Hieronymus & Philippus legerint, ex commentarijs non liquet.

Ex his autem lectionibus, omnes (quos quidem ego de hoc negotio sententiam dicentes legi) posteriorem præferunt. Epanorthotes: Item c. *vel certè sculpantur.* non est ibi *celte*, pro instrumento ferreo. Biblia illa à Sancti Dominici Fratribus correcta, de quibus statim diximus, nonnullas habent sub finem notas, ad quas, signo aureo in textus margine collocato, Lector mittitur. & quidem, circa hunc locum, hoc notant modo: Quidam malè habent *celte*; id est cicello, quod est instrumentum cælandi, id est sculpendi lapides: quia antiqui habent *certè* aduerbium affirmandi, & Hebræus habet *firmè* vel *firmiter*. Magdalij correctorium habet: Legi debet: *Vel certè sculp. in s.* & hoc magis concordat cum Hebræo. Franciscus Titelmannus, *celte*, vt indoctam & barbaram lectionem reiicit, quæ, Bonauenturæ, Thomæ, Lyrano, &, qui iis superiores sunt, Enarratoribus, incognita fuerit: versum autem ab Hieronymo asserit *certè*. D. Hentenius & Parisienses, in suorum singuli Bibliorum textus, expulso *celte*, *certè* receperunt. Et sanè, etiam nostra, antiquiora & correctiora sunt exemplaria, quæ *certè* legunt. quibus accedunt, Moguntina, Quenteliana, & Complutensia Biblia. Hebraicè est לָעַד בַּצּוּר יֵחָצְבוּן Dictione לעד, cælum quidē siue *celtis* aut *celtes* non significatur, *certè* autem intelligi posse videtur: sed alij, post Chaldæum, reddunt *in æternum*. eo modo etiam Græci transtulisse videntur, quanquam non sit suo loco positum εἰς τὸν αἰῶνα. Quidam productam sententiam vertit, additis duabus his dictionibus *aut certè*: Aut certè in perpetuum in saxo sculperentur.

Franciscus Raphlengius in exemplari quodam scriptū reperit: V. t. s. i. s. atque ex eo, per *t* literam, *testes* aut quid simile legendum cōiicit. nam, quod Hebraicè est לעד, in testem aut in testimoniū vertas licet. & sanè, admodum similis est vox *testes*, ei quæ vulgo legitur *celte*: sed in nullo manuscriptorum eam reperi: tantùm, in libro Annotationum in Iob, eam Augustini lectionem esse deprehendi: Aut in testimonium in petris sculpantur.

83. C. 30. v. 12. Triplicem potissimùm inuenio huius loci lectionem; vnam: *Ad dexteram orientes calamitates meæ illico surrexerunt*; alteram: *Ad dext.* [a]*orientis*[1] *calamitatis meæ il. surr.*; tertiam: *Ad dexteram* [b]*orientis*[1] *calamitates meæ ill. surr.* Primam, Franciscus Titelmannus habet & explicat: cui simile est quod in Augustini annotationibus legitur: Et à dex-

[a] orientem [1] MS. [b] morientis. c.

Et à dextris germinantes consurrexerunt. Secundam, sequuntur vndecim; Tertiam octodecim nostrorum exemplarium. Hebraicè est עַל-יָמִין פִּרְחַח יָקוּמוּ Difficultas est in voce פרחח, quæ à פָּרַח quod, oriri, germinare, florere, significat, deducta est. Doctores Hebræi ferè puerum intelligunt: Ad dexteram pueri surrexerunt. sensus est, puerorum vnusquisque mihi audet illudere. Scholiastes Hebræus reddidit: In dexteram iuuentus insurgunt. quod est, iuuenes ætate florentes in me insurgunt. atque ad hunc modum Chaldæus paraphrastes: Ad dexteram cum impudentia filij eorum surrexerunt. Græci Interpretes, פרחח, germen transtulerũt, ἐπὶ δεξιῶν βλαστοῦ ἐπανέστησαν. hos Latinus Interpres fortè sequutus est: &, germinis nomine, nascentes seu orientes calamitates intellexit. nam, Hebraicæ dictioni פרחח, & Græcæ βλαστοῦ, in nostra tralatione totum hoc *orient. calam. meæ* respondere videtur. hæc, si vera est coniectura, germana nostræ editionis agnoscenda est, vel prima, vel secunda, lectio. Eo autem secunda est probabilior, quòd, libris Græcis (quos quidem vidimus) conformior, & manuscriptis Latinis sit notior. nam, primam, in nostris scriptis non inuenimus; secundam verò, in correctissimis, & in plerisque impressis codicibus. Possit autem eius esse sensus: Statim vt orta est calamitas mea, insurrexerunt in me afflictores mei. Sed, tertia lectio *Ad dext. orientis calamitates meæ il. surr.*, vt plerorumque est manuscriptorum, ita & tractatorum; Richelij, Lyrani, Thomæ, Gregorij, Philippi, Hieronymi, aut eius, cuius ille est commentarius, qui in Hieronymi operibus exstat. Proinde, an Interpres noster, nomine פרחח, Deum qui Oriens appellatur, aut plagam mundi Orientalem, aut quid simile, intellexerit: & *calamitates meæ*, vt sequentis verbi suppositum, addiderit, quærendum est. Epanorthotes, circa huius loci varietates, non aliud habet, quàm, *ad dexteram orientis* legendum.

Brug. Lob. H. K. O. P. &c.

C. 33. v. 23. *Si fuerit pro eo angelus loquens vnus de milibus.*] Plerique 84.
codices habent *de similibus*. id quod D. Gregorius & legit & exponit: similiter Hugo Cardinalis, & Glossæ ordinariæ author, qui Gregorium sequuntur. Atqui, nonnulli legunt *de milibus*; ex nostris scriptis, quatuor, Brugense, Buslidianum, & duo ab Hunnæo commodata; ex Parisiẽsium, tria, Dionysij vtrumq. & Germani paruum. quibus accedunt antiqui codices Epanorthotę, & Typographicę editiones, Complutensis, Basileensis*, Coloniensis, Louaniensis, & *Parisiensis. horum exemplarium lectionem, Hebraici, Græci, & Chaldaici libri, constanter concorditerque probant. Eandem tuentur Enarratores, Hieronymus, Philippus, Thomas. Lyranus & Hiero-

* ante annos 74.
* anni 1557.

Hieronymi quidem ac Philippi (nam Thomæ & Lyrani commentaria luce ſunt clariora) quibus id monſtretur, hæc verba ſunt, eadem vtriuſque: Si fuerit quiſpiam ſanctorum (&c.) is pro huiuſcemodi,&c. poterit impetrare: ſi de multis operibus bonis, quæ operari debuerat, ſaltem vnum bonum opus eius,&c. valuerit inuenire. Eandem lectionem Epanorthotes adſtruit, verbis his: Item F. *Loquens vnus de milibus*. Hebræus & Græcus & antiqui Latini habent *milibus*, & habent *vnus*. Gregorius exponit *de ſimilibus*. tamen in Biblia, qua vſus eſt, vidi *de milibus*. Sed, fieri facilè potuit, quòd, exemplar illud, cùm in Iob commentaria ſcriberet, aut non habuerit, aut non conſuluerit, aut denique conſultum neglexerit.

85. C. 36. v. 27. *Qui aufert ſtillas pluuiæ: & effundit imbres adinſtar gurgitum.*] Rurſus codicis mendo deceptus Gregorius legit: *Qui aufert ſtellas pluuiæ*. legendum eſt enim, *Qui* "*aufert*' *ſtillas pluuiæ*. ſic antiqui codices Epanorthotæ, & F. Dominicanorum: ſic plerique noſtri libri, cùm typis tum calamis exarati. Sic Hieronymus, Philippus, Thomas, Lyranus: ſic poſtremò, Hebræa, Græca, Chaldæa. Quod autem in Auguſtini annotationibus legitur: *Et innumerabiles ſtellæ & pluuiæ*, veriſimile eſt corruptè legi (vt plurima in hoc libro, ipſo Auguſtino teſte) legendum autem, vt habent libri Græci: Et numerabiles (ei) ſtillæ pluuiæ. ſic namque exponens ſubiungit: hoc enim quod homines prædicatores impleuit, euangelium, numerabile eſt vſque in conſummationem ſæculi, donec auferatur ſcientia, quæ ex parte eſt, vt veniat quod perfectum eſt facie ad faciem.

" *affert*. o.

L. 2. retractat c 13.

86. C. 41. v. 14. *Membra carnium eius cohærentia ſibi: mittet contra eum flumina, & ad locum alium non ferentur.* Quidam codices habent: *Mittet contra eum flumina*; Alij: *Mittet contra eum fulmina* *. Vtra germana ſit lectio, ex Hebræo non facilè cognoſci poteſt. non enim aliud legitur, quàm יָצוּק עָלָיו. Id quod Hebraicus Scholiaſtes vertit: Fortis in eo, ſcilicet, vnaquæque partium carnis eius, id eſt, caro eius firma & ſolida eſt. Septuaginta reddiderunt καταχέει ἐπ' αὐτὸν effundit ſuper eum: יָצַק enim & fundere & roborare ſignificat. Gręcos, priori ſignificatione vertentes, noſter ſecutus, interpretatus videtur: *Mittet contra eum* (nam futurum eſſe intellexit, quod Hebraicus Scholiaſtes pro participio accipit) & addidiſſe quod ſubaudiendum putauit, *fulmina*, aut *flumina*. quocirca, non facilè genuina lectio colligi ex Hebræo poteſt, niſi quòd, fundi, magis propriè flumini, quàm fulmini, conueniat. Sed fulmina veriſimiliorem reddunt lectionem, & codices & enarratores. Noſtrorum enim manuſcriptorum, quatuor & viginti

* *& ibunt*. o.

viginti ſcribunt *fulmina*; ſeptem dumtaxat, eaque minùs correcta, *flumina*. Maior quoque exemplarium noſtrorum typis impreſſorum pars, *fulmina* habet. Enarratores, quos vidi, omnes, *fulmina* legunt; D. Hieronymus, Philippus Preſbyter, (nam, qui in V. Bedæ operibus eſt, commentarius, idem eſt) Gregorius Papa, Thomas Aquinas, ordinariæ Gloſſæ author, Nicolaus Lyranus, Hugo Cardinalis, Dionyſius Richelius, Franciſcus Titelmannus. Accedit, quòd fulminibus magis conuenire quàm fluminibus videatur, id quod deinceps Interpres tranſtulit: *Et ad locum alium non ferentur.* Cæterùm, Epanorthotes, legendum dicit: *Et ad locum alium non fertur.* id quod tam fluminum quàm fulminum lectionem probat. nam, vt non ſe mouet loco Leuiathan, eiaculante in eum Deo fulmina: ſic, veriſimile eſt, non moueri loco, mittente in eum Deo flumina, magno in mare impetu labentia. Sic habet Epanorthotes: *Item emittet contra eum flumina, & ad locum alium non fertur.* An ſcriptum ſit *flumina* pro *fulmina*, equidem ignoro: ſed *fertur* rectè ſcriptum, ſubiuncta teſtantur: *Iuxta Hebræum, & antiquos, ſed Gregorius feruntur.* Hebraicè eſt בַּל־יִמּוֹט non mouebitur: ſimiliter Græcè, οὐ σαλευθήσεται. Ex noſtris Latinis manuſcriptis, duo emendatiſſima, vnum inſignis Cathedralis Eccleſiæ S. Donatiani Brugenſis, alterum D. Hunnæi O litera ſignatum, legunt, cum Epanorthote, *fertur*: ſed Enarratores recenſiti, concorditer, *feruntur* aut *ferentur* exponunt.

NOTATIONES IN LIBRVM PSALMORVM.

PSALMI ſecundi verſu ſexto: *Prædicans præceptum eius.* Sic, manuſcripta noſtra vniuerſa, vno demto, legunt, cum impreſſis codicibus, & Latinis enarratoribus, Arnobio, Auguſtino, Ruffino, Caſſiodoro, Beda, Haymone, Remigio, & poſterioribus. Manuſcriptum noſtrum Goticis litteris ſcriptum, Pſalterium Romanum Tornacenſis manuſcripti, & Regius textus, legunt, *Prædicans præceptum Domini,* ſuffragantibus Græcis exemplaribus, Tornacenſi, Latinis litteris ſcripto, Regio, Nebienſi, Aldino, Cheualloniano, Antverpienſi, Baſilienſi, Argentoratenſi ad Vaticana collato, & Pariſienſi ex S. Victoris codice emendato. Sic & in Hieronymi ac Theodoriti commentariis legitur. Cæterùm conſideratis vniuerſis, illa, non hæc, noſtræ editionis lectio eſſe videtur. Eſt autem idem lectionis vtriuſque ſenſus, exprimente id vna, ad quod ſe refert altera: atque ex Hebræo, ad eundem modum lecto, vtraq. profluxiſſe videtur. Dictio namque

quæ Hebraicè eſt אל, duobus modis legi poteſt. aut, eo puncto, quod Hebræis dicitur ſegol, אֶל, quomodo Biblia Hebræorum punctis inſignita legunt: aut, eo quod ſeri nuncupatur, אֵל, quomodo ſuperioribus lectionibus ſeruiat. atque ea ratione, etiam Hieronymus & Chaldæus paraphraſtes legerunt. Verterunt namque: Annunciabo Dei præceptum. quamquam aliqua Chaldaicæ paraphraſeos exemplaria omittant דאלהא, quod eſt *Dei*.

Pſal. 5. v. 9. Latina antigrapha plurima, cum multis Græcis, legunt, *Dirige in conſpectu tuo viam meam*: quomodo & Auguſtinus, Caſſiodorus, Beda, Haymo, & qui in Græcum olim carmen Pſalterium tranſtulit, Apollinaris, legunt. Auguſtinus: In conſpectu, inquit, tuo dirige iter meum, id eſt, vbi nullus hominum videt, quibus credendum non eſt laudantibus aut vituperantibus. non enim vllo modo poſſunt de aliena conſcientia iudicare, in qua iter dirigitur ad Deum. Apollinaris, ἡμετέρην ἴθυνον ἐπ' ὄμμασι σοῖσιν ἀταρπόν. Antiqui autem Latini codices Epanorthotæ, quatuor Pariſienſium, vnus Hentenij, tres noſtri*, habent: *Dirige in conſpectu meo viam tuam.* quæ & Græcorum quorundam codicum, Theodorito teſte, lectio eſt, ac nominatim, Græci exemplaris Vaticanæ Bibliothecæ, id quod, cùm dignitate, tum eruditione & pietate clariſſimus, S. R. E. Cardinalis, D. Gulielmus Sirletus, in ſuis variarum lectionum in Pſalmos annotationibus refert, & noſtra ad Vaticana collatio notat. Eſt etiam Hebraicorum ac Chaldaicorum librorum ſcriptura: veterum quoque tractatorum, Arnobij, Chryſoſtomi & Hieronymi, & Carthuſianorum Brunonis ac Dionyſij, denique ſacrarum virginum Suniæ ac Fretelæ. Et ſanè videri poſſit lectio iſta, quòd minùs intelligeretur, commutata priori. Arnobij verba ſunt: Hunc deducet Dominus in ſua iuſtitia propter inimicos, vt dirigat in conſpectu eius viam ſuam. quare propter inimicos? quia inimici alteram viam oſtendunt, quæ ducit ad mortem. Et propter ipſos hic dirigit viam quæ ducit ad vitam. Chryſoſtomi: Dirige in conſpectu tuo viam meam (ſic enim legitur) hoc eſt, fac mihi eam claram, apertam, notam, vt ea ſit apud me certa & recta. Alius autem Interpres dixit: Complana ante me viam tuam, hoc eſt, redde planam ac facilem. Hieronymi in commentariis verba ſunt (adiuncti enim his authoribus textus aliter legunt.) Propter inimicos meos dirige in conſpectu tuo viam meam. hoc eſt, viam tuam rectam fac, propter inimicos meos, qui inſidiantur mihi (&c.) hoc eſt, ne in ſcripturis tuis, per quas ingredi cupio in Eccleſiam tuam, corruam. Omnis enim qui malè intelligit ſcripturas, in via Dei corruit. Quæ Euthymius

* Brug. Lob. Torn.

D. Hieronymus lib. 3. aduerſus Pelagianos, Remigius Antiſſiodorenſis, Thomas Aquinas, & Ludolphus Carthuſianus, vtriuſque lectionis meminerunt.

thymius Græcus author in hunc locum ſcripſit, priori lectioni ſuffragantur. Propter viſibiles, explanans ait, atque inuiſibiles inimicos meos, qui in ſemitis meis ſcandala ſeminant, & laqueos tendunt, explana quæſo Domine viam meã ad te. ita enim Symmachus reddidit. Sic Euthymius, ſed aliud Symmacho tribuit Hieronymus. ita namque in epiſtola quam de Pſalterij emendatione ad Suniam & Fretelam ſcripſit, habet: Dirige in conſpectu meo viam tuam. pro quo in Græco legitur, κατεύθυνον ἐνώπιόν σου τὴν ὁδόν μου, dirige in conſpectu tuo viam meam, quod nec Septuaginta habent, nec Aquila, nec Symmachus, nec Theodotio, ſed ſola κοινὴ editio. Denique & in Hebræo ſcriptum ita reperi, הַיְשַׁר לְפָנַי דַּרְכֶּךָ, quod omnes voce ſimili tranſtulerunt: *Dirige in conſpectu meo viam tuam*, &c.) Poſtulat autem Propheta, vt via Domini, quæ per ſe recta eſt, etiam ſibi recta fiat. Hactenus Hieronymus. Cæterùm, cùm via Domini nobis eſt recta, & via noſtra Deo recta eſt.

Pſal. 13.[9] *Sepulchrum patens eſt guttur eorum: linguis ſuis doloſè agebant: venenum aſpidum ſub labiis eorum.*[9] *Quorum os maledictione & amaritudine plenum eſt: veloces pedes eorum ad effundendum ſanguinem.*[9] *Contritio & infelicitas in viis eorum: & viam pacis non cognouerunt: non eſt timor Dei ante oculos eorum.* Tres iſti verſus, an ad decimumtertiũ Pſalmum pertineant, quæſtio eſt omnimodè cõtrouerſa. aiunt hi, negant alij. partis igitur vtriuſque rationes atque argumenta proferemus. 89.

Ad Pſalmum decimumtertium pertinere, videri ex eo in primis poſſint, quòd ab Apoſtolo in Pſalmi 13[ii] exemplaribus lecti fuerint: quippe qui, tertio ad Romanos capite, eos, tanquam ex contextu vnius Pſalmi, ſimul deinceps referat. Cauſati enim ſumus, inquit, Iudæos & Græcos omnes ſub peccato eſſe, ſicut ſcriptum eſt: Quia non eſt iuſtus quiſquam, non eſt intelligens, non eſt requirens Deum. Omnes declinauerunt, ſimul inutiles facti ſunt, non eſt qui faciat bonum, non eſt vſque ad vnum. Sepulchrum patens eſt guttur eorum, linguis ſuis doloſè agebant, & cætera deinceps. Deinde, in vetuſto Anglicanæ Eccleſiæ Hebraico Pſalterio, verſus iſti hoc decimitertij loco habentur. recitantur à R[mo] Domino D. Lindano, libro De optimo genere interpretandi ſcripturas. Adhæc, in vtraque Arabica interpretatione, Syra videlicet atque Ægyptia, omnino in 13° Pſalmo leguntur. Author eſt Auguſtinus Iuſtinianus, Epiſcopus Nebienſis. atque hinc conijcit, olim Græcè lectos fuiſſe: illas enim interpretationes, ex Græco deſumtas non dubitat. Et certè, in vetuſtiſſimo Vaticanæ Bibliothecæ Græco codice, legi, Iulius Eugubinus in Nazianzeni Apologeticum ſcribens ſcholia, teſtatur. In La-

In Latinis autem codicibus, tam antiquis quàm nouis, constanter scribuntur: & à Ruffino, Augustino, & posterioribus Psalmorum Latinis Enarratoribus, agnoscuntur atque exponuntur.

Altera sententia eorum, qui, tres illos versus, non esse decimitertij Psalmi existimant, suis etiam argumentis probatur. Inprimis, quòd tres isti versus, non legantur in Psalmo 52, qui decimotertio simillimus & penè idem est. Verùm, non est id efficax argumentum, immò verò alterum potius hinc effici videatur. nam, si idem est cum 13. Psalmo, cur repetitus est? sed, est discriminis nonnihil, penultimis versibus à se mutuò discrepantibus. Fieri autem potuit, quòd, diuersis occasionibus, eosdem ferè Psalmos, Dauid decantauerit. Altera succedit ratio, quòd in nullis Hebraicis codicibus, versus isti, Psalmo 13, legantur. Nam, quæ in illo Anglicano Psalterio leguntur, fictitia & supposititia esse non dubitant, nimirum, quæ nec scitè iuxta Hebraicam Grammaticen scripta sint. Quod cùm ostendere conati sint quidam, hoc tantùm nos addemus, illud ipsum Psalterium asserere, hos versus in Hebræo non legi. Sunt enim Latinæ quædam annotationes in eius margine adscriptæ, quæ circa hunc locum hoc habent modo: *Sepulchrum.* Tres isti versus in Hebræo non habentur. Apostolus autem de Deuteronomio, Psalterio, & cæteris scripturarum locis, hoc testimonium texuit. Quid amplius desideres, quàm testimoniũ illius exemplaris, quod refragari existimabatur? Sed, ne fortè dicas, annotationes illas ab indocto quopiam adiectas, qui, quid hoc libro Hebraicè scriptũ esset aut legere non potuerit, aut non intelligere: In altero margine, Latinã is ipse scripsit explicationem, & quidem Hebraicis dictionibus qualitercunque accommodatam, vt præcedentium & subsequentium, ita & istorum versuum. Videtur igitur adeò parui exemplar illud fecisse, vt, quamuis in eo versus illos esse non ignoraret, non ideò negandum putarit, in Hebræo non haberi. Neque verò ista ex relatu dico. ipse deprehendi: exemplar namque illud commodatò nobis misit, qui eo vtitur, Franc. Raphlengius, Plantini gener. Ex quo id nequeo præterire, quòd, non vt Apostolus, habeat, *Venenum aspidum sub labiis eorum*, sed תַּחַת לְשׁוֹנָם *sub lingua eorum*: neq. *Et amaritudine plenum est*, sed וּמִרְמָה מָלֵא *& dolo plenum est*: nisi dicas fortè, LXX. duos, ex מִרְמָה πικρίαν reddidisse, Psalmi decimi versu 7. Dominus Lindanus transcripsit וּמַרָה מָלֵא. Alterũ nobis datum est, Hebraicum Psalterium, ex Societatis Iesu Bibliotheca, illo fortassis antiquius, id quod nullum horum versuum habet vestigium. Denique, ipse R^mus D. Lindanus, in antiquissimo Portugallicæ Synagogæ Psalterio, quod magnis ad se sumtibus adferendum curauit, versus istos, 13. Psalmo, non reperit.

Sunt ferè Hieronymi in commentarijs verba.

reperit. his adde, quòd, in Chaldaica paraphrasi, non legantur. Insuper, ab omnibus penè Grecis exemplaribus, prætermittuntur; nec tantùm impressis, verumetiam manuscriptis, Parisiensi S. Victoris, Tornacensi S. Martini. Nec Serenissimus Dominus Cardinalis Sirletus, in suis in Græcum Psalteriũ Annotationibus, Vaticanis codicibus legi notauit, cùm tamen id præsertim agat, vt vulgatum Grecorum Psalterium, ex Vaticanis exemplaribus, corrigat. Similiter, neq. illi quidquã annotarunt, qui illustrissimi D. Cardinalis Granuellani iussu, Græca Argentoratensium Biblia, ad Vaticana exemplaria duo, contulerunt. Postremò, tres isti decimitertij Psalmi versus, ab antiquis tractatoribus, Arnobio inter Latinos, Chrysostomo, Theodorito & Euthymio, inter Græcos, non agnoscuntur. & quidem additus Arnobio textus legit: sed Arnobij cõmentarium, ita præterit, vt nec vidisse nec nouisse videatur: In quo populo, habet, omnes declinauerunt, simul inutiles facti, deuorabant plebem Dei, velut escam panis. cætera quæ subsequuntur, iis, qui deinceps sunt, versibus, seruiunt: præcedentia præcedentibus conueniunt. Apollinaris, cùm reliqua huius Psalmi, carmine reddiderit, hæc duntaxat prætermisit. Sub finem tamen editionis Parisiensis, ἐν ταῖς διαφόροις γραφαῖς notatum inuénimus: Ἐργατίνης. μετὰ τοῦτον τὸ στίχον ἐν ἄλλῳ ἀντιγράφῳ εὑρίσκεται ταῦτα: Λαυκανίην καὶ τὰ λοιπά. Post hunc versum Ἐργατίνης, in alio exemplari inueniuntur hæc: Λαυκανίην & cætera. sunt autem ea, de quibus est controuersia, simili carmine reddita. Cassiodorus Romanus Senator & Haymo Halberstattensis Episcopus, exponunt quidem ista, sed præmonent, non à Propheta esse addita. Cassiodorus: hi quinque versus, ait, vsque ad diuisionem secundam, in Hebræis exemplaribus non habentur: sed, quoniam, in vsum Ecclesiæ, consuetudine longa recepti sunt, prout concessum fuerit, singulos exponemus. Haymo: Sciendum, inquit, quòd Propheta istos tres sequentes versus in hoc Psalmo non posuit: sed, quia, Apostolus, Iudæorum fidem increpans, in epistola ad Romanos ita contexuit, Ecclesia autem eius tamquam & Dauid authoritatem attendens, eius contextionẽ non permutauit. hæc Haymo. Ad id igitur, quod de Apostoli citatione adfertur, qui tamquam ex eodem Psalmo recitat, & eum versum *Omnes declinauerunt*, & eum *Sepulchrum patens* cum duobus sequentibus, respondent, Apostolum, ex diuersis S. Scripturæ locis, collegisse, & in vnam congeriem composuisse, ea, quæ, de hominum Christi gratia non renouatorum, corruptione, scripta fuerant. itaque, non ab Apostolo ex Psalmo 13. hæc desumta, sed ex Apostolo in Psalmum 13. relata. huius autem sententiæ patronum atque authorem Hieronymum habent, qui, cùm in huius Psalmi

commentarijs, tum in procemio libri 16. cõmentariorum in Isaiam, docet, Apostolum, ex diuersis scripturarum locis, testimonium hoc texuisse. Operæpretium autem fuerit, eius verba ex procemio illo adscribere. Eustochij quæstio erat: Quomodo verum esset, quòd Hieronymus scripserat, Apostolos, ea tantùm de 70. interpretibus ponere testimonia, quæ cum Hebræo consonarent, si qua autem ab alijs addita sunt, omnino negligere: cùm 13. Psalmi octo versus, qui legũtur in Ecclesiis, & in Hebræo nõ habentur, Apostolus Paulus Romanis scribens vsurparit? huic quæstioni Hieronymus his tandẽ respondet verbis: Itaq. omnẽ scripturam mente perlustrans, animaduerti, sicut omnis pænè ad Romanos epistola de veteri structa est instrumento, sic & hoc testimonium de Psalmis & Esaia esse contextum. Nam duo primi versus, *Sepulchrum patens est guttur eorum: linguis suis dolosè agebant*, quinti Psalmi sunt. Illud autem quod sequitur,

Psal. 5.c.11

Psal. 139.a 4.

Psal. 9.b.7.

Venenum aspidum sub labiis eorum, centesimi tricesiminoni Psalmi est. Rursumque cùm dicitur, *Quorum os maledictione & amaritudine plenum est*, de nono Psalmo sumtum est. Tres autem versiculos qui sequuntur, *Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem: Contritio & infelicitas in viis eorum: Et viam pacis non cognouerunt*, in Esaia Propheta reperi, quos in 16. explanationis eius libro, quem nunc dictare cupio, expositurus sum. Vltimus autem versus, id est, octauus, *Non est timor Dei ante oculos eorum*, in tricesimiquinti Psalmi principio est. Nec in hoc cuiquam videatur esse diuersum, si, quod in suis locis numero dicitur singulari, ab Apostolo pluraliter dicatur, qui scribebat ad plurimos, & in vnum sensum multa cogebat exempla. Arbitror solutam quæstionem tuam, & nostram regulam, super translatione veteris instrumenti, concussam magis esse quàm motam: Et non tam Apostolum, de Psalmo tertiodecimo sumsisse, quod in Hebraico non habetur, quàm eos qui artem contexendarum inter se scripturarum Apostoli nesciebant, quæsisse aptum locum, vbi assumtum ab eo testimonium ponerent, quod absque authoritate in scriptura positum non putabant. Denique, omnes Græciæ tractatores, qui nobis eruditionis suæ in Psalmos commentarios reliquerunt, hos versiculos veru annotant atque prætereunt, liquidò confitentes, in Hebraico non haberi, nec esse in 70. interpretibus, sed in editione vulgata, quæ Græcè κοινὴ dicitur, & in toto orbe diuersa est. Hactenus Hieronymus, qui eandem habet sententiam, in caput Isaiæ 59. Hieronymum, præter alios, Beda sequitur, Actorum Apostolicorum primum caput edisserens. vbi & simile exemplum habet. Quia namque D. Petrus Actorum 1. capite, iunxerat locum centesimi octaui Psalmi cum altero sexagesimioctaui, vt, & Iudæ abiectionem, &

Isaia 59.b.7.

Psal. 35.a.2.

Act. 1.d.20.

Matthiæ

Matthiæ electioné, Prophetæ testimonio adstrueret: imperitus emendator, totum ex 108. Psalmo sumtum esse arbitratus, huic addidit, quod illic amplius legit: *fiat habitatio eius deserta &c.* hoc itaque se habent modo partis vtriusque rationes. Præualere autem eæ videntur quæ posterioris sunt partis, asserentis, scilicet, versus illos, non ad 13. Psalmum pertinere, sed, ex diuinarum litterarum varijs locis, ab Apostolo connexos, ac postea ex Apostolo Psalmo 13. adiectos, quòd præcedentes versus ad eum Psalmum pertinerent. Porrò, vt Hebræis & Græcis codicibus non adiiciendos esse censeo, ita Latinis libris, quibus constanter leguntur, non subtrahendos iudico. Lectionis enim antiquitas, quæ D D. Augustini & Hieronymi præcessit tempora, & perpetuus Ecclesiæ in templis vsus, suo eos loco facilè moueri, non sinunt. Expediat autem fortassis, obelisco eos prænotari, quemadmodum, in vetustissimis exemplaribus, vno Cathedralis Ecclesiæ Brugensis, altero insignis Abbatiæ Lobiensis, tertio Cœnobij S. Martini Tornacẽsis, & in D. Brunonis Herbipolensis Episcopi textu, notata cernuntur. & verisimile est, ex D. Hieronymi castigatione, obelum in his exemplaribus relictum. hoc autem prænotati signo, si versus isti scribantur, & lectionis antiquitati, & legentis eruditioni, satisfiet. Vnum, propter vetustatem, in Ecclesia decantandum est: alterum, propter notitiam scripturarum, ab eruditis sciendum est.

Psal. 68. c. 26.
Psal. 108. a. 8.

Psal. 15. v. 3. *Sanctis qui sunt in terra eius mirificauit*. sic nostra pleraque exemplaria legunt. Antiqui verò codices Epanorthotæ, cum Brugensi, & altero P. signato, futuro tempore *mirificabit* habent. Priori modo Græci codices scribunt, ἐθαυμάστωσεν. similiter, Arnobius, Hieronymus, Ruffinus, Cassiodorus, Theodoritus, Euthymius, Haymo, Thomas, & Richardus Pampolitanus, exponũt. ad eundem modum Augustinus epistola 59. sed addit, vel *mirificet*. In commentarijs, præterito quidem tempore, sed prima persona, *mirificaui* legit. id quod & Beda præcipuè exponit, & Bruno Carthusianus sequitur. Hebraicè est ואדירי. quod, non vt verbum, sed vt nomen, alij omnes transferunt. Quidam autem אַדִּירֵי pro אַדִּירִים positum esse arbitrantur. alij regimen esse existimant, subaudiendumque לֵב aut אֶרֶץ. LXX. legisse videntur וַיַּאְדִּיר in initio quidem dictionis, י pro ו habuisse; in fine verò י vt paragogicum aut abundans accepisse. Sequitur in libris Græcis *Mirificauit Dominus*. quod & Euthymius agnoscit: sed Vaticanus codex Græcus, consentientibus Hebraicis libris, & Latinis cùm libris tum commentarijs, præterit. *Omnes voluntates meas in eis*. Hieronymus pro *meas* habet *suas*, quo modo etiam

Arnobius, Euthymius, & Græca antigrapha, legunt. ſic & Auguſtinus epiſtola iam citata: ſed in proprio huius loci commentario, *meas* legit, & in eadem illa epiſtola, paulò pòſt, emendatiores & electioris authoritatis libros, *meas* habere affirmat, id quod Hebræo conforme eſt.

Romanum Pſalterium *inter illos* legit, Gallicum *in eis*. hæc Ruffini & noſtrorum plerorumque exemplarium lectio eſt: illa, Gotici noſtri Pſalterij, textus Hieronymi enarrationibus adſcripti, & Caſſiodori. Vtriuſque meminit Auguſtinus, epiſtola cuius iam ſæpe mentio habita eſt: præfert autem *in eis*, primùm, quòd conuenientius videatur: tum, quòd in pleriſque codicibus ſit: demum, quòd ita Græcè legatur, nempe, ἐν αὐτοῖς. quamquam, ſæpe, vt ait, quod habet illa lingua *in illis*, noſtri interpretentur *inter illos*, vbi videtur ſententiæ conuenire. Hebraicè conſimiliter eſt, בָּם.

Reddidit autem Hieronymus verſum iſtum ex Hebræo, hoc modo: Sanctis qui in terra ſunt & magnificis, omnis voluntas mea in eis. ad ſimilem modum Neoterici interpretantur.

91. Pſal. 16. v. 3. *Igne me examinaſti, & non eſt inuenta in me iniquitas. vt non loquatur os meum &c.*] Epanorthotes in hæc verba annotat: *Et non eſt inuenta.* antiqui cum Hebræo, & Hieronymus, non ſubiungunt *in me.* ſatis antiqui habent cum Græco. Ita reperio in omnibus Græcis libris καὶ οὐχ εὑρέθη ἐν ἐμοὶ ἀδικία. ſimiliter, in noſtris Latinis exemplaribus, &, apud Enarratores Latinos & Græcos, lego. nam, & Hieronymi Cheualloniana editio *in me* habet: quamquam in D. Thomæ commentarijs ſemel prætermittatur. Hebraicè eſt בל תמצא זמתי id quod reddas: Non inuenietur iniquitas mea. hoc autem, idem eſt ac ſi dicas: Non eſt inuenta in me iniquitas. futurum enim pro præterito poſitum eſt. Itaque, nec Hebræo deeſt *in me.* Simili modo neque deeſt Hieronymi ex Hebręo tranſlationi: Et non inueniſti, habet, cogitationes meas non tranſire os meum. ſic enim Regia Biblia legunt. Tria autem noſtra manuſcripta, 3. Iacobi Pſalterium, & operum Hieronymi editio, poſteriorem negationem prætermittunt: Et non inu. cog. meas tranſ. os meum. ſed, habetur in Hebræo. Cæterùm, ſi prior lectio interrogando pronuncianda ſit; is eſt ſenſus, quem habet poſterior. Diſtinxit autem Hebręum Hieronymus paulò aliter quàm LXX viri, & legit, non תִמְצָא, ſed תִמָּצֵא. Intellexerunt autem vtrique זמתי nomen eſſe; LXX. quidem ſingulare, vt legatur זַמָּתִי; Hieronymus plurale, vt זִמֹּתַי legatur. זִמָּה, & cogitationẽ ſignificat, & iniquitatem. Hebraici noſtri libri, זַמֹּתִי, ita vt verbum ſit, ſcribunt (ſic veriſimile eſt

Manuſcriptũ O notatum legit: Et non inueniſti cogitationes meas. Vtinam non tranſiſſet os meum in opus Adam. quam lectionem & Iacobus agnoſcit.

le eſt Epanorthoten intellexiſſe) longeq́ue aliter diſtinguunt; צְרַפְתַּנִי בַל־תִּמְצָא זַמֹּתִי בַל־יַעֲבָר־פִּי׃ id eſt: Conflaſti me, non inuenies: cogitaui; non tranſibit os meum. futura pro præteritis accipiuntur, daturq́ue ſenſus iſte: Examinaſti me, ſicut igni metalla probari ſolent, & iniquitatem in me non inueniſti: criminantur me inimici malitioſam & fallacem, ego verò nunquam aliud, quàm quod corde ſenſerim, ore loquutus ſum. Chaldæus paraphraſtes reddidit: Probaſti me, ⁻ & ʼ non inueniſti corruptionem: cogitaui malum, non tranſiuit os meum. ⁻ Ven. Neb.

Pſal. 16. v. 13. *Eripe animam meam ab impio, frameam tuam ab inimicis manus tuæ.*] Omnes penè codices noſtri *frameam tuam* legunt: quomodo etiam Græci libri ῥομφαίαν σου ſcribunt: & Apollinaris, φάσγανον ἀμφήκες δηΐων ἐξαίνυσο χειρός reddidit. Intelligunt autem per frameam, Ioannes de Turrecremata, Bruno, Remigius, Haymo, Beda, Caſſiodorus, Auguſtinus, Ruffinus, & Hieronymus (iſtorum enim iſta eſt lectio) Chriſti animam, quam aſſumſit æterna Dei virtus, vt per ipſam regna debellaret iniquitatis, & diuideret iuſtos ab impiis. Animam ergo meam, Chriſtus loquitur, eripe ab inimicis manus tuæ. ita vt ſit, ſub verbis aliis, præcedentis repetitio. Nonnulli, quorum eadem eſt lectio, frameam exponunt poteſtatem impiis à Deo permiſſam. q. d. Poteſtatem quam impiis in me conceſſiſti, iam tandem ab eis aufer, qui non pro te militare, ſed potiùs tibi tuæq́ue potentiæ reſiſtere, proponunt. Huiuſmodi ferè Iacobi de Valentia interpretatio eſt, qui orari intelligit, vt, ſacerdotium, ſceptrum, omnemq́ue principatum, Deus, à Iudæis Chriſtum perſequentibus, auferat. Adfert vtramque expoſitionem D. Thomas. Romano Pſalterio adſcribitur lectio, quæ nec Hebræo, nec Græco, conuenit: ᵃ *Frameam*ʼ *inimicorum de manu tua.* veruntamen Arnobij fuiſſe videtur. ᵃ Framea Lob. Torn.
Eripe, ait, animam meam ab impio, id eſt, à mortis iugo, & gladium inimicorum de manu tua euelle. Alij libri, non quarto caſu *frameam tuam*, ſed ſexto *framea tua* legunt. Sic, Correctoris antiqui codices. ſic, inter noſtros, Brugenſis D. Donatiani. hoc modo, conciliatum Iacobi Pſalterium habet: eodem, Pſalterium R^mi D. Lindani induſtria emendatum, ſcribit. Atque huic lectioni, Græcus author Euthymius ſuffragatur. non enim ῥομφαίαν, vt noſtra Græca exemplaria, ſed ῥομφαίᾳ legit, quod & Interpres in margine notat, & Commentarius ipſe loquitur. Tua, habet, framea, hoc eſt, tuo telo, libera animam meam ab impio Saul, atque eius ſociis, qui electioni tuæ de me factæ tamquam inimici aduerſantur. Hunc ſenſum & Theodoritus probat: Me autem, exponens ait, ab illorum inſidiis libera, tuo

gladio contra eos vtens. Sic enim Symmachus dixit: In gladio tuo. Hæc ille. Poſſit autem etiam intelligi lectio iſta, ita vt Appoſitio ſit, *ab impio framea tua.* Vtitur enim impiis hominibus Deus, vt armis, ad improborum ſcelera punienda, & piorum virtutem exercendam.

Iſai. 10. 4. 5. Hinc Aſſyriorum rex, virga furoris Dei appellatur. huc facit, quod teſtatur Corrector, Græcos quoſdam codices genitiuo legere. ita namq. ſit Appoſitio, ἀπὸ ἀσεβοῦς ῥομφαίας σου. Similiter, ex Hebræo, Hieronymus, & poſt eũ alij, vertũt: Ab impio qui eſt gladius tuus. Porrò anceps eſt Hebræum, ita vt, & Appoſitio intelligi poſſit, & ablatiuus inſtrumenti, & verti, quemadmodum prior habet lectio, *Frameam tuam.* Nonnulli quoque vertunt primo caſu *Gladius tuus* ſeu *framea tua.* q. d. propheta: Eripere tuum eſt, tuus quoque eſt gladius: mors & vita in tua ſunt poteſtate. Chaldæi paraphraſis eſt: Eripe animam meam ab impio, qui meretur interfici gladio tuo. Quod ſequitur, *Ab inimic. m. t.* Hebræi, in ſequentis verſus caput, ſeparant.

93. Pſal. 16. v. 14. Quod Hebraicè eſt יִשְׂבְּעוּ בָנִים, vt variè ab interpretibus vertitur: ita variè in vulgatæ editionis codicibus Latinis legitur. Quidam interpretantur, *Saturati ſunt filij*, ex neotericis quidem nonnulli, ex veteribus autem Symmachus, Theodorito teſte. itaque nouem noſtrorum Latinorum manuſcriptorum habent: & ſenſus eſt: Bonis theſauri tui, ipſi implentur, filij ſaturantur, & nepotes, eorum quæ parentum libidini ſuperfuerunt hæreditate, ditantur. An & ipſe Theodoritus ad hunc modum Græcè legerit, quamuis ita habeat textus, dubitari non immeritò poſſit. Cur enim Symmachi explanationem adferat? Alij transferunt: *Saturati ſunt filiis*, Hieronymus, Pratenſis, & alij. quo modo pleraque vulgatæ editionis exemplaria ſcribunt: & Tractatores complures legunt. eſtque Græcorum codicum lectio ἐχορτάσθησαν υἱῶν, id quod υἱῶν ſcribunt quidam. Olim nonnulli Græcorum librorum ὑῶν ſcripſerunt, qui fuit & exemplarium, quibus Euthymius vſus eſt, error. Hinc Apollinaris πλησθέντες σιάλων carmine vertit: & Arnobius ac Caſſiodorus, *ſaturati ſunt porcina*, legunt atque exponunt. atque ea eſt lectio Pſalterij noſtri Goticè ſcripti: quo ex loco, vt & aliis non paucis, conijcere licet, illud, non vulgatæ editionis, ſed alterius exemplar eſſe. Hunc certè locum, eo legit modo, quo Romanum Pſalterium: Saturati ſunt porcina, & reliquerunt quæ ſuperfuerunt paruulis ſuis. D. Hieronymus in commentariis, vtramque lectionem *porcina* & *filiis*, adfert & explicat: Iudæi, ait, ſaturati ſunt, quia multiplicati ſunt in procreatione filiorum & in rebus ſæculi. Quando dicit *ſaturati ſunt porcina*, hoc Iudæorum immunditiam deſignat. Meminit vtriuſque lectionis etiam

Augustinus, non tantùm in proprio commentario, verumetiam epistola ad Paulinum 59. quo loco lectionem *filiis* præfert; in quam sententiam etiam Euthymius propendet. dubitare autẽ non potest, qui Hebræa consuluerit, de sententiæ huius veritate, non ὑῶν sed υἱῶν legendum. Cæterùm, etiam ij codices qui ὑῶν seu *porcina* legerunt (ὕες enim porci suesq. dicuntur) posteriori Latinorũ lectioni, *Saturati sunt filiis*, adstipulantur. Quod pro altera lectione faciat, est, antiquiores codices, vt Epanorthotes ait, *filij* legere. sed id nos in nostris codicibus obseruare, aut ex Tractatoribus colligere, non potuimus.

Psal. 17. v. 49. *Et ab insurgentibus in me exaltabis me.*] Coniunctionem *&* prætermittunt antiqui codices Epanorthotæ, &, inter nostros, cùm antiquitate tum integritate præstantissimus D. Donatiani codex, cum Regio textu, & Cassiodoro, atque Augustino, Romano quoque Psalterio Lobiensis & Tornacensis exemplarium. Gallicum autem Lobiensis exemplaris Psalterium, & Brunonis Herbipolensis textus, asterisco notatam addunt. A Græcis exemplaribus præteritur. Nec immeritò, vt videtur. pendet enim ex hoc versu, præcedentis sententia, præsertim vt Latinè & Græcè legitur: *Deus qui das vind. mihi, & subdis pop. sub me, liberator meus de inimi. meis iracundis, ab insurg. in me exalt. me.* nisi intelligas: *Deus* tu es *qui das vind. mihi, &c.* tu es *liberator meus, &c. Et ab ins. in me exalta me.* Hebraicè legitur אַף, quod est, *etiam*: Etiam præ insurg. in me exalt. me. 94.

Psal. 18. v. 14. *Et ab alienis parce seruo tuo.*] *Alienis*, an ad dæmones, homines, vel vtrosque, an ad peccata, referendum sit, vt ex Latina voce constare non potest, ita neque ex Græca. Hebraicè est מִזֵּדִים, quod Pagninus quidem *à superbiis* vertit, vt sit substantiui nominis forma: Hieronymus autem *à superbis*, vt sit adiectiui nominis זֵד pluralis numerus. Græci vna littera discrepante legerunt מזרים. est enim earum litterarum similitudo maxima. Id autem omnino ad personas referendum videtur. quamobrem, etiam id quod reddiderunt ἀπὸ ἀλλοτρίων, seu, *ab alienis*, ad personas referendum, vt Theodoritus refert, fit verisimile. Latinus quoque Interpres eôdem se retulisse significat, dum, quod Græcè sequitur, ἐὰν μή μου κατακυριεύσωσι, transtulit, Si mei non fuerint dominati. sic enim Latini codices legunt, vt sensus sit: Custodi obsecro seruum tuum, ab his qui per superbiam à te sunt alieni, ne prauis eorum suggestionibus in vitia pertrahar. Nam etsi oppugnare me non desistant, si, custode tua gratia, non expugnauerint, ita vt iuxta eorum consilia vitiis seruiam, immaculatus, hoc est, à grauibus peccatis liber ero. Porrò, conijciunt quidam, *domi-* 95.

nat

nata Latinè legendum eſſe. conijciunt autem ex veterum commentariis. Non paucos enim veterum expoſitorum (quamquam eorum commentariis additi textus, *dominati*, ferè legant) cùm ad peccata manifeſtè referant, *dominata* legiſſe, dubium eſſe vix poteſt. Arnobius ad hunc commentatur modum: Et ab alienis peccatis, quibus adulando fomitem exhibemus, parce ſeruo tuo, quia ſi in me per
[a] *dominata*, adulationem non fuerint [a] dominati, tunc immaculatus ero. Ruffinus: non ait, inquit, ſi non fuerint in me delicta: ſed, ſi mei, inquit,
[a] *dominata*. non fuerint [a] dominati. Impoſſibile eſt enim hominē eſſe ſine peccato, quamdiu mortaliter viuit, &c. Clarior eſt Hieronymi commentarius: Si iſta peccata non fuerint mihi dominata, tunc ero immaculatus. Nec minùs clarus eſt Auguſtini: Si mei non fuerint dominata occulta mea & aliena peccata, tunc immaculatus ero. ad eundem modum, in altera Pſalmi expoſitione, ſcripſit: vbi, etiam qui profertur ſcripturæ textus, ſemel & iterum *dominata* ſeruat. Græcus quoque enarrator Euthymius, de peccatis intelligit: Si hæc, exponens ait, peccata me non vicerint, tunc perfectionem aſſequar. Id enim optimè Græci textus verba patiuntur, quæ ex ſe planè ambigua ſunt, tam hoc, quàm præcedenti verſiculo. Verùm, ſi Græci Interpretes, quod Hebraicè legerunt מִזֵּרִים, ad perſonas, vt videri poteſt, retulerint: non ſolùm iſtud ἀπὸ ἀλλοτρίων, verumetiam quod ſequitur, ἐὰν μή μου κατακυριεύσωσι, ad perſonas referendum erit: & Latinè transferendum, non *Si mei non fu. dominata*, ſed *Si mei non fu. dominati*. Atque hoc modo, vulgatæ editionis Pſalterio, conſpirantia, quæ quidem vidimus exemplaria, legi volunt: quibus Beda conſentiens; Relatio, inquit, hîc fit, non ad voces, ſed ad ſignificatum. Si hoſtes iſti, id eſt, occulta vitia & aliena, non fuerint dominati mei, &c. Auguſtino autem, &, qui eum præceſſerunt, Latinis Tractatoribus, non eadem fuit Pſalterij editio. Sed inueni etiam poſteriores quoſdam, ad peccata ſeu delicta retuliſſe, neque ſub affectuum, aut defectuum, aut hoſtium, expreſſo nomine. Quinimò Brunonis Carthuſiani manifeſta eſt lectio: *Si mei non fuerint dominata*. poſtea tamen addit: vel ſic: *Si inimici mei*, id eſt, delicta quæ prædixi, *non fuerint dominati mei*. Petrus Lombardus, Richardus Pampolitanus, Hugo Carenſis, poſtquam expoſuerunt *dominati*, ſubiungunt: Vel *dominata* ſecundum aliam litteram, occulta, ſcilicet, & aliena peccata vel delicta.

96. Pſal. 21. v. 20. *Tu autem Domine ne elongaueris auxilium tuum à me*. ſic, in Latinis codicibus compluribus, & Romano Pſalterio, legitur. ſimiliter, in exemplaribus Græcis. σὺ δὲ κύριε μὴ μακρύνῃς τὴν βοήθειάν σου ἀπ' ἐμοῦ. ad eundem modum, in Euthymij commentarijs. Manuſcripta

ſcripta autem, Pariſienſium quatuor, Hentenij 7, noſtra 6, & antiqua Epanorthotæ, transfodiunt *à me* id quod nec legitur in Gallico Pſalterio. In commentariis Hieronymi, vt Pariſiis edita ſunt, legitur: vt autem in Franciſci de Puteo Cathena citantur, omittitur. In Auguſtini in hunc Pſalmum enarrationibus, priori additur, poſteriori tollitur. In eiuſdem epiſtola 120, cap. 16, omittitur. In Hebræo non eſt. itaq., Pariſienſibus, in Biblijs anno 1557 excuſis, omittere viſum fuit, ac ſcribere: *Tu autem Domine ne elongaueris auxilium tuum.* atque hoc modo, & Colonienſis editio anni 1479, quæ eſt in Collegij noſtri Houterle Bibliotheca, ſcripſit. Moguntina, quæ hanc annis ſeptem præceſſit, quam nobis Atrebatenſe Collegium ſubminiſtrauit, habet: *Tu autem Domine ne elongaueris auxilium meum.* ſic etiam Gallicum Lobienſis codicis Pſalterium, & Brunonis Herbipolenſis Epiſcopi Textus, legunt. ea quæ, Hebræo planè conformis eſt, lectio. Fortaſſis autem, quod Interpres vertit *auxilium meum*, alij mutauerunt in *auxilium tuum*, alij in *auxilium à me* (ſic enim in Ianſenij commentariis lego) alij denique vtrumque *tuum* & *à me* coniunxerunt: *Auxilium tuum à me.* Dicitis, ſcribit Suniæ & Fretelæ Hieronymus, inueniſſe vos *meum* (recitauerat *Tu autem Domine ne elongaueris auxilium tuum*) quod, & verum eſt, & ita corrigendum. Neque enim, ſi quid ſcriptorum eſt errore mutatum, ſtulta debemus contentione defendere.

Pſal. 21. v. 32. *Et annunciabunt cæli iuſtitiam eius.* Pleriſque in La- 97.
tinis codicibus vox illa *cæli* additur. ſimiliter, à pleriſque Latinis Tractatoribus, exponitur; Hieronymo, Ruffino, Auguſtino, Caſſiodoro, Beda, Haymone, Remigio, Thoma, Brunone, & poſterioribus proletarijs. D. Auguſtinus, *Et annunciabunt*, habet, *cæli iuſtitiam eius.* Et annunciabunt Euangeliſtæ iuſtitiam eius. S. Hieronymus: *Annunciabunt cæli iuſtitiam eius*, hoc eſt, Apoſtoli vel Doctores. hos reliqui ſequuntur, aut ſaltem conformiter interpretantur. Porro, ſunt noſtræ editionis vetuſta quædam exemplaria, quæ τὸ *cæli* omittant, legantque duntaxat: *Et annunciabunt iuſtitiam eius.* ſic, duo ex noſtris, Brugenſe D. Donatiani, & Lobienſe S. Petri; aliquot D. Lindani; quatuor Pariſienſium; antiqua Epanorthotæ. his conſtanter volunt, Hebraici, Græci, Chaldaici, libri: Expoſitores etiam Euthymius & Theodoritus. Mirum itaque eſt, in Græco Apollinaris Pſalterio legi, οὐρανοὶ ἐνδικίην ἀγαθὴν ἐρέουσι θεοῖο λαῷ ἀεξομένῳ. ſed additum ab eo eſſe οὐρανοὶ, carminis gratia, veriſimile eſt, quòd exiſtimaret id ſubaudiri poſſe, præſertim, cùm Latinis quibuſdã codicibus adderetur. Porro, vt in Latinis quibuſdam codicibus non legitur; ita à quibuſdam La-

tinis enarratoribus non agnoſcitur. Inter hos Arnobius eſt, quod eius verba clarum efficiant, non enim reſpondet commentario textus. Semen verò noſtrum, inquit, ipſi ſeruiat in caſtificatione continentiæ, vt annunciemus Domino generationem venturam, id eſt, futuram ſanctorum gloriam cogitemus: Et annũciemus iuſtitiam Dei fratribus ac filiis ætate, & omni populo qui naſcetur, quem fecit Dominus Deus noſter. D. Auguſtinus; quamquam in octaui tomi commentariis legere & exponere videatur; in ſecundi tomi enarratione nec legit nec exponit. nam, epiſtolæ 120, qua hunc Pſalmum, inter alia, Honorato explicuit, capite 30: Illud autem, habet, quod ſequitur: Et annunciabunt iuſtitiam eius, populo qui naſcetur, quem fecit Dominus, ſuperioris ſenſus eſt. Nam quod ibi dictum eſt: Annunciabitur Domino generatio ventura: hîc eſt dictum: hæc annunciabit iuſtitiam eius &c. Rurſus capite 35. ſimiliter recitat. Itaque R[mus] D. Lindanus, in eo quod à ſe correctum edidit, Pſalterio, & R[mus] D. Ianſenius, in textu, quem paraphraſi ſuæ adſcripſit, *τὸ cæli* prętermiſerunt. cuius ſententiæ eſt & Epanorthotes noſter: Item g. habet: & annunciabũt iuſtitiam eius. Hebræus, & antiqui, & Hieronymus, non habent *cæli* (Hieronymi intelligit ex Hebræo tranſlationem) neque Græcus. Notandum autem, quoniam ſi fuiſſet alibi de tranſlatione, licet ſuperfluum, Hieronymus obelo prænotaſſet. & in antiquis nullum obelum inuenis. his ſubnectenda ſunt quæ Iacobus annotat: Vltimo verſu, vbi paſſim legitur. *Et annunc. cæli iuſt. eius*; *cæli* neque ex Græco neque ex Hebræo inuenitur: neque Gallici Pſalterij particula eſt, vt intueri licet ex vetuſtis codicibus: & in Pſalterio Romano Hieronymus obelo confodit. Hæc ille. Videtur autem D. Ianſenio, vox illa adiecta, vt verbum *annunciabunt* haberet ſuppoſitum, cùm ſuppoſitum eius ſit *generatio ventura*. Sumta videri poſſit ex Pſalmi 49. ſexto verſu, qui, priore ſui parte, huic perſimilis eſt: *Et annunciabunt cæli iuſtitiam eius, quoniam Deus iudex eſt*. Pſalmo item 96. legitur: *Annunciauerunt cæli iuſtitiam eius, & vid. om. pop. gl. eius.*

In Tornacenſis ſcripti Gallico Pſalterio, obelo prænotatur.

Pſal. 96. a. 6.

98. Pſal. 26. v. 4.[a] *Vt*[a] *videam voluntatem Domini.* Ad hunc modum legunt vniuerſa noſtra Latina ſcripta, cum Latinis Tractatoribus, Arnobio, Hieronymo, Caſſiodoro, Beda, Haymone, Remigio, Thoma Aq., Hugone de S. Victore, & alijs. Arnobius: Vnum, inquit, hoc eſt quod poſtulo Dominum, & hoc requiro, vt videã quid placeat Domino, ſciam voluntatem eius, & videam protegi templum eius. Hieronymus: Vt videam voluntatem Domini, id eſt,[a] dilectionem Dei, vt illud, Videbimus eum ſicuti eſt, ſed hîc per ſpeculum.

[a] *Et o.*

[a] *niſi fortè legẽdum ſit* delectationem

Sunt verò alij quidam Latini codices, qui vna mutata littera ſcribant

bant, *Vt videam voluptatem Domini*; Suessoniense exemplar (id quod ex Parisiensium fide in Bibliorum margine notatum est) & Psalterium R^mi D. Lindani opera castigatum. Adstipulatur his Romanum Missale, quod iam recens Pontificis Maximi Pij quinti iussu est editum. hoc enim eius Graduale est, in officio sextæ feriæ, Cineralia festa sequentis: Vnam petij à Domino, hanc requiram, vt inhabitem in domo Domini, vt videam voluptatem Domini †, & protegar à templo sancto eius. huic scripturæ, inter Latinos Patres, S. Augustinus suffragatur, eius enim lectio est: vt contempler delectationem Domini; expositio: Ecce quod amo, ecce quare volo habitare in domo Domini per omnes dies vitæ meæ. habet ibi magnum, delectationem ipsius Domini contemplari. Similia verba Ruffinus habet.

† Lectio ista Romano & veteri Psalterio propria est, ex Græco corrupto, nisi fallor, deducta.

In hac Latinorum varietate, si, ex Græcis & Hebraicis libris, ferenda sententia est, posterior scriptura probanda, prior erronea iudicanda est. Est enim Græcè τοῦ θεωρεῖν με τὴν τερπνότητα* κυρίου. τερπνότης, voluptatem, delectationem, iucunditatem, non voluntatem denotat. Psalmi 15. versu 11. Interpres noster *delectationes* transtulit. eiusdem significationis est τέρψις, quo Apollinaris vtitur. Hebraicè est לַחֲזוֹת בְּנֹעַם יְהוָה: Noam, decorem, pulchritudinem, iucunditatem, designat. Hinc vertit Hieronymus: Vt videam ʼpulchritudinemʼ Domini; Felix, iucunditatem; Nonnulli, amœnitatem; Chaldæus בְּסִימוּתָא, hoc est, dulcedinem. quæ omnia, aut cum voluptate idem signant, aut ad voluptatem spectant. quinetiam, voluptatem transtulit quidam. Complures itaque ætatis nostræ scriptores, *voluptatem*, non *voluntatem*, legendũ censuerunt: Pagninus*, Iansenius, Bredembachius, Folengius, Eugubinus, Varlenius. Neque enim ea est Græcis & Hebræis, quæ Latinis, vocum vicinitas, ea quæ errori occasionem dedisse videtur, vel quòd scribæ, *voluntatem* pro *voluptatem*, vt sua sæpe perfunctoriè agunt, legerint (nam & aliis quibusdam Scripturæ locis voces istæ varietatem efficiunt) vel quòd *voluntatem* emendandum iudicarint, quia id conuenientius videretur. Minimè verò, aut probandus est error, quia constans est; aut recipiendus, quia antiquus.

** τοῦ Gq.*

ʼ delectationem 1 *MS.*

** In Thesauro linguæ sanctæ*

Psal. 36. v. 21. *Mutuabitur peccator & non soluet: iustus autem miserebitur & tribuet.*] Exemplaria, Regium Goticum, & S. Germani argenteum, cum Psalterio Romano, legunt præsenti tempore *mutuatur*, conformiter Ambrosio & Cassiodoro, necnon Augustino, qui, cum veteri Psalterio, *fœneratur* habet; & consentaneè Græco, Hebræo & Chaldæo. δανείζεται est Græcè, לֹוֶה Hebraicè, מוֹזִיף Chaldaicè. Ad hunc proinde modum, Psalteria sua emendarunt, Iaco- 99.

bus, Lindanus, & Ianſenius. Sed Bruno Carthuſiæ patriarcha, vrget, premitque, *mutuabitur* dictum, non *mutuatur*: neque ego in noſtræ editionis libris *mutuatur* inueni. nā qui iam nominati ſunt, vulgatæ editionis non ſunt: quamquam ignotus mihi ſit argenteus ille Pariſiēſium. *Mutuatur* igitur vel *mutuabitur peccator, & non ſoluet*. Pſalteria vetus & Romanum, quodque Romani Pſalterij exemplar eſſe videtur, Goticum, ſimiliter Chaldææ paraphraſi, ſcribunt *ſoluit*, quæ & Ambroſij atque Auguſtini lectio fuiſſe videtur. ſed, futurum eſt, vt Gallico Pſalterio & pleriſque Bibliorum manuſcriptis exemplaribus; ita & Græcis atque Hebraicis libris. illis ἀποτίσει, his יְשַׁלֵּם legitur. Quamobrem, D. Ianſenio, futurum non videtur mutandum eſſe; immò verò, huius futuri occaſione, reliqua iſtius verſus verba, in futurum eſſe mutata. Nam & quod ſequitur, *Iuſtus autem miſeretur & tribuet*, præſenti tempore legi mallet *tribuit*. ſic enim; id quod teſtatur; in quibuſdam noſtris libris habetur. nos ſanè, in Gallico Lobienſis exemplaris Pſalterio inuenimus. ſic D. Ambroſius, & à Iacobo caſtigatum Pſalterium, legunt: eſtque Græcè & Hebraicè præſens tempus. δίδωσιν, נוֹתֵן: & veteri Pſalterio ac Romano, noſtroque Goticis literis ſcripto, eodem tempore *commodat* legitur, qua lectione, Tractatores, Hieronymus, Auguſtinus & Caſſiodorus, atque Origenis Interpres, vtuntur. Chaldaicè eſt יהב, quod, &, ita vt præſentis temporis ſit, יָהֵב ſcribi poteſt, &, ita vt futuri, יְהַב. Manuſcriptum noſtrum H ſignatum legit *retribuit*; plurima *retribuet*; ſed perperàm. Legendum eſt enim vel *tribuit*, quod & Bredembachius probat, vel *tribuet*. *Tribuet* antiquorum codicum ſcripturam eſſe, Epanorthotes affirmat.

100. Pſal. 39. v. 6. *Multiplicati ſunt ſuper numerum*. ea eſt frequentior Latinorum codicum, & quidem omnium noſtrorum manuſcriptorum, lectio. eſt & Tractatorum, Arnobij, Hieronymi, Ruffini, Auguſtini, Caſſiodori, Bedæ, Haymonis, Brunonis, Iohannis de Turre cremata, Petri Lombardi Pariſienſis Epiſcopi, Thomæ Aquinatis, & Richardi Pampolitani Eremitæ. Nobilis eſt expoſitio Auguſtini, credentes electorum numerum ſuperaſſe. Quidam libri, D. Ianſenio teſte, legunt: *Multiplicatæ ſunt* (nos id in Iſidori Clarij Biblijs vidimus) ita vt ad Dei cogitationes referatur, de quibus antecedit: *Et cogitationibus tuis non eſt qui ſimilis ſit tibi*: q. d. Propheta: Mirabiles prouidentiæ tuæ cogitationes, quas prędicare & celebrare volui, numero maiores eſſe deprehendi. D. Lindani Pſalterium legit: *Multiplicata ſunt*. id quod ad mirabilia referendum eſt, de quibus ſtatim Propheta dixerat: multa feciſti tu Domine Deus meus mirabilia tua.

tua. Eò referunt, Chryſoſtomus, Theodoritus, & Euthymius, Græci enarratores. Numerum; ait Chryſoſtomus in priori explanatione; & omnem narrationem ſuperant miracula quæ à tua potentia facta ſunt, &c. Sed & Apollinaris, ἀγγέλλων κατέλεξα τάων πλέον εἶεν ἀεθμῶν. hoc modo Latinis codicibus legendum, Lyranus & Iacobus conijciunt. Vox Græca ἐπληθύνθησαν, & Hebræa עָצְמוּ, ambiguæ ſunt, nulli generi adſtrictæ, ita vt prædictas tres lectiones ex æquo patiantur. Sed Interpretes ita ferè vertunt, vt ad Dei mirabilia referantur. Hieronymus ex Hebræo: *Plura ſunt quàm vt narrari queant*. Theodoriti interpres ex Græco: Multiplicata ſunt ſuper numerum. Quò etiam primam lectionem quidam referunt, ſubaudientes effectus mirabilium Dei, aut ſermones & libros qui ad enarranda Dei mirabilia habiti & conſcripti ſunt.

Pſal. 39. v. 9. *Et legem tuam in medio cordis mei.*] Latinorum librorum quidam legunt, *in medio ventris mei*; alij *in medio cordis mei* vtriuſque lectionis D. Ambroſius meminit. Prior Græcorum eſt codicum, & Græcorum Enarratorum, Chryſoſtomi, Theodoriti atq. Euthymij. Poſterior, Tractatorum, Arnobij, Hieronymi, Ruffini, Auguſtini, Caſſiodori, Haymonis, Remigij, & eorũ qui ætate ſunt inferiores. quam etiam in ſuis Latinis codicibus habuere, Sunia & Fretela, quibus ſic ſcripſit Hieronymus: *Legem tuam in medio cordis mei*, pro quo in Græco vos comperiſſe dicitis, τ νόμον σου ἐν μέσῳ τῆς κοιλίας μου: quod in Hebræo ſcriptum eſt בְּתוֹךְ מֵעָי, ſed propter euphoniam apud Latinos *in corde* tranſlatum eſt, & tamen non debemus ſubtrahere quod verum eſt. Sic Hieronymus. Hanc proinde noſtræ editionis genuinam exiſtimem eſſe lectionem, *in medio cordis mei*: cùm etiam omnium penè ſit exemplarium, eaque ferè, in quibus altera habetur lectio, noſtræ editionis vulgatæ non ſint; nempe, Hieronymi ex Hebræo tranſlatio, Romanum Iacobi Pſalterium, Latinus Regiorum Bibliorum textus (is enim eſt ex Complutenſi expreſſus, qui, in Pſalmorum libro, inter Græci textus lineas collocatus, ei planè fuit accommodatus) quanquam non ſatis meminerim, quod ſit manuſcriptum illud, quod in Bibliis ſignatum eſt: ſed ex illorum aliquo veriſimile eſt, deſcriptum aut mutatum eſſe. Adhæc Beda, illo expoſito *in medio cordis mei*: habet, inquit, alia tranſlatio: *In medio ventris mei*. Iuxta quod, &c. Conijcit D. Ianſenius, pro κοιλίας, καρδίας ab interprete noſtro lectum. ſiue autem hoc, ſiue illo modo, ſiue *cordis*, ſiue *ventris* legas, eôdem ſenſus redit. immò Euthymius, in medio ventris mei, poſitum intelligit, pro, ex corde atq. ex tota anima mea: vt ſit ſenſus: Volui adimplere ex toto corde meo legem tuam. Cæte- 101.

rùm, D. Hieronymi iam producta verba, *ventris* vocabulum magis Hebrææ voci reſpondere ſignificāt: atq. ita ipſe tranſtulit, cum hoc, tum aliis in locis. Pagninus autem docet ex Camhio, nomine מעי omnia membra comprehendi, etiam cor, ideoque nonnumquam pro corde accipi. Inſigniter Apollinaris hunc locum ſuo carmine explicuit: *καὶ σὸν μεσατίῳ ἐθέμην ἐν στήθεϊ θεσμόν:* Atque tuam medio ponebam in pectore legem.

102. Pſal. 40. v. 7. *Vana loquebatur*. ea eſt Latinorum & codicum & enarratorum vulgata lectio. Exemplar autem D. Donatiani, & alterum M. N. Hunnæi P ſignatum, legunt, *Variè loquebatur*: quomodo & antiqui Epanorthotę codices habent. Atque his conſonum eſt, quod Græcè legitur, *ματὴν ἐλάλει*. Fortè igitur iſta noſtræ editionis lectio eſt: altera ex veteri aut Romano Pſalterio deſumta. Vtroque autem modo Hebræam vocem שָׁוְא liceat vertere; nam & שֶׁקֶר & חִנָּם ſignificat. Quod ſequitur: *Cor eius*, præcedentibus iungunt, Hieronymus, Auguſtinus, Beda, quæ etiam non paucorum codicum diſtinctio eſt. Porrò, Ambroſius Mediolanenſis, Ruffinus Aquilenſis, Remigius Antiſsiodorenſis, & alij, ſequentibus nectunt, *Cor eius congreg. iniq. ſibi.* Neutra diſtinctio reijcienda eſt: ſed, priorem Euthymius præfert. Coacti ſunt autem, Hieronymus & Auguſtinus, priorem amplecti, quòd numero multitudinis legant: *Et * ingrediebantur vt viderent, vana locutum eſt cor eorum, congregauerunt iniquitatem ſibi. Egrediebantur foras, & loquebantur in idipſum.* nempè cum veteri Pſalterio, cui Romanum & Goticum conſentiunt. Sed ſingulari hæc leguntur numero, Hebræis, Græcis & Latinis noſtræ editionis, codicibus, quos D. Ambroſius ſequitur.

* ſi Hieron. L Gq. H. C. *Caſsiodorus ſimiliter legit.*

103. Pſal. 41. v. 7. Plerique hodie Latini codices, ſuffragantibus libris Græcis, & Tractatoribus, Ruffino, Beda, Haymone, Brunone, Hugone de S. Victore, & Ioanne de Turre cremata, legunt: *Salutare vultus mei & Deus meus.* Manuſcripta verò, Brugenſe, Lobienſe, & Tornacenſe, ac Moguntinenſis editio, conſentientibus Epanorthotæ codicibus, habent: *Salutare vultus mei Deus meus*: prætermiſſa nempè coniunctione. quæ, etiam D. Auguſtini, Caſsiodori, & veteris Pſalterij, lectio eſt. Illam, in Græcis; hanc, in Latinis, ſui temporis codicibus, Sunia & Fretela repererunt. à quibus de varietate iſta conſultus Hieronymus, reſpondit: Sciendum eſt, hoc in iſto Pſalmo bis inueniri; & in primo poſitum eſſe, *Salutare vultus mei Deus meus.* in ſecundo autem, id eſt, in fine ipſius Pſalmi, *Salutare vultus mei & Deus meus*, ita dumtaxat, vt & coniunctio, de Hebræo & Theodotione,

dotione, ſub aſteriſco addita ſit. Itaque, Hieronymi ſententia eſt, verſu iſtius Pſalmi ſexto, σωτήριον legendum, *Salutare vultus mei Deus meus*. Verumenimuerò, cùm Græcis libris coniunctio conſtanter legatur, &, *vultus mei* concorditer ſcribatur: videri poſſit, 72 viros, hoc loco Hebraicè legiſſe, vt in pſalmi fine, פְּנַי וֵאלֹהָי, hoc eſt, vultus mei & Deus meus. Hieronymus, cum Hebræis, hoc loco legit פניו אלהי· in fine autem pſalmi פני ואלהי, quorum illud ſignificat *vultus eius Deus meus*; hoc, *vultus mei & Deus meus*. Illam verò prioris loci lectionem, Hebræi ita diuidunt, vt prior dictio ſit ſexti verſus finis; poſterior, ſeptimi initium. Hinc vertit Hieronymus: Quia adhuc confitebor ei ſalutaribus vultus eius. Deus meus in meipſo, &c. Alij: Quia ad conf. ei propter ſalutes faciei eius; vel, quum ſalutes ſint in conſpectu eius. Deus mi in me, &c. Sed nō minùs veriſimiliter, LXXII, ſexto hoc verſu ita legunt, diſtinguuntque, vt vltimo, פְּנַי וֵאלֹהָי τοῦ προσώπου μου καὶ ὁ θεός μου, *vultus mei & Deus meus* (quanquam, vltimo verſu, antiqui Latini codices, coniunctionem aſteriſco notent, vt Hieronymus monuit: & exemplar Græcum Bibliothecæ Vaticanæ prætermittat, vt collator ſignauit.) Vltimus enim verſus, ſexti repetitio eſt, verbis, non tantùm ſententia, omnino reſpondens, præterquam quòd מָה, id eſt, *quare*, repetat. quod tamen, contra alios codices, vnus Anglicanus, etiam ſexto verſu repetit וּמַה תֶּהֱמִי, conformiter quidem Græcis Latiniſque libris: verùm, ex Hebræo Hieronymus non reddidit, ſi emendatioribus codicibus fides habetur: &, in Latinorum Pſalterio, vt Hebræis ſuperfluum, obelo prænotauit, ſi Lobienſi exemplari creditur. Chaldæus etiam non addidit. Videtur autem Chaldæus Paraphraſtes vtrobique legiſſe פניו אלהי. Nam, & ſexto & vltimo verſu, ſimiliter reddidit בְּפוּרְקָנָא דְמִן קֳדָמוֹהִי propter
ſalutem quæ eſt à præſentia eius. additq́. vltimo verſu אֲרוּם הוּא" Ven. יְדִי"
אֱלָהִי quoniam ipſe Deus meus; ſexto autem, ſeruauit, quam diximus, Neb. יְדָ"
Hebræorum diſtinctionem. In ſequenti quoque pſalmo, quem etiam iſte finit verſus; cùm omnes alij, Hebræi, Græci, Latini, legant, פני ואלהי; Chaldæus eo modo trāſtulit, quo hoc in pſalmo, "בְּפֻרְקָנָא בְּפוּרְקָנֵיה" Ven.
דְמִן קֳדָמוֹהִי · אֲרוּם · הוּא אֱלָהִי. id quod eſſe videtur, ex פניו אלהי. Ven. יְדִי"
Neb. יְדָ"

Pſal. 43. v. 10. *Et non egredieris Deus in virtutibus noſtris.*] Vocula 104.
Deus, ab his legitur, ab his tollitur. Legitur à multis Latinis, multis Grecis codicibus; & Tractatoribus, Ambroſio, Auguſtino, Caſſiodoro, Lombardo, Brunone. Tollitur à tredecim Latinis exemplaribus, in Bibliorum margine annotatis, quorum quædam ſunt D. Lindani, quædam Hentenij, quædam Pariſienſium, quædam Epanorthotæ. notat enim Epanorthotes, antiquos ſuos codices non interponere

Deus.

Deus. His addo alia non pauca antigrapha, codicem Brugenſem Cathedralis Eccleſiæ D. Donatiani, exemplar Louanienſe Societatis Ieſu, Hunnæi ſcriptum P. notatum, Remigij & Richelij commentariis adiunctos textus, Biblia Collegij noſtri Houterle anno 1479. excuſa, Latinum Nebienſis Pſalterium, adhæc Gallicum Pſalterium, ac denique Brunonis Epiſcopi textũ, à quo præfixo obelo iugulatur. Tollitur vox eadem ab emendatioribus Græcorum libris, doctiſſimo atque Illuſtriſſimo Cardinali Sirleto teſte, ac nominatim Vaticanæ Bibliothecæ exemplari, & tranſlatione Symmachi, quam Euthymius profert, atque ea, quam Chryſoſtomus recitat. Hebraicis etiam in libris minimè legitur. Ruffinus, Beda, Haymo, Enarratores, omittunt: Theodoriti, textus quidem, vt impreſſus eſt, legit: commentarius autem prætermittit. Poſtremò, Hieronymus, inter Græcos Latinoſque Suniæ ac Fretelæ codices, quorum illi habebant, hi prætermittebant, iudicium ferens, ſuperfluum eſſe τὸ *Deus* cenſet. Videri autem poſſit vocula illa, ex pſalmis quinquageſimonono & centeſimoſeptimo, qui ſunt magna ex parte iidem, huc tranſlata: in illis enim eadem ipſa ſententia repetitur, & vox *Deus* conſtanter legitur; quinquageſimonono: *Et non egredieris Deus in virtutibus noſtris*; centeſimoſeptimo: *Et non exibis Deus in virt. noſtris*. Sed quamuis his addatur locis, non ideò 43° pſalmo adijcienda eſt. id quod etiam feciſſe deprehenditur in Hebraico Pſalterio Anglicanus ſcriptor. ſcripſit enim verſum iſtum 43^ii^ pſalmi ad hunc modum: אַף זָנַחְתָּ וַתַּכְלִימֵנוּ וְלֹא תֵצֵא אֱלֹהִים בְּצִבְאֹתֵנוּ׃ ſcilicet, vt alia taceam, puncto ſeri ſignanda erat vocis אלהים capitalis litera, quamquam ita paſſim ſcribat. Verùm, deeſt vox אלהים, non tantùm nouitiis Hebræis, ſed etiam vetuſtiſſimis manuſcriptis; vni Bibliothecæ Societatis Ieſu, in quo verſus iſte ad hunc modum ſcribitur: אַף־זָנַחְתָּ וַתַּכְלִימֵנוּ וְלֹא תֵצֵא בְּצִבְאוֹתֵינוּ׃ alteri, Portugallicæ Synagogæ, quod R^mus^ D. Lindanus perſcrutatus eſt. præterea, in Hebraicis non eſſe libris, Epanorthotes teſtatur. quid multa? ipſum Hieronymum, ante annos mille ducentos, in Hebræo non legiſſe, epiſtola ad Suniam innuit, tranſlatio ex Hebræo loquitur: Et non egredieris in exercitibus noſtris. Chaldæus hanc dedit paraphraſin: Et non collocabis maieſtatem tuam in exercitibus noſtris. Apollinaris iſtam, οὐδὲ κορυσσομένοις μετανίσσεαι ὡς πρὶν ἀρωγός: Nec priùs vt ſolitus pugnantibus egrederis dux.

Pſal. 59. c. 12
Pſal. 107. b. 12.

805. Pſal. 44. v. 6. *In corda inimicorum Regis.*] Antiqui Epanorthotæ codices legunt *In corde.* conſentiunt nonnulli Lindani, nonnulli noſtri. & noſtri quidem, Brugenſis D. Donatiani, Atrebatenſis Collegij alter, Brunonis Herbipolenſis Epiſcopi textus, & Quenteliana Biblia.

blia. In textu Cathenæ Francisci de puteo, est *in corde*: in margine annotatur Alia littera *in corda*. Iacobi editio, Psalterio Gallico tribuit *in corda*; Romano *in corde*. sed contrà, Lobiensis Cœnobij præstantissimus codex, anno Domini 1084. scriptus, Romano Psalterio *in corda*; Gallico adscribit *in corde*. Tornacensis S. Martini, anno 1105. scriptus, vtrique *in corde* tribuit. *In corde* legunt enarratores, Richelius, Ludolphus, Bruno, Remigius, Haymo, Beda, Cassiodorus, Augustinus, Ruffinus, &, quod ex eius commentariis Iansenius colligit, Hieronymus. Atque hoc modo est Græcè ἐν καρδίᾳ: quæ & Basilij, Chrysostomi, Theodoriti, atque Euthymij, lectio est. Hebraicè quoque singulari numero legitur בְּלֵב, sed, quod tam *in cor*, quàm *in corde* transferri possit. Græcus quidam, vt Epanorthotes ait, habet *in corda*. est autem primis standum, inquit. Itaque ipse *in corde* legendum putat: quæ & D. Lindani castigatio est. Verumenimuero, non malè conueniat *in corda*, distinctioni quæ compluriũ est authorum, Latinorum, Hebræorum, Græcorum, includentium parenthesi, aut * *populi sub te*, aut * *populi sub te cadent*, ita vt sensus sit: Sagittę tuæ acutæ cadent vel immittentur in corda inimicorum tuorum. sed, quamquam conuenire possit, non ideò ab Interprete translatum est, *in corda*. Porrò, D. Augustinus, Ruffinus, & alij non pauci, ita exponunt *in corde*, vt *in corda* minùs aptè conueniat. nam parenthesin non agnoscunt, sed intelligunt: Populi sub te cadent, corde, quod priùs aduersum te inimicè erexerant, humiliter submisso. Chaldæus paraphrastes locum explicuit: Sagittæ tuæ eductæ ad interimendas acies, populi sub te cadent, & filij arcuum tuorum immittentur in cor odientium regem.

* *Lyr.*
* *Basil. Chrysost. Theodo. Euthym.*

Psal. 44. v. 12. Latini codices plerique, cum V. Beda & Haymone, legunt *Quoniam ipse est* ⌐ *Dominus*' *Deus tuus*. Porrò, nonnulli Lugdunensium libri (quod in Bibliis illi anno 1522. editis notarunt) & Brugense ac Lobiense vetustissima nostra lectissimaque manuscripta, demta voce *Deus*, scribunt *Quoniam ipse est Dominus tuus*. Quibus concorditer constanterque, Græca, Hebraica, & Chaldaica exemplaria, volunt. ὅτι αὐτός ἐστι κύριός σου Græca; כִּי־הוּא אֲדֹנַיִךְ Hebraica; אֲרוּם הוּא׳ רִבּוֹנֵיךְ׳ Chaldaica habent. Adstipulatur D. Hieronymi ex Hebræo versio, vt certè est in Lobiensi & tribus aliis antigraphis nostris: quibusdam enim additur nomen *Deus*, quæ Bredembachius est secutus. Coniicit Bredembachius, ex vi nominis אדניך, vertisse Hieronymum *Dominus Deus tuus*: sed eadem forma, eodemque modo, hominibus, etiam eiusmodi qui Deum repræsentasse non videntur, id tributum inuenio; Gen. 39. v. 16., Exodi 21. v. 4., & alibi. Hieronymi

⌐ 1 *MS.*
׳רִבּוֹנֵךְ *Neb.*

Q

ronymi ad Principiam explanatio, si quis rectè aduertat, tantum *Quoniam ipse est Dominus tuus* legit. Non plus legit Chrysostomus, Græcus enarrator: nec, apud Iustinum & Basilium, vt Græcè excusi sunt, quidquam amplius additur. Euthymij commentarius non agnoscit *Deus* (Desponsare illi, inquit, & adoptare ab eo. Dominus enim tuus est, veluti creator. O immensam misericordiam & benignitatem Dei) neque Apollinaris carmen, αὐτὸς γὰρ καὶ πρόσθε σέθεν κεχ-τίετηκεν ἀνάσσων. Lobiense exemplar Romano Latinorum Psalterio adscribit *Deus*: Romanum autem ferè consonat veteri, quod secuti, D. Augustinus, & eorum commentariorum Author quæ in Hieronymi operibus sunt, exposuerunt *Deus*. Et verè hîc rex sponsusque Deus est, cui paulò antè dicitur, Sedes tua Deus in seculum seculi. Verùm, hoc loco, vulgatæ Latinorum editioni, Dei nomen non additum, Epanorthotes docet: Hebræus, antiqui (Latini) & Græcus, *Quoniam ipse Dominus tuus*; non habent *Deus*.

107. Psal. 44. v. 12. & 13. *Et adorabunt eum*. hæc Latinorum codicum atque enarratorum lectio est. est & quorundam Græcorum manuscriptorum, Illustrissimo Cardinali Gulielmo Sirleto teste, ijsque qui Argentoratensium Græca Biblia ad Vaticana contulerunt. Inter Græcos etiam Tractatores, Basilius (cuius etiam Græcum exemplar consuluimus) & Chrysostomus, ad hunc legunt modum. Iustinus quoque Philosophus, in dialogo cum Tryphone, ad eum recitat modum. Et ne putetur vulgata Latinorum versio, aut quæ ei sit similis, à Iustini interprete aut correctore, substituta, (id quod in authoribus, ex Græco in Latinum versis, sæpenumero deprehendimus) nos in Græco Iustini codice id vidimus, quod his etiam verbis annotauit Interpres Perionius: In nostris exemplaribus est καὶ προσκυνήσει, singulari numero 3ª personæ: in Iustiniano, numero multitudinis προσκυνήσουσι, quomodo etiam legimus in vulgata interpretatione. Sed dicit, in codicibus nostris esse προσκυνήσει: ego verò duntaxat προσκυνήσεις, 2ª persona, inuenio, siue in codicibus, siue in authoribus, qui quid Græcè legatur, notant. immò Chrysostomus alterius versionem esse *Et adorabis ipsum* notat, eam quam Euthymius legit exponitque. καὶ προσκυνήσεις αὐτῷ. ad quem modum Chaldaicè est ית וְתִסְגְּדִין לֵהּ. Ait porrò Hieronymus, in his quæ ad Principiam scripsit: Septuaginta interpretes non dixerunt *& adorabis eum*, sed *adorabunt eum*, vt sit sensus: Iste qui te amaturus est, qui tuam pulchritudinem dilecturus, Deus est & adorandus ab omnibus. Hebraicè est וְהִשְׁתַּחֲוִי-לוֹ, id quod rectè, Aquila, Symmachus, & Theodotion, Theodorito teste, nec non Hieronymus, transtulerunt *Et adora*

eum. est enim à verbo שְׁחָה, septimæ coniugationis imperatiuus, numeri singularis, generis fœminini. *Adorabunt* fortaßis est ex יִשְׁתַּחֲוּ

Quod sequitur *Et filiæ Tyri*, præcedentibus, omißa cõiunctione, 108.
iungunt, Romanum Psalterium, & Vetus, Augustini, Hieronymi, atque Arnobij. hoc pacto: *Et adorabunt eum filiæ Tyri*, quæ & illorum Græcorum D. Sirleti manuscriptorum lectio est· προσκυνήσουσι αὐτῷ θυγατέρες τύρου. itaque septuagintaduos Interpretes transtulisse, Hieronymus ad Principiam satis indicat. nam, præter ea quæ paulo antè ab eo dicta protulimus, coniunctionem omittit, quamquam diuidat sententiæ istius partes. Theodoritus quoque: Septuaginta, inquit, docent Reginam, non ipsum esse solum Dominum sponsum, sed etiam eos qui contradicere audent, cuiusmodi sunt filiæ Tyri, dona allaturos & seruitutem ostensuros. Videtur & Apollinaris, qui Psalterium Græco carmine reddidit, hoc modo legisse. sic enim canit· καί μιν γουνάσονται τύρου μειλίγμασι κοῦραι Atque ipsum Tyriæ donis coluere puellæ. Sed inprimis Hebraicè, est coniunctio *&* (*& filiæ Tyri*) tum in impreßis Græcorum exemplaribus, & Authoribus, Iustino, Basilio, Chrysostomo, atque Euthymio: denique, in nostræ editionis Latinis codicibus. quamquam, Brunoni, obelisco; Brugensi exemplari & Lobiensi, asterisco notetur. Atque ita separatur pars ista *Et fil. Tyri*, à præcedenti (quamquam, Hieronymus ad Principiam, & Caßiodorus, separent, etiam non lecta coniunctione) nisi præcedentis verbum subaudiendo repetas, aut, cum Beda, Remigio, & Brunone, *&* pro *etiam* accipias.

Porrò autem, non est in Hebraicis libris, vt nec in vulgatis Græ- 109.
cis, quos tuentur, Iustinus, Basilius, Chrysostomus, atque Euthymius, numero multitudinis *filiæ*, sed *filia*· וּבַת-צֹר καὶ θυγάτηρ τύρου. hoc modo, qui Latinè legeret, nos quidem codicem nullum inuenimus, nam Regium textum ex Græco, vt aliàs, mutatum, margo loquitur; & Isidori Clarij Biblia, ex Hebræo variata, scholia satis indicant: sed R^mus D. Iansenius, suis plerisque codicibus, ita legi, testatum facit. quamobrem, sic habet textus, paraphrasi eius coniunctus. Cæterùm, annotat Scholiastes Hebraicus, *filia* collectiuum esse nomen pro populo, ideoque iungi verbo plurali *deprecabuntur*. quamquam, Chaldæus paraphrastes, &, cum Basilio, Chrysostomo, ac Theodorito, Euthymius, *deprecabuntur* à præcedenti separent, & ad diuites plebis referant. subaudiunt autem, Basilius, Euthymius, & Chaldæus, in priori, *erit* aut *veniet*. Et filia Tyri, hoc est, Tyrus, ait Euthymius, erit in muneribus. Basilius: Et filia Tyri veniet aliquando cum muneribus. Chaldæus interpretatus est: Et habita-

Manuscripti S. Martini Cethigatetes habet.

tores arcis Tyri cum muneribus venient, & vultum tuũ manè precabuntur ad domum ſanctuarii tui diuites populorum.

110. Pſal. 44. v. 14. *Omnis gloria eius filiæ regis ab intus*. hoc quidam ita intelligunt, vt *filiæ* ſit nominandi aut vocandi caſus. Caſſiodorus: Omnis gloria eius filiæ regum ab intus. Vides quemadmodum in Eccleſiæ præconio perſeuerat? Gloria eſt ſiquidem Eccleſiæ, quando filiæ principum ſiue iuſtorum conuertuntur ad Dominum, & ſecreta ſe cupiunt cordis deuotione offerre. Richardus Pampolitanus: Sed ne putetis ei placere ornatum exteriorem, videte quid concupiſcat. *nam omnis gloria eius, ô filiæ regis*, ab intus, id eſt, in teſtimonio bonæ conſcientię, vt interius ſitis decoræ in virtute &c. fuit autem erroris occaſio, pronomen *eius*, quod aliò referendum exiſtimarunt, quàm ad id quod ſequitur *filiæ regis*, quamquam Caſſiodorus, deprauato eadem fortaſſis occaſione codice, *regum* habeat, quo modo eſt in Romano Pſalterio Tornacenſis manuſcripti. hinc factum eſt, quòd quidam, vitandæ obſcuritatis ergò, *filiæ* cum *filia* commutauerint, *Omnis gloria eius filia regis ab intus*, id quod Auguſtinus Steuchus legit ac redarguit. Quia igitur *eius*, orationem & orationis ſenſum interturbat, omittendum eſſe cenſet Iacobus. Et ſanè, in quibuſdam libris tollitur, tribus noſtris, vno, ſcilicet, ab Iſidoro Clario caſtigato, duobus à Pariſienſibus excuſis, & pleriſque D. Ianſenij. Nec legitur Græcè, πᾶσα ἡ δόξα τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως ἔσωθεν. Videtur D. Ianſenio, ex Auguſtino in noſtros libros irrepſiſſe; Richardo Cenomano, ex Romana Pſalmodia, vel alijs editionibus, additum eſſe. Verùm, quia non tãtùm veteris, quo Auguſtinus eſt vſus, aut Romani Pſalterij; verumetiam noſtri, codicibus, adeò conſtanter legitur, vt nullum ſit noſtrorum manuſcriptorum, à quo prætermittatur; quinetiã poſteriores enarratores, qui noſtro ſunt vſi Pſalterio, Beda, Haymo, Bruno, Lombardus, Thomas, & alij, concorditer legant: non facilè adduci poſſum, vt, ab interprete non verſum eſſe, credam. & quis, obſecro, id addidiſſet, quod ſententiam, non tantùm non illuſtrat, vt etiam obſcuret quàm maximé? Vnum Lobienſis Abbatiæ exemplar, in Gallici Pſalterij deſcriptione, obelo prænotat. qui, ſi ex Hieronymi caſtigatione remanſit, *eius*, in 70. tranſlatoribus, plus haberi, ſignificat. Sed nos, neque in Græcis libris legimus (vt nec in Græcis Authoribus, Iuſtino, Baſilio, Theodorito, Euthymio) neque in Hebraicis exemplaribus penitus deſideramus. Vertit quidem ex Hebræo Hieronymus (etiam in commentariis Principiæ ſcriptis, vbi primùm produxerat hanc lectionem: *Omnes gloria eius, gloriæ filiæ regis, ab intus*) abſque *eius*: Omnis

gloria

gloria filiæ regis intrinſecus. ſed, ſi, quod Hebraicè eſt, כבורה, legas כְּבוּדָּה, verborum tranſlatio eſt: Omnis gloria eius filiæ regis intrinſecus. nam כָּבוֹד gloriam, כְּבוּדָּהּ gloriam eius, feminæ videlicet, denotat. Hebraicis in libris punctatur כְּבוּדָּה, id quod *inclytam* ſeu *glorioſam* interpretantur: Tota inclyta eſt filia regis intrinſecus. quidam reddunt: Omnis gloria filiæ regis intus eſt. Fortaſſis igitur ex כְּבוּדָּהּ verſum eſt, quod pleriſque Latinis codicibus legitur, pronomen *eius*. Cæterùm, etſi textui non ſuperfluat, certè ſenſui ſuperfluum eſt (id quod & Angelicus Doctor annotauit) ideoque commodè omittat tranſlator. eſt enim ſenſus: *Omnis gloria eius*, nempe, *filiæ regis, ab intus*. Familiare id Hebræis eſt, pronomina quæ ſenſui ſuperabundent addere. exempla paſſim obuia ſunt. Pſal. 73: Mons Sion in quo habitaſti in eo. Pſal. 104: Miſit Moyſen ſeruum ſuum, Aaron quem elegit ipſum. & cætera huiuſmodi.

In Hebraico ex Portugallia Pſalterio, exſtat כבור, *id quod D. Lindanus notauit.*

Pſal. 73. 4. 2. Pſal. 104. c. 26.

Pſal. 44. v. 18. *Memores erunt nominis tui.* ſic ſcribunt multi Latini codices. ſic legitur in Veteri & Romano Pſalterijs. ſic habetur in Arnobij, Auguſtini, Caſſiodori, Bedæ, Pampolitani, & Hieronymo adſcriptis, commentarijs. ſic denique ſcribitur in quibuſdam Græcis antigraphis, Illuſtriſſimo Cardinali Sirleto teſte, & nominatim Vaticano. Alij verò Latini libri, ijque integritate ſpectatiores, habent: *Memor ero nominis tui.* antiqui Epanorthotæ, 4. Pariſienſium, 4. Hentenij, quinq. noſtri, cum Gallorum Pſalterio, & Brunonis textu. his volunt Enarratores, Baſilius, Chryſoſtomus, Hieronymus, (nam Principiæ virgini Pſalmi 44. expoſitionem ſcripſit) Ruffinus, Caſſiodorus, Theodoritus, Remigius, Euthymius, Bruno, Ludolphus, Richelius, F. Pelbertus, P. Herentalenſis. his adde, Apollinarem, & Iuſtinum martyrem cum Tryphone diſſerentem. Suffragantur eiſdem plerique codices Græci: adſtipulantur Hebraici. Haymo, Lombardus, & Iohannes de Paſtura, vtrumq. exponunt. Chaldaicus textus Regiæ editionis, par eſt Hebraico: qui autem in editione Venetorum eſt, hanc habet paraphraſin: In tempore illo dicetis, *Memorabimus* nominis tui in omni generatione & generatione, cui conſonat Nebienſe Pſalterium, prætерquam, quòd אַדְכַּר habeat pro נִדְכַּר; *memorabo* pro *memorabimus*. 111.

** Memorabo Neb.*

Quod deinceps à nonnullis ſubiungitur *Domine* (*Memor ero nominis tui Domine*,) emendatioribus in libris non legitur; à Tractatoribus non additur; ab Hebraicis, Chaldaicis, & Græcis exemplaribus, non agnoſcitur. Exiſtimat Epanorthotes, tum hoc, tum illud *Memores erunt*, ex cantu & verſiculis Apoſtolorum ſumtum eſſe. id quod, 112.

 maximè

maximè de isto *Domine* verum arbitrer: nam alterum, ex veteri primùm Psalterio profluxisse videtur. Non igitur sine ratione D. Lindanus Psalterium emendauit: *Memor ero nominis tui in omni generatione & generationem.*

113. Psal. 46. v. 5. *Speciem Iacob quem dilexit.*] Alij codices legunt *quem*, masculino genere, alij *quam* fœminino, multi ita scribunt, vt facilè vtrouis modo possis legere, ex quo, error natus videtur. Hieronymi, Bedæ, Brunonis, Pampolitani, Lyrani, Carensis, Turrecrematensis, Richelij, & Valentiani, commentaria, exponunt *quem*. ad Iacob enim referunt. Cassidori & Remigij enarrationes, probāt *quam*, nam speciem subaudiunt. Haymo & Lombardus vtrumque explicant. Hebræis & Chaldæis anceps est sermo, ita vt vtroq. hoc modo transferre liceat. Plerique nostræ ætatis Interpretes, *quem* vertunt: Hieronymus *quam* reddidit: Gloriam Iacob quam dilexit. Græci libri, *quam* constanter habent, clarissimè consentiēte Euthymio Græco Enarratore· τὴν * καλλονὴν ἰακὼβ ἣν ἠγάπησεν. Atque hanc fœminini generis lectionem, vt & nostræ editionis germanam, amplectuntur, Epanorthotes, Titelmannus, & alij nonnulli: in quorum sententiam Lindanus abiens, emendauit: *Speciem Iacob quam dilexit.* Parisienses verò, ab his dissentientes, scripserunt: *Speciem Iacob quem dilexit.*

* καλλοσύνην Nebiense Psalt.

114. Psal. 46. v. 10. *Quoniam Dij fortes terræ vehementer eleuati sunt.*] *Dij* legunt Latini codices, exponunt Latini Tractatores, tam primæ ætatis, quàm mediæ ac postremæ. Sunt verò hodie Latinæ quædam editiones, castigatæ *Dei*, Regis nimirū, Clarij, & Lindani. est enim Græcè θεοῦ, singularis numeri secundo casu. ὅτι τοῦ θεοῦ οἱ κραταιοὶ τῆς γῆς σφόδρα ἐπήρθησαν. quæ & Græcorum Enarratorum, ac Iustini contra Tryphonem disputantis, est lectio. Quin etiam Apollinaris ad eum scripsit modū· ἄντα θεοῦ θώρηχθεν ὑπερβασίῃ χθονὸς ἀρχοί. quod est, Contra Deum superbia armati sunt principes terræ. Coniiciunt itaq. Latinè versum *Dei*, intellectum autē fuisse pluralis numeri primum casum, ac proinde *Dei* mutatū in *Dij*. Cui coniecturæ etiā Hebræa suffragantur כִּי לֵאלֹהִים מָגִנֵּי-אֶרֶץ מְאֹד נַעֲלָה. Nam, adiuncta voci אלהים (quod est, Dei nomen, vt notum est, quamquam Deos quoque, cùm pluralis sit numeri, significet) seruiens littera ל, ipsam, non primo casu accipiendam, docet. Vertunt igitur ex Hebræo: Quoniam Dei, aut Deo, scuta terræ. vehementer eleuatus est. Chaldæus exposuit אֲרוּם דַיְיָ אִנּוּן תְּרֵיסֵי וגו׳ Quoniam Domini sunt clypei terræ, * & super illos omnes vehementer eleuatus est. Nebiense Psalterium, cum Venetorum Bibliis habet· אֲרוּם קֳדָם יְיָ תְּרֵיסֵי וגו׳ Quoniam coram.

* Ven. Neb.

ram Domino clypei &c. Non parum igitur verisimilitudinis, cùm ex Græcis, tum ex Hebræis, superiori coniecturæ accedit. Et certè, in Latino Psalterio, quod, in Hieronymi operibus, Græco textui adiunctum, exstat, *Dei* reperio, si, non nostra ætate facta mutatio, sed, aut ipsa translatio, aut Hieronymi emendatio est. Verùm, quid prohibeat, cur minus scribere possimus *Dei*, etiam nullo adiuti codice, cùm id plurimum probabilitatis habeat, & à germana lectione, quæquæ illa sit, non discrepet? Cùm autem ex plerorumque Latinorum tractatorum commentarijs, *dij* eis aut lectum aut intellectum pateat: nescio quid ex Cassiodori commentario colligi possit. sic habet: Quia fortes terræ, qui erant populus Dei, nimium eleuati sunt. Hieronymi ex Hebræo translationem, è nostra editione deprauatam, verisimile est. Pleraque exemplaria legunt: Quoniam Dij [a] scuta terræ vehementer [b] eleuati sunt. Hunnæi manuscriptum, O, scribit: Quoniam Deus scuta terræ vehementer eleuata sunt. Regia editio variat: Quoniam Deo scuta terræ. vehementer eleuatus est.

[a] *sculpta. e* [b] *eleuata. 1 MS.*

Ps. 47. v. 3. *Montes Sion, latera Aquilonis.* Ea est antigraphorum quorundam lectio, Brugensis, P., & antiquorum Epanorthotæ: quæ Græcis codicibus consentanea est, & authores habet, Augustinum, Græcosque Commentatores, Theodoritum atque Euthymium. Plerique verò Latini codices, singulari numero *Mons Sion* scribunt, conformiter Hebraicis & Chaldaicis exemplaribus. Atque hanc lectionem sequuntur, Ambrosius, Hieronymus, Ruffinus, Arnobius; vt videtur; Cassiodorus, Beda, Haymo, Remigius, & posteriores. Admonet autem Ambrosius, Grecè legi *montes*, hoc est ὄρη. Et montem quidem, inquit Euthymius, plurali numero *montes* dicit. Gallicum Psalterium codicis Lobiensis *montis* habet. qua de re Beda: habent, inquit, quidam libri *montis Sion*, quod sic construitur, Ciuitas fundatur ab exsultatione vniuersæ terræ, montis Sion, id est, ab his qui de Iudæis conuersi exsultant &c. 115.

Ps. 48. v. 10. *Et laborauit in æternum.* Sic quidam codices legunt, præterito tempore *laborauit*; nonnulli Epanorthotæ, nonnulli Lindani, nonnulli nostri; cum Herbipolensis Psalterio. atque hoc modo est Græcè καὶ ἐκοπίασεν εἰς τὸν αἰῶνα. id quod sequuntur, Basilij, Chrysostomi, Theodoriti, Hieronymi, commentaria, & Apollinaris carmina. Corruptum est autem, quod habent exemplaria quædam, *liberauit*. Alij Latini codices futuro tempore habent: *Et laborabit in æternum.* quo modo, Ruffinus, Augustinus, Beda, Haymo, Remigius, & alij Latini his posteriores, legunt. Ambrosius vtrum legerit, non satis 116.

ſatis liquet. priora eius verba præteritum; poſteriora, futurum adſtruere videntur. Qui ſolus, ait de Chriſto, patrem reconciliauit, & laborauit vſq. in finem, quia noſtrum laborem ipſe ſuſcepit, dicens &c. At paulo pòſt: Ergo homo non dabit iam propitiationem ſuam, nec redemtionem, quia ſemel ablutus eſt à peccato per ſanguinem Chriſti. Laborabit tamen vt ſeruet præcepta viuendi, & à mandatis cæleſtibus non recedat. Dum viuit in labore ſit, & perſeueret in eo, vt viuat in finem. Hebræis eſt quidem præteritum וְחָדַל לְעוֹלָם, ſed, quod, vau littera, in futurum doceat conuertendum. quapropter transferunt, Hieronymus, & poſt hunc alij: Et quieſcet, ſeu, ceſſabit in ſæculum. Chaldæus: Et ceſſabit malum eius, punitio ˉ eorum', vel (vt eſt in Nebienſi) & punitio ˉ eius', in ſeculum. futuri temporis lectionem præferre videtur Epanorthotes; præteriti Lindanus.

v.enetum. cui, ſimiliter Nebienſi, repetitur & coniunctio.

Non poſſum non mirari Euthymij in hunc locum cõmentarium, qui non exponat τὸ ἐκοπίασεν, ſed neſcio quid aliud adferat. Similia ſunt admodum Græca verba κοπιάζω & κοπάζω, quorum illud laborare, hoc quieſcere denotat. Itaque, in ſuſpicionem adducor, fortaſſis ἐκόπασεν aut κοπάσει, quomodo Hebraicè eſt, ab Euthymio lectum. huic enim lectioni aptius conueniant, quæ ab eo dicuntur: veruntamen, nec quietis meminit, ſed vitæ. Cùm pupugerit, ait, propheta eos qui pænitentiam non egerunt in præſenti vita, nunc ad pænitentes conuertitur, & futurorum ſpe pænitentiæ moleſtias conſolatur. Et viuet, inquit, in ſeculum hoc præſens, ille, nimirum, qui pænitentiam agit, & deinceps etiam viuet perpetuò. hoc enim ſignificant verba illa, viuet in finem, &c. κοπάζειν, quod eſt, ceſſare, quieſcere, ſi fortè verterint LXX, genuinam vulgatamq. verterunt vocis חָדַל ſignificationem. Chryſoſtomus, Alius, inquit, Interpres dixit: Et quieuit in ſeculum. Alius: Sed cùm deſierit huic ſeculo, viuet in æternum. hinc eſt, quòd Iacobus legendum nobis cenſeat, pro *laborabit*, *quieſcet*. Ex Hebręo, inquit, non *laborabit*, ſed *quieſcet*, quod illi oppoſitum eſt, legendum eſt. id enim ad Chriſtum redimentem reſpicit, & ad id quod ſequitur, & viuet adhuc in finem, ſiue, viuet vltrà in ſempiternum, conſpirat. at non æquè, *laborabit*. Itaque Pſalterium emendauit: *Et quieſcet in æternum*. audacter nimis.

117. Ex eo quod ſequitur, *Et viuet adhuc in finem*, Vetus Pſalterium & Romanum tollunt *adhuc*, conſentientibus primæ ætatis Scriptoribus (qui ferè veteri Pſalterio, cui Romanum proximè accedit, vſi ſunt) Arnobio, Ambroſio, Hieronymo, Auguſtino, Caſſiodoro. Neque enim lectum eſt olim, vt nec nunc legitur, in Græcis libris. Verùm, addidit noſtræ editioni Hieronymus, ex Hebræo. id quod loquitur

loquitur aſteriſcus, qui ipſi *adhuc* in antiquis exemplaribus præponitur, Herbipolenſi, Tornacenſi, Lobienſi, Brugenſi. hinc omnibus noſtræ editionis codicibus, quos quidem viderim, additur (Goticum enim Romani Pſalterij exemplar eſſe, multis iam argumentis didiciſſe mihi videor) & à mediæ poſtremęque ætatis Latinis tractatoribus legitur.

Pſ. 48. v. 12. *Vocauerunt nomina ſua in terris ſuis.*] τὸ *ſuis*, Latinorum 118.
exemplarium quædam, D. Ianſenio teſte, tollunt; pleraque, noſtra vniuerſa, legunt. Græcorum librorum, ſex noſtri, cum Baſilio, demunt; tres alij ex noſtris, cum Theodorito & Euthymio, addunt. Latini plerique Patres agnoſcunt: Hebraici & Chaldaici libri omittunt. Legunt autem nonnulli veterum, non *ſuis*, ſed *ipſorum*. Ambroſius: * Inuocauerunt nomina eorũ in terris ipſorum. cuiuſmodi & Auguſtini & Caſſiodori ac Romani Pſalterij lectio eſt. Atque hoc etiam pacto verti ex Græco poteſt· ἐπεκαλέσαντο τὰ ὀνόματα αὐτῶν ἐπὶ τ̃ γαιῶν αὐτῶν. Hebraicè ad verbum eſt: Vocauerunt in nominibus ſuis, aut eorum, ſuper terras.

* Inuocabunt Aug. Caſſ. Rom. Got.

Pſal. 48. v. 13. *Et homo cùm in honore eſſet, non intellexit.*] Coniun- 119.
ctionem *&* multa Latina exemplaria omittunt, Hentenij tredecim, noſtra ſedecim. Sed minùs rectè, quippè quæ legatur in emendatiſſimis quibuſque, noſtris ſedecim, & antiquis Epanorthotæ, ſuffragantibus, Græcis, Hebraicis, & Chaldaicis libris. Hac de re ſcripſit Suniæ & Fretelæ Hieronymus: *homo cùm in honore eſſet*. pro quo in Græco vos inueniſſe dicitis: *Et homo cùm in honore eſſet*. καὶ ἄνθρωπος ἐν τιμῇ ὤν. ſed ſciendum, quòd iſte verſiculus bis in hoc pſalmo ſit, & in priori additam habeat *&* coniunctionem; in fine non habeat. Hæc Hieronymus. In fine verò, ex noſtris Latinis codicibus, vnus Goticus, cum Romano Pſalterio, & vulgatis exemplaribus Græcis, addit *&*: verùm, contra fidem librorum noſtræ editionis; Hebraicorum quoque exemplarium, niſi, coniunctionem, quæ illis in media eſt ſententia, in initium reijcias. אָדָם בִּיקָר וְלֹא יָבִין. Græcus quoque Vaticanæ Bibliothecæ codex (id quod teſtatum facit D. Sirletus) &, inter Græcos expoſitores, Baſilius, inter Latinos, Ruffinus, Auguſtinus, Beda, poſteriori hoc loco coniunctionem omittunt. Sed hîc iterum occurrit Hebraicum illud ex Anglia Pſalterium, legitque וְאָדָם *Et homo*, poſteriori, vt priori loco. dolendum eſt, non fuiſſe illud Hieronymo viſum, vt ſynceram potuiſſet Sophronio dare interpretationem, & germanam Suniæ indicare lectionem. Sed addendum eſt quod maioris eſt ponderis. Hebraicis noſtris codicibus, priori loco legitur וְאָדָם בִּיקָר בַּל־יָלִין, hoc

est, & homo in honore non permanebit; posteriori אָדָם בִּיקָר וְלֹא יָבִין homo in honore & non intelliget. Illi autem Anglicano Psalterio, posteriori loco vt priori, וְאָדָם בִּיקָר בַּל יָלִין legitur. Quinetiam obseruatum est à R^mo D. Lindano, in antiquo illo Portugallicæ Synagogæ Psalterio, similiter vtroque loco בַּל יָלִין scribi. Interpretes septuagintaduos; cùm vtrobiq. οὐ συνῆκε *non intellexit* reddiderint; vtrobique יָבִין legisse, sit verisimile, nisi, fortè, versum vnum alteri similiter legendum, quòd intercalares versus conformes esse soleant, existimarint: vel, eundem vtriusque sensum esse iudicarint. Certè priori loco בַּל־יָלִין, posteriori וְלֹא יָבִין, non tantùm habent nostræ ætatis Hebraici libri, verumetiam vetustissimus quidam qui est in præclarissima Societatis Iesu Louaniensi Bibliotheca. nec hic tantùm, sed & ea exemplaria quibus olim vsi sunt Chaldæus Paraphrastes & D. Hieronymus. Ille namque priori loco vertit ״וּבַר נַשׁ׳ חַיָּבָא בִּיקָרָא *לָא יְבִית ״ Et filius hominis' peccator in honore non permanebit* (significat enim בִּית, Chaldæis, quod Hebræis לוּן, hoc est, pernoctare, permanere, &c.) posteriori ״בַּר נַשׁ׳ חַיָּבָא בִּזְמַן ״דְּאִיתוֹהִי׳ *וְלָא יִתְבַּיַּן ״Filius hominis' peccator, in tempore quo subsistit ipse*, & non intelliget. Hic (Hieronymum puto) priori loco transtulit: Et homo in honore non commorabitur; posteriori: homo cùm in honore esset *non intellexit. sic enim fide dignissima exemplaria octo, quæ apud nos habemus, legunt. Nonum, ex M. N. Hunnæi Bibliotheca, O signatum, priori loco habet: Vt homo in honore non commorabitur; posteriori: homo in honore non commorabitur. Similem reddidit, haud dubiè scriptor, posteriorem locum priori. nam & quod sequitur, ita scripsit posteriori, vt est priori in loco*: Assimilatus est iumentis, exequatus est. cùm hæc, in aliis codicibus, prioris solius loci sit lectio; posterioris verò: 'Comparauit se' iumentis & 'silebitur'. Non semel aduerti, illũ Hieronymiani Psalterij scriptorem in mutando liberiorem fuisse. Non est itaq. mutandus, aut corruptelæ arguendus, Hebraicus textus, etsi non eodem modo vtroque habeat loco. Nam, neque in canticis, intercalares versus, ita sibi mutuò respondent, vt nulla vnquam voce discrepent; quinimò frequenter videmus, eos nonnihil, pro loci opportunitate, mutari. Et, si quis rectè consideret, optimè conuenit, prius יָלִין, posterius יָבִין. Cùm enim dixisset propheta, impium, famæ quæ ad posteros perueniret studio, suum terris indidisse nomen, conuenienter subiecit, eum in honore non perduraturum, quinimmò non pluris quàm bestiæ faciendum quibus se similem fecit. Huius autem causam, eadem penè repetita sentẽtia, eleganter in psalmi fine expressit: Quia, cùm

״וְגַבְרָא *עִם צַדִּיקַיָּא
״Et vir. *Nebiense Psalt. cum Venet.*
*cum iustis. *Neb. Ven.*
״גַּבְרָא
״וּגְבַר
״דְּאִיתֵיהּ
*בִּיקָרָא
״Vir. *Ven.*
״Et vir. *Neb.*
*in honore, *Neb. Ven.*
* *& R.*
**Hebraicè similiter vtroq. legitur loco.*
״Cõparatus est *R. Arg. Torn.*
״silebit *R.*
״similabitur *1 MS.*

cùm in honore propter diuitias eſſet, non fuit intelligens, ſed pecudum vitam imitatus, ſeſe ſimilem illis fecit. Cæterùm, non eſt mutandus Latinus textus, nimirùm, qui ex LXXII Interpretibus, quos eo modo tranſtuliſſe concors ſententia eſt, redditus ſit.

Pſal. 51. v. 2. *Venit Dauid in domum Abimelech.*] *Abimelech* ſcribunt 120.
Latina pleraque exemplaria, cum Arnobio, Caſſiodoro, Beda, Haymone, Remigio, Thoma & Brunone, conſentientibus noſtris Græcis antigraphis, & Apollinaris Pſalterio. Codicis verò Lobienſis Gallicum Pſalterium & Romanum, Baſileenſia*, item & Quenteliana Biblia, & antiqua Epanorthotæ exemplaria, legunt *Achimelech*, cum S. Hilario inter Latinos, & Theodorito atque Euthymio inter Græcos, conſpirantibus Hebraicis, Chaldaiciſque libris Primi Regum libri capite 22, vbi hiſtoria & verba Doeg, quæ pſalmi titulus recitat, commemorantur, Hebraici, Chaldaici, & Latini codices, *Achimelech* concorditer legunt: atque, eo capite quod præcedit, ſimiliter. Græci autem libri, mirum in modum variant. Aldinum exemplar & Argentoratenſe, viceſimo-primo capite legunt ἀβιμέλεχ; viceſimo-ſecundo ἀχιμέλεχ. Baſileenſe, vtroque capite habet ἀβιμέλεχ, excepto 14° verſu 22^{i} capitis, cui eſt ἀχιμέλεχ. In Argentoratenſi, capitis 22^{i} primo loco, hoc eſt, verſu nono, ex Vaticano caſtigatum habemus ἀβιμέλεχ, quo modo Theodoritus, in hoc Hiſtoriæ Regum loco, vbi Doëgis ad Saulem verba narrantur, eſſe, monet. Regium ex Complutenſi conſtanter ſcribit ἀχιμέλεχ, id quod genuinum magis eſſe videtur. Nam & Enarratores, Hilarius, Hieronymus, Auguſtinus, qui Græcis aut ex Græco verſis libris vſi ſunt, in Regnorum libro Achimelech ſe legiſſe ſignificant. Itaque, Pſalterium R^{mi} D. Lindani opera caſtigatum, legit: *Venit Dauid in domum Achimelech.* Cæterùm, D. Auguſtinus, quia in Pſalmorum codicibus, magis *Abimelech* quàm *Achimelech* inuenit, *Abimelech* potiùs exiſtimat ſcriptum, & in myſterio mutatum à prophetico ſpiritu germanum ſacerdotis nomen, ne tanquam res hiſtoriæ perſequaris, & ſacrata vela contemnas. quam ob cauſam etiam, in 33^{ii} pſalmi titulo, *Abimelech* pro *Achis* poſitum arbitratur. Verùm, non magis à myſterio alienum eſt *Achimelech* nomen quàm *Abimelech*: & quemadmodum Auguſtinus myſterium *Abimelech* nomine ſignificatum prodit, ita Hilarius ſacramentum *Achimelech* nomine tectum retegit. quanquam, cùm, ita vt hiſtoria habet, ſcribitur, non vſque adeò ad indaganda myſteria vrgeamur. Sed parum mouet, quòd plures codices *Abimelech* habeant, cùm quotidie comperiamus, meliorem numerum à maiore ſuperari. Hæc dico, ſalua doctiſſimi iuxtà ac ſanctiſſimi Auguſtini reueren-

* *ante annos 74. excuſa.*

reuerentia, qui agnoſcit etiam non abſurdè ſentiri, propter nominis ſimilitudinem, & vnius ſyllabæ differentiam, titulos variatos. Porrò, non accidit varietas, ex vicinitate Hebraicarum litterarum ב & כ, id quod Hieronymo adſcriptus commentarius notat: *Venit*, habet, *Dauid in domum Abimelech*. In Regnorum libro, & in ipſo Hebraico Pſalterio, *Achimelech* (hoc enim modo legendum eſſe, etiam ordinaria Gloſſa, in qua hæc referuntur, & Petri Lombardi collectanea, comprobent) ſcriptum eſt: ſed quoniam beth ב & caph כ apud Hebræos litteræ modico apice diſtinguuntur, ideò error faciliùs obrepſit. Craſſus ſanè hoc loco, eius, qui errorem redarguit, error, quem non facilè Hieronymo adſcripſerim. Non enim per כ, ſed per ח, Achimelech ſcribitur. Exiſtimant autem, Theodoritus, Euthymius, atque Epanorthotes, binominem hunc fuiſſe, dictum & Abimelech & Achimelech. Theodoritus quidem, quia in 51. Pſalmo vocetur Achimelech: in Regū verò prima hiſtoria, Doim, apud Saulem, Abimelech accuſaſſe legatur. Epanorthotes autem, quia, vt inquit, iuxta Hebræum & Hieronymum, 1. Paralip. XVIII. g. *Abimelech* iſte dicitur, id eſt, pater meus rex, qui II. Regum VIII, *Achimelech*, id eſt, frater meus rex, appellatur. Atqui, non fuit iſte Achimelech, ille cuius meminit Pſalmi titulus. Is enim cuius meminit titulus, regnante Saule Sacerdos maximus fuit, atque à Doege Saulis iuſſu interfectus eſt, antequam conſequeretur regnum Dauid: ille autem cuius mentio eſt 2. Regum 8. & 1. Paral. 18, iſtius fuit nepos, ex filio Abiathare, & pontifex adepto regnum Dauide. Hieronymus, ſiue quiſquis Author eſt quæſtionum Hebraicarum in libros Paralipomenon, non aliud dicit, quàm, eum qui in Regum dicitur Achimelech, in Paralipomenon vocari Abimelech. Sed quemadmodum, nepos, & Abimelech dictus eſt & Achimelech: ſic potuit & auus vtroque nomine vocatus fuiſſe. Verùm, ad hoc non cogunt nos Hebraici libri, conſtanter enim Achimelechem vocant, niſi 53. Pſalmi titulus, vbi *Abimelech* legitur, de hoc, non de Achis Gethæorum rege, intelligendus ſit, vt interpretantur nonnulli.

[Margin: אֲחִימֶלֶךְ *Euthymius in Pſal. 33.* — *1. Paral. 18. v. 16.* *2. Reg. 8. v. 17*]

121. Pſal. 53. v. 7. *Auerte mala inimicis meis*. Sic, cum Enarratoribus, Caſſiodoro, Beda, Haymone, Remigio, & Brunone, multa manuſcripta. Sed correctiora, ſuffragantibus Hilario & Auguſtino (non enim textus ſequendi, ſed commentaria introſpicienda ſunt) *Auertet* habent. Brugenſe, Lobienſe, & antiqua Epanorthotæ. Atq. hæc Græcorum codicum lectio eſt ἀποστρέψει τὰ κακὰ τοῖς ἐχθροῖς μου. quam exponens Euthymius, ait: Illa nimirum mala, quæ illi aduerſum me meditabantur, in eos cōuertet. Apollinaris traduxit κήδεα δυσμενέεσσιν

ἀποστρέ-

ἀποστρέψειας ἐμοῖσιν. Hebraicè ſimiliter eſt, ישוב הרע ונו׳, id eſt, reuertetur malum ad inimicos meos. vel, vt legunt (nam illo modo ſcribunt) יָשִׁיב הָרַע לְשֹׁרְרָי reddet, aut, conuertet malum in inimicos meos. *Reddet*, non *redde*, Hieronymus vertit, ſi Epanorthotæ & caſtigatioribus exemplaribus fides habetur. ad eundem modum Chaldaicè eſt יְתִיב בִּישׁ לִמְעִיקַי conuertet malum in eos qui affligunt me. vel, vt in Veneta editione eſt, יְתוּב בִּישָׁא reuertetur malum, &c. Græca Regis editio, cum Complutenſi, pro ἀποστρέψει, habet ἀποστρέψῃ, id quod transferunt *auertes*: ſed rectiùs transferatur *auertat*, tam ſi Græcum quàm ſi Hebraicum attendatur. Veriſimilior igitur Latinorum codicum lectio eſt *auertet*. *Auertet* autem *mala inimicis meis*, hoc eſt, detorquebit mala in inimicos meos. Exiſtimarim *auertet* in *auerte* mutatum, quòd ſequatur: *In veritate tua diſperde illos*. Sed non eſt infrequens Pſalmographo ſubita perſonæ mutatio. Hilarius, expoſito illo *Conuertet mala inimicis meis*: dehinc, ait, rurſùm fit ad perſonam Dei, ad quem primùm deprecatio erat cœpta, conuerſio: *In veritate tua diſperde illos*. Qua in parte, non eſt addenda *&* coniunctio, quam Epanorthotes, cùm ex fontibus, tum ex verioribus exemplaribus, omittendam admonet: nec, cum Auguſtino, legendum eſt *virtute*, haud dubiè enim codicis mendo falſus eſt: nec denique, quæ quorundam fuiſſe videtur lectio, ſcribendum eſt *diſperge*. Hebræa namque vox צְמֵת, & Græca ἐξολόθρευσον, diſperdere ſignificant.

Pſ. 54. v. 4. *Quoniam declinauerunt in me iniquitates.*] Multi Latini 122.
codices, cum Beda & Remigio, plurali numero legunt *iniquitates*, quibus Græci quidam adſtipulantur. Epanorthotes: Græcus, inquit, habet *iniquitates*. Pſalterium Græcum manuſcriptũ Tornacenſis exemplaris; item id quod Pariſiis excuſum eſt, atque ex S. Victoris codice emendatum; illud etiam quod eſt in Hieronymi operibus ex Cheuallonij editione; denique id quod ſeparatum excudit Stelſius anno 43, plurali numero primoque caſu legunt ἀνομίαι. ὅτι ἐξέκλιναν ἐπ' ἐμὲ ἀνομίαι. quam lectionem & Euthymius agnouit. Quædam, ait, exemplaria *iniquitates* habent, in recto caſu, & tunc expone; quòd iniquitates, hoc eſt, iniqui homines moti ſunt contra me. Alij Latini libri, numero ſingulari ſcribũt *iniquitatem*. antiqui Epanorthotæ, duo Pariſienſium, vnus Hentenij, vnus noſter, cum Gallico Pſalterio ex Iacobi editione. hoc modo, ex commentarijs, legiſſe coniicias, Hilarium, Hieronymum, & Caſſiodorum. huic lectioni conformiter, habent complura exemplaria Græca ἀνομίαν. quæ & Euthymij prior eſt lectio. huic cõſonat quod Hebraicè eſt כִּי יָמִיטוּ עָלַי אָוֶן quoniam voluent (futurum pro præſenti aut præterito)

Haymo vtrinſque meminit lectionis. Vet. Su. Ge. ar. Brug.

ſuper me iniquitatem . item quod Chaldaicè : Quoniam teſtificabuntur contra me שִׁקְרָא mendacium. Non malè igitur D. Lindanus Pſalterium correxit : *Quoniam declinauerunt in me iniquitatem*. Sed etſi *iniquitates* legendum eſſet : exiſtimarem , cum D . Ianſenio , non primo caſu intelligendum ; quin potiùs Græcos codices , quibus ἀνομίαι legitur , deprauatos ex ἀνομίαν. ſunt enim ι & ν Græcæ litteræ figura admodum ſimiles , præſertim , ſi , ipſius iota , inferior pars , nonnihil , vt fit , eleuetur. Apollinaris carmine reddidit · οὕνεκεν ἀμπλακίας μοι ἐπικλίνεσκον ἀνιγράς.

123. Pſ. 54. v. 17. *Ego autem ad Deum clamaui, & Dominus ſaluabit me.*] Alij codices habent: *Et Dominus ſaluauit me*, ita vt præteritum præterito reſpondeat. antiqui Epanorthotæ, quatuor Pariſienſium , ſex Hentenij, nouendecim noſtri . Atque hoc modo, Haymo Alberſtattenſis , & Remigius Antiſſiodorenſis, legunt . Græcis etiam duplex eſt aoriſtus ἐγὼ πρὸς τὸν θεὸν ἐκέκραξα, καὶ ὁ κύριος ἔσωσέ με . ſic enim Vaticanum exemplar ſcribit. alia , Apollinari & Euthymio ſuffragantibus, habent καὶ ὁ κύριος [a] εἰσήκουσέ μου. hinc veteris Latinorum Pſalterij tranſlatio fuit: Et Dominus exaudiuit me, quam, Arnobius, Hilarius , Auguſtinus , Caſſiodorus , & Romanum Pſalterium , ſequuntur. Sed , quid Arnobium, vt cæteris antiquiorē, ſtudioſè præpono, cùm non conſtet ſatis , illius eſſe Arnobij commentaria , qui Lactantii præceptor fuit ! nam in Pſalmi 109. commentario, Photinum nominatim confutat . Altera Græcorum lectio, ex qua fortaſſis noſtra fluxit verſio, Hebraicis & Chaldaicis conſonat libris : quibus tamen duplex eſt futurum, ſed, quæ rectè pro præteritis accipiantur, vt etiam Hebraicus Scholiaſtes indicat.

[a] Epicuſen. Tern.

124. Pſ. 55. v. 4. *Ab altitudine diei timebo*. hæc Latinorum codicum noſtræ editionis conſtans ſcriptura eſt. hoc tantum inuenio varietatis, quòd affirmando quidam, quidam interrogando ſcribant. hac inter veteres Ruffinus vſus eſt, & vt interrogationem interpretatus eſt. Eſt & Latinorum Tractatorum mediæ poſtremęque ętatis, eorum nempe, qui noſtræ editionis Pſalterio vſi ſunt , lectio . Græci autem plerique libri , cum Euthymio Græco Tractatore, τὸ *ab altitudine* , iungunt ſuperiori verſiculo · ὅτι πολλοὶ οἱ πολεμοῦντές με ἀπὸ ὕψους · quoniam multi bellantes aduerſum me ab altitudine. Tum, ei quod ſequitur, negationem addunt · ἡμέρας οὐ φοβηθήσομαι , hoc eſt , dies , vel , die non timebo. & quidem in omnibus Græcis libris quos vidimus negatio legitur, conſentientibus Græcis authoribus , Euthymio , Theodorito , & Apollinari . De quo , ad Suniam Hieronymus : *Quoniam*

multi

multi bellantes aduerſum me, ab altitudine diei timebo. Et dicitis in Græco vos inueniſſe ὅτι πολλοὶ πολεμοῦντές με, ἀπὸ ὕψους ἡμέρας οὐ φοβηθήσομαι, id eſt, non timebo. quod additum eſt. Et eſt ordo: Quoniam multi dimicant aduerſum me, idcirco ego ab altitudine diei timebo: hoc eſt, non bellantes aduerſum me, ſed tuum excelſum timebo lumen. Quibus verbis, Hieronymus, & reiicit negationẽ, & vulgatam noſtram exponit diſtinctionem, ea quæ, etiam quorundam eſt Græcorum librorum, atq. Enarratoris Theodoriti. Hebraïcis libris, vt non eſt negatio, Latinis codicibus conformiter: iſta eſt diſtinctio, quam Euthymij & plerorumque exemplarium Grçcorum eſſe diximus. ſed facilè diſtinctio variatur. Clariſſimè atque integerrimè locum hunc ex Hebræo Hieronymus reddidit: Multi enim qui pugnant contra me altiſſime. Quacunque die territus fuero, ego in te confidam. Simili modo Chaldæus: Quia multi pugnant contra me Deus altiſſime, cuius ſedes in excelſo. Die quo timuero, ego ſuper te confidam. Quod Hieronymus & Chaldęus legerunt מרום, vt punctati ſunt noſtri libri, LXXII. מרום legerunt. illud, *altum*; hoc, *ab altitudine* ſignificat.

Veteris Latinorum Pſalterij lectionem, fortaſſe non inutile fuerit addere, quãquam, cùm à noſtra Latina editione & vulgatis Græcis exemplaribus, tum ab Hebræo fonte, longè recedat. à ſeipſa etiam non parum diſſentiat: aliter enim Hilarius legit, aliter Auguſtinus, aliter Hieronymus, ſi tamen Hieronymi in Pſalmos commentarius eſt: Hilarius legit: Conculcauerunt me (hîc enim paulò altiùs repetere cogimur Pſalmi verba) inimici mei tota die. Ab altitudine dierũ non timebo. Quia multi qui debellant me timebunt: ego verò in te ſperabo. Hieronymus: Concul. me ini. mei tota die: ab altitudine diei timebo. Quoniam multi bellantes aduerſum me ad altitudine diei timebunt: ego verò in te ſperabo. Auguſtinus: Conculc. me ini. mei to. die ab altitudine diei. Quoniam multi qui debellant me timebunt: ego verò in te * ſperaui Domine. Quomodo etiam habent, vetus Iacobi Pſalterium (ſed id ex Auguſtino deſumtum ſuſpicor) Caſſiodorus Senator, & Romani Pſalterij, quæ habemus, exemplaria, Goticum, Lobienſe, Tornacenſe, Stapulenſe. Teſtatur Illuſtriſſimus Dominus Sirletus, non deeſſe Græcum codicem qui habeat ὅτι πολλοὶ οἱ πολεμοῦντές με, φοβηθήσονται. ἐγὼ δὲ ἐπὶ σοὶ ἐλπιῶ. hinc illa fortaſſe veteris Pſalterij lectio, quam integriorem habuiſſe videtur Auguſtinus. ſed nimis à prototypo diſſonat.

* ſperabo Caſſ. Rom. G. H.

Pſal. 55. v. 13. *In me ſunt Deus vota tua, quæ reddam, laudationes tibi.*] 125.
Tua in Græco non eſt, vt neque in Romano Pſalterio: ſed ex Hebræo

additum est, ab Hieronymo nostræ editionis castigatore. id quod indicat asteriscus, qui est in antiquis libris, Brugensi, Lobiensi, Tornacensi, Herbipolensi. *Quæ* legitur Græcè, sed non est Hebraicè: ideoque ei obelum præfigit Brunonis Herbipolensis Episcopi textus. Hebraicè, versus iste, ad hunc legitur modū: In me Deus vota tua, reddam laudes tibi. Græcè ad istum: In me Deus vota, quæ reddam, laudis tuæ. Latina nostra lectio, ex vtroque accipit aliquid, ex quo facta est obscurior. hinc etiam est; quod fit verisimile; Latinorum codicum ea diuersitas, quòd alij *laudationes*, alij *laudationis* habeant, cuius, Haymo, Lombardus, & Glossa interlinearis, meminerūt. Sex Hentenij & ipse Bibliorum Parisiensium textus, scribunt *laudationis*: vniuersi nostri editionis vulgatæ, *laudationes*, cum V. Beda, Remigio Antissiodorensi Episcopo, Brunone Carthusianorum patriarcha, Iacobo Christopolitano Antistite, & Iohanne præsule Sabinensi. Addo autem, editionis vulgatæ. Nam Romana nostra Psalteria, Goticum, Lobiense, Tornacense, Stapulense, *laudationis* habent: quo modo & Hilarius, qui veteri Psalterio vsus est, legisse videri potest: Non extra se sunt, inquit, ista quæ sperat, nec laudationis vota quæ reddenda sunt extrinsecus capessenda &c. Similia Cassiodorus quoque: Dicit enim, inquit, in se esse vota laudationis, Dei tamen munere contributa, quæ in illa perpetuitate reddenda sunt, quando iam sancti indefessis vocibus persoluent laudis obsequium. Existimarim igitur, Veteris aut saltem Romani Psalterij lectionem esse *laudationis*: nostram verò editionem, emendatam *laudationes*, cùm adderet Castigator *tua*, & transfigeret *quæ*. Sanè, Iacobi editio, & antiquissima Lobiense & Tornacense manuscripta, concorditer, Romano Psalterio *laudationis*, Gallico *laudationes* attribuunt. Sed, cùm variè hac de re doctores iudicent, nihil ego decerno. D. Lindanus correxit *laudationis*: D. Hentenius & Parisienses *laudationes*. Et quidem Hentenius. nam, cùm Parisiensium Biblia, in textu *laudationis*; in margine, cum annotatis 4. exemplaribus, legerent *laudationes*: ipse, hoc in textum retulit; illud verò, cum 6. antigraphis, in margine locauit. Parisienses autem, posterioris editionis textum, ex prioris margine, vt aliàs penè semper, mutarunt.

126. Psal. 56. v. 8. *Cantabo & psalmum dicam Domino*. sic, quidam libri, cum Cassiodoro Romano Senatore, & Remigio Antissiodorensi Episcopo. ad quem modum apud Hilarium legitur: *Cant. & psal. dicam tibi*. Alij verò libri, nec *Domino*, nec *tibi* agnoscunt; dumtaxat *Cantabo & psalmum dicam* legunt. tres Parisiensium, viginti octo nostri: quibus, Ruffinus, Augustinus, Haymo, Bruno, Lombardus,
Ludol-

Ludolphus, Pelbartus, Paſtura, ſuffragantur. Suffragantur & Hebraici ac Chaldaici libri. Denique, etiam Græci, cum Græco enarratore Euthymio. ſed aliud quiddam (quod ipſum aut ſimile, etiam Apollinaris & Theodoritus legerunt, &, quod mirum eſt, inter Latinos, Richardus Pampolitanus) adijciunt· ᾄσομαι καὶ ψαλῶ ἐν τῇ δόξῃ μου, cantabo & pſalmum dicam in gloria mea. id quod, rectè, à Vaticano exemplari omittitur. eſt enim ex 107. Pſalmo huic adiectum: quemadmodum ἐξεγέρθητι ἡ δόξα μου, exurge gloria mea, ex hoc illi adiectum, nobis, poſt D. Hieronymum, videtur, quanquam, in
Hebraico ex Anglia Pſalterio, vtroque Pſalmo legatur. Itaque, &, quod pleriſque Græcorum libris additur ἐν τῇ δόξῃ μου, transfodiendum eſt: &, quod quibuſdam Latinorum codicibus legitur *Domino*, iugulandum eſt. Sanè, à Dominis Hentenio & Lindano reiectum eſt: &, Lobienſe, Tornacenſe, manuſcripta, ac Iacobi editio, concorditer; Romanæ Pſalmodiæ *Domino* addunt; Gallicanæ, quæ noſtræ eſt editionis, demunt.

Hieron. ad Suniam.

Pſal. 57. v. 7. *Deus conteret dentes eorum in ore ipſorum: molas leonum confringet Dominus.*] Antiqua Epanorthotæ exemplaria ſcribunt: *Molas leonum confregit Dominus*, quæ & Brugenſis manuſcripti lectio eſt, quanquam alteram quoque annotatam habeat. Lugdunenſia etiam Biblia anni 1522, & Gloſſa ordinaria anni 1540, in margine, aliâs *confregit* legi notant. Atque hæc Tractatoris Caſſiodori dilucida eſt lectio. Videtur & Remigij Antiſſiodorenſis fuiſſe: *Et molas leonum*, inquit, id eſt, violentas & apertas damnationes, vt, Crucifige, Crucifige, *Confringet Dominus* quando reſurrexit, & mors illi vltrà non dominata eſt. ſimilis eſt Richelij commentarius. eſt autem hæc lectio, Græcis libris conſentanea: iis enim, priori verſus parte, futurum συντρίψει; poſteriori, aoriſtus συνέθλασεν, legitur. quibus, Euthymius, Græcus author, conſentiens, ſcribit: Illud etiam conſidera, quomodo aliquando Propheta, in futuro tempore dicat *conteret*: & aliquando in præterito *confregit*. huiuſmodi enim eſt Prophetarum mos, vt ſæpius diximus. Arnobius, Hieronymus, & Beda, duplex habent futurum. Hilarius & Auguſtinus, duplex præteritum. Hebraicè vtrumque imperandi modo legitur: Deus *excute* dentes eorum *ex* ore eorum: molares *leonum* confringe Domine. quæ Hieronymi & aliorum interpretatio eſt. Nota autem, Anglicano codici, pro נְתוּץ ſcriptum נְטשׁ. 127.

* contere
* in
* catulorum leonum

Pſal. 61. v. 5. *Cucurri in ſiti*, conſtanter ſcribunt Latini codices, 128.
vnanimiter exponunt Latini tractatores. hoc igitur modo Latinus

S Inter-

ˈδίψει. Gq. Interpres reddidit. Eſt autem Græcè ἔδραμον ἐν ˈδίψῃˈ. id quod toti-
dem verbis in carmen tranſtulit Apollinaris. Id verò, tam *cucurrerunt*
in ſiti, quod textus conſequentia exigere videtur, quàm *cucurri in ſiti*,
verti poteſt (quod etiam Ambroſius annotauit) eſt enim, aoriſti ſe-
cundi tertia pluralis, par primæ ſingulari. Itaque, Græci Enarrato-
res, Baſilius, Theodoritus, atque Euthymius, *cucurrerunt in ſiti*, in-
telligunt atque exponunt. Atque hoc modo intelligenda vertenda-
que Græca, Hebræa, ex quibus illa reddita ſunt, docent. neq. enim
ambiguum eſt יִרְצוּ כָזָב. Id autem alij interpretantur: Placuerunt
ſibi in mendacio (quod Symmachi; Ambroſio teſte; atque Hierony-
mi eſt) vel, diligunt, ſeu, volunt mendacium. Nam רָצָה plerum-
que, velle, placere, ſignificat; aliquando, ambulare, currere. Aut
fortaſſe legerunt LXXII. יָרֻצוּ à themate רוּץ, quod propriè denotat
currere. כָזָב veritatis defectum, id eſt, mendacium, ſignat: LXX.
verò ad potus defectum, id eſt, ſitim tranſtulerunt, ſubaudita beth,
præpoſitione *in*.

129. Pſal. 61. v. 9. *Deus adiutor noſter in æternum.*] Romana Pſalteria omit-
⁻Gallic. Aug. Gq. H. C. tunt τὸ *in æternum*. ⁻ *quia*ˈ, habent, *Deus adiutor noſter* ⁻ *eſt*ˈ; Goticum,
⁻Gallic. Aug. G. H. C. Lobienſe, Tornacenſe, Stapulenſe (Goticum eſt manuſcriptum,
quod in Bibliorum margine notatum eſt) idque conformiter Pſal-
terio veteri, quo, Caſſiodorus, Auguſtinus, Hilarius, & Arnobius,
vſi ſunt (quanquam, Veterine, an Romano Pſalterio, Caſſiodorus
ſit vſus, multum ambigam) & conſentaneè Græcis codicibus, qui-
⁻Gq. ˈὑμῶν. ο. bus ferè non aliud legitur, quàm ⁻ ὅτι ὁ θεὸς βοηθὸς ˈἡμῶνˈ. Noſtræ edi-
tionis Pſalteria, addunt quidem *in æternum* (quemadmodũ & apud
Ruffinum ac mediæ poſtremæq. ætatis Latinos tractatores reperitur)
ſed obelo confodiunt, quæ notis huiuſmodi ſignantur, Iacobo teſte.
nos, id, in vno Herbipolenſis Epiſcopi Pſalterio, vidimus. Eſt au-
tem obelus præfixus, ex Hieronymi ſententia, qui ad Suniam & Fre-
telam ſcripſit: In 61: *Quia Deus adiutor noſter in æternum*. pro quo in
Græco ſit ὁ θεὸς βοηθὸς ἡμῶν, id eſt, quia Deus adiutor noſter. ergo *in*
æternum obelus eſt. hæc Hieronymus. Videtur autem ex eo additum,
quòd Hebraice ſit *ſela*. אֱלֹהִים מַחֲסֶה לָּנוּ סֶלָה Deus ſpes noſtra, Se-
la. *Sela* quidam interpretantur *in æternum*. ex quibus Chaldæus para-
phraſtes eſt (*Deus*, habet hoc loco, *ſpes noſtra in æternum*) Alij, quod
idem vnum eſt, reddunt *ſemper*. ex quibus ſunt, Aquila & Hierony-
mus. vt ſignificetur, ſempiterna eſſe quæ dicta ſunt. LXX. διάψαλμα
transferunt. vnde, Græca antigrapha, Vaticanum & Nebienſe, &
Latina exemplaria, Brugenſe, Lobienſe, Tornacenſe, Herbipolenſe,
huic loco *Diaplaſma* adiiciunt, quod & Hilarius ac Caſſiodorus
agnoue-

nouerunt. Græca Tornacensis manuscripti editio addit *is ton eona*, quod est, *in æternum*.

Psal. 63. v. 7. *Defecerunt scrutantes scrutinio.* Hæc communior est 130.
lectio. Quædam verò exemplaria legunt: *Defecerunt scrutantes scrutinia*: vnum Parisiensium, Moguntinum; tria Hentenij, tria nostra, Lobiensis codicis Gallicum Psalterium, Cathenæ Francisci de puteo adiunctus textus, & Psalmi R^mi D. Lindani; consentientibus Enarratoribus, Beda, Remigio, Ludolpho, Richelio, & Pastura. his accedit Romanũ Psalterium, quod, cum Cassiodoro Senatore, singularis numeri quarto casu, habet: *Defecerunt scrutantes scrutinium.* quo modo & latum Plantini antigraphum legit. Suffragatur eisdem, D. Augustini lectio: Defecerunt scrutãtes scrutationes. consonant Greci libri· ἐξέλιπον ἐξερευνῶντες ἐξερευνήσεις. quibus Euthymius monachus adhæret, qui exponens ait: hoc est, Defatigati sunt quærentes dolosas artes. Apollinaris carmine in hunc modum reddidit· οἱ δ' ὀλιγηπελέεσκον ἀπειέσιτα μαστεύοντες, Sed defecerunt intermina perquirentes. Hebraicè est תַּמְנוּ חֵפֶשׂ מְחֻפָּשׂ. quod Felix interpretatus est: Perfecerunt scrutinium inuestigatum. Alius: Exequuntur quod scrutando excogitatum est. Hieronymus, vt LXXII, transtulit: *Defecerunt scrutantes* ª *scrutinio* ª. nam תָּמַם, à quo deducunt תַּמְנוּ, quandoque deficere significat. Putant autẽ, Nun, aut loco alterius mem *, aut loco dagesch, quod ipsi mem insigendum erat *, positum, quemadmodum & in Numeris, capitis 17. versu 13. Hebraica nostra manuscripta Psalteria, Anglicanum, & alterum Societatis Iesu, scribunt· ח׳ מ׳ טַמְנוּ (quamquam, illud Societatis, videatur ח supra scriptum habere) quod est, occultauerunt scrutinium inuestigatum, præsertim si per cametz legas טָמְנוּ. sed, punctum cametz, Anglicanus codex non agnoscit. Atque hanc *tamenou*, per ט litteram, scriptionem, videtur & Felix Pratensis obseruasse, cuius altera ad marginem versio est: Absconderunt scrutinium inuestigatum. Immo, D. Bredembachius, hanc pro Hebraica lectione recitat atque interpretatur. Porrò, vt ad Latinorum codicum varietatem redeamus, eõdem ferè recidit, vtriusq. lectionis, *scrutinio*, *scrutinia*, sensus. Significatur enim vtraque, diligentissima perscrutatio, perinde ac si diceretur, quod sæpe aliàs occurrere solet, defecerũt scrutando scrutantes. Si verò referre placeat *scrutinio*, nõ tam ad *scrutantes*, quàm ad *defecerunt*, etiam hoc ex altera satis intelligitur lectione. Defecerunt enim scrutantes scrutinia, in scrutinijs vtique. Defecerunt autem in scrutinijs, vel quia consilium commodum inuenire non potuerint: vel quia inuentum commodè perficere non quiuerint.

Vtramque lectionem P. Lombardus agnoscit.

ª scrutinium R.
ª scrutationes o.
* תַּמְמוּ
* תַּמּוּ

131. Pſal. 63. v. 7. *Accedet homo ad cor altum.* ea frequentior eſt Latinorum codicum ſcriptura: quæ & eorum commentariorum eſſe videtur, quæ Hieronymo adſcribuntur. Si, habent, cum ſapientia Dei ad alti cordis intellectum quis accedens, iſta diſcriminet, id eſt, veritatem ac falſitatem diſcernat, tunc Deus exaltabitur. huic ſimilis eſt ea littera, cuius Hugo Cardinalis meminit: *Ad cognitionem altam.* Altera eſt non paucorum exemplarium ſcriptura: *Accedet homo & cor altum.* Sic enim antiqua Epanorthotæ; quatuor Pariſienſium, Vet. Di. o. M. Ge. L. ar; Duo Hentenij, quorum alterum, haud dubito, Atrebatenſis Collegij eſt; tria aut quatuor noſtra, Brugenſe, Gallicum codicum Tornacenſis & Stapulenſis, Romanum Lobienſis. Sic Lugdunenſia Biblia, aliàs legi, in margine notant. ſic denique, in quibuſdam Benedictinorum Pſalteriis, D. Ianſenius reperit. hæc eſſe videtur, commentariorum Arnobio attributorum, lectio. Videntes, habent, ſe defeciſſe, & hominem accedere ad ſuperiorẽ gradum iuſtitiæ, faciunt ei cor altum, vt per elationem cordis eius exaltet ſe Deus ab eo. hanc ſecuti ſunt Bruno & Richelius: vtramque exponunt Petrus Lombardus, Haymo, & Remigius. D. Auguſtinus quid legerit difficulter ſtatui poſſet. *ad* conſtanter in commentarijs eius repetitur: *&* autem legendum, ex ipſa commentariorum enarratione, R^mus^ D. Ianſenius, oſtendere adnititur. Certè, V. Beda, dum eam, quæ ex Auguſtino ſumta eſſe videtur, explicationem, profert, diſertè *& cor altum* legit atq. exponit, ſubiungitque: habet noſtra tranſlatio: *Ad cor altum*, quod ſatis congruè legi poteſt ſic &c. Theodoritus atque Euthymius Græci Tractatores, *& cor altum* legunt. Sic & Græci codices habent· προσελεύσεται ἄνθρωπος ϗ καρδία βαθεῖα. Notatum habemus, Vaticano exemplari καρδίᾳ legi. id quod conuenire non videtur, niſi legas προσελεύσεται ἄνθρωπος καρδίᾳ βαθείᾳ; aut προσελ. ἄνθ. καὶ καρδίᾳ βαθείᾳ. ſ. προσελεύσεται. quibus modis, lectioni, *ad cor altum*, ſuffragetur. Græcum Apollinaris carmen eſt νειόθεν ἴδμονα μῆτιν ἔχων προσελεύσεται ἀνήρ. cuius ſenſus eſt: Accedet vir prudenti conſilio ex imo (petito) inſtructus. Hebraici codices habent וקרב, איש ולב עמק, quod eſt: Et accedet homo & cor altum. LXXII. legerunt וְקָרַב quod eſt *& accedet*, vel יִקְרַב quod eſt, *accedet*. Noſtra Biblia וְקֶרֶב punctata ſunt. itaque transfert Felix: Et interius viri & cor profundum. ſubaudi ex præcedentibus, *perſecerunt.* Alius: Etiam intimum cuiuſque & cor profundum. ſ. exquirunt. Senſus eſt: Inquiſierunt vel inquirunt quidquid humano ingenio humanaque diligentia inueniri poteſt. Ad ſimilem modum & Hieronymus interpretatus eſt: *" Cogitationibus' ſingulorum & corde profundo. ſ. defecerunt. in peruestigandis, ſcilicet, varijs profundis-

* & 1. *cogitatione ſ.

fundisque conſilijs, defecerunt. Inter hæc autem, Hebræis coniunctio conſtanter legitur (*& cor*) non præpoſitio. quamobrem, caſtigatores, D. Lindanus, Iacobus, Pariſienſes, Pſalterium emendarunt: *Accedet homo & cor altum.* Cuius ſenſus, Euthymio authore, eſt: Ad prauos iſtos peruerſa huiuſmodi conſilia inueſtigantes, accedet homo aliquis, illorum prauitati inſeruiturus: accedet, inquam, homo, qui ſit cor altum, hoc eſt, magni & profundi conſilij. Beda, codicum, quos conſuluit, deprauatione falſus, vt videtur, noſtræ tranſlationi, *ad cor altum*, tribuit. Porrò, non abſimiliter ea lectio intelligi poſſit. *Accedet homo ad cor altum*, vtetur alto profundoque conſilio. Id quod eodem planè modo, priori lectione ſignificabitur, ſi verbum *accedet* ſubaudiendo repetas.

Pſal. 64. v. 1. Tanta eſt in huius pſalmi titulo codicum varietas, 151.
quanta vix alibi. In Latinis Louanienſium Bibliis, ad hunc modum ſe titulus habet: *In finem, pſalmus Dauid, Canticum Aggæi, Ieremiæ, & Ezechiæ, populo tranſmigrationis, quando incipiebant proficiſci.* Quidquid igitur ab hoc titulo, variè legi deprehenderimus, ex ordine proferemus. Latinum manuſcriptum ſericatum Collegij Atrebatenſis omittit *In finem*: quod tamen Græcè, Hebraicè, & Chaldaicè, & aliis pleriſque Latinis exemplaribus, Latiniſque & Græcis Tractatoribus, conſtanter legitur.

Pſalmus Dauid. In Græcis quibuſdam exemplaribus eſt ψαλμὸς ᾠδῆς τῷ δαυίδ pſalmus cantici Dauid: ſed, vt exiſtimo, aut iſtud ᾠδῆς ſuperfluit (certè à S. Victoris Græco codice & aliis quibuſdam tollitur) aut illud ᾠδὴ quod ſtatim ſequitur. Nam, tam Hebraicè quàm Latinè, ſemel dumtaxat legitur. *Canticum*, omittit exemplar Hunnæi C., ſed, cùm ab aliis pleriſque non omittitur, tum Græcè, Hebraicè, & Chaldaicè, legitur.

Aggæum prætermittunt, Lobienſis & Tornacenſis cœnobiorum manuſcripta, Atrebatenſis Collegij ſericatum exemplar, & Herbipolenſis Pſalterium, conformiter Græcis libris, ſimiliterque Hieronymo, Auguſtino, Caſſiodoro, Apollinari, & Theodorito.

Alterum Atrebatenſis Collegij exemplar, pro *Ieremia* nominat *Zachariam*, ab aliis omnibus diſſentiens, niſi quòd Ruffinus varietatem hanc inſinuaſſe videatur. Sericato rurſus, & quidem ſoli, additur *Ieremiæ prophetæ*. Quædam & *Zachariam* & *Ieremiam* nominant, Iacobo de Valentia teſte: ſed, *Zacharias*, neque ab antiquis Tractatoribus, neque à Græcis codicibus, agnoſcitur; poſſet tamen, quod Richelius ſentit, tam Zacharias addi, quàm Aggæus & Ieremias.

Brugenſe manuſcriptum, R. G. & F. Hunnæi, & latum Plantini,

ſuffragantibus, vt apparet, Arnobio, Remigio Antiſſiodorenſi, & Brunone, *Ezechielem* prætermittunt, cuius prætermiſſionem alia complura ſignificare videntur manuſcripta, quę diſiunctiua coniunctione ſcribunt vel *Ezechielis*. qui tamen, à D. Hieronymo, Auguſtino, Apollinari, Theodorito, & Græcis codicibus, concorditer additur. Ruffinus variam agnouit lectionem: Quidam, inquit, tituli, loco Aggæi, ponunt Ezechiel. ſimiliter Beda: Quidam libri, non Aggæum habent, ſed Ezechiel. corruptè autem, pro *Ezechiele*, *Ezechiam* quidam nominant.

Populo tranſmigrationis. ſic & Lobienſis codex*. Græcè eſt ſecundo caſu, τοῦ λαοῦ τῆς παροικίας. nonnulla autem Græca antigrapha præponunt coniunctionem· καὶ τοῦ λαοῦ τῆς παρ. quomodo in Hieronymi commentariis legitur: Et populi de captiuitate. Græca Baſileenſium editio* habet ὑπὲρ τῆς τοῦ λαοῦ παροικίας. ad quem modum Herbipolenſe Pſalterium legit: *de populi tranſmigratione*. Alij quidam Latini codices, cum Caſſiodoro, habent: *de* *populo tranſmigrationis*. Alij verò non pauci, cum V. Beda, Remigio Antiſſiodorenſi, & Brunone Carthuſiano, ſcribunt: *De verbo* *peregrinationis*. Vtriuſque lectionis Richelius meminit, & longè ante Richelium Ruffinus: Vbi, inquit, hic dicitur *de verbo peregrinationis*, quidam dicunt *ex populo tranſmigrationis*, vbi, etſi verba diſcrepant, ſententia non diſcordat. Plurimi autem libri, cum Ordinaria Gloſſa & Hugone Cardinali, vtramque iungunt, & ferè diſiunctiua coniunctione: *De verbo peregrinationis*, *vel de populo* *tranſmigrationis*. Videtur autem illud *de verbo peregrinationis*, altera eſſe ex Græco tranſlatio, ex eo originem habens, quòd ſit Græcè, pro λαοῦ, lectum λόγου.· ὑπὲρ τοῦ λόγου τῆς παροικίας, hoc eſt, pro, aut, de verbo, ſeu, negotio peregrinationis. Coniuncta eſt autem, vt videtur, vtraq. tranſlatio, altera quæ in margine aut inter lineas notata erat, in textum aſſumta. Vtra verò aſſumta ſit, dici non facilè poteſt; ſed hoc certum eſt, pleroſque eorum librorum, qui vtramque connectunt, Haymone ſuffragante, priorem habere *de verbo peregrin.* poſteriorem cum diſiunctiua coniunctione, *de populo tranſmigrationis*; ita vt hæc videatur, quemadmodum ad marginem notata erat, in textum relata. Brugenſe etiam manuſcriptum, omnium facilè accuratiſſimum, cum reliquis quæ Ezechielem prætermittunt, & Beda, Remigius, ac Bruno, id ſolum *de verbo peregrinationis* agnoſcunt. non id tamen præferendum aſſero.

Quando incipiebant proficiſci. Alij libri, *cùm* *inciperent* *proficiſci*. Tornacenſis codex cum Auguſtino, *cùm inciperent exire*. Græcè eſt, ὅτε ἔμελλον ἐκπορεύεσθαι, quando erant exituri.

Porrò hæc in Hebraicis & Chaldaicis codicibus non leguntur.

Non

* anni 1550.

Ex *Aug.* *Torn.*

transmigrationis. 1 *MS.*

& de populi tranſmigratione. *Lind.*

murmurationis o.

inciperet. 2. *MS. Hier.*

Non aliud namque in titulo habent, quàm: *In finem, psalmus Dauid, canticum.* Theodoritus Græcus author: In nonnullis, inquit, exemplaribus adiungitur: canticum Ieremiæ, & Ezechielis, & populi peregrinantis, cùm profecturi essent. hæc non leguntur, neque in Hebraico, neque in aliis Interpretibus, neque apud LXX in sextuplici. Testatur Card. Sirletus, Vaticanæ Bibliothecæ Græco codici, non aliud legi, quàm εἰς τὸ τέλος, ψαλμὸς ᾠδῆς τῷ Δαβίδ. Quæ vltrà adduntur, D. Hilarius Latinus enarrator non agnoscit. Nos ea, obelis confossa, in Latinis Psalteriis Lobiensi & Herbipolensi, vidimus. Videntur autem Nicolaus de Lyra & Iacobus de Valentia significare, hæc, Latinis quibusdam exemplaribus deesse. immò, Iansenius, Latinorum, ac Græcorum, plerisque codicibus omitti, asserit: ac proinde addita ab expositoribus aliquibus putat, qui, ex quorum persona psalmus intelligendus esset, indicare voluerint. quæ & Lyrani ac Richelij Bredembachijque sententia est. Nonnulli ex eo opinantur hæc addita, quòd ij qui hîc nominantur, hoc Dauidis psalmo sint vsi, hoc Dauidis canticum & ipsi decantarint. cuius sententiæ Arnobius esse videtur: In Heb. inquit, non habet, nec Ieremiam, nec Aggæum, nisi solùm Dauid. Sed Esdra habens charitatem eorum, voluit eos memorare, asserens, istum psalmum Dauid, cecinisse eos, in prophetationis suæ initio, &c.

Psal. 67. v. 23. Multorum librorum, & Ruffini ac posteriorum Tractatorum, lectio est, *Conuertam in profundum maris.* quam, vt recitauit D. Augustinus, subiungit: Si *conuertam*, quare *in profundum maris?* In seipsum quippe conuertit Dominus, cùm salubriter conuertit, & non est vtique ipse in profundo maris. An fallit fortè Latina locutio, & pro eo positum est *in profundum*, quod est *in profundo?* Sic S. Augustinus. fortasse autem fallit Latina lectio. Nonnulla manuscripta antigrapha, cum Epanorthotæ libro, scribunt in profund'. id quod rectè *in profundis* legas. Codex Cathedralis Ecclesiæ Brugensis, cùm antiquitate tum integritate præstantissimus, disertè scribit: *In profundis maris.* quo modo Græcus quidã S. Augustini liber (quod ipse paulò pòst adfert) ἐν βυθοῖς legit, atque omnes nostri, cum Euthymio Græco Enarratore, similiter · ἐπιστρέψω ἐν βυθοῖς θαλάσσης. Interlinearis glossa, quibusdam *in profundo* legi annotat, id quod disertè in Haymone reperio, atque idem vnum est. Beda: Conuertam, habet, in profundo siue in profundum maris. fuit olim librorum quorundam, alterius fortè editionis, lectio, *Conuertar in profundum maris*: quam, D. Hilarius secutus est, & Romanum Psalterium retinuit. quam etiam Augustinus agnoscit atque exponit. huic bellè con-

lè conuenit *in profundum*. huius itaque occaſione, mutatum eſt fortaſſe *in profundis* ſeu *in profundo*, quod alterius erat editionis, in *in profundum*. hoc autem, *Conuertam in profundis*, ſeu, *in profundo maris*, intelligit Auguſtinus: Conuertam eos qui ſunt in profundo maris, qui in huius ſeculi profundo iacent, demerſi pondere peccatorum. Euthymius Monachus docet, *in profundis* exponi poſſe, pro ex profundis; vt ſit præpoſitio pro præpoſitione. hoc modo exponunt Arnobius & Hieronymus. quanquam quid legerint non conſtet; *in profundo* an *de profundo*. nam, *in profundum*, etſi ſic adſcriptum ſit, non videntur legiſſe. Sub finem commentariorum in Michæam, *de profundo* legit Hieronymus. Caſſiodorus, vt omnem euitaret quæſtionem, Hieronymi tranſlationem, vtpote dilucidiorem, ſecutum ſe fatetur: *Conuertam de profundis maris*. ſic enim eſt Hebraicè, & quidem ad verbum: Conuertam, vel, reducam de profundis maris. Chal-
a Venet. Neb. dæi paraphraſis eſt: Reducam iuſtos qui ſunt ſubmerſi, a & quos deuorarunt piſces in profundis maris. ad reſurrectionem reſpexiſſe videtur.

134. Pſal. 71. v. 15. Alia exemplaria legunt: *Et adorabunt de ipſo ſemper.* alia: *Et orabunt de ipſo ſemper*. Priori modo quæ legant, vt ſunt pleraque, ita paſſim obuia: poſteriori autem modo, Brugenſe manuſcriptum habet. Neque id tantùm, ſed & antiqui Epanorthotæ codices, quantum quidem à me colligi poteſt; nam erratum eſt à ſcriba nonnihil. Lugdunenſia quoque Biblia in margine annotant: Aliàs *orabunt*. Romanum Iacobi Pſalterium, ad eundem modum *orabunt* legit: ſed manuſcripta noſtra Romani Pſalterij antigrapha, Lobienſe, Tornacenſe, & Goticum, priori lectioni conformiter, *adorabunt* habent. D. Auguſtinus *orabunt* ſine controuerſia legit. Remigius Antiſſiodorẽſis ſic exponit ac ſi *orabunt* legiſſet. Bruno Carthuſianorum patriarcha vtrumque explicat. Græcè eſt, καὶ προσεύξονται περὶ αὐτοῦ διαπαντός. Προσεύχεσθαι, ſi Græcam velis compoſitionem reddere, adorare transferas: ſed rectiùs fortaſſis adprecari. nam, adorare, Latinis ferè venerari denotat: προσεύχεσθαι verò Græcis, aut ſimpliciter, aut cum quadam aſſiduitate orare ſignificat. Atque ita Euthymius Græcus author, in huius loci commentarijs, exponit. Hebraicæ quoq. dictionis הִתְפַּלֵּל & Chaldaicæ צְלָא, orare, ſignificatio eſt. Latinè igitur, *orabunt*, vel legendum vel intelligendum eſt. Quod autem habet Græcus περὶ αὐτοῦ, aliqui, Auguſtinus ait, interpretati ſunt *de ipſo*; aliqui *pro ipſo* vel *pro eo*. *Pro ipſo* exponit Euthymius. Et Hebraicũ בַּעֲדוֹ *pro ipſo* fere transferunt Latini Interpretes. וְיִתְפַּלֵּל בַּעֲדוֹ תָּמִיד & orabit pro eo ſemper (LXXII. ſenes, ſingularem numerum plurali com-

rali commutarunt) quamquam Hieronymi pleraque exemplaria, *de*
eo legant; vnicum ex nostris, *pro eo*. Eisdem verbis, legimus Gene- Gen. 20. b. 7
seos 20. capite, Abimelechi, qui vxorem Abrahæ acceperat, dixisse
Dominum וְיִתְפַּלֵּל בַּעַדְךָ quod procul dubio est, vt noster reddidit,
& orabit pro te: atque id in Græcum, similiter atq. hoc Psalmo, trans-
latum est ϗ προσεύξεται περὶ σοῦ.

Psal. 71. v. 16. *Erit firmamentum in terra in summis montium.*] Non 135.
est præmittenda *&* coniunctio, quæ, vt ab omnibus penè manu-
scriptis nostris tollitur, ita, nec Græcè nec Hebraicè nec Chaldaicè
legitur. Est autem Hebraicè יְהִי פִסַּת-בַּר בָּאָרֶץ בְּרֹאשׁ הָרִים. id quod
Hieronymus transtulit: Erit *memorabile* triticum in terra in capi- *memorabile 1 MS.
te montium. Alij quidam: Erit multiplicatio, seu, abundantia fru- *memoriale 1 MS.
menti in terra in vertice montium. Alij iterum: Erit particula, aut
vola, seu palma, frumenti in terra in capite montium. Alij rursus:
Erit placenta frumenti in t. in c. m. Itaque, conijcit Nicolaus à Ly-
ra, & post eum alij nonnulli, corruptè in vulgata Latinorum editio-
ne scriptum esse *firmamentum*; scribendum verò *frumentum*. nempe,
vocum similitudinem, erroris dedisse occasionem. Verùm, cùm
Græcè *firmamentum*, non *frumentum* legatur: non est doctis plerisque
scriptoribus, ea coniectura verisimilis: Non enim ex Hebræo, sed ex
Græco proximè educta est, Latina nostra translatio. Igitur, cùm con-
stanter στήριγμα Græcè scribatur, consentientibus Euthymio, Theo-
dorito & Iustino*, non est *frumentum* Latinè mutandum. Vt autem * Dial. con. Try.
Græci tractatores Græcique codices στήριγμα constanter legunt: ita
Latini Enarratores Latinique codices, *firmamentum* concorditer ha-
bent. Tractatores, Arnobius, Hieronymus, Ruffinus, Augustinus,
Cassiodorus, Beda, Haymo, Remigius, & posteriores. Codices,
quos nos vidimus, post alios, omnes, vno demto, quem ex Trilingui
collegio mutuò habemus, qui, manifeste legit: *Erit frumentum in t.*
in s. m. Verùm, cùm primùm is anno Domini 1432. scriptus sit, vt,
in libri fine signatum est: vix dubium esse potest, ex Lyrani sententia
factam mutationem. Verterunt autem 72. στήριγμα, seu firmamētum,
quòd vocem פִּסַּת, à פַּס, vt videtur, deduxerint; id quod Chaldæis, in-
ter reliqua, certum reddere, firmare, & fulcire, significat. hinc &
Chaldæus paraphrastes (Iosephum Cæcum, vt aliàs semper, intel-
ligo, seu R. Akilam, nam alij huic, alij illi, eam quæ exstat Chaldai-
cam Psalterij paraphrasim, tribuunt) transtulit יְהֵי סָעִיד לַחְמָא בְּאַרְעָא
בְּרֵישׁ טוּרַיָא Erit fulciens, seu confortans, panis in terra in capite mon-
tium. quod alii vertunt: Erit substantificus panis &c. Cæterùm,
nec incommodè, nec præter modum loquendi diuinæ scripturæ, *fir-*

mamentum, quod habent 72, pro frumento, quo nimirum ſuſtentatur hominis vita, & roborantur ac firmantur vires, accipiatur. Sic enim legimus 104. Pſalmo: πᾶν "ϛήριγμα' ἄρτου συνέτριψεν Omne" firmamentum' panis contriuit. Rurſus Iſaiæ tertio: Omne "robur' panis & omne "robur' aquæ "ἰσχὺν' ἄρτου καὶ "ἰσχὺν' ὕδατος. Non eſt igitur ab arcanis litteris aliena interpretatio, ſi firmamentum exponatur pro frumento ſeu pane. præſertim, cùm ſit Hebraicè פסת-בר firmamentum frumenti. hoc autem modo, Neotericorum complures exponunt: & ad Euchariſtiæ ter maximum ſacramentum referunt; non ſine magna veriſimilitudine. Nam & Iudæorum antiqui Doctores, de placenta, quam Meſſias daturus, eiuſque ſacerdotes oblaturi eſſent, hunc interpretati ſunt locum. Sanè manifeſta eſt admodum in hanc ſententiam, alterius Chaldæi paraphraſtæ, Ionathæ filij Vzielis, trãſlatio: יְהֵי קָרְבַּן דְעִבוּרָא בְּאַרְעָא בְּרֵישׁ טוּרַיָא בִּשְׁכִינְתָּא Erit ſacrificium frumenti in terra in capite montium in Eccleſia. Cùm hæc huius, tum alia aliorum, inter Hebræos veterum Magiſtrorum, verba, Petrus Galatinus, lib. 10. De arcanis Catholicæ veritatis capitibus 4. & 5, recitat. Veteres Chriſtianorum Tractatores, qui ſola ferè LXX duorum tralatione vſi ſunt, non mirum, nihil hîc de ſacris myſterijs annotaſſe.

Pſal. 104. b. 16 " מַטֵּה
Iſai. 3. a. 1. " מִשְׁעָן

136. Pſal. 73. v. 19. *Ne tradas beſtijs animas confitentes tibi.*] Exẽplarium noſtrorum octodecim, legunt, cum Romano Pſalterio & Ioanne de Turre-cremata, *animas confitentes*. Quatuor, cum Romano Breuiario & ordinaria Gloſſa ac Brunone, *animas confitentium*. Duo, cum Remigio Antiſſiodorenſi, vt apparet, *animam confitentium*. Septem, cum Gallico Pſalterio, *animam confitentem*. his ſeptem conſentiunt nonnulli Lugdunenſium codices, quatuor Pariſienſium, quinque Hentenij, & antiqui Epanorthotæ. Suffragantur iſtis Græci libri μὴ παραδῷς τοῖς θηρίοις ψυχὴν ἐξομολογουμένην σοι. Adſtipulantur Tractatores; Latini, Arnobius, Ruffinus, Auguſtinus, Richardus Pampolitanus, Hugo Cardinalis, & Dionyſius Carthuſianus; Græcus, Euthymius. Volũt Hebraica antigrapha אַל־תִּתֵּן לְחַיַּת נֶפֶשׁ תּוֹרֶךָ. Vertunt autem Recentiores: Ne tradas beſtiæ, aut cœtui (hoſtium,) animam turturis tuæ. תור enim turturem ſignificat, ſicut Leuitici 12. capite & aliis in locis. & planè ab hac Hebraica, Latina vox *Turtur*, per congeminationem, deducta videtur. Chaldæus paraphraſtes tranſtulit: Ne tradas populis, qui ſimiles ſunt beſtiæ ſylueſtri, animã diſcentium legem tuam. Similiter Hieronymus: Ne tradas beſtijs animam eruditam " in' lege tua. תורה namque, quod notum eſt, legem ſignificat. itaque תורך pro תורתך acceperunt. Græci תודך legerunt, daleth litteram

Tor.
" 1. MS.

teram pro resch. Est autem תּוֹדֶךָּ, futurum quintæ coniugationis, à themate יָדָה, quod confiteri, gratias agere, laudare, denotat. תּוֹדֶךָּ, id est, confitebitur tibi. אל ת׳ ל׳ נ׳ תורך, subaudito relatiuo, Ne tra. best. animam quæ confitebitur tibi. accepto autẽ futuro pro præsenti, vt aliàs fit non raro, est *animam confitentem tibi.* faciunt itaque & Hebræa, vt diximus, pro quarta lectione. quamquam idem sit omnium illarum lectionum sensus: singularia enim pro pluralibus posita sunt.

Psal. 75. v. 12. *Omnes qui in circuitu eius affertis munera.*] Latinorum codicum plerique *affertis* legunt. cui simile est, quod nonnulli, 137.
cum Cassiodoro, habent *offertis*. Alij quidam *afferent* scribunt, antiqui Epanorthotæ, & Brugensis ex nostris, cum exemplarium Lobiensis & Stapulensis Gallico Psalterio. Gallicum Tornacensis & Brunonis Herbipolensis textus *offerent* habent. Glossa interlinearis, aliàs *afferent* vel *offerent* legi notat. D. Haymo: Alia, inquit, littera habet: Qui in circuitu eius sunt, munera afferent. Augustinus legit *offerent*; Beda, Remigius, & Bruno *afferent*. Græcè est πάντες οἱ κύκλῳ ἀυτοῦ οἴσουσι δῶρα· Omnes qui in circuitu eius, ferent munera. quæ & Euthymij est lectio, & Theodoriti, si commentarius discutiatur. Hebraicè similiter est: Omnes circuitus eius יוֹבִילוּ adducent munus. quin & Chaldaicè: Omnes qui habitant circum circa sanctuarium eius יַיְתוּן venire facient, seu, adducent sacrificium. videtur itaque germana lectio, *afferent* vel *offerent*. Mutant quidem nonnulli ex Hebræo Interpretes personam tertiam cum secunda; sed, imperatiui, non indicatiui modi, vt sit posterior versus istius pars priori consimilis: Vouete & reddite Domino Deo vestro: omnes qui in circuitu eius estis, afferte munus. Sententia est expositorum quorundam, ex Romano Psalterio, hanc accidisse corruptelam, personam nempe futuri tertiam in secundam præsentis transmutatam. & certè, exemplaria, Lobiense, Tornacense, Stapulense, concorditer, Romano Psalterio secundam præsentis, Gallico tertiam futuri attribuunt. Vtrum autem, offerendi an afferendi vocabulum legamus, parum quidem interest: veruntamen, afferendi vocabulum præponendum videtur: tum, quòd eo plerique omnes codices vtantur: tum, quòd voces, Græca atque Hebræa, hoc magis ex se denotent, quanquam non malè, nec præter loci commoditatem, offerre transferantur. Patebit autem huius, quæ probanda videtur, lectionis, *Omnes qui in circuitu eius afferent munera*, sensus, si fiat, post *eius*, commatis distinctio. subaudiendum est enim verbum *sunt*, id quod Antistitum Hipponensis & Herbipolensis lectio exprimit: *Omnes qui in circ. eius sunt, offerent mun.* Sed & Goticum manuscriptum id exprimit: verùm, quod tolerandum non est, cum secunda persona *offertis*.

138. Psal. 88. v. 40. *Auertisti testamentum serui tui.*] Multorum codicum lectio est *Auertisti*: cui Cassiodorus auxiliatur: Auertisti, inquit, testamentum, id est, in aliam partem transtulisti, vt, quod Iudæis fuerat promissum, ad vtilitatem gentium vtique perueniret. Alij, *Euertisti* legunt. quinque Hentenij, 3. Parisiensium, 4. nostri. huic, Augustinus, Beda, Haymo, Remigius, & Bruno, volunt. Vbi est enim, inquit Augustinus, testamentum vetus Iudæorum? vbi est terra illa promissionis, in qua habitantes peccauerunt, qua deleta migrauerunt? Regnum Iudæorum quæris? non est: altare Iudæorum quæris? non est (&c.) Euertisti testamentum serui tui. Græcè est· κατέστρεψας τὴν διαθήκην τοῦ δούλου σου. καταστρέφειν, finem rei imponere, & vastare ac subuertere, denotat. hinc Euthymius exponit locum: Irritasti promissionem quam ei fecisti. Theodoritus explicat: Euertisti autem huius regnum. nam testamentum regnum vocat. Sanè captiui abducti fuerunt bini Dauidis posteri Iechonias & Sedechias: in his verò Dauidis regnum desiit. hæc ille. Alia est vox paulò pòst,

v. 44. vbi legitur: *Auertisti adiutorium gladij eius*. Hebraicam vocem 'בֵאַרְתָּה'

Ἀπέστρεψας Symmachus vertit Execratus es; S. Hieronymus Attenuasti; Felix

Deuastasti; Quidam Aboleuisti; Alius Abiecisti. sequitur בְּרִית עַבְדֶּךָ

'נארת 2. MS. pactum serui tui. Chaldæus transtulit אַשְׁנֵיתָא mutasti pactum quod (habebas) cum seruo tuo. In Onomastico docet ex Camhio Pagninus, vocem נָאַר, significare, à corde proijcere. vbi & locum hunc interpretatur: Proiecisti à corde pactum serui tui. id autem priori lectioni seruire possit: *Auertisti* ab oculis, à corde, *testamentum serui tui*. Sed, D. Lindanus & D. Iansenius emendandum iudicarunt: *Euertisti testamentum serui tui.*

139. Psal. 93. v. 15. *Quoadusque iustitia conuertatur in iudicium*. sic nostra legunt Latina manuscripta, cum Græcis codicibus, & Græcis Latinisque Tractatoribus. Græci codices ad hunc habent modum· ἕως οὗ δι-

"ἐπιστρέψῃ καιοσύνη" ἐπιστρέψει εἰς κρίσιν. Antiqua verò Correctoris Latina exemplaria, scribunt: *Quoadusque in iustitiam conuertatur iudicium*. Quo modo & Lugdunensia Biblia quibusdam legi signant. Atque istam Hebræis libris conformem iudicat Epanorthotes lectionem, est enim Hebraicè· כִּי-עַד-צֶדֶק יָשׁוּב מִשְׁפָּט. quod est: Quia vsque ad iustitiam conuertetur iudicium, ad eundem modum Chaldaicè legitur: אֲרוּם עַד צִדְקְתָא יְתוּב דִּינָא. Sed videri possit, LXX. duos, כִּי-עַד pro ἕως οὗ seu *quoadusque* accepisse: & in voce מִשְׁפָּט quæ *iudicium* denotat, præpositionem subaudiuisse.

Quod sequitur, *Et qui iuxta illam, omnes qui recto sunt corde*, rursus notat Epanorthotes, ex antiquis codicibus, *Et qui iuxta illa* legendum.

dum. Iterum Lugdunenses, sic aliàs legi indicant. *Illa* autem, videlicet (Correctorait) iustitiam & iudicium. Porrò, vt in Latinis nostris antigraphis, dumtaxat, *illam* inuenimus: ita in Græcis, Hebraicis, & Chaldaicis libris, Latinisque ac Græcis Enarratoribus, non nisi singularis numeri pronomem legimus. Arnobius legit: *Et qui tenent eam, omnes qui recto sunt corde.* quæ & Cassiodori ac nostrorum Romani Psalterii exemplariũ lectio est. Augustinus habet: *Et qui habent eam, omnes recto sunt corde.* In Græcis libris est· καὶ ἐχόμενοι αὐτῆς, πάντες οἱ εὐθεῖς τῇ καρδίᾳ: Et propinqui eius (siue iudicij, siue iustitiæ, nam vtrumque Græcis feminei est generis) omnes recti corde. In Hebraicis וְאַחֲרָיו כָּל יִשְׁרֵי לֵב quod est: Et post ipsum (vel ipsam) omnes recti corde. quæ & Aquilæ ac Theodotionis, Theodorito teste, translatio est. In Chaldaicis וּבָתְרוֹי יִתְפָּרְקוּן כָּל תְּרִיצֵי לִבָּא Et post ipsum redimentur omnes recti corde. Ex illis autem fontium lectionibus, liquet, quę Latinè leguntur, potius absque interrogatione legenda intelligendaque, quo modo in manuscriptis plerisq. scribuntur. vnum verò, B. notatum habet: *Et qui iuxta illam, omnes recti corde.* at clarius multò, vtroque *qui* omisso, legatur: *Et iuxta illam, omnes recti corde.*

Versum istum, Psalmi 93. decimumquintum, Hieronymus ex Hebræo ad hunc modum transtulit: Quoniam ˉ vsque' ad iustitiam 6 MS.
reuertetur iudicium: & sequentur illud omnes recti corde. huius hanc dedit Iohannes Campensis paraphrasim: futurum est enim, vt iustitia coniũgatur cum iudicio, & iudices quod iustum est iudicent, sequanturque illud vniuersi qui integro sunt animo. Latinæ Græcæque lectionis istã D. Iansenius paraphrasim scripsit: Quousque tandem id eueniat, quod certò futurum est, nempe, vt iustitia Dei, post aliquam dissimulationem, procedat ad iudicandum pro populo suo, eumque liberet impijs condemnatis: ac tum quidem, omnes qui recto sunt corde, propinqui erunt iustitiæ diuinæ, eamque sequentur, approbantes atque amplexantes eam: cùm è contrario, impij, Dei iustitiam auersabuntur & execrabuntur.

Psal. 93. v. 20. *Qui fingis laborem in præcepto.*] Duplex est, hac vice- 140.
simi versus parte, varietas. prior, quòd quidam *fingit* legant, quod alij *fingis* scribunt: posterior, quòd alij codices *laborem*, alij *dolorem* habeant. *fingis* legunt plerique libri; *fingit* verò habent, manuscriptum Societatis Iesu rubrum, & D. Hieronymo adscriptus commẽtarius. S. Augustinus, cum posterioribus Enarratoribus, *fingis* legit: Arnobius autem *fingit* exponit. Græcis & Hebræis sunt participia, πλάσσων, יֹצֵר (fingens seu formans) quæ exponi possunt vtroque modo, & *qui fingis* & *qui fingit*. Græci authores, Apollinaris, Theodoritus, atque

Euthymius, *qui fingit* intellexere. Hebraicus quidam Scholiastes, *vt fingas* transtulit: plerique verò *qui fingit* intelligunt. Chaldaica paraphrasis est· בַּרְיַית לֵיעוּתָ׳ הִתְעַתַּר עֲלֵי קְיָים sic enim in Nebiensi editione scripta est, versáque Latinè: *Qui creasti laborem in præcepto*. id quod alij secuti sunt. Sed vbi quæso τὸ הִתְעַתַּר remansit, vt Latinè non sit redditum? longè integriùs, cùm scripta tum versa est, Chaldaica paraphrasis, in Regia editione: בִּרְיַית לֵיעוּת הֲיִתְעַתַּר עֲלֵי קְיָם Figmentum prauitatis num stabit in statuto? Hieronymi versio, sicut fons ipse, ambigua est: Nunquid particeps erit tui thronus insidiarum,

[c] dolorem 2 MS.

fingens "laborem' in præcepto? Videtur autem potiùs persona tertia intelligenda, ita vt ad sedem seu thronum iniquitatis referatur. Verùm, *qui* masculini generis relatiuum, non facilè patitur, *fingit* in editione nostra legi, nisi, iniquum iudicem, qui per iniquitatis sedem designatur, subaudias. In scripto quodam textu inuenimus, *& qui fingit*, addita ad huius incommodi euitationem coniunctione.

Vtriusque meminit P. Lombardus, & Bruno, ac Ludolphus Carthusiani.

Apud Haymonem deprauatè legi existimo *figis* pro *fingis*. *Laborem* legunt complures libri; 22 ex nostris. *Dolorem* non pauci, nouem nostri, quatuor Hentenij, tres Parisiensium, & antiqui Epanorthotæ. Hebræa vox עָמָל, magis *laborem* denotat: attamen vtroque modo vertitur. D. Hieronymus, psalmi 24 versu 18 *laborem*; psalmi 54 versu 11 *dolorem* reddidit. hoc autem loco, etiam ipsius exemplaria variant. LXXII, hoc loco *κόπον*; psalmi 7[i] versibus 15 & 17 (quibus Latinè doloris vocabulum est) interpretati sunt *πόνον*. Πόνος & laborem & dolorem significat: *κόπος* verò, laborem quidem magis propriè designat; sed tamen, facilè vtrumque admittit. Quamobrem, ad statuendam huius loci germanam lectionem, attendenda non postremo est loco, probatiorum exemplarium Latinorum fides. De ea verò, ex nostris exemplaribus, id præsertim comperi, Brugensem & antiquos Epanorthotæ codices, quos maximi facio, *dolorem* legere. Parisienses ex suis manuscriptis Ge. l. ar. & Di. o., *dolorem* emendarunt. Verùm, exemplaria nostra, Lobiense, Tornacense & Stapulense, *dolorem* Romano; *laborem* Gallico Psalterio attribuunt. Arnobij commentarius, vtrumque agnoscit. Augustini *dolorem* legit, & de labore nō pauca disserit. Fortè, quòd hæc coniuncta sint admodum. Hieronymus & Remigius, *laborem* dumtaxat habent. quæ & posteriorum ferè Enarratorum est lectio, quamquam Richardus Pampolitanus *dolorem* potiùs legisse videatur.

141. Psal. 95. v. 10. *Etenim correxit orbem terræ.*] Quidam codices *orbem terræ*, quidam *orbem* dumtaxat legunt. Hebræis est תֵּבֵל, Græcis *οἰκουμένη*, ea quæ, vel *orbem* vel *orbem terræ*, pro arbitrio, Interpretes trans-

transferunt: quanquam addatur eis nonnumquam vox *terræ*. Quapropter, non tam ex prototypis, quàm ex ipsius tralationis nostræ exemplaribus, genuina lectio colligenda est. Et quidem plura sunt exemplaria, quæ *orbem terræ* scribant: sed antiquiora & emendatiora tantummodo *orbem* habent. Brugense, Malmundariense, P., nonnulla Lugdunensium, & antiqua Epanorthotæ. Lobiense & Tornacense castigatissima manuscripta, in quorum illo triplex, hoc quadruplex, distinctum est Psalterium, Gallico demunt, Romano addunt *terræ*. Fortè igitur ex Romano, aut veteri Psalterio, cui Romanum est cõforme plerumq., mutuatũ est. A veteribus enim Tractatoribus ferè legitur, Arnobio, Hieronymo, Augustino, Cassiodoro.

Psal. 101. v. 10. *Et potum meum cum fletu miscebam.*] Latinorum manuscriptorum alia *potum*, alia *poculum* habent. 22. nostra, illo; quatuor, cum multis impressis libris, hoc scribunt modo. D. Augustinus, *potum*; S. Hieronymus, *poculum*, legit. Hebraicis codicibus est שקוי, id quod potum constanter interpretantur. Græcis libris, ex quibus nostra ducta est versio, est πόμα. id quod, ad *poculum* & *potum*, ambiguum est. Vtro igitur modo Interpres noster verterit, ex versionis eius quærendum est exemplaribus. Superant autem numero, quæ *potum* legunt; verùm, an & integritate, est cur dubitem. Nam, & Brunonis Herbipolensis Episcopi Psalterium, & Wilhelmi Ruræmondensis, *poculum* habent. Insuper, Brugense antigraphum *populum* legit, quod haud dubiè *poculum* est. subrepsit diligentissimo & fidelissimo scriptori, quædam, vt fit, inconsideratio. Adhæc, exemplaria, Lobiense, Tornacense, & Stapulense, quibus columnis pluribus diuersa distincta sunt Psalteria, Romano *potum*, Gallico, quod nostræ est editionis, *poculum* adscribunt. Denique posteriores inter Latinos Enarratores, qui nostram secuti sunt editionem, ferè *poculum* legunt: Gregorius, Haymo, Remigius, Bruno, Ludolphus, Lyranus, Carensis, Pelbartus, Richelius, Pastura. Et quidem, siue *potum* legamus siue *poculum*, idem vnum significatur: sed, quærenda est, ipsa nostri Interpretis scriptura. 142.

Psal. 101. v. 19. *Scribantur hæc in generatione altera.*] Epanorthotæ antiqui codices singulari numero *scribatur* legunt. id quod, Græcis, Hebraicis, & Chaldaicis libris, consentaneum est. hoc autem, Chaldæa paraphrasis, vt in Venetiana & Nebiensi est editione, ad orationem, de qua antecedit: *Respexit in orationem humilium, & non spreuit precem eorum*, refert. sic enim habet Venetiana editio· התכתיב דא לדר בתראי· id quod minùs rectè in Nebiensi scriptum est תתכתב צלותהון: 143.

צְלוֹתְהוֹן דֵין בְּדַר בַּתְרָאֵי Scribatur oratio (eorum) hæc in generatio-
nem vltimorum. In Regiæ editionis Chaldaico textu nulla orationis
eſt mentio · תִתְכְּתֵב דָא לְדָר בָּתְרַאי Scribatur hæc in generatio-
nem nouiſſimam. Eôdem, ad orationem inquam, Euthymius Græ-
cus author, retulit. Exiſtimarim ego cum aliis, Hebraicè, atque ex
Hebræo Græcè & Latinè, *Scribatur hæc* legi, pro *Scribatur hoc*. Solent
enim Hebræi & Chaldæi, feminino genere ad ſubſtantiuandum vti,
vt Græci & Latini neutro. Itaque, *Scribatur hæc*, nihil aut parum dif-
fert à *Scribantur hæc*, quæ, Latinorum codicum & Enarratorum quos
vidimus nos, lectio eſt (quamquam, quid ex Caſſiodoro atque Hay-
mone colligi debeat, ignorem) Eam verò aliam eſſe litteram Epa-
northotes affirmat.

Rurſus Epanorthotę codices quarto caſu, *generationem alteram* ſcri-
bunt· quibus conformes ſunt duo noſtri, vnus ex D. Donatiani Bru-
Ge. ar. Di. o. genſi Bibliotheca, alter ex D. Petri Lobienſi Abbatia. conſonant duo
Pariſienſium antigrapha, nonnulla Lugdunenſium, & D. Lindani
Pſalterium· Ad eundem modum, inter Tractatores, manifeſtè S. Au-
guſtinus & V. Beda habent. Eſt autem hæc horum lectio Græcæ le-
ctioni conſimilis εἰς γενεὰν ἑτέραν: & Hebraicæ bellè conueniens לְדֹר
אַחֲרוֹן id quod vertunt *Generationi nouiſſimæ*, aut *In generationem nouiſſi-
mam*. Huiuſmodi & Hieronymi tranſlatio eſt, ſi emendatiora ſequa-
mur manuſcripta: Scribatur hoc in generationē nouiſſimam. Quan-
quam alteram lectionem *in generatione altera*, non tam Hebraica ver-
ba, quàm eorum ſenſus, quem præſens exigere videtur locus, impro-
bet. Porrò, & eam, eodem nonnulli ſenſu interpretantur, vt ſit, pro
caſu caſus poſitus, aut *in* pro *ad* vel *pro*.

Pſal. 103. v. 15. ᵃ*Vt*ᵃ *educas panem de terra.*] Plerique codices ſcri-
144. bunt ſecunda perſona *educas*; quidam tertia, *educat*, vnus Pariſien-
ᵃ Et o. ſium, vnus Hentenij. Ex Hebræo & Græco vtrumque legi poteſt.
לְהוֹצִיא, τοῦ ἐξαγαγεῖν, ad verbum reddas *ad educendum*. Ex Latinis
Vet. Ge. ar. verò codicibus & Tractatoribus, genuina noſtræ editionis lectio col-
ligi haud difficulter poteſt. Romani namque Pſalterij noſtra exem-
plaria *educat* vnanimiter ſcribunt, & præcedentia ferè, quæ Græcè
atque Hebraicè ambigua ſunt, ſi non ambiguè, tertia ſimiliter per-
ſona efferunt. Vulgatæ verò editionis, quotquot habemus antigra-
pha, *educas* vno conſenſu legunt: & quæ præcedunt, vel ambiguè,
vel ad eundem modum, in ſecunda perſona (vno dumtaxat atque
altero, vno in loco, diſcrepante) ponunt. Priores inter Latinos Tra-
ctatores, *educat*, & cætera in eadem explicant perſona; Arnobius,
Auguſtinus, Proſper, Caſſiodorus. Poſteriores, *educas*, & alia ferè
ad ſi-

ad similem modum. Videtur igitur nostræ editionis germana lectio *educas*; Altera verò Romani aut Veteris Psalterij scriptura. De hac varietate ad Suniam & Fretelam Hieronymus: *Vt educas pa. d. t.* Pro quo inuenisse vos dicitis *vt educat*. Sed non potest, aliud ad ipsum, aliud ad alium de *seipso' dici. Aut omnia quasi ad Deum loquebatur propheta, aut omnia ad alium de eo referebat. Cùm autem pleraque ad ipsum dirigantur, & ea quæ ambigua sunt, ad ipsius personam dirigenda sunt. Hæc Hieronymus. Mirum itaque est ab eodem ipso *educat* ex Hebræo versum. vniuersa namque quæ habemus, cùm scripta tùm excusa Hieronymianæ interpretationis exemplaria, *educat* legunt. Et vnum quidem, quod ab alijs libenter dissentit, cùm hunc, tum præcedētia loca, tertia scribit persona: reliqua verò, præcedentia, secunda persona efferunt; hunc vnum, tertia. Alium fortasse, cùm vertendis ex Hebræo Psalmis occuparetur, vidit huius loci Hieronymus sensum, qui tertiam exigeret personam. Atque ita nonnulli nostræ ætatis Interpretes transtulerunt, nimirum, cætera antecedentia secunda persona, hoc, tertia: *Vt educat panem de terra.* Non enim ad Deum, sed ad hominem istud referunt, de quo antecedit: Et herbam seruituti hominis. Flaminij versio est: Tu producis gramen iumentis, & herbam homine cultum adhibente, vt educat panem è terra, & vinum (quod) lætificat cor hominis. Sed & alij plerique, qui, etiam ea quæ antecedunt persona tertia interpretati sunt, eòdem retulisse videntur, quòd hanc partem fere præcedenti adiungant versui. Nihil autem mirum, Interpretes ad hunc modum in ambiguis variare, cùm, in ijs quæ certa sunt, frequens fit personę mutatio. Versu quarto dicitur, *faciens' Angelos suos spiritus, ministros suos ignem vrentem. post paululum autem[a]: Ab increpatione tua fugient: à voce tonitrui tui formidabunt. Rursus, eodem versu[b]: Rigans montes de superioribus suis (vbi pro *suis* nonnulli corruptè scripserunt *tuis*) de fructu operum tuorum satiabitur terra. Iterum postea[c]: Fecit Lunam in tempora, Sol cognouit occasum suum. Posuisti tenebras, & facta est nox.

* ipso 1 MS.

* Qui facit. *Sic ex Latinis nostræ editionis exemplaribus tria legunt (quod in hoc versu est peculiare) & consequenter eorū duo,* suos *non* tuos; *quod quidem, Hebræo præsertim conforme est: sed Hieronymo, in lib. quæ ad Suniā scripsit, parum placet.*

a *V.* 7.
b *V.* 13.
c *V.* 19. 20.

Psal. 103. v. 25. *Hoc mare magnum & spatiosum manibus.*] Non- 145.
nulli Latini codices, Græcis similiter, omittunt *manibus*: sed ij, ferè editionis nostræ non sunt. Goticus, & Regius, qui in Bibliorum margine notati sunt. Goticus Romani Psalterij exemplar est, ac proinde aliis eiusdem Psalterij exemplaribus, & Cassiodoro, qui Romano Psalterio videtur vsus, conforme. Regius, Græco textui accommodatus est. Ex Gotico, D. Lindani Psalterium, verisimile est, mutatum. Vt autem aliàs plerumque, ita & nunc, veteri, Prosperi, Augustini, Hilarij atque Arnobij, Psalterio, Romanum consonat. *Hilar. in Ps.* 51.

Huiusce generis haud dubium est fuisse exemplaria, quæ Varlenius vidit. Nostræ enim editionis, quotquot habemus libri, cum posterioribus Enarratoribus quos hac vsos constat editione, *manibus* addunt. & quatuor quidem antiqui libri asterisco *manibus* notant, qui, indicio est, hanc vocem, ab Hieronymo ex Hebræo additam. Atque hoc ipse testatur Hieronymus ad Suniam hunc in modum scribens: Dicitis in Græco *manibus* non haberi, & ego noui αὕτη ἡ θάλασσα ἡ μεγάλη καὶ εὐρύχωρος, id est, hoc mare magnum & spatiosum. Sed ex Hebraica & Theodotionis editione, in 70 sub asterisco additum est. Deniq. & in Hebræo ita scriptum est זֶה הַיָּם גָּדוֹל וּרְחַב יָדָיִם Quod Aquila sic interpretatus est, εὐρύχωρος χερσὶν, & omnes interpretes. Hactenus Hieronymus. Quod est Hebraicè רְחַב יָדָיִם, Hieronymus transtulit *latum manibus*, Chaldæus *latum terminis*, nonnulli *latum spatiis*, alij *latum locis*. Hæc enim vniuersa ידים significat. LXXII senes transtulerunt εὐρύχωρος, quæ vox per se sola plenè videtur exprimere, quod duabus Hebraicè significatur. est enim vnum nomẽ è duobus, ex εὐρὺς, quod latum, & χώρα, quod regionem & locum denotat. itaque εὐρύχωρος, quasi εὐρὺς χώρα latus loco. Atque ita, etiam Latinè, non addito manuum vocabulo, plenè exprimitur, quod est Hebraicè. *spatiosum* enim est, amplum spatiis, seu latum locis. Sed Hieronymus, qui τὸ *manibus*, quod Hebræa vox ידים propriè significat, Latinæ editioni addidit; & Aquila, qui εὐρύχωρος χερσὶν interpretatus est, Hebraicam quandam proprietatem, poëticæ fictioni similem, amplius hoc loco intellexere. nempe, mari manus attributas, eò quòd, quasi expansas manus habeat, & in se cuncta suscipiat. Corruptè autem, quod & Pelbartus annotauit, quidam, pro *manibus*, *nauibus* legunt.

146. Psal. 104. v. 18. *Ferrum pertransiit animam eius.* sic multi libri, cum multis Tractatoribus. Alij verò non pauci libri scribunt: *ferrum pertransiit anima eius.* nouem nostri, ijque ferè emendatiores, cum duobus Romani Psalterij antigraphis; nonnulli Lugdunensium, & antiqui Epanorthotæ. Atque hæc Hieronymi fuisse videtur lectio, quantum quidem ex commentariis colligi potest. Ferrum, inquit, ipsum dicit peccatum, quod occidit animam. Vtique autem, non peccatum Iosephi animam, sed, Iosephi anima peccatum pertransiuit. Superauit enim heræ, sæpius ad concubitum inuitantis, blanditias. Cassiodorus, hoc, (id quod textus habet) an illud legerit, colligere non satis possum. Vtriusque, P. Lombardus, Hugo Cardinalis, & Ordinaria Glossa, meminerunt. Est autem posterior, Græcis codicibus consentanea. σίδηρον, habent, διῆλθεν ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, quæ & Euthymij

fuit

fuit lectio. Hebraicè est בַּרְזֶל בָּאָה נַפְשׁוֹ, id quod vtroque modo interpretatum inuenio. Chaldæa paraphrasis, vt in Regia est editione, est, בְּשֵׁיר דְּפַרְזְלָא עָלַת נַפְשֵׁהּ In catenā ferream intrauit anima eius. Vt autem in Veneta & Nebiensi, שֵׁיר דְּפַרְזֶל עָלַת בְּנַפְשֵׁיהּ Catena ferrea intrauit in animam eius. Felix Pratensis, pro textu interpretatus est: In ferrum ingressa est anima eius; ad marginem autem posuit: Ferrum ingressum est in corpore, vel, in anima eius. Symmachus, Theodorito teste, dixit: In ferrum pertransijt anima eius. Simili modo D. Hieronymus, & post eum, Vatablus & Flaminius, transtulerunt*: In ferrum venit anima eius (additur *in* præpositio) Alij, inter quos Pagninus: ferrum ingressum est animam eius. Nam, Pagninus ait, anima affligitur afflicto corpore. & hæc quidem interpretatio verborum situi conueniens est: sed, feminei generis verbum baah, nephesch potiùs, id est, *anima*, optare videtur suppositum, quàm barzel, quod est *ferrum*. Nephesch enim feminei generis esse constat: barzel verò, masculino genere, non feminino, extra præsentem locum, inuenio. Atque hac, quod verisimile est, ratione, moti, LXXII, Hieronymus & alij, verterunt: *ferrum pertransijt anima eius*, aut similem ad modum, cuius sensus est: Ipse in ferrea vincula coniectus est. vel: Vitam egit in vinculis ferreis.

** Ita vertit Hieronymus, si octo nostris exemplaribus, & Epanorthotæ, ac plerisq. nostræ ætatis scriptoribus, creditur. Vnum recentius manuscriptum, Hunnæi O, legit, Ferrū venit in animam eius familiare huic exemplari est, in Psalmis ab alijs omnibus discrepare.*

Psal. 104. v. 30. M. N. Augustini Hunnæi duo manuscripta, G, 147.
& R, cum nonnullis aliorum libris, legunt: *Et dedit terram eorum ranas.* ea quæ D. Augustini est lectio: Et dedit terram eorum ranas in pen. re. ipsorum. tanquam diceret, inquit, Terram eorum conuertit in ranas. tanta enim erat ranarum multitudo, vt hoc per ὑπερβολὴν conuenienter diceretur. Augustinum Prosper secutus est. Alia nostra complura manuscripta, cum Hentenij 13, habent: *Et dedit terra eorum ranas*. Rursus alia non pauca, eaque integritate spectatiora, cum Iohanne de Pastura: *Edidit terra eorum ranas*. Atque hæc, Græcis & Hebraicis libris, conueniunt. Non enim Græcè & Hebraicè (idem est de Chaldæo iudicium) coniunctio legitur: sed à verbo inchoatur oratio, eoque huiusmodi, quod *edidit*, *ebulliuit*, vel *produxit*, constanter interpretantur. ἐξήρψεν ἡ γῆ αὐτῶν βατράχους. שָׁרַץ אַרְצָם צְפַרְדְּעִים ἐξέρπειν, non tantùm edere, sed reptilia edere significat, id quod, reptili ranarum naturæ apprimè conuenit. שָׁרַץ in multitudine gignere vel producere denotat. quod & ipsum loco aptissimè congruit. Hæc igitur postrema manuscripta, meritò sequenda sunt. Eandem lectionem, clarissimi nostri Belgij Scriptores, Titelmannus, Lindanus, & Iansenius, probant. eiusdem sententiæ est Epanorthotes: Non est ibi, ait, *& dedit*, sed *edidit*, secundum Hebræum, & antiquos

 & Hie-

& Hieronymum, & Græcum. Poſtremò, Hieronymus, rem vniuerſam conficiens, in epiſtola de Pſalmorum correctione, teſtatur, hanc fuiſſe antiquam interpretationem, eamque à ſe relictam. *Edidit terra eorum ranas.* Pro quo in Græco ἐξέρρεψεν ἡ γῆ αὐτῶν βατράχους vos legiſſe dicitis, quod poteſt ita interpretari: Ebulliuit terra eorum ranas. Sed & in hoc nulla eſt in ſenſu mutatio, & nos antiquam interpretationem ſequentes, quod non nocebat, mutare noluimus.

ἐξεῖρψεν, noſtra exemplaria cum Euthymio.

148. Pſal. 105. v. 38. Latinorum codicum quidam habent: *Et infecta eſt terra in ſanguinibus.* Alij: *Et interfecta eſt terra in ſanguinibus.* Inter Expoſitores, Nicolaus Lyranus & Petrus Herentalenſis, *infecta* legunt: Arnobius, Proſper, & Caſſiodorus *interfecta*; Auguſtinus: Putaremus, inquit, hic ſcriptoris errorem eſſe, atque eum diceremus, pro eo quod eſt *infecta*, feciſſe *interfecta*, niſi haberemus beneficium Dei, qui ſcripturas ſuas in multis linguis eſſe voluit, atque ita eſſe ſcriptum, *Interfecta eſt terra in ſanguinibus*, inſpectis Græcis codicibus videremus. Sic S. Doctor Auguſtinus. καὶ ἐφονοκτονήθη ἡ γῆ ἐν τοῖς αἵμασι eſt Græcè. φονοκτονεῖν interficere denotat, quamobrem veriſimile eſt, *interfecta* Interpretem tranſtuliſſe. Neque id videtur ab Hieronymo veteris editionis caſtigatore, in *infecta* mutatum, cùm, vt plerique, ita & integerrimi quique, eorum librorum, quos ex Hieronymi emendatione habemus, *interfecta* legant. Nos id ſanè, in noſtris exẽplaribus, animaduertimus. Sed, & Epanorthotes, & R^mus Lindanus, hoc ipſum in ſuis codicibus obſeruaſſe videntur. hic enim legit, ille legendum docet, *interfecta.* Complures etiam poſteriorum Enarratorum, ad hunc legunt modum, Haymo, Beda, Remigius, Turre-cremata, Ludolphus, Bruno, Pampolitanus, Carenſis, Richelius, Paſtura. Intelligunt autem iſtud, poſt Auguſtinum, per metonymiam, de terræ habitatoribus, qui interfecernnt trucidaruntque animas ſuas, effundendo idoliſque offerendo ſanguinem filiorum & filiarum ſuarum. Cæterùm, & de terra ipſa, non malè intelligatur. fit enim, populi peccatis, terra ſterilis, & quaſi eſt mortua, quæ non parit, quos ſolita eſt, fructus. hæc igitur noſtræ editionis germana videtur lectio: *Et interfecta eſt terra in ſanguinibus.*

Porrò, vox Græca ἐφονοκτονήθη, non minùs rectè transferatur *infecta.* nam, quanquam φονοκτονεῖν interficere denotet, nonnunquam tamen pro inficere, idque cæde præſertim, ponitur. Exemplum eſt Numerorum 35. capite· καὶ οὐ μὴ φονοκτονήσητε τὴν γῆν, ἐφ' ἧς ὑμεῖς κατοικεῖτε ἐπ' αὐτῆς. τὸ γὰρ αἷμα τοῦτο φονοκτονεῖ τὴν γῆν: Et ne polluatis terram in qua habitatis. hic enim ſanguis terram polluit. Multi itaque ex Græco Interpretes vertunt: *Et infecta eſt terra in ſanguinibus.* Quin & Euthy-

Num. 35. d. 33.

Euthymius Græcus Enarrator, id notare videtur, ἐφονοκτονήθη, hoc in loco, idem eſſe, quod, cæde infecta. videtur, inquam; nam, ambigere nonnihil, facit verſio. Denique, Græcus Poëta Apollinaris, hoc iſtud modo accepiſſe videtur. ſic namque canit· ἅιματι δ' ὀλλυμένων ἐρυθαίνετο πάντοθεν αἶα, Sanguine cæſorum rubefacta eſt vndique terra. Ex Hebræo, noſtræ ætatis Interpretes, *infecta* ſeu *polluta* conſtanter transferunt. Chaldæus paraphraſtes ſimiliter· וְאִטַּנְפַּת אַרְעָה בְּחוֹבִין דִקְטוֹל quod eſt: Et maculata eſt terra peccatis homicidij. D. Hieronymi, quædam exemplaria, legunt: Et *polluta* eſt terra * ſanguinibus; quædam: Et adulterata eſt terra per ſanguinem. illo, noſtra pleraque; hoc modo, cum Epanorthote, Lobienſis cœnobij antigraphum, tametſi & alteram annotet lectionem. *Adulterata* autem, potiùs ex תנאף eſſe videtur, quàm ex eo quod nos habemus תחנף. quanquam, חנף etiam impiè agere ſignificet: vnde, in Lexico Pagninus, Et impiè egit terra in ſanguinibus, exponit. Illo Numerorum loco, eadem eſt vox חָנֵף, quam eo loci Latinus Interpres polluere & maculare tranſtulit: *Ne polluatis terram habitationis veſtræ, quæ inſontium cruore maculatur*. ſed & alibi ſimiliter interpretatus eſt. Rectè igitur, & iuxta Græcos, & iuxta Hebraicos libros, legatur: *Et infecta eſt terra in ſanguinibus*; quomodo, tria Romani Pſalterij antigrapha, concorditer legunt: Verùm, vti diximus, videtur (ſaluo iudicio meliori: nam diuerſas legimus hac de re diuerſorum ſententias) noſtræ editionis genuina lectio, *Et interfecta eſt terra in ſanguinibus*. Porrò, vt Græca vox ἐφονοκτονήθη, pro *cædibus infecta* poteſt accipi: ſic & Latina, quæ ex ea tranſlata eſt, pro *interfectionibus maculata* accipi poſſit.

* contaminata. o.
* in. 1 MS. R.
Num. 35. d. 33.

Iſaiæ 24, capite, eadem eſt, in noſtra editione, lectionis varietas. Quidam typis excuſorum codicum, habent: *Et terra infecta eſt ab habitatoribus ſuis*. Quidam, cum pleriſque omnibus manuſcriptis noſtris· *Et terra interfecta eſt ab hab. ſuis*. atque eſt Hebraicè vox eadem חָנְפָה, quam eo loci Chaldæus & LXXII. reddiderunt *peccauit* ſeu *impiè egit*.

Iſa. 24. a. 5.

Pſal. 106. v. 8. 15. 21. 31. Quater hoc Pſalmo repetitur εὐχαριστικὸν iſtud carmen: *Confiteantur Domino miſericordiæ eius, & mirabilia eius filiis hominum*. &c, hoc quidem modo, à pleriſque noſtris codicibus ſcribitur: ſed, antiquis Epanorthotæ, *Confiteantur* eſt *Domino miſericordia eius*. ſimiliter, nonnulla Lugdunenſium antigrapha legunt: &, ex noſtris, Brugenſe manuſcriptum, in quo, poſterioribus locis, monophthongus in diphthongũ mutata conſpicitur, a in æ. D. Haymoni, hæc primo ſemel loco lectio adſcribitur, commentario non renfragante. Monent autem Lugdunenſes atque Epanorthotes, ſexti caſus eſſe 149.

Lobienſis cœnobij codex miſericordia legit in Romano Pſalterio; Beſſarionis, in Hieronymi tralatione.

 ſus eſſe

ſus eſſe *miſericordia*, vt nimirum ſenſus ſit: Laudes dicant & gratias Domino, in, ſeu, de miſericordia eius. Et fortaſſe, quia exiſtimatum eſt, *miſericordia*, primi caſus eſſe, mutatum eſt in *miſericordia*, vt ſuppoſitum appoſito reſponderet. Certè, Hebraicè eſt ſingulari numero, chaſdo. יודו ליהוה חסדו id quod interpretari liceat, vel ſexto caſu *miſericordia*, Gratias agant Domino (de) miſericordia eius: vel quarto *miſericordiam*, Celebrent Domino miſericordiam eius. Quidam, vt clarior ſit ſenſus, præpoſitione addita, vertunt: Confiteantur Domino propter miſericordiam eius. Anglicanum Pſalterium, primo & tertio locis, pro יודו, habet הודו, pro *confiteantur*, *confitemini*. ſed id diſſonat, non tantùm ab aliis, quæ habemus, Hebraicis exemplaribus, verùm etiam ab Interpretibus, tam primis, quàm poſtremis. Sic ergo Hebraicè: ſed Græcè, quod pro altera faciat lectione, multitudinis eſt numero τὰ ἐλέη αὐτοῦ. ἐξομολογησάσθωσαν τῷ κυρίῳ τὰ ἐλέη αὐτοῦ. hoc autem, transferre poſſimus, & primo caſu, *Confiteantur Domino miſericordia eius*: & quarto, *Confiteantur Domino miſericordias eius*. Quarto caſu, Euthymius Zygabonus intellexit, & quidam ex Græco Interpretes tranſtulerunt: atque is meliùs fortaſſe conueniat, quæ Ianſenij eſt ſententia: ſed, primum lego, vt in pleriſque Latinis codicibus, ita & in pleriſque Latinis tractatoribus. Quin etiam, Auguſtinus, in ambigua lectione, primum amplexus eſt caſum: Confiteantur Domino miſerationes eius: Vbique, ait, omnino, vbique confiteantur Domino, non merita noſtra, non vires noſtræ, non ſapientia noſtra, ſed miſerationes eius. Sed & Apollinaris, expreſſit carmine caſum primum· οἰκτιρμοὶ βασιλῆος ἑὴν ἀναμέλψατ᾽ ἐρωήν.

150. In altera huius verſus parte, manuſcriptum Hunnæi, L, littera ſignatū, habet, primo præſertim loco, *filij*: *Et mirabilia eius filij hominum.* Et placere ſanè facilè poſſit, ijs qui fontes negligunt, ea lectio: ſed, *filijs* legendum eſſe, vt Latini plerique cùm codices, tum tractatores legunt, & Græca & Hebræa loquuntur. Subaudiendum eſt autem, vel *exhibita*, vel *prædicent*, vel vtrumque. Portugallicæ Synagogæ Pſalterio, deeſt tertio loco (quod obſeruauit D. Lindanus) לִבְנֵי אָדָם *filijs hominum*; nimirum, id, ex præcedentibus legendum reliquit ſcriptor. ad quem modū, quibuſdam Latinis ſcriptis, initiales dumtaxat dictionum litteræ, poſterioribus locis habentur. Totius huius verſiculi, inſigniter expreſſit Chaldæa paraphraſis, ſenſum; Confiteantur coram Domino propter miſericordiam eius: & narrent mirabilia eius filijs hominum.

151. Pſal. 117 v. 1. 2. 3. 4. Priores quatuor huius Pſalmi verſus, finit hoc idem Dei encomium, *Quoniam in ſeculum miſericordia eius*. atque ante

ante hoc legitur, quod omnis Dei in nos misericordiæ origo est, *Quoniam bonus*. sed id, ab aliis quidem, vniuersis his quatuor versibus additur; ab alijs, tribus dumtaxat; ab aliis, solummodo duobus; denique ab alijs, vnico. hac de varietate, iam nobis disserendum est.

Quatuor igitur simul his versibus, addunt *Quoniam bonus*, plerique omnes nostri Græci codices, cum Græcis authoribus, Chrysostomo, Apollinari, Theodorito, atque Euthymio. his consonant Latina Romani Psalterij exemplaria, cum Cassiodoro Romano Senatore. sed & nonnulla Gallici, hoc est, vulgatæ nostræ editionis, Atrebatensis Collegij vnum, Hunnæi alterum, cum tractatoribus, Remigio Antissiodorensi, & Ioanne Sabinensi. B.

Tribus versibus, primo, secundo, tertio, addunt, & quarto omittunt, *quoniam bonus*, alij quidam Latinorum nostræ versionis codicum, vnus Atrebatensis Collegij, manuscriptus, & nonnulli typis excusi, Venetijs primus*, Basileæ alius, alius Antverpiæ, is, qui ex D. Lindani est emendatione. Atque inter expositores, his conformiter legunt, Richardus Pampolitanus Eremita, & Iacobus de Valentia Christopolitanus Episcopus.

* Anno 1497.

Duobus dumtaxat versibus, primo & secundo, habent *quoniam bonus*, plerique Latinorum vulgatæ editionis librorum, tam eorum qui calamis, quàm eorum qui typis, scripti sunt, cum enarratoribus, Haymone, Ludolpho, Pastura, & Richelio. Et ij quidem scriptorum librorum, qui asteriscis & obeliscis insigniti sunt, obelo id configunt, quod in secundo est versu. Nam Hebraicis in libris, vnico eoque primo versu, legitur *quoniam bonus*. Hebraicis autem libris, Chaldaici sunt conformes.

In hac codicum & exemplarium diuersitate, genuinam quærimus vulgatæ Latinorum versionis scripturam: & pensitatis singulis, ea nobis (meliori salua sententia) esse videtur, quæ primo versu legit, secundo cum obelo addit, tertio & quarto omittit, *quoniam bonus*. Nam, vt ad hunc modum legunt libri huius editionis plerique, ita & probatissimi quique. alios autem nonnullos, verosimillimum est deprauatos, aut ex Græca lectione, aut ex Romana psalmodia, aut denique ex ipsorum inter se versiculorum similitudine, ea quæ omnis hac in parte varietatis primam proculdubiò causam dedit. Quod autem, secundo potiùs versu, quàm vel tertio vel quarto, Latini codices *quoniam bonus* adijciant: ex eo fortassis est, quòd Græcus Interpretis liber, hoc habuerit modo: & certè, Græca Tornacensis exemplaris editio, ita habet, tametsi ad quarti versus marginem scriptum sit *oti agatos*. Porrò, subaudiendum videtur posterioribus locis, *quoniam bonus*, quamuis non addatur.

Psal.

152. Psal. 117. v. 10, 11, & 12. eadem terminantur sententia: *Et in nomine Domini quia vltus sum in eos.* in qua negotij nonnihil facessit, *quia* coniunctio, quam Græci codices tollunt, Hebraici & Chaldaici addunt. sublata, claram; addita, obscuram reddit orationem. Latini veteris editionis libri, cum Græcis, sustulerunt; id enim, ex Arnobij, Augustini, & Cassiodori commentariis, Romanisque Psalteriis, patet: posteriori verò editioni, ex Hebraicis addita est. Cõstanter enim, in huius editionis exemplaribus, legitur; & in antiquis quidem, cum asterisci nota. Atque hoc, Hieronymus, ipse editionis istius emendator, comprobat: Dicitis, scribit Suniæ & Fretelæ, *quia* in Græcis codicibus nõ inueniri· καὶ τῷ ὀνόματι κυρίου ἠμυνάμην αὐτοὺς, id est, in nomine Domini vltus sum eos. sed in Latinis sub asterisco legendum est. Quamobrem, posteriores inter Latinos enarratores, legunt; vtq. explicent, laborant. Nullo igitur pacto, è vulgata nostra editione coniunctio hæc omittenda est: nec (in quo Varlenius falsus est) in sua ad Hebraicam veritatem versione Hieronymus prætermisit, si probatioribus exemplaribus* fides habetur: quibusdam enim, prioribus locis deest, tertio tantùm legitur; vni etiam, posterioribus locis legitur, primo tantùm deest, cùm Hebræo, tribus locis, perinde legant. Existimant autem nonnulli, coniunctionem hanc superfluere, cuius sententiæ & LXX fuisse videntur. Quidam verò, pro *vtique* aut *certè* accipiunt. Alij plerique, eclipticam volunt orationem esse, subauditis quibusdam perficiendam. Richelius: In nomine Domini factum est, quòd me vltus sum de eis. Chaldæus: In nomine verbi Domini confisus sum, quòd perdam eos. Est enim Chaldæis & Hebræis futurum: nec est *in* præpositio, vt neque Græcis: sed, quòd eam Latinus sermo postularet, videtur addita. in exemplaribus Lobiensi & Herbipolensi obelo iugulatur.

* *Lob. Cheual. Reg.*

153. Psal. 117. v. 23. *Et est mirabile in oculis nostris.* Sic nonnulla Latina Psalteria, cum Psalteriis Græcis & Euangeliis Matthæi & Marci, legunt. Epanorthotæ verò probata lectio est: *hoc est mirabile in oc. nostris.* Ad hunc modum, ex nostris, P, Stapulense, Tornacense, Lobiense, & Brugense, emendatissima exemplaria, scribunt. Atque hæc scriptura, Hebræo conformior est· הִיא נִפְלָאת בְּעֵינֵינוּ· ad verbũ reddas: Hoc mirabile in oculis nostris (nam feminina, Hebræis substantiuè ponuntur, vt neutra Græcis & Latinis, suo loquentibus idiomate. quandoq. enim Hebraicum idioma retinent, vt, hoc ipso loco Græci· παρὰ κυρίου ἐγένετο αὕτη, καὶ ἔστι θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν) Lobiense manuscriptum, *hoc* asterisco notat, tamquam quod ex Hebræo, à Psalterij castigatore, sumtum sit: & hanc quidem lectionem *Hoc est*

Matth. 21. d. 42. *Mar. 12. a. 10.*

mir. in

mir. in ocul. nostr. Gallico Psalterio attribuit; alteram verò, *Et est*, Romano. cui, Tornacensis & Stapulensis editiones, consentiunt. Nullius hæc momenti sunt, iis, qui, dum sensus est integer, de vera nostræ editionis lectione, nihil soliciti sunt. Quod sequitur substantiuum verbum *est*, Brunonis Herbipolensis Episcopi Psalterium, veru signat, tamquam quod ex Græco legatur, Hebraicè verò non exprimatur.

Psal. 117. v. 25. *O Domine saluum me fac.*] Pronomen *me*, à Latinis 154.
quibusdā manuscriptis omittitur, Brugēsi & Lobiensi: quibus, Iacobi & Lindani editiones, consentiunt: & Bedæ cōmentarius suffragatur. Nec legitur hoc pronomē Græcè· ὦ κύριε σῶσον δή, ô Domine salua nunc. nec habetur Hebraicè אָנָּא יְהוָה הוֹשִׁיעָה נָּא anna adonai hosianna. obsecro Domine salua nunc. neque additur Chaldaicè בְּבָעוּ *מִנָּךְ יְיָ פְּרוֹק obsecro te Domine serua*. Euthymius, in huius loci commentario, populum tuum subaudit; Chrysostomus, eos qui Christi beneficiis fruuntur. Iacobus itaque, Titelmannus, & Varlenius, *me* superesse iudicant: Iansenius, etiam sensui obesse pronunciat. intelligit enim populi esse vocem, à Deo, Regi suo, salutem faustaque omnia precantis.

* כְּדוּן אָמְרוּ אַרְדִּיכְלַיָּא
* *nunc, dixerunt architecti. Neh.*

Sequitur: O Domine bene prosperare.] *Bene* ab antiquis codicibus tolli, Epanorthotes testatum reliquit: nosque id vidimus in nostris exemplaribus, Brugensi, Lobiensi, Stapulensi. Neque est, aut Hebraicè, aut Græcè. sufficienter enim, & Hebraicā vocem הַצְלִיחָה, & Græcam εὐόδωσον, exprimat Latina *prosperare.* atque adeò, vt &, sicut illæ, ambiguè intelligi possit, vel prosperè age, vel prosperitatem da. minimè verò arbitror, *bene*, aut Græco δή, aut Hebraico נָּא, respondere (est enim Hebraicè הַצְלִיחָה נָּא, Græcè εὐόδωσον δή) quin potiùs hæc, cùm præcedenti, tum hoc versiculo, ab Interprete nostro χετλιασικῶς accepta, quorum interpretationem Latinus sermo non exprimat. 155.

In eo qui sequitur, versiculo: *Benedictus qui venit in nomine Domini*, 156.
antiqua Epanorthotæ antigrapha, pro *qui venit*, *qui venturus est* legunt, quibus Tornacense manuscriptum & quædam Lugdunensium exemplaria suffragantur, ac V. Bedæ commentarius adstipulatur. Herbipolensis Episcopi Psalterium habet *qui venturus es*, quo modo, Antissiodorensis Antistes & Pelbartus monachus, aut legerunt aut exposuerunt. Exemplaria nostra iam antè commemorata, Brug. Lob. Stap. *qui venturus* scribunt, nec quidquam amplius addunt, non *es*, non *est*. Hebraicè est הַבָּא, quod est, qui venit, aut qui veniens. Græcè legitur ὁ ἐρχόμενος, id quod, & *qui venturus*, & *qui venit*, transferri

Mat. 11. a. 9. Mar. 11. b. 9. Luc. 19. f. 38. Ioh. 12. b. 13.

poteſt. In Euangeliis tranſlatum eſt *qui venit*, id enim rei geſtæ conuenit: futurum autem, prophetiæ non incongruum eſt. Reijcit in Pſalmorum commentariis, futurum, Titelmannus. & quidem faciliùs aſſentiar, de *qui venturus es*, id quod exprimit: at non æquè, de *qui venturus*, aut *qui venturus eſt*. ſunt enim hæ, ſpectatiſſimæ fidei exemplarium lectiones: concorditerque, Lobienſe ac Tornacenſe manuſcripta, & Stapulenſis editio, Pſalterio Gallico, *qui venturus*; Romano, *qui venit*, adſcribunt. Non inquirimus, quæ melior ſit verſio; ſed quæ ſit verior vulgatæ editionis lectio. Romano Pſalterio, vetus, & Caſſiodori commentarius, vt plerumque aliàs, conſonant. Bruno, Carthuſiæ Patriarcha, expoſito illo: *Ben. qui venturus eſt in n. D.* addidit: In aliis trãſlatoribus habetur: *Benedictus qui venit in nomine Domini.*

157. Pſal. 118. v. 28. *Dormitauit anima mea præ tædio.* Sic Latini codi-
Daleth. ces habent, cum Latinis Enarratoribus, Arnobio, Hilario, Hieronymo, Auguſtino, Proſpero, Caſſiodoro, & poſterioribus. Sic habent & noſtri Græci codices· ἐνύσταξεν ἡ ψυχή μου ἀπὸ ἀκηδίας, cum Græcis tractatoribus Euthymio & Theodorito. Sacer autem Ambroſius, qui magna ſemper cura genuinam ſcripturæ lectionem inueſtigat, pro *dormitauit*, *ſtillauit* legit: &, Aliqui, inquit, codices habent *dormitauit*, quia ἐνύσταξεν & ἔσταξεν duabus litteris diſſonant. Potuit Interpres, vel antiquarius ſcriptor, hîc falli. νυστάζειν dormire eſt, στάζειν ſtillare, &c. Qui facilioribus igitur laborum vtuntur compendiis, *dormitauit* accipiunt: ſed Origenes, qui multorum interpretationes diligenti diſcuſſit indagine, *ſtillauit* ſecutus eſt. Hactenus Ambroſius. Collegit autem Origenes, ἔσταξεν potiùs quàm ἐνύσταξεν legendum, ex Hebraico fonte· דָּלְפָה נַפְשִׁי מִתּוּגָה· Dalaph, omnium ſententia, στά-
Prou. 27. c. 15. ζειν ſeu ſtillare ſignificat. Hinc legimus Prouerbiorum 27. capite דֶּלֶף טוֹרֵד בְּיוֹם סַגְרִיר וְגו׳ Stillatio aſſidua in die pluuiæ, & litigioſa mulier comparantur. Itaque ex Hebræo Hieronymus vertit: diſtillauit anima mea præ ſtultitia, vel (vt tria ex noſtris manuſcriptis, vnum Beſſarionis, alterum Hunnæi, Plantini tertium, legunt, & alij transferunt) præ triſtitia. Leguntur & LXXII, hanc ipſam Hebrai-
דֶּלֶף cam dictionem *Dalaph*, ad hunc modum interpretati. Iob decimo-
Iob 16. d. 21. ſexto capite, quod Hebraicè eſt דָּלְפָה עֵינִי, & Latinus reddidit *ſtillat*
ª στάζοι Gq. *oculus meus*, illi tranſtulerunt ª στάξοι μου ὁ ὀφθαλμός. Rurſus quod eſt Ec-
Eccleſ. 10. d. 18. cleſiaſtæ decimo capite יִדְלֹף הַבָּיִת, Latinus *perſtillabit domus*, LXX. ad eundem modum, στάξει ἡ οἰκία interpretati ſunt. Videri igitur poſſint, & hoc Pſalterij loco, ex דָּלְפָה, ἔσταξεν reddidiſſe. niſi fortè dicat quis, hos ſeptuaginta duos Interpretes, operas diuiſiſſe: nec ab eis Iob atque Eccleſiaſten tranſlatos, à quibus pſalmi conuerſi ſunt. quæ ſenten-

ſententia quibuſdam hodie viris doctis probatur. Sed, ſit vera ea
opinio, non poteſt tamen non probabile videri, ἔσταξεν hoc loco ſcri-
ptum eſſe. νυστάξῃ & νυστάξει legimus viceſimo & centeſimo pſalmo: *Pſal. 110.*
ſed, ex נוּם, non ex דָּלַף. iterum, νυσταγμὸν, primo triceſimo & centeſi- *a. 3. 4.* *Pſal. 131.*
mo: ſed, ex תְּנוּמָה, non ex דָּלַף. Vtut autem ſit, ſiue ἔσταξεν, ſiue ἐνύστα- *a. 4.*
ξεν, LXX reddiderint: noſter Latinus Interpres ἐνύσταξεν legit, vertit-
que *Dormitauit anima mea præ tædio*. quod tamen, non adeò ab ἔσταξεν
ſeu *ſtillauit* diſcrepat. Nam quæ ſtillat anima, hoc eſt, cuius vires tan-
quam per aſſiduam ſtillationem defluunt, quaſi dormitat: vt præ-
teream, non abſimilem eſſe ſtillationi, dormitantium nictationem.

Pſal. 118. v. 59. *Et conuerti pedes meos in teſtimonia tua.*] Pleraque 158.
exemplaria, *conuerti* ſcribunt: nonnulla *auerti* (quod eſt, reuocaui)
Epanorthotæ quædam, Lugdunenſium quædam, atque ex noſtris
Brugenſe. Epanorthotæ verba ſunt: Et infra *Et auerti pedes meos*, id
eſt, ab aliis verti *in teſtimonia tua*: aliàs *conuerti*. Vtramque lectionem
admittunt, & Hebraica vox אָשִׁיבָה, & Græca ἐπέστρεψα, quamquam
ex ἀπέστρεψα fortaſſe ſit *auerti*. Inter Latinos Enarratores, Ambroſius,
auerti legit, id quod ex ipſa eius enarratione fit veriſimile: ſimiliter
Auguſtinus & Proſper, quorum explicatio eſt: Auerti, ſcilicet à viis
meis, quæ diſplicuerunt mihi, vt irent in teſtimonia tua, atque ibi
haberēt viam. Caſſiodorus autem, & ex poſterioribus multi, *conuerti*
legerunt. Hieronymus ad Suniam & Fretelam: In eodem. Et [a]con- [a] conuertiſti 1 *MS.*
uerti[b] pedes meos *in teſtimonia tua*. In Græco legiſſe vos dicitis καὶ ἐπέ- [b] auertiſti 1 *MS.*
στρεψα, id eſt, *& auerti*. Sed & hoc ſuperfluum eſt. Neſcio an depra-
uatus ſit hic Hieronymi locus. verumenimuero, magis deprauatum
reor, in manuſcriptis, quæ vidimus, duobus, in quibus *conuertiſti* ſeu
auertiſti probatur, *auerti* ſuperfluum iudicatur: cùm non tantùm
Græcis, ſed & Hebræis atque Chaldæis, prima legatur perſona, nec
alia reperiatur in Hieronymianæ tranſlationis antigraphis. conſtan-
ter enim habent: Et conuerti pedes meos ad teſtimonia tua. vno Tor-
nacenſi excepto, in quo *cõuertiſti* eſt. Meminit lectionis huius *Et auer-
tiſti pedes meos* Auguſtinus: ſed, non exiſtimaſſe ſe genuinam eſſe, ſa-
tis inſinuat.

Pſal. 118. v. 118. *Spreuiſti omnes diſcedentes à iudicijs tuis.*] Quinque 159.
Hentenij manuſcripta, duo Pariſienſium, & antiqua Epanorthotæ, *Samech.*
pro *iudicijs*, *iuſtitijs* habent, quibus ſeptem ex noſtris exemplaribus,
eaque emendatiora, conſentiunt. ſed & alia tria, in quæ diuerſarum
editionum congeſta ſunt Pſalteria, Lobienſe, Tornacenſe, ac Sta-
pulenſe, ſuffragantur. Bedæ, Brunonis, Richelij, Pelbarti, Paſturæ,

& Titelmanni, posteriorum enarratorum, eadem est lectio. Veterum, Arnobij, Hilarij, & Hieronymi, commentarijs inserti textus, ad eundem modum *iustitijs* legunt: sed, ipsa Hilarij commentaria, *iustificationes* nominant. Hebraicè est חֻקֶּיךָ Hukkim seu Hukkoth, Latini ex Hebræo Interpretes, præcepta vel statuta transtulerunt: Græci LXX. *δικαιώματα* conuerterunt, cùm hoc, tum plerisque huius Psalmi locis. Δικαιώματα autem, Latinus noster ex Græco interpres, eodē hoc Psalmo, centies, si fieri potest, interpretatus est *iustificationes*. Atque & hoc loco, à *iustificationibus* disertè legunt, Ambrosius, Augustinus, Prosper, & Cassiodorus. quibus conforme est Romanū Psalterium. Gallici igitur Psalterij potior lectio est *iustitijs*, quippe quæ, & Patrum lectioni vicinior, & consuetæ translationi similior, & castigatioribus exemplaribus sit conformior. atque in hanc, R^mus D. Lindanus & Parisienses abeuntes sententiam, *iustitijs* emendarunt. *δικαιώματα* iustitias ab Interprete conuersa, & in 17° Psalmo reperio, versu 23. vbi & Hebraicè est חֻקּוֹת. *Iudicia*, *κρίματα* Græcè, Hebraicè מִשְׁפָּטִים dici solent, quamquam diuersis his nominibus, eadem Dei lex significetur; *iudicijs*, quòd eam Dei sententia obseruandam decreuerit; *iustitijs* vel *iustificationibus*, quòd iustitiæ conformis sit, veram præscribat iustitiam, iustosque, qui obseruant, faciat.

160. *Koph.* Psal. 118. v. 147. *Praeueni in maturitate.*] Græcè est *προέφθασα ἐν ἀωρίᾳ*, quod est, *Praeueni in immaturitate*, siue, vt S. Ambrosius interpretatur, ante horam, ante tempus. Mirum itaque est, Latinis codicibus, quorum est ex Græco versio, legi: *Praeueni in maturitate.* sic enim legunt quotquot habemus manuscripta, nisi quòd quædam ita scribant vt à *immaturitate* seu *inmaturitate* legendum sit, meritò dubites. Innumera alia R^mus D. Lindanus consuluit, nec inuenire potuit quod *in immaturitate*, sicut Græcus habet, legeret, nisi tandem, in Ecclesia Barlo, iuxta Venloniam sita, vnum, id quod nos ex probatissimi Antistitis fide in Bibliorum margine annotauimus. Legit quidem & Regiorum Bibliorum Latinus textus *in immaturitate*: sed is, Græco textui accommodatus est, occasione quam diximus aliquando. Istud ipsum de sui temporis codicibus questus est Augustinus, cuius, 29. concione, hæc sunt in hunc locum verba: Quod sequitur, habet aliquid obscuritatis, quod aliquanto diutius exponendum est. *Praeueni intempesta nocte & clamaui.* Plures codices non habent *intempesta nocte*, sed *immaturitate*. vix autem vnus inuentus est, qui haberet geminatam præpositionem, id est, in *immaturitate*. Immaturitas itaque in hoc loco nocturnū tempus est, quod non est maturum, id est, opportunum, vt agatur aliquid vigilando, quod etiam vulgò dici solet,
hora

hora importuna. Nox quoq. intempesta, id est, media, quando quiescendum est, hinc proculdubio nuncupata est, quia importuna est actionibus vigilantium (&c.) Quod ergo Græcè dictum est ἐν ἀωρίᾳ, non vno verbo, sed duobus, id est, præpositione & nomine, hoc, interpretes nostri quidam, dixerunt *intempesta nocte*. Plures *immaturitate*, non duobus verbis, sed vno, cuius vocabuli nominatiuus est *immaturitas*. Nonnulli verò in duobus verbis, sicut Græcus posuit, *in immaturitate*. ἀωρία quippe immaturitas est, ἐν ἀωρίᾳ in immaturitate. hæc D. Augustinus, in quibus, præterquam quòd conqueratur vix in vllis codicibus inueniri potuisse *in immaturitate*, id obseruandum est, non eum agnouisse, eam lectionem, quæ nostrorum hodie est codicum, *in maturitate*; sed has dumtaxat tres, *intempesta nocte*, *immaturitate*, *in immaturitate*. *In maturitate* si legisset, probaturus non fuisse videtur, vt pote, à cæteris interpretationibus & Græco textu alienum. fortassis etiam legit atq. ob hanc causam nihili fecit. Si autem earum, quarum meminit Augustinus, aliqua, nostri interpretis versio est, aut *immaturitate* est, aut *in immaturitate*. Nam *intempesta nocte*, quam Prosper secutus est, nostrorum codicum scripturæ dissimilior est. D. Bruno Herbipolensis Antistes, *immaturitate* Psalterium castigauit: atque hoc certè modo non pauci scriptorum codicum legi patiuntur. quin & Ludolphus ad hunc legit modum, & subaudiendam monuit *in* præpositionem, id est, *in immaturitate*. Hieronymus Varlenius, *in immaturitate* Interpretem reliquisse opinatur. Opinionis eiusdem & Ruræmundensis Episcopus est, qui, secutus; vix dubium; illud, quod iuxta Venloniam reperit antigraphum, ad hunc modum Psalterium emendauit: *Præueni in immaturitate*. similiter Argentoratenses, in eo, quẽ cum translationibus 4. & paraphrasibus duabus ediderunt, Psalmorum libro: *Præueni in immaturitate*. Atq. hanc, aut eam certè, quæ Herbipolensis Episcopi est, castigationem, comprobat Remigij Antissiodorensis expositio, ea quæ huiusmodi est: Et meritò debes, me clamantem, & honesta petentem exaudire, quia ego alios præueni in maturitate, id est, in adolescentia, quæ ætas est immatura & indomita ad custodienda mandata tua (&c.) Cùm ergo adhuc ætate viderer immaturus ad talia, tamen ad te clamaui, & præueni alios bene viuendo. Adstipulatur Haymonis Alberstattensis commentarius: Et non tantùm clamaui; sed etiam præueni alios in maturitate, quia cùm alij in perfecta & matura ætate ad te venire soleant, ego puer & immaturus ad te festinaui. vel præueni in maturitate, id est, ante aduentum tuum, scilicet ante tempus plenitudinis & gratiæ, ad te promerendũ. Suffragatur D. Ambrosij enarratio, ex qua interlinearis Glossa desumta est: Præcurrit, Ambrosius

ait, ætatis maturitatem, quiſquis in adoleſcentia poſitus ſenilem grauitatem induit, & iuueniles annos veterana quadam continentia regit, feruoremq. virentis corporis, in cana morum maturitate componit. Quibus ex verbis patet, Ambroſium, non vt textus habet, *Anticipaui in maturitate* legiſſe; ſed, *Anticipaui maturitatem*, vel *Anticipaui*, ſeu, *præueni in immaturitate*, aut, quod ad eundem modum intelligo, *immaturitate*. Hilariana commentaria de Hilario id ipſum loquuntur. Sic habent: Addidit adhuc & meritum obtinendæ ſalutis, dicens: Præueni in maturitate & clamaui, in verba tua ſemper ſperaui. Non exſpectauit infirmam à vitiis ſenectutem, neque, deferueſcentibus longo vſu luxuriæ æſtibus, frigidæ ætatis tempus elegit: ſed maturitatem omnem fide & religione præuenit, vincens per continentiam laſciuientes annos, & ſenectutis maturitatem, modeſtæ & caſtæ adoleſcentiæ tranquillitate, præueniens. Videntur Hilarius & Ambroſius *præueni maturitatem* legiſſe: ſed, facilè habuiſſe potuerunt, *Præueni immaturitate* aut *in immaturitate*, & expoſuiſſe id quod hinc ſequitur atque idem vnum eſt, *Præueni maturitatem*, (Nam & in Auguſtino id licet obſeruare;) vtique enim, qui præuenit in immaturitate, præuenit maturitatem. Eſt autem ex his operæpretium animaduertere, ad quem modum ſcripturæ textum, Patrum commentariis interiectum; qua fuerunt indoctiſſimi ſcribæ audacia; ad vulgatam legendi rationem immutarint, cùm ipſa commentaria ſubiecta reclament. Id & aliàs non rarò notauimus. Nonnunquam etiam ipſa Patrum verba, ei legendi modo quem ſubſtituerant, accommodaſſe deprehendimus. In promtu eſt exemplum, hoc ipſo loco commentariorum Hilarij: ſequitur enim poſt paululum, recitato verſu proximo, Præuenerunt oculi mei diluculum, vt me. el. tua: Qui in maturitate clamorem præuenerat, nunc ipſos dies meditationibus præuenit. Quomodo hic poſteriori prius reſpondeat, aut quid hoc eſſe poſſit, niſi legas: Qui maturitatem clamore præuenerat? Sic namque reſtituendus videtur locus. Quemadmodum autem in Patrum enarrationibus, genuina lectio, in eam, quæ vulgi errore recepta eſt, mutata conſpicitur: ſic proculdubio & in ipſis ſacrorum Bibliorum accidit libris. Emendatum licet exemplar deſcribentibus propoſitum eſſet, errare id cenſuerunt, ſi in peruulgatum errorem non conſpiraret. ita tandem factum eſt, vt germana lectio oppreſſa extinctaque ſit, nec inueniri poſſit à poſteris, qui magna ſedulitate inueſtigant, quam olim extitiſſe, argumentis certis colligunt. Primus autem error, ſæpenumero ex re non intellecta commiſſus eſt, quod non intelligebant, perperàm ſcriptum iudicabant; itaque, corrigendum, ad ſimilem quempiam modum, quo poſſet, & facilè intelligi, & ab authore

Theodorito in Latinum verſo data eſt vulgaris noſtræ editionis ſcriptura in maturitate, *ſed cõmentarius ἐν ἀωρίᾳ exponit.*

thore ſcriptum videri. Sic, hoc opinor in loco, cùm eius quod ſcriptum erat *Præueni immaturitate* aut *in maturitate*, ſenſum non viderent, errorem eſſe iudicarunt, emendandum; in duas vna voce diſtracta, *Præueni in maturitate*. Rurſus, cùm in aliis legerent exemplaribus *Præueni in immaturitate*, quod ſcirent immaturè nihil aut dicendum aut gerendum, ſcribendum potius exiſtimarunt ad eundem modum *Præueni in maturitate*; errorem, dum corrigere vellent, facientes. Aut fortaſſe mouit, quòd, *in immaturitate* ſignificare arbitrati ſunt, poſt maturum tempus; itaque quandam verborum inter ſe repugnantiam eſſe, *præueni, in immaturitate*. eum enim qui præueniſſet, maturè veniſſe dicerent. Porro, citra omnem, aut corruptelam aut ambiguitatem, in Brunonis Carthuſiani elucidationibus, hanc explicatam inuenio lectionem: *Præueni in immaturitate*. ſic ibi legitur: Et iuſtum eſt vt me ſaluum facias & exaudias, propter hæc merita mea, quia ego adhuc poſitus in immaturitate, id eſt, immatura ætate, ſcilicet in iuuentute, quæ eſt ætas immatura, feruens, & prona ad omnia vitia magis quàm ſenectus, præueni in bonis operibus, id eſt, anteueni cæteros fideles, qui tandem in ſenectute, quæ matura ætas eſt, cœperunt bene operari (&c.) Matura ætas ſenectus dicitur, eò quòd in ſenectute ex natura maturiores mores homines habeant. Immatura verò ætas dicitur iuuentus, eò quòd in iuuẽtute contingat ex natura mores habere immaturiores. &c. In Gloſſa Ioannis de Turre-cremata, hoc, & quidem ſolum, lego: Ex magno orandi affectu præueni horam opportunam in qua ſolet fieri oratio. præoccupaui faciem tuam, vt lætus & vigilans tibi occurrerem. Multum igitur veriſimilis eſt huius loci, aut hæc *Præueni immaturitate*, aut iſta lectio *Præueni in immaturitate*. Cæterùm, nolo ego pronunciare adulterinam eſſe *Præueni in maturitate*, præſertim cùm eſſe videatur, non tantùm recentiorum Enarratorum, Lyrani, Richelij; verumetiam veterum quorundam. id quod, ex commentariis Arnobio & Hieronymo adſcriptis, intelligi poſſit. In Arnobij commentario ad hunc habes modum, Præueni in maturitate & exclamaui. Fui puer, poſtea adoleſcens, itemque iuuenis, nunc ecce iam ſenui, & vitæ meæ finem attendens, in hac maturitate poſitus clamo, & præueniunt oculi mei, &c. In Hieronymi: Vetera vitia pudicitia iuuenili præuenit, qui per maturitatem viuacis animi ſpem ſuam nunquã à verbis Dei remouit. V. Beda vtrumque inſigniter exponit, *Præueni in mat. & Præueni immaturitate*. Hoc itaque modo, cùm ad Græcorum codices, tum ad Latinorum enarrationes, collatæ ſint propoſitæ varietates; reſtat nunc vt eaſdem ad Hebraicum fontem diſcutiamus. Hebraicè eſt קִדַּמְתִּי בַנֶּשֶׁף id quod quidam *præueni in crepuſculo*; quidam *Præueni*

crepuſcu-

crepuſculum, vertunt. Prior interpretatio, ei lectioni non malè conueniat, quæ habet: Præueni in maturitate. Eſt enim crepuſculum maturum orationi tempus, ſicut aurora, quæ continuò ſuccedit crepuſculo, ſtudiis eſt amica. Poſterior verò tranſlatio alterã lectionem: *Præueni in immaturitate* tutatur, atque eò ampliùs, quòd ſeptuagintaduorum verſioni ſimilis ſit. quod enim crepuſculum antecedit tempus, ἐστιν ἡ τῆς νυκτὸς ἀωρία. In eandem ſententiam vertunt, alij: *Præueni diluculum*; alij *Præueni in nocte*. Hieronymus, *Surgebam adhuc in tenebris*, qui, & aliis non paucis ſcripturæ locis, cum Græcis tranſlatoribus, בְּנֶשֶׁף tenebras interpretatus eſt.

161. Pſal. 120. v. 5. *Dominus cuſtodit te*. Sic, cum D. D. Auguſtino & Haymone, pleriq. codices. At Ruræmundenſis Epiſcopi Pſalterium, cum S. Hilario, futuro tempore, *cuſtodiet* habet: atque hoc modo Chaldæa paraphraſis יִנְטַר, & Græci plerique codices, conſentientibus Chryſoſtomo atque Euthymio Græcis Enarratoribus, φιλάξει legunt. Græcæ verò, Regij operis, & Nebienſis Pſalterij, editiones, φιλάξοι, quod eſt *cuſtodiat*, ſcribunt. ad ſimilem modum Pariſienſis anni 59 editio, φυλάξαι. Hebraicè eſt יְהוָה שֹׁמְרֶךָ, id eſt, Dominus cuſtodiẽs te, vel, formaliter accepto Benoni; Dominus cuſtos tuus. id quod aptè cõuenit ei quod ſequitur: *Dominus vmbra* ſeu *protectio tua*.

162. Verſu ſeptimo, eiuſdem vocis eadem eſt varietas. Nam, quod plerique codices præſenti tempore cum D. Haymone legunt, *Dominus cuſtodit te ab omni malo*: Hunnæi manuſcriptum P notatum, & Pariſienſium Biblia anno 59 excuſa, futuro *cuſtodiet* ſcribunt. Eſt autem hoc loco, tam Hebraicis libris, quàm Chaldæis & Græcis pleriſque, futurum, adſtipulantibus, non tantùm Hilario atque Euthymio, verumetiam Auguſtino. atque hoc bellè congruit ei quod præceſſit: *Per diem Sol non vret te, neque Luna per noctem*.

163. Sequitur ſeptimo verſu, *Cuſtodiet animam tuam Dominus*: & ſubiungitur octauo, *Dominus cuſtodiat introitũ tuum & exitum tuum*. Quibus locis iterum cuſtodiendi vox diuerſimodè ſcribitur. Priori, R^mi D. Lindani Pſalterium *cuſtodiet* habet: poſteriori, apud Hilarium ſimiliter *cuſtodiet* legitur. Græcis pleriſque & Chaldaicis in libris, Euthymio ſuffragante, vt præcedẽtibus locis, ita & his, futurum ſcribitur. Eſt & Hebraicis codicibus futurum, יִשְׁמֹר, ſed, quod, tam optantis quàm prædicentis ſenſu, tam *cuſtodiat* quàm *cuſtodiet*, reddi poſſit. Græcæ editiones Complutenſis & Nebienſis, φιλάξοι habent, Pariſienſis φιλάξαι, non ſolùm primo, ſed & ſecundo & ſequentibus duobus locis, quibus conformiter Goticum manuſcriptum, vniuerſis his,

Haymonis hæc apertè lectio eſt.

φιλάξει: יִנְטַר

Duobus his locis, & Chryſoſtomi textus, futurũ legit, nec commentarius diſſentit.

ſis his quatuor locis, *cuſtodiat* refert. Sed videtur, Latinis noſtræ editionis codicibus, nec ſemper *cuſtodiet*, nec ſemper *cuſtodiat* ſcribendum: immò verò hinc ortam inter eos varietatem, quòd alio atque alio modo cuſtodiendi vocabulū Interpres verterit. Primo loco, bene quadrat *cuſtodit*: ſecundo & tertio, non malè cōuenit *cuſtodiet*: quarto, ſcribendum videtur *cuſtodiat*. Quod prędixerat, precatur & optat, ne, non velle, ad quod à Spiritu actus fuerit, putaretur. hunc legendi, his locis, modum, Franciſci Titelmanni elucidatio, ſecuta videtur.

Pſal. 124. v. 5. *Declinantes autem in obligationes.*] In nonnullis exemplaribus vetuſtioribus, Titelmannus ait, repertum eſt haberi, 164.
pro *obligationes, obliquationes*. nos noſtris in manuſcriptis, nequaquam id reperire potuimus: tantùm, in Bibliis à Pariſienſibus emendatis atque excuſis, ad hunc inuenimus modum: *Declinantes autem in obliquationes*. Sed, iis in Bibliis, quæ, cum emendationum ſuarum comprobatione, ediderunt, nullum, cuius hæc lectio eſſet, exemplar ſignatum vidimus. Nec, antiquus noſter Epanorthotes, aliquorum codicum, qui *obliquationes* legant, meminit; dumtaxat, multitudinis numero *obligationes* legendum eſſe, non *obligationem*, monet. Fuit itaque noſtra hæc opinio, non ex codicibus, ſed quorundam coniectura, *obligationes*, cum *obliquationes*, mutatum eſſe. Græcè eſt τοὺς δὲ ἐκκλίνοντας εἰς τὰς στραγγαλιάς. Στραγγαλιά Auguſtini verſio *ſtrangulationem* transfert, nam στραγγαλεῖν ſuffocare & ſtrangulare ſignificat. Græca onomaſtica *obligationem* exponunt, & στραγγαλίδες, nodos nexuſque intricatos: eundem ad modum Hieronymus explicat, in 58 Iſaiæ caput, enarrans illud verſionis Septuaginta-duorum διάλυε στραγγαλίας βιαίων συναλλαγμάτων. Author eius verſionis, quæ, in Græco Pariſienſium Pſalterio, ex S. Victoris codice emendato, exſtat, *obliquationem* tranſtulit. Similiter, is, qui Græcis Bibliis, Baſileæ anno 1550 impreſſis, Latinam addidit interpretationem. στραγγαλιώδης enim, obliquum & tortuoſum denotat. Eundem ad modum Euthymij Interpres tortuoſitatem reddidit, ipſum ſequutus Euthymium, qui, εἰς τὰς στραγγαλίας, in peruerſa atque obliqua interpretatur. Hac autem potiùs ratione, transferendum hoc loco videtur, primùm, quòd declinandi vocabulo aptiùs obliquatio ſeu obliquitas vel tortuoſitas congruat: tum, quòd rectis corde, in obliquitatem declinantes, à Propheta oppoſiti videantur: deniq., quòd Hebraica vox עֲקַלְקַלּוֹת, non ſtrangulationes neque obligationes, ſed obliquitates, tortuoſitates, & peruerſitates, denotet. Itaque, Latinis noſtris codicibus, pro *obligationes, obliquationes* ſcribendum eſſe, nonnulli, haud vanis ducti argumentis, exiſtimarunt. Verùm, cùm legant conſtanter *obligationes*,

Aquila ſimultates *explanauit*; obliquitates *Symmachus*, *& Theodotion* peruerſa. *author eſt Theodoritus.*

Arnobius, Hilarius, Hieronymus, cùm in proprio loci commentario, tum manifestius in 58. Isaiæ cap. Prosper, Cassiodorus, Haymo, Remigius, &c.

& Latina manuscripta, quæ quidem nos vidimus, omnia, & Latini tractatores, primæ, mediæ, postremæq. ætatis: videtur ad eum modum Interpres ex Græco transtulisse. Neque hoc longè ab Hebræo recedit. Nam prauitates peruersitatesque; quibus ferè modis, Hebræam hoc loco vocem interpretantur; obligationum nomine meritò designentur, quòd in deplorandam seruitutem authores suos redigant, neque facilè exsoluendo debito obnoxios reddant.

165. Psal. 125. v. 6. *Euntes ibant & flebant, mittentes semina sua.*] Quod plerique hodie codices legunt, *Mittentes semina sua*: scribunt, antiqui Epanorthotæ, & Brugensis ex nostris, cum emendatis à Parisiensibus Bibliis, *Portantes semina sua*. Priori lectioni Græca antigrapha volunt· βάλλοντες τὰ σπέρματα αὐτῶν: alteri, Hebraica suffragantur· נֹשֵׂא מֶשֶׁךְ הַזָּרַע quod est: Portans canistrū seminis, vt quidam; vel: Portans pretiosum semen, vt alij interpretantur. Eadem est vox, quæ proximo versu, quo Græci habent αἴροντες τὰ δράγματα αὐτῶν, Latini: Portantes manipulos suos. Itaque pulchrè sibi respondent sententiæ partes: Tristes portabant semina, læti manipulos portabunt. Doctor Hentenius, ex *portantes*, *mittentes* castigauit, tamquam ea sit editionis nostræ lectio. Porrò, aliud Epanorthotes iudicauit: Nostra, inquit, translatio non habet *mittentes*, sed habet *portantes*, iuxta Hieronymum & Hebræum, qui habent portantes, & respondet ei quod infrà dicitur *Portantes manipulos suos*. Antiquitate & integritate præstantissima monasteriorū Lobiensis & Tornacensis manuscripta, & Iacobi editio, vnanimiter, Gallico Psalterio *portantes*, Romano *mittentes*, attribuunt. annotatq. Iacobus: *Mittentes semina sua*, ex translatione Romana id mutuamus. Nam trāslatio nostra habet: *Portantes semina sua*, paulo viciniùs ad Hebraicam, &c. Est quidē & nostra editio, quam Gallicum Psalterium vocant, ex Græco deducta (nam Græco conuenit, vti diximus, quod in Romana est editione *mittentes*) sed, ex Hebræo multis mutata est locis. Cæterùm, parum sensu discriminis est, siue *portantes* sit, siue *mittentes*; immò verò, hoc illius explicatio est. Nam portasse intelliguntur semina, quæ in terram aut mittebant aut missuri iam iam erant. Conati hoc loco videntur LXXII senes, non tam verba reddere, quàm sensum. Hinc enim etiam singularis numeri verba in pluralia commutarunt (nam de pluribus intelligendum est, quod de vno pronunciatur) & τὸ מֶשֶׁךְ, quod alij canistrum, alij pretiosum vertunt, interpretando prætermiserunt. Nisi fortè, non מֶשֶׁךְ sed מֹשֵׁךְ, aut ad alium similem modum, legerint, ita vt esset· נֹשֵׂא מֹשֵׁךְ הַזָּרַע *Portans trahens semen*, id quod exposuerint: *Mittens* seu *mittentes semina sua*. quo ferè modo Latinus Interpres,
Amos 9. d. 13 Amos nono cap. מֹשֵׁךְ הַזָּרַע exposuit *mittentem semen*.

Psal. 126. v. 2. Frequentior hoc loco Latinorum codicum scriptura est: *Vanum est vobis ante lucem surgere, surgite postquam sederitis*, quam Græci plerique codices, cum Apollinaris Psalterio, probant· εἰς μάτην ὑμῖν ἐστὶ τὸ ὀρθρίζειν, ἐγείρεσθε μετὰ τὸ καθῆσθαι. & multi veterum Patrum explicant, Hilarius, Hieronymus*, Augustinus, Prosper, Cassiodorus, Gregorius*, Haymo, Remigius, Bruno. quanquam simplex illa, quam Hieronymi commentarius addit, huius loci intelligentia, *surgite* nõ agnoscat. Sunt quidam editionis nostrę codices, qui, pro *surgite*, *surgere* repetant: *Vanum est vobis ante lucem surgere, surgere postquam sederitis*. ex nostris, Brugensis, Lobiensis, Stapulensis; ex Lugdunensium, quidam; & antiqui Epanorthotæ, cuius hunc in locum hæc notatio est: Antiqui iuxta Hebræum: *Vanum est vobis ante lucem surgere, surgere postquam sederitis*. Hieronymus: Frustra vobis est de mane surgere postquam sederitis. Secũdum hoc, non videtur huic sensui conuenire littera, quæ habet, *surgite*, quam habet Græcus minùs correctus. Nam correctores habent secundo loco *surgere*. Vnde dicit glossa cheodorii: Nõ imperatiuo, sed infinitiuo est ibi *surgere*. hactenus Corrector, qui quod dicit, correctiores Græcorum codices habere secundo loco *surgere*. (sic enim videntur legenda intelligendaque eius verba) nos à vero non alienum esse obseruauisse videmur. nam, Græcum Vaticanæ Bibliothecæ codicem, ἐγείρεσθαι, non ἐγείρεσθε, legere comperimus. Euthymium etiam Græcum Enarratorem ad eundem modum ἐγείρεσθαι legisse, cùm ex Interpretis in margine annotatione, tum ex ipsis authoris commentariis, animaduertimus. Denique & Theodoritum, Euthymio longè antiquiorem notasse inuenimus: *Surgere* & non *surgite* legendum est, vt infinitus sit modus, & non imperandi. Insuper quod habet Corrector, Hebręo consonam esse hanc antiquorũ codicum lectionem, verum id nobis esse videtur. Non est enim Hebraicè קוּמוּ, quod est *surgite*, sed שָׁוְא לָכֶם ·קוּם מַשְׁכִּימֵי קוּם מְאַחֲרֵי שֶׁבֶת id quod vertunt Neoterici Interpretes: Vanum vobis est maturantibus, seu diluculo præuenientibus, surgere, tardantibus sedere. quin & Chrysostomus attestatur, alium transtulisse *tardantibus ad sedendum*, alium *differentibus sedere*. LXXII paulò aliter distinxerunt. Priorem sententiæ istius partem, hanc intellexerunt שוא לכם משכימי vanum est vobis maturantibus, quã per infinitiuum explicuerunt εἰς μάτην ὑμῖν ἐστὶ τὸ ὀρθρίζειν. In *vanum vobis est* maturare, seu, vt circumlocutus Interpres transtulit, *ante lucem surgere*. Neque enim est Latinis vox vna, quæ Græcæ ὀρθρίζω, aut Hebraicæ הִשְׁכִּים perfectè respõdeat, nisi velis fortè manicare dicere, id quod Lucæ 21. in Latinis plerisque codicibus legitur. Pro altera sententiæ Luc. 21. g. 38. parte, acceperunt LXX. quod sequitur קום מאחרי שבת, verùm, non

* In Psalmorum commentarijs.
* Lib. 8. Moralium cap. 35.

166.

מְאַחֲרֵי, quod eſt tertiæ coniugationis participium ; ſed מֵאַחֲרֵי lege-
runt, quod eſt, *à poſt* ſiue *poſt*. itaque ad verbum conuerterunt ἐγείρε-
σθαι μετὰ τὸ καθῆσθαι *Surgere poſt ſedere*, nec conuertiſſe potuerunt ἐγεί-
ρεσθε *ſurgite*: eſt enim קוּם infinitiuus, non imperatiuus numeri plu-
ralis. Ecce igitur ex Hebræo, *ſurgere*, pro *ſurgite*. id quod comprobat
D. Hieronymi ad Marcellam explicatio, quæ huiuſmodi eſt : Pro-
pheticè populus arguitur ad tēplum diluculo fruſtra ſurgere, & poſt
quietem ad ſanctuarium feſtinare, cùm idola Dei honore veneren-
tur. Notant autem poſterius *ſurgere*, Lobienſis codex, Tornacenſis,
& Herbipolenſis, obelo, tanquam, quod Hebraicè non legatur. id
quod occaſionem accepiſſe exiſtimo ex D. Hieronymi tranſlatione,
qua ſurgendi vocabulum non repetitur: Fruſtra vobis eſt de mane
[n] conſurgere 6. MS. [n] ſurgere poſtquam ſederitis. hinc Iacobus annotauit: *Vanum eſt vo.
a. l. ſur., ſurgite po. ſ.* hoc *ſurgite* ex tranſlatione Romana mutuatū eſt,
quòd etiam habeatur Græcè. At Gallica habet: *Vanum eſt v. a. l. ſ., ſur-
gere p. ſ.* Sed & illud *ſurgite*, & ſecundo loco *ſurgere*, ſuperfluum ex
Hebræo videtur, vnde habetur: fruſtrà vobis eſt de mane ſurgere
poſtquam ſederitis. Hucuſque ille. Iunxit Hieronymus קוּם cum
מַשְׁכִּימֵי, vt noſtri; legit מֵאַחֲרֵי, vt LXXII Interpretes, totumque
vnam intellexit ſententiam. Illud autē מַשְׁכִּימֵי קוּם, quod ad verbum
vertas, *de mane ſurgentibus ſurgere*, eodem ſenſu tranſtulit *de mane ſur-
gere*, omiſſo *ſurgentibus*, pro Latinæ linguæ decoro. Quamobrem, non
videtur ex Hebræo ſuperfluum eſſe, aut obelo confodiendum, *ſur-
gere*, multoque minùs poſterius quàm prius: poſterius enim expreſ-
sè, priùs implicitè legitur, tum Græcè, tum Hebraicè. Brugenſi
manuſcripto nulla eſt obeli figura. Verumenimuero, potuit Hiero-
nymus, vocem מַשְׁכִּימֵי vt nomen, non vt participium, accepiſſe.
מַשְׁכִּים, enim nomen deſignat manè vel matutinum. In Hoſeæ Pro-
phetia, quod ſemel atque iterum legitur, כַּטַּל מַשְׁכִּים הוֹלֵךְ, Hierony-
Hoſeæ 6. b. 4. mus ipſe ſexto capite, *Quaſi ros manè pertrāſiens*; decimotertio, *Sicut ros*
Hoſeæ 13. a. 3. *matutinus præteriens*, interpretatus eſt. facilè igitur, quod hoc loco eſt,
מַשְׁכִּימֵי קוּם, potuit conuertiſſe, *De mane ſurgere* vel *conſurgere*, nec
aliud quidquam intellexiſſe comprehenſum. hoc autem modo He-
braicis dictionibus acceptis, prius inde *ſurgere* non habetur, verùm,
aliter videntur intellexiſſe LXXII viri, à quibus duo verba tranſla-
ta ſunt ὀρθρίζειν, quod exponat מַשְׁכִּימֵי, ἐγείρεσθαι quod reſpondeat
קוּם. huius autem lectionis, quæ duobus infiniti modi verbis vtitur:
Vanum eſt vobis ante lucem ſurgere, ſurgere poſtquam ſederitis; ſenſus com-
modus eſt: fruſtra bene manè ſurgitis, fruſtra interdiu, modica re-
focillatione contenti, ad acceleranda negotia veſtra reditis, ſubaudi,
niſi Dominus veſtris conatibus adſpiret, veſtra ſtudia ſecundet.

Pſal.

Psal. 130. v. 2. *Sicut ablactatus est super matre sua.*] Quòd pleri- 167.
que codices masculino genere habent *Sicut ablactatus*; id nonnulli neutro scribunt *Sicut ablactatum*, Hunnæi duo, D, P, &, qui Louanij excusus est, Prosperi textus. atque ad hunc modum Græcè est· ὡς τὸ ἀπογεγαλακτισμένον. Ex Hebræo כְּגָמֻול vtrumque translatum reperi: Lobiense exemplar, Tornacense, & Stapulense, *ablactatum* Gallico; *ablactatus* Romano Psalterio, adscribunt. D. Hilarius legit *Sicut ablactato*; iungitque, cum eo quod in altera sententiæ parte habet, *ita retribues*. Malè Atrebatensis Collegij manuscripta legunt, vnum *ablatum*, alterum *ablatus* & quidem hoc habet Augustini lectio, at subnectit *à lacte*.

Quod sequitur, substantiuum verbũ *est*, à multis manuscriptis tollitur, viginti nostris. neque Hebraicè legitur, aut Græcè additur. Hieronymi lectio addit, relatiuo antecedente: *Sicut qui ablactatus est*; similiter Augustini, *Quemadmodum qui ablatus est à lacte*. Quòd si verò absque relatiuo addatur, commodè referri potest ad id quod sequitur *super matre sua*, vel, vt habent alii multi libri, *super matrem suam*.

Psal. 138, v. 16. *Dies formabuntur.*] *Dies* legunt plerique hodie co- 168.
dices, id quod exposuerunt Enarratores, Cassiodorus, Haymo, Remigius, & alii ex posterioribus. Huic legendi modo Græca Regis editio, quæ habet ἡμέραι πλασθήσονται, suffragatur. Nec refragatur, quæ aliorum Græcorum exemplarium lectio est, ἡμέρας πλ.; potest enim *dies* quartus casus ex numero plurali esse, vt ἡμέρας, cui subaudiatur *per* præpositio, vt huic κατ'. ad quem modum DD. Augustinus & Prosper legunt *per diem*: *Per diem errabunt*. Cæterùm, potest ἡμέρας secundo casu numeri singularis intelligi, quod Latinè vertas *die*. Atq. hoc pacto, Latini quidẽ codices scribunt: *Die formabuntur*. Brugẽsis, Buscoducensis, atque ex his D. Lindani Psalterium. Lobiense exemplar, in Gallici Psalterij descriptione, *Dies* vel *die* legi notat. Goticum Romani Psalterii antigraphum *Die firmabuntur* habet. Inter veteres Tractatores, D. Hilarius *Die replebuntur* legit. idem ipse, &, post eum, Prosper, *Die formabuntur*, in quibusdã codicibus inuenerunt. S. Hieronymi commentarius, Tu omnes in die formas, tu cunctos vis esse filios [a] dei' exponit. Est autem de Brugensi codice notandum, ita in eo *die* scribi, vt non satis queas discernere, an ex *dij* factum sit, adiecto retractoque semicirculo, *die*; an è contrà, ex *die*, raso semicirculo, dij. Fortasse Scriba; quod non est vero absimile; vocem ex industria sic pinxit; vt dubiam lectionem ostenderet. certè enim Epanorthotes, antiquioribus quibusdam exemplaribus, *dij* legi annotauit, atque ea est exemplaris nostri P, notati aperta lectio. Verùm ea,

[a] dici.

nullam habet, aut ex Græcis, aut ex Hebraicis libris, authoritatem. Hebraici libri habent יָמִים· יֻצָּרוּ· ימים *dies* ſignificat plurali numero, non *deos*. Verti autem poteſt, & ἡμέραι ſeu *dies* primo caſu, & ἡμέρας ſeu *dies* quarto caſu. Redditur etiam aptè *diebus*, id quod vicinum eſt τῶ ἡμέρας ſecundo caſu accepto, & ei, quæ huic reſpondet, Latinæ lectioni, *die*. Vox altera יוצרו, vel præteritum eſt ex quarta coniugatione, vel futurum ex ſexta, à themate יצר, quod facere, fingere, formare, ſignificat. Patet igitur *formabuntur* Latinè legendum eſſe; non *firmabuntur*, vt habent, cum Caſſiodoro, quædam Romani Pſalterij exemplaria. Manifeſtum etiam eſt, πλασθήσονται Græcè ſcribendum eſſe, non πλησθήσονται, vt mutant nonnulla Græca antigrapha. Denique, clarum eſt, πλασθήσονται à πλάττομαι deducendum eſſe, non à πλάζομαι, vt S. Auguſtini Interpres, qui vertit *Per diem errabunt*, deduxiſſe videtur. D. Hilarij Interpres, ex ἡμέρας πλησθήσονται, reddidit *Die replebuntur*. Euthymius Zygabonus, Græcanicus ſcholiaſtes, ἡμέραι πλασθήσονται legit, atque vt à πλάττομαι deductum exponit.

יוצרו 2 MS.

169. Pſal. 144. v. 7. Quædam manuſcripta legunt *Et iuſtitiam tuam exſultabunt*, Pariſienſium Ge. ar. & V., cum Haymone, & Brunone Carthuſianorum inſtitutore. quo modo, & in Hilarij commentariis, & in textu Proſperi expoſitionibus addito, legitur, & eſt ſenſus: Iuſtitiam tuam exſultando celebrabunt, ſicut & in 50. Pſalmo dicitur: *Exſultabit lingua mea iuſtitiam tuam*. Pleraque verò exemplaria, cùm ſcripta, tum excuſa, cum Ludolpho & aliis, ſcribunt, *Et iuſtitia tua exſultabunt*, id quod Auguſtinianæ enarrationi conſentaneum, & Græcæ lectioni conforme eſt· καὶ τῇ δικαιοσύνῃ σου ἀγαλλιάσονται habent Græci codices. Senſus, præpoſitione addita, patet: In iuſtitia tua exſultabunt. quam præpoſitionem, Latinum Hunnæi exemplar, V notatum, & Græcum Apollinaris Pſalteriū, expreſſere. Ex Hebræo vtrouis licet modo transferre· וְצִדְקָתְךָ יְרַנֵּנוּ· רנן & exſultare, & laudare, cantare, atque clamare, ſignificat. habent nonnulli libri: *Et iudicia tua exſultabunt*, ſed id mendum eſſe vix eſſe dubium poteſt. certè, in adiuncto Euthymij commentariis textu, vitium eſt manifeſtum. Quidam Coloniæ impreſſus codex, *Et iuſtitia tua eructabunt*, ſcribit, verbo proximè antecedenti repetito; qui error eſt apertus. Goticum manuſcriptum legit *Et iuſtitiam tuam exaltabunt*. Verùm, Græca vox ἀγαλλιάομαι, *exſulto*, non *exalto*, propriè denotat. facilè ſcriptor mutandum iudicauit *exultabunt* cum *exaltabunt*, tum quòd ſibi inuicem ſimillimæ ſint voces, tum quòd nonnullum ſit orationis incommodum.

170. Pſal. 149. v. 9. Septimus, octauus, & nonus, huius Pſalmi verſus,

ſus, qui de exercenda in Dei aduerſarios vindicta loquuntur, ambiguè, cùm in Hebræo, tum in Græco, ſcripti ſunt, ita vt, & ſingulari, & plurali numero, verti poſſint, vt vel ad Deum, vel ad ſanctos Dei miniſtros, referantur· לַעֲשׂוֹת נְקָמָה τοῦ ποιῆσαι ἐκδίκησιν. לֶאְסֹר מַלְכֵיהֶם τοῦ δῆσαι τοὺς βασιλεῖς αὐτῶν. לַעֲשׂוֹת בָּהֶם מִשְׁפָּט τοῦ ποιῆσαι ἐν αὐτοῖς κρίμα. Chaldæus Paraphraſtes eadem vbique ambiguitate tranſtulit. Latinus noſter Interpres, priores duos verſus, dubio ſimiliter ſermone reddidit: *Ad faciendã vindictam. Ad alligandos reges eorum.* Tertium verò, non ipſe quidẽ dubiè interpretatus eſt, ſed dubiè codices legunt. Quidam enim *vt faciat in eis iudicium*; alij *vt faciant in eis iudicium* ſcribunt. Nos quidem nullum inuenire potuimus codicem, qui, *Vt faciat* ſcriberet: ſed R^mum Dominum Lindanum veriſimile eſt reperiſſe. neque enim, contra vnanimem exemplarium conſenſum, Pſalterium correxiſſet: *Vt faciat in eis iudicium*. hoc autem modo, numero inquam ſingulari, Euthymius Græcus Enarrator, tum iſtud, tum præcedentia, intelligit. ſic ferè, & Græcus poëta Apollinaris, reddit carmine. Latini verò Tractatores, quotquot videre licuit, priora quidem exponunt, tertium autem planiùs & legunt & exponunt, plurali numero Arnobius, Hieronymus, Auguſtinus, Proſper, Haymo, Remigius, & cæteri, quibus, inter Græcos, Chryſoſtomus, & Theodoritus, adſtipulari videntur. Plerique etiam Latini ex Hebræo interpretes, eodem multitudinis numero, tranſtulere· Hieronymus, Pratenſis, Campenſis, Flaminius, & alij. Pagninus, dubia dubiè interpretatus eſt. Cæterùm, eôdem redit, ſiue hoc, ſiue illo, transferatur modo. Deus enim, per ſanctos hoc exercere iudicium intelligitur: & ſancti, non niſi operante Deo, cuius exaltationes in gutture eorum, has referre victorias, intelligendi ſunt. Quòd ſi, ea in tranſlatione, quæ ſingularem habet numerum, gladium placeat ſubaudire (eſt enim Hebraicè, Et gladius anceps in m. eorum) nec illud aliter intelligendum erit, quàm quòd per gladium hæc patraturi ſint ſancti. Græci & Latini, multitudinis numero, legunt: Et gladij ancipites in m. eorum. Itaque eorum, in ſequentibus verſibus, pluralis quidem numerus, ad gladios referri poteſt; ſingularis verò non commodè. ſed, quocunque fiat modo, eôdem ſententia redit. Miratus ſum Caſſiodori commentarium, exponentem, quòd bis acutus gladius, reges compedibus liget, & vincula ferrea nobilibus inijciat. An, *Et gl. anc. in m. e.*, ſingulari numero legerit; an, ex plurali, ſingularem ſubaudiendo repetiuerit; an quid aliud adſit, non ſatis colligere poſſim. hoc ſaltem, quod maximè ad nos ſpectat, patet, *Vt faciant in eis iudicium*, ab ipſo lectum.

NOTA-

NOTATIONES IN LIB. PROVERBIORVM.

171. Capitis tertij versu decimotertio. *Beatus homo qui inuenit sapientiam, & qui affluit prudentia.*] Quatuor vetera exemplaria Ge. o. l. Di. o. l., legere à Parisiensibus deprehensa sunt, accusandi casu *prudentiam*: quibus, nos, vnum Ecclesiæ D. Donatiani, & alterum Cardinalis Bessarionis, obseruauimus esse conformia, quamquam, litera *m*, in illo rasa conspiciatur, in hoc superflua iudicetur. Hinc sumpta est coniectura, scriptores corruptè *affluit* per a primam vocalem, pro effluit per e secundam, scripsisse. nullo enim sensu dici potest *affluit prudentiam* (nisi fortè subaudias, quod sæpe Græci, *secundum*) sed suum, qui tolerari possit, & loco conueniat, habet *effluit prudentiam.* Atque ex hac coniectura profluxisse existimo, quod, ad vulgatæ interpretationis marginem, in Hebraicis Scholiis annotatur: Legitur &, effluit prudentiam. Post Parisienses, Louaniensis Doctor Hentenius, quinque codices *effluit prudentiam* legere signauit, id quod in prima & posterioribus editionibus conspicere licet. An autem hos omnes ipse repererit, & quidem *effluit prudentiam* scribentes: an verò quatuor illis Parisiensium, vnum, qui similiter legeret, adiecerit, ea, quam diximus, probata coniectura, ignoro. hoc scio, nulli, ex nostris, duobus & triginta manuscriptis, *effluit* legi. Porrò, in ipso, quod à D. Hentenio impressioni paratum fuit, prototypo, inuenio lectionem hanc absque omni codicum numero scriptam. Vnde, dubitari fortasse possit, vtrùm, ab alio quinarius ille numerus adiectus sit, ab ipso autem sine numero scriptum, vt ostenderet, aut adulterinam, aut non tam ex codicibus quàm ex codicum corruptelis probabilem esse lectionem, *Effluit sapientiam.* Sed, quidquid Hentenius inuenerit, scripserit, aut voluerit, dubium esse vix potest, deprauatam illorum codicum esse scripturam, qui *affluit sapientiam* habent. Veruntamen, cùm emendatissima sint exemplaria, non facilè sunt reijcienda: quin potius inuestigandum est, reseruarintne germanæ scripturæ, quæ vulgo ignota sit, vestigium. Non parum autem verisimilitudinis, ex Hebraico fonte, accipere possit, *τὸ effluit prudentiam.* Nam יָפִיק תְּבוּנָה quod ibi legitur, Latini interpretes *educit* seu *profert intelligentiam* ferè transferunt. quibus Chaldæus consentiens, מַבִּיע בִּיוּנְתָּא *eructat* siue *profert intelligentiam* interpretatus est. Cæterùm transferunt nonnulli, *haurit intelligentiam*; id quod, non parum auxilietur vulgatæ lectioni, quæ plerorumque & codicum & enarratorum est, *affluit prudentia.* Haurire namque prudentiam, est, prudentiam

tiam abunde assequi. Atque ad hunc modum, Hebraicam illam vocem יפיק, & noster Interpres vertit, octauo huius libri capite: *Et hauriet salutem à Domino.* Potuit igitur & hoc loco haurire intellexisse, eiusque sensum expressisse, affluere prudentia. Quod eò fiat verisimilius, quòd subjunxerit: *Melior est acquisitio eius negotiatione argenti.* Hinc enim, intellexisse videtur, hominem hoc loco beatum prædicari, ex eo dumtaxat, quòd sapientiam assecutus sit. Nam si ex vtroque intellexisset beatum prædicari, quòd sapientiam, & sibi sit assecutus, & aliis effundat (id quod significari videtur, si legas *effluit prudentiam*) vertisset quod ad vtrumque congrueret: *Melior est negotiatio eius negotiatione argenti.* eadem enim vox סחר Hebraicè repetitur, quæ, sicut negotiationis vocabulum, & vendenti competit & ementi. Græca translatio huic nostræ accedit: Beatus homo qui inuenit sapientiam, & mortalis qui nouit prudentiam. Melius enim est eam mercari, quàm auri aut argenti thesauros.

Prou. 8. d. 35.

D. Bernardus, sermone quem in hunc locum scripsit: Sic inuenies corde sapientiã, inquit, ore affllues prudentia: sed affluere, non effluere vel euomere, cura.

Capitis 3. versum 14. quædam exemplaria ad hunc modum legunt: *Melior est acquisitio eius negotiatione argenti, & auro primo fructus eius*: quædam ad istum, *Mel. est acq. eius neg. argenti, & auri primi & purissimi fructus eius.* Illo modo habent, cum vno Parisiensium, quinque Hentenij, Regisque & Clarij editio; isto, quatuordecim nostra. Ex Hebræo, vtroq. modo transferre liceat· כי טוב סחרה מסחר כסף ומחרוץ id est, Quia bona negotiatio eius præ negotiatione argenti, & præ auro fructus eius. vel, & præ (negotiatione) auri fructus eius. Noster interpres, vocem חרוץ hoc loco, non simpliciter *aurum*, sed *primum aurum*, vel *primum & purissimum aurum*, interpretatus est, quemadmodũ Chaldæus Paraphrastes · דהבא יקניא · id est, aurum purgatum, reddidit. Potuit itaque transtulisse, vel, vt prior habet lectio, *Et auro primo fructus eius* (s. melior est) vel vt posterior, *Et auri primi & purissimi fructus eius.* Vtra eius germana sit versio, nòlim ego definire: sed hoc habeo, priorem in nostris manuscriptis non inueniri, posteriorem verò in emendatissimis quibusque esse, vt etiam in V. Bedæ commentario. Atqui, malè nonnullis ita distinguitur, *vt primi & purissimi* ad *fructus* referatur, quasi *fructus* sit numeri pluralis primus casus, eiusque attributa sint *primi & purissimi*, quæ & Richelij, Carensis, ac Lyrani, nec non Bedæ, expositio est. Singularis enim numeri est *fructus*, & ad genitiuum *auri* referenda sunt adiectiua *primi & purissimi*, subaudiendumque *negotiatione melior est*; hac nempe ratione: *Et auri primi & purissimi* negotiatione, melior est *fructus eius.* Nec enim *fructus* cum eo quod sequitur iungendum est: *fructus eius preciosior est cunctis opibus*, quæ quorundam exem-

172.

יקניא o.

Plarium distinctio est: præcedentibus enim nectunt, cùm Hebraici & Chaldaici codices, tum Latini enarratores. Buslidiani Collegij antigraphum scribit: *Mel. est acq. eius negotiatiõe argento*[i], *& auro*[i] *primo*[i] *& purißimo*[i] *fructus eius*. quod, corruptè quidem scribit *argento*, sed, quod deinceps, *auro primo & purißimo fruc. eius*, habet, contemnẽdum non est. immò syncerius fortassis eo est, quod in quibusdam codicibus haberi diximus: *Auro primo fruc. eius*. Nam, neque in nostris manuscriptis libris, neque ab ijs, quos consulere licuit, superioris ætatis Tractatoribus, *puriss.* prætermissum vidi. Indicat autem Buslidianum antigraphum, i literæ figuris, o superpositis, eam lectionem, quam, cum secundo casu antè protulimus, quæ inter omnes fit verosimillima. Illa enim proculdubio notha est, quam in plerisque codicibus, tum scriptis, tum impressis, inuénimus: *Mel. est acq. eius nego. auri & argenti primi & purißimi fructus eius*. Refert enim *primi & purißimi*, aut ad *fructus*, aut ad *argenti*, quò Interpres non retulit: turbatque gradationis ordinem, qua Sapiens hîc paulatim à preciosis ad preciosiora progreditur. Stabilit autem eam scripturam, quæ nobis probabilior est, *Mel. est acq. eius nego. argenti, & auri primi & purißimi fructus eius*.

173. C. 3. v. 25. *Ne paueas repentino terrore, & irruentes tibi potentias impiorum*.] Quinque scripta *timore* habent: sed magis placet, quod pleraque seruant, *terrore*. Est autem hîc *à* præpositio subaudienda, quæ Hebræis & Chaldæis exprimitur, *A repentino terrore*: vel subaudiendum participium *oborto*, aut simile. Buslidiani Collegij liber repentinum terrorem habet: ad similem modum, emendatum est D. Hunnæí exemplar, I notatum, adiectis *S* literæ figuris, ita vt sit *repentinos terrores*. Atque hoc modo conformis fit prior huius versus pars posteriori *Et irruentes tibi potentias impiorum*, quæ & Hebraicè consimiliter scribuntur: ne paueas, vel, non pauebis à terrore repentino, & à desolatione impiorum cùm venerit.

174. Hac posteriori versus parte, manuscriptum O, prętermittit *&* coniunctionem, quasi sit totius versus vna sententia: Ne facilè terrearis ob irruentes in te potentias impiorum. Atqui, non est ad hunc modum legendus locus: est enim *&* coniunctio, cùm in plerisque omnibus Latinis libris, tum in Hebraicis, Chaldaicis, & Græcis. Rursus, Buslidianum exemplar, contra alia omnia *irrumpentes* scribit, pro *irruentes*, minùs rectè, vt opinor. Certum porrò est, adulterinum esse, quod habet M, *intuentes*. error ex eo admissus est, quòd codices antiquiores *inruentes* scribant, vt in plerisque compositis verbis integras præpositiones. Nonnulli typis excusi codices legunt *Et irruentes tibi*,

ruinas

ruinas impiorum. Complutensis, atque, ex eo, Regius, & Parisiensis anni 1551. *ruinas* habent pro *potentias*, contra manuscripta exemplaria vniuersa, quæ, post Hentenium & Parisienses, nos consuluimus, contraque Enarratores, Bedam, Carensem, Richelium. Hebraica vox est שׁוֹאָה, quæ desolationem, deuastationem, tumultum significat. LXX. transtulerunt ὁρμὴν, id est, impetum: Et non timebis terrorem superuenientem, neque impetus impiorum irruentes. *Potentias* generalius id est: *ruinas*, ad desolationem, deuastationem, atque impetum, propiùs accedit.

C. 4. v. 16. *Non enim dormiunt nisi malefecerint: & non rapitur som-* 175.
nus ab eis nisi supplantauerint.] Manuscriptorum nostrorũ quindecim,
& quidem antiquiora atque emendatiora, cum Hugone Cardinali,
absque negatione legunt: *Et rapitur somnus ab eis.* id quod Græco te- * ὁ Gq.
xtui consonat. ἀφῄρηται * ὕπνος ἀπ' αὐτῶν, tollitur somnus ab eis. Consonat & Chaldaico. וּפְרִידָה שִׁנְתְהוֹן & diuiditur somnus eorum. Denique conforme est Hebraico וְנִגְזְלָה שְׁנָתָם, quod est ad verbum: Et rapitur somnus eorum. Quidam interpretantur; Et fugit somnus ab eis. Hoc itaque modo, absque negatione inquam, *Et rapitur somnus ab eis*, legendum censet Epanorthotes, cuius iudicium propterea semper facimus magni, quòd comperiamus, eum, antiquos, vt solet appellare, eosque integerrimos, codices secutum. Porrò, quia existimatum est, istud *Et rapitur somnus ab eis*, priori versus istius parti *Non enim dormiunt*, repugnare: iudicatum est à mendo vindicandum addita negatione, *Et non rapitur somnus ab eis* (cuius meminit Cardinalis) quod quidam scripserunt: *Nec rapitur somnus ab eis*, quæ Richelij est lectio. Quia verò incommoda visa est hæc sententia, quòd inusitata appareat loquendi forma, somnum rapere: mutatum est *rapitur* cum *capitur*. id enim legunt nonnulli tum scripti tum impressi libri. Ita errorem traxit error. Verumenimuerò, etsi erroris meritò arguenda videatur, ista in vulgata editione scriptura *Et non rapitur somnus ab eis*: tamen Hebraico textui non refragatur. immò verò quidam ex Hebræo interpretes, & nominatim Santes Pagninus, hoc ipso modo transtulerunt (*Nec rapitur somnus eorum*, Pagninus habet:) Negationem enim, quæ est in priori versus parte, in posteriori subaudiuerunt, quod Hebræis non rarum est. Similis est huic locus, 30 capite istius libri: *Non didici sapientiam, & noui scientiam sanctorum.* vbi etiam, & codicum vulgatæ editionis, & interpretum, quidam cum negatione posteriorem partem scribunt, quidam sine negatione: id quod ibi annotatum est in margine Bibliorum. Sensus verò istius: *Et non rapitur somnus eorum*, seu *ab eis*, is est, qui præcedentis partis *Et non dormiunt*,

Prou. 30. a. 3.

dormiunt, mutato enim dicendi genere, idem dicitur iterum. Amplius tamē aliquid hac repetitione significatur, nimirum, quòd, cùm etiam prostrauerint aut circumuenerint aliquem impij, somnum non tam capiant quàm rapiant. Rapiunt verò somnum, quia, aut interdiu dormiunt, noctu insontibus perniciem machinati; aut breuem & quasi furtiuum dormiunt somnum, vt quamprimum ad sua negotia redire possint. Non enim sibi somno vacandum putant, quibus ea sunt assidua studia, quæ & dies facilè desiderent & noctes, dies vt consilia capiantur, noctes vt capta consilia perficiantur. Porrò, quando sine negatione legitur *Et rapitur somnus ab eis*, non tam significari videtur, quòd ipsi somnū rapiant (nam id fortasse significari possit) quàm quòd somnus ipsis violenter abripiatur, præ eo quo feruent malè agendi desiderio. Etsi autē ista lectio *Et non rapitur somnus ab eis*, cōmodè possit, & intelligi, & ex Hebræo transferri: non ideò tamen in vulgatæ editionis textum recipienda est, quippè quæ; quod fide digniores loquūtur codices; nō vulgati interpretis scriptura sit. Sed, si cui omnino ea placeat, poterit istam, quæ germana est; nostra sententia; vulgati Interpretis scriptura *Et rapitur somnus ab eis*, Hebraica phrasi intelligere, subaudiendo in posteriori parte prioris negationem. Et idcirco fortassis, Hebræo cōformiter Interpres transtulit, vt, sicuti ipsum pluribus potest modis intelligi, ita posset & translatio.

176. C. 10. Post versum huius capitis quartum, multi Latini libri hoc prouerbium habent: *Qui* *ᵃ*nititur*ᵃ mendaciis, hic pascit* ᵇ*ventos*ᵇ: *idem autem ipse* ᶜ*sequitur*ᶜ *aues volantes*. Id quod prætermittunt, antiqui codices Hugonis Cardinalis; antiqui Epanorthotæ; antiqui F. Dominicanorum, qui, ante annos 300, ex codicibus Caroli Magni iussu conscriptis, Biblia, aut Bibliorum partem, in Francia emendarunt; quidam Lugdunensium; quidam Parisiensium; octo Hentenij; & nouem nostri. Richelius cum Lyrano exponit: Beda presbyter; cuius esse, nos, cum multis doctis viris, existimamus, eum commētarium, qui in D. Hieronymi operibus exstat; non agnoscit. Hugo Cardinalis, aliis huius loci parabolis similem non esse iudicat. Græca pleraque antigrapha scribunt, non quidem hoc, sed superiori capite: Hebraica verò & Chaldaica & Græca Regiæ editionis, neque hoc, neque illo capite legunt. Habent autem Græca illa pleraque antigrapha hunc ad modum· ὃς ἐρείδεται ἐπὶ ψεύδεσιν, οὗτος ποιμανέμοις, ὁ δ' αὐτὸς διώξεται ὄρνεα πετόμενα. vnde patet Latinè, non legendum esse *spargit*; quo modo exemplar quoddam habuit, sed *pascit*; nec scribēdum esse *id est*, quæ quorundam scriptura est; sed *idem*, vt quidam; vel *idem ipse*, vt alij; vel *idem autem ipse*, vt denique alij habent. Decimo capite, le-

* *autem* 6 *MS.*
ᵃ innititur 3 *MS.*
ᵇ ventum 1 *MS.*
ᶜ persequitur 2 *MS.*

te, legunt Græci libri, istius sententiæ loco, aliam (decimo enim capite, constanter legitur: nono autem, ab emendatoribus, Vaticano & Complutensi, omittitur) quæ huiusmodi est · υἱὸς πεπαιδευμένος σοφὸς ἔσται, τῷ δὲ ἄφρονι διακόνῳ χρήσεται: quam, Hebraica, Chaldaica, & Latina exemplaria, concorditer constanterque, cùm nono tum decimo capite, prætereunt. Porrò, D. Augustinus, qui ex Græco versa editione est vsus, & hanc, & priorem illam, citat; hanc libri 5. in Iulianum cap. 10, & lib. 16. De ciuitate Dei cap. 2: *filius eruditus sapiens erit: imprudente autem ministro vtetur*; illam, libri 3 contra Cresconium cap. 9. Qui fidit in falsis, hic pascit ventos.

C. 11. v. 13. *Qui ambulat fraudulenter, reuelat arcana: qui autem fidelis est, celat amici commissum.*] Quidam codices *amici*, quidam *animi* legunt. illud, qui legant, passim obuij sunt: hoc, habent, antiqui Epanorthotæ, atque antiqui nostri, Brugensis, Lobiensis, Leodiensis (in hoc enim, quæ est posteriorum syllabarum mutatio, recens est) duoque præterea non contemnendæ antiquitatis integritatisque litteris P & L notati. Manuscriptus liber, quem præceptori ac domino meo colendissimo D. Iohanni Harlemio Christophorus Plantinus donauit; & alter ipsius Plantini quem medium appellamus, ac tertius Buslidiani Collegij, varietatem testantur. Dominicani illi ex Francia, in calce libri, hunc in modum adnotarunt: Quidam dicunt *Celat animi commissum*; Alij *Celat amici commissum*. Hebræus neutrum habet, sed simpliciter *celat commissum*. Hæc ibi. Vtramque lectionem nonnulli hoc modo cōiunxerunt: *Qui autem fidelis est animi, celat amici commissum*. sic enim, in Bibliis, & Dionysij Carthusiani commentariis, Coloniæ excusis, legitur. Et quidem, satis arbitror esse certum, non vtrumque legendum esse: sed vtrum, iam nobis est declarandum. Non obscurè autem ostendit, correctissimorum illorum exemplarium consensus, *animi* legendum, non *amici*: verùm, ex prototypis commonstrandum id est. Hebraici codices habent וְנֶאֱמַן רוּחַ מְכַסֶּה דָבָר · quod est: Et fidelis spiritu celat verbum. Chaldaici scribunt וּדְמְהֵימַן בְּרוּחֵהּ מְכַסֵּי מִלְּתָא · hoc est: Et qui fidelis est in spiritu suo celat verbum. Græci legunt · πιστὸς δὲ πνοῇ κρύπτει πράγματα, id est: Fidelis autem spiritu celat res. Quænam hîc est amici mentio, & quæ non animi concors commemoratio? Sed, in eo recedere videtur hæc Latinorum lectio, quòd τὸ *animi* ad *commissum* referat (*Qui autem fidelis est, celat animi commissum*) quò, nec Hebræa, nec Chaldæa, nec Græca referunt (eis enim, vel ad *fidelis*, vel ad *celat*, respicit *spiritu*) nisi præter Grammatices regulas Hebræa intelligantur, id quod antiquis Interpretibus non infrequens fuit, dum rectam vocem re-

genti intellexerunt præpositam. Cæterùm, huic incommodo facilè occurras, si, dictionibus transpositis, eo ordine legas, quo Hebræi, Græci, & Chaldæi: *Qui autem fidelis est animi celat commissum*. sic enim *animi* ad *fidelis* referri possit, ita vt idem sit, quod *Qui fidelis est spiritu*. Ac sanè, hoc ordine, nonnulli Latini codices legunt. A. & Q: Qui a. f. est amici c. c.; Lobiensis Abbatiæ antigraphum, atque alterum D. Hunnæi, L littera insignitum: *Qui a. f. est animi c. c.*, quamquam Lobiense ita distinguat, vt *animi* ad sequentia referendum ostendat, quo modo intelligi possit.

178. C. 12. v. 11. Sententiam istam, *Qui suauis est viuit in moderationibus, in suis monitionibus relinquit contumeliam*, quam, vulgares Latinorum codices, post versum huius capitis vndecimum, habent: emendatiores, aut transfigunt, aut penitus tollunt, tredecim nostri, octo Hentenij, quatuor Parisiensium, quidam Lugdunensium, antiqui Dominicanorum, & antiqui Epanorthotæ. Nec mirum. namque, quam in Hebræo non habuit, Interpres nō dedit. Quamobrem, nec Chaldæus sua paraphrasi illustrauit. Est autem ex Grȩcis libris sumta, quibus multæ huiuscemodi γνῶμαι leguntur, quæ, nec in Hebraicis, nec in Chaldaicis, nec in Latinis, syncerioribus præsertim, reperiuntur. Ea verò, de qua nunc agimus, quibus in reperitur Latinorum libris, tam est plerisque omnibus deprauatè scripta, quàm quæ deprauatissimè. Quam ob causam, operæpretium erit Græca verba in medium proferre, vt, quæ ex Latinis codicibus paucioribus colligi potest germana lectio, Græci fontis testimonio firmetur. Habent igitur Græca hunc in modum· ὅς ἐστιν ἡδὺς ἐν οἴνων διατειβαῖς, ἐν τοῖς ἑαυτοῦ ὀχυρώμασι καταλείψει ἀτιμίαν. Hinc manifestum euadit, *viuit in*, corrigendum esse, vt habent tria ex nostris scriptis, & sex ex impressis exemplaribus, *in vini*. Dein, clarum fit, pro *moderationibus*, scribendum esse, transpositis prioribus syllabis, *demorationibus*, id quod habent Quenteliana Biblia. Postremò, elucet, *monitionibus* cum *munitionibus* mutandum, quod in vno scripto, tribusque impressis, inuenimus. Mirum est, in tanta mendorum frequentia, nihil, à Lyrano, Carensi, aut Richelio, animaduersum. Est igitur, sublato omni mendo, integra sententia: *Qui suauis est in vini demorationibus, in suis munitionibus relinquit contumeliam*. cuius sensus est: Quem delectat in vini potatione versari, is familiæ suæ pro hæreditate ignominiam relinquit.

179. C. 12· v. 12. Hebraicè legitur חָמַד רָשָׁע מְצוֹד רָעִים· quod neoterici Interpretes ferè transferunt: Desiderauit impius rete malorum, hoc est, rete, quod in iustorum exitium extendere solent mali, artes nempè

nempe, quibus circumuenire ſolent iuſtos, vt venatores feras, & aucupes aues. Noſter Interpres vertit: *Deſiderium impij munimentum eſt peßimorum.* ſic enim R^mus D. Ianſenius legendum exiſtimat, *munimentum* pro *monimentum.* מָצוֹר enim munitionem ſeu munimentum denotat, ſi מ vt radicalis ſeu eſſentialis littera accipiatur. Nam, ſi à צוּר, quod venari eſt, deducatur, rete deſignat. Cæterùm, non reperimus nos, in manuſcriptis noſtræ editionis exẽplaribus, *munimentum*; dumtaxat *monimentum*, vel quod idem eſt, ſed, cùm emendatius, tum frequẽtius, *monumentum*. Neq. aliud Hentenius, Pariſienſes, Lugdunenſes, aut S. Dominici fratres, annotarunt. Epanorthotes habet: *Deſiderium impij monumẽtum eſt peßimorum*, vel, ſecundũ eundem Bedam, *monumentum*, vel, ſecundum Hebræum *munimentum*. ſimile Iſaiæ 33. *Munimenta ſaxorum.* hæc Epanorthotes, in quibus, primo loco legendum opinor *monimentum*. Aduertit Corrector diligentiſſimus, *munimentum* ex Hebræo legendũ eſſe, ſed non ſe dicit id in aliquibus Latinis codicibus reperiſſe. Porrò ſunt hodie impreſſi quidã libri, vnus à Quentelio anno 29, alter; quod Ianſenius habet; ab Euchario anno 30, qui *munimentum* diſertè habeant; quorum ſi ex ſynceris codicibus ſumta eſt lectio, omnino eſt amplectenda: ſi verò, eorum qui correctioni præfuerunt arbitrio, eſt ſubſtituta, nihilominus magni eſt facienda. fit enim vero ſimillimũ, ab Interprete quidem hoc modo conuerſum, à ſcribis autem affine nomen affini commutatum. Non enim vox Hebræa *monimentum*, ſed *munimentum* verè ſignificat. atque hoc eam modo, tum aliis locis, tum Eccleſiaſtę nono capite, Interpres tranſtulit: Extruxitque *munitiones per gyrum*. Græci ad eundem modum, hoc Prouerbiorum loco, ὀχύρωμα reddiderunt: id quod Dominus Ianſenius doctè animaduertit. Chaldæus Hebraicæ ſimilem vocem dedit, מְצוֹרְתָא, ſimilem, non litteris tantùm, ſed etiam ſignificatione, quæ poſſit & munimentum & rete exponi. Non poteſt igitur non eſſe probabile, Interpretis genuinam ſcripturam eſſe: *Deſiderium impij munimentum eſt peßimorum*. cuius ſenſus non obſcurus eſt: Deſiderat impius, vt, quos habet in impietate ſocios, muniti ſint ac tuti, ita vt præualere nequeant eis iuſti, ſed iuſtis ipſi præualeant. Verùm enimuero, Beda, & poſteriores vulgatæ editionis expoſitores, Lyranus, Carenſis, Richelius, *Deſiderium impij monumentmm eſt peßimorum*, manifeſtè legunt. Id autem non procul abſcedat ab ea quam primùm adduximus Neotericorum ex Hebræo interpretatione, ſi ea intelligantur anteceſſorum monumenta, quibus ſuæ malitiæ artes tradiderunt.

(Margin: חֶמֶר *nomen eſt, vt* חָמַר *verbum.* — *Iſai. 33.c.16.* — *Eccleſ. 9.d.14.*)

C. 14. v. 16. *Sapiens timet & declinat à malo: ſtultus tranſilit & confidit.*] 180.

dit.] Conijcit D. Iansenius, *transit*, vel *transiuit*, pro *transilit*, legendum esse, quòd Hebraica vox transire significare possit, non transilire עָבַר in prima coniugatione, extra omnem controuersiam, transire significat: in postrema, Hebræorũ sententia, irasci denotat. hunc itaque locum, quia participium postremæ coniugationis מִתְעַבֵּר legitur, vertunt: Stultus irascitur (bene monentibus) & confidit. Sed noster Interpres, ea significatione, quam in prima coniugatione radix habet, interpretatus est: *Stultus transit & confidit.* sic enim Doctoris Hunnæi manuscriptum, M notatum, scribit: ad eundem modum, Rodolphus Baynus, insignis Enarrator, legit. *Transibit*, quod est in exemplari Societatis Iesu rubro, ac Dionysij Carthusiani commentarijs, & *transiuit* quod in Lexico Pagninus habet, minus congruunt cùm Hebraicæ dictioni, tum ijs quæ in hac sententia præcedunt & sequuntur. Cæterùm, à plerisque omnibus codicibus, etiam emendatissimis, & Beda tractatore, *transilit* legitur. id quod à *transit* parum discrepat: transilire enim est saliendo transire, quod verè stulti est, in re præsertim periculo plena.

181. C. 14. v. 33. *In corde prudentis requiescit sapientia, & indoctos quosque erudiet.*] Alij codices legunt: *Et indoctos quoque erudiet.* Vtra germana sit lectio, colligi haud facile potest: parum namque ex Hebræo patet, & est, etiam inter correctissima exemplaria, varietas. Cæterùm, ex eo verisimilior fit prior, quòd Hebraicam sententiam pleniùs explicare videatur. Ad verbum Hebraicè est: Et in medio stultorum cognoscetur, illud *in medio stultorum* exposuisse Interpres videtur *indoctos quosque*. quod si *quoque* legas, non est quod respondeat illi *in medio stult.* Porrò, Parisienses ex suis codicibus correxerunt *quoque*, id quod significat, ita in prudentis corde sapientiam requiescere, vt eam opportunitate oblata ad indoctiorum instructionem effundat. Chaldaica paraphrasis est: Et in medio stultorum stultitia cognoscetur.

182. C. 15. v. 28. *Mens iusti* [a] *meditabitur' obedientiam.*] Pro *meditabitur*, manuscripta nostra emendatiora, cum duobus Parisiensium præstantissimis exemplaribus, & Dionysii Richelij commentariis, præsenti tempore *meditatur* legunt. Atque id congruit alteri huius sententiæ parti: *Os impiorum* [a] *redundat' malis.* futuri temporis verba, quæ Hebraicè leguntur, per præsens tempus, aptissimè Interpres exposuit.

[a] meditatur 12 MS.

[a] redundabit 1 MS.

Est altera hoc loco varietas, qua *sapientiam* alij scribunt, quod alij *obedientiam* legunt. Septem Hentenij manuscripta, & quatuordecim nostra, cum Regis & Quentelij editionibus, & Carensis enarratione, *sapientiam* habent: antiqui Epanorthotæ codices, &, ex nostris, 14, *obedien-*

obedientiam ſcribunt. Vtramque lectionis varietatem, alia quinque ex
noſtris antigraphis indicant. Hebraicè eſt לֵב צַדִּיק יֶהְגֶּה לַעֲנוֹת quod
pleriq. hodie interpretãtur: Cor iuſti meditabitur ad reſpondẽdum.
Cum hac interpretatione non malè conuenit iſti lectioni: *Mens iuſti*
med. ſapientiam. Iuſtus enim interrogatus, meditatur quo modo ſa-
pienter reſpondeat. hinc Pariſienſes, ex Complutenſi editione, *ſa-*
pientiam emendarunt. Porrò autem, non eam, quæ Hebraicè eſt, vo-
cem, interpretatus eſt; ſed id ſolum quod ſubauditur, Interpres red-
didit, ſi eius hæc germana eſt verſio. Verùm, aliud loquuntur ſpecta-
tiora manuſcripta. ea enim conſtanter ſcribunt: *mens iuſti medi. obe-*
dientiam. Atque hoc, ipſi Hebraicè voci reſpondet. עָנָה namque, vt
reſpondere ſignificat, ita & humiliari, atque hinc, obedire. vnde Eccleſ. 10.
illud: *Pecuniæ obediunt omnia*. לַעֲנוֹת igitur, quod ad verbum eſſet, ad d.19.
obediendum, dilucidiùs expoſuit Interpres *obedientiam*, quæ & Ly-
rani, Richelij, atque Arborei, eſt lectio. Nam ex Beda nihil liquet.
Eſt igitur loci incorrupta & genuina ſcriptura: *Mens iuſti meditatur*
obedientiam. Deprauationem contigiſſe exiſtimauerim, ex illo huic ſi-
millimo Pſalmi 36[i] verſiculo: *Os iuſti meditabitur ſapientiam*. qui, eò Pſ. 36.d. 30.
ſcriptoribus notior fuit, quòd in diuino Catholicæ Eccleſiæ officio,
inter Sanctorum encomia, frequentetur. Vnum ex D. Hunnæi ma-
nuſcriptis, G. appellatũ, legit: *Mens iuſti meditabitur iuſtitiam*, nempe id
ſcriba conuenientius eſſe iudicauit. Cæterùm, non longè à Græca in-
terpretatione recedit, quæ huiuſmodi eſt: "καρδία' δικαίων "μελετήσει' Baſil. anni. ho.
πίστιν. Cor iuſtorũ meditabitur fidem, vel, vt in Regia eſt editione, καρ- "καρδίαι Vat.
δίαι δικαίων μελετῶσι πίστις: Similis eſt Chaldaica paraphraſis לִבָּא Ald. Arg.
דְצַדִּיקָא "יָאנֵא' בְּהֵימְנוּתָא Cor iuſti meditabitur in fide. "μελετῶσι Vat.
יְרַאֲנֵי

C. 16. v. 11. *Pondus & ſtatera iudicia Domini ſunt, "& opera eius * om-* 183.
nes lapides ſeculi.] *Seculi*, legunt, cum V. Beda & D. Salonio, omnes " MS.H.
propemodum codices, quos, cùm nos, tum plerique alij ante nos * & o.
videre. Porrò, Pariſienſes, tres adferunt, qui *ſacculi* habeant. hanc
enim lectionem, omnes deſiderant, Lyranus, Epanorthotes, Domi-
nicani, & alii complures: ſed nulla ſunt ab eis reperta exemplaria
quibus illam conprobent. Illa autem Pariſienſium exemplaria, ſunt,
S. Germani oblongum, S. Dionyſii oblongum, & Complutenſe.
Additur & Sorbonicum correctorium, ſed eius ſola fortaſſis eſt con-
iectura, vt noſtrorum correctoriorum. Complutenſi editioni reſpon-
det Regia, vt aliàs ſemper. Ex Chriſtophori Plantini manuſcriptis,
vnum, quod latum diximus, *ſacculi* habet, verùm recentiori ſcriptu-
ra. Ex D. Hunnæi libris, qui K. vocatus eſt, in margine annotat, vel
ſacculi. tantum nos inuenimus. Cæterùm, manuſcriptorum exem-

plarium pars maxima, contractè ſcribit ſc̄li, quod quidem, ex communi ſcribendi, qui nunc eſt, vſu, eſt *ſeculi*, ſed ex vi litterarum, non minùs poſſit *ſacculi* eſſe. Et fortaſſe, priſcis, *ſacculi* ad hunc modum ſcribi potuit, ſcriptumque hoc loco eſt; quod, poſteriores, ſuæ ætatis more (vt frequenter tempus huiuſcemodi immutat) *ſeculi* legerunt, &, vel *ſeculi* deſcripſerunt, vel ſc̄li ad eum modum, ſed pro *ſeculi*, tranſſumſerunt. *Sacculi* autē ſcripſiſſe Interpretem, veriſimillimum, immò verò certum, ex Hebræo fit. Nam, quæ Hebraicè eſt vox, כִּיס, ſacculum, marſupium, crumenam, nullo verò pacto *ſeculum*, denotat. Sacculum, conſentientibus ſibi codicibus, Interpres vertit, Deuteronomij 25. c. 13: *Non habebis in ſacculo diuerſa pondera, maius & minus.* quod in Hebræo ad verbum eſt: Non erit tibi in ſacculo tuo lapis & lapis, magnus & paruus. Similiter Interpres vertit Iſaiæ 46.b.6. Sacellum dixit Michææ 6. c. 11: *Numquid iuſtificabo ſtateram impiam, & ſacelli pondera doloſa?* Marſupium interpretatus eſt huius ipſius libri primo capite: *Marſupium vnum ſit omnium noſtrum.* Quomodo igitur, qui aliis omnibus locis, ſacculum, ſacellum, vel marſupium, tranſtulit; hîc ſeculum potuit tranſtuliſſe? (nam, quantum indicant Hebraicæ Concordantiæ, non aliis locis vox iſta legitur) Quomodo non magis probabile fiat, etiam ſi nulli ſuffragarentur codices, *ſeculum* à Latinis pro *ſacculo* ſcriptum! Seculum Hebraicè עוֹלָם dicitur, cui cum כיס ne litterula quidem communis eſt, vt nequis fortè exiſtimet, Hebræis, ex dictionum ſimilitudine, varietatem accidere potuiſſe. Quanta ſit autem Latinarum dictionum ſimilitudo atque affinitas, nemo eſt qui non videat. Ex hac igitur, dubium eſſe non poteſt, quin in Latinos codices error irrepſerit. Vel enim, quod ante diximus, *ſacculi* contractè ſcriptum eſt ſc̄li, ac poſtea lectum *ſeculi*: vel, quod F. Dominicani annotarunt, in *ſacculi* integrè ſcripto, prius *c* pro *e* eſt lectum, ita vt putaretur *ſaeculi* cum diphthongo eſſe (ea eſt enim antiquis libris ſcribendi conſuetudo, vocales nimirum, ex quibus diphthongus cōflatur, ſeparare, ad quem modum Brugenſe manuſcriptum hoc loco habet *ſaeculi*) vel denique inconſideratè, quia vicinæ ſunt dictiones, pro *ſacculi* lectum eſt *ſeculi*, præſertim, cùm quidam vnico *c*, *ſaculi* ſcribant. Potuit &, quod ſua probabilitate non caret, ex ſcribarum aut lectorū imperita temeritate, deprauatio contigiſſe, quòd neſcirent qui eſſent *lapides ſacculi*, & cur dicerentur *opera Domini*. Sunt autem *lapides ſacculi*, lapides ad ponderandum aſſumti, & ſacculo cōſeruati. Lapidibus enim ponderum genera priſci Iudæi diſtinguebant, eoſque in ſacculis reponebant. *Lapides ſacculi ſunt opera Domini*, quia ſuum eis Dominus, ſiue per ſe, ſiue per Reipubl. gubernatores, ſtatuit pondus, quod mutari non vult. Senſum Græci & Chal-

Opus eius omnes lapides ſacculi *eſt Hebraicè.*

Pro.1.b.14.

Chaldæus reddidere; illi: Opera autem eius pondera iuſta; hic: Et opera eius omnia pondera veritatis.

C. 17. v. 16. Sententiam iſtam: *Qui altam facit domum ſuam, quærit* 184.
ruinam: & qui euitat "*diſcere*" "*incidet*" *in mala*; quam complures codi- " ducem. o.
ces, decimo ſexto huius capitis verſui ſubiiciunt, multi prætermit- " diſcedere. o
tunt, nouem noſtri, nouem Hentenij, ſeptem Pariſienſium, quidam " incidit
Lugdunenſium, antiqui Dominicanorum, & antiqui Epanorthotæ. 12 *MS.*
A Beda tractatore præteritur: in Hebraicis libris non legitur: Chaldaicis poſtremò exemplaribus non additur. Eſt autem ex Græcis antigraphis ſumta, quibus ad hũc legitur modum· ὃς ὑψηλὸν ποιεῖ τὸν ἑαυτοῦ οἶκον, ζητεῖ συντριβήν: ὁ δὲ σκολιάζων τοῦ μαθεῖν, ἐμπεσεῖται εἰς κακά. Conſtat hinc, non *ducem*, nec *diſcedere*, Latinè legendum, quæ exemplarium quorundam eſt lectio, ſed *diſcere*. Videtur autem verſus iſte, ex aliis huius capitis locis, huc coactus. Prior enim pars *Qui altam facit domum ſuam, quærit ruinam*, paulò pòſt, 19. verſu habetur, cùm dicitur: *Et qui exaltat oſtium ſuum, quærit ruinam* (ſic enim legitur in Regiæ editionis textibus, vt Hebræo & Chaldæo, ita & Latino) id quod eo loci plerique Græcorũ codices (Complutenſis, atque ex eo Regius, Aldinus, Argentoratenſis, Baſileenſis) tanquam prius lectum, prætermittunt: Sed Vaticanus his verbis habet· ὑψῶν θύραν ἑαυτοῦ, ζητεῖ συντριβήν, quanquam, vt nobis ſignatum eſt, eius loco, quod eſt in exemplaribus, Aldino, Argent., & Baſil., ἔτι δὲ τοῦ ἑαυτοῦ χείλεων πῦρ θησαυρίζει, hoc eſt, ante iſtud φιλαμαρτήμων χαίρει μάχαις· Qui meditatur diſcordias, diligit rixas, cui, in Hebræo, Chaldæo, & Latino, ſubiungitur. An autem primam illam Græcorum librorum ſententiam (ὃς ὑψηλὸν ποιεῖ· καὶ τὰ ἑξῆς) Vaticanus omittat, ignoro: hoc indicatum habemus, quòd ζητεῖ demat, id quod quî ſolum demi poſſit, non facilè video. Poſteriorem partem *Et qui euitat diſcere, incidet in mala*, non inuenio ipſam quidẽ alio huius capitis loco; verùm, non abſimilem, verſu 20: *Et qui vertit linguam, incidet in malum.* quanquam ea ſuo loco Græcis libris conſtanter legatur, hoc pacto· ἀνὴρ εὐμετάβολος γλώσσῃ ἐμπεσεῖται εἰς κακά.

C. 20. v. 25. Multiplex hoc loco varietas eſt, quam nobis indocta 185.
ſcribarum lectorumq́ue audacia peperit. Vna eſt: *Ruina eſt* "*homini*" " hominis
deuocare ſanctos. Ita namq. ex ſcriptis noſtris habent duo. Altera: *Rui-* 1 *MS.*
na eſt "*homini*" *denotare ſanctos*, ſic tria noſtrorum manuſcriptorum. " hominis
Tertia eſt: *Ruina eſt* "*homini*" *deuotare ſanctos*, quæ complurium eſt li- 2 *MS.* " hominis
brorum, tum ſcriptorum, tum impreſſorum. Huc referenda eſt Buſ- 8 *MS.*
lidiani codicis lectio: *Ruina eſt hominum deuouere ſanctis*. Quarta varie-

[a] hominis 2 MS.

tas est: *Ruina est*[a] *homini deuorare sanctos*, quæ reperta est in exemplaribus, nostris tredecim, Parisiensium quinque, & antiquis Epanorthotæ. Huic eam adiicimus, quam quidam codices, Pagnino referente, habent, *deuorare sancta*. Quadruplici isti varietati, Latinarum vocum affinitas occasionē dedit, vnica enim littera à se mutuo discernuntur, *deuocare, denotare, & deuorare:* duabus litterulis ab his differt *denotare*. eam itaque vocem substituit quisque, quæ sibi loco conuenientior videbatur. *Deuocare sanctos* intellexisse videntur, sanctos in cælo regnantes in auxilium orationibus & promissionibus vocare; id enim ruina est homini, si promissa non soluat, quod habet altera versus pars. *Denotare sanctos* exponunt, sanctos vitijs & contumeliis aspergere. *Deuotare sanctos*, Bedæ & Salonio est (hæc enim eorum videtur lectio) obstringere se voto ad persequendos sanctos; Lyrano verò & Carensi, sanctis vota nuncupare, Richelius addit, frequenter. hoc enim laqueus est ei, quem postea votorum pœnitet. *Deuorare sanctos* non incommodè accipias, pro, sanctos iustosque viros bonis exuere, aut vita spoliare. quòd si *sancta* scribas, significat, rebus deo consecratis abuti. Ex variis quæ propositæ sunt lectionibus, restat, vt, eam, quæ Interpretis genuina est scriptura, inquiramus Prima, *deuocare sanctos*, nihil accipit, aut ex multis, aut ex emendatis codicibus, probabilitatis: proinde, vt obscura est, ita, quæ obscura maneat, digna. Secunda *denotare sanctos*, non absimilis est, ideoque meritò à R[mo] D. Iansenio deprauationis insimulata. Tertia *deuotare sanctos*, multis codibus nota est, habetque ex quorundam de Hebræo translationibus verisimilitudinis nonnihil. Vertunt enim quidam: Laqueus est homini cùm locutus fuerit (לָעַ enim etiam loqui significat) sanctificationem, vel, sanctificatio est: quod est, cùm vouerit quippiam. ad quem modum disertè interpretatus est paraphrastes Chaldæus: Laqueus est viro qui vouit sanctitatem, vel, vt nonnulli exponunt, sanctuario. Eòdem spectat Græcorum translatio: Laqueus est viro celeriter quippiam suorum consecrare. De voto versiones istæ loquuntur, ac proinde aliquid conferre videntur tertiæ, de qua agimus, lectioni. Verùm, non ea est eius, quæ versionum illarum, sententia: ac planè barbarum est, & sine sensu, *deuotare sanctos*. Dubium esse vix potest, quin ex alio eoque simili mutatum sit, quia putabatur, ex altera versus parte, de votis hìc esse sermonem. Quòd si sumas *deuouere sanctis*, quod vnus Buslidianus codex scribit, quis id non videat ad euitandam barbariem substitutum, quod, ab ea, quæ illarum lectionum est inter se, affinitate, recedit? Repudiatis igitur aliis, quarta quæ restat lectio, *deuorare sanctos*, verisimillima esse probanda est. Est in exemplaribus non paucis, iisque sanè antiquioribus

ribus & emendatioribus, id quod vel ſolùm ſufficere poſſit. In multis fuiſſe conſpicitur, ſed recentiori ſcriptura mutata, *t* ex *r* formato. erroris, ſcioli, quod non intellexerunt, condemnarunt. Porrò, Hebraicæ veritatis fons, diſertè hanc adſtruit ſcripturam. לוע enim, à quo eſt quod hîc legitur futurum ילע, abſorbere, deglutire, & deuorare, ſignificat. Vnde vertunt plerique: Laqueus eſt homini deuorare aut deglutire ſanctificatum. Sanctificatum autem dicunt ſiue ſanctum, neutro genere, quia קֹדֶשׁ, quod Hebraicè ſcribitur, ſanctitatem, & rem ſanctam Deoque dicatam, denotat. Atque in hunc modum, Latinis quibuſdam codicibus, *deuorare ſancta* legi, in לוע Pagninus dicit: ſed nos, *ſancta* reperire minimè potuimus, dumtaxat *ſanctos*, aut, quod in vno eſt, ſc̄tis deprehendimus. Videtur itaque Interpres noſter קָדוֹשׁ legiſſe, quod eſt, ſanctus, & ſingularem numerum plurali expoſuiſſe. hoc ergo modo, quem inter huius loci varietates quartum collocauimus, *Ruina eſt homini deuorare ſanctos*, Epanorthotes legendum pronunciat. Hanc, vt germanam noſtræ editionis ſcripturã, in textum Pariſienſes receperant. Hentenius quoq. in textum tranſtulit, quod in eis, quæ manu propria correxit, Bibliis, licet videre, quamuis in editionum, neque textu, neque margine, conſpiciatur. Eandem ipſam, vt genuinam Interpretis verſionem, doctiſſimus Gandauenſium Antiſtes probat.

Aſſeruantur Louanij in Collegio Patrum Societatis Ieſu.

186. Altera verſus iſtius pars *Et poſt vota tractare*, corruptorum euadere non potuit manus. Cùm enim hic, de votorum agi reſciſſione exiſtimarent, potius *retractare*, quàm *tractare*, congruere iudicarunt. Sed bene eſt, quòd integriores pleróſque libros, quos, poſt Epanorthotem, nos vidimus, temerare non potuerint. Quamuis enim ei, quem ipſi viderunt, ſenſui, non malè conueniat *retractare*; aliis, qui fortaſſe præferendi ſunt, parum congruit. Hebraicè non aliud eſt, quàm: Et poſt vota quærere, ſeu, tractare: quod non abſurdè intelligatur, ruinam etiam eſſe homini, ſi, poſt vota, tractet, quomodo à votis expediri queat (quod eſt, vota retractare) aut, vtrum quæ vouit reddere poſſit: ſed videtur Interpres noſter ita accepiſſe, vt pendeat omnino ex priori parte, in hunc aut ſimilem ſenſum: Grauiſſimæ ruinæ ſibi eſt occaſio, qui poſtquam ad ſe rapuit, ſanctorum iuſtorumque bona, & deuorauit innocuam Dei plebem, velut eſcam panis, ad vota conuertitur. Sic enim ſolent ſub mortem, fœneratores, & alij Rerumpub. deuoratores, promittere atque aſſignare largam eleëmoſynam, quæ, aut pauperibus diſtribuatur, aut monachorum familiis diuidatur, aut in alios pios vſus vertatur. quibus in huiuſmodi votis fiducia, perpetuæ frequenter ruinæ cauſam dat. Chal-

dæus, hanc, ita vt priori parti respondeat, transtulit: Et postea tangit cum anima ipsius. Similiter Græci: Nam pòst vouisse pœnitere contingit.

187. C. 23. v. 29. Quod legunt plerique codices *Cui suffoßio oculorum*, non pauci, plerique verò emendati, *Cui suffusio oculorum* scribunt. vndecim nostri, quinque Parisiensium, & antiqui F. Dominicanorum, cum tractatore Beda. Atque hoc, propiùs accedit ei, quod, iuxta Hebræorum Doctores, ex Hebræo transferunt, Cui rubor oculorum? לְמִי חַכְלִלוּת עֵינָיִם. Itaque, Cui suffusio oculorum, S. Dominici fratres, & Parisienses correctores, legendum censuere. quibus assentiuntur, Iansenius, Hentenius, & Epanorthotes. Suffunduntur ebriosorum oculi nasusque rubore, quem humorum ex vino ortorum calor efficit. Efficit quoque humorum vis, oculorum aciem obtundi, & suffundi oculos caligine, quæ videndi imminuat facultatem. Trilinguis Collegij manuscriptum confusio habet, quod similiter, vel ad ruborem est relatum, habent enim potatores ruborem perpetuum, quem verecundi temporarium, vel ad humorem, quo perditorum visus offunditur. Est autem apertum mendum, quod habet Nurenbergensis editio*, *confeßio*, quãuis prodant & confiteantur oculi ebrietatis studiũ. Chaldaica Paraphrasis, in Regia editione Latinè versa, est: Et cui extrema oculorũ prominent? id quod pro suffossionis lectione facere possit. nam, quæ suffodiuntur, prominent, sicut prominet terra, quam talpa suffodit. Sed non satis scio, quid designet Paraphrasis, an oculos prominentes, an prominentes genas, quæ in rugas ebriosis contrahuntur, an quid aliud. Porrò, subministrat continuè, multus frequensq. vini potus, calorem, qui oculorum humorem paulatim exhauriat, & videndi facultatẽ debilitet, tandemque, arefactis organis, extinguat, quod suffossione oculorum significari possit. nisi fortè respectum sit, ab iis, inquam, qui, pro *suffusio*, *suffoßio* substituere (verisimillima est enim *suffusio* nostri Interpretis scriptura) ad potatorum pugnas, qui dum in prœlia inermes traduntur, fortasse, quod mulieribus est consuetudo, manibus sibi inuicem exarant genas, oculosque suffodiunt. huc, ad pugnam dico, haud dubiè respexerunt Græci, cùm transtulerunt τίνος πελιδνοὶ οἱ ὀφθαλμοί; cuius liuidi oculi? Solent enim pugnis aut poculis cędere, & liuidos mutuò sibi oculos dare. Cæterùm, grauiora his non rarò, & designant & perpetiuntur; eoque deueniunt, vt in crucem agantur, vbi eorum oculos suffodiant corui de torrentibus, & comedant filij aquilæ.

* anni 1478.

188. C. 25. vicesimo versui plerique hodię Latini codices hunc subnectunt:

ctunt: *Sicut tinea vestimento, & vermis ligno; ita tristitia viri nocet cordi.*
quem tollunt, antiqui Epanorthotæ, antiqui Dominicanorum, qui-
dam Lugdunensium, nonnulli Parisiensium, septem Hentenij, tres *Brug. Leod. P. aly tres ex*
nostri. Quibus adstipulantur enarratores, Beda & Richelius: ille *nostris H. I. K.*
namque, ignotum præterit; hic, agnitum textu pellit. Suffragantur *significant su-*
eisdem Hebraici libri, neque ij tantùm qui nobis sunt visi, verum- *peresse.*
etiam, qui ante nos, Lyrano, Epanorthotæ, Dominicanis, ijsque,
qui ætate nostra scripsere, Authoribus. Porrò Græci codices, ad eum
modum quo Latinè scribitur, constanter legunt· ὥσπερ σὴς * ἱματίῳ * ἐν Gq.
καὶ σκώληξ ξύλῳ, οὕτως λύπη ἀνδρὸς βλάπτει καρδίαν. Augustinus quoque,
libri 21. De ciuitate Dei capite 9, profert hunc in modum: Sicut tinea
vestimentum, & vermis lignum, sic mæror excruciat cor viri. erat
enim tunc in vsu Græcorum translatio. Chaldaici postremò libri; id
quod demiror; habent, quanquam parum mutata sententia, omissa-
que tineæ ac vestimenti comparatione· וְאֵיךְ ״ מַלְטִיתָא׳ בְקִיסָא חַיְכָנָא׳ *בולטיתא
בַרְיוּתָא מַחְרָה לִבָּה דְגַבְרָא Et sicut putredo, aut vermis, in ligno, sic
stoliditas incitat cor viri.

C. 29. v. 20. *Vidisti hominem velocem ad loquendum? Stultitia magis* 189.
speranda est, quàm illius correptio.] Manuscripta, Brugense, Lobiense, & alia pleraque nostra insignia, cum iis quæ Parisienses annotarunt, Dionysij oblongo, lato, Germani oblongo, lato, *correptio*, non *correctio*, legunt, id quod, sicut produximus, in textum Hentenius transtulit, cuius possit sensus esse: Ab homine ad loquendum veloci, potius exspectandum, vt aduletur, quàm corripiat, exasperet quàm emendet, delinquentes. Sed Hebraicè est תִּקְוָה לִכְסִיל מִמֶּנּוּ spes stulto præ illo. quod exponunt: Spes est de stulto magis quàm de illo. Subaudiri autem possit, vel, quòd delinquentes salutariter corripiet, vel, quòd se ipse corriget. illud, ei, de qua diximus, Latinorum codicum lectioni, conueniat (isto sensu, Plus efficiat in corripiendo stultitia quàm loquacitas, hoc est, stultus quàm loquax) hoc, alteri *Stultitia magis speranda est quàm illius correctio*, quæ, cùm plerorumque librorum est, tum enarratorum, Bedæ, Carensis, Lyrani, ac Richelij. Intelligentiam Beda hanc dedisse videtur: Maiorem de se correctionis spem stultitia præbeat quàm loquacitas. Graue quidem, inquit, vitium stultitiæ, sed non leuius est verbositatis. Nam sæpe contingit, vt, idiota aliquis, & ipsarum quoque nescius litterarum, citiùs verba salutiferę correctionis accipiat, quàm is, qui affluentia pręditus sermonis, magis sua quæ nouit, vel, quæ se nosse autumat, iactanter proferre, quàm dicta sapientium audire contendit. Hæc Beda, qui, anne fortè *stulti* aut *stultitia*, pro *stultitia*, legerit, dispici possit.
Hæc

Hæc sanè, & commentarius eius, & scripturæ textus, commodiùs admitterent. Nam, citra omnem coactionem, patêret sensus, Hebræo maximè consentaneus. Hinc Isidorus Clarius, hunc ad modū emendauit: Stulti magis speranda est, quàm illius correctio. facilè certè potuit, à scribis, *stulti* aut *stultitiæ* cum *stultitia* mutari, maximè, cùm id, dimidius lectus locus, exigere videretur. Vicesimo-sexto huius
Prou. 26. b. 12. libri capite, eadem similis sententiæ verba, Interpres reddidit: *Magis illo spem habebit insipiens*, quod, quid aliud est, quàm, stulti magis speranda est, quàm illius correctio, aut correptio? Cæterùm, nolo ego quidquā pronunciare: tantùm suam do coniecturæ probabilitatem.

190. C. 30. v. 19. Plerique omnes Latini codices habent: *Et viam viri in adolescentia*, quibus, Enarratores, Beda & Richelius consentiunt, & Græca antigrapha adstipulantur· καὶ ὁδοὺς ἀνδρὸς ἐν νεότητι est Græcè. Porrò Hebraicè est וְדֶרֶךְ גֶּבֶר בְּעַלְמָה quod est, & viam viri in adolescentula· עֲלָמוֹת namq. & עֲלוּמִים adolescentiam significant; עַלְמָה verò adolescentulam. Hinc ex Hebræo vertunt nostræ ætatis Interpretes: & viam, aut vestigium, viri in virgine, puella, vel adolescentula. Ea enim est vox, quæ septimo Isaiæ capite legitur, versu 14, vbi concorditer omnes transferunt: *Ecce virgo* aut adolescentula *concipiet*. quem locum Hieronymus enarrans, Hebraicæ istius vocis significationem, contra Iudæorum commentum, tractat. Itaque existimant complures, *adolescentula* hoc loco, non *adolescentia*, in Latina nostra editione, legendum. Lyranus hanc veram litteram esse pronunciat, *Et viam viri in adolescentula*: Magdalius hunc ad modum legi debere affirmat: Parisienses hac ratione legendum notant: Iansenius hanc probabiliorem esse lectionem iudicat. Cæterùm, pauci aut nulli sunt codices, quibus lectio ista stabiliatur. Epanorthotes: Antiqui, inquit, & noui, & Græci, viam viri in *adolescentia*: Hebræus *adolescentula*. Ex nostris Latinis libris, vnus ex Parisiensium castigatione editus, *adolescentula* legit, sed, coniectura est mutatus, non codicum authoritate (idem opinor iudicium esse de Clarij Bibliis) vnus manuscriptus K signatus similiter *adolescentula* scribit, sed manifesta est eius quod priùs fuit rasura. Plantini paruus, vt impressa Lugdunensium Biblia, in margine, vel *adolescentula*, habet. Hunnæi H, inter textus lineas, idem ipsum indicat. Tertium D. Hunnæi scriptum, quod olim S. Dominici fratres in Francia emendarunt, *adolescentula* disertè legit: at sub finem notat, Bedæ *adolescentia*, Hebræis adolescētula legi, nulla Latinorum codicum facta mentione. Ita, nihil certi ex codicibus liquet: iuuatur tamen his non parum verosimillima authorum coniectura. quam & illud firmare possit,

poſſit, quod ſcriptorum librorum quidam non poſtremæ integritatis habent: *In adoleſcentia ſua.* Hugo Cardinalis, libros correctos habere dicit, *in adoleſcentula,* id quod de iis fortaſſe intelligit qui ex induſtria mutati ſunt. Quid ſi vero ſimiliter conijciatur, pro νεότητι Græcè νεοτίδι ſcriptũ fuiſſe? νεότις enim adoleſcentulam, vt νεότης adoleſcentiam ſignificat. De ſenſu huius loci doctè doctiſſimus Gandauenſium Antiſtes Ianſenius ſcripſit.

C. 30. v. 30. & 31. Quatuor hoc loco recenſet Sapiens, quæ bene feliciterque incedant: & tria quidem in editione noſtra manifeſtè leguntur, quartum verò obſcurè aut non conſpicitur. D. Gregorius, libri 30. Moralium capite quinto, quartum eſſe exiſtimat, eum, qui ſtultus apparuit, poſtquam in ſublime eleuatus eſt (de quo in 32 verſu) per quem Antichriſtum intelligit, qui feliciter incedere dictus fuerit, non vt tres præcedentes, (Chriſtus nimirum, ſancti Prædicatores, ſanctique Sacerdotes) bene. Atqui, non aliud eſt Sapienti, feliciter quàm bene incedere. eodẽ enim verbo מיטיבי vtrumque dixit: &, quod quarto tribuitur, congruit etiam tribus; ſicut, quod tribus adſcribitur, quarto conuenit. Illud verò *Et qui ſtultus apparuit,* omnino à præcedentibus eſt ſeparatum, Hebræis, Græcis, & Chaldæis, id quod proximè ſequens notatio clarum faciet. Conſpicuè autem, in Hebraico fonte, hoc quartũ ſcribitur, וּמֶלֶךְ אַלְקוּם עמו quod quidem alij aliter vertunt; nonnulli: Et rex Alcum cum eo; complures: Et rex cui non eſt qui reſiſtat; Græci: Et rex concionans populo; Chaldæus: Et rex qui ſtat & loquitur in domo populi ſui. Interpretationum diuerſitas præcipuè ex voce אַלְקוּם orta eſt. Primi illi, quorum attulimus verſionem, proprium eſſe nomen intelligunt. Ij quos ſecundo poſuimus loco, compoſitam eſſe vocem exiſtimant, ex אַל quod eſt non, & קוּם quod eſt ſurgere aut ſurgens, ita vt ad verbum ſit: Et rex, non eſt ſurgere, aut ſurgens, cum eo. Græci, &, qui Græcos ſecutus videtur, Chaldæus paraphraſtes, intellexiſſe videntur, אַל non negationem eſſe, ſed pronomen relatiuum, aut pro relatiuo antecedens. Arabes, quorum vicina eſt lingua Hebraicæ, ſyllabam hanc אַל, eo habent loco, quo ה litteram Hebræi, & א Chaldæi, videlicet, ad emphaſim exprimendam, demonſtratiui pronominis loco. hinc אַלְפּוּרְקָן id eſt, ipſa ſalus, Mahumetici Pſeudangelij titulus eſt. קוּם, quod ſurgere & ſtare ſignificat, Græci concionari expoſuerunt; Chaldæus, qui verbi ſignificatione expoſitionem iunxit, ſimiliter: quodque ſequitur עִמּוֹ, non עִמּוֹ legerunt, quod eſt, cum eo; quomodo nobis punctata ſunt Biblia; ſed עִמּוֹ quod populum ſuum denotat. Sic igitur, quod Hebraicè eſt, alij ab aliis diuerſimodè trans-

191.

Gregorium Beda, Salonius, alij'que ſecuti ſunt.

dè transferunt: sed ita concorditer omnes, vt quartum esse, eorum quæ optimi sunt incessus, intelligi debeat. Quamobrem, verisimile est, & in nostra vulgata versione, quartum illud his verbis contineri: *Nec est rex qui resistat ei.* Verùm, quia verba ista, nullum per se animal designãt, sed ei quod proximè antecedit, iungi volunt (quapropter, cum ariete, quod tertium proximè antecedit animal, Gregorius iungit) deprauatata esse, Cornelius Iansenius opinatur: quippe, quæ, ab aliorum omnium interpretationibus, aliena sint. Itaque, Nicolaum Lyranum secutus, restituendum docet locum, transpositis dictionibus, *Et rex, nec est qui resistat ei*, quæ & Clarij emendatio est. atque ita, nostræ editionis lectio, ei conformis sit interpretationi, quæ secunda suprà collocata est, atque inter omnes est probata maximè. Hoc autem modo Dionysius Richelius legit atque exponit, sed, quod ex ipsis eius verbis conijcio, Lyrani ex Hebræo correctionem secutus. In manuscriptis codicibus variè corruptum esse locum deprehendimus. vnus habet: *Nec est rex, qui resistat eis*; alij quidam: *Nec est res quæ resistat ei*; alij non pauci: *Nec est qui resistat ei*; Vnus: *Qui resistat ei*. Sicut autem ad has deuentum est corruptelas, ex eo quòd arieti non rectè attribui videretur, non esse regem qui resistere ei possit: ita fortè illa introducta est corruptela, *Nec est rex qui resistat ei*, quòd leoni, gallo, & arieti, brutis animalibus, rex non aptè annumerari putaretur. qui idcircò potiùs adiunctus est, vt ei, quæ in illis rationis expertibus animalibus eximiæ sunt qualitates, imitandæ proponerentur. Cæterùm, possit hæc lectio *Nec est rex qui resistat ei*; quæ, earum, quæ in Latinis exemplaribus reperiuntur, syncerissima est; ita intelligi, vt ad arietem de quo præcedit, non pertineat, sed, quem Sapiens proposuerat, quaternarium numerum absoluat. Nempe, si τὸ *Rex*, à casu absolutum (quo modo suis vtuntur nominibus Hebræi) pro datiuo *regi* positum accipiatur. Nam, *Nec est regi qui resistat ei*; quæ Hebraica est phrasis, passim in sacris Bibliis obuia; idem fuerit ac si dixeris: *Et rex, nec est qui resistat ei.*

192. C. 30. v. 32. *Et qui stultus apparuit, postquam eleuatus est in sublime: si enim intellexisset, ori suo imposuisset manum.*] Hunc locum corrigendum docet Iansenius Episcopus, ad modum, vel hunc: *Qui stultus apparuit, po. el. est in sublime, si intelli. &c.* vel istum: *Est qui st. apparuit post. el. est in subl. si enim intell. &c.* Verisimillimum est enim, corruptum ab ijs esse locum, qui arbitrabantur, quartum, quod feliciter incedere Sapiens dixerat, hac parte contineri: ideoque, vel addidisse *&* atque *enim* coniunctiones, vel, pro *est &* substituisse. *Est* in Leodiensi codice fuisse, videri possit. corruptor enim nefarias inie-

cit ma-

cit manus: eo quod priùs fuerat eraſo, *Et* ſubſtituit. Porrò, non erat pars iſta præcedẽtibus copulanda; quod & Lyranus adnotauit; vtpote, quæ ſeparata omnino ſententia ſit. id quod, Hebræi, Chaldæi, Græcique codices, loquuntur. Hebræi habent: Si ſtultè egiſti, dum eleuatus eſſes, & ſi cogitaſti, manum ad os; Chaldæi: Non eleuaberis, qui non ſtultè ages, neque extendes manum tuam ad os tuum; Græci: Si immiſeris te in lætitiam, & extenderis manũ tuam cum pugna, inhonoraberis. Sunt in manuſcriptis noſtris Latinis codicibus aliæ hoc loco varietatulæ. quidam legunt *& qui ſtultus apparuit*, plerique *& qui ſtultus apparuerit*: prius, Ianſenij, Hentenij, & Pariſienſium, cenſuris, probatum eſt. Quinque *elatus* legunt, quod cęteri ſcribunt *eleuatus*. Quinque emendatiſſimi, tollunt *ſuo*, Hebræo conformiter; quod alij addunt, Chaldæo ſimiliter.

NOTATIONES IN ECCLESIASTEN.

C. 10. v. 1. *Pretioſior eſt &c.*] huius loci plurimis modis deprauati germana lectio eſt: *Pretioſior eſt ſapientia & gloria, parua ad tempus ſtultitia*, in quam abeunt ſententiam, Hentenius, Titelmannus, Pariſienſes, Epanorthotes, & Lyranus. Hæc enim, & emendatiorũ eſt codicum, & Hebraicæ conformis veritati· יָקָר מֵחָכְמָה מִכָּבוֹד סִכְלוּת מְעָט Huic cõſimilis & cõſentanea eſt ea, quæ in quibuſdam libris eſt, ſcriptura: *Pretioſior eſt ſapientia gloriáque, parua ad tempus ſtultitia*. Sunt autem, quod ex Hebræo patet, *ſapientia* & *gloria*, ſexti caſus; *ſtultitia* primi: & adiectiuum *parua*, non ad *ſapientia* aut *gloria*, ſed ad *ſtultitia* referendum eſt. Quamobrem, ſpuria eſt eorum librorum ſcriptura, qui *τὸ parua*, aut diſtinctionis ſigno, aut verborum tranſpoſitione, ad *gloria* referũt. Multi enim codices (quos Richelius ſecutus eſt) hunc habent ordinem: *Pretioſior eſt ſapientia paruáque gloria ad tempus ſtultitia*. Quædam typis excuſa exemplaria legunt: *Pretioſior eſt auro ſapientia, paruáque gloria ad tempus ſtultitia*, id quod Gerardus Moringus primum adfert, in quo duplex peccatum eſt, quòd & rectus verborum ſitus mutatus ſit, &, quòd incorrupta lectio non agnoſcit, *auro* ſit additum. Duo manuſcripta habent: *Pretioſior eſt ſapientia gloria parua, & gloria parua ad tempus ſtultitia*. ita obſcurus locus vt intelligi poſſet, modis omnibus eſt adulteratus. Alio etiam modo Buſlidiani Collegij manuſcriptum ſcribit: *Pretioſior eſt ſapientia gloria parua ad tempus ſtultitiæ*. Similis eſt, cuius Titelmannus meminit, varietas: *Melior eſt ſapientia paruáque, gloria ad tempus ſtultitiæ*. Et quidem accedunt hæc ad 193.

Græcam editionem (Pretiosum paucum sapientiæ, est Græcè, super
[a] magnam Gr. gloriam stultitiæ [a] magnæ) sed nostræ editionis intemeratæ non sunt. *Ad tempus*, quod omnes libri concorditer legunt, Interpres explicandi gratia addidisse videtur. Quidam ita ex Hebræo vertunt, vt hanc sententiam præcedenti aptissimè copulent: *Sicut muscæ* mortis fœtere faciunt & exhalare fœtorem vnguentum aromatarij: *sic hominem* pretiosum ob sapientiam & gloriam, stultitia parua fœtere facit.

194. C. 12. V. 14. *Et cuncta quæ fient*, *adducet Deus in iudicium, pro omni errato siue bonum, siue malum sit.*] Pro *errato*, sex codices legunt *erratu*; duo *reatu*: Regius, ex Complutensi, cum Sorbonico Correctorio, *pro* omni *abscondito* scribit. D Hieronymus, in proprio huius loci commentario, posuisse se dicit *de omni abscondito*, pro eo quod Symmachus & LXX. interpretati sunt, de omni cōtemtu, vel certè de omni ignoratu. sic enim habet Parisiensis editio. manuscriptus, quem ex Collegio Trilingui habemus, Hieronymi commentarius, vel certè de omni ignorato, legit. Mirum itaque est, plerisque omnibus Latinis libris, *errato* legi vel *erratu* (*reatu* enim ex *erratu*, quod posteriora secula non admittunt, formatum videtur) nisi fortè non sit, vulgatæ versionis huius libri, Hieronymus author, vel corruptè *errato* pro *celato* legatur. Hebraicè est נֶעְלָם, participium passiuum ab עָלַם, quod, latere, abscondere, atque occultare, significat. Quocirca, Chaldæus, & Latini nostræ ætatis Interpretes, cum D. Hieronymo, absconditum, siue occultum, transtulere. *Errato*, quod non facilè ex nostra editione auferendum est, non omnino alienum est, ab hac verbi significatione. non enim est error, nisi circa occulta aut abscondita: propiùs verò ad id accedit, quod LXXII. verterunt, ἐν παντὶ παρεωραμένῳ, in omni neglecto, contemto, vel ignorato, quo modo & Psalmo 54, ὑπεριδεῖν LXXII, despicere Hieronymus, ex hoc ipso verbo reddidere. Cæterùm, difficultas est, quomodo bonum esse possit, quod erratum est? id enim sequitur *Siue bonum siue malum sit*. Respondent quidam, bonum & malum ex suo genere intelligi; quidam, ad caput referri sententiæ, quod in calce est positum.

Marginal notes: o. | sub Sole o. | o. | [a] creato o. | Psal. 54. a. 2.

NOTATIONES IN CANTICVM CANTICORVM.

195. C. 2. V. 13. *Surge amica mea*, [a] *speciosa mea, & veni.*] Multa exemplaria, cum Hugone Cardinali, addunt *propera*, quod nonnulla peruersè scribunt *prospera*: *Surge, propera, am. mea, sp. mea, & veni.* ad quem
[a] sponsa o.

modum

modum Græcè legitur, ἀνάστα, ἐλθὲ, ἡ πλησίον μου, καλή μου, περιστερά μου ͣ δεῦρο, καὶ ἐλθὲ ᵇ σύ. Nam, quod Hebraicè est לכי, verbum esse intel- ͣ R. Vat. ᵇ σὺ Vat. lexerunt Græci, in principio, vt in fine sententiæ· קוּמִי לְכִי רַעְיָתִי יָפָתִי וּלְכִי־לָךְ Surge, veni, amica mea, pulchra mea, & veni tibi. Sic potuit & noster Interpres intellexisse, & pro *veni*, *propera* transtulisse, vt versu decimo præcedenti, vbi eadem omnino verba Hebraicè repetuntur, præterquam, quòd ibi, in initio sententiæ, לך scribatur, quod hîc לכי scribitur. propter quod, hîc potius quàm ibi, *propera* vertisse potuit. Nam לָךְ masculinus, לְכִי femininus est imperatiuus. Atqui, non esse hoc loco, vt superiori, ab Interprete, aut versum, aut additum, *propera*, antiquissimi & emendatissimi quique codices, probatum faciunt. quos secuti, Correctores, Hentenius & Parisienses, è 13[ii]. versus textu, *propera* pepulere: quorum correctioni Gregorius, Iustus, Beda, Bernardus, Thomas, Richelius, Enarratores, adstipulantur. Porrò, illud, לכי accepisse Interpres videtur, pro redundante pronomine, quemadmodum postremam sententiæ voculam לָךְ, proculdubio accepit. Nam, quod ad verbum esset, *Et veni tibi*, reddidit *Et veni*. Similiter accepisse potuit prius לך in versu decimo (nam, de posteriori, non est dubium) nempe, non vt verbum, sed vt pronomen Latinis supe fluum, & addidisse, non ex alio transtulisse, τὸ *propera*. docent Hebræi, pronomen esse, cùm לך versus decimi, tum לכי decimitertij, seruili littera præposita: & scribunt quidam 13° versu לכי, sed legunt ילך, signantque י superesse. Ad húc modum accepit & Chaldæus Paraphrastes, קוּמִי לָךְ Surge tibi congregatio Israël, dilecta mea, & formosa mea, vade hinc in terram quam ᶜ statui patribus tuis. ᶜ iuraui Annotandum obiter est hoc loco, malè, quibusdam libris, & Tractatoribus, Bedæ, Bernardo, Thomæ, ac Richelio, hoc versu, *sponsa* pro *speciosa* legi. erroris occasio sumta ex eo videtur, quòd contractam scripturam *spõsa*, *sponsa* scriptores legerint. quæ *speciosa* legenda erat. Addendum & hoc vno verbo, τὸ *columba mea*, postponendum esse τῷ *& veni: Surge* ami. m., sp. m., & veni, columba mea in foraminibus pet. quædam namque exemplaria, cum Hugone Carensi, iniquo ordine præponunt: *Sur. am m., sp. m., columba mea, & veni in foram. p.* Græci codices, & præponunt, & postponunt, contra Hebræorum Latinorumque fidem.

C. 7. v. 5. *Et coma capitis tui, sicut purpura regis vincta canalibus.*] La- 196.
tinorum librorum, quidam *vincta* habent; quidam iuncta; quidam sic, vt nescias, *vinctáne* legendum sit, an *iuncta*; ex quo varietas nata esse videtur. *Vincta*, ex antiquis suis codicibus, Epanorthotes probat. quibus, noster, ex Brugensis Dominici Bibliotheca præstantissimus

 codex,

In D. Thomæ commentario, tincta legitur, vincta exponitur.

Philonis Interpres vertit Rex tremendus; *Theodoriti*, Rex indutus, *nempe quod, pro* δεδεμένος, *alias similes legerint voces, sed quæ ab Hebraicæ Latinæq. lectionis veritate recedant. Et exponit quidẽ Theodoritus* indutus; *at tres patres*, ligatus. *Philo episcopus*, & tremendus, & ligatus, *vtrumq agnouisse atque exposuisse videtur.*

codex, manifestè consentit, atque etiam Di. o. l. & Ge. l. Parisiensium exemplaria, quę illi secuti *iuncta* cum *vincta* commutarunt. Hentenius quoque *vincta* in textum transtulit, *iuncta* vt spurium in marginem reiecit. Horum correctioni, Hebræa suffragantur, quod & ipsi, haud dubiè, animaduerterunt. אָסַר enim vincire & ligare propriè significat, quanquam iungere, quod generale est, facilè etiam possit admittere. Simile est iudicium de Græca voce δέω, & Chaldaica כְּפַת. Franci Dominicani, antiquis Latinorum libris & Hebraicis adscribunt *iuncta*, nisi, quod mihi fit vero simile, error, à descriptore, aut posteriori emendatore, commissus sit. Porrò, אָסוּר quod Interpres noster ad purpuram retulit, Græci ad regem retulere: Et coma capitis tui vt purpura: βασιλεὺς δεδεμένος ἐν παραδρομαῖς Rex ligatus in transcursibus. Vtrumque enim Hebraica ex se verba patiuntur: verùm, vt nunc distincta sunt, talem translationem exigunt, qualis Græcorum est. אַרְגָּמָן, quod purpuram denotat, accentu athnaæ, qui distinguendi vim habet cuiusmodi apud nos colon, notatum est: quare purpura à Rege separatur; regisque vocabulum, à purpurę, non regi, ostenditur. Itaque Hebræi doctores, &, qui eos sequuntur, nostri seculi translatores, plerique, vertunt, alij Rex ligatus in canalibus; alij Rex ligatus in tignis. præcedit: Et coma capitis tui sicut purpura. Legat de hoc loco, qui velit, Pagninum in רהט.

197. C. 8. v. 2. *Apprehendam te, & ducam* in domum matris meæ, & in cubiculum genitricis meæ. ibi me docebis.*] τὸ *& in cubiculum genitricis meæ*, tollunt, tres nostri codices, tres Parisiensium, quidam Lugdunensium, & antiqui Epanorthotæ. D. Gregorius, Iustus, Beda, & Lyranus, enarratores, non videntur legisse. Hebraici & Chaldaici libri minimè agnoscunt. Hentenius castigator è textu in marginem transtulit. Epanorthotes, huc, ex tertio capite, adiectum existimauit. Legitur enim ibi, in hunc modum, similis omnino sententia: *Tenui eum, nec dimittam, donec introducam illum in domum matris meæ, & in cubiculum genitricis meæ.* Porrò, vt multis Latinis, ita Græcis exemplaribus, octauo etiam capite additur *Et in cub. gen. m.* Sed, potest, & Græcis libris, octauum caput, ex tertio auctum esse, præsertim, cùm eadem vtroque loco verba legantur, καὶ εἰς ταμιεῖον τῆς συλλαβούσης με, & in cubiculum eius quæ concepit me. Atqui, obstare videtur, quòd Græca antigrapha emendatiora, nihil, si non istud, habeant, quod respondeat huic תְּלַמְּדֵנִי docebis me. Nam, Aldina quidem, &, quæ Aldinis ferè consentiunt, Germanica Biblia, illi καὶ εἰς ταμιεῖον τῆς συλ. με, subiungunt διδάξεις με: at, id nequaquam habent Vaticana, nec, cum Complutensibus, Regia, suffragantibus Græcis Enarratoribus, Philone,

* te. 4 MS. H. C. G.

Cant. 3. b. 4.

* ταμεῖον G g.

ſone, Theodorito, aliiſq. tribus Grçcis Patribus, ex quibus collectam paraphraſim legere in Theodorito licet: quanquam addatur textui, Theodoriti cõmentariis adiuncto. Quamobrem, videri poſſit illud διδάξεις με, Septuaginta duorum tranſlationi, aut ex Hebræo, aut Symmachi, Theodotionis, vel alterius, verſione, additum eſſe: hoc autem καὶ εἰς ταμ. τῆ συλ. με, à LXXII tranſlatum, eius loco, quod alij conuerterunt, διδάξεις με, Latinus, *Ibi me docebis*. Nam, למד, quod docere ſignificat, non diſſimile eſt à ילד, quod eſt, párere, vt hinc, eiuſmodi quid legerint aut efformauerint, propter quod totum repetendum iudicarint, quod tertio capite verterant, καὶ εἰς ταμ. τῆ συλλ. με. nihil ſtatuo: tantùm, quæ ſagax lector indaget, propono.

C. 8. v. 12. *Mille⁻ tui' pacifici, & ducenti ⁻ his', qui' cuſtodiunt' fructus' eius.*] Pro eo quod habemus nos *Mille tui pacifici*; Hebræi legunt הָאֶלֶף לְךָ שְׁלֹמֹה quod eſt: Mille tibi Salomon. eundem ad modum Græci, οἱ χίλιοι τῷ σολομῶν. Regis editio habet οἱ χίλιοι σολομῶντι: in Vaticano autem codice integerrimè eſt οἱ χίλιοί σοι σαλομῶν, Mille tibi Salomon. Itaque exiſtimant nonnulli, peruersè, in Latinis libris, legi *pacifici*, pro *pacifice*. voluit enim Interpres, proprij nominis interpretationem, quippe ſpirituali ſenſui accommodam, dare. Atque his, Complutenſis editio ſuffragatur, cuius in Latino textu aperta eſt lectio: *Mille tui pacifice*. Verùm, nullum alium codicem, qui *pacifice* legat, inuenere Pariſienſes, nullum alium Hentenius; nullum verò penitus, qui diu ante hos hæc inueſtigauit, Epanorthotes; nullũ etiam omnino, qui ante 300. annos huic negotio operam dedere, Franci Dominicani. Inter noſtros quoque libros, nullus eſt qui *pacifice* legat. Duo ſunt tamen manuſcripta, quæ aliquid habeant, quod eò facere videatur. Vnum legit *pacifices*; id enim potius eſt quàm *pacificos*; alterum *pacificis*, aut, quod veriſimilius apparet, *e* littera poſt *i* poſita eſt, ad indicãdam aliam lectionẽ, *pacifice*. Hic D. Hunnæi*; ille Atrebatẽſis Collegij eſt liber. Quod in Bibliorum margine eſt 1 MS, pro Complutenſi codice poſitum eſt. Non enim erat operæpretium, nouam fingere notam, ad deſignãdos impreſſos codices, qui paucis in locis ſoli ſine manuſcriptis notandi fuerint. Nec poterat hoc loco *R* poni pro Complutenſi, id quod aliàs obſeruauimus: quòd Complutenſis ſcriptura in Regiam editionem mendosè transfuſa ſit, cum diphthongo, *pacificæ*. Alij igitur, eorum qui quid Hebraicè eſſet, didicerant, quia in Latinis Bibliorum exemplaribus, non aliud inuenire potuerunt, quàm *M. tui pacifici*, annotarunt, voces *tui pacifici*, ſecundo caſu ſingularis numeri intelligendas eſſe, quas Hebraicæ veritatis ignari, primo pluralis numeri caſu, exponunt. Et ſanè, id omnino videtur,

198.
⁻ o.
' ij ⁻ o. ⁻ o.
' fructum
1 MS. H. G.

* K.

detur, gignendi casu intelligendas esse voces *tui pacifici*, si non vocandi casu legendum sit *pacifice*. vix enim dubium esse potest, quin horum alterum voluerit Interpres, ei qui interpretationis fontem conside-ret. Quòd si seruasset proprium Salomonis nomen, vt secundo capite, semel, iterum, & tertio, ea non fuisset corrumpendi aut prauè intelligendi occasio. Sed, maluit hoc capite proprij nominis inter-pretationem conuertere, cùm hoc, tum præcedenti versu, vt sensui mystico seu spirituali facilior daretur locus, pateret via.

NOTATIONES IN LIBRVM SAPIENTIÆ.

199. C. 1. v. 15. & 16. *Iustitia enim perpetua est & immortalis.*] Coniunctionem *enim* prætermittunt octo ex nostris manuscriptis, & quidem pleraque insignia, Brugense, Lobiense &c. quanquam Græcè legatur· δικαιοσύνη γὰρ ἀθάνατός ἐστι: pro quo in Complutensi est, δικ. δὲ ἀθ. ἐ., quomodo & longus Plantini codex Latinè legit: *Iust. autem perp. est & im.* Confirmare Sapiens his verbis videtur, quod dixerat, Deum non esse mortis authorem, nec fuisse in hominibus primùm à Deo creatis medicamentum exterminij, hoc est, venenum siue malum quod eis exitium seu mortem inferre posset. Iustitia enim; in qua creati fuerunt; non sinit possessorem suum sub mortis venire imperium, sed est ei perpetuæ vitæ causa. Quod subiungitur multis in libris[a] *Iniustitia[a] autem mortis[b] est[a] acquisitio*, antiquiores atque emendatiores non habent; ex nostris, septem; ex Parisiensium, tres: quibus Græca antigrapha cōstanter volunt. quocirca Hentenius in margine è textu reiecit; meritò sanè, nec enim conuenit loco: nam, quam exprimit cum præcedenti sententia antithesin, eam, sequenti versu, si rectè intelligatur, suæ orationi accōmodè, Sapiens significauit. Cùm enim dixisset, in hominibus à Deo creatis, nullam fuisse mortis necessariam causam, immò verò immortalitatis operatricem iustitiam, declarauit deinde, quod quæri potuisset, vnde mortem homines incurrerint! Ex eo videlicet, quòd voluntate sua, à iustitia in qua creati fuerant, ad iniustitiam abscesserint. *Impij autem* inquit[a] *manibus[a] & verbis accersierunt illam &c.* Quod quidam habent, *pedibus*, pro *verbis*, nothum est; vtpote, à veris Latinorum codicibus, Græcorum exemplaribus, denique ab hominum consuetudine, alienum. quis enim pedibus accersire quenquam solet? *Illam* supple *mortem*. Quidam iniustitiam subaudiunt, quippe qui id legant: *Iniustitia a. m. e. acq.* Et videri certè possit, ab expositore aliquo hoc adiectum, qui, cùm non videret,

[a] iustitia o. [b] 4 MS. R.

[a] in manibus o.

videret, quò referendum esset pronomen *illam* (mortis enim vocabulum longè dissitum est) desiderari existimarit versu præcedenti membrum alterum (cuiusmodi, frequentes, hoc etiam in libro, superioribus sententiis subiiciuntur, quæ idem à contrario doceant, clausulæ) *Iniust. à m. e. acq.*, ad quod, quæ sequuntur, referenda essent. Sed, vti diximus, ad mortem respiciunt. non enim quod Græcè est, pronomen αὐτὸν, δικαιοσύνην, id quod antecedit, aut ἀδικίαν, id quod nec legitur, refert; sed θάνατον mortem; hoc sensu: Dum autem se impietati dederunt homines, mortem, longè à se positam, aduocarunt. non enim eam, præter omnem exspectationem, incurrerunt: sed, qui diuinum audierant decretum: *In quocunque die comederis ex eo, morte morieris*, dum transgredi præceptum voluerunt, quid nisi mortem accersiuerunt? *Et æstimantes illam amicam defluxerunt*. Vnus ex libris nostris *existimantes* habet. Arbitrati sunt non nocituram sibi aduocatam mortem, id enim promiserat serpens: *Nequaquam morte moriemini*: verùm aliter accidit. continuò namque, mortis stimulo puncti, tabescere, atque in modum labentis vndæ ad mortem properare, cœperunt. Vel, *defluxerunt*, id est, ad fluxam instabilemque iniustitiam à iustitiæ stabilitate transierunt, Dei mandatum transgressi sunt. *Et sponsiones posuerunt ad illam*. Veriùs alij libri, Græco conformiter, *sponsionem* legunt. Sponsionem ad mortem posuerunt, qui, vt essent sicut dij, scirentque bonum & malum, à Deo recesserunt, mortique, vt confœderati, se adiunxerunt. *Quoniam digni sunt* ⁻ *qui sunt* ex ʺ *parte* illius. Pro posteriori *sunt*, *sint* loquendum videtur: quæ in Pagnini Bibliis emendatio est, editis anno 1542. In Græca namque editione legitur ὅτι ἄξιοί εἰσι τῆς ἐκείνου μερίδος εἶναι. Quoniam digni sunt partis illius esse. Atque ita scribunt manuscripta multa, vt facilè possit, tam *sint* legi, quàm *sunt*, st: & quædam quidem, prius *sunt* expresè, posterius contractè scribunt, st. Sic sexto versu superiori, multa manuscripta maledcm pingunt, quod, ex vi literarum, non minus *maledicum*, quomodo Græcè legitur, quàm maledictum esse possit. Cùm autem vtrumq. indicatiuo modo *sunt* legeretur, existimatum est imperfectam esse sententiam, cui ad integritatem deesset aliquid. vnde compluribus, cùm scriptis, tum impressis libris, legitur: *Quoniam morte digni sunt qui sunt ex parte illius*, quod etiã Lyranus, Carensis, ac Richelius, exponunt; Morte scilicet æterna dignos esse, qui iniustitię seruiunt. exponit & Robertus Holkot: sed aliter. Atqui, vt nullis Græcis libris additur *morte*, ita in syncerioribus Latinis non inuenitur. quamobrẽ à correctore Hentenio repudiatũ est. Est itaq. incorruptæ lectionis sensus: Qui mortẽ ad se accersierunt, & cum ea fœdus inierunt, digni sunt certè, qui illius sint participes, qui mortẽ moriantur.

Gen. 2.c.17.

Gen. 3.a.4.

⁻ o.
ʺ patre o.

200. C. 2. V. 2. *Quoniam fumus & flatus est in * naribus' nostris.*] Hæc mul-
* auribus O. torum licet codicum, atque enarratorum, authoris Glossæ ordinariæ, Roberti Holkot, & Hugonis Cardinalis, adulterina est scriptura: germana est, *Quoniam fumus flatus est in naribus nostris*, vel potiùs, quod emendatissima loquuntur scripta, suffragante Dionysio Richelio, *Quoniam fumus afflatus est in naribus nostris.* cuius sensus est: afflatus siue spiritus, qui est in naribus nostris, est veluti fumus. non enim participiũ est *afflatus*, quomodo Richelius intelligit, sed, quod ex Gręcis patet, nomen. *Et sermo scintillæ ad commouendum cor nostrum*. Græcè est, καὶ ὁ λόγος σπινθὴρ ἐν κινήσει καρδίας ἡμῶν, Et sermo scintilla in motione cordis nostri. Vnde conijciunt quidam, *scintilla*, pro *scintillæ*, Latinè legendum esse. Posset in eundem sensum, *scintillæ*, primo casu singularis numeri intelligi, nisi id quod sequitur, obstaret. Videtur, quod significatur, hoc esse: Et sermo oris nostri, est quasi scintilla, ex moto corde excitata.

201. V. 3. *Quia extinctus cinis erit cor nostrum.* Hæc vna est huius partis deprauatio, eaque fœdissima. Alia est: *Quia extinctus cinis erit post corpus nostrum.* Rursus alia: *Quia extinctum cinis erit corpus nostrum.* Est & quarta, cæteris frequentior: *Quia extinctus cinis erit corpus nostrũ.* Quatuor Hentenij exemplaria, tria Parisiensium, & tria nostra, habent: *Quia extincta cinis erit corpus * nostrum'.* quæ & ipsa, emẽdatissimorum cæteroqui codicum lectio, spuria est: eiusmodi tamen, quæ proximè ad genuinam accedat. Expuncto enim *i* vocis *quia*, intemerata est loci scriptura: Qua extincta cinis erit corpus * nostrum'. quam indicarunt nobis Franci Dominicani, cùm in Bibliis à se correctis, tum in additis notationibus. Rabanus; notãt; & antiqui, *qua extincta*, .s. scintilla, calore videlicet naturali. Ex nostris manuscriptis, vnum, quod ex Malmundario accepimus, hanc indicat lectionẽ, quam & Lyranus secutus videtur. Suffragantur huic legendi modo disertè Græca οὗ σβεσθέντος τέφρα ἀποβήσεται τὸ σῶμα*, Quo extincto cinis euadet corpus,* quod, eodem seruato genere, est, *Quo extincto*, referri potest, vel ad sermonem, vel ad scintillam: vtrumque enim Græcis masculei est generis, tam σπινθὴρ quàm λόγος. Interpres ad scintillam retulit, ideoque fœmineo genere interpretatus est: *Qua extincta cinis erit corpus nostrum.* quod est: Erepta nobis loquendi facultate, in cinerem redigendum est corpus nostrum. Græcus Vaticanæ Bibliothecæ liber, pro ὁ λόγος, quod & nostro Interpreti lectum est, ὀλίγος habet: καὶ ὀλίγος σπινθὴρ, καὶ τὰ ἑξῆς, Et exigua scintilla in motu cordis nostri. Cuius lectionis sensus esse videtur: Id, quo mouetur ac viuit cor nostrum, est veluti exigua scintilla: qua extincta, vt facilè potest igniculus opprimi,

Multi adulterarunt locum: quidam è medio sustulit.
* 1 MS.
* 1 MS.G.
* ἡμῶν Gq.
* nostrum Gq.

primi, in cinerem redigetur corpus. Malmundarienſe exemplar antiquiſſimum ſanè, non legit initio pronomen *noſtrum*, conformiter exemplaribus Græcis, quæ vidimus nos: nam, quidam, cum hoc pronomine, Græcè citat. Sunt autem hæc impiorum verba, ex vitæ fugacitate, animæque cum corpore interitu, ſe ad hortantium ad voluptatum fruitionem: ſimilia illis quæ Paulus refert, prioris ad Corinthios 15: manducemus & bibamus, cras enim moriemur. Breui- 1. Cor. 15.
ter Apoſtolus complexus eſt impiorum ſententiam, quæ hîc latè d. 32.
deſcribitur.

C. 4. v. 3. *Et ſpuria vitulamina* ˉ *non' dabunt radices altas.*] Duode- 202.
cim noſtra exemplaria, *ſpuria vitulamina* legunt. Alia duodecim, cum ˉ o.
expoſitoribus, Lyrano, Carenſi, & Richelio, illius loco *adulterinæ*
ⁿ*plantationes'* habent. Tredecim vtramque lectionem ſignant. Græcè ⁿ palpationes
eſt, καὶ ἐκ νόθων μοσχευμάτων οὐ δώσει ῥίζαν εἰς βάθος μοσχεύματα. Græcis dicuntur ſtolones, viuiradices, plantæ teneræ, & nouelli rami. Satis igitur Græcam exprimit vocem, ea lectio quæ *plantationes* habet: ſed ea quæ *vitulamina* nominat, obſcurum eſt quid velit, niſi quòd *vitulamen* vox ficta videatur à *vitulus*, ſicut μόσχευμα à μόσχος. Hanc tamen germanam noſtri Interpretis verſionem eſſe, *Spuria vitulamina*, antiquiores atque integriores codices probant. Vnde colligitur, alterius eſſe interpretationem, quod in recentioribus eſt codicibus, *adulterinæ plantationes*: atque iis in libris, quibus vtrumque legitur, duas tranſlationes coniunctas. Vtra verò præferenda ſit tranſlatio, diui Auguſtini habemus ſententiam, lib. 2. De doct. Chriſtiana cap. 12. Quia μόσχος Græcè vitulus dicitur, μοσχεύματα quidam non intellexerunt eſſe plantationes, & vitulamina interpretati ſunt. Qui error tam multos codices præoccupauit, vt vix inueniatur aliter ſcriptum: & tamen ſententia manifeſtiſſima eſt, quia clareſcit conſequentibus verbis. Namque, adulterinæ plantationes non dabunt radices altas, conuenientiùs dicitur, quàm vitulamina, quæ pedibus per terram gradiuntur, & non hærent radicibus. Hanc tranſlationem in eo loco etiam cætera contexta cuſtodiunt. hactenus Auguſtinus. Non intellexiſſe verò Interpretem noſtrum, μοσχεύματα plantationes eſſe, qui Græcus mage fuerit quàm Latinus, aſſerere nolim. quid, ſi, à ſtolida vituli vitulatione, ſtolidas plantas, quæ Latinè ſtolones dicuntur, *vitulamina* ad Græcæ vocis ſimilitudinem appellauerit? Aliud quid adferunt S. Dominici fratres, quorum annotationem pretium operæ fuerit ſubnectere. eſt huiuſmodi: Rabanus & antiqui habent, *Et ſpuria vitulamina non dabunt &c.* Auguſtinus in libro De doctrina Chriſtiana, dicit ſe neſcire, quid ſit quod quidam libri habent, *Et ſpuria vitulamina*:

Non hoc, quin potiùs contrarium, Auguſtinus dicit.

tulamina: vnde dicit, quòd meliùs diceretur, *adulterinæ plantationes*: sed Ambrosius in quadam epistola dicit quibusdam: Vos estis nobilia vitulamina, id est, nobiles plantationes, & dicuntur à vite, quæ est generosa plantatio. tamen ista littera dimittitur, propter authoritatem Augustini. Hæc illi. A vite potiùs vitulamen diceretur, sicut vitiligo. Significant verò μόσχος & μόσχευμα, quædam etiam ad vitem pertinentia, malleolos in primis, hoc est, nouos vitis palmites, priores anni flagello enatos, si ad eos fortè Interpres respexerit.

203. C. 6. v. 8. *Non enim subtrahet personam cuiusquam* ⁻ *Dominus*'.] Mul-
- o. ti codices *Dominus* legunt; quidam *Deus*; plerique, cum Roberto Alemano, *Dominus* vel *Deus qui est omnium dominator*. Prima lectio vera est Interpretis scriptura, id enim ex lectissimis exemplaribus liquet: quibus Lyranus Enarrator, & Græcus fons adstipulantur. Secunda erronea est, vt frequens est in his nominibus *Deus* & *Dñs* error, cùm quòd contracta sibi mutuò vicina sint, tum quòd facilè vnum pro altero Deo attribuatur. Tertia lectio mixta est, vel ex textu & glossa, quòd Dominicam senserunt (Rabanus, inquiunt, & antiqui non habent *Qui est dominator omnium*· quia glossa est huius dictionis *Dominus*) vel ex duabus tralationibus, vel vtrimque. Fortè enim, diuersa translatio, Glossæ occasionem dedit, tandemque in textum glossa recepta est. Græca sic habẽt· οὐ γὰρ ὑποστελεῖται προσωπον ὁ πάντων δεσπότης. Vulgatus Interpres vertit: *Non enim subtrahet personam cuiusquam dominus*. Alius transtulit: Non enim subtrahet personã omnium dominator. Hic, πάντων, quod est omniũ, ad δεσπότης dominus retulit: quò cogit referre articulus ὁ præpositus. Ille articulũ videtur, aut non legisse, aut postpositum reperisse; itaq. πάντων ad προσωπον *personam* retu-
Psal.142.a.2. lisse, eo loquẽdi modo, cuius iste est in Psalm. 142. *Non iustificabitur in conspectu tuo omnis viuens*: qui sacris litteris, ex Hebraico idiomate, non est infrequẽs. Nisi fortè *cuiusquam*, quod sensus requirit, his vt proximis verbis, addiderit, & pro ὁ πάντων δεσπότης, Dominus dumtaxat dixerit. Porrò, *Non subtrahet personam cuiusquam*, id est, non excipiet, nõ
ᵃ reuerebitur parcet cuiquam, aut cedet, ob gratiam, aut aliam quamcumque cau-
ᵇ Deus. Malm. O. sam: *nec*, id quod sequitur, ᵃ*verebitur*' *magnitudinem cuiusquam* *. Duo manuscripta *reuerebitur* legunt: eadem addunt *Deus*, quod, vt plerisq. Latinis, ita Græcis antigraphis, non legitur.

204. C. 6. v. 11. *Qui enim custodierint iustitiam, iustè iudicabuntur*.] Sic, multi codices, & expositores, Richelius, Holkotius, & Carensis, legunt. Cæterùm, antiquitate atque integritate præstantes libri, pro *iudicabuntur*, *iustificabuntur* habent; nouem nostri; quod Græco conforme

forme eſt· οἱ γὰρ φυλάξαντες ὁσίως τὰ ὅσια ὁσιωθήσονται· Qui enim cuſtodierint ſanctè ſancta ſanctificabuntur, id eſt, ſancti iudicabuntur. Vnde etiam manifeſtum euadit, diſtinguendam Latinæ editionis ſcripturam, non poſt *iuſtitiam*, ſed poſt *iuſtè*, quæ, manuſcripti L littera ſignati, diſtinctio eſt. Atque hæc Clarij calculis cõprobata eſt emendatio: *Qui enim cuſtodierint iuſtitiam, iuſtè iuſtificabuntur*. Porrò, addunt, L & alia nonnulla manuſcripta, cum Roberto Holkotio, pronomen *eius*: *Qui e.c. iuſtitiam* * *eius*, nempe ſapientiæ, quod, vt Græca non habent, ita nec emendatiſſima Latina exemplaria. Explicationis ergo adſcriptum exiſtimarim. * via 1 MS.

C. 7. v. 17. *Ipſe enim dedit mihi horum quæ ſunt ſcientiam veram.*] 205.
Ipſe enim Deus *dedit mihi horum quæ ſunt*, id eſt, eorum quæ ſunt in natura, *ſcientiam veram*, cognitionem à mendacio atque errore remotam. *Vt ſciam diſpoſitionem orbis terrarum.* ςύςασιν κόσμου conſtitutionem mundi. minus rectè legunt quidã multitudinis numero *diſpoſitiones*. *Et virtutes elementorum.* Græcis eſt, καὶ ἐνέργειαν ςοιχείων, quomodo & in multis Latinorum exemplaribus: *Et virtutem elem.* ſcriptum eſt: Verùm non fuit opus ea mutatione; quandoquidem pluralem, qui per ſingularem numerum Græcè ſignificatur, Interpres reddiderit. id quod ſpectatiora manuſcripta volunt.

V. 18. *Initium, & *ᵃconſummationem*, & medietatem temporum.* ἀρ- 206.
χὴν καὶ τέλος καὶ μεσότητα χρόνων. Continuatam obſeruauit totius tempo- ᵃ conſummationes.
ris ſeriem, à primordijs vſque ad finem: vidit etiam, temporalium rerum, initia, progreſſus, atque exitus.

V. 19. ᵃ *Viciſſitudinum permutationes*, & conſummationes temporum,* 207.
morum mutationes, & diuiſiones temporum.] Pro his legunt Græci libri ᵃ Viciſſitudinem per mutationes o.
ᵇ τρόπων ἀλλαγὰς καὶ μεταβολὰς καιρῶν, nec aliud addunt. quibus, Orige- ᵇ τροπῶν Gq.
nes, homilia in Lucam viceſima prima, ſuffragatur. hinc mihi fit veriſimile, duas horum Græcorum verborum interpretationes, in ea, quam produxi, Latinorum codicum vulgari lectione, coniunctas eſſe. Vna interpretatio videtur: *Viciſſitudinum permutationes*, & *conſummationes temporum*; altera: *Morum mutationes, & diuiſiones temporum.* Nam τρόπων & *viciſſitudinum* & *morum* verti poteſt: vel enim à τροπὴ deduci poteſt, quod verſionem denotat; vel à τρόπος, quod morem ſignificat. quanquam & τρόπος verſionem ſiue mutationem deſignare poſſit. Quidam de ſolſtitijs intelligunt, quæ ἡλίου τροπαὶ Solis verſiones, Græcè nominantur. μεταβολὰς deinde, & *conſummationes*, & *diuiſiones*, transferri poſſit, quanquam magis propriè *mutationes* aut *varietates*: ad quem modum, pro *conſummationes*, duo codices *commuta-*

tiones legunt, Hunnæi vnus, Atrebatensis Collegij alter; sed, hic, in textu; ille, in margine dumtaxat. Itaque, id omnino nobis videtur, Interpretis translationi, alteram, in vulgaribus Latinorum libris annexam. Atque hanc nostram sententiam, sex nostrorum manuscriptorum confirmant; quorum quatuor hoc planè omittunt: *Morum mutationes & diuisiones temporum*; quintum in margine tantùm habet; sextum ab aliquibus tolli signat. Confirmant etiam, textus Glossæ ordinariæ coniunctus, & Nicolai Lyrani ac Hugonis Carensis commentaria. similiter enim id non legunt: *Mo. mut. & diui. temp.* his adstipulari videtur Brugensis D. Donatiani codex, quo nō facilè alium emendatiorem inuenias, sed deprauatus hoc loco est præpostera alicuius diligentia, ita tamen vt facilè aduerti possit, infartum aliquid esse, post *viciß. permut. & consumm. temporum*. Nam, post hæc verba, erasa sunt quæ sequebantur non pauca, eademque cum eo *Mor. mut. & diuis. temporum*, minori coactiorique charactere, substituta. Ex his ergo colligimus, id solum ab Interprete nostro translatum: *Vicißitudinum permutationes &* [a] *consummationes* aut *commutationes temporum*; quod autem sequitur multis in libris, *Morum mutationes & diuisiones temporum*, ex altera interpretatione additum, eo quòd, aliud esse videretur, ab ijs quæ in nostris erant libris, ideoq. desiderari. At postquam additum est, visum est aliis, eadem aut similia sæpius hîc repeti; itaque aut auferendum, aut commutandum aliquid: vnde, multæ secutæ sunt varietates. Quidam scripserunt: *Vicißitudinum permutationes, & commutationes hominum, morum mutationes, & diuisiones temporum*, quomodo sericatum Atrebatensis Collegij exemplar legit; Alij: *Viciß. permut. &* [b] *mutationem omnium morum, mutationes & diuisiones temp.*, sic duo Parisiensium codices, & tres nostri; Nonnulli: *Viciß. omnium permut. & mutationes omnium morum, mutationes & consummationes temporum*, sic, H. Doctoris Hunnæi. Malmundarij manuscriptum habet: *Et meditationem omnium morum, mutationes & diuis. temp.* Quia verò morum mentio, iis quæ hoc loco cum præcedunt tum sequuntur, dissimilis esse videbatur; vt certè minus conuenit ea versio; mutarunt quidā *morum* in *horum*: *Et mutationes omnium horum*, vel *horum mutationes*: hoc Hunnæi, illud Plantini habet liber. Cardinalis Bessarionis exemplar, omnia ferè, quæ diuersis in libris leguntur addita, coaceruauit: *Viciß. permut. & consumm. temp. mor. mutationes, & meditationem omnium eorum, & diuisiones temp.* Sic, multas deprauationes, vna peperit.

Pl. lon. V. Atr. G. Pl. la. I.

[a] consumtiones 1 *MS.*

[b] mutationes 1 *MS.* [b] munitionem o.

E. Pl. M.

208. C. 8. v. 17. *Quoniam immortalis est in cogitatione sapientiæ.*] Multi codices, cum Roberto Holkot, legunt: *Quoniam immortalis est in cogitatione*

gitatione sapientiæ; non bene, quod existimo. Nec illi quidem bene, qui, *Quoniam immortalis est in cogitatione sapientiæ*, scribunt: propiùs tamen ad incorruptam accedunt lectionem. Pro *immortalis*, tria Parisiensium exemplaria, quatuor Hentenij, & vndecim nostra, *immortalitas* habent: quibus volunt tractatores, Hugo Cardinalis, & Dionysius Richelius. Consentiunt Græca antigrapha; quorum ista est lectio, ὅτι *ἀθανασία ἐστὶν ἐν συγγενείᾳ σοφίας, Quòd immortalitas est in cognatione sapientiæ. Vnde, non tantùm, *immortalitas* Latinè legendum, patet; verumetiam coniectura suggeritur, erroneè *cogitatione* pro *cognatione* scriptum esse. certè enim συγγένεια, non cogitationem, sed cognationem & affinitatem denotat. Atque hanc coniecturam promouent nonnulla Latina manuscripta. quædam enim scribunt: *Quoniam immortalitas est in cognitione sapientiæ*; quinq. ex nostris; quod, pro *cognatione*, vt parùm ab eo differt, substitutum videtur: quædam ita pingunt, vt discerni vix possit, *cogitationéne* sit an *cognatione*. Citatur locus iste à B. Fulgentio libri tertij ad Monimum capite sexto: sed, cogitatione, vt ibi scriptū est, an cognatione legerit, ex eius verbis non liquet. Clario & Parisiensibus castigatoribus, certa res visa fuit, *cognatione* scribendum legendumque esse: ad eum namq. modum emendarunt. in quorum sententiam qui iuerit, non, opinor, errauerit. Est autem sensus correctionis huius: *Quoniam immortalitas est in cognatione sapientiæ*, immortalitatem, cùm gloriosæ famæ, tum beatæ vitæ, eum consequi, qui cum sapientia commoratur, eamque vt consanguineam diligit, sibi familiarem seruat, consulitque ac sequitur in omnibus quæ agenda fuerint. In hoc, cætera quæ sequuntur, conspirant.

*ἐσὶ ἀθανασία, Gq.

Lob. A. L. M. Q.

C. 10. v. 1. & 2. *Hæc illum qui primus formatus est, &c.* Hæc, nempe sapientia, de qua dixerat in superioris capitis fine, *Nam per sapientiam sanati*, vel *saluati sunt*, *quicunque placuerunt tibi Domine à principio*. quæ sententia, in antiquis scriptis, caput hoc inchoat; quod est in antiquioribus vicesimumprimum; eo quòd ipsa exemplis hîc declaretur. Verùm, quod secundū Græcam editionem legitur, præcedenti capiti omnino iungendum est: non enim aliud Græcè legitur, quàm καὶ τῇ σοφίᾳ ἐσώθησαν cui conformiter, antiquum Malmundarij manuscriptum, non aliud habet, quàm, *Et per sapientiam saluati sint. Illum qui* *primus* *formatus* *est*. Græcis, vna dictio est, *protoplastum*. αὕτη πρωτόπλαστον πατέρα κόσμου μόνον κτισθέντα διεφύλαξε. Lobiensis codex scribit *fictus* pro *formatus*: similiter Malmundariensis habet *finctus*, quo modo legendum arbitror, quod in D. Hunnæi manuscripto, A notato, additum est, *fructus*. In D. Augustini 99. epistola, qua hic locus 209.

*primum, 1 MS.

*fornicatus o.

locus profertur, *factus* legitur. Iidem codices, cum B. Augustino, & Græcis exemplaribus, tollunt, quod in plerisque omnibus Latinis libris sequitur, A * *Deo*, quod & in A trāsfossum est. exponentis additio fuisse videtur. *Pater orbis terrarum.* Græcè accusandi casu legitur, πατέρα κόσμου, quo modo & Malmundarij exemplar, atq. Hunnæi O, *patrem orbis terrarum* habent. quanquā Malmundariense, nominandi etiam casu legi, ostēdat. Sermo magis exigat accusandi quàm nominandi casum, nisi *pater* ad *formatus* referre velis, quod fons Græcus nō patitur. Tria scripta auferendi casu legunt *patre*: *A Deo patre orbis terrarum*: sed, vt pleriq. omnes Latini codices, ita Græci ad Adamum, de quo hîc sermo est, referunt, qui primus fuit humani generis, quod orbem terrarum incolit, parens. Porrò, scripturam *patrem*, stabiliat *patre*. *Cùm solus esset creatus* *, μόνον κτισθέντα solū creatum. Nam, nō simul cum eo creata, sed, postea, ex costa eius ædificata est, mulier. *Custodiuit*, in rectitudine continuit, à lapsu præseruauit. Non enim ad iustitiam retinendam, sufficiebat primo homini liberum arbitrium, nisi, participatione immutabilis boni, diuinum adiutorium præberetur. Homo in paradiso, ad se occidendum, relinquendo iustitiam, idoneus erat per voluntatem: vt autem ab eo teneretur vita iustitiæ, parum erat velle, nisi ille qui eum fecerat adiuuaret. D. Augustini sunt verba, sexto & centesimo Enchiridij capite.

* Domino 3 MS.

* à Domino O.

210\. *Et eduxit illum* * *à* * *delicto suo.* Quidam Græcorum codicum habent, καὶ ἐξέτεινεν αὐτὸν ἐκ παραπτώματος ἰδίου, & extendit eum è lapsu, vel, delicto proprio. Regius & Vaticanus, pro ἐξέτεινε, legunt ἐξείλατο, extraxit, extulit: quæ Interpretis lectio fuisse videtur. Sapientia, primum parentem, ante Euæ productionem, in iustitia seruauit: post Euæ productionem, cùm deliquisset, à lapsu asseruit: vtrumque enim diuinæ gratiæ est munus, & in iustitia conseruari, & ab iniustitia vindicari. Hoc scripturæ loco, Tatianus Encratitarum princeps, qui primi hominis saluti contradixit, refelli potest. De illo primo homine; inquit Augustinus epistola suprà citata; patre generis humani, quòd eum ibidem (in inferno Christus) soluerit, Ecclesia ferè tota consentit: quod eam non inaniter credidisse credendum est, vndecumq. hoc traditum sit, etiamsi canonicarum scripturarum hinc expressa non proferatur authoritas. quanquam illud quod in libro Sapientiæ scriptum est: Hæc illum qui primus factus est, patrem orbis terrarum, cùm solus esset creatus, custodiuit, & eduxit illum à delicto suo, & dedit ei virtutem continendi omnia, magis pro hac sententia, quàm pro vllo alio intellectu, facere videatur. Hæc B. Augustinus ad Euodium.

* de 1 MS.
* ἐξέτεινα O.

Et

Et eduxit de limo terræ, id enim ſequitur pleriſque in libris, quod, quia loco congruere non videtur, per hyſteron proteron poſtpoſitum eſſe, S. Dominici fratres annotarunt: quod etiam, Lyranus, Carenſis, Holkot, & Richelius, exponunt. Atqui, non pauci Latini codices, hoc, cum D. Auguſtino, non legunt; tres Pariſienſium, octo noſtri; ſicut nec in Græcis exemplaribus legitur. Exiſtimo, pro illo, *Et eduxit illum* ' *à* ' *delicto ſuo*, hoc *Et eduxit illum de limo terræ*, primùm ſubſtitutum fuiſſe, ab eo, qui illud, hunc ad modum, emendandum putarit, cum *delicto* & *de limo* litteris multùm conueniant. Quidam namque libri, id ſolum legunt, *Et ed. illum de limo terræ*; alterum, *Et ed. illum à delicto ſuo*, prætermittunt, vel in margine dumtaxat addunt, contra veriorum codicum Græcorumque antigraphorum fidem. Pòſt, ab aliquibus, vtrumque in textum relatum copulatumque eſt, quod plerique dein ſecuti ſunt. Cæterùm, Correctores, Hentenius, Clarius, Pariſienſes, textu expulerunt iſtud, *Et eduxit illum de limo terræ*, ſolo altero retento. ' de 1 MS. T.long. G.H.

Sequitur, *Et dedit illi virtutem continendi omnia*: ἰσχὺν κρατῆσαι ἁπάντων, fortitudinem, ſiue, vim tenendi omnia, vel dominandi omnibus. Non voluit Dominus, creaturam omnem continuò in lapſum hominem inſurgere, eique miniſterium & ſui vſum negare: ſed, qua eſt miſericordia, adhuc ei dedit in omnia quale quale dominium, à quo, ſuo merito, iam planè deciderat. Vel potius: Primo parenti è delicto educto, eam dedit Deus fortitudinem, qua continere poſſet omnes naturæ ſuæ vires, ac ſuperare omnia malorum irritamenta, quibus iterum peccato ſubiici, atque à ſalute præpediri potuiſſet.

C. 10. v. 3. *Ab hac* ' *vt* ' *receßit iniuſtus in ira ſua.*] *Ab* non *ad*, *hac* non *hoc*, *vt* vel *cùm* non *non*, *receßit* non *præceßit*, legendum eſt. ſunt enim hæ librorum quorundam corruptelæ. Hugo Cardinalis exponit, quod quidam legunt, *Ab hac non receßit*: ſed veriorem fatetur eſſe litteram, *Ab hac vt receßit*. verè ſic eſt in verioribus libris: quibus Græca conſonant, ἀποστὰς δὲ ἀπ' αὐτῆς ἄδικος ἐν ὀργῇ αὐτοῦ· Ab hac, ſapientia videlicet, *vt receßit* ſeu defecit, *iniuſtus* impius Cain, *in ira ſua*, per iram; iratus eſt enim vehementer, & concidit vultus eius, quòd ſua munera Dominus non reſpexiſſet, qui fratris munera reſpexerat. *Per iram homicidij fraternitas* ' *deperijt*'. Plerique libri, cum expoſitoribus, Lyrano, Holkot, Carenſi, & Richelio, nominandi caſu *fraternitas* legunt: quidam verò, gignendi caſu, *fraternitatis* habent, duo Pariſienſium, duo Hentenij, octo noſtri. Commodiſſimè *fraterni* legeretur: verùm, ſi id non poteſt, *fraternitatis* amplectendum, & pro fraterni exponendum eſt. Loci ſenſum euertit *fraternitas*: non enim ſignificare voluit 2 I II. ' cùm 1 MS. Gen. 4. a. 5. ' deperit o.

Sapiens, quod pænè ridiculum eſt, ſublatam inter Cain & Abel fraternitatis relationem; nec fraternam amicitiam interemptam; nec denique Abelem perijſſe; ſed, Cain periiſſe, quòd fratrem occiderit. Sic enim habent diſertè Græca, ἀδελφοκτόνοις συναπώλετο θυμοῖς, Simul cum fratricidis perijt iris. Eius igitur quod nos habemus, *Per iram homicidij fraternitatis deperijt*, ſenſus eſt, Per iram, qua ad occidendum fratrem impulſus eſt, perijt. Mira eſt huius verſus in Buſlidiano manuſcripto deprauatio: *Abel iuſtus, cùm receſſit iniuſtus in ira ſua, per iram odij fraternitatis deperijt.* liquidus eſt ſenſus, liquidaq. corruptio.

212. C. 10. v. 4. *Propter quod cùm aqua deleret terram.*] Latinorum librorum, multi habent *propter quod*, multi *propter quem*. Eadem eſt in Græcis libris diuerſitas: quidam enim δι' ὃ legunt, quidam δι' ὃν: ex illis, eſt Vaticanus; ex his, Regius. Græcè quidam δι' ὃν legi maulut: id quod, Interpretem noſtrum legiſſe, integriores plerique Latini codices, quandoquidem *propter quem* legant, affirmare videntur. Quare, præferendum videtur *propter quem*: id quod ad iniuſtum reſpicit. Commodè autem collectiuè accipiatur numerus ſingularis, pro plurali: *propter quem iniuſtum*, pro *propter iniuſtos*. Quod ſi cui magis placeat *propter quod* legi, quæ Lyrani, Carenſis, Holcotij, & Richelij eſt lectio, ad flagitium id referat (ſuperiori enim verſu narratum fuit flagitium Cain) & ſimiliter collectiuè accipiat. *Cùm* [a] *aqua deleret terram*. Non, *Cùm aquam deleret de terra*, vt quidam ſcripſit; ſed, *Cùm aqua deleret terram. terram*, id eſt, terræ incolas, homines nimirum atque eas beſtias quæ in terra & in aëre terræ proximo verſantur. Videns enim Deus multam hominũ malitiam eſſe in terra, omnemque carnem corrupiſſe viam ſuam, diluuio in vniuerſam terram inuecto, deleuit omnem ſubſtantiam quæ erat ſuper terram, ab homine vſque ad pecus, tam reptile quàm volucres cæli. quod legitur ſexto & ſeptimo Geneſeos capitibus, *Sanauit iterum ſapientia*, ſubaudi *terram*, id enim ex Græco patet, in quo legitur, δι' ὃν κατακλυζομένην γῆν πάλιν [a] ἔσωσε σοφία, Propter quem demerſam terram iterum ſeruauit ſapientia. ad quem modum Latinum Malmũdarij manuſcriptum habet: *Pr. qu. aqua deletam terram iterum ſalu. ſapientia.* exemplar eſt miræ vetuſtatis, ſed videtur ad Græca olim emendatum, cùm ex hoc, tum ex aliis, quæ obſeruauimus, locis. Pro *ſanauit*, Leodienſis codex & Atrebatenſis *ſaluauit* habent. magis credo Brugenſi codici, Lobienſi, & aliis pleriſque, *ſanauit* Interpretem tranſtuliſſe, vt ſuperioris capitis vltimo verſu. Græcus fuiſſe videtur, Latini ſermonis parum peritus. Modum, quo ſapientia conſeruauit, & priſtino ſtatui reſtituerit terram; ſubdidit: * *Per contemtibile lignum iuſtum gubernans*; ſic enim

[a] aliqui delerent o.

[a] διέσωσεν Gr.

* Et o.

ſic enim legendum eſt, non, quomodo in longo codice ſcriptum eſt. *Et contemtibile lignum iuſtus gubernans. Gubernans iuſtum*, id eſt, pium Dei cultorem Noë, cum familia, brutisque animalibus quæ ſecum intro duxerat, ab aquarum inundatione præſeruans, idque per *contemtibile lignum*, δι' εὐτελοῦς ξύλου, per vile ſimplexque lignum. quo, ſapientiæ potentia declarata eſt. Quidam putant *contemtibile lignum* vocari, quòd contemtus atque irriſus fuerit Noë cùm arcam ædificaret.

C. 10. v. 5. *Hæc & in conſenſu ſuperbiæ.*] Multi codices, iique emendatiores, *hæc & in conſenſu nequitiæ* habent: id quod Græco conforme eſt· αὕτη καὶ ἐν ὁμονοίᾳ πονηρίας. *Superbiæ* exiſtimo explicationem fuiſſe τοῦ *nequitiæ*: intelligunt enim plerique locum, de ſuperbis poſt diluuium hominibus, qui, vt nominis celebritatem ſibi compararent, ciuitatem & turrem, cuius culmen ad cælum pertingeret, ædificare voluerunt. *Cùm ſe nationes* [a] *extuliſſent*. Qui *ſuperbiæ* emendarant, [b] *extuliſſent* ſubiunxerunt, quod ſynceriores libri *contuliſſent* ſcribunt. Quid ſi verò *confudiſſent* ſcribendū eſſet? eſt enim Græcè ἐθνῶν συγχυθέντων, nationibus confuſis. Sed id, ita intelligi poteſt, nationibus congregatis coniunctisque, quod eſt, *Cùm ſe nationes contuliſſent. Sciuit iuſtum.* Quædam Græcorum exemplarium legunt εὗρε τὸν δίκαιον, inuenit iuſtum; quædam ἔγνω τὸν δίκαιον, nouit iuſtum. poſterior, Regię editionis, Vaticani codicis, noſtrique Interpretis, lectio eſt: ſed eundem in ſenſum redit vtraque. *Et conſeruauit ſine querela Deo.* Lobienſe manuſcriptum *ſeruauit* habet. De Abrahamo intelligendus videtur locus, qui, conſpirantibus, ad coquendos lateres, ædificandam turrim, nomenque celebrandum, cæteris pleriſque, diſſenſit, atque eam ob cauſam in ſuccenſum caminum iniectus eſt, vnde eum liberauit Deus illæſumque eduxit. id quod, Philo refert, eo qui de antiquitatibus biblicis inſcribitur libro. Porrò, hunc Sapientiæ locum enarrans Robertus Alemanus: Non eſt, inquit, imaginandum, quòd Abraham fuit tempore diuiſionis linguarum, quæ quidem diuiſio facta fuit tempore Phaleg, qui fuit ſextus ante Abraham. hæc ille. Geneſeos 10. & 1. Paralip. 1. legitur: Natique ſunt Heber filij duo: nomen vni Phaleg, quia in diebus eius diuiſa eſt terra, & nomen fratris eius Iectan. Si Phaleg nomen acceperit à terrarum diuiſione quæ ipſo naſcente acciderit: nō potuit, dubio procul, Abraham, cuius tritaui pater Phaleg fuit, diuiſionis illius tempore fuiſſe. Si verò; quod Hebræorū nonnulli ſentiunt; Heber prophetans, nomen filio indiderit, à re, quæ eius tempore euentura erat: potuit Abraham, eo, quo diuiſio facta eſt, tempore, vixiſſe; & quidem, ſi ſub finem vitæ Phalegis diuiſio contigerit, octauum aut nonum ſupra quadrageſimum annum

213.

[a] excluſiſſent O.
[b] tuliſſent O.

Gen. 10. d. 25.
1. Par. 1. b. 19.

Gen. 11.d.26. num egisse. Nam, primo nonagesimo & centesimo anno, à Phalegis
Gen. 11.c.18. ortu, natus est, quem Thare anno ætatis suæ 70. genuit: & Phaleg
19. ducentis trigintanouem annis vixit. quanquam intelligant quidam, non septuagesimo ætatis Thare anno Abraham genitum. Est verò illi, quam ex Philone protulimus, similis historia, quæ hanc secum difficultatem non adfert, quam D. Hieronymus, in Hebraicis super Genesim quæstionibus, ex Hebræorum traditione, narrat, & primùm quidem fabulam nuncupat, pòst autem veram affirmat, quam & Burgensis, in additionibus super Genesim, verosimilem probat; Abrahamum, in ignem missum fuisse, quia ignem adorare noluerit quem Chaldæi colebant, & Dei auxilio liberatum de idololatriæ igne profugisse. Ad hæc potiùs, aut quid simile, hoc Sapientiæ loco, respectum existimarim, quàm ad id, quod, Gen. 14, de quatuor Regibus narratur, à quibus superatis, Abraham, nepotem Lot cum præda recuperauit. Hæc igitur esse possit loci paraphrasis: Cùm homines nequam, idolorum non Dei cultores, inter se conspirassent, vnanimiterque in scelus ædificandæ turris consensissent (propter quod postea, eorum linguas, vt merebantur, confudit Deus: vel, quod accidit, cùm, ab Oriente profecti, in campum terræ Sennaar confluxissent consedissentque) Sapientiam, in magnam impiorum multitudine, non latuit iustus, neque eius protectione destitutus est, sed custoditus, ne, intentata licet morte, impiis ausis consensum præberet, custoditus inculpatus Deo, qui ipsum sibi seruum elegerat. Ad similem modum, facilè accommodari possint verba, alteri huic simili historiæ, si tamen altera est.

214. *Et in filijs misericordiam fortem custodiuit.*] Alterum in Abrahamo præclarum sapientiæ opus: sed id intelligi ex nostra versione non potest, nisi sublatis, quæ omnes pæne codices occuparunt, mendis. Omnes, quos quidem viderim, codices legunt *filijs*, plerique omnes *misericordiam*; nonnulli *misericordiæ*. hæ sunt mendæ, à quibus vindicanda est Latina editio. Non enim *filiis* scribendum est, sed *filij*: nam Græcis non est pluralis numeri tertius casus, sed singularis secundus· τέκνου. Rursus, non est Græcè *misericordiam* aut *misericordiæ*, sed, καὶ ἐπὶ τέκνου σπλάγχνοις ἰσχυρὸν ἐφύλαξεν, Et in filij visceribus fortē custodiuit. Vnde patet, *misericordia* sexto casu Latinè legendum: itaque legunt duo ex veteribus Parisiensium exemplaribus Di. l. & Ge. l. Est igitur incorrupta lectio: *Et in filij misericordia fortem custodiuit.* cuius sensus est: Sapientia Abrahamo dedit, cum amore erga filium Isaac, animi fortitudinem, vt, quem vnicè diligebat, iubente Deo non cunctaretur occidere. Paternus amor in Abrahamo, non superauit fortitudinem,

tudinem, qua implendum erat quod Deus iusserat: nec fortitudo vicit amorem. id quod, sapientia effecit. Quorundam sententia, non aliud significetur, quàm: Et, eo affectu, quo solet parens filium protegere, inuictum custodiuit. Lyranus, &, qui post eum, Carensis, Holcotius, & Richelius, vulgarem secuti sunt lectionem, intelligunt, Sapientiam, Abrahami posteris hostes fortiter expugnasse, & stabilem misericordiam exhibuisse.

C. 10. v. 6. & 7. *hæc iustum à pereuntibus* ⸆*impÿs*⸆ *liberauit.*] Ineptum 215. ⸆filiis o.
est quod quidam legunt *parentibus* pro *pereuntibus*. De Lot sermo est, quem, à pereuntibus impiis Sodomæ habitatoribus, Sapientia, ne cum eis periret, seruauit. Porrò non est Græcè *à pereuntibus impÿs*, sed dumtaxat *pereuntibus impÿs*, ἐξαπολλυμένων ἀσεβῶν· nisi fortè diuisim legerit Interpres noster ἐξ ἀπολλυμένων. *Fugientem descendente igne in pentapolim.* Græcè est, φυγόντα ⸆καταβάσιον πῦρ⸆ ⸆πενταπόλεως⸆, cùm fugisset descendentem ignem pentapolis. Interpres rectè exposuit *in pentapolim*, seu, vt antiqua quædam exemplaria scribunt, *in pentapoli.* huiusmodi namque constructio, non raro, in antiquis nostræ editionis libris, conspicitur. Pentapolis, regio dicitur, quinque ciuitatibus celebris, quatuor huius regionis ciuitates, Deuteron. 29. d. 23. nominantur, *Sodoma*, *Gomorrha*, *Adama*, *Seboim*, quibus quintam, *Segor* dictam, Moses non addidit, quòd ad preces Lot seruata fuerit. Verumtamen, quia ampliores celebrioresque ciuitates, cum omni circa regione, incendio perierint; solaque Segor vrbs paruula Loti precibus euaserit, in pentapolim ignis descendisse hîc dicitur. Porrò, sentiunt quidam, etiam Segor, egresso Loto, euersam esse: qua de re nolumus disputationem hîc texere. *Quibus in testimonium nequitiæ &c.* Septem nostrorum manuscriptorum *cuius* habent pro *quibus.* id quod Græco conforme est· ἧς ἔτι μαρτύριον τῆς πονηρίας, cuius adhuc testimonium nequitiæ. *cuius.* s. pentapolis. *fumigabunda* ⸆*constat*⸆ *deserta terra.* Brugense manuscriptum, cum aliis duobus nostris, & quibusdam Dominicanorum, omittit *deserta*; nec legitur Græcè nisi implicitè. χέρσος enim, quæ huius loci vox est, si propriam significationem discutias, incultam terram, vastam, desertamque, significat. Lobiensis Cœnobij exemplar *terra deserta* scribit, transpositis vocibus. H. Hunnæi, media coniunctione, *terra & deserta* habet. quæ videri possint nonnulla additionis signa. Verè tamen deserta facta est pentapoleos terra: vixque dubium, quin, hoc, author, voce χέρσος, indicare voluerit. Tria hic profert, nequitiei pentapoleos, quæ permanserint, testimonia: quæ quidem primò diuinam testantur vltionem; deinde verò, quam vlcisci solet Deus, nequitiam. Primum

[Marginal notes: ⸆πῦρ κατα Gq. ⸆πενταπόλεως Gq. — Gen. 14. a. 2. simul omnes suis nominibus recensentur. Gen. 19. e. 21. — ⸆cùm stat⸆]

mum testimonium est, terra deserta fumigans. fumum emittens terra, iudicij Dei in se acti index est. Secundum, sunt, *incerto tempore fructus habentes arbores.* Non *in certo*, vt quidam libri, sed *incerto* vna voce, cum expositoribus, Richelio, Holcotio, & Carensi scribendum est. est enim Græcè ἀτελέσιν. καὶ ἀτελέσιν ὥραις καρποφοροῦντα φυτά· quod est, imperfectis horis fructus ferentes plantæ. ὧραι ἀτελεῖς dicuntur, tempora frugum inchoata, nunquam perfecta. Plantæ terræ pentapoleos, ita se semper habent ac si nunquam esset certum tempestiuumque maturis frugibus tempus, id est, ferunt fructus qui nunquam ad maturitatem perueniunt. terra enim à Deo maledicta, maturandi vim non habet. Tertium testimonium est, *incredibilis animæ memoria stans figmentum salis.* Plerique Græci libri non addunt copulantem coniunctionem: sed Vaticanus, cum Latinis, habet καὶ *&*. *Incredibilis* scribendum est, non *incredibiles:* estque secundi casus *incredibilis*, non primi: *animæ* deinde minimè prætermittendum est: denique *figmentum* non *figmenta* legendum est. sunt enim hæc, codicum quorundam vitia. *figmentum*, id est, statua, *salis*, *memoria*, hoc est, memoriale seu monumentum, animæ incredibilis pro incredulæ. Corpus vxoris Lot, in salis statuam conuersum est, quòd ipsa Angelis non crediderit, sed præceptum eorum præuaricans, ad ignem respexerit, quem in pentapolim eiaculabatur Deus, vel de sui protectione diffisa, vel ciuitatis suæ habens curam. Hoc monumentum, scribit in itinerario suo Beniaminus Tudelensis, quod nobis iam pridem ex Hebræo Latinum dedit vir vndequaque doctissimus B. Arias Montanus, suo adhuc tempore constitisse: A mari, inquit, Sodomitico, ad cumulum salis, in quem Loti vxor conuersa est, duæ leucæ sunt. Constat enim adhuc cumulus ille, qui à gregibus aliquando lambendo imminutus, denuò ad pristinã crescit molem. Hæc Beniaminus scripsit, ante annos dumtaxat quadringentos, circa 4930 annum ab orbe condito, ita vt nihil mirum sit, authoris libri Sapientiæ, & Iosephi historiographi temporibus, statuam siue cumulum hunc perstitisse. quod enim nos *statuam*, alij cumulum siue aceruum ex Hebræo interpretantur.

ἀπιστούσης ψυχῆς μνημεῖον ἑστηκυῖα στήλη ἁλός.

Gen.19.c.26. d.17.

Iosephus l.1. antiq. Iud. c.19.

216. C. 10. v. 15. *Hæc populum iustum & semen sine querela, &c.*] Quidam *sanctum* scripserunt pro *semen*, similitudine opinor abbreuiatarũ vocum falsi. Græcè est καὶ σπέρμα ἄμεμπτον, & semen irreprehensibile, seu inculpatũ. Israëliticus populus, populus iustus siue sanctus, & semen sine querela, hoc est, irreprehensibile, hîc dicitur, in primis, quia erant in eo populo, qui non facilè in alio, sanctæ & inculpatæ vitæ homines, tum quia præ ceteris populis iste ad Dei cultum & conuer-

sationis

ſtationis integritatem electus vocatuſque erat; tertiò, quia Deum colentium piorumque maiorum erat propago. ſi enim delibatio ſancta eſt, & maſſa; & ſi radix ſancta, & rami. *Liberauit à nationibus quæ* Rom.11.b.16
illum deprimebant. Quidam codices *deprimebant* ſcribunt, quidam *comprimebant*, quidam *opprimebant*. Duo poſteriores ſcribendi modi inter ſe certant. Nam primus, à ſpectatæ integritatis codicibus, vix habet authoritatem: videturque decimiquarti verſus occaſione, vbi ſimiliter legitur, *qui eum deprimebant*, huc aſſumtus. Præualere autem illi libri, cùm antiquitate, tum integritate, videntur, qui *cõprimebant* habent. cæterùm, huius ſenſus, id eſt, quod alij legunt, *opprimebant*, Græca vtrumque patiuntur· ἐξ ἔθνους θλιβόντων. Significatur, Iſraëliticum populum, ab Ægyptiaca ſeruitute, quæ duris eum luti & lateris operibus affligebat, ſapientiæ opera liberatum.

C. 10. v. 17. *Et fuit illis in velamento diei.*] Quod plerique omnes 217.
codices legunt *diei*, nonnulli *die* ſcribunt; ex impreſſis, Moguntinenſis; ex ſcriptis, R, &, qui eo modo correctus eſt *i* littera eraſa, Malmundarienſis. Ex Græco vtroque licet modò transferre. videtur autem Interpres noſter genitiuum, qui eſt Græcè ἡμέρας, retinuiſſe, hoc eſt, *diei* conuertiſſe. id enim volunt, cum pleriſque codicibus, emendatiores. Quare *diei* ſeruandum exiſtimo, in vulgati Interpretis verſione. Cæterùm, non id neceſſe eſt, *diei* ad *velamentum* referri; vt dies pro æſtu diei poſita intelligatur: ſed poteſt, more Græco, accipi genitiuus, pro, eo qui Latinis eſſet, ablatiuo, *diei* pro *die*, quod congruit ſequenti parti: *Et in luce ſtellarum per noctem.* vbi, octo aut nouem manuſcripta noſtra, *nocte* ſcribunt: Verùm, alia, quibus magis fido, *per noctem* legunt, atque hoc Græco conformius eſt, quod Interpres ad verbum ferè ſecutus videtur· τὴν νύκτα. Miror autẽ cur
non etiam verterit, *in velamentum, in lucem*: cùm ſit ita Græcè, εἰς σκέ- *Exemplar G notatum in*
πην, εἰς φλόγα. Significatur, Sapientiam, iuſto Iſraëlitarũ generi, Ægy- lucem *habet.*
ptum egredienti, terramque promiſſam petenti, & interdiu & noctu, vt commodè iter ageret, ſubueniſſe. Interdiu fuit eis integumen-
ti loco: noctu pro ſplendore ſtellarum. hoc eſt: Interdiu dedit eis *Exo.13.d.21,*
nubem, quæ vmbraculum præberet aduerſus æſtus; noctu colum- 22.
nam ignis quæ iter facientibus præluceret.

218.
C. 11. v. 5. & 6. *Per quæ ⁻enim˚ pœnas paßi ſunt inimici illorum à de-* ⁻ o. ⁻ *MS.*
*fectione potus ſui,⁻ &˚ cùm *abundarent filij Iſraël lætati ſunt*: per hæc, "cùm* * in eis. *MS.*
illis deeſſent˚, bene cum illis actum eſt. In hac Latinorum codicum atque * in eis.
expoſitorum lectione, vero ſimile fit, Interpretis tranſlationi, multa, ˚ *MS.*
quæ ab eo tranſlata non ſint, admixta eſſe. Græcè namque hæc tan- " cùm his deeſſet. *Malmundar.*

tùm le-

tùm leguntur· δι' ὧν γὰρ ἐκολάσθησαν οἱ ἐχθροὶ αὐτῶν, διὰ τούτων αὐτοὶ ἀπορoῦντες εὐεργετήθησαν. Ea quæ Interpres hunc ad modum conuertiſſe videtur: *Per quæ enim pœnas paſſi ſunt inimici illorum: per hæc,* ᵃ *cùm illis deeſſent*ᵃ, *bene cum illis actum eſt.* quæ interpretatio plenè explicat Græcorum codicum lectionem. Cetera, quæ Latinis libris leguntur addita, *A defectione potus ſui,* ⁻ *&* ⁻ * *cùm abundarent filij Iſraël lætati ſunt**, ſuperfluere non immeritò cenſeantur: nam & eadem ſunt cum illis, nec ſcitè illis cohærent. Videntur omnino, ex ea, quæ inter lineas aut ad marginem collocata fuerit gloſſa, in textum relata. ſunt enim textus expoſitio: *Per quæ en. p. p. ſ. in illorum*, ſcilicet à defectione potus ſui: *per hæc*, id eſt, in eis, *cùm illis deeſſent*, ſcilicet, & cùm abundarent filij Iſraël (nam ad Ægyptios referũt gloſſatores multi, τὸ *cùm illis deeſſent*) *bene cum illis actum eſt* lætati ſunt. Videri autẽ poſſint adiectionis nonnulla indicia, quòd quidam codices omittant, quidam legant coniunctionem: *Et cùm abundarent*. Rurſus, quòd alij libri demant, alij addant *in eis*: *In eis cùm abundarent*, vel, *Et in eis cùm abund.*; atque inter illos qui addunt, *hi in* ᵃ*eis*ᵃ, illi *in eo* habeant. neque nihil huc facit, quod hoc ordine vnus legat, *In eis & cùm habund.* Senſus intemerati loci eſt non obſcurus: Per aquam enim, per quam pœnas dederunt Ægyptij, beneficium acceperunt, cùm inopia laborarent, Iſraëlitæ. Afflicti fuerunt Ægyptij, flumine in ſanguinem verſo: refecti Iſraëlitæ, aqua de petra egreſſa. Illi rurſus aquis maris fuerunt obruti; hi, à petra refocillati.

ᵃcùm his deeſſet. *Malm.*
⁻ *MS.*
* in eis *MS.*
* in eis
1 *MS.*
ᵃeos 1 *MS.*

219. C. 11. v. 15. *Non ſimiliter iuſtis faciens.*] Multæ ſunt hac in parte varietates. tres noſtri codices legunt, *Similiter iniuſtis faciens*; decem, *Non ſimiliter iniuſtis faciens*; duo, *Similiter non iuſtis faciens*; duo & viginti, cum expoſitoribus, Lyrano, Carenſi, & Richelio, *Non* * ᵃ *ſimiliter*ᵃ *iuſtis faciens*; vnus, *Non ſimiliter iuſtis facientem*. Nullam harum veram eſſe exiſtimo lectionem: ſed ſcribendum opinor, vt eſt Græcè: *Non ſimiliter iuſtis ſitientes*. Clarius arbitratur, Interpretem non διψήσαντες *ſitientes*, ſed ποιήσαντες, quod eſt, *facientes*, Græcè legiſſe: ac proinde, *Non ſimiliter iuſtis facientes*, tranſtuliſſe. Et quidem propiùs accedat iſtud ad ea quæ in hac verſus parte à Latinis libris leguntur: verùm, vt, id quod nobis probatur, haud procul abſcedit, ita, ex eo, quod, in proximè præcedenti parte, quibuſdam Latinis exemplaribus additur, roboris ſumit plurimum. Octo enim ex noſtris manuſcriptis, mediam verſus partem hoc legunt modo, ⁻ *Iſti*⁻ *ſitientes in finem euentus mirati ſunt*. ſubduntque: *Non* **ſimiliter* ᵃ *iuſtis*ᵃ *faciens*. Libri iſti in medio verſus, *ſitientes* habent. vnde, quæſo, niſi ex poſtrema verſus parte? ibi enim Græcis antigraphis conſtanter legitur. Ex fine ad medium

ᵉenim 3 *MS.*
ᵃſimilia *Quentel. Bibl. ann. 29.*
⁻ 1 *MS.*
* enim 5 *MS.*
ᵃiniuſtis 1 *MS.*

dium videntur id scriptores transtulisse, quòd nō intelligerent, quid sibi vellet, impios non similiter iustis sitiuisse. in fine autem substituerunt, quam, vel in aliis codicibus legerant, vel ipsi confinxerant, corruptelam. Nos igitur ea corruptela sublata, in eius aut suum potius locum, ex versus medio, referamus *sitientes*, vt veram habeamus Interpretis ipsiusque Sapientis scripturam. ⁻ *In finem*' "*euentus*' *mirati* ⁻ o. "aduentu: o.
sunt, non similiter iustis sitientes. Quia verò locum, quòd non intelligeretur, corruptus fuit; necessarium est intelligentiam eius subijciamus, quæ vt pateat clariùs, versum ab initio repetemus. *Quem enim in* "*expositione*' ⁻*praua*' ⁻ * *proiectum*' "*deriserunt*'. Mosen Sapiens significat, quem, quod verisimile est, cùm ad Pharaonem accederet, & populum dimitti peteret, irriserunt Ægyptij, quòd à parentibus in aquas periturus olim proiectus, & Ægyptiæ mulieris miseratione extractus, atque in viuis seruatus fuisset, deplorati hominis postulationibus cedendum non arbitrātes, nec quidquam eum Ægyptijs nocere posse, qui non nisi Ægyptiorum munere viueret. *In finem euentus mirati sunt.* ἐπὶ τέλει τῶν ἐκβάσεων, in fine euentuum, in exitu atque euentu rerum. *Non similiter iustis sitientes*, id est, dum laborarent siti quam restinguere nō poterant. Iusti enim, cùm siti laborarent, aqua è petra accepta sitim leuauerunt: Hi verò, dum, in sanguinem verso flumine, aquam sedandæ siti perquirerent, nec in riuis, nec in lacubus, nec in paludibus, nec in vasis siue ligneis siue saxeis, quidquam præter sanguinem quem bibere non poterant inuenere: cùm etiam tunc nulla iustis esset inopia. Hactenus, à quarto capitis versu, inter se contulit Sapiens, beneficium quod in aquis à Deo acceperunt Israëlitæ, & pœnam quam per aquas Deo dederunt Ægyptij, quæ prima fuit Ægyptij plaga. Sequentibus proximè versibus, de ea agit afflictione, quam, immissis à Deo bestiis, Ægyptij passi sunt, cuiusmodi fuerunt quatuor Ægypti plagæ, secunda, tertia, quarta, & octaua: secūda, ranarum fuit; tertia, ciniphum; quarta, muscarum; octaua, locustarum.

[Margin notes: "euntes o. — "expectatione o. — ⁻ G. — * olim 2 MS. G. — ⁻ o. — "desierunt o. "abnegarunt deridentes G — Exod. 17. b. — Exod. 7. c. d.]

C. 11. v. 16. *Pro cogitationibus autem insensatis iniquitates illorum.*] Ita legunt plerique codices, *iniquitates* primo casu pluralis numeri: & vnus quidem, vt sententia pateat, addit *prodeunt*, *Iniquitates illorum prodeunt*; alter *secutæ sunt*, *Secutæ sunt iniquitates illorum*. illud subaudit interlinearis Glossa; hoc Hugo Cardinalis. Cæterùm, non *iniquitates*, sed *iniquitatis*, secundo casu singularis numeri, legendum videtur. Pendet enim ex sequentibus sententia: id quod ex Græcis libris manifestum est, quibus ad hunc legitur modum: Pro cogitationibus autem stultis ἀδικίας αὐτῶν iniquitatis ipsorum, in quibus errantes co- 220.

lebant muta reptilia & beſtias viles, immiſiſti in eos multitudinem mutorum animalium ad vindictam. Porrò, non tantùm Græca antigrapha legunt ſecundo caſu *iniquitatis*, verumetiam quinque ex noſtris Latinis manuſcriptis. *Iniquitatis* itaque, non *iniquitates*, Latinis in libris ſcribendum videtur: & dilucidus erit huius lectionis ſenſus, ſi media verſus verba parentheſeos notis, aut ex punctis pendentibus ſemicirculis, includantur: Pro cogitationibus autem inſenſatis iniquitatis illorum; quòd [a] quidam' errantes, colebant [b] mutos' ſerpentes, & beſtias ſuperuacuas; immiſiſti illis multitudinem mutorum animalium in vindictam.

[a] quidem 8 *MS.* [b] multos o.

221. C. 12. v. 2. [a] *Ideóque'* [b] *eos' qui* [c] *exerrant'* * *partibus corripis.*] Nonnulli codices legunt: *Ideóque eos qui errant ex partibus, corripis*: nempe, tranſpoſita eſt *ex* præpoſitio, vt certior atque apertior eſſet loci ſenſus, eos qui extra limites à Deo conſtitutos errant, iudicio diuino corripi. Quem etiam ſenſum vt indicarent, quidam *tuis* addiderunt (*hos qui exerrant partibus* [d] *tuis'*) quidam poſt *partibus* diſtinxerunt. Atqui, non eſt hic loci ſenſus. *partibus* enim, non cum *exerrant*, ſed cum *corripis*, iungendum eſt, *Ideóque, eos qui exerrant, partibus corripis*: ſenſuſque eſt, delinquentes paulatim ſiue ſenſim coarguis, leuiter ac moderatè punis, vt ad pœnitentiam inuitentur. Eò enim ſpectant, quæ hîc dicuntur: vnde & decimo poſtea verſu legimus: *Sed partibus iudicans dabas locum pœnitentiæ*. decimo verſu, Græcè, pro *partibus*, legitur καταβραχὺ ſeu κατὰ βραχὺ; ſecundo, κατ' ὀλίγον: quæ, idem vnum ſignificant, *paulatim*, *ſenſim*. quare, & Interpres, eodem vtrobique modo conuertit. Ea autem quam probauimus, interpungendi, ſecundo verſu, ratio, quorundam etiam manuſcriptorum eſt. eſt & Enarratorum, Lyrani, Carenſis, ac Richelij; quinetiam Holcotij, etſi error in editione admiſſus ſit. Sunt, hoc verſu, alij quidam, & quidem in exemplaribus haud vulgaribus, craſſiſſimi errores. In margine ordinariæ Gloſſæ annotatur, pro *partibus* aliàs *patribus* legi, id quod & Carenſis exponit. O, M. N. Hunnæi, cum aliis nonnullis manuſcriptis, & Holcotij textu, pro *corripis*, *corporis* habent (- *hos' qui* [e] *exerrant' partibus corporis*) quanquam addita ſit emendatio. Ita, pro ſcriptorum lectorumque arbitrio, mutata & corrupta ſunt omnia.

[a] Propter quod 2 *MS.* [b] hos *MS.* [c] oberrant o. [c] excitant o. [c] exercuerant o. * à o. [d] ſuis 1 *MS.*

In Quentelianis Biblijs, Hos qui errant ex parte corr. *mutatum eſt.*

- 1 *MS.* [e] exeunt 1 *MS.*

222. C. 12. v. 5. τὸ *A medio ſacramento tuo*, multi codices ſexto demum verſu habent [a] *Perdere* [b] *voluiſti' à medio ſacramento tuo:* ſed, correctiores, Græcis exemplaribus conformiter, quinto verſu legunt: *Et deuoratores ſanguinis à medio ſacramento tuo.* Relatum eſt è quinto verſu in ſextum, quod, non aliò pertinere exiſtimaretur, quàm ad *perdere voluiſti*,

[a] voluiſti perdere. 6 *MS. G.* [b] noluiſti o.

tuisti, quò, Lyranus, Carensis, Holcotius, & Richelius, immutatos
secuti codices, concorditer referunt. Verùm, alij nonnulli, qui in
quinto id versu retinent, exponunt, In sacrificio quod tibi debitum
est, vel quod se tibi offerre putabant: vt significetur, antiquos terræ
sanctæ inhabitatores, Chananæos nempe, de quibus sermo est, so-
litos esse, in sacrificiis suis, filios necare, & necatorum viscera car-
nemque cum sanguine vorare, vt solent offerentes oblationis suæ
participes esse. quod dilucidiùs significatur Malmundariensis codi-
cis lectione: *In medio sacrificiorum*. Porrò Græca antigrapha, etsi vna-
nimiter priori istud loco legant; maximè tamen variè scribunt. Ba-
sileensis anni 50. editio habet, θοίναν, καὶ αἵματος ἐκ μύσους, μυστάς τε θιασ-
μοῦ. id quod ibi conuersum est: dapes (præcedit ἀνθρωπίνων σαρκῶν, hu-
manarum carnium) & sanguinis ex fastidio, & fanaticos Sacerdo-
tes. ἐκ μύσους, quod est, ex fastidio, vel ex scelere, ad θοίναν dapes re-
spicit: signanturque abominabiles dapes, quæ fastidiũ & nauseam
hominibus moueant, vel scelestæ. θιασμὸς, diuinũ denotat furorem,
furiosam inspirationem, qua qui occupantur, fanatici appellantur.
Vaticanum exemplar legit, θοί. καὶ αἵμ. ἐκ μυ. μυστάς τε θιάσου, Sacerdo-
tesque thiasi. Thiasus conuiuium designat, in Dei alicuius honorem
celebratum; saltationem item, & pompam, Deo exhibitam, Baccho
propriè. Virgilius: Instituit Daphnis thiasos inducere Baccho. Ve- *Ecloga 5.*
neta impressio habet, θοί. καὶ αἵμ. ἐκ μύσου μυστάς τε θείας σου, Sacerdotes-
que diuini (sacrificij) tui. Complutensis codex scribit, καὶ θοίναν αἵ-
ματος ἐκ μέσου μύστας θείας σου. id quod ibi translatum est: Et deuora-
torem (dapes, siue epulum, magis propriè) sanguinis de medio sa-
cramenti diuini tui. Prima, inter has Græcorum exemplarium lectio-
nes, Pagnino probatur. legit tamen, καὶ θοίναν & ἐκ μύσου. Secunda, quo
ad postremam sui partem, Nannio videtur vera. Quarta, vulgati
Interpretis est, vel proximè ad eius lectionem accedit.

C. 12. v. 17. *Et horum qui te nesciunt audaciam traducis.*] Variè ni- 223.
mis locum hunc exemplaria legunt. Alia scribunt *& hos*, alia *& horum*;
quædam *qui sciunt*, quædam *qui nesciunt*; pleraque, cum Lyr. Car. &
Rich., *qui te nesciunt*; multa *audaciam*, multa, cum eisdem glossema-
ticis, *in audaciam*, vel, [a] *in audaciæ*; nonnulla *traduces*, cætera *traducis*. [a] mandata o.
Ex singulis diuersitatibus, eam seligemus, quæ verior videbitur: ita-
que, ex veris partibus, hinc inde collectis, veram condemus lectio-
nem. neque enim vnum est exemplar, quod omni ex parte incorru-
ptè scribat. Ex prima varietate, probatur nobis *& horum*; ex secun-
da, *qui sciunt*; ex tertia, *audaciam*; ex quarta, *traducis*. Quare, vera no-
bis videtur lectio: *Et horum qui sciunt audaciam traducis*. Vnus Cœno-

 bij Mal-

bij Malmundarij codex, alter Regij S. Theologiæ Professoris Augustini Hunnæi, tertius Regij Architypographi Christophori Plantini, ad hunc planè legunt modum, præterquam quòd *hos* habeant pro *horum*. Ex quo in suspicionem adducor, *in his* fortassè scribendum esse, *o* in *i* mutato, atque huc relata *in* præpositione, quam ante *audaciam* multi collocant: quanquam id nihil sensu differat. D. Augustinus, qui eadem penè nobiscum editione videtur vsus, quæstione 53 inter 83, legit: *Sed in his qui sciunt audaciam traducis.* Quo modo & Græca antigrapha habent: καὶ ἐν τοῖς εἰδόσι τὸ θράσος ἐξελέγχεις: & in scientibus audaciam redarguis. Quasi dicat Sapiens: Iis, qui non credunt omnipotentem te esse, commonstras: & eos qui id sciunt, nec curant, sed cultum tui mandataque tua contemnunt, redarguis. Nannio videtur Interpres καὶ ἐν μὴ εἰδόσιν legisse, quòd transtulerit: *Et hos qui te nesciunt in audacia traducis.* ita sæpius, vulgarium nostræ editionis codicum deceptus mendis, affinxit Interpreti Græcam lectionem, quam ille nec agnouerit.

Pl. ang. — θάρσος Compl. R.

224. C. 12. v. 27. *In his enim quæ patiebantur molestè ferebant: in quibus patientes indignabantur.* Harum sententiarum altera proculdubio redundat: est namque hîc duplex iuncta translatio eorundem Græcorum verborum: ἐφ' οἷς γὰρ αὐτοὶ πάσχοντες ἠγανάκτουν. Iungitur tamen vtraque, in omnibus, quæ quidem vidi, scriptis atque impressis, editionis nostræ exemplaribus; quin etiam in Expositorum nostrorum glossis: tantùm, in margine Ordinariæ Glossæ, Lugduni anno 1545 excusæ, obelo hæc iugulantur, *Quæ patiebantur molestè ferebant.* Atque hæc certè, hoc est, priorem sententiam, auferendam putarem, si altera; id quod nobis videtur; auferenda sit: posterior enim, verior est, & meliùs iis quæ sequuntur congruit. Verisimile autem fit deletam, ab iis qui vtramque translationem imperitè iunxerunt, in posteriori, *enim* coniunctionem. Germanam itaque existimauerim, quæ & Clarij emendatio est, huius loci lectionem: *In quibus enim patientes indignabantur,* priori omissa sententia. Sequitur posthæc: *Per hæc quos putabant deos, in ipsis cùm exterminarentur videntes, illum, quem olim negabant se nosse verum Deum agnouerunt.* Locus est multum inuolutus, qui hunc ad modum explicari posse videtur: Cùm enim se viderent, per ea exterminari ac perdi, quæ pro diis coluerant (à quibus cùm paterentur, indignabantur, quòd ab eis affligerentur & perderentur, quibus honorem atque obsequium omne detulerant) illum, verum esse Deum agnouerunt, quem ante se nosse negauerant, nec tamen (quod subaudiendum est) ad eius cultum conuersi sunt, neque sicut Deum glorificauerunt. Sensui superfluit τὸ *in ipsis*, quod præcedit *cùm*

qui Quētol. — ferebantur o. — impatientes o. — quæ MS q. — esse o. — posse o. — Deum verum MS.

cùm exterminarentur: nisi, cum quibusdam præcedentibus, adiungas.

C. 13. v. 4. *Aut si virtutem & opera eorum mirati sunt.*] *virtutem*, id est, agendi vim: est enim Græcè δυνάμις. D. Cyprianus, libri De exhortatione martyrij primo capite, & tertij libri ad Quirinum quinquagesimonono, *virtutes* legit. *Et opera*, id est, effectus. Græcè est ἐνέργεια, quod efficacitatem atque operationem propriè denotat. *Eorum*: id, vt Græcis codicibus non legitur; ita neque Latino scripto, P littera notato. Cæterùm, si non legendum, subaudiendum est: sermo est enim de eorum vi atque operatione, quæ priùs enumerata sunt, ignis, venti, luminum cæli, &c. *Intelligant ab illis.* Non *intelligunt*, *intelligebant*, aut *intelligent*, legendum est, quæ sunt quorundam codicum vitia: sed *intelligant*, siue, quomodo antiqui codices scribunt, *intellegant*· νοησάτωσαν. Sensus est: Ex horum consideratione colligere atque intelligere debuerunt. *Quoniam qui hæc fecit fortior est illis.* Malmundariense exemplar habet *quanto* pro *quoniam*: cæteraque pleraque omnia nostra manuscripta, scribunt qm̄, quod, & *quantum* legi possit, & *quoniam*, *quantum* vel *quanto* Græca exigunt. *Qui hæc fecit.* Septendecim nostra exemplaria & quidem antiquiora atque emendatiora, cum D. Cypriano & D. Richelio, habent, *Qui hæc constituit*: quod Græcanicæ dictioni aptè conuenit, ὁ κατασκευάσας αὐτά. Malmundarij codex addit: *Qui hæc constituit fortia*, quod & Cyprianus vtroque suprà citatorum locorum legit. Atqui, nec ab aliis Latinis libris, nec à Græcis antigraphis quæ vidimus nos, agnoscitur. Videtur explicationis gratia additum aut adscriptum fuisse: nam sensus est: Qui illis, eam quam habent, virtutem atque efficacitatem dedit. ab eo enim à quo condita seu constituta sunt, quidquid habent virium, acceperunt. *Fortior est illis*· δυνατώτερός ἐστι, potentior est, maiori vi operandi præditus. Conuenit hic locus, cum eo Apostoli, primo ad Romanos capite: Inuisibilia enim ipsius, à creatura mundi, per ea quæ facta sunt, intellecta, conspiciuntur: sempiterna quoque eius virtus & diuinitas, ita vt sint inexcusabiles. 225.

Rom. 1. c. 20.

C. 13. v. 11. *Diligenter fabricet vas vtile in* ᵃ*conuersationem vitæ.*] Multi codices legunt *vas vtile*, plures *vas inutile*. Hanc lectionem, posteriorem dico, correctis codicibus Lyranus tribuit. & quidem etiam nostra exemplaria, quibus adhiberi fides possit, *inutile* legunt: sed non omnia. Lobiense (tametsi alterum indicetur) Malmundariense, P, lectissima exemplaria, *vtile* legunt: quod & de Leodiensi haud dubium mihi est. nam corruptor antiquum obtinuit. Græcè est· εὐφυῶς κατεσκεύασε χρήσιμον σκεῦος εἰς ὑπηρεσίαν ζωῆς, concinnè parauit 226.

ᵃ conuersatione. 6 MS.

vtile vas in ministerium vitæ · σκεῦος χρήσιμον, extra omnem controuersiam, signat vas vtile, quod, pro opere vsui accommodato, accipitur: quomodo igitur vas inutile transtulisse Interpres potuit? An fortè *inutile* intellexerit *vtile*? Sic sanè exponunt Glossatores, *inutile* pro valdè vtili. Ac certè, si *inutile* legendum est, hunc, aut similem ad modum, exponendum est: id enim, cùm Græca editio, tum locus ipse volunt. At, quis facilè credat, Interpretem, voce notissima, in contraria planè significatione vsum, qua, nec doctis litterarum, nec indoctis, vsitata sit? Quamobrem, non satis illud Lyrano placet: addit autem ipse, aliter dici posse, duas ibi dictiones esse, *in vtile* (quo modo manuscriptum vnum; ex eius fortè sententia; legit) quod sit, factum ad vtilitatem humanam. quod, aliquanto minùs, absurdum est. Richelius, distractam vocem per præpositionis transpositionem exponit, *in vas vtile.* id quod, paulò quidem dexterius, sed similis farinæ est. Fit igitur vero simillimum, Interpretem, *vas vtile* voce, vt aptissima, ita celeberrima, conuertisse: *vtile* autē cum *inutile* mutatum primò fuisse, quòd, de idolo, de quo hoc capite disputatio instituitur, sermo esse putaretur, cuiusmodi etiam interpretationē dat Carensis.

Richelius, alio etiā modo inutile *interpretatur, nimirū, intus vtile, puta, inquit, ad vsus domesticos.*

227. C. 13. v. 17. 18 & 19. ᵃ*Non erubescit loqui cum illo* ᵇ*qui sine anima est:* ᶜ*& pro sanitate quidem* ᵈ*infirmum deprecatur.*] Ea quæ idolis Sapiens hîc exprobrat, quidam Latinorum codicum, masculino genere legunt; quidam, partim masculino, partim neutro. Vnus ex nostris, *quod sine anima est* scribit; alter, *inutile inuocat*; vndecim, *quod ambulare non potest.* Cæterùm, antiquissima & castigatissima quæque sunt exemplaria, quæ masculino vniuersa genere exprimunt (quamquam ambigua ex se maneant *infirmum & ᵉmortuum*) *Qui sine anima est;* ᶠ*inutilem*; *qui ambulare non potest*; *qui in omnibus est inutilis.* quare, sic nobis legendum videtur. Porrò Græci libri, omnes quos habeo ego, variè legunt, hæc neutro, hæc masculino genere. Facilis enim est error ex τὸ in τὸν, & è conuerso, vocibus quæ subsequuntur vtrumque admittentibus. Videntur autem, neutrum genus, Græci libri, vbique desiderare. Nam, id quod ambiguum esse non potest, omnes concorditer τὸ ἀσθενὲς scribunt. Rursus, quod ambiguum est, μὴ δὲ βάσει χρῆσθαι δυνάμενον, omnes conformiter τὸ μὴ δ. β. χ. δυνάμενον habent. Insuper, Regia, ex Complutensi, emendatissima editio, omnia neutro legit genere, vno, quod postremum est, demto, τὸν ἀδρανέστατ. Verùm, etiam illud, Vaticanum antigraphum, τὸ ἀδρανέστατον scribit: atque omnia, non dubium est, eodem genere, sed in vno τὸν νεκρὸν notatum non habemus. Videtur itaque, Græcè, neutro omnia genere, legenda, quanquam ex se anceps maneat, primùm, τῷ ἀψύχῳ; Latinum

ᵃ Si o.
ᵇ quia o.
ᶜ o.
ᵈ firmum o.
ᵉ mortuorum o.
ᶠ o.

Græca quæ in Pagnini commentarijs proferuntur, & Nannij versio, neutrum vbiq. habent genus.

tinum verò Interpretem, in masculinum genus vniuersa quæ neutro legerat mutasse. perinde namque est, siue hoc, siue illo genere, hæc proferantur: tametsi neutrum genus, ad erubescentiam faciliùs idololatriæ deditos mouere possit.

C. 14. v. 26. Inter mala, ex idolorum cultura profluentia, quæ Sapiens hîc enumerat, vnum est χάειτ© ἀμνησία, seu, vt alij codices habent, ἀμνηςία, quod est, gratiæ obliuio. Ingratitudo significatur, quæ accepta beneficia obliuione delet. Interpres vertit, *Doni immemoratio*: nam *doni* legendum esse, non *Domini* aut *Dei*, vt vulgo legitur, Græca manifestè docent. Pleraque manuscripta *dñi* scribunt, quod quidem, quantum ex litterarum vi, *doni* legi possit: sed, probabilius arbitror, vel *dī* primùm scriptum fuisse, quod, ab alijs *Domini*, ab alijs *Dei*, sit lectum; nam *Dei* typis excusi codices habent: vel, *doni* disertè positum fuisse, atque existimatum ab indoctis scribis, lineam, quæ, supra dictionem iacens, *Domini* legendum indicaret, desiderari. itaque *Dñi*; qui frequentior est compendiosè scribendi modus; transscriptum, atque à quibusdam mutatum *Dei*. Infrà, decimo octauo capite, iterum occurrit χάριν: vbi, quidam Latini libri, rectè scribunt *donum*: at plerique simili mendo *te Deum*. Lyranus, Carensis & Richelius, *Dei immemoratio* legunt: tamen, non omnino à vera huius partis sententia abscedunt: adiungunt enim; quemadmodum & Robertus Holcot; *Bonorum Dei immemoratio*. quo etiam modo, manuscriptorum, quædam distinguunt; quædam, coniunctione addita, referunt, *Et bonorum Dñi immemoratio*. Atqui, nec *bonorum* huc referendum est. ad id quod præcedit pertinet, *Tumultus bonorum*· θόρυβ© ἀγαθῶν, hoc est, perturbatio bonorum, vel, tumultus in bonos excitatus. Est igitur vera, apteq́. distincta, lectio: *Tumultus bonorum, doni immemoratio*. Nannium, qui Latinos secutus codices, vertit: *Tumultibus gratiæ bonorúmque Dei obliuione* (.s. tenentur omnia) putarim, non Interpretis translationem, sed scribarum deprauationem secutum. Sequitur, *Animarum inquinatio, natiuitatis immutatio*, γενέσεως ᵃἐναλλαγή, natiuitatis vel generationis immutatio. Quidam id de concubitu intelligũt, eo ex quo proles nasci non potest, qui alijs fit membris, quàm à natura generationi statuta sint: quidam accipiunt, de prolis adulteratione siue suppositione, *generatione* pro re genita, seu *natiuitate* accepta pro re nata.

228. (right margin, beside first line of the paragraph)
Sap. 18. a. 2. (right margin, beside "decimo octauo capite")
ᵃἀλλαγή

Subsequitur: *Nuptiarum ᵃinconstantia, inordinatio mœchiæ & ᵇimpudicitiæ*.] Codices, Plantini duo, & Hunnæi vnus, legunt: *Nuptiarum inconstantia, mœchia & impudicitia*, multo, meo quidem iudicio, veriùs;

229.
ᵃinstantia o.
ᵇpudicitiæ o
Pl. ang. Pl. m. E.

rius; videtur enim τὸ *inordinatio*, vulgatæ, ex altera translatione, additum, quæ, in antiquissimo Malmundarij manuscripto exstet, hunc ad modum: *Nuptiarum inordinatio, mœchia & impudicitia.* Quod Græcè est γάμων ἀταξία, vulgatus Interpres *nuptiarum inconstantia*; Alius *nuptiarum inordinatio*, transtulit. Itaque, ad illustrandum locum, verisimile est, scriptum primò fuisse, *inordinatio*, quod in altera erat versione, supra *incōstantia*, & id simul postea in textum assumtum (nam & quidam codices legunt: *Nuptiarum inconstantia, inordinatio, mœchia & impudicitia*, duo Hentenij, duo Parisiensium, &, quæ ex his duobus à Parisiensibus emendata est, anni 1557. editio) tandemque mutatis nominandi casibus in gignendi, *mœchiæ & impudicitiæ* adiunctum. Restituenda est igitur in plerisque exemplaribus vulgata versio, vt tria illa Plantini atque Hunnæi scripta, habent: *Nuptiarum inconstantia, mœchia & impudicitia.* Nam Malmundarij liber, qui, pro *inconstantia, inordinatio* scribit, videtur hîc à vulgata editione recedere, vt aliàs nonnunquam, id quod in Clarij Biblijs creberrimū est. Sic ergo Græcæ editioni Latina consonat: habet enim Græca editio γάμων ἀταξία, μοιχεία, καὶ ἀσέλγεια. Tria hîc superioribus postrema subiunguntur mala, quorum primum, connubiorum confusionem, mutuamque vxorum communicationem, significat; secundum, adulterium; tertium, omne impudicitiæ & lasciuiæ genus.

230. C. 15. V. 6. *Malorum amatores, digni sunt qui spem* ᵃ *habent* ᵃ *in talibus, & qui faciunt illos, & qui diligunt, & qui colunt.*] Decem è nostris manuscriptis, & quidem emendata pleraque, prætermittunt, Græcis codicibus consentaneè, substantiuum verbum *sunt*: leguntque hoc ordine, *Digni qui spem in talibus hab.* Lobiense, addit *sunt*, sed alio loco: *Sunt digni qui in talibus spem habent*. Reliqua nostra exemplaria, & *sunt* adijciunt, & *morte: Digni sunt morte qui &c.* expositoribus, Lyrano, Holcotio, Carensi, & Richelio, conformiter. At, vtrumque, dubio procul, superfluit. mirum est, Glossematicos illos, de ijs, quos sequendos sibi proponerent, codicibus, nō magis fuisse sollicitos. Verbum *habent* complura manuscripta scribunt *hnt.* id quod, huic conuenientiùs loco, *habeant* legatur quàm *habent*. Malmundariense antigraphum absque compendio *habeant* scribit. Græcè est ἄξιοί τε τοιούτων ἐλπίδων, dignique talibus spebus, id est, digni qui tales spes habeant. Crassus hîc in Leodiensi scripto est error, *tabulis* pro *talibus*, tametsi eiusmodi sit, qui à loci sententia non omnino recedat. Non absimilis est error in Græca Argentoratensium editione, quæ, pro ποθοῦντες, quod noster vertit *qui diligunt*, ποιοῦντες habet. erroris occasio sumta est ex Aldino, quem Argentoratenses secuti sunt, codice, in

ᵃ ponunt 1 MS.

quo

quo aduerterunt vitiosè ποτῶντες scriptum esse. Est & alius in hoc versu, licet minor, quorundam Latinorum codicum error, qui postremum *qui* omittunt: *Et colunt*. Citra errorem igitur hæc est loci scriptura: *Malorum amatores, digni qui spem in talibus habeant, & qui faciunt illos, & qui diligunt, & qui colunt*. Cuius sensus est: Malitiæ omnis vberrimum fontem amant, & ij qui faciunt idola, & ij qui fieri colique desiderant, & ij qui colunt: ac proinde digni sunt qui vanas atque inanes spes in illis habeant. vel hic sensus esse potest: Idolorum amatores, digni sunt qui in idolis inanibus inanes spes collocent, & ij qui idola faciunt, nempe, & ij qui &c. cui sensui, τε coniunctio, quæ Græcè additur, παρέλκει.

C. 16. v. 11. *In memoria enim sermonum tuorum examinabantur, & &c.*] Legi non potest, quod Carensis & Richelius arbitrantur, vnica voce *Immemoria*: nam, Græcè, duæ sunt sine controuersia dictiones (εἰς γὰρ ὑπόμνησιν in enim memoriam) sicut & in Latinis ferè libris. 231.
Accusandi casu, inter Latinos, Malmundarij liber vtitur: *In memoriam enim. Sermonum tuorum*. quidam codices *seruorum tuorum* legunt, quod & Carensis exponit: sed *sermonum*, quod habent veriores codices, scribendum legendumque esse, Græca loquuntur. τῶν λογίων σου. *Examinabantur*. Complura exemplaria, cum Glossematicis, Lyrano, Car., & Rich., scribunt *exterminabantur*: at, meliùs, emendatiora pleraque, *examinabantur*, quod & Hentenius ac Parisienses, in huius loci castigatione, secuti sunt. Quid si verò *extimulabantur* legendum esset? id enim ἐνεκεντρίζοντο, quæ Græci fontis vox est, significat: nam ἐκκεντρίζειν & ἐγκεντρίζειν exstimulare denotant. *Et velociter saluabantur*. Quidam fide digni codices *velociter* omittunt: alij, cum Græcis exemplaribus, addunt. Similis est, in ea, quæ sequitur voce, varietatis ratio. correctiorum namque codicum, nonnulli *sanabantur*, nonnulli *saluabantur* habent: sed, hi, vt numero superant, ita Græcæ editioni consonant. διεσώζοντο enim, hoc est, *saluabantur*, cuius hoc loco, expositio est *sanabantur*. Correctores Hentenius & Parisienses *saluabantur* in textum retulere. *Ne, in altam incidentes obliuionem, non possent tuo vti adiutorio*. Perperàm, libri quidam, *alteram* legunt, vel *aliam*, pro *altam*. Vitiosè Nurenburgensis editio, cum vno ex nostris manuscriptis, *incedentes* habet pro *incidentes*. Malè, exemplar medium, *non non possunt* scribit, pro *ne non possent*. adeò, vix vna est vox, quam nõ aliqui mendosè scripserunt: id quod, non inutile est scire, licet, non vtile semper fuerit, singulos singulorũ errores inculcare & refutare. Explicatio huius loci esse possit huiusmodi: Vt enim præceptorum & promissorum tuorũ memores essent, serpentũ aculeis, quasi stimu-

lis, admouebantur,& probabantur: ne autem, afflictionis vehementia, in deſperationem profundamq́ue tui obliuionem delapſi, tuis non poſſent retrahi beneficiis, celeriter ſanitati reſtituebantur. Ser-
Num.21.b.6 mo eſt de Iſraelitis, ſerpentum morſu, in eremo, afflictis.

232. C. 16. v. 19. *Et quodam tempore, in aqua, ſupra virtutem ignis exardeſcebat vndique, vt &c.*] Græcè eſt ποτὲ δὲ καὶ μεταξὺ ὕδατος, quod eſt, Aliquādo autem & inter aquam. Grando & ignis miſta pariter fere-
Exod.9.c.24. bantur, vt eſt nono Exodi capite: de qua Ægypti plaga, locum hunc Enarratores intelligunt. *Super* aut *Supra virtutem ignis*: ὑπὲρ τὴν πυρὸς δύναμιν. *Exardeſcebat*, ſ. flamma, vel, ignis, de quo, verſu præcedenti. Impreſſi aliquot codices, *exardeſcebat* legunt; ſcripti, *exardebat* pleriq.; *ardebat*, ſpectatiores nōnulli, ſex numero, neq. aliud eſt Græcè quàm ſimplex φλέγει, ardet, vrit, præſens pro præterito. *Vndique*. id, ſex manu-
τὰ ἀδίκου γῆς ſcripta tollunt, Græcis antigraphis ſimiliter. *Vt iniquæ terræ nationem exterminaret*. Multi libri *iniquam* ſcribunt: ſed correctiores, Græcæ lectioni conſentaneè, *iniquæ* habent. quare id Hentenius & Pariſienſes probauere. Lobienſis monaſterij exemplar *nationes* multitudinis numero legit, quo modo & Græcè eſt γεννήματα, id quod, quidā germina ſiue genimina vel prouentus interpretantur, quidam progeniem.
Exod.9. Manifeſtum ex Exodo eſt, tempeſtate illa, & homines perditos, & iumenta, & arbores, atque herbas. Sericatus Atrebatenſis Collegij codex *exterminares* habet: at *exterminaret*, quod in aliis eſt libris, Græco conuenit. διαφθείρῃ, corrumperet, vaſtaret.

233. C. 16. v. 23. *Hoc autem iterum, vt nutrirentur iuſti, ignis etiam ſuæ virtutis oblitus eſt.*] τὸ *ignis* ſex & viginti noſtrorum manuſcriptorum addunt: decem, cum antiquis Dominicanorum, nonnullis Lugdunenſium, & quatuor Pariſienſium, tollunt. His, quippe probatioribus, fides potiùs adhibenda eſt: cùm etiam, Græci fontis exemplaribus, conſentiant. Ac certè, in iis, quibus legitur, manuſcriptis, nonnulla aduertere licet adiectionis indicia: quædam enim poſt *virtutis*, nonnulla poſt *etiam*, alia ante *etiam* ſcribunt. Hentenius itaque & Pariſienſes textu pepulere. Porrò, & ſi non legendum, ſubaudiendum, ex ſuperiori verſu, eſt: vnde factum exiſtimo, vt, ex gloſſa inter lineas addita, in textum irrepſerit. Subaudienda eſt autem, aut ipſa vox *ignis*, aut, quæ ei Græcè reſpondet, *pyr*; Si *pyr*, ſcribendum videtur: *Hoc autem iterum (&c.) oblitum eſt*; ſi *ignis*: *Hic autem iterum (&c.) oblitus eſt*. Hæc enim, vt ſuppoſitum & appoſitum, iungenda ſunt. Poſteriori modo, duo ſcripti codices habent, G & Malmundarienſis: ſed, raſura, in vtroque apparet. verùm alij non pauci, ſic pronomen ſcribunt, vt neſcias, vtro modo

modo legere debeas, *hic* an *hoc*: vtrumque ſcriptura patitur, b. Quare, vt Græcis libris, ipſique loci ſententiæ, optimè conuenit, ita à Latinis codicibus haud aliena eſt iſta lectio: *hic autem iterum* (&c) oblitus eſt. Cæterùm, ſi vulgò recepta *hoc autem iterum* (&c) *oblitus eſt*, retinenda eſt, quia in plerisque bonis codicibus diſertè legatur: ſimilem ad modum intelligenda eſt, *hoc* ad *pyr*, *oblitus* ad *ignis*, relatis. commoda incommodæ verſionis expoſitio eſt. Significare enim vult author, ignem, qui, grandine pluuiaque non obſtantibus, impiorum Ægyptiorum fructus abſumſerat; contrà, vt nutrirentur iuſti, virium ſuarum quaſi oblitum, nihil obfuiſſe, ſiue frugibus pecoribuſque Iſraelitarum in Ægypto, ſiue mannæ in eremo. Pro *nutrirentur*, vulgares Græcorum codices, τρεφῶσιν *verterentur* legunt: ſed vera eſt lectio, quæ in Regio eſt & Vaticano, τραφῶσιν vel τραφῶσι, quam ſecutus Interpres, *nutrirentur* tranſtulit. ἐπιλέλησαι. quidam, ita vt infiniti modi ſit, ſcribunt ἐπιλελῆσθαι, oblitum eſſe; quidam, ita vt indicatiui, ἐπιλέλησται, oblitus vel oblitum eſt. Hæc, de Græca lectione, obiter adiecta ſint.

τῦτο δ' (πῦρ) πάλιν (&c.) ἐπιλέλησται.

C. 16. v. 25. ª*Propter hoc & tunc in omnia transfigurata, omnium nutrici gratiæ tuæ deſeruiebant.* Scriptura hæc in multis bonis codicibus reperitur, atque in plerisque eorum quos habemus integriores. Vulgares, cæteris haud mutatis, ferè *in* præpoſitionem omittunt, Carenſi & Richelio adſtipulantibus. Aliquot, quos non poſtremo ducimus loco, Pl. long. A, M, &, quod præſtantiſſimum eſt exemplar, Q, legunt *in*, cæteraque ad eundem, quo primi illi, modum: ſed, *deſeruiebant* in *deſeruiebat*, pluralem numerum in ſingularem, mutant. quo modo & Franci Dominicani, quibuſdam legi, indicarunt. Idem, tres iſti legendi modi ſignificant, ſi in primo *creata*, vel quid ſimile, ſubaudias: ſed tertius cæteris præferendus videtur. In primis enim, aptiſſimè, ei quæ præcedit ſentétiæ, cohæret. Docet præcedens verſus, creaturam creatori ſubſeruire. Hic ſubditur: *Propter hoc & tunc in omnia transfigurata* (nempe *creatura*) *omnium nutrici gratiæ tuæ deſeruiebat*. Deinde, Auguſtinianæ lectioni conſonat, quam primo capite tertij De trinitate, huiuſmodi inuenimus: Propter hoc & tunc in omnia ſe transfigurans, omnium nutrici gratiæ tuæ deſeruiebat. Eodem planè modo Malmundarij codex ſcribit, ita vt videri poſſit veteris editionis exemplar eſſe. Nuper Cypriano conſenſit, nunc Auguſtino. quanquam, parùm, vetus editio, à noſtra, diſcrepaſſe videatur, vt & iſtud exemplar parùm diſcrepat. Poſtremò, tertia illa manuſcriptorum lectio, vt Auguſtini, ita Græcis conſentit antigraphis, quorum hæc verba ſunt: διὰ τῦτο καὶ τότε εἰς πάντα μεταλλοιούμενη

234.
ª Propterea 2 MS.
C. 13. v. 4.

 (trans-

(transformata, immutata) τῇ παντοτρόφῳ σου δωρεᾷ ὑπηρετεῖ. Quare, non ſine ratione illam amplectamur: quam & Clarius, vt ſinceram; ſed citra Latinorum codicum authoritatem; ſubſtituit.

à voluntate 1 *MS.* horum *MS* quia o. Sap. 15. b. 9.

235. Sequitur: *Ad voluntatem eorum qui à te deſiderati ſunt.*] Plerique *à te* legunt; Dominicanorum ſcriptum *ad te.* Collegij Buſlidiani exemplar, ſupra lineas tantùm habet *à*. Græcè eſt πρὸς τὴν τῶν δεομένων θέλησιν· ad egentium voluntatem, vel precantium, aut deſiderantium. hæc enim omnia δέομαι ſignificat. Interpres quid intellexerit, non ſatis ſcio; An, Ad vol. eorum quos deſideraſti, quos in peculiarem tibi populum eligere voluiſti; an, Ad vol. eorum qui à te deſiderauerunt, à te rogauerunt, vt deponentis more vſus ſit, deſiderari, ſicut aliâs *concertari.* D. Auguſtinus legit: Ad vol. horum qui te deſiderabant. Malmundarienſe exemplar paulò aliter: Ad vol. horum qui à te (vel *ad te,* nam eraſum eſt *d*) deſiderabant.

præire o. o. Solis o. adorare te Lob. G.

236. C. 16. v. 28. *Vt notum omnibus eſſet, quoniam oportet præuenire Solem ad benedictionem tuam.*] Ideò, inquit, voluiſti Domine, manna, Solis radiis calefactum, liquefieri & conſumi, vt diſcerent cultores tui, anteuertendum Solem, ad laudandum atque inuocandum te, & tua munera cõſequenda. *Et ad orientem lucis te adorare.* Quædam Latinorum exemplarium *orientem* legunt, quædam *ortum*; ex noſtris, tria & viginti, hoc modo; quatuordecim, illo. Græcè eſt καὶ πρὸς ἀνατολὴν φωτὸς ἐντυγχάνειν σοί. ἀνατολὴ vtrumque ſignificat, & *orientem,* & ortum, propriè Solis. Hoc loco, pro *ortu* accipienda videtur, quo modo & transferunt pleriq. omnes. Significatur enim, non, Ad orientem Deum adorandum eſſe; id quod Iudæis idololatriæ erat indicium; ſed; quod ea quæ antecedunt loquuntur; ad ortum lucis, hoc eſt, vt lux oritur, primo crepuſculo, Deum adeundum, ſalutandum, atque adorandum. opportunũ orandi tempus deſignatur, non orantis ſitus præſcribitur. Videtur itaque, *ortum* legendum eſſe, quæ & Enarratorum, Rabani, Lyrani, Holcotij, Carenſis, ac Richelij, lectio eſt; & Dominicanorũ ac Pariſienſium caſtigatio. Verùm, antiquiores atque emendatiores noſtrorum codicum, *orientem* ferè ſcribunt, Brugenſis, Leodienſis, Lobienſis, Malmundarienſis, O, P, & alij nonnulli: quin & Pariſienſes, pro *ortum,* non aliud adferunt exemplar, quàm vnum Baſileæ excuſum, quod etiam ſolum Hentenius annotauit. Quare, ſi *orientem* legendum eſt: eundem tamen in ſenſum exponendum videtur. *ad orientem lucis,* pro *ad orientem lucem,* aut ſimili ratione. Nihil enim hîc, de adorandi agitur modo, eóque minimè, qui diuinæ pro Iudæis ordinationi, contrarius erat: id quod & Richelius docet. Porrò, huc reſpexiſſe videntur, qui ex huius loci

ſcriptura

ſcriptura *te* ſuſtulerunt; rurſus, qui *ibi* addiderunt. *Et ad orientem lucis adorare*, tria habent manuſcripta; *Et ad orientem lucis* **te ibi* ˈ*adorare*ˈ, duo. Atqui, non ad orientem tantùm manna iacuit, ſed per caſtrorum circuitum: non ergo ad orientem magis orãdum docuit, quàm ad quamcumque aliam mundi plagam. Neque, quia ante ortum Solis colligendum fuit, cuius ſolius Sapiens hoc loco meminit, verſa ad orientem facie orandum ſignificauit.

* oportet ı *MS.* ˈ adorari ı *MS. alterum duorum.* *Exod.* 16. *c.* 13. 14.

C. 17. v. 11. *Cùm ſit enim timida nequitia, data eſt in omnium condemnationem.*] Plerique noſtri codices legunt: *Data eſt in omnium condemnationem*, vel *condemnatione*; duo: *dat teſtimonium condemnationis*; Quatuor: *dat teſtimonium condemnationi*, quibus quintus accedit: *Data teſtimonium condemnationi eſt*; Sex, cum duobus Hentenij & duobus Pariſienſium: *Dat teſtimonium condemnata*. Prima harum lectionum, etſi in quibuſdam ſit ſpectatæ integritatis codicibus, ſpuria, meraq́. eſſe videtur corruptela, in qua, vox vna, in tres aut quatuor diſtracta, cæteræque variatæ ſint; Secunda ad veram propiùs accedere; Tertia & Quarta, de veritate contendere. Tertia, eſt in O & Q emaculatiſſimis manuſcriptis, atq. in Moguntinenſi & Colonienſi primis editionibus; illa, anni 1472; hac, anni 1479. cuius &, poſt primam lectionem, Robertus Holcotius meminit. Inſuper, in D. Gregorij moralibus exſtat, tum duodecimi libri capite viceſimo, tum viceſimiſeptimi decimooctauo. atque hoc modo, apud Gregorium, etiam Franci Dominicani, ante trecentos annos, legerunt: ad idem enim negotium, in ſuis ad Biblia notis, priorem Gregorij locum citarunt. Porrò, ijdem, quartam lectionem, antiquis codicibus & Rabano, attribuunt. Rabani verba, cùm ea quæ ipſi proferunt, tum ea quæ in Gloſſa ordinaria ſunt, ſatis id loquuntur. Eſt, in antiquis Pariſiẽſium antigraphis, Germani lato & Dionyſij lato, atque in eo, quod ex Malmundario habemus, vetuſtiſſimo ſcripto, aliiſque nonnullis exemplaribus. hanc & primam, lectiones, Richelius, Carenſis, & interlinearis gloſſæ Author, proferunt. Eſt & Græcorum librorum varia hoc loco ſcriptura, duplex potiſſimùm; vna δειλὸν γὰρ ἰδίῳ πονηρία μάρτυρει καταδικαζομένη, Timida enim res malitia (proprio, aut) ſe teſte condemnata, vel condemnatur; Nannius vertit: Pauida quippe res malitia, idq́ue ſeipſa teſte comprobatur; altera δειλὸν γὰρ ἰδίως πονηρία ˈμαρτυρεῖ καταδικαζομένη, Timida enim propriè res malitia dat teſtimonium condemnata, id eſt, cùm condemnatur, cùm accuſatur, cùm arguitur. Priori Græcorum ſcripturæ, probè congruit tertia Latinorum lectio: hoc eſt enim *dat teſtimonium condemnationi*, quod, *Se teſte condemnatur*. Poſteriori, quarta conſentanea eſt, præterquã quòd 237.

ˈ διαμαρτυρεῖ *Vatic.*

τὸ ἰδίως in ea expressum non videatur, vt nec in illa ἰδίῳ. Videri Interpres noster possit, posteriori potiùs modo quàm priori Græcè legisse, quòd *dat testimonium* verterit, id quod est ex μαρτυρεῖ vel διαμαρτυρεῖ, non ex μάρτυει; ac proinde etiam *condemnata* trãstulisse: nisi dicas, sensum ab eo translatũ prioris scripturæ, hoc modo: *Dat testimonium condemnationi.* Verumenimuerò, cùm sit idem penè sensus, Græcæ vtriusque, & Latinæ vtriusque, lectionis: potuit & hæc, *Dat test. condemnationi*, ex posteriori Græcorũ; & illa, *Dat test. condemnata*, ex priori, conuersa fuisse. quare, ex codicibus Græcis, certi parum liquere potest. Ex Latinis verò, Dominicani *condemnata* scribendũ collegerunt: sed video, *condemnationi*, suffragari, cùm eos codices, quorum est secunda, tum eos omnes, quorum prima est lectio. Cæterùm, nolo ego quidquam hac in re iudicare, ne me aliis iudicandum præbeam.

238. Sequitur: *Semper enim præsumit sæua.* cuius sensus est: Ideo timida est malitia, quia semper præsagit, semper imminere metuit, pœnas, quas promerita est. Græcè est ἀεὶ ἢ προσείληφε τὰ χαλεπὰ, semper autem assumit, vel suspicatur, grauia, siue mala. Videri possit Interpres προείληφε legisse, à προλαμβάνειν, quod præsumere, seu, anticipata opinione duci, significat. *Perturbata conscientia.* Emendatiores codices legunt *turbata*, aut, quod in pluribus est, *conturbata*. Nequaquam verò, *conturbata* cum *conscientia* iungendum est, vt appositum cum supposito: est enim *conturbata* primi, *conscientia* sexti casus; ac si dicas, *conturbata propter* aut *per conscientiam*; nequitia nempe, hoc est, homo nequam, siue malus. Ex Græco autem manifestum illud est: συνεχομένη τῇ συνειδήσει, quod est, cohærens conscientiæ, vel implicata conscientia. quidam legunt συναγχομένη, id est, coacta, constricta. compressa à conscientia, reddit quidam. Nannius legit, vt est in Argentoratensi editione, συνεχομένη, sed subscripto datiui casus iota: vertitque, Semper enim præsagiendo anticipat mala, quæ ipsius conscientię congruunt. Hanc sententiam, quam transtulit Interpres vulgatus, *Semper enim præsumit sæua conturbata conscientia*; alius, aut vertit, aut exposuit, *frequenter enim præoccupant pessima redarguente conscientia.* Coactum est autem simul istud in vulgati Interpretis textum, compluribus in libris, ante illud, *Cùm sit enim timida.* Porrò, decem Hentenij codices, septem nostri, & quatuor Parisiensium, omittunt. In Malmundariensi antigrapho confossum est: in P., margini duntaxat adscriptum. Alia non pauca exemplaria, variè id legunt. vnum habet: *freq. en. præoccupans*; aliud: *freq. en. præoccupabant*; tertium, *frequenter præoccupabant*; quartum cum quinto, *frequenter præoccupabantur.* rursus, vnum, *redarguent*; alterum, *arguebant*. hæc itaque sententia, vt adiecti-

adiectitia, repudianda est, nec in textum admittenda. Duo nostra manuscripta, eam solam habent; alteram *Semper enim præsumit &c.* omittunt: sed illa, vt parua fide digna sunt, ita errare hoc in loco apparent. nam, cùm & hanc sententiam, *Cùm sit enim timida &c.* prætermittant, videntur scribæ, inter easdem voces, *cōscia* & *conscientia*, media, transilijsse.

C. 17. V. 13. *Et dum ab intus minor est exspectatio.*] *Ab intus*. quidam 239.
codices tollunt ab; rectè, si sermonem spectes: sed emendatiores addunt, & *ab* * *intro* plerique eorum scribunt. Leodiense manuscriptum, post *expectatio*, addere videtur, quod est in Malmundariensi, *eius*. id quod, expositionis causâ adiectum putarim: nam, nec Græcis legitur, nec Latinis plerisque libris. Dum in animo, inquit Sapiens, minor residet auxilij spes, oppressâ nimirum per desperationem fiducia, *Maiorem computat scientiam eius causæ de qua tormentum præstat.* Veriorum librorum quidam *computat* legunt, quidam *putat*. In Græco Vaticanæ Bibliothecæ antigrapho est ἀναλογίζεται; in nostris, λογίζεται. Pro *scientiam*, duo manuscripta *conscientiam*, habent; duodecim, cum multis impressis libris, *potentiam*, Carensi & Richelio adstipulantibus. Holcot *pœnam* legit, id quod nos alibi non reperimus. Meminit Carensis, & *audaciam* legi. quod, in vno quidem manuscripto substitutum deprehendimus, in aliquot verò typis excusorum codicum ad marginem notatum vidimus. Atqui, integerrimi quique, cùm impressi tum scripti codices, *scientiam*, cuius etiam Holcotius meminit, seruant: quamobrem illorum nulli commutandum id censeo. Porrò, Græca hodie exemplaria, concorditer, id quod contrarium est, ἄγνοιαν *ignorantiam* legunt: quod, ex Græco textu, in Latinum vulgatæ editionis, quidam, vt genuinum, transtulit, *Maiorem computat ignorantiam*: sed alij, Interpretem, & Græcè legisse, & Latinè vertisse, *scientiam*, arbitrantur. Vtut illud sit, in eundē mihi sensum videntur posse accipi, *scientiæ* & *ignorantiæ* lectiones. Nam, siue dixeris: Scientiam, quæ haberi potest ea de re, cuius consideratio ei afflictionem parit, maiorem existimat, ea scientia vel opinione quam sibi ipse formauerat; siue, Ignorantiam, quam habeat ea de re, cuius consideratio ei afflictionem parit, maiorem existimat ea opinione, quam sibi formauerat; idem vnum dixeris. idem enim est, quod ignoratur, & quod sciri potest. Significatur, mentem malè sibi consciam, dum auxilio se videt destitutam, ea, quæ in se ventura sunt, mala, longè, quàm existimauerat priùs, deteriora ominari. Petrus Nannius, quòd in eos inciderit libros, qui *potentiam* Latinè legūt, existimat, Veterem Interpretem, pro ἄγνοιαν Græcè δύναμιν, aut quid simile

* vtroque o.

πλείονα λογίζεται τὴν ἄγνοιαν.

mile legiſſe: atque hoc ipſe ſecutus, tranſtulit: Ea deterior rerum expectatio, quum intus animum obſederit, omnia in maius accipit, grauioraque (quàm reuera ſunt) ſuſpicatur, de vicibus eius cauſæ, quæ cruciatum ſuppeditat. quod quidem eundem clariùs adfert ſenſum: ſed non illa idcirco genuina eſt lectio. Regius textus, ex Complutenſi, *eius cauſa* ſcribit: ſed aliis libris, vt Græcis antigraphis, genitiuus eſt, *cauſæ*. Cæterùm, qui Græcè ſunt genitiui, τῆς παρεχούσης τὴν βάσανον αἰτίας, *præbentis tormentum cauſæ*, ab aliis nonnullis abſolutè poſiti intelliguntur, vertunturque per abſolutè poſitos ablatiuos: Præbente tormentum cauſa.

240. *Vndecim noſtra, & quatuor Pariſienſium MS. hoc legunt modo.*

C. 17. v. 14. *Illi autem qui impotentem verè noctem, &c.*] Hæc genuina eſt, huius partis lectio: *I. a. q. impotentem verè noctem*. eam enim habent, vt emendatiores Latinorum, ita omnes Græcorum codices: eam etiam, Hentenius ac Pariſienſes caſtigatores, in textum tranſtulere. οἱ δὲ τὴν ἀδύνατον ὄντως νύκτα Græcè eſt, Illi autem (vel, quod Pagninus vertit, ergo) impotentem verè noctem. Porrò, quia obſcurum iſtud eſt, iiſque quæ ſequuntur obſcurè iungitur, multis mutatum deprauatumque eſt modis. Nonnulli ſcripſerunt: *Qui impotentem in verè noctem*; nonnulli: *Qui potentem verè noctem*; quidam: *Qui in potenti illa nocte*; quidam: *Qui impotentes venere* * *noctem*; alij: *Qui in potentem venere noctem*; alij denique aliter. penè enim, quot codices ſunt, tot corruptelæ. Eſt autem, inter eos, quos recenſuimus, errores, celebris maximè, poſtremus, quem, etiam Gloſſematici, Lyranus, Holcot, & Richelius, ſecuti ſunt. Carenſis eodem modo, ſed *impotentem*, vna voce, legit: ſicut & manuſcripta quædam. Proximè verò ad veritatem accedere poſſint ſecundus error & tertius: nam & *inuincibilem* ἀδύνατος ſignificat: ſicque *inexpugnabilem* hoc loco Nannius transfert. Annotatur in quorundam excuſorum librorum marginibus, pro *impotentem*, aliàs *horrendam* haberi, quod in manuſcriptis non inueni.

* *nocte a MS.*

Sequitur: *Et ab infimis & ab altiſſimis inferis ſuperuenientem.* ſ. noctem. Priorem & coniunctionem, vnum ſcriptum extra textus ſeriem habet; alterum, E ſignatum, omnino non habet. Atqui, cùm in pleriſque omnibus ſit libris, quinetiam Græcis addatur antigraphis, putarim legendum: ſed, eo, quo Græcè legitur, modo; non, vt poſteriori & reſpondeat; accipiendum. Ineptè deinceps, pro *infimis*, quidam *infirmis* ſcripſere. Idem eſt autem *ab altiſſimis*, quod *ab infimis*; ad profundiſſima inferni penetralia ſignificanda repetitum. Gloſſematicorum vulgus, *ab infimis* ad inferiora, *ab altiſſimis* ad ſuperiora mundi principia ferè refert. omittit enim *inferis*, vt complures libri; octodecim

decim nostri; sed, iniustè: nam integerrimi quique codices addunt, minimeque prætereunt: Græcè quoque hunc ad modum legitur, καὶ ἐξ ἀδυνάτου ᾅδου μυχῶν ἐπελθοῦσαν, & ex impotentis inferni speluncis (vel recessibus) superuenientem. Eleganter dixit author, impotentem noctem ex impotenti inferno profectam; quod, mirum, ab Interprete mutatum esse. Videtur, impotentem infernum, profundissimum exposuisse; itaque, ex inferni profundissimo, egressam intellexisse, noctem profundissimam, in qua, nemo visu aliquid percipere, nemo operis quid facere poterat.

Eundem somnum dormientes. τὸν αὐτὸν ὕπνον κοιμώμενοι. Longè clarior Latinis esset locus, si abesset, quod Græcis abest, *qui*, in versus principio; hoc pacto: *Illi autem, impotentem verè noctem (per* præpositionem subaudi) *& ab infimis & ab altissimis inferis superuenientem, eundem somnum dormientes.* Lecto autem *qui* (quod nostrorum codicum nulli deest) subaudiendum est participio *dormientes*, substantiuum verbum *erant*. duo scripta, vnum Abbatiæ Lobiensis, alterum Doctoris Hunnæi, L notatum, quorum ea est lectio, quam suprà protulimus, *Qui in potenti illa nocte*; pro *dormientes*, *dormiebant* legunt. id quod, aptissimè, nostræ editioni, cui *qui* additum est congruat. Verùm, videntur exemplaria illa, etsi magnam fidem mereantur, mutata hoc loco esse, vt locus obscurus commodè posset intelligi; in primis, quòd, ab aliis exemplaribus, Græco conformibus, variè scribant, *in potenti nocte dormiebant*: deinde, quòd pro *verè* substituant *illa*, contra Græcos cæterosque nostræ editionis Latinos libros: denique, quòd accusatiuum *superuenientem* retineant, qui, in ablatiuum, simili ratione, mutandus erat. non enim ad *somnum*; quod est ex Græco liquidum; referri potest. Multùm verò ad Malmundariensis codicis, qui veterum lectionem referre solet, horum codicum accedit scriptura. sic enim est in Malmundarij manuscripto: *Nam cùm omnes impotenti illa nocte ab infimis & ab altissimus inferis superueniente eodem somno conquiescerent*. Huius versus sententia proximo complectetur versu: *Aliquando monstrorum exagitabantur timore, &c.*

C. 18. v. 2. *Et quia non ⁻& ipsi per eadem passi erant, &c.*] Quæ- 241.
dam manuscripta tollunt *per*: sed plerique, & castigatiora inter ea, - o.
addunt: qua ex causa, Hentenius textui adiecit. Græcè, nec est *per*,
nec *eadem*, tantùm πεπόνθασιν passi sunt, quod, Regio & Vaticano, est
ἐπεπόνθεισαν, passi erant. *Magnificabant te.* Græcè est ἐμακάριζον, quod
est, beatificabant: neque additur *te*, quod & emendatiora ferè La-
tinorum exemplaria reijciunt. *Et ͨ qui ͩ antè ͨ læsi erant*. προηδικημένοι, ͨ quia o.
id est, antè iniuria affecti. *Quia*, vel fidelius, Qm̃ *non lædebantur*. ͩ quia non o.

 Græcis

Græcis antigraphis eſt: *Quia non lædebant*, ὅτι οὐ βλάπτουσι. *Gratias agebant*. Complures *tibi* adijciunt; non rectè: neque enim, aut à Græcis libris, aut à verioribus pleriſque Latinis, agnoſcitur. Meritò Hentenius & Pariſienſes ſuſtulerunt. Atrebatenſis Collegij manuſcriptum *cuique* addit: de quo eadem ferenda cenſura eſt. *Et vt eſſet differentia donum petebant*. Codices noſtri plerique *donum* in *te Deum* mutant:

Brug. O. E. C. verùm, tres ex impreſſis, & quatuor ex ſcriptis, *donum* ſeruant. inter ſcriptos, eſt Brugenſis, antiquiſſimus ille vt integerrimus; O deinde & E præſtantiſſima exemplaria: inter excuſos Moguntinus & Colonienſis, ex ipſa typographiæ infantia editi. Eadem, in nonnullis libris, lectio, expuncta videtur; & quidem in lectiſſimis, Leodienſi, eoque qui P ſignatur: in nonnullis margini eſt addita. Græci ſcribunt: καὶ τοῦ διενεχθῆναι χάριν ἐδέοντο*. Nulla hic *Dei* eſt mentio: ſed χάριν, quod legitur, pro nomine acceptum, gratiam donumque ſignificat. *Donum* & aliis huius libri locis Interpres tranſtulit, bis eodem tertio capite. Veriſimile eſt, hoc loco, quod & ſuprà in ſimili alterius loci varietate notauimus, Dm̄ ſcriptum fuiſſe, atque id ab aliis *Deum* lectum tranſcriptumque, ac poſtea huic, vt ſuperioribus partibus, *te* pronomen additum. errores plurimi, ab iis ortum habent, qui notis ſcripſere. Quidam aduerbium eſſe intelligunt χάριν; Complutenſes, qui vertunt, *Et differendi gratia orabant*: ſed Interpres noſter, illud, pro nomine accepiſſe videtur, aduerbium autem ſubaudiiſſe. Sed, cur dici non poſſit, χάριν pro aduerbio habuiſſe, *Deum* verò vel *te Deum*, aut explicandi cauſſa addidiſſe, aut ex ſuo Græco codice tranſtuliſſe? Nam Pariſienſes adnotarunt, Vet. Gr. (quod legendum videtur, Vetus Græcum) Baſileenſe exemplar *Te Deum* legere. Non, quia taceo, aſſentior.

Multi id trāſferunt: & inimicitiarum, vel odij, veniam precabantur.
Sap. 3. b. 9. c. 14. C. 14. v. 26.
Te dm̄ *manuſcripta multa ſcribunt*; duo te dnm̄.

Quæſtio hîc eſt controuerſa, de quibus locus iſte intelligendus ſit, an de Hebræis, an de Ægyptijs; An ſignificetur, Hebræos, quòd non ſimiliter Ægyptijs affligerētur, Deum laudauiſſe &c. An Ægyptios, Hebræorum, quòd eiuſmodi plagas haud ſuſtinerent, felicitatē prædicaſſe, &c. De Hebræis Tractatores noſtri exponūt, Lyranus, Holcotius, Carenſis, Richelius, ijque quoque, qui paſſim ſecundæ perſonæ pronomen adiecerunt, de eiſdem acceperunt. De Ægyptiis intelligunt Neoterici ex Græco Interpretes. Atque id nobis videtur, Latinos codices de Ægyptijs; Græcos de Iſraëlitis, non facilè poſſe interpretari; illos autem de his, & hos de illis, citra eius, quæ in Exodo eſt, hiſtoriæ, offenſionem, explicari.

242. C. 18. v. 13. *De omnibus enim* ⁻ *non*' * *credentes propter beneficia.*] *Beneficia* ſcribunt Latina pleraque exemplaria: quod exponunt Lyra. &

⁻ o. * non o.

Richel.

Richel. de beneficiis, quæ, ablatis per Moysi preces plagis, Ægyptij acceperunt. Porrò, duo manuscripta, Lobiense vnum, L. alterum, *veneficia* disertè, ea *u* figura, quæ ad *n* litteram accedat, legunt: tria, *beneficia* in *veneficia* emendando mutant: quædam, ita habent, vt satis nescias, *beneficia* ne sit an *veneficia*; atque hinc orta varietas est. quædam enim *v* litteræ figura figuræ *b* persimilis est: idem character, si erectus stet aut propendeat, *b*; si supinus vel paululum iaceat, *v* efficit. Græci codices habent πάντα γὰρ ἀπηῦντης διὰ τὰς φαρμακείας. φαρμακεία, non beneficium, sed venenum & veneficium signat: quare, dubium esse non potest, *veneficia* veram esse Interpretis scripturam, ea quæ & Clarij fuit, ac Parisiensium sententia: nisi dixeris *beneficia* eum pro *medicamenta* conuertisse, quòd, & medicamentum seu medelam φαρμακεία denotet. Quidam Latini libri *sua* addunt, *Veneficia sua*: quod, cum Græca editione, alij tollunt. *Tunc cùm primum fuit exterminium primogenitorum.* Quatuor Parisiensium codices, & tres nostri, transfodiunt, *primum*, quibus suffragantur Græca exemplaria, quæ hoc tantùm habēt, ἐπὶ τῷ πρωτοτόκων ὀλέθρῳ, in primogenitorum clade. Additum fuit *primùm* expositionis gratia: *Tunc primùm cùm &c. Spoponderunt*, vel, vt habent vetusta quędam manuscripta, *Sponderunt populum Dei se esse.* Pars ista, omnino, aut deprauata est agnoscenda, aut contra Latinę Grammatices regulas intelligēda: neque enim primogenitorum morte territi Ægyptij, cultum Hebræorum Deo; quod hîc propriè significatur; promiserant: dimittere Dei populum, iubente cogenteque Deo, non id est Dei populum esse. Græcè legitur, ὡμολόγησαν θεοῦ υἱὸν λαὸν εἶναι, Confessi sunt Dei filium populum esse. Latinè itaque, aut substituendum est *filium* pro *se*, aut omittendum tantummodo est *se*; aut scribendum *nosse* pro *esse*; aut denique, cum Lyrano & alijs quibusdam, accipiendum *se*, pro *illos*. Secundæ coniecturæ, vnum manuscriptum, G notatum, adstipulatur: habet enim, *Spoponderunt populum Dei esse*, subaudi, Hebræos. Sensus loci est: Qui multis signis plagisque adducti nequaquam fuerant, vt fidem Dei operibus adhiberent, nempe magicis incantationibus dementati; primogenitorum exanimati strage, Dei pro dilecto sibi populo pugnantis potentiam agnouerunt. De Ægyptiorum hoc maximè principibus intelligendum est: neque enim dubium, quin plebeij, prioribus plagis moti, Dei vltricē manum agnouerint. hinc, prędicta septima grandinis plaga: Qui timuit, inquit Moses, verbum Domini de seruis Pharaonis, fecit confugere seruos suos & iumenta in domos.

Hæc manuscripta nondum videramus, cùm, eas quæ in margine Bibliorum sunt, notas scriberemus: ideò veneficia, *in priori editione, minoribus typis excusum fuit.*

Exo.12.e.31. 32.33.

Exo.9.d.20.

C.19.v.2. *Quoniam cùm ipsi permisissent, vt se educerent &c.*] Octo nostri codices habēt: *Quoniam* [a] *cùm ipsi permisissent, vt.* Alij octo illius loco: 243.

[a] ipsi cùm

* ipsi cùm

loco: *Quoniam* cùm ipsi reuersi essent*, vt; Sedecim: *Quoniam cùm ipsi reuersi essent, & permisissent, vt.* hi, coniunxerunt, quæ in alijs atque aliis reperta sunt; & quidem numero prioribus præualent, sed antiquitate atque integritate non item. vetustiores & emendatiores sunt libri, qui alterum solummodo legunt, aut *reuersi essent* tantum, aut *permisissent* tantùm. hæc autem varietas, in Latinos codices, ex Græcis permanauit: Græcorum enim exemplarium, quædam, ὅτι αὐτοὶ ἐπιστρέψαντες; quædam, vnica dempta littera, ὅτι αὐτοὶ ἐπιτρέψαντες scribunt: ex illo translatum est, *Quoniam cùm ipsi reuersi essent*; ex hoc, *Quoniam cùm ipsi permisissent*. Quare, sciri difficulter potest, vtra Interpretis sit versio, cùm, & Latinorum inter se librorum, & Græcorum, eadem vna diuersitas sit; quodque his amplius est, nec sinceriores Latini codices sibi mutuò consentiant, sed alij quidem *reuersi essent*, alij verò *permisissent* legant, quasi æquali vtrimque authoritatis pondere. Cæterùm, plus aliquid iis tribuendum puto, qui *permisissent* habent, quibus accedunt, cum Lyrani enarratione, tria Parisiensium lectissima exemplaria, Di. o. Ge. o. l. quæ, cum aliis; verisimile est; nonnullis, Hentenius secutus, emendauit: *Quoniam cùm ipsi permisissent vt*. Et sanè, hæc, in præstantioribus est codicibus Græcis, lectio, Vaticano, Complutensi, Regio (ἐπιτρέψαντες namque habent) quibus plerumque, cùm Græcorum exemplarium varia est scriptura, versionem nostram respondere, obseruasse mihi videor. Meliùs insuper loco cõuenit *permisissent* seu ἐπιτρέψαντες, quàm *reuersi essent* siue ἐπιστρέψαντες: aptius tamen est quod est Græcè ἐπιστρέψαντες, quã quod Latinè *reuersi essent*: potuisset enim, & rectiùs, ἐπιστρέψαντες transferri *conuersi essent*; quinetiam verti posset *permisissent*. Itaque, *permisissent* potius legendum videtur: *Quoniam cùm ipsi permisissent*. cui continuò subiungitur: *Vt se educerent*, quod, quædam antigrapha *Vt se ducerent*, quædam *Vt seducerent*, legunt. *Seducerent*, quanquam à Carensi & Holcotio exponatur, adulterinum est: vel *se educerent*, vel, quod frequentius est in manuscriptis, *se ducerent*, scribendum est. Græcè est, τοῦ ἀπιέναι seu ἀπεῖναι, vt abirent. *Et cum magna solicitudine præmisissent illos*. A duobus scriptis omittuntur ista (quanquam in marginibus sint scripta) *Vt se duc., & cum mag. sol. præmisissent*, scribarum, quibus vocum *permisissent* & *præmisissent* similitudo imposuit, proculdubio errore. *Consequebantur illos pœnitentiæ actus*. Quatuor exemplaria, cum Richelio, *consequebatur* habent: sed seruandus est pluralis numerus, qui in plerisque & castigatioribus est. Videri autem possit legendum *Consequentur*, vel, *Consequerentur illos pœnitentia acti*: quòd Græcè sit διώξουσι μεταμεληθέντες, Persequentur pœnitentes. Huic coniecturæ, duo manuscripta, quo ad posteriorem partem, suffragantur; vnum

Collegij

Collegij Atrebatensis, quod habet,* *Consequebatur illos pœnitentiæ acti*; * Et o.
alterū Cœnobij Malmundariensis, *Consequebantur illos pœnitentia acti*,
quod, etsi nonnunquam à nostra editione euariet, frequentiùs tamen conuenit; vt in reliquis huius loci partibus. Tres ex vulgaribus codicibus, Græcis libris conformiter, omittunt *illos*: *Cons. pœn. ac.* Loci sensus est: Præsciebat Deus peruicacem Ægyptiorū malitiam, quòd, postquā Hebræis, abire permisissent, immò festinanter egredi compulissent; pœnitentia ducti, reuocaturi persequerentur.

C. 19. v. 14. * *Et non solum hæc, sed & alius quidem respectus illorum erat.*] 244.
Exemplaria nostra, conplura, & correctiora, cum Roberto, Holco- * o.
tio, & Dionysio Richelio, legunt, *Et non solùm hoc*: quædam ita scribunt, vt non satis scias, an *hoc* sit, an *hæc*, ħ. Græcè, nec *hoc* est; nec *hæc*; tantùm καὶ οὐ μόνον, & non solùm. *Sed & alius*. Pleraq. emēdatiorum antigraphorū iugulant *&*, Græcis codicibus consentientibus: nam, ἀλλ' ἥτις, aut ἀλλ' ἥ τίς, vel ἀλλ' ἥ τὶς, habent, quos ego quidē vidi, Græci libri: porrò, Pagninus, ἀλλὰ καὶ ἥτις citat. *Alius quidem*. Codices antiquissimi, Brugensis & Leodiensis, pro *quidem*, legūt *quis*, quanquam *Malmundariense exemplar, adhuc legit, pro quidem.*
in Leodiensi recens additum videatur *S*: duo alij vtrumque iungunt, *quidem quis*: C habet *qui*; O *quisque*: multi scribunt *quid*, id quod legi posset *quidam*. Videtur, aut *quidam*, aut *quis*, corrigendum. Lobiensis monasterij liber horum nihil habet, omnino omittit *qu*. Græcè est ἀλλ' ἥτις (sic enim scribendum videtur) quod vertunt, Sed *quædam* siue *quidam*. *Respectus illorum erat*. Decem fide dignissima manuscripta, pro *erat*, *erit* legunt; & sex quidem hoc ordine, *Respectus erit illorum*. id quod Græcæ editioni consonat· ἐπισκοπὴ ἔσαι ἀυτῶν, Respectus, aut, visitatio erit illorum. Vulgarium expositorum, ea est, quæ vulgarium codicum, lectio. Petrus Nannius hanc sententiam, hunc ad modum, interpretatus est: Verùm, si vlla vnquam inquisitio in scelera fiet, ea aduersus hos ipsos futura est.

C. 19. v. 17. *Vnde æstimari ex ipso* * *visu certò potest.*] Tria manu- 245.
scripta, Hunnæi E, Plantini angustum, & Atrebatensis Collegij se- * visu o.
ricatum, habent: *Vnde est æstimare ex ipso certo visu*. quod Græcæ scripturæ conformius est· ὅπερ ἐστὶν εἰκάσαι ἐκ τῶν γεγονότων ὄψεως ἀκριβῶς, Quod est æstimare ex eorum quæ facta sunt visu perfectè. hanc lectionem, & alia pleraque digniora manuscripta, immutata nonnihil, referunt. vnum habet: *Inde est æstimare & ex ipso certo visu*; Alterum: *Vnde est æstimari & ex ipso certo visu*; Tertium: *Vnde æstimari & ex ipso certo visu*; Tria alia: *Vnde est æstimari* * *ex ipso certo visu potest*. Quatuor * &. vnū MS
ab illis diuersa: *Vnde & æstimari ex ipso certo visu potest. Et ex est*, muta- illorū triumn

tum videtur; *æstimari & potest*, ex ea lectione desumta, quam initiò protulimus, ea quæ, sensum habet, illius, quam Interpretis germanam esse scripturam, fit nobis verisimile. Pagnini translatio est: Quod licet ex animaduersione rerum actarum exactè conijcere. Notandum hic insuper vno verbo est, manuscriptis nostris codicibus, non, vt excusis, *ex ipso visu certo*; sed, *ex ipso certo visu* legi; cæterum, vtrouis *certo* sit loco, non nomen, sed aduerbium esse, respondens aduerbio quod Græcè est ἀκριβῶς: nisi dixeris, Interpretem, factorum visum, certum visum interpretatum.

NOTATIONES IN ECCLESIASTICVM.

246. C. 3. v. 28. *Cor ingrediens duas vias non habebit successus, & prauus corde in illis scandalizabitur.*] Tres scripti codices quos facio plurimi, Brugensis, O, & P, pro *successus, requiem* legunt; quibus alij duo accedunt, A. & M. litteris notati. Porrò, cæteri *successus* retinent, suffragantibus Enarratoribus, Rabano, Lyrano, Carensi, Richelio. Vnum Atrebatensis Collegij exemplar, vtrumque in textu coniungit *successus vel requiem*: aliquot typis excusa, in textu illud; hoc, *requiem* dico, in margine scribunt. Ex Græcis libris, de lectionis varietate statui nihil potest, quòd in eis sententia ista haud inueniatur. In altera sententiæ parte, pro *prauus corde*, quidam *prauum cor*, quidam *praui cor*, quidam *prauicors*, plerique *praui cordis* vel *prauicordis* habent. Brugense exemplar cum H & G, & impressis nonnullis, *prauicordius* scribit, quod & Lobiensis codex asscripsit, & glossematicus Carensis exposuit. atque id verum esse, videri possit, tum quòd in emendatis sit libris, tum quòd eius, quippe inusitatioris & alienioris, occasione, varietas videatur nata: cui sanè proximè accedit, quod habent plerique boni etiam libri, *prauicordis*, id quod, in exemplari A signato, correctum est *prauicordius*.

247. C. 6. v. 12. *Si humiliauerit se contra te &c.*] Tria scripta exemplaria, *contra* in *coram* mutant, *Si hum. se coram te*: Verùm, vt pleraque, ita & emendatiora, *contra* seruant. Interlinearem expositionem fuisse verisimile est *coram* (sic enim exponunt hoc loco glossematicorum multi, *contra* pro *coram*) atque ea postea occasione huic illud commutatum. Græcè est *contra te*, sed aliter præcedentia: ἐὰν ταπεινωθῇς, ἔσται κατά σου, quod est, *si humiliatus fueris, erit contra te.* ad quem planè modum, & Latinus Malmundariensis Abbatiæ liber, quem veterũ sæpe lectioni con-

ni conformem, in Sapientiæ libro animaduertimus, legit.

Et à facie tua absconderit se. Sic plerique Latini libri. Græca exemplaria, καὶ ἀπὸ προσώπου σου κρυβήσεται, Et à facie tua abscondetur, habent; quomodo, Malmundarij scriptum, & alterum, Hunnæi, L signatum, Latinè legunt, *Et à facie tua abscondet se*. L, id esse exemplar puto, cuius R^mus Dominus Iansenius meminit: eisdem enim vtimur, quibus se in suarum enarrationum præfatione vsum testatur, Doctoris Hunnæi manuscriptis. Similiter legitur apud Hugonem Cardinalem. Vetustus Lobiensis monasterij codex, & is qui à S. Dominici fratribus olim in Francia correctus est, Rabano adstipulante, scribunt: *A facie tua abscondet se*, prætermissa, quam prætermittendam omnino Dominicani notant, *&* coniunctione, ita vt hac parte sententia compleatur (*Si humiliauerit se contra te, à facie tua abscondet se*) ac tum, quod, per se sensum faciat, sequatur: *Vnanimem habebis amicitiam bonam* quam lectionem, ei quæ vulgò recepta est, *Si humiliauerit se contra te, & à facie tua absconderit se, vnanimem habebis amicitiam bonam*: Iansenius enarrator præfert, *Vnanimem habebis amicitiam bonam*. Istud Græci codices non habent; Latini verò, cum Latinis expositoribus, omnes, quos quidem viderim, etiam Malmundariensis. Cæterùm, quatuor tertia persona *habebit* legunt, *Vnan. habebit amic. bon.* at, imbecilliores illi, quàm vt cæteris queant præualere.

Malmundarij scriptum videtur omnino abscondit habuisse.

C. 6. v. 31. *Et vincula illius* (Sapientiæ) *alligatura salutaris.*] Qui- 248.
dam codices, impressi maximè, *salutis* legunt, pro *salutaris*: sed calamo exarati ferè *salutaris* habent, id quod Hentenius & Parisienses in textum transtulere. Græcè est, καὶ οἱ δεσμοὶ αὐτῆς κλῶσμα ὑακίνθινον, quod vertunt, Et vincula illius nexus hyacinthinus. Latina exemplaria, Hunnæi tria, Q, M, A, atque alia tria antiquitate simul & integritate præstantia, Lobiense, Leodiense & Malmundariense, habent: *Et vincula illius fila* *iacinthina, *alligatura salutaris*. quanquam Malmundariense, pro *alligatura*, *natura* scribat, quod esse opinor, id quod Rabanus habet, *nectura*. Hinc D. Iansenio fit verisimile, vertisse Interpretem iuxta Græcum, *Et vincula illius fila hyacinthina*; atque huic adiectum postea commentarium, *alligatura* seu *nectura salutaris*, qui deinceps pro genuino textu substitutus sit: κλῶσμα ὑακίνθινον, Num. 15. d. 38., *vittam hyacinthinam* interpretantur: est ex Hebræo פְּתִיל תְּכֵלֶת quod alij filum hyacinthinum, alij vittam hyacinthinam, reddunt.

* iactantia o.

C. 10. v. 27. *Magnus est iudex, & potens est in honore: & non est maior* 249.
illo qui timet Deum.] Locum deprauatum esse, codicum varietas loquitur. Vnus legit: *Magnus est diues iudex & potens in honore*; duo: *Ma-*

gnus est

gnus est diues & iudex & potens in honore; vnus: *Magnus est iudex & potens in honore eius*; alius: *Magnus est iudex, potens est in honore*; tres: *Magnus est iudex & potens in honore*; quatuor: *Magnus est iudex & potens est* ᵃ honorare 1 MS.
honore; viginti: *Magnus est iudex & potens est in honore.* D. Iansenius, Gandauensis Antistes praeclarissimus, legendum arbitratur: *Magnus & iudex & potens est in honore* (quod, ab ea, quae frequentior est, codicum lectione, vnius dumtaxat litterae extritione differt) vt *magnus & potens*, sicut *iudex*, substantiuè accipiantur: quod, quia plerique non intellexerunt, variè locum corruptum existimat. Graecorum librorum plerique legunt, ᵃ μεγιστὰν καὶ κριτὴς καὶ δυνάστης δοξασθήσεται', Megistan & iudex & dynasta honorabitur: cui sanè, probè conuenit, illa, D. Iansenio probata, lectio: sed ea melius feliciusque, quam illustrissimus S. R. E. Cardinalis D. Sirletus, in eruditissimis suis in Ecclesiasticum notationibus (quarum, Regius Architypographus, cui, excudendae magna ex parte transmissae sunt, nobis copiam fecit) dextera coniectatione assecutus est: *Magnas & iudex & potens est in honore.* Vox enim μεγιστὰν magnatem, siue primatem, propriè denotat, atque Interpres, cùm frequentissimè hoc in libro occurrat, plurali praesertim numero, ferè *magnatem*, seu, quod ei familiarius videtur, *magnatum* interpretatur.

ᵃ μεγιστᾶνες καὶ κριταὶ καὶ δυνάσται δοξασθήσονται. R.

250. C. 11. v. 9. *De ea re quae te non molestat, ne certeris.*] Manuscriptorum nostrorum exemplarium septem, cum impressis plerisq. *ne certeris* legunt; tria, *ne certes*; vnum & viginti, *ne certaueris.* Dominus Iansenius, *certes* aut *certaueris* legendum putat: Dominicani *certeris* legendum notant; quibus nostra pleraq. emendatiora sunt, quae suffragantur exemplaria. Existimarim igitur, Interpretem, certandi vocabulo, deponenti genere vsum, vt tricesimooctauo huius libri capite, & decimoquinto Sapientiae, concertandi: *Et in calore fornacis concertatur*: *Sed concertatur aurificibus & argentariis.* Imò verò, quarto huius libri capite, quo legitur, *Et vsque ad mortem certa pro iustitia,* tres ex antiquis nostris atque emendatis libris, *certare pro iustitia* habent. Nihil igitur mirum, si, *ne certeris*, hoc loco legatur. Latinè haud dubiè dixisset Interpres, quod praesumserunt Latini authores, *ne certaueris, ne certaris*, aut *ne certes*; sed condonandum est ei, qui Latinus non fuerit. Graecè est, περὶ* πράγματος οὗ οὐκ ἔστι σοι *μὴ ἔριζε, de re quae non interest tua, ne contendas.

- o. - o. immolestat 1 MS. conteris o.
Eccle. 38. c. 29 Sap. 15. b. 9. Eccles. 4. d. 33
* δὲ Gq. * χρεία Gq.

251. C. 11. v. 15. & 16. *Sapientia & disciplina & scientia legis apud Deum: dilectio & via bonorum apud ipsum. Error & tenebrae peccatoribus concreata sunt: qui autem exsultant in malis, consenescunt in malo.* Versus istos duos, multa Latina manuscripta legunt, multa tollunt. Inter tractatores, Carensis

Carensis exponit; Rabanus, Lyranus, & Richelius, non agnoscunt. Ex Græcis libris, Vaticanus posteriorem habet· πλανὴ καὶ σκότος, Error & tenebræ &c.; Complutẽsis vtrumque; Basileensis, Argentoratensis, & Venetus, neutrum. Quid igitur, addendi ne sunt versus isti, an tollendi? Græcis libris, an addendi, an auferendi sint, nolim ego decernere: sed, Latinum Interpretem, Græco codice, cui defuerint, vsum fuisse, ac proinde nec transtulisse, aduertisse mihi videor. Nostra enim lectissima manuscripta, & quæcunque vel mediocriter excellunt, quindecim simul numero, minimè legunt: quibus accedunt alia duo, in quorum vno confodiuntur, in altero vacare notantur. his, D. Sirleto teste, vetustissima monasterij Cassinensis exemplaria, & tria Vaticanæ Bibliothecæ, suffragantur. Adstipulantur tredecim Hentenij codices, & quos suprà recensuimus Tractatores. Denique, neque in antiquis libris, neque in Rabano, versus istos haberi, ac proinde nec legendos esse, olim S. Dominici fratres in Francia annotarunt. Ex his igitur, nobis verisimile fit, non esse hos versus ab Interprete additos. D. Iansenius existimat, studio sublatos ab aliquibus esse, quòd posterior patrocinari videretur errori Manichæorum, & aliorum quorundam hæreticorum, asserentium, Deum authorem esse malorum animi æquè vt bonorum. Sed, cur prior sententia, quæ huiusmodi nihil habet, relicta non est? neque enim sic altera alteri cohæret, vt commodè separari nequeant. Rursus, cur posterior, in qua vis omnis ponitur, Græco Vaticanæ bibliothecæ codici sola legitur? fuerint tamen Græcis è libris sublatæ siue hac siue alia quacunque de causa (id quod non facilè reijciendum est) aliud porrò de se Latina exemplaria videntur loqui. Addendum hîc est, ea Latina manuscripta, à quibus leguntur hi versus, postremam partem, ferè, *Qui autem exsultant in malum, consenescunt in mala*, legere. hæc lectio codici Græco Vaticano conformior est: Eis autem, qui exsultant in malitia, consenescunt mala: altera, quæ impressorum ferè librorum est, *Qui autem exsultant in malis, consenescunt in malo*, Græcæ Hispanorum editioni similior: Eis autem, qui exsultant in malis, consenescit malitia.

Malmundariensi antigrapho, huius loci pagina excisa est.

C. II. V. 20. *Et nescit quod tempus prætereat.*] Malè plerisque in libris 252.
excusum est, *quòd*, accentus grauis forma notatum: quandoquidem, non coniunctio, sed adiectiuum nomen sit. quod, ex Græcis euadit clarum· καὶ οὐκ οἶδε τίς καιρὸς παρελεύσεται. Ex quibus etiam conijci fortasse possit, *præteriet* Latinè legendum; futurum scilicet indicatiui, cuiusmodi frequenter veteres vtuntur interpretes, in præsens subiunctiui, quia *quod* coniunctio esse existimata est, mutatum.

h Sub-

Subiungit codex Regius cum Vaticano, ἀυτόν, quod, in Veneto & Germanicis non habetur: ſimiliter, Latinis antigraphis, quibuſdam additur, *Et neſcit q. t. p. illum*; quibuſdam tollitur. Cæterùm, in pleriſque noſtris integrioribus manuſcriptis, Latinè haud legitur, quibus, Vaticanæ Bibliothecæ & Monaſterij Caſſinenſis Latina exemplaria, adſtipulantur. Franci Dominicani prætereundũ eſſe ſignant.

Sequitur multis in libris *Et mors appropinquet* vel *appropinquat*, id quod in Rabano & multis codicibus non haberi, verè Dominicani annotarunt. Octo ex noſtris ſcriptis, eaque emendatiora, haud agnoſcunt. In vetuſtiſſimo exemplari Baſilicæ S. Pauli, & alijs plurimis Monaſterij Caſſinenſis, Sereniſſimus Cardinalis Sirletus non inuenit. In Græcis antigraphis nullis legitur. Quare, illo prætermiſſo, legatur deinceps:

[a] moriatur o *Et relinquat omnia alijs, & [a] morietur*: ſed, pro *relinquat*, ſubſtituatur, quod habent meliores libri, *relinquet*: id quod Græco conforme eſt καὶ καταλείψει αὐτὰ ἑτέροις καὶ ἀποθανεῖται. Porrò, quatuor ex noſtris ſyncerioribus manuſcriptis, Lobienſe, P, L, & mediũ Plantini, omittunt *& morietur*; tantùm *& relinquet omnia* * *aliis* habent. Brugenſe, legit quidem *& morietur*, ſed coloris alterius ac minori coactiorique littera, tum illud, tum aliquot proximè ſequentes voces, ita vt facilè poſtea additum appareat. Ex Leodienſi & Malmundarienſi apographis nihil quoad hanc lectionem colligi poteſt, quòd huic huius loci folium deſit; illi, iam inde à 14° verſu immutata ſint ab adulteratore omnia. Dominicani notarunt, in Rabano & multis, vt non illud *Et mors appropinquet*, ſic nec iſtud *Et moriatur*, haberi. id quod ita etiam in Rabano comperi. habeo quoque vnde ſuſpicer Richelium non legiſſe. Hac igitur de re quid ſentiendum ſit, vtrùm legendum ſit *& morietur*, nec ne, pronunciare non auſim. Illorum enim exemplarium integritas, & Rabani authoritas, minimè vili pendenda eſt: ploroſque verò, qui illud addunt, Latinos codices, tuẽtur Græci. ita, dubius hæreo. Cæterùm, videtur illud, *& morietur*, incommodè ſatis poſitum, poſt *& relinquet omnia* alijs: prius enim homo moritur, quàm omnia aliis relinquat; priùs certè, ſi non tempore, natura. Atque hinc factum exiſtimarim, quòd in Cardinalis Beſſarionis codice negatio ſit addita, *& non morietur*, vt ad animam reſpiciatur. Deinde, ad ſententiam id, *Et morietur*, minimè requiritur: ſatis enim ſignificatur per hoc, *& relinq. omnia aliis*, immò elegantiùs gratiuſque ex eo intelligendum relinquitur. Fortaſſis igitur Interpres noſter, id Græcè non habuit καὶ ἀποθανεῖται: nihil verò aſſeuerare velim. Porrò, huius verſus, de cuius emendatione hactenus ſcripſimus, ſenſum, ex præclariſſimorum Præſulum, Cardinalis Sirleti, & Epiſcopi Ianſenij,

* ſolus o.

nij, enarrationibus, petendum relinquimus: cùm enim hi felicissimè id præstiterint, nos, hoc in libro, parum laboramus, vt locorum, quæ castiganda docuerimus, sensum adferamus. id quod in compluribus aliorum librorum locis conati sumus.

C. 12. v. 4. *Et impiis & peccatoribus reddet vindictam.*] Non *redde* le- 253.
gendum est, sed, quod habent plerique codices, cum expositoribus, *reddet.* manifestè enim ad Deum referendum esse, id quod sequitur docet: *Custodiens eos in diem*, vel, vt multa vetera exemplaria habent, *in die vindictæ.*

C. 13. v. 14. & 15. Quædam ex nostris correctioribus scriptis le- 254.
gunt: *Et subridens interrogabit te. De absconditis tuis* * *immittus* * *animo illius* * si 1 MS.
¨ *&* ' "*conseruabit*' *verba tua.* quædam verò, ex correctioribus itidem: *Et* * in 1 MS.
¨ 2 MS.
subridens interrogabit te de absconditis tuis. Immitis animus illius *"*conserua-* " cōseruauit
bit' *verba tua*. Priorem lectionem, alia nonnulla inferiora manuscri- 1 MS.
* & 13 MS.
pta referunt: posteriorem complura, cum excusorum librorum ple- " considerabit o.
risque, disertè habent. quorum pars maior, *&* coniunctionem præmittit τῷ *conseruabit*, quæ &, apud Lyranum, Carensem, ac Richelium, legitur. Franci Dominicani, Rabani textum secuti, priorem legendi modum approbauerunt: nobis, posterior germanus videtur. Cùm enim hîc, ex vocum *immittis* & *immitis* affinitate, varietas sit: non aliunde certiùs dignosci vera lectio potest, quàm ex Græco fonte, in quo hæc verborum affinitas non occurrit. Legit autem Vaticanæ Bibliothecæ Græcus codex, id quod D. Sirletus testatum facit, ϗ̀ ὡς προσγελῶν ἐξετάσει τὰ κρυπτά σου. ἀνελεημόνως δὲ συντηρήσει λόγους σου· Et quasi arridens exquiret occulta tua. immiti autem animo conseruabit verba tua. id quod, posteriorem statuit, cum lectione, distinctionem. Alia Græca antigrapha, aliter quidem legunt: sed nihil, quod priori suffragetur lectioni, habent. omnia posteriori auxiliantur: cæterùm, eo, quo Vaticanum legit modo, aut simili planè, Interpres vetus legisse videtur. Scribit vnus ex Latinis nostris codicibus: *Immitis animus illius non seruabit verba tua*, id quod ei accedit quod Hispanorum Germanorumque Gręcæ editiones habent ἀνελεήμων ὁ μὴ συντηρῶν λόγους. *Immitis*, seu, *Immisericors est dicta non seruans*: sed proculdubio, vt est mendosissimus, *con* in *non*, error mutauit; nisi aliunde monstrare quis possit, vertisse Interpretem, *Immitis animus illius non seruabit verba*, quod ex nostris codicibus non inuenimus. Quædam exemplaria, posteriorem quam diximus lectionem, ea ratione distinguunt, qua priorem plerique: *De absconditis tuis* " *immi-* " inimicis o
tis' *animus illius conseruabit verba tua*: verùm, in emendatioribus, altera est distinctio, quam Græca scriptura probat.

255. C. 14. v. 10. Prior versus istius pars hunc ad modum Græcè legitur, ὀφθαλμὸς πονηρὸς φθονερὸς ἐπ' ἄρτῳ, Oculus malignus, inuidus in pane. Latini plerique libri, cum Rabano Tractatore, habent: *Oculus malus ad mala, & non satiabitur pane.* Porrò, Cardinalis Sirleti codices aliquot vetusti, & antiquum exemplar Basilicæ S. Pauli in vrbe, scribunt: *Oculus nequam & inuidus non satiabitur pane.* quibus, quod ex Malmundario accepimus antigraphum, conforme est. hæc lectio, vt cōmodior est, ita ad Græca propiùs manifestiusque accedit, sed, ab eo quod nostræ editionis codicibus ferè legitur, longius recedit. & solet, quod etiam aliàs annotauimus, Malmundariense exemplar à nostra editione nonnunquam discrepare. Quare, videri illa possit non esse germana editionis nostræ scriptura, vt neque altera germanam incorruptè seruare. Quid si igitur diuinatione agamus, atque hanc conijciamus veram nostræ versionis lectionem esse: *Oculus malus non satiabitur pane*? Illud enim *ad mala*, eius quod præcedit expositio fuisse videri possit (*oculus malus*, oculus ad mala .s. respiciens) itaque ex glossa in textum relatum. Id autem est *non satiabitur pane*, quod, *inuidus in pane*, quomodo est Græcè. auarus namque oculus, qui non se satiat pane, hoc est, non concedit naturæ quantum satis sit cibi, panem siue cibum sibi inuidet. Nonnulli, quòd animaduerterint imperfectam esse, vt se habet, vulgarem lectionem, *erigendi* vocabulum adiecerunt. hinc vnus codex habet: *Oculus malus ad mala erigitur, & non sati. pa.*; duo, maiori cum mutatione: *Oculos malus ad mala erigit, & non satia. pa.*

256. Altera huius sententię pars Græcè est, καὶ ἐλλιπὴς ἐπὶ τῆς τραπέζης αὐτοῦ,
* Et 2 MS. Et indigus in mensa sua. Latini plerique libri habent: * *Indigens* ⌐ *&*
⌐ 1 MS. *in tristitia erit super mensam suam.* In hac Latinorum codicum scriptura, vidētur Episcopo Iansenio, iunctę interpretationes duæ, ex Græca lectione diuersa profectæ. Nam ἐλλιπὴς, quod exemplaria legunt, *indigentem*; ἐν λύπῃ, quod vicinum est, *in tristitia* significat. hanc coniecturam, Rabanus Latinus Enarrator, & scripta nonnulla Latina, confirmant. Rabanus enim non aliud habet, quàm, *Et indigens erit super mensam suam*. cui accedere possit Bessarionis codex. Malmundariense verò, Lobiense, & medium Plantini scriptum, legunt dumtaxat: *Et in tristitia erit super mensam suam.* quanquam, Lobiensi, & medio Plantini, altera manu sit additum *indigens.* Videtur igitur in vulgari Latinorum lectione superfluere, vel *indigens*, vel *in tristitia*: sed, vtrum superfluat, non facilè dixerim. Quod, cum prioris partis verbo *saturabitur*, iunximus, *pane*, quidam libri, cum Carensi & Richelio expositoribus, ad *indigens* distinguendo referunt: id quod Græca scriptura

ſcriptura non admittit, ſicut nec Latinæ Rabani & Lobienſis antigraphi lectiones.

C. 14. v. 12. *Memor eſto quoniam mors non tardat.*] Librorum, alij *tardat*, alij *tardabit*, legunt. Græcè eſt futuro tempore χρονιεῖ, *tardabit*: ſed Latini multi vetuſti codices, quos Cardinalis, vt editionis vulgatæ teſtes probatiſſimos, ſequitur, *tardat* præſenti tempore ſcribunt, quibus ſanè antiquiſſimi quique atque emendatiſſimi noſtri conſentiunt. 257.

Sequitur: *Et teſtamentum inferorum*ª ⁻ *quia*' *demonſtratum eſt tibi.* Quod ª quoniam
quidam legunt, *Mors & teſtamentum infer.*; ex gloſſemate, textui addi- 1 MS. ⁻ 1 MS.
tum ſuſpicor. Eſt enim teſtamentum inferorum, mors. Pro *quia*, multa exemplaria ſcribunt *quod*; vnum *iam*: ſed vetuſtiora verioraque, *quia* retinent; Brugenſe, Lobienſe, Leodienſe, Malmundarienſe, &c. Græca antigrapha *non* habent· καὶ διαθήκη ᾅδου οὐχ ὑπεδείχθη σοι, Et teſtamentum inferni non oſtenſum eſt tibi.

Subiungitur Latinis in libris, *Teſtamẽtum enim huius*ª ⁻ *mundi*', ⁻ *mor-* ª modi o.
te' *morietur*. Libri nonnulli, τὸ *morte morietur*, huic *mortem operatur*, mu- ⁻ o. ⁻ o.
tant, contra caſtigatiorũ codicum, expoſitorum item, & Græcorum exemplarium, fidem. Mutationi faciliorem fortaſſe locum dedit, quòd lectum fuerit *morte moriatur*, quo modo vnum ex Hunnæi manuſcriptis habet. Porrò, Græca exemplaria, ſententiam hanc, non hoc loco legunt, ſed infrà decimooctauo verſu, continuò poſt illud, *Omnis caro ſicut veſtimentum*, ſeu, quod nos habemus, *ſicut fœ-*
num veteraſcit: ἡ γὰρ διαθήκη ⁻ ἡ ἀπ' αἰῶνος, θανάτῳ ἀποθανῇ, quod eſt, ⁻ Gq.
Teſtamentum enim quod à ſæculo, morte morieris. alij transferunt, morte morietur; potiùs vox exigat, moriatur. Eodem, quo Græci codices, loco, D. Auguſtinus ſententiã hanc habuit, id quod ex 27. cap. libri 16. De ciuitate Dei, & duodecimo ſexti in Iulianum, ampliſſimus Cardinalis Sirletus, qua eſt induſtria, obſeruauit.

C. 15. v. 1. *Qui timet Deum, faciet bona.* Sic Latina manuſcripta, cum impreſſis codicibus, nõ pauca legunt. Porrò, quatuor Pariſienſium, duodecim noſtra, & quatuordecim Hentenij exemplaria, *Qui timet Deum, faciet illud*, habent. Similis eſt in Græcis libris varietas. Baſileenſis anni 1550, & Argentoratenſis anni 1526, ποιήσει ἀγαθόν, *faciet bonum*, ſcribunt; Vaticanus & Aldinus, ποιήσει αὐτό, *faciet illud* (Argentoratenſem, ab Aldino, ex quo, vt exiſtimo, expreſſus eſt, diſcrepare demiror) Complutenſis, & ex eo Regius, ποιήσει αὐτά, *faciet illa.* Cæterùm, hoc perſpicuum eſt, quæ integritate præcellunt Græca antigrapha, poſteriori ſuffragari lectioni, *Qui t. D. faciet illud.* cui etiam 258.

Rabanus eodē legit eiusdem capitis loco.

volunt præstantiora pleraque omnia quæ habemus, Latina vulgatæ editionis scripta; quorum, quæ antiquissima sunt, non hinc caput inchoant, quinimo in medio id legunt, capitis, quod 42[m] numerant. Eidem lectioni tractatores adstipulantur, Rabanus, Lyranus, Carensis, Richelius, quanquam Carensis & alterius meminerit. Illam præterea Dominicani probant, quorum sunt hæc in notationibus verba: Rabanus & antiqui *faciet illud*, subauditur, quod dixi superiùs, & sic adhæret præcedentibus. Sed quia in Ecclesia hîc incipit lectio pro epistola, mutatur verbum, & dicitur, *faciet bona*. sed, propter vsum Ecclesiæ, non est mutandus textus Bibliæ. Hactenus Dominicani, quorum sententiæ haud ægrè subscripserim.

Epistolæ in festo die S. Iohannis Euangelistæ initium est: Qui timet Deum faciet bona.

259. C. 15. v. 9. *Non est speciosa laus in ore peccatoris, quia non est à Domino* [a] *missus, quoniam à Deo profecta est sapientia.*] Mediam versus partem *quia non est à Domino missus*, multa scripta exemplaria, cum Enarratoribus, Rabano, Lyrano, Carensi, & Richelio, legunt. Multi verò impressi codices, atque inter eos Moguntinus anno 1472, & Coloniensis anno 1479. excusus, cum S. Augustini speculo, demunt. his autem, non vniuersa refragantur manuscripta, quinimo lectissima, Parisiensium quatuor, atque octo nostra, cum aliis duobus minùs accuratis, eundem ad modum tollunt; dumtaxat, *Non est speciosa laus in ore peccatoris, quoniam à Deo profecta est sapientia*, scribunt. Græcorum antigraphorum lectio est, οὐχ ὡραῖος αἶνος ἐν στόματι ἁμαρτωλοῦ, ὅτι οὐ παρὰ κυρίου ἀπεστάλη*. vnde non obscurè colligitur, Latinis libris alterum horum superfluere, vel, *Quia non est à Domino missus*, vel *Quoniam à Deo profecta est sapientia*. Videntur enim hæc, duæ posterioris partis interpretationes esse. & quidem, si Græca spectes, vt nunc leguntur, verba, id potiùs redundare censeas, *Quoniam à Deo profecta est sapientia*: est enim illorum interpretatio, Non speciosa laus in ore peccatoris, quia non à Domino missus est, aut missa est. Verùm, si Latina respicias exemplaria, alterum iudices transfodiendum *Quia non est à Domino missus*. hinc Hentenius & Parisienses textu id pepulere, quibus certè emendatiora nostra manuscripta adstipulantur. Verisimile est igitur Interpretem Græcè paulò aliter legisse: Fortassis, negatione demta, habuit ὅτι παρὰ κυρίου ἀπεστάλη, & sapientiam subaudiuit; cuius celebratio & prædicatio, laudis nomine intelligitur.

[a] missa *habēt exemplaria quædam, Card. Sirleto teste.*

In exemplari A notato trāsfixum est.

* αὐτῷ R.

260. C. 15. v. 16. *Si volueris mandata seruare, conseruabunt te.*] Plerique, atque inter eos emendatiores codices, Rabani textu suffragante, *seruare*, scribunt, præpositione addita, *conseruare*. cui, nonnulli subiungunt *&* (*& conseruabunt te*) quod quidem pro *etiam* sumtum nō malè conue-

conuenit, ſed in caſtigatioribus non exſtat. In Malmundarij ſcripto & S. Auguſtini ſpeculo, *conſeruare* prorſus tollitur, hunc in modum: *Si volueris mandata conſeruabunt te.* Græco Vaticanæ Bibliothecæ antigrapho legitur; prout notatum habemus; ἐὰν θέλῃς συντηρῆσαι ἐντολάς. Si volueris conſeruare mandata. Alijs Græcis exemplaribus eſt ἐὰν θέλῃς συντηρήσεις ἐντολάς, Si volueris cõſeruabis mandata. ad quem modum D. Auguſtinus citat, libri De gratia & libero arbitrio, capitibus, ſecundo, decimoquinto, & decimoſexto.

Sequitur: *Et in perpetuum fidem placitam facere.* Complura exemplaria, tum ſcripta tum impreſſa, cum Hugone Carenſi, *fidem placitam ſeruare*, habent: ſed *facere* legendum eſſe, Auguſtini ſpeculum, Rabani textus, & veriora manuſcripta, docent. Pariſienſes quatuor; nos, quatuordecim obſeruauimus. Conſentiũt his Græci libri, quorum lectio eſt· καὶ πίστιν ποιῆσαι εὐδοκίας, Et fidem facere beneplaciti. Rectè igitur Franci Dominicani, & Doctor Hentenius, etiam ipſe S. Dominici, cuius hodie ſolennis agitur dies, frater, *facere*, germanam Interpretis ſcripturam eſſe cenſuerunt. hinc verò perſpicuum euadit, erraſſe eos, qui, aut *fidem placitam ſeruabunt*, aut *fidem placitam facient*, correxerunt. D. Auguſtinus, libri De gratia & libero arbitrio ſecundo capite, non aliud legit, quàm *& fidem bonam placiti.*

Ex proximi verſus initio, obiter id notandum, perperàm nonnul- 261.
lis legi: *Appoſui tibi aquam & ignem*, prima videlicet præteriti perſona: cùm probatiſſimi quique codices, Enarratoribus Græciſque antigraphis conſpirantibus, tertia conſtanter perſona ſcribant: Appoſuit tibi *aquam & ignem*. * ignem & aquam 1 MS. G.

C. 17. v. 26. *Non demoreris in errore impiorum.*] Id quod ſequitur 262.
Ante mortem confitere, duo Hentenij & duo Pariſienſium manuſcripta, tollunt; ex noſtris quoque duo, Malmundarienſe & Plantini medium, ſimiliter auferunt: cætera autem vniuerſa addunt. Rabanus an agnouerit, dubitare poſſit, qui commentarium eius conſideret: continuò namque, ab eo, *Non demoreris in errore impiorum*, tranſit ad id, *A mortuo quaſi nihil, &c.* Porrò Dionyſius, Hugo, & Nicolaus, inferiores tractatores, enarrant manifeſtè. Græci libri his verbis non legunt: habent verò quiddam quod ſententia conueniat, nempe, ὕψιστον, vel, vt eſt in Regio & Aldino, ὑψίστῳ τίς αἰνέσει ἐν ᾅδου; Altiſſimum quis laudabit in inferno? Subiungitur, ἀντὶ ζώντων καὶ διδόντων ἀνθομολόγησιν: id quod nos verſu proximè præcedenti habuimus. *In partes vade ſeculi ſancti, Cum viuis & dantibus confeßionem* ⁻*Deo*'. Multum, hoc ⁻ 2 MS.
loco, Latini codices, à Græcis, diſcrepant.

Di. l. Ge. l.

Sequi-

263. Sequitur in 26. versu: *A mortuo* ᵐ*quasi*' *nihil* ᵃ*perit*' ᵃ*confessio*'. *Confessionis* vocabulum, complura exemplaria, expositoribus Carensi & Richelio conformiter, addunt. Addunt & Græci codices· ἀπὸ νεκροῦ ὡς μὴ ὄντος, ἀπόλλυται ἐξομολόγησις, A mortuo tanquam non existente perit confessio. Addit denique S. Augustinus, qui frequenter hunc locum his verbis citat: A mortuo ᵃquasi' qui non sit perit cõfessio. Cæterùm, tria Parisiensium Latina antigrapha, nouem Hentenij, & vndecim nostra, *confessio* omittunt: tantùm, *A mortuo* legunt, *quasi nihil perit*. & ex nostris quidem, quod verè dicere possumus, antiquitate atque integritate spectatiora. His Rabanus adstipulari videtur: nam & si textus, quem ex Colinæi editione habemus, adijciat; aliud commentarius docere videtur. subaudit enim imperfectæ sententiæ; quantum intelligo; humanæ gloriæ pompam: morari in errore impiorum certa est perditio hominum: quia post finem præsentis vitæ in nihilum deputabitur omnis pompa humanæ gloriæ. Franci Dominicani, & Rabani simul & antiquorum codicum fide, eam de qua agimus *confessionis* vocem sustulerunt. id enim in suis ad calcem notationibus testatum reliquerunt, verbis his: *Quasi nihil perit* intelligi debet *confessio*, sed non est de textu, quia Rabanus & antiqui non habent: & subauditur ex verbo præcedenti, *Ante mortem confitere*, vel sequenti, *Confiteberis viuens*. Hæc Dominicani, quorum est sententia, non quidem legendum, sed subaudiendum esse, *confessio*. Subaudit id etiam Lyranus: *A mortuo quasi nihil perit*, scilicet, *confessio*, inquit.

ᵐ o.
ᵃ perijt 1 *MS.*
ᵃ confiteri 2 *MS.*
ᵃ tanquam
ᵃ velut.
In Psal. 113. *rursum in Ps.* 138. *& aliis in locis.*
Di.l. G. o.l.

264. C. 18. v. 14. *Misereatur excipiens doctrinam miserationis, & qui* ᵃ*festinant*' *in iudiciis* ᵃ*eius*'.] Græcè versus iste longè aliter legitur· τοὺς ἐκδεχομένους παιδείαν ἐλεεῖ, καὶ τοὺς κατασπεύδοντας ἐπὶ τὰ κρίματα αὐτοῦ, quod est, excipientes disciplinam miseratur (Deus) & festinantes ad iudicia sua. Videri itaque possit Latinè scribendum, vel, *Miseratur excipientes doctrinam miserationis, & qui festinant in iudiciis eius*, vel *miseretur excipientis doct. mis., & qui festinat in iudic. eius*. Priori modo suffragantur tria manuscripta Latina, cum impressis tribus, quæ *miserator*; atque alia tria, quæ *miseratur*, habent. Pro posteriori facit *miseretur*, quod in exemplaribus quatuor, & *festinat*, quod in multis bonis codicibus, inuenimus. Immò verò in Isidori Clarij Bibliis, absque mutati textus nota, ad eum planè modum reperimus: Miseretur excipientis doctrinam miserationis, & qui festinat in iudiciis ᵃeius'. Quinetiam Rabani textus, & quædam D. Iansenij scripta, eo ipso legunt modo. Cæterùm, an ita Rabanus legerit, meritò ambigat, qui commentarium eius consuluerit. Hortatur, ait, eos, qui doctrinam Euangelicam, in qua gratia prædicatur, accipiunt, vt ipsi misericordiam proximis

ᵃ festinat 19. *MS. R.*
ᵃ suis 2 *MS.*
ᵃ tuis o.
ᵃ suis *Rabani textus.*

ximis ſuis impendant, & feſtinent iudicij diem miſericordiæ operi-
bus præuenire. ea quæ ei potiùs conueniunt lectioni quam ab initio
produximus, *Miſereatur excipiens do. mi.*, ⁻ *& qui feſtinant*, vel *feſtinat*, ⁻ *Richelius.*
in iud. eius: quam, vtpote vulgarem, etiam inferiores, Lyranus, Caren-
ſis, & Richelius, exponunt.

C. 21. v. 5. *Obiurgatio & iniuriæ* ᵃ*annullabunt*ᵃ *ſubſtantiam*. Hunc ad 265. ᵃadnihilabunt *MSq.*
modum habent noſtra pleraque vulgatæ editionis exemplaria, cum
expoſitoribus, Lyrano, Carenſi, & Richelio. Cæterùm, Malmunda-
rienſe, Lobienſe, & Plantini medium, legunt: *Cataplectatio & iniu-*
riæ ᵃ *adnullabunt*ᵃ *ſubſtantiam*; pro *obiurgatio*, *cataplectatio* habent, Raba- ᵃadnihilabunt *Pl. m.*
no ſimiliter. In alia editione, inquit Rabanus, legitur *Obiurgatio & in-*
iuriæ adnullabunt ſubſtantiam. Interlinearis gloſſæ author: Alia, dicit,
tranſlatio, *cataplectatio*, id eſt, conuitium. Sed alij ex codicibus noſtris
vtrumque ſcribunt; quatuor, hac ratione: ⁻ ᵃ Cataplectatio ᵃ & iniuriæ ⁻ 1 *MS.* ᵃ Complectatio o.
obiurgatio annul. ſubſt.. duo meliùs iſta *Cataplectatio*, *obiurgatio*, &
iniuriæ, *ann. ſubſt.* Vtrumque verò iungendum non eſſe, ſatis eſt ma-
nifeſtum: ſed vtrum germanum noſtræ verſionis eſſe cenſendum ſit,
mihi obſcurius eſt. Adferam quæ Dominicani annotarunt, tametſi
non abſque erroribus ſcripta eſſe exiſtimem. Rabanus, aiunt, & an-
tiqui, *Cataplectatio & iniuriæ obiurgatio annullabunt ſubſtantiam*: & dicit
Rabanus, quòd *cataplectatio* interpretatur conuitium, ſicut eſt inter
lineas librorum gloſſatorum: ſed, propter negligentiam legentium,
expoſitio pro littera remanſit in textu. hæc illi, vt in noſtro ea ſunt
codice. Verùm, non iungit vtrumque Rabanus, *Cataplectatio & ob-*
iurgatio, quod luce meridiana clarius eſt: nec iungunt vtrumque an-
quiores noſtri libri; vt neque illorum textus, qui, ſupra *obiurgatio*, vel
cataplectatio notat. Adhæc, pro *cataplectatio*, in nullis exemplaribus
conuitium legi: quanquam facilè crediderim, Rabanum ita eſſe inter-
pretatum, & malè, in Pariſienſi editione, iunctum eſſe, *id eſt conui-*
tium, ſuperioris verſus commẽtario. Videntur itaque id Dominicani
ſignificare voluiſſe, Rabanum & antiquos codices *cataplectatio* legere;
fuiſſe autem, inter lineas, expoſitionis gratia, *obiurgatio* ſcriptum, at-
que ita tandem pro *cataplectatio* ſubſtitutum. Inter Lobienſis codicis 266.
lineas eſt, vel *obiurgatio*. Porrò rectè expoſitum fuit *cataplectatio*, ſiue * victus o.
noſtræ ſiue alterius ſit editionis, *obiurgatio*: id enim vox, à qua forma- ⁻ o. ᵃ nimiè *MS.*
tum fuit, καταπληγμός, quæ eſt Græcè, ſignificat, tametſi malint qui- *antiquiora.*
dam concertationem reddere. ᵃ minimè o. ᵃ locuplex. ᵃmultiplex o

Sequitur *Et domus* * *quæ* ⁻ *nimis*ᵃ ᵃ *locuples*ᵃ *eſt*, *annullabitur* ⁻ *ſuperbia*ᵃ*, ᵃſuperbi *Quentel.*
ſic ſubſtantia ᵃ *ſuperbi*ᵃ *eradicabitur*. Græcè, horum loco non aliud eſt, ⁻ o. * ſua o. ᵃſuperbiæ o.
i quàm,

quàm, οὕτως οἶκος [a] ὑπερηφάνου' ἐρημωθήσεται, Sic domus [a] ſuperbi' deſolabitur. Quare, D. Ianſenio probabile eſt, duas partes, quæ ſunt in illa Latinorum codicum lectione, ex verſionibus diuerſis connexas. id quod & nobis, non ex Græcis tantùm libris, fit veriſimile. Rabani textus ordine inuerſo legit: *Sic ſubſtantia ſuperbiæ eradicabitur, & domus quæ nimis locuples eſt adnullabitur ſuperbia.* quo etiam ordine legendum, in codice A littera inſignito, notatum eſt. Rabani commentarius, hoc tantùm explicare videtur, *Et domus quæ nimiè locuples eſt, annullabitur ſuperbia.* Iuxta hiſtoriam, habet, facilis eſt ſenſus, quia, vbi contentiones & iniuriæ excreſcunt, ibi minuetur & decreſcet ſubſtantia, & tota domus poſſeſſio adnullata deficiet, diſcordantium ſuperbia. Inter ſuperbos enim ſemper iurgia ſunt; vbi autem præualet hominum diſſenſio, ibi continuò ſequetur rerum ſuarum defectio. Malmundarij liber id ſolum habet: *Sic ſubſtantia ſuperbiæ eradicabitur.* Altera quidem pars in margine annotata eſt, ſed alio charactere, atque ita, vt illi parti ſubijcienda ſignetur, quæ textum occupat. Ex his veriſimile nobis fit, alterum dumtaxat ab Interprete ſcriptum, vel, *Et domus quæ nimiè locuples eſt annullabitur ſuperbia*; vel, *Sic ſubſtantia ſuperbiæ eradicabitur.* Vtra verò eius ſit tranſlatio, difficulter dixerim. Illa tamen, *& domus quæ &c.*, eo potiùs eius eſſe videtur, quòd pleriſque in libris priorem occupet locum, quodque Græcam vocem ἐρημοῦν annullare reddat, alteri verſus parti *Obiurg. & in. annullabunt ſubſtantiam*, conformiter. nam & ibi eſt ἐρημώσουσι.

[a] ὑπερηφάνων R.
[a] ſuperborum R.

267. C. 22. v. 9. *Cum dormiente loquitur qui [a] enarrat' ſtulto ſapientiam, & in fine narrationis [b] dicit': Quis eſt hic?*] Tria Pariſienſium exemplaria Di. o. l. Ge. o., Tria noſtra Brug. Leod. O, ſexque Hentenij, legunt tantummodo hoc: *Qui enumerat ſtulto, & in fine dicit, quis eſt hic?* Græci codices habent [c] διηγεῖται' νυστάζοντι ὁ διηγούμενος μωρῷ, καὶ ἐπὶ συντελείᾳ ἐρεῖ, τί ἐστιν; Narrat dormitanti qui narrat ſtulto, & in fine [d] dicet', Quid eſt? Prior itaque lectio, prima ſui parte, Græco conformis eſt: addit enim, quod additur Græcè, *Cum dormiente loquitur.* Poſterior verò, in cæteris ſimilior: omittit enim, quæ omittuntur Græcè, *ſapientiam & narrationis*, ea quæ eiuſmodi ſunt, vt ex commentario in textum irrepſiſſe videri poſſint. In pleriſque Latinis libris eſt prior legendi modus; in quibuſdam integritate præſtantibus, poſterior. priorem ſecuti ſunt, Lyranus, Carenſis, & Richelius: poſteriorem, his longè antiquior, Rabanus. hæc, poſterior inquam, ſi vera eſt ſcriptura; id quod Græcè eſt *Cum dormiente loquitur*, aut ſimile aliquid, videtur ex ſuperiori verſu ſubaudiendum, aut, hic verſus, ſuperiori coniungendus. habet ſuperior verſus, octauus numero, hunc in modum: *Qui enarrat*

[a] narrat 4 MS.
[a] enumerat 2 MS.
[b] dicet 5 MS.
[c] διηγούμενος Gq.
[d] dicit *fuerit, mutato accẽtu,* ἐρεῖ.

enarrat verbum non audienti', quaſi qui excitat dormientem de graui ſomno*; *attendenti
cuius prior pars, Græcè non legitur, niſi fortè his verbis, quæ iam 7 MS. Rab.
antè protulimus, eo quo, in Græcis codicibus ſunt, loco, διηγούμενος νυστάζοντι. Videri certè Interpres poſſit, verba iſta, quæ ab alio tranſlata ſint *Cum dormiente loquitur*, ipſe vertiſſe *Qui narrat verbum non attendenti*, vel, *non audienti* (per νυστάζοντα namque ſeu dormitantem, haud malè *non attendens* intelligatur) atque eo ea loco habuiſſe, quo nos id legimus *Qui narrat ver. n. a.* hoc eſt, ante *ἐξεγείρων καθεύδοντα' ἐκ βαθέος ὕπνου *Excitans dormientem' è graui ſomno. id quod Græci hodie codices ſeptimo ſubiungunt verſui, ordine, neſcio an aptiſſimo: συγκολλῶν ὄστρακον ὁ διδάσκων μωρόν, ἐξεγείρων, vel, καὶ ἐξεγείρει καθ. ἐκ βα. ὕπ. ſequitur διηγούμενος, vel, διηγεῖται νυστάζοντι ὁ διηγούμενος, & cætera vt ſuperiùs citata ſunt. Non mirum itaque fuerit, nihil aliud nono verſu dediſſe Interpretem, quàm *Qui enumerat ſtulto, & in fine dicit, Quis eſt hic?* qui nihil præterea habuerit.

*καὶ ἐξεγείρει καθεύδοντας R.
*& excitat dormientes R.

C. 22. V. 10. **Suprà' mortuum plora,* defecit' enim lux *eius': & *ſuprà' fatuum plora, *deficit' enim ſenſu.*] Emendatiores codices legunt, non, vna verſus parte *defecit*, altera *deficit*; ſed, aut vtraque *deficit*, aut vtraque *defecit*. Exemplaria, Brugenſe, Leodienſe, Lobienſe, O, & P, quæ ſunt inter noſtra præcipua, vtrobique, cum Auguſtini Speculo & Rabani textu, *deficit* habent. Græca verò antigrapha *defecit*, ſcribunt. ἐξέλιπε γὰρ φῶς. ἐξέλιπε γὰρ *σύνεσις. 268.

*Super 4 MS.
*deficit Veneta Biblia.
*ei Auguſtini Speculum.
*ſuper 7 MS.
*defecit Venet.
*σύνεσιν Gq.

Altera hoc loco varietas eſt, quòd quidam codices *ſenſu*, quidam *ſenſus*, quidam *ſenſus eius* habeant. *Senſu* habent manuſcripta Brugenſe & P; *ſenſus* Leodienſe & H; *ſenſus* eius'*, cum Rabani textu, Lobienſe & O. Græcæ editiones Aldi & Germanorum ſcribunt σύνεσιν, id quod, κατὰ ſubaudito, primæ adſtipulatur lectioni; Hiſpanorum σύνεσις, quod ſecundæ conſonat. Tertiæ non eſt quæ conſentiat Græca lectio: Græcis enim, vt priori verſus parte non eſt pronomen *eius*, ita nec poſteriori. Hentenius & Pariſienſes tertiam lectionem primæ commutarunt: ego quoq. etiam ſecundæ primam, quòd in pluribus ſit bonis libris, libenter prætulerim. 269.

*ei Auguſtini Specul.

C. 22. V. 19. **Loramentum' ligneum colligatum fundamento ædificij non *diſſoluetur'.*] Rectè confodit Hentenius aduerbium, quod multis libris additum eſt, *ſicut: Sicut loramentum* nam legendum non eſſe, etſi ſubaudiendum ſit, caſtigatiſſimi codices, exemplaribus Græcis conſpirantibus, docent. Porrò, *loramentum ligneum*, id eſt, *iugamentum ligneum* ſeu colligatio lignorum. Græcè eſt *ἱμάντωσις' ξυλίνη. Ei quod ſequitur, quidam correctiorum librorum addunt *in* præpoſitionem, 270.

*ornamentum O.
*leuamentum O.
*diſſoluitur 8 MS.
*ἱμάντωσις

Colligatum in fundamento ædificij; quidam, quibus magis fido, demunt. Sensus idem esse possit, siue adiecta, siue subtracta fuerit, *Colligatum in fundamento æd.*, supra fundamentum æd. *Colligatum fundamento æd.*, iunctum fundamento, vt basi, cui superstructum innitatur. Græcè est ἐνδεδεμένη εἰς οἰκοδομὴν, ἐν συσσεισμῷ οὐ διαλυθήσεται, Illigatū in ædificium, in concussione non dissoluetur. Altera comparationis pars *Sic & cor confirmatum in cogitatione consilij*, totidem verbis Græcè legitur, οὕτως καρδία ἐστηριγμένη ἐπὶ διανοήματος βουλῆς. Porrò sequitur Græcè, ἐν ⁻παντὶ'
⁻ Gq. καιρῷ φόβῳ οὐ δειλιάσει, In ⁻omni' tempore metu non formidabit. id quod nos proximo versu, duabus vocibus interiectis, hunc ad mo-
* V. 20. ͑cogitatio 2 MS ⁻ o. ͑͑ motu o. dum legimus: * ͑*Cogitatus'* ⁻*sensati' in omni tempore vel* ͑͑*metu' non deprauabitur*. Quidam libri *vel* coniunctionem, Græco conformiter, omittunt: verùm eam in lectissimis quibusque exemplaribus reperi, quam Glossematici, Lyranus & Carensis, non malè pro *etiam* exposuerunt. Duas illas, quas Latini interijciunt, voces, Græci deinceps
͑ διανοίας Gq. legunt, hoc modo atq. hac sententia, καρδία ἡδρασμένη ἐπὶ ͑διανοίᾳ' συνέ-
⁻ Gq. ͑͑ parietis politi Gq. σεως, ὡς κόσμος ψαμμωτὸς ⁻ἐπὶ' τοίχου ξυστοῦ, Cor firmatum in cogitatu sensato, sicut ornatus arenosus ͑͑in pariete polito'. sic enim distinguunt Græci codices emendatiores. Quidam sic interpungunt, vt posteriorem partem ad sequentia referant, quod fit Latinis in libris. Porrò, quidam Latinorum librorum, cum Nicolao Lyrano, posteriorem illam partem, è Græco ad verbum translatum, scribunt, continuò post *deprauabitur*, ita vt vicesimum primum versum inchoet, hunc in modum: *Sicut ornatus arenosus in pariete lympido, & sicut paleæ in excelsis & cæmenta siue impensa &c.* quidam, cum Carensi & Richelio, vicesimosecundo versui subiungunt, hoc pacto: *Sicut orn. ar. in par. lympido, sic & cor trepidum*. quidam, omnino non legunt. Sunt verò ij qui omnino non legunt, inter nostros & Parisiensium codices, integerrimi. Brug. Leod. O. P. Pl. M. Di. o. l. Ge. o. l. Mirum autem videri non debet, verba ista, quæ Græcis exemplaribus constanter adduntur, emendatissimis codicibus haud legi: Interpres enim, quod fit verisimile, non hæc ex Græco reddidit: sed, quod verterunt alij *Sicut ornatus arenosus in pariete lympido*; ipse transtulit, sensum quem intellexit, potiùs quàm verba secutus, *Sicut cæmenta siue impensa*. Id, quia non intellexerunt quidam, libris nostris deesse existimarunt, quod Græcè legitur ὡς κόσμος ψαμμωτὸς ἐπὶ τοίχου ξυστοῦ. Itaque addiderunt, quod verba illa Græca sonant, *Sicut or. ar. in par. lympido*. Cæterùm, Doctor Hentenius, cùm Parisiensium, tum suis, haud dubiè, nixus veteribus exemplaribus, ex textu id in marginem, superfluum iudicans, expulit. Parisienses, nec margine quidem dignati sunt. Horum igitur verosimillima sententia, omittendum id est vicesimo primo versu,

versu, nec addendum vicesimo tertio. Incipit ergo 21. versus: *Sicut paleæ in* [a] *excelsis*, *& cæmenta siue impensa*. Clarius & Parisienses *paleæ* mutarunt in *pali*, & Parisienses quidem ex antiquis codicibus, Dionysij lato, Germani oblongo & lato. Inter nostra manuscripta, Plantini medium hoc modo legit: Lobiense legisse videtur. Cui legendi modo Græca suffragantur· χάρακες ἐπὶ μετεώρου· χάρακες, palos, non paleas significat. cannas vertit quidam. *Et cæmenta siue impensa*. constructio arenacea. perperàm legunt, vnus codex *cæmenta impensa*; alter *cæmenta immensa*. Obseruandum etiam hîc est, Interpretem, alio id loco, aut legisse, aut posuisse, ὡς κόσμος ψάμμωτος, quàm Græci codices habeant.

[a] excelso MS. G.

Sequitur: *Posita contra faciem venti non permanebunt*. Scriptoris negligẽtia omissum est in Leodiẽsi scripto *venti* nomen. Subiungitur in duobus codicibus, Hunnæi vno, Plantini altero, *Et* [b] *cor* [c] *confirmatum in cogitationibus sensus non turbabitur*: id quod non est huius loci. altera est eius quod præcessit versio. Mirum in modum locus iste aliarum versionum admistione corruptus est. Illo itaque prætermisso, legatur: * *Sic* [d] *& cor* [e] *timidum* [f] *in cogitatione stulti contra impetum timoris non resistet*, vel, quod est in emendatis quibusdam codicibus, *resistit*. Addunt hîc codices illi duo Hunnæi & Plantini, cum aliis aliquot, *in omni tempore*. id quod omiserant, ex ea quam superius adiecerant, versione.

[b] A. [c] Pl. ang.

* V. 22. [e] timidi O.

271. Subsequitur continuò Græcis in libris: *Pungens oculum &c.* In Latinis autem versus vnus interponitur, qui hunc habet ad modum *: [g] *Sicut* [h] *cor* [i] *trepidum* [j] *in cogitatione fatui, omni tempore non metuet: sic & qui in præceptis Dei permanet semper*. his præponunt exemplaria quædam, quod antè notauimus, erratica illa verba *Sicut ornatus arenosus in pariete lympido*. Atque hoc primùm loco, quo, & à Rabano leguntur, & minùs versionem nostram turbant, existimarim fuisse addita; postea verò in alterum, quem diximus, locum translata, quòd ibi in Græcis scribantur libris. Atqui, emendatioribus, quos habemus, Græcorum libris, conformiùs, illi iuncta fuissent *cogitatus sensati: Cogitatus sensati, sicut or. aren. in par. lympido*. Porrò, vt ex altera translatione nostræ ea adiecta sunt: ita & quæ sequuntur vicesimo tertio versu, quo primùm editioni nostræ adscripta fuisse arbitror, ex altera videntur versione sumta. Illud enim in primis, *Sic & cor trepidum in cogitatione fatui*, idem vnum cum eo est, quod nobis præcessit: *Sic & cor timidum in cogitatione stulti*. Doleo, Malmundariensi codici, qui nos, vix dubito, plurimum hoc in loco iuuisset, huius & aliquot sequentium capitum quaternionem deesse. Cæterùm, in sericato Atre-

* V. 23. [g] Sic & MS. pleraque, R. [h] Sic I MS. [i] tepidum O.

batensis Collegij libro, id inuenio non legi, quod adiectitium esse arbitror, *Sic & cor trepidum in cogitatione fatui*. Probabile est, id, simul cum eo *Sicut orna. aren. in par. lym.*, vt ei responderet, adiectum fuisse.

‑ 1 MS. meminit Caresis.

Quod subnectitur *Omni tempore ‑ non' metuet*, id est quod antecessit: *In omni tempore vel metu non deprauabitur*; sed hoc quidem, ex ea videtur Græca lectione translatum, quæ in Hispanicis Biblijs est, ἐν παντὶ καιρῷ φόβῳ οὐ δειλιάσει; illud autem ex ea quæ in Germanicis, ἐν καιρῷ οὐ δειλιάσει. Quod postremò additur: *Sic & " qui" in præceptis Dei permanet semper*, quid aliud est, quàm illius expositio, *Sic & cor confirmatum in cogitatione consilij*, vel huius *Cor firmatum in cogitatu sensato*? Itaque videntur hæc meritò iugulari & præteriri posse, vt pote præcedentium, ex translationibus aliis aut explicationibus, repetitiones, quæ nec aptè quidem cohæreant. Istud enim *omni tempore non metuet*, si ei iunxeris quod præcedit, sententiam habebis, illi quod proximè antecedit, quodque solidæ est lectionis, planè contrarium; aut, si, quod nonnulli codices, negationem demseris, omnino eandem. Ei verò quod sequitur, non commodè hæret, propter τὸ *Sic &*, quod quidam legunt *Sed &*. poterit tamē qualiter qualiter iungi, si *&* omiseris, quod nonnulli codices prætermittunt, *Sic*, vel, *Sed qui in præcept. &c*. Sunt verò exemplaria nonnulla, quæ interpungendo referendum eò notent, tametsi *sic &* legant; clarissimè, Bessarionis, Brugense, F. Sericatus Atrebatensis Collegij liber, qui omittit id *Sic & cor trepidum in cogitatione fatui*, habet quod sequitur: *Et in omni tempore non metuet, qui in præceptis Dei permanet semper.* hunc librū liceat sequi, si non, omnia prætermittenda videantur. Rabanus legit, *Sed qui in præceptis Dei permanet semper, pungens oculum &c.* illud, sequentibus copulat, vt & post eum scripta quædam: præcedentia autem sibi mutuò, cui hac in parte Lyra, Caro, & Richel consentiunt, nectit.

" si 1 MS.
" si non 1 MS.

272. C. 24. v. 40. & 41. *Ego sapientia effudi flumina. ego quasi trames aquæ " immensæ' de fluuio. ego quasi ‑ fluuius' Dorix.* Horum, quæ Latinis libris leguntur, loco, Græci hoc solum habent " ἐγὼ' ‑ ἡ σοφία' ὡς διῶρυξ ἀπὸ ποταμοῦ " Ego' ‑ sapientia' quasi Dioryx de fluuio. Cuius sententiæ, videntur, in illa Latinorum codicum lectione, duæ interpretationes connexæ. vna, *Ego quasi trames aquæ immensæ de fluuio.* non enim scribendum est, quod quidam *in mense*; nec, quod alij, *de fluo*. *Dioryx* appellatiuum Græcis nomen est, quod fossam, alueum, & riuum denotat: vnde, *trames aquæ* hîc redditum est. Altera interpretatio: *Ego quasi fluuius Doryx*, vel quomodo legendum fortassis est, *Dioryx*. In hac, *Dioryx* pro proprio nomine acceptum est, ideoque vox Græca relicta. perperàm enim *vorax* habent quidam, vnus Parisiensium & duo

" in mensæ MS. antiqua.
" vniuersæ o.
‑ 1 MS.
" κἀγὼ Gq.
‑ Gq.
" Et ego Gq.

duo nostri codices Ge. l. Pl. m. E. Lobiense exemplar *Dorax* scribit: hinc verisimile est factum *vorax*. Coniecisse videntur quidam, legendum *ego quasi dioryx à fluuio*: verùm probabile est, eum qui proprium nomen esse *Dioryx* intellexit, vertisse, vt habent libri, *Ego quasi fluuius doryx* vel *Dioryx*: Itaque duæ hîc iunctæ sunt eiusdem Græcæ sententiæ translationes, quas, non est vero simile ab eodem nostro interprete simul profectas; sed alteram ex alterius versione additam. Existimarim autem prioris, quæ melior est, potiùs quàm posterioris, Interpretem nostrum authorem esse: nam, 43 versu proximo, vocem διῶρυξ *tramitem* reddit, vt hoc loco est reddita: *Et ecce factus est mihi trames abundans*, quod est Græcè, καὶ ἰδοὺ ἐγένετό μοι ἡ διῶρυξ εἰς ποταμὸν, Et ecce facta est mihi Dioryx, siue fossa, in fluuium. Notandum hîc obiter duximus, sententias aliquot, quas, in huius capitis margine, signauimus Græcè non legi, vix dubium, quin Græca Interpretis exemplaria habuerint. Ex quarum numero eáne censenda sit, quæ quadragesimo versu scribitur, *Ego sapientia effudi flumina*, alijs iudicandum relinquimus.

C. 27. v. 7. *Sicut rusticatio de* ᵃ*ligno*ᵃ *ostendit* ᵃ*fructum*ᵃ ᵃ*illius*ᵃ; *sic verbum* 273.
ex cogitatu cordis hominis.] Prius similitudinis membrum legunt Gręci libri hunc in modum: *Sicut rusticationem de ligno ostendit fructus illius*. γεώργιον ᵃξύλου ἐκφαίνει ὁ καρπὸς αὐτοῦ. quod clariùs vertit quidam: Cultum arboris indicat fructus eius. Nostram lectionem Carensis καθ' ὑπαλλαγὴν intelligit.

ᵃ lignis o. ᵃ fructus 1 MS. ᵃ illis o. ᵃ ξύλον Gq.

In altero membro, Latinorum exemplarium alia *cordis* habent, alia *cor*. Græcè est, οὕτως ᵃλόγος ἐνθυμήματος ᵃκαρδίας ἀνθρώπου. καρδίας, & secundi casus esse potest, & quarti; sed huius quidem, plurali; illius autem, singulari numero. Secundo casu intellexisse Interpretem, veriores codices, adstipulantibus Nicolao Lyrano & Dionysio Richelio, credi volunt: quanquam dilucidior esset, quem Carensis explicat, quartus casus. Leodiense manuscriptum habuisse videtur: *Sic verbum excogitatus cordis hominis*. id quod, vt Interprete non indignum est, ita, Græcis verbis cōformius. possit certè in scriptis haud paucis, vt est multorum arcta scriptura, verbo vnico *excogitatu* legi, quomodo in Moguntina & Coloniensi* editionibus, excusum est. Rabani textus legit: *Sic verbum excogitatum hominis cor*, nescio, an syncerè, æquè, vt clarè.

ᵃ λογισμὸς R. ᵃ ἐν καρδίᾳ R. *Ita animum hominis meditatus sermo declarat.*

* *Anni 1479.*

C. 31. v. 10. *Quis probatus est in illo, & perfectus* ᵃ*est*ᵃ, *& erit illi gloria* 274.
æterna.] Quod multi codices legunt, *Qui probatus est*, meritò correxit Hentenius, *Quis probatus est*. sic enim scribunt complura venerandæ integritatis atque antiquitatis exemplâria, cum Augustini speculo,

ᵃ Rab.

Rabani textu,& Græcis libris· τίς ἐδοκιμάσθη ἐν αὐτῷ; Ei quod ſequitur, *Et perfectus eſt*, codices haud pauci *inuentus* addunt: *Et perfectus inuentus eſt.* Id quod Hentenius eiſdem de cauſis, textu rectè pepulit. Septem noſtra ſpectatiſſimæ fidei Latina ſcripta, cum Auguſtini ſpeculo & textu Rabani, omittunt. Græca exemplaria id tantùm habent· καὶ ἐτελειώθη, quod eſt, vt Latinè habemus, *& perfectus eſt.* Porrò, vt Græcis verbum eſt, non nomen, ἐτελειώθη; ſic & Latinis, *perfectus eſt.* id autem per nomen commodè exponatur, *perfectus inuentus eſt.* Poſtremæ parti, *Et erit illi gloria æterna*, manuſcripta lectiſſima, Brugenſe, Leodienſe, & P, cum aliis quatuor vulgaribus, & primis Chalcographorum editionibus Moguntina & Colonienſi, *in* præpoſitionem adijciunt, hoc pacto: *Et erit illi in gloria æterna.* id quod, Malmundarij exemplar, cum aliis duobus ætate inferioribus, legit: *Et erit illi in gloriam æternam.* Græca Aldi & Germanorum Biblia habent, καὶ ἔστω εἰς καύχησιν. Et ſit in gloriam, ſeu gloriationem; Hiſpanorum, καὶ ἔσται εἰς καύχημα, Et erit in glo.; Vaticanæ bibliothecæ, καὶ ἔσται αὐτῷ εἰς καύχ. Et erit illi in glo. Græci itaque libri, etſi variè nonnihil ſcribant, concorditer tamẽ *in* prępoſitionẽ legunt, quam proinde & Latinis libris, qui careant, adſcribendã arbitror, ſiue ſubſequente ſexto caſu *gloria æterna*, ſiue, qui ſaltem intelligendus videtur, quarto, *gloriam æternam.*

275. C. 31. v. 15. *Ideò ab omni facie ſua lachrymabitur.*] Pronomen *ſua*, quod ferè addunt Latini codices, Græci haud legunt, διὰ τοῦτο ἀπὸ παντὸς προσώπου δακρύει. Ideò ab omni facie lachrymatur. Vnum ex noſtris Latinis ſcriptis, P littera notatum, in ſolo margine habet; alterum Atrebatenſis Collegij ſericatum, omnino non habet. Hugo Cardinalis ſemel atque iterum non legit, vnumque adfert ſenſum qui ne patitur quidem: *Ab omni facie*, id eſt, coram omnibus, *lachrymabitur* in die iudicij. D. Ianſenius, lectum, vero ſenſui obeſſe pronunciat, niſi cum *tua*, quod vno in libro reperit, commutetur.

Quod ſubſequitur *cùm viderit*, Latina pleraque exemplaria, cum enarratoribus, Rabano, Lyrano, Carenſi, & Richelio, his verbis iungunt, *Ideò ab omni facie ſua lachrymabitur.* Quædam verò hinc ſeparant, ſed ita dubiè, vt neſcias, an ad ſequentia referri velint. Porrò, mediũ Plantini manuſcriptũ & Malmundarienſe, clariſſimè ſequentibus annectunt, proximam capitali littera hinc exordientes ſententiam: *Cùm viderit ne extendas manũ tuam prior*, quæ diſtinctio Græcorũ eſt codicum, præclariſſimo enarratori Cornelio Ianſenio probata.

276. C. 32. v. 4. & 5. *Loquere maior natu, decet enim te primum verbum diligenti ſcientiam.*] Quidam ex Græco corrigendum exiſtimauit: *Loquere*

quere maiori natu: ſic enim habet Græca Complutenſis editio, λάλησον πρεσβυτέρῳ. Atqui, alij Græci codices, ſcribunt, λάλησον πρεσβύτερε, *Loquere maior natu*, quo modo Interpretem legiſſe ac vertiſſe, Latini codices & tractatores, vnanimiter teſtantur. vnum, gloſſæ ordinariæ adiunctum textum, vidi *maiori* ſcribere; ſed reclamantibus, interlineari gloſſa, & Lyrani commentario. ordinaria enim gloſſa nihil hac de re habet. Longè ad hæc melius loco conuenit *maior* quàm *maiori*: hîc enim Siracides ſeniores inſtruit; vt paulò pòſt iuniores; quo modo in conuiuio ſe gerere debeant. *Loquere*, ait, *maior natu, decet enim te.* addidit Interpres, explicandæ ſententiæ gratia, *primum verbum*. Sequitur, *diligenti ſcientiam*. Multi codices, cum Lyrano, Carenſi, & Richelio, gignendi caſu, legunt, *diligentis ſcientiam*: verùm, integerrimi quique, cum Rabani textu, *diligenti* ſcribunt, id quod Dominicani propterea in textum ſe recepiſſe indicarunt. Eſt autem *diligenti* nomen non participium, id quod, ex Græco, luce meridiana clarius eſt. Hiſpanorum Græca Biblia habent, ἐν ἀκριβείᾳ τῆς ἐπιστήμης, In diligentia autem ſcientiæ; Aldi & Germanorum, quæ noſtræ tranſlationi hoc in loco ſimiliora ſunt, ἐν ἀκριβεῖ ἐπιστήμῃ· In diligenti, ſeu, exquiſita ſcientia. ἀκρίβεια diligentiam ſignificat, non dilectionem; ἀκριβὴς diligentem, hoc eſt, exactum, non amantem. Quare dubium eſſe vix poteſt, quin verterit Interpres, non *diligenti ſcientiam*, ſed, adiectiuo & ſubſtantiuo in eodem conuenientibus caſu, *diligenti ſcientia. Loquere maior natu (decet enim te primum verbum) diligenti ſcientia.* Eos autem, qui *diligenti* participium eſſe ſunt arbitrati (quomodo interpretantur Lyra. Car. & Richel. *diligentis*) ablatiuum *ſcientia*, in accuſatiuum quem participium regit, mutauiſſe, vero propinquiſſimum eſt. Porrò, inter varias huius loci diſtinctiones, illa nobis probatur maximè, quæ *primum verbum* iungit, ei quod proximè antecedit *decet enim te*, quam vno in ſcripto obſeruauimus.

C. 32. v. 15. *Præcurre autem* ᵃ*prior*ᵃ *in domum tuam, & illic* ᵇ*auocare*ᵇ.] 277.
Non eſt legendum, quod multi codices, *& illic aduoca te*, neque quod plures, *& illic aduocare*, ſed, quod plerique emendatiores, cum Rabano enarratore, *& illic auocare*. Græcè eſt, ἀπότρεχε εἰς οἶκον, καὶ μὴ ῥαθύμει, Decurre domum, ac ne deſideas. *ne deſideas*, ſcilicet, in domo conuiuij: ne pigriteris conuiuij domum exire. Itaque ſenſum tranſtulit Interpres, dum vertit, *& illic auocare*, quod eſt, illinc auoca te, ſepara te, vel illuc, ſcilicet in domum tuam, te auoca.

ᵃ 1 MS. G.
ᵇ vocare o.

C. 34. v. 10. & 11. *Qui non eſt expertus, pauca recognoſcit.*] Melius 278.
recognoſcit legitur, quàm, quod nõnulli, *recognoſcet*. ὃς οὐκ ἐπειράσθη, eſt Græcè, ᵃὀλίγα οἶδεν Qui non eſt expertus, pauca nouit. *Qui autem in multis*

ᵃ οἶδεν ὀλίγα R.

multis factus est, multiplicat malitiam. Multi codices, cum Hugone Cardinali, pro *factus*, *fatuus* legunt: *Qui autem in multis fatuus est.* vtriusq. lectionis, Lyranus & Carthusianus meminerunt. Cæterùm, emendatiora pleraque omnia exemplaria, *factus* scribunt, quibus Rabanus adstipulatur, quem secuti Dominicani, in textum id retulere. Græca autem antigrapha habent, ὁ δὲ πεπλανημένος, *qui autem errauit*: id quod exponi potest, &, *Qui autem errore deceptus est*, quod pro *fatuus* facit; &, *Qui autem vagatus est*, id est in multis regionibus rebusq. versatus est, quod pro *factus*: nam qui vagatus est, in multis factus est. Hæc autem, posterior inquam expositio, meliùs loco conuenit: ergo & ea lectio quæ consonat illi, *Qui autem in multis factus est.* quare retinenda ea est. Sequitur, [a] *Multiplicat' malitiam.* Castigatioribus manuscriptis est futuro tempore, *multiplicabit*, tametsi *recognoscit* plerisque præcesserit. Græci libri habent, quidam πληθύνει πανουργίαν, quidam πληθυνεῖ παν. illud, præsentis est temporis, *multiplicat*; hoc futuri, *multiplicabit.* Porrò, *malitia*, pro calliditate accipienda est: id enim potiùs hoc in loco significat Græca vox πανουργία. Quædam Latinorum, cum Rabani textu, exemplarium, addunt pronomen *suam*: *Multiplicabit malitiam suam*; id quod alia, Græco similiter, demunt, nominatim Brugense & P.

[a] multiplicauit o.

279. Versum, qui plerisque in libris subiungitur: *Qui tentatus non est*, [b] *qualia scit?* [c] *qui implanatus est'*, [d] *abundabit' nequitia*, tria Hentenij, & quatuor Parisiensium, vetera exemplaria, non legunt: in vno Iansenij scripto expunctus est: vni nostro, Leodiensi, additus. Rabani enarratoris, nec commentarius, nec textus, agnoscunt. Mirum autem videri id non debet, cùm eadem omnino sit, huius, quæ præcedentis versus sententia, cui neque aliud Græcè respondeat, quàm quod illi respondet. Dubium esse non potest, quin altera sit ex Græco versio, nostræ, quòd dissimilis nonnihil sit, adiecta. ὃς οὐκ ἐπειράσθη ὀλίγα οἶδεν, quod nobis trãslatum est, *Qui non est expertus pauca recognoscit*; hic redditum est, *Qui non est tentatus, qualia, aut quid scit?* Rursus, alterum membrum, ὁ δὲ πεπλανημένος πληθυνεῖ πανουργίαν, quod noster interpretatus est, *Qui autem in multis factus est, multiplicabit malitiam*; ille conuertit: *Et qui implanatus est, abundabit nequitia*. Notandum est autem, circa priorem adiecticiæ istius translationis partem, iterum eam, huius capitis nono versu, ad hunc modum legi: *Qui non est tentatus*, vel, *Qui non tentatus est, quid scit?* vbi nihil habet, quod Græcè respondeat. Videri possit adscripta illic fuisse; in margine fortassis primùm; cùm sequentibus addita esset, vt, per oppositum, id clarum euaderet: *Vir in multis expertus, cogitabit multa.* In posteriori parte, est ficta, à Græca voce,

[c] Et MS.
[b] 1 MS.
[d] abundat. 2 MS.
[d] abundauit 4 MS.

voce, Latina, *implanatus*, quam plerique codices, cum gloſſematicis, Lyrano, Carenſi, & Richelio, perperàm *implantatus* ſiue *inplantatus* ſcribunt. legitur vox eadem, huius libri 15. capite: Non dicas, Ille me implanauit. quod eſt Græcè ἐπλάνησεν.

C. 35. v. 1. *Qui conſeruat legem, multiplicat orationem.*] Duodecim 280.
Hentenij, & totidem noſtra, ſcripta exemplaria, cum Dionyſio Richelio, pro *legem*, *verbum* habent: *Qui conſeruat verbum multi. or.* Νόμος, quod Græcè legitur, *legem* quidem ſignificat, ſed vertit nonnunquam Interpres *verbum*, vt ſuperioris capitis octauo verſu, *Sine mendacio conſummabitur verbum*. tametſi legant ibi quidam *verbum legis*, quæ expoſitio eſt, non interpretis verſio. habent & hoc loco quidam *verbum legis*, at, vel *verbum* ſolùm legendum eſt, vel *legem*, quorum modorum altero veriores codices ſcribunt. Brugenſis, Leodienſis, L, & P, habent *verbum*: quod, pro *legem*, non facilè crediderim ſubſtitutum. Faciliùs *legem* pro *verbum* poſitum mihi perſuadeam. Quærimus autem, non tam quid clarius, aut Græcis conformius ſit, quàm quid Interpres verterit.

C. 35. v. 12. *Da altiſſimo ſecundum datum* [a]*eius.*] Codices haud pauci, 281. [a] ſuum 1 *MS*
pro *datum*, *donatum* legunt: verùm, correctiſſimi quique, cum Ra- *Rab.*
bani textu, *datum* ſeruant. *Et in bono oculo adinuentionẽ* [b]*facito manuum* [b] fac 4 *MS.*
tuarum. Græcè eſt, καὶ ἐν ἀγαθῷ ὀφθαλμῷ καθεύρεμα χειρὸς, Et in bono oculo adinuentionem manus. ſubauditur, ex eo quod præceſſit, δὸς *da*. Exiſtimat D. Ianſenius, non vnica dictione, vt codices habent, καθεύρεμα ſcribendum, ſed duabus καθ' ἕυρεμα: καθ' ἕυρεμα χειρὸς ſecundum inuentum manus; quod reſpondeat ei, quod eſt in primo membro, κατὰ τὴν δόσιν αὐτοῦ, ſecundum donum eius. Similiter, Latinè, vna voce in duas diuiſa, *ad inuentionem* legendum arbitratur, quod ſit, ſecundum inuentionem. Quid enim, inquit, eſt alioqui: *facito adinuentionem manuum*. niſi *facito* accipiatur pro offeras. Latini libri complures ita ſcribunt, vt facilè diuiſim legi patiantur; immo verò nonnulli diſertè ſatis *ad inuentionem* habent, Q, qui in Bibliorum margine ſignatus eſt, I, Plantini latus.

C. 36. v. 17. *Et ſuſcita precationes quas locuti ſunt in nomine tuo Prophetæ* 282.
* *priores.*] Latini codices *precationes* habent, id quod exponunt gloſ- * tui o.
ſematici, Lyranus, Carenſis, & Richelius, de deprecatoriis prophetarum prædictionibus. Græci plerique libri, quod conuenientius videtur, *prophetias* legunt· καὶ ἔγειρον προφητείας ἐπ' ὀνόματί σου, Et ſuſcita prophetias in nomine tuo (cætera quæ Latinè leguntur, explicationis

ergò Interpres reddidit) vnde Reuerendiſſimo Ianſenio fit veriſimile, vertiſſe Interpretem, non *precationes*, ſed *prædicationes* vel *prædictiones* Ex noſtris manuſcriptis, vnum quod à Malmundarienſi Archimandrita commodatò accepimus, legit *præ cationes*, mediam habuit ſyllabam inter *præ* (nam diphthongo ſcribit) & *ca*, ſed ea eraſa eſt, ita vt legi nequeat; attamen, quantum potui ſpectans reſpectanſque colligere, *di* fuit, *prædicationes*. Rabanus enarrator exponit *promiſſiones*: Hoc enim, inquit, precatur ſapientia, vt promiſſiones, quas de vocatione gentium ad fidem Chriſti Prophetæ priores locuti ſunt, per aduentum Chriſti impleantur. Græca Complutenſis editio *prophetas* ſcribit, καὶ ἔγειρον προφήτας ἐπ' ὀνόματί σου Et ſuſcita prophetas in nomine tuo. quam ſcripturam, non videtur Interpres ſecutus: niſi fortè, prophetas ſuſcitare, explicuerit, ſuſcitare precationes vel prædicationes, quas Prophetæ priores locuti ſunt.

283. C. 37. v. 7. *Noli conſiliari cum ſocero tuo, & à zelantibus te abſconde conſilium.*] Verſum hunc, quem ſeptimum codices omnes le-
consolari o.
socio o.
- o.
opibus
gunt, hoc eſt, continuò poſt illud, *Et non immemor ſis illius in operibus tuis*; multi poſtea repetunt. vnus vndecimo verſu, ſtatim poſt illud, *Et ſtet econtrario videre quid tibi eueniat*; octo duodecimo, poſt hoc, *Et cum iniuſto, de iuſtitia*; quatuor decimo quarto, poſt illud, *Non attendas his in omni conſilio*. Repetunt autem, non eiſdem planè verbis, ſed
reſpectum 1 MS.
ſpretum 1 MS.
- o.
hunc ad modũ: *Noli conſiliari cum eo qui ſuſpectum te habet, & ab æmulantibus tibi abſconde conſilium.* Vnde non obſcurè colligitur, alteram hanc eſſe eiuſdem ſententiæ verſionem, noſtræ editioni adiectam. Sed dicat aliquis, Interpreti eandẽ ſententiam bis in Græco lectam, vt in Græcis Hiſpanorum Biblijs bis legitur, ſeptimo & vndecimo verſibus; & priori quidem loco tranſlatam *Noli conſ. cum ſocero tuo, & à zelantibus te abſconde conſilium*; poſteriori verò *Noli conſ. cum eo qui ſuſpectum te habet, & ab æmul. tibi abſcon. conſ.* Atqui, illa loci inconſtantia, quòd, repetitam ſententiam, quidam vndecimo, quidam duodecimo, quidam decimoquarto verſu legant, oſtendit ſatis, additam eam eſſe. id quod clarius ex eo euadit, quòd, K littera notatum exemplar, continuò eam alteri ſubijciat. Inſtet fortaſſe quiſpiam, eam quę poſterius legitur, minimè addititiam iudicandam; imprimis, quòd Græcis libris, Aldi & Germanorum, ſemel dumtaxat ſententia iſta, atque id poſteriùs, ſcribatur, vndecimo nimirum verſu, poſt illud *Et ſtet è contrario videre quid tibi eueniat*: Deinde, quòd Græco conformior ſit poſterior iſta tranſlatio; quia, non *cum ſocero tuo*, ſed μετὰ τοῦ ὑποβλεπομένου σε, quod eſt, *cum eo qui ſuſpectum te habet*, legatur. Reſpondeo, non ſatis conſtare, quid Interpres ſecutus, verterit, *cum ſocero*

tuo

tuo; an, pro eo quod generale est, exemplum particulare posuerit, an quid aliud Græcè habuerit: sed, liquidum id esse, hanc eius interpretationem esse *cum socero tuo*, ex codicibus, qui vnanimiter omnes septimo eam versu legunt; patere etiam, septimo sententiam hanc versu ab Interprete Græcè lectam, nec postea vel aliis vel eisdem verbis repetitam, primùm quòd integriora manuscripta* vno septimo versu scribant; tum, quòd impressi omnes libri, quos viderim quidem, eo tantùm loco habeant; denique, quòd Enarratores * ibi non alibi agnoscant. Malmundarij scriptum his adstipulatur, sed paulò aliam adfert translationem: Noli consiliari cum eo qui tibi insidiatur, & à zelantibus te absconde consilium.

Tagnini ex Græco versio, septimo tantum versu habet.
* *Brug. Leod. E O.P. Dom. Pl. m.*
* *Rab. Lyr. Car. Rich.*

C.37.v.9. *Et ipse enim animo suo cogitabit.*] Ex codicibus nostris, 284.
octo legunt, *Et quid ipse animo tuo cogitabit*; Decem, *Et* * *quid ipse in animo suo* * *cogitabit*; sed, integritate inferiores illi. Ex emendatioribus, tres, Lobiensis, Malmundariensis, L, cum Rabani textu, scribunt, * *Et quid ipse animo suo cogitet*; septem, Brugensis, Leodiensis, E, O, P, Q, Pl. m. cum Moguntina, Coloniensi, & Louaniensi editionibus, *Et ipse* * *enim animo suo cogitabit*. Postrema hæc scriptura, Græcis propinquissima est: καὶ γὰρ αὐτὸς ἑαυτῷ * βουλεύσεται' Etenim ipse sibi ipsi consulet. quam, suo probatam calculo, Iansenius, in eum quem Græca referunt sensum, interpretatur. Porrò, propinquior paulò est Græcis, manuscripti M littera signati lectio: *Etenim ipse animo suo cogitabit.*

* quam o.
* cogitauit o
* Aut *Rab.*
* in o.
* συμβουλεύσεται *R.*

C.37.v.12. *Cum viro irreligioso tracta de sanctitate, & cum* * *iniusto* 285.
de iustitia, * *& cum muliere de*. Hæc frequentior est codicum, cùm typis tum calamis exaratorum, lectio, quam Glossematici, Lyranus, Carensis, & Richelius, κατ' εἰρωνείαν interpretantur, ex eo, quòd, enumeratione finita, subiungatur: Non attendas his in omni consilio. Quidam ita exponunt, vt coram irreligioso doceamur laudibus euehere sanctitatem, coram iniusto iustitiam, coram muliere maritum &c. Rabani Mauri textus legit *Cum viro religioso tracta de sanctitate, & cum iniusto de iustitia noli consiliari, & cum muliere de.* cui, commentarius adstipulatur. Notant Franci Dominicani, etiam antiquis quibusdam exemplaribus, addi τὸ *noli consiliari*. Nos, in nostris antigraphis, haud inuenimus, nisi cum hac sententia: *Noli consiliari cum eo qui suspectum te habet, & ab annulantibus tibi absconde consilium*, quam nec modò, nec loco hoc, ab Interprete translatam, superiùs paulò docuimus. Porrò, octo scribunt: *Cum viro* * *religioso tracta de sanctitate, & cum iniusto*, vel, vt duo, *& cum iusto de* * *iustitia*. quorum tria, subiungunt sententiam quam diximus. *Noli consiliari cum eo &c.* quinque verò reliqua, eaque illis meliora, subnectunt immediatè, *Et cum muliere, de.* Manuscripti

* viro o.
* ; *MS. G.*
* enim
* iniustitia;

Malmundarienſis lectio eſt iſta: *Cum viro inreligioſo de ſanctitate, & cum iniuſto de iuſtitia, & cum muliere de.* Hunc ad modum ſe habent variæ Latinorum codicum lectiones. Græcis verò exemplaribus, quæ qui-
- o. dem nos vidimus, vna eſt ſcriptura, μετ̀ γυναικὸς ⁻περὶ'. Non legitur illud, *Cum viro irreligioſo de ſanctitate, & cum iniuſto de iuſtitia*: non addi-
- o. tur *tracta*, nec adſcribitur *noli conſiliari*; tantùm *cum muliere ⁻de'*. præmittitur tamen ſententia illa: Noli conſiliari cum eo cui tu ſuſpectus es, & eis qui tibi inuident conſilium abſconde. Ex Latinis lectionibus, ea quæ Malmundarienſis eſt codicis, Græcæ ſcripturæ perſimilis, & rationi maximè eſt conſentanea. Græcæ ſcripturæ eo ſimilis eſt, quòd, nec *tracta* legat, nec *noli conſiliari* addat; ſed, quod locus exigit, ſubaudiendum relinquat. Rationi maximè conſentanea eſt, quia id in primis parum veriſimile eſt, quæ eſt primæ lectionis communior expoſitio, ironicῶς præcipere authorem, tractandum cum irreligioſo de ſanctitate, cum iniuſto de iuſtitia &c. Dein, propoſito non conuenit, quæ altera eſt eiuſdem lectionis expoſitio, intelligere, coram irreligioſo laudandam ſanctitatem, coram iniuſto iuſtitiam, &c. id, vel eo probari poteſt, quòd ſubnectitur, *Non attendas his in omni conſilio.* Tertiò, quod ad alteram lectionem, quæ potiſſimùm eſt Rabani, ſpectat, congruere non videtur, vt primum membrum, diſſimile ſit ſequentibus omnibus, & illi quidem addatur *tracta*, ſequentibus autem *Noli conſiliari*. cùm, id Sapiens manifeſtè velit, priùs docere cum quibus conſilium capiendum non ſit, poſtea verò tandem cum quibus capiendum ſit. Videri autem poſſit, τὸ *noli conſiliari*, acceptum ex hac ſententia, *Noli conſiliari cum eo qui te ſuſpectum habet, &c.* quam eodem quidam legunt loco, vt paulò antè oſtendimus. Eſt igitur rationi magis conſentanea ea lectio, in qua illorum nihil offendit, *Cum viro irreligioſo de ſanctitate, & cum iniuſto de iuſtitia, & cum muliere de.* quæ, non ideò exiſtimanda eſt Interpretis non eſſe verſio, quòd in eo reperta ſit codice, qui à vulgata editione nonnumquam diſcrepet; nam, pleriſque locis conuenit, & hoc quidem loco, addit, vulgatæ editioni conformiter, quod in Græco non reperitur, *Cum viro irrel. de ſanct., & cum iniuſto de iuſtitia.* atque omnino ſic coniecerim vertiſſe Interpretem, ſi nullus ita legeret codex. Subaudiendum autem exiſtimarim hac in lectione (ſiue placeat eam pro germana Interpretis accipere, ſiue non. nihil enim ſtatuere velim) tum primo, tum ſubſequentibus membris, quod Rabanus ſecundo addit, *Noli conſiliari*; id quod Græcis in libris facilè ſubauditur, ex eo quod eis antecedit: Noli conſiliari cum eo cui tu ſuſpectus es, & eis qui tibi inuident conſilium abſconde.

286. differt o. C. 38. v. 17. *Propter delaturam autem amarum* ⁿ*fer'* *luctum illius vno die.*]

dic.] Coniunctionem *autem* omittunt, cum S. Augustini speculo & Rabani textu, septem nostra manuscripta, quam & Græci codices tollunt, & Dominicani ac Iansenius castigatores reijciunt.

C. 38. v. 25. *Quia sapientia replebitur.*] Illis, quæ clarissimus Antistes Gandauensis, Iansenius, de horum verborum genuina, tum copulatione, tum lectione, optimè ac diligentissimè scribit, quod addam non habeo, nisi, quòd in quibusdam incerti authoris annotationibus legi dicit, habere libros quosdam: *Qua sapientia replebitur*, in Dominicanorum ex Francia annotationibus me reperisse, his verbis: Quidam libri habent, *Qua sapientia replebitur, &c.* & tunc est interrogatio vsque *taurorum*. q. d. Qui sunt in otio siue occupatione percipiunt sapientiam: sed qua sapientia potest repleri rusticus, qui semper occupatur circa opera agriculturæ, & carpentarius, & faber, & figulus, qui &c. 287.

C. 38. v. 39. *Accommodantes animam suam, & conquirentes in lege altißimi.*] Vltimam hanc huius capitis partem, manuscripta exemplaria duo, Brugense & B, capitali exordiuntur littera, tamquam periodum nouam: id quod congruit quàm aptissimè, quandoquidem, à sententia mox præcedente, separanda omnino, vt Episcopus Iansenius ostendit, videatur. Vnum scriptum codicem Iansenius reperit, qui secundo singularis numeri casu, *Accommodantis animam suam* legerit: nos duos inuenimus; ex Hunnæi Alphabeto M & Q; quorum alter vix dubium, is est quem Iansenius vidit. Hinc conijci possit, scripsisse Interpretem: *Accommodantis animam suam, & conquirentis in lege altißimi.* Certè, Græcis libris hoc casu legitur, atque hoc numero, verùm, præposito, quod eum casum regit, aduerbio πλὴν τοῦ ἐπιδιδόντος τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, καὶ διανοουμένου ἐν νόμῳ ὑψίστου. quod est, Præter applicantem animum suum, & meditantẽ in lege altissimi. Porrò non est legendum, quod quidam, multitudinis numero, *animas suas*, cùm plerique, atque inter eos emendatiores, codices, Græco conformiter, singularem habeant numerum. Legantur in hunc locum Iansenij enarrationes. 288.

ἐπιδόντος Gq.

C. 39. v. 17. *In voce dicit.*] S. Augustini speculum legit *dicito* pro *dicit*; Doctoris Hunnæi I. littera insignitum exemplar, *dicet*; alterum L signatum, *dixit*; Malmundariensis cœnobij liber, *dicens*; Atrebatensis Collegij sericatus codex, *dicam*, quomodo & in margine codicis Hunnæi A notati, correctum est. Rabani textus nec *dicit* scribit, quod plerique, nec *dicito*, nec *dicet*, nec *dixit*, nec *dicens*, nec *dicam*, denique nec aliud horum loco, tantùm *in voce* habet, id quod iis quæ 289.

præce-

præcedunt copulat: *Vt furore enim repletus sum in voce.* Lobiensis Monasterij manuscriptum, non tantum, vt Rabani textus, è medio aufert *dicit*, verùm etiam totum *In voce dicit*, quamquam in margine scriptum sit, *In voce dicit*, minori videlicet viuidiorique littera. Ex his lectionibus, eam Græci codices probant, quæ Lobiensis est manuscripti; id enim omnino non legunt *In voce di.*, vt certè parum loco conuenit. Videri possit, inter lineas primùm, explicationis gratia scriptum fuisse; in hunc sensum: Igitur plura meditatus, eloquitur; scilicet Sapiens: *Obaudite me &c*; vel istum: Itaque voce magna clamat: *Obaudite me &c.* D. Iansenius, ex eis quas agnouit, Rabani lectionem prætulit. neque enim Lobiẽsis exemplaris lectionem agnouit. Inter eas verò quæ *dicendi* verbum addunt, tolerabiliorem censuit, *In voce dicam*: non tamen harum meminit, *dicens* & *dicet*. Carensis & Richelius, *dicit* legunt, subaudiuntque *spiritus sanctus*. Lyrano *dixit* adscribitur, qui *spiritus meus interior* subaudit. *Et* coniunctionem, quam codices multi præmittunt, *Et in voce di.*, correctissimi quique omittunt.

290. C. 39. v. 29. * *Quomodo conuertit* a *aquas* b *in* c *siccitatem* d, *& siccata est terra.*] Duo nostra vetera exemplaria, Malmundariense & Lobiense; duo Parisiensium, Dionysij latum & Germani latum; triaque Hentenij, auferunt τὸ *in siccitatem*: quibus, Rabani textus, & emendatio codicis A signati, suffragantur. Videtur certè alterum superfluere, vel *in siccitatem*, vel *& siccata est terra*, quod & reddunt Græci codices verisimile, quorum lectio est ὡς μετέστρεψεν ὕδατα εἰς ἅλμην· Sicut conuertit aquas in salsuginem. ἅλμη salsuginem significat. significat & steriliorem terram (cuiusmodi est terra arida) quòd, quasi perfusa salsugine, non edat fructus.

* & o.
a aquam o.
b siccitate
2 MS.

291. C. 40. v. 13. a *Substantiæ* b c *iniustorum* d *sicut fluuius* e *siccabuntur* f.] Atrebatensis Collegij alterum manuscriptum, cum quorundam excusorum codicum marginibus, *siccabitur* pro *siccabuntur* habet: cui hac in parte, manuscripta lectissima, Brugense, Leodiense, & P, adstipulantur. Verùm ea, etiam singulari numero *substantia* legunt, quem legendi modum, Dominicani indicarunt. Græcè est χρήματα ἀδίκων ὡς ποταμὸς ξηρανθήσεται. verbum ξηρανθήσεται singularis est numeri: potest autem, vel ad ποταμὸς *fluuius* referri, itaque vertendum est *siccabitur*; vel ad χρήματα *substantiæ* (nam pluralis numeri est) sicque transferendum est *siccabuntur*, non enim ea est Latinis, quæ Græcis, consuetudo. In altero sententiæ membro *Et sicut tonitruum magnum in pluuia personabunt*, similis est librorum varietas. Tres ex primis chalcographorum

a Substantia Mogunt.
c iniquorum 2 MS. Rab.
d iustorum o
e exsiccabuntur 1. MS.

phorum editionibus, Moguntina anni 1472, Nurenburgensis anni 1478, Coloniensis anni 1479, scribunt *personabit*: quod, posteriores editiones, & nostra manuscripta exemplaria, multitudinis numero, *personabunt* legunt. Et est simile ex Græco iudicium· καὶ ὡς βροντὴ μεγάλη ἐν *ὑετῷ ἐξηχήσει. verbum ἐξηχήσει, & ad βροντὴ *tonitru* referri potest, vertique *personabit*; & ad χρήματα *substantiæ*, transferrique *personabunt*. Obseruandum est autem, illas chalcographorum editiones, etsi *personabit* legant; tamen *siccabuntur* habere (ad quem modum Pagninus ex Græco interpretatus est) & rursus, illa quæ nominauimus manuscripta, quamuis *siccabitur* scribant, nihilominus *personabunt* retinere (quod, si *substantia* legas, quo modo conueniat, nisi ad iniustos referas, haud video) nullos verò codices, quos quidem ego viderim, vtrobique singularem habere numerum, quemadmodum pars maior pluralem vtrobique habet. Cæterùm, Dominus Iansenius id probat, singularem vtroque loco numerum legi: *Substantiæ iniu. si. flu. siccabitur, & si. to. mag. in plu. personabit*. hinc inde licet sumere quod verum est: sed, vtrùm vera hæc Interpretis sit scriptura, nequeo ego discernere. Eis enim quę iam indicauimus, accedit, quòd Rabani textus, & quinque antigrapha, certè non infima, Hunnæi A & E, Plantini medium atque angustum, ac Malmundariense, *Et sicut to. mag. in plu. manabunt* legant, quanquam *manebunt* pleraque eorum corruptè habeant. Itaque, an manandi, an personandi vocabulum, verterit Interpres, dubito. Est autem *manabunt*, ex altera Græcorum lectione translatum: quidam enim, quod Pagninus refert, ἐκχύσει effundet, pro ἐξηχήσει, legunt.

*ὑετοῖς R.

C. 42. v. 5. **De corruptione emtionis.*] Decem nostri codices *de correptione* scribunt; sex & viginti *de corruptione*. ab vtraque parte sunt antiquitatis atque integritatis venerandæ exemplaria; ab illa, Leodiense, Lobiense, E, L, Plantini medium, cum Dionysij lato & Germani lato, quæ apud Parisienses; ab hac, Brugense, Malmundariense, O, P, cum Enarratoribus, Rabano, Lyrano, Carensi, ac Richelio. Episcopus Iansenius, illam lectionem *de correptione*, loco commodiorem; hanc, *de corruptione*, verisimiliorem iudicat, ad quem, quia diligenter id prosecutus est, lectorem remittimus. Legit Interpres nostter περὶ διαφθορᾶς πράσεως, quod ille conijcit: aut, περὶ διαφόρου πράσεως, quod alij reddunt, *de differente venditione*, interpretatus est *de corruptione emtionis*. Nam, differentem venditionem, ferè emtionis corruptio, siue emtoris deceptio, comitatur. 292.

*& ο.

C. 42. v. 9. *Ne fortè in adolescentia sua adultera efficiatur.*] Quod 293.

legunt Latini, cùm codices tum tractatores, *adultera*; Ianſenius, *adulta* ab Interprete ſcriptum arbitratur, quòd vox Græca παρακμάζειν, non adulterum, ſed adultum effici, ætatis florem excedere, ſignificet: quodque, quæ nupta non ſit, adultera non ſatis aptè dicatur. * ἐν νεότητι αὐτῆς, eſt Græcè, μήποτε παρακμάσῃ, quod eſt, * In iuuentute eius (ſcilicet, ſolicitus eſt pater) ne fortè ætatis florem prætereat. Porrò autem transferunt quidam, & in iuuentute eius, ne fortè abutatur flore ætatis: quæ verſio, Græcis Complutenſium & Baſileenſium Bibliis iuncta, pro conſtanti Latinorum lectione, ſi ſpecies pro genere, *adultera* pro *fornicaria* accipiatur, facere poſſit.

* καὶ R.
* Et R.

294. C. 43. v. 18. *Vox tonitrui eius* ᵘ*verberabit*ʾ *terram.*] Manuſcripta, Malmundarienſe, G, & Plantini medium, pro *verberabit*, cum Rabano *exprobrabit* legunt: *Vox tonit. eius* * *exprobrabit terram.* Orta eſt varietas, ex varia Græcorum codicum ſcriptura. quidam enim Græcorum codicum, Regius nominatim & Vaticanus, ὠδίνησε ſeu ὠδυνησεν; quidam, Aldinus & Germanici, ὠνείδισεν ſcribunt. ex illo, tranſlata eſt verberandi vox, niſi fortè ex ζωώσειεν, quod & ipſum in Vaticano exemplari extat; ex hoc, exprobrandi. Porrò, vt ὠδίνησε loco melius congruere videtur, quàm ὠνείδισε; ita verberandi vox aptiùs conuenire, quàm exprobrandi. Rurſus, vt in emendatioribus exemplaribus Græcis ὠδυνησεν eſt; ita, in pleriſque omnibus Latinis libris, verberandi vocabulum. Denique, vt Græca antigrapha præteritum tempus habent, non futurum; ita, ex electioribus Latinis, plura *verberauit*, quàm *verberabit*, ſcribunt.

ᵘ percuſſit *Richel.*
* & *Malmūd. Sericatus Atrebatenſis Collegij codex vtrumq. legit.*

295. C. 43. v. 21. *Gelu ſicut ſalem* ᵃ*effundet*ʾ *ſuper terram.*] Per gelu rectè pruinam intelligamus: pruinam enim ſignificat Græca vox, πάχνη. καὶ πάχνην ὡς ᵃἅλας ἐπὶ ᵃγῆν χέει Græcè eſt. *Et dum* ᵃ*gelauerit, fiet*ʾ *tamquam cacumina tribuli.* Multi codices, cum enarratoribus, Rabano, Lyrano, Carenſi, & Richelio, pro *gelauerit, flauerit* legūt: *Et dum flauerit, fiet, &c.* Verùm, nō pauciores, atq. optimi ferè quique, *gelauerit* ſeruant, quibus Græci libri ſuffragātur. καὶ παγεῖσα, id eſt, & cōcreta, ſeu congelata. Altera hoc loco varietas eſt: pro eo quod pleraq. omnia exemplaria, & gloſſematici Lyranus ac Richelius ſcribunt, *cacumina*; Lobienſe, Q & Dionyſij latum, cum Rabano tractatore, *acumina* habent: *Fiet tanquā acumina tribuli.* id quod, Dominicani, ſecuti Rabanū; Pariſienſes, ſecuti ſodaliū S. Dionyſij exemplar, in textum retulere. Atqui, Græca lectio potiùs *cacumina* probat. καὶ παγεῖσα γίγνεται σκολόπων ἄκρα, hoc eſt, & conglaciata fit tribulorum ſummitates. Vox σκόλοψ inter reliqua, & *acumen* denotat: verùm, eam vertit Interpres *tribulum*. Proximæ voci ἄκρα, *acumina* reſpondeat oportet, ſi verſum eſt: at illi, *cacumi-*

ᵃ effundit
ɪ *MS. G.*
ᵃ ἅλα *Gq.*
ᵃ γῆς *Gq.*
ᵃ gelauerint, fient. *Malmund.*

cacumina potiùs cõuenire, claro clarius eſt. Significat enim ἄκρον ſummum rei. Obijcias, rem, non verbum, Interpretem reddidiſſe; quia tribulorum ſumma acuta ſunt; id quod hoc loco ſpectatur; *acumina* pro *cacumina* conuertiſſe. Fateor, id quidem facilè fieri potuiſſe: ſed factum, non mihi perſuadeo. non enim, pro *acumina*, veriſimile eſt *cacumina* ſubſtitutum, cùm prima fronte aptiùs congruere videatur *acumina*: immò, quia non ſolet rebus adeò exilibus cacumen tribui, quod montibus propriè conuenit, crediderim *acumina* emendatum. Porrò, ſignificatur, pruinam rebus adhærentem, dum fuerit congelata, aſperam inſtar ſummitatis tribuli, effici. Interpres σκόλοπα tribulum vertit, & ſimilitudinis aduerbium ſubaudiuit: alij palum vertunt, nec quidquam ſubaudiunt: *Et congelata fiunt palorum ſumma.* quo ſignificatur; quod hyeme videre licet; pruinam congelatam ſummis palis adhærere, eiſque quaſi apicem imponere.

C. 43. v. 32. *Glorificantes Dominum quantumcumque potueritis, ſuperualebit adhuc, & admirabilis magnificentia eius.*] Poſtrema verſus iſtius 297.
pars, *Et admirabilis magnificentia eius*, Græcis codicibus, non hoc, tantùm præcedenti verſu legitur, hunc ad modum, καὶ θαυμαστὴ ἡ δυναστεία αὐτοῦ. vbi, nobis repetitur, his verbis: *Et mirabilis potentia ipſius*. Nam δυναστεία, & potentiam, & magnificentiam, ſignat. Quapropter exiſtimarim, duas eiuſdem Græcæ pericopes, in Latinis vulgatæ editionis libris, legi verſiones, quarum altera, ex altera editione ſit addita. Hoc manifeſtè doceat antiquiſſimum Malmundarij manuſcriptum, quòd, eam quæ 31° verſu legitur, omittit; alteram, quæ 32°, ſolam ſcribit. Exiſtimarim autem, additam noſtræ editioni, eam quam 32us verſus complectitur. Illa enim quæ 31° eſt verſu, Græcanicis exemplaribus conformiter, eo legitur loco, Latinis noſtræ editionis codicibus, quos quidem viderim, ſimiliter omnibus. Nam Malmundarij codex, quod obſeruauimus atque annotauimus frequenter, ab editione noſtra ſæpenumero diſcrepat. Porrò, diſſimiliter legunt noſtri libri eam quam 32us verſus habet, *Et* \` *admirabilis*' *magnificentia eius*: Vnus F littera notatus, cum Rabani textu, aufert *&*; alter, O inſignitus, tollit *& admirabilis*. quæ adiectionis indicia eſſe poſſint. Eo autem faciliùs putarim editioni noſtræ additam, quòd, ab altera, non verbis tantùm, verùm etiam loco diſſederit: ſic enim Malmundarienſi codici, 32°, non 31° verſu, legitur: *Terribilis Dominus, & magnus vehementer*, glorificantes Dominum quantumcumque potueritis, ſuperualebit & adhuc admirabilis magnificentia eius*. Aduerte inſuper, *&* coniunctionem, aliò loco poſitam: quo etiam Græcè legitur. Hæc enim Græcorum librorum eſt lectio

" mirabilis
I *MS.*

* *Hic, in noſtris Græciſq. libris, ſubnectitur,* Et mirabilis potentia ipſius.

ⁿ ἂν δύνησθε Gq.

δοξάζοντες κύριον ὑψώσατε, καθόσον ⁿδύνασθε, ὑπερέξει γὰρ καὶ ἔτι· Glorificantes Dominum exaltate, quantum poteſtis, excedet enim & adhuc. Huic Græcæ ſentẽtiæ duæ, in Latinis Eccleſiaſticæ editionis libris, reſpondent, diuerſæ verbis, eædem re. Vna, ea eſt quam initio protulimus: *Glorificantes Dominum quantumcumque potueritis, ſuperualebit adhuc*; Altera, quæ triceſimo tertio verſu ſequitur: *Benedicentes Dominum, exaltate illum quantum poteſtis, maior enim eſt omni laude*. Duæ ſunt, quod liquidè patet, eiuſdem illius Græcæ ſententiæ verſiones, quas non eſt veriſimile ſimul ab Interprete datas. Probabilius eſt, ex ea editione, ex qua ſumtum eſt illud *Et admirabilis magnificentia eius*, ſimul & iſtud ſumtum, cui illud adhæret: *Glorificantes Dominum ⁿquantumcumqueⁿ ⁿpotueritisⁿ ſuperualebit ⁻adhuc⁻*. Sunt enim non exigua adiectionis ſigna. in primis, quòd detractum ſit verbum *exaltate*, fortaſſis, quia proximè expreſſum fuerat: dein, quòd Rabani textus & Lobienſe manuſcriptum, prætermittant τὸ *Glorificantes Dominum*. Porrò, alterum *Benedicentes Dominum, exaltate illum quantum poteſtis, * maior ⁻eſt⁻ enim ⁿomniⁿ laude*; habet, quod Græci libri, *exaltate*: & integrè ac ſimiliter ab omnibus legitur. Quare, dubitandum non videtur, quin germana Interpretis noſtri ſit verſio: quamquam & in Malmundarienſi codice legatur.

ⁿ in quãtum 1 MS.
ⁿ potueris 1 MS.
⁻ 1 MS.
* & 1 MS.
⁻ 1 MS.
ⁿ in 1 MS.

297.
* perſonarum & O.

C. 44. v. 3. *Nuntiantes in prophetis dignitatem * Prophetarum.*] Manuſcripta duo, O & Malmundarienſe, cũ Rabani textu, omittunt *in Prophetis*: *Nuntiantes dignitatem prophetarum* legunt. Alia manuſcripta tria, A, M, & Q, tollunt, non tantùm *in Prophetis*, ſed etiam *nuntiantes*: ſcribuntque quod reliquum eſt. *In dignitate prophetarum*. Harum lectionum altera, videtur, vulgari, quæ in notationis huius capite collocata eſt, præferenda: ex Græcis enim docemur ſatis, alterum ſuperfluere, vel *dignitatem prophetarum*, vel *in Prophetis*. ἀπηγγελκότες, habent codices Græci, ἐν προφητείαις, qui annunciarunt in prophetijs. quod eſt, qui prophetias, diuina oracula, annunciarunt. Vtra autem præferenda ſit, non facilè dixero: prior *Nuntiantes dignitatem prophetarum*, Græco conformior eſt; poſterior *In dignitate prophetarum*, ab alterius editionis ſuſpicione alienior, cui ſi ſubaudias conſtituti, vel quid ſimile, id ſignificatur, quod author velle videtur, Prophetico ſpiritu excellentes. Poſſit in eundem ſenſum prior lectio accipi, ſi, per dignitatem prophetarum, intelligas prophetias, ob quas Prophetæ ſunt in honore.

298.
ⁿ perſeuerãt Rab.
ⁿ nepotum

C. 44. v. 11. 12. & 13. *Cum ſemine eorum ⁿpermanentⁿ bona, hæreditas ſancta ⁿnepotesⁿ eorum, &c.*] Exemplaria manuſcripta, in primis coniunctio-

iunctionem præfigunt: *Et cum ſemine eorum*. Dein pro *permanent*, *perſeverauit* pleraque, *perſeuerat* correctiora, ſcribũt Adhæc, adiectiuum *ſancta*, quotquot vidimus, omittunt, & *bona* cum *hæreditas* iungunt. Itaque, ex manuſcriptorum fide, legendum eſt, vt Hugo Cardinalis legit, *Et cum ſemine ipſorum* ' *perſeuerat*' *bona hæreditas*. quæ lectio, Græcorum ſcripturæ, coniunctione excepta, per omnia conformis eſt μετὰ τοῦ σπέρματος αὐτῶν 'διαμένει' ἀγαθὴ κληρονομία.

Quod ſequitur, *nepotes eorum*, rurſus manuſcripta ab impreſſis ferè antigraphis diſcrepantia, concorditer gignendi caſu legunt *nepotum illorum*. quod, quædam quidem præcedentibus iungunt; maior verò pars, cum Hugone Cardinali, quod veriſimilius eſt, ſequentibus, hoc modo: ⁻ *Et*' *nepotum illorum ſemen in teſtamento ſtetit*. Græcè eſt, ἔκγονα αὐτῶν ἐν ταῖς διαθήκαις *' ἔστη' σπέρμα αὐτῶν, nepotes eorum in teſtamentis *' ſtetit' ſemen eorum. hanc enim lectionem, Interpres ſecutus videtur, atque intellexiſſe iuxta Hebraicam phraſim, cuiuſmodi eſt illud Pſalmi, κύριος ἐν οὐρανῷ ὁ θρόνος αὐτοῦ, *Dominus in cælo ſedes eius*. Eſt autem potius *in teſtamentis* quàm *in teſtamento* ſcribendum, quæ Ianſenij eſt ſententia, quòd, multitudinis numerus, vt in ſpectatis quibuſdam Latinis, ita in omnibus Græcis codicibus, legatur. Quod ſubiungitur in compluribus excuſis libris, *Et filij eorum propter illos*, quædam ſcripta, eundem ad modum legunt: ſed pleraque, *Et filiorum ipſorum propter illos*. prior legendi modus, Græcæ ſcripturæ conſonat' καὶ τέκνα αὐτῶν ' δι' αὐτούς'. Sequitur, ἕως αἰῶνος ' μένει'. quod, ſi præcedentibus iunxeris, vertendum erit, *Vſque in æternum manent*, quæ ferè eorum codicum eſt ſcriptura, qui *& filij eorum* habent: *Et filij eorum* ⁻ *propter illos*' *vſque in æternum* ' *manent*'. Porrò, Græci codices, ſequentibus id copulant, ἕως αἰῶνος μένει σπέρμα αὐτῶν, quod eſt, *Vſque in æternum* ' *manet*' *ſemen eorum*. quæ & Latini exemplaris, Q litteræ inſigniti, atque alterius quod ex Dominicanorum correctione habemus, lectio & diſtinctio eſt manifeſta. Eſt & exemplaris P notati, & aliorum aliquot, ac Richelij enarratoris: Verùm illud, P notatum exemplar, hinc ſententiam inchoat: *Propter illos vſque in æternum manet ſemen eorum*. Multi libri diſtinguũt hunc ad modum: *Et filiorum ipſorum propter illos vſque in æternum manet* (deinceps ſequitur ' *Semen*' *eorum & gloria eorum non derelinquetur*) Atque hæc quia imperfecta ſententia eſt, addiderunt, nonnulli, quod Carenſis legit, *ſemen*; complures, quod Lyranus ſubaudit, *hæreditas*: *Et filiorum ipſorum* ' *hæreditas*' *propter il. vſ. in æter. manet*. Verùm, iugulanda ſunt hæc, locuſque aliter, id quod nobis videtur, diſtinguendus. hæc totius loci commodior videtur diſtinctio, & verior lectio: *Et cum ſemine ipſorum perſeuerat bona hæreditas: & nepotum illorum ſemen in teſtamentis ſtetit, & filiorum*

' permanet. *Lugdunenſia Biblia. Lyra.*
' διαμενεῖ *Gq.*
Quæ præcedentibus iungunt manuſcripta, legũt deinceps, vt impreſſi ferè libri: Et in teſt. ſte. ſe. eorum.
⁻ 1 *MS.*
* ἐν διαθήκαις *R.*
' ἵστατο *R.*
* in teſtamentis *R.*
' eſt *R.*
Pſal. 10. *b*. 4.
' μετ' αὐτούς *R.*
' poſt eos *R.*
' μενεῖ *Gq.*
⁻ o.
' permanent 1 *MS. Rab.*
' manet 1 *MS.*
' permanet o
' generatio 1 *MS.*
Brugenſis D. Donatiani codex, hoc modo diſtinguit: Et filiorũ ipſorum propter illos vſq. in æternum manet ſemen eorũ. & gloria eorũ non derelinquetur.
' ſemen, *Biblia Lugd. anni* 1522. *Colon. anni* 1529.

ipſorum propter illos. Vſque in æternum manet ſemen eorum: & gloria eorum non derelinquetur.

299. C. 44. v. 22. *Ideò iureiurando dedit* ⁻ *illi* (*Abrahæ*) *gloriam* ˢ*in*ʾ *gente ſua, creſcere illum quaſi &c.*] Pro eo quod legunt plerique codices *gloriam*; tres Pariſienſium, quatuor Hentenij, ac nouem noſtri, cum Rabano & Richelio enarratoribus, *ſemen* ſcribunt: *Ideò iureiu. de. illi ſemen in gente ſua*. Quædam ex noſtris emendatioribus exemplaribus hanc; quædam illam tuentur lectionem. Lobienſe, Malmundarienſe, E, & O, *ſemen*; Brugenſe, Leodienſe, L, & P, *gloriam* habẽt. Porrò hæc, ab extraneæ editionis admiſtione, magis putarim aliena. Pariſienſes, ex Di. l. Ge. l. & o., correxerunt *ſemen*; Ianſenius *gloriam* præfert. Græcè legitur: Ideò in iuramento ſtatuit ei, ˢbenedici' gentes in ſemine eius.

⁻ o.
ˢ de 1 *MS.*
ˢ benedicere *R.*

300. C. 45. v. 5. *Audiuit enim eum & vocem ipſius.*] Rabanus Maurus legit: *Auditam fecit illi vocem ſuam*, quæ lectio Græco conſentit. ἠκούτισεν αὐτὸν τῆς φωνῆς αὐτοῦ, id eſt, audire fecit illum vocem ſuam. Nam ἀκουτίζειν audire facere ſignificat. Ex Latinis noſtris codicibus, nullus eſt, qui ita vt Rabanus legat, præter vnum, quem olim Dominicani, Rabanum ſæpe ſecuti, emendarunt, cuius hoc loco & Ianſenius meminit. Quamobrem, nõ facilè exiſtimarim, noſtræ editionis lectionem eſſe, tametſi Dominicani in editionis noſtræ textum retulerint. Annotarunt, in Eccleſia aliter dici, propter aliam tranſlationem. Credo, propter aliam tranſlationem, vulgatam nempe, à qua Rabani editio non ſemel diſcrepat. id quod, quanquam non facilè pronunciandum duxerim, iam diu obſeruaſſe mihi videor. Scribunt autem ferè exemplaria noſtra, vt initiò propoſuimus: *Audiuit enim eum & vocem ipſius.* cui, ſi vulgatæ editionis verba ſeruare nolimus, meritò præferatur Rabani lectio. Porrò, omittunt manuſcripta, Hentenij vnum, Pariſienſium duo, noſtra tria, quæ loco non ſatis congruere videtur, coniunctionem *enim*, Rabani textui & Græcæ ſcripturæ conformiter. Miſſale Romanum, Pij quinti pontificis iuſſu editum, legit: *Audiuit enim vocem ipſius*, omittit *eum &*. ſimiliter, ſcriptum M. N. Hunnæi, C notatum, niſi quòd *eum* ſuprà in ſpacio ſcribat. Videri hinc poſſit, editionis noſtræ lectionem, ad Græca (& ſi haud longè abſcedat) propiùs acceſſiſſe, quàm nunc comperiamus.

De Moſe eſt, ſermo.
Di. l. Ge. l. Malm. M. Q.
In communi Confeſſ. non Pont. epiſtola pro Abbatibus

301. C. 47. v. 14. *Et propter illum deiecit omnem potentiam inimicorum*. Ita ferè noſtri codices legunt. Vnus R littera inſignitus, ex M. N. Hunnæi Bibliotheca, & Rabani Mauri textus, illius loco habent: *Et propter illum requieuit in latitudine*; Salomon, propter Dauid. quibus, quod

quod Iansenius comperit, duo Tongerlensis Monasterij exemplaria consonant, quanquam priorem lectionem in margine addant, vt impressi aliquot libri hanc posteriorem. Quatuor scripta, litteris A, F, M, & Q, notata, vtrumque in textu iungunt, hoc modo: *Et propter illum deiecit omnem potentiam inimicorum, & requieuit in latitudine.* [a requiem O. b altitudine O.] Sunt dubio procul duæ ex Græco versiones. καὶ δι' αὐτὸν κατέλυσεν ἐν πλατυσμῷ. quod Græcè est, vertere possis, *Et propter illum habitauit in latitudine*; possis etiam, *Et propter illum destruxit in latitudine.* Nam καταλύειν, vtrumque, destruere atque habitare, significat. Porrò huius ad verbum versionis *Et propter illum destruxit in latitudine*, sensus redditus est, *Et propter illum deiecit omnem potentiam inimicorum.* Non igitur in nostræ editionis textum referenda est vtraque lectio, vt in quatuor illis scriptis factum est, nisi translationes duæ cōmiscendæ sint. Vtra autem, vt editionis nostræ germana versio, amplectenda retinendaq. sit, patet non obscurè. Plerique enim libri hanc solam habent *Et propter illum deiecit omnem potentiam inimicorum*; nec vulgares tantùm, verùm etiam antiquitate atque integritate præstantissimi; quinetiam, à Dominicanis castigatum exemplar, & Glossematici, Lyranus, Carensis, ac Richelius. Videntur & Dominicani, cùm ex hoc, tum ex aliis quibusdam locis, sensisse, Rabani textum, à nostra editione, discrepare quandoque, nisi fortè, non ita vt nos, apud Rabanum legerint.

C. 47. v. 15. & 16. *Quemadmodum eruditus est in iuuentute sua.* 302. [a O.] Partem hanc, quidam codices, cum Lyrano & Richelio enarratoribus, præcedentibus nectunt: *Et pararet sanctitatem in sempiternum, quemadmodum eruditus est in iuuentute sua.* Quidam, decem ex scriptis nostris, hinc inchoant nouam sententiam, qua admiretur Siracides datam Salomoni sapientiam: *Quemadmodum eruditus est in iuuentute sua, & impletus est quasi flumen sapientia!* id quod Iansenio placet. Græca Regiæ editionis lectio vtrumque, vt Latina illa, admittit: ὡς ἐσοφίσθη ἐν νεότητι αὐτοῦ, id est, Sicut instructus fuit, vel, Quia sapiens fuit, in iuuentute sua; & Quàm sapiens factus est in iuuentute sua! Porrò Aldinæ & Germanicarum editionum scriptura, iis quæ præcedunt copulari non potest. apostrophe est ad ipsum Salomonem ὡς ἐσοφίσθης ἐν νεότητί σου Quàm sapiens in iuuentute tua factus es! Sequitur, καὶ ἐνεπλήσθης ὡς ποταμὸς συνέσεως Et repletus es instar fluminis intelligentia? quod etiam, vt Græca Regis editio, & Latini ferè libri, tertia persona legunt: *Et impletus est quasi flumen * sapientia?* Cæterùm, duo ex decem illis Latinis qui nouam à *quemadmodum* exordiuntur sententiam, vnus Lobiensis Abbatiæ anno Domini 1084. scriptus, alter Magistri nostri Hunnæi, L. signatus, vt Græca Aldi & Germa-

[a ἐνεπλήσθη R. b est R. c flumine O. * aquis 1 MS. *Subaudiendum id est, non addendum.* d iustitia O. e sapientiæ *Quentel.*]

Germanorum antigrapha, secunda persona legunt: *Quemadmodum eruditus es in iuuentute tua, & impletus es quasi flumen sapientia*: quem legendi modum Iansenius præfert. habet certè maiorem gratiam hîc incepta ad Salomonem apostrophe, quæ subsequentibus verbis continuatur: sed eam Interpretis esse scripturam, non ausim asseuerare.

Quod sequitur proximè, Græci omnes libri, vt Salomonem alloquentis sermonē concorditer scribunt: γῆν ἐπεκάλυψεν ἡ ψυχή σου* Terram operuit anima tua*. quibus Latini multi, Parisiensium duo, Hentenij tres, nostri decem (his, L. & Lobiensis sunt annumerati) consentiunt (*Et terram*, scribunt, *retexit anima tua*) sed non omnes. Maior enim pars, cum glossematicis, Lyrano, Carensi, & Richelio, habet: *Et terram* " *retexit*' *anima sua*. Porrò quod proximum est, & quæ sequuntur deinceps, tam Latini codices, quàm Græci, vt ipsi Salomoni dicta, vnanimiter legunt. habet quidem (id quod proximum est) Græca Regis editio, ex Complutensi, καὶ ἐνέπλησε *& repleuit*, pro eo quod aliæ, cum Latinis exemplaribus, καὶ ἀνέπλησας *& replesti*: Verùm id, eodem sensu, ad id quod præcessit, ἡ ψυχή σου *anima tua*, referri debet.

* πᾶσαν R.
* omnem R.
" respexit o.

303. C. 47. v. 19. *Et in nomine Domini Dei* " *cui*' *est cognomen* *–" *Deus*' *Israël*. hanc partem, multi codices atque enarratores præcedentibus iungunt, vt subaudiatur *miratæ sunt terræ*, vel, quod Carensi placet, *dilectus es*. Quidam, ijs quæ sequuntur copulant, ita vt sit nouæ sententiæ initium: *Et in nomine Domini* – *Dei*' *cui* – *est*' *cognomen Deus Israël, collegisti quasi aurichalcum aurum &c.* sic Rabani textus manifestè, & exemplaria, Lobiense, atque id quod Q littera insignitum est. Vtrumque distinguendi modum, vt Latina, Græca lectio patitur: priorem porrò, exactissimus Iansenius probat. Obiter hîc annotandum est, multis, atque emendatioribus ferè manuscriptis, legi, *Et in nomine Domini, cui*; omitti *Dei*, tametsi Græcè addatur: ἐν ὀνόματι κυρίου τοῦ θεοῦ τοῦ ἐπικεκλημένου θεοῦ ἰσραὴλ scribunt Aldina & Germanica Biblia, nostræ versioni proxima. Regia paulò aliter, ἐν ὀνό. κυρίου τοῦ θεοῦ πάσης τῆς γῆς, τοῦ ἐπικαλεσαμένου σου θεοῦ ἰσραήλ.

" cuius o.
* nomen o.
" Dei *Malm.*
" in o. – o.
– *Lob.*
– *Q.*

304. C. 47. v. 22. *Et in* " *cæteris*' * *stultitiam tuam*. Ita ferè Latini codices atque enarratores legunt. Atqui, longè aliter Græci: καὶ " κατανυγῆναι' ἐπὶ τῇ " ἀφροσύνῃ' σου, *Et* " *compungi*' *in* " *stultitia*' *tua*. Quamobrem, videtur deprauatus nobis locus: nihil enim simile est τῷ *in cæteris* cum verbo κατανυγῆναι. Episcopus Iansenius, diligens veræ lectionis inuestigator, vnum reperit codicem, Magistri nostri Augustini Hunnæi B. notatum, qui habet: *Et in cæteris incitari stultitiam tuam*, ex quo legendum colligit: *Et incitari stultitiam tuam*; quòd, bene conueniat Græco verbo

" terris o.
* tuis o.
" κατενύγην Gq.
" εὐφροσύνῃ Gq.
" compunctus fui Gq.
" lætitia Gq.

verbo *κατανυγῆναι incitari*. Existimat, *incitari*, à non intelligentibus in *in cæteris* fuisse mutatum (*Inducere iracundiam ad liberos tuos, & in cæteris stultitiam tuam*) ac postea lectionem vtramque hoc in libro coniunctam. Quam eius coniecturam, verisimiliorem reddit Lobiense manuscriptum, quod *Et in citharis stultitiam tuam* scribit (*in citharis*, quod certum est corruptelam esse, affine est admodum verbo *incitari*) certam verò facit, Malmundariense exemplar, quod disertè *Et incitari stultitiam tuam* legit, neque aliud addit.

C. 48. v. 10. *Qui inscriptus*[a] *es*[b] [c] *in*[d] *iudicijs temporum*[e] [f] *lenire*[g] *iracundiam Domini*.] Quinq. exemplaria nostra, Rabani textu suffragante, legunt *scriptus*, pro *inscriptus*; F, O, R, Malmūdariense, & Plantini medium: Sed pleraque, cum emendatissimis nostræq. editionis studiosissimis, Brugensi, Leodiensi, P, Lobiensi, L, & Q, *inscriptus* seruant. Iansenius *scriptus* præfert, quod Græcanicæ voci καταγεγραφεὶς, quæ est, cōscriptus, vel descriptus, magis cōueniat. atqui, parum hinc *inscriptus* discrepet. Eadem illa quinque exemplaria, quæ *scriptus* legunt, *iudicijs*, cum aliis multis, habent, adstipulantibus Glossematicis, Lyrano & Carensi. Cæterùm, his rursus Brug. Leod. P. Lob. L. & Q. aduersantia, *iudicijs* retinent, id quod Doctor Hentenius, Parisiensium suosque secutus veteres codices, in textum retulit. Iansenius *iudicijs* probat, quòd id Græca dictio ἐλεγμοῖς requirat magis, quam septimo versu superiori ita Interpres transtulit. Significat ἐλέγχειν, corripere, reprehendere, redarguere. quæ, quia ad iudicium spectant, transtulit Interpres versu 7°, ἐλεγμὸν iudicium, *Qui audis in Sina iudicium*: verùm denotat ἐλέγχειν & conuincere, probare, ostendere. quare, hoc loco, ἐλεγμὸν pro ostensione potuit accepisse, atque iudicium vertisse, hoc sensu: Qui propheticis in libris scriptus es, Domini iracundiam, in nouissimorum temporum ostensione, leniturus; vel, Qui adscriptus, qui destinatus es, ad leniendum, cùm manifestabuntur nouissimi temporis signa, iracundiam Domini. De Elia est sermo.

305.

[a] 1 MS. [b] 2 MS. [c] Rabani textus. [g] linire o.

Di. o. l. Ge. o. L.

C. 49. v. 1. *Memoria*[a] *Iosiæ*[b] *in*[c] *compositione odoris facta*[d] *opus*[e] *pigmentarij*.] Multi codices addunt substantiuū verbum *est* (*facta est*) quod, Græco conformiter, emendatissimi quiq. tollunt. Solùm namq., aut *facta* legunt, vt, Leodiensis, Malmūdariensis, E, Q, Plantini medius, atque is qui à Dominicanis est castigatus; aut *factam*, vt, Brugensis, atq. A; aut *factum*, vt, L, O, & P, aut deniq. *facti*, vt Lobiensis, & Rabani textus. his enim modis, hanc vnam vocem, correctiores libri, variant, quorum, quæ germana sit scriptura, dictu difficile est. *facta*,

306.

[a] Iosue o. [b] completionem odoriferam 1 MS. notatum M. [e] pigmentariis o.

qui primus est modus, isq. celeberrimus, respicit, vel ablatiuū *compositione*, vel nominatiuum *memoria .factam*, aut ad memoriam referendum est (sic enim, *memoriam* 4° casu, quinq. exemplaria, Malmundariense, A, B, M, & O, scribunt) aut ad *compositionem*, quomodo habent, O, Rabani textus, & Græca. *Factum*, cum *opus* iungendum est; *facti* cum *odoris*. *facti* Græcè legendum, conijcit Pagninus. μνημόσυνον ἰωσίου εἰς σύνθεσιν θυμιάματος ἐσκευασμένου ἔργῳ μυρεψοῦ, Memoria Iosiæ in compositionem odoramenti confecti opere vnguentarij: cui

Anni coniecturæ suffragari possit Latina versio, Græcæ Basileensium edi-

1550. tioni * adiuncta, non heri illa nata. *Fabricati*, habet, *opere vnguentarij*. Græca Complutensis editio legit ἐσκευασμένῳ confecto, id quod ad ἔργῳ respicit, vt Latinè *factum* ad *opus*. Aldi & Germanorum editiones, habent ἐσκευασμένον (nam corruptè scriptum arbitror ἐνσκευασμένον) id quod ad μνημόσυνον refertur. verti autem potest, & nominandi casu *memoria facta*, subaudito *est*; & accusandi *memoriam factam*, subintellecto verbo *celebremus*. Porrò, quocunque modo legendum sit, id est quod Author vult significare, Iosiæ regis memoriam, similem esse mixturæ odoramentorum, vnguentarij artificio confectæ, hoc est, suauissimum gratissimumque posteris spirare odorem.

307. C. 49. v. 7. *Dederunt enim regnum suum alijs.*] Cardinalis Bessarionis scriptus codex, quem ex maiori Louaniensium Theologorum collegio, in quo adseruatur, commodatò accepimus, omittit coniunctionem *enim*: *Dederunt reg. su. alijs.* cui Græca Hispanorum editio suffragatur· ἔδωκε τὸ κέρας αὐτῶν ἑτέροις, Dedit cornu eorum aliis. Porrò, cætera quibus vtimur Latina exemplaria, constanter addunt, adstipulantibus Græcis Venetorum & Germanorum Biblijs, quæ, eo sunt editioni nostræ propinquiora, quòd ἔδωκαν *dederunt* legant· ἔδωκαν γὰρ τὸ κέ. αὐ. ἑτέροις, Dederunt enim cornu suum alijs. D. Iansenius tollendam iudicat, quòd non aptè præcedentia probet: atqui, non necesse est probandi vim habeat, sæpe Græcis abundat. possit tamen, in Græcis præsertim libris, id probare quod antecedit, *Reges Iuda defecerunt*.

308. C. 49. v. 11. *Benefacere illis qui ostenderunt rectas vias.*] Sex manuscripta, Malmundariense, Q, H, A, M, R, cum Rabano enarratore, præfigunt copulatiuam *Et*: *Et benefacere il. q. ost. rec. vias.* quam

ᵃ κατόρθωσι R. Basileens. addendam Iansenius censet, vt Græcis additur. καὶ ᵃἀγαθῶσαι τοὺς

ᵃ direxit R. Basileens. εὐθύνοντας ὁδούς Et ᵃbenefacere (subaudi ex præcedentibus, ἐμνήσθη *commemoratus est*, seu, *meminit*) rectas facientibus, vel, corrigentibus vias. Verumenimuerò, notatum nobis est, Græco Vaticanæ Bibliothecæ antigrapho, deesse *&*: quod certè, & Latinis plerisque,

ac qui-

ac quidem editionis nostræ syncerissimis exemplaribus, suffragantibus Carensi & Richelio tractatoribus, deest. Subaudiri, si non legatur, potest.

C. 51. v. 25. *Manus meas extendi in altum, & in sapientia eius* **luxit* 309.
anima mea, & ignorantias meas illuminauit. hæc vulgarium codicum ferè est lectio, cuius postremam partem *Et ignorantias meas illuminauit*, præstantiorum plerique iugulant, non agnoscunt: Brugensis, Malmundariensis, P. (quanquam in margine is legat) O, E, Plantini medius, cum alijs aliquot, A, M, Atrebatensis Collegij sericato. In exemplari V signato, notatur superfluere. Franci Dominicani legendam non esse indicant: quibus planè assentior. Est enim eiusdem Græcæ pericopes altera versio, nostræ adiecta: ϰ̀ τὰ ἀγνοήματα ἀυτῆς ἐπενόησα, quod est ad verbum, *Et ignorantias eius* (animę meæ) *animaduerti*, versum est secundum sensum, *Et ignorantias meas illuminauit*, id est, agnoscere me fecit, sapientia. Porrò, id noster Interpres transtulit: *Et in sapientia eius luxit anima mea*; verùm, sublatis mendis. erronea enim est, hæc plerorumque scriptura. Duo manuscripta, Q, & A, legunt: *Et insipientiam eius luxit anima mea*; duo, P, & M: *Et insipientia eius luxit anima mea*; duo tertiò, Brugense & O: *Et in insipientia eius luxit anima mea*; duo postremò, Lobiense & L: *Et insipientiam eius luxi.* L tamen, ante *insipientiam*, addit *in* præpositionem. Harum lectionum postrema, Græcæ scripturæ conuenit maximè. primùm, quòd habeat prima persona *luxi*, vt est Græcè eadem persona, vel ἐπενόησα (sic enim in correctioribus libris scribitur, pro eo quod in quibusdam est, ἀπενοήθησα) animaduerti seu intellexi, vel (quod est in Vaticano codice) ἐπένθησα luxi seu defleui. tum, quòd, non *anima mea* habeat, sed tantùm sequentibus coniunctum *animam meam*: *Et insipientiam eius luxi. Animam meam direxi ad illam.* sic enim & Græcè legitur: ϰαὶ τὰ ἀγνοήματα ἀυτῆς ἐπένθησα. τὴν ψυχήν μου ϰατεύθυνα εἰς ἀυτήν. Cæterùm, magis illis fido codicibus, qui legunt: *Et in insipientia eius luxit anima mea.* Nam & sunt hoc in loco alijs plerisque conformiores. Videtur ex hac lectione, primùm, errore omissum alterum *in*, *Et insipientia eius luxit anima mea*: dein, à nonnullis quidem, mutatum *insipientia* in *insipientiam*, *Et insipientiam eius luxit amima mea*; à plerisque verò, vox vna *insipientia*, in duas distracta, *Et in sapientia eius luxit anima mea.* Cùm enim arbitrarentur, pronomen *eius*, ad sapientiam, aut Deum, respicere: iudicabant, insipientiam haud conuenire. Accessit, quòd *luxit* à lucere præteritum esse existimarent, quomodo interpretantur Lyranus & Richelius. Atqui, à *lugeo* deductum est *luxit*, quemadmodum Hugo Cardinalis exponit: & ad animam referendum

* eluxit o.

Leodiensis codex, posteriorē capitis partem, à 11. versu, haud agnoscit.

Lyranus annotare videtur, anima mea & ignorantias meas illuminauit, *non esse in libris correctis.*

dum est pronomen *eius*, positum pro reciproco: Et in insipientia sua luxit anima mea. Porrò, *animam meam*, quod, ante *direxi* ferè legitur: *Animam meam direxi ad illam*; manuscripta, quorum, eam quæ nobis probatur, esse diximus lectionem, omittunt. quibus P. suffragatur. Verisimile est, ex ea versione sumtum, ex qua, *Et ignorantias meas illuminauit*: sed, quia magis requiri visum fuerit, constantiùs retentum. Hæc igitur, salua sententia meliori, genuina vulgatæ editionis videtur scriptura: *Manus meas extendi in altum, & in insipientia eius luxit anima mea. Direxi ad illam.* Itaque, Interpres, Græcè, hoc modo habuerit, ϗ τὰ ἀγνοήματα ἀυτῆς ἐπένθησεν ἡ ψυχή μου. κατεύθυνα εἰς ἀυτήν.

NOTATIONES IN ISAIÆ PROPHETIAM.

310. C. I. v. II. *Plenus sum. holocausta arietum, & adipem pinguium, & sanguinem vitulorum & agnorum & hircorum nolui.*] Ita plerique codices legunt: porrò, Parisiensium duo*, Hentenij duo, nosterq. vnus*, cum textu Hieronymi Commentariis adiuncto, habent: *Plenus sum holocausto arietum & adipe pinguium, & sanguinem vit. & ag. & hirc. nolui.* Alter ex nostris, E littera insignitus, scribit: *Pl. sum holocaustis ar., & adipem ping. & sanguinem vit. & ag. & hirc. nolui.* Alius M. notatus: *Pl. sum holocausto ar. & adipe ping. & sanguine vit. & ag. & hircorum nolui.* Quatuor his modis*, vt Latinè legitur, sic verti ex Hebræo potest. quarto modo Chaldæus paraphrastes transtulit: tertio Græci sunt interpretati: secundo Latinorum neotericorum nonnulli, Hebræorum distinctionem secuti, reddiderunt: primo alij Latinorum neotericorum conuertere, &, quod opinor, vetus noster Interpres. Neq. enim plerique tantùm codices, verùm etiam castigatissimi ferè quique, ad eum scribunt modum. quibus adstipulantur tractatores, Richelius, Carensis, Lyranus, Thomas, Haymo, atque adeò, quem nostræ versionis authorem crediderim, Hieronymus. Etsi enim textus commentario adiunctus, sicut antè notauimus, legat: commentarius tamen, τὸ *plenus sum*, vt per se positum, exponit, nulla re indigeo.

* Ge. p. o.
* Tril.

Holocaust. *Hebræis, Græcis & Chaldæis, multitudinis numero legitur Pagninus. Forerius.*

311. C. I. v. 12. *Cùm veniretis ante conspectum meum.*] Quædam exemplaria, Parisiensium duo*, Hentenij tria, nostra nouem, *veneritis* pro *veniretis* legunt. Hebræa vtramque lectionem patiuntur (quanquam sit ad verbum, cùm venietis) cæterùm, vt pleraque, ita & integriora nostra*, vulgatæ editionis manuscripta, cum Haymone enarratore, *veniretis* probant. Hieronymi commentariis iunctus textus *veneritis* legit,

* Ver. Ge. p. Compl.

* Brug. Leod. Lob. P, O, L.

legit, nectitque partem istam ijs quæ præcedunt: *Nolui, cùm veneritis ante conspectum meum*; cui distinctioni melius *veniretis* conueniat. indicat tamen suo scribendi modo alteram distinctionem, eam, quæ sequentibus hanc partem copulat, ita vt sit duodecimi versus initium, quæ celebrior est.

C. 5. v. 9. *In auribus meis sunt hæc, ^a dicit ^a Dominus exercituum.*] Hebraicè non est verbũ *dicit*; tantùm בְּאָזְנָי יְהוָה צְבָאוֹת In auribus meis 312. ^a ait 1 MS.
Adonai Sabaoth. Quidam subaudiunt *dicit*: sic enim Pagninus vertit, In auribus meis sunt, dicit Dominus exercituum. Porrò Hieronymus transtulit, *In auribus meis sunt hæc Domini exercituum*. Pro eo, inquit, quod nos iuxta Hebraicum vertimus, *In auribus meis sunt hæc Domini exercituum*, id est, verba quæ locutus est Dominus adhuc re- ^b Hieronymus non transfert.
sonant in auribus meis: LXX transtulerunt ἠκούσθη ^b γὰρ εἰς τὰ ὦτα κυρίου σαβαὼθ ταῦτα, id est, Audita sunt hæc in auribus Domini Sabaoth. Non quòd Propheta verba Domini audierit, sed in auribus Domini audita sint, quæ propheta dicturus est: cùm consequentius sit intelligere, audisse prophetam quæ Dominus sit locutus. Dominus autem locutus est, quòd, post captiuitatem, domus magnæ atque pulcherrimæ, desertæ futuræ sint, non habentes habitationem. Hæc Hieronymus, quibus, suam ipse indicat, explanat, probatque, interpretationem. Hoc autem quo Hieronymus interpretatus est, modo, *In auribus ^c meis sunt hæc Domini exercituum*, legunt antiqui Epanorthotæ codices. Habent similiter antiqui & probati nostri, Brugensis, Leodiensis, Lobiensis, P, O, L, cum aliis octo. quibus volunt expositores, Haymo Halberstattensis, & Hugo Carensis. Parisienses, ex suis veteribus exemplaribus Di. o. l. Ge. o. l. v. p. hunc ad modum correxerunt. Ante hos, eundem ad modum Dominicani in Francia castigarunt. Quare dubium esse non potest, quin vera ea sit nostræ editionis lectio.

Posset, de Iudæorum quæ præcedunt iniquis studijs intelligi, 72 trãslatio, quo modo Cyrillus intelligit.

^c Domini exercituum *Hæc sunt Pl, ro.*

C. 6. v. 1. *Et plena ^a erat ^a domus à maiestate eius, & ea quæ sub ^b ipso ^b erant ^c replebant ^c templum.*] Priorem partem, *Et plena erat domus à maiestate eius*, spectatiora exemplaria, Hieronymi & Haymonis commentariis suffragantibus, auferunt decem nostra, quinque Parisiensium, correcta Lyrani, antiqua Dominicanorum. Lugdunenses & complures alij quibusdam haud legi notant. Nec mirum: est enim altera ex Hebræo interpretatio, nostræ adiecta. Quod est Hebraicè וְשׁוּלָיו מְלֵאִים אֶת־הַהֵיכָל, Hieronymus quidem Interpres noster, Theodotioni & Symmacho similiter, transtulit, *Et ea quæ sub eo erant implebant templum*; LXX verò interpretati sunt, καὶ πλήρης ὁ οἶκος τῆς δόξης αὐτοῦ, &

313. ^a 10 MS. G. ^b eo MS. ^c implebant MS. antiquiora. Hieron.

plena domus gloria, ſeu maieſtate; eius. Meritò igitur prætermittendam Dominicani atque Epanorthotes docent: rectéque Hentenius textu expulit. Neque enim commiſcendæ ſunt variæ interpretationes. Quidam codices, eorum qui vtramque lectionem iungunt, legunt, *& plena erat terra*, ſeu, *omnis terra maieſtate eius*, id quod acceptum crediderim, ex Reſponſorio, quod Eccleſia primum canit, in officio matutino Dominicæ primæ Nouembris, & ſolennitatis omnibus Sanctis ſacræ. Ionathæ Chaldei paraphraſis, perſimilis eſt ſeptuaginta duorum verſioni, וּמִזִּיו יְקָרֵהּ אִתְמְלֵי הֵיכְלָא & de ſplendore gloriæ eius replebatur templum. Alij pleriq. reddunt: Et fimbriæ eius, vel, inferiores veſtis partes, replebant templum.

314. C. 7. v. 14. *Et vocabitur nomen eius Emmanuel.*] ſic plerique codices legunt. Tres Pariſienſium, ſex Hentenij, & tres noſtri, ſcribunt *vocabitis*. Rurſus, ſeptem Hentenij, & quatuor noſtri, habent *vocabis*. Hebraicè eſt קראת, quod, ſi legas, vt in punctatis ferè eſt libris, קָרָאת eſt, vel vocabis (nam præcedens coniunctio præteritum conuertit in futurum) feminino genere, vel, accepto ת loco ה, vocabit, eodem genere. Si קָרָאתָ legas, quod ſcribunt quidam in emendatioribus Hebræorum libris legi, eſt *vocabis* maſculino genere. *Vocabis* igitur, inter illas Latinorum codicum lectiones, Hebræo conformior eſt. Hieronymus, poſt Interpretes LXXII, & Aquilam, Symmachum, ac Theodotionem, *vocabis* reddidit. Quodque ſequitur; habet in commentariis, *Et vocabis nomen eius Emmanuel*, & LXX & tres reliqui ſimiliter tranſtulerunt: pro quo in Matthæo ſcriptum eſt, *vocabunt*, quod in Hebræo non habetur. Ergo, iſte puer, qui naſcetur ex virgine, ô domus Dauid, nunc à te appelletur Emmanuel, id eſt, nobiſcum Deus, quia rebus ipſis probabis, à duobus inimicis regibus liberata, Deum te habere præſentem: & qui poſtea vocabitur Ieſus, id eſt, Saluator, eò quòd hominum vniuerſum genus ſaluaturus ſit, nunc à te Emanuelis appelletur vocabulo: Verbum קראת, quod omnes interpretati ſunt *vocabis*, poteſt intelligi & *vocabit*, quòd ipſa ſcilicet virgo, quæ concipiet & pariet, hoc Chriſtum appellatura ſit nomine. In multis teſtimonijs, quæ Euangeliſtæ, vel Apoſtoli, de libris veteribus aſſumſerunt, curioſiùs attendendum eſt, non eos verborum ordinem ſecutos eſſe, ſed ſenſum. Vnde & in præſenti loco, pro *concipiet in vtero*, Matthæus poſuit *in vtero habebit*; & pro *vocabis*, *vocabunt*. hæc Hieronymus, cuius hodie encomijs Catholicorum per orbem ſacræ ædes reſonant. Hieronymus vt vertit, ſic, ex præſtantiſſimis noſtris manuſcriptis exemplaribus, Brugenſe, Lobienſe, & O, legunt: quibus antiqua Epanorthotæ,

Mat. 1. d. 23.

northotæ, & antiqua Dominicanorum, consonant. Itaque, genuina est procul dubio nostræ editionis scriptura, *Et vocabis nomen eius Emmanuel*; non *vocabitis*; non *vocabitur*; nec, quod Carensis legit, *vocabit*. Verisimile est, quia dicit Hieronymus, vocabit ex Hebræo intelligi posse, fuisse id in aliquorum primùm librorum marginibus annotatum, ac tandem in aliquorum textum relatum. Cætero-qui, ego nullis in libris inueni, nisi in impressis duobus, quorum vnum Parisiensis typographus, alterum Clarius, suo sæpe pro arbitrio, emendarunt. Notant quoque Dominicani, & Interlinearis glossa, Aliàs *vocabit*: verùm, an ex Latinis exemplaribus, an ex ambiguo Hebræo, addubito: attamen, certum est, non esse versionis vulgatæ. Porrò, Hebræorum doctores, Pagnino teste, Abraham, Dauid, & Selomoh, *vocabit* intelligunt: subaudiuntque *puella* (id enim, qua sunt impietate, malunt intelligere, quàm virgo) vel spiritus sanctus. Nam & spiritus sancti nomen Hebræis est femininum. Posset fidelium congregatio subaudiri, in quem fortè sensum Euangelista accepit. Chaldæus paraphrastes transtulit תִּקְרֵי, quod quidem *vocabit* redditur, sed anceps est, ad tertiam femininã & secundam masculinã personam.

Santes Pagninus Paraphrasticõs transtulit: Et vocabis tu mater nomen eius Himmanuel

In thesauro linguæ sanctæ.

C. 9. v. 14. * *Incuruantem & refrenantem.*] Non pauci codices *deprauantem* legunt, pro *refrenantem*, quibus D. Hieronymi commentarius adstipulatur: cæterùm, vetustissimi atque emendatissimi quique, *refrenantem* habent, nec nostri tantùm, verùm & Parisiensium atque Epanorthotæ. Duo, E. & Pl. m., vtrumque connectunt: *In-curuantem & deprauantem & refrenantem*. Notat Epanorthotes, quosdam, pro *refrenantem*, *deprauantem* posuisse, propter Hieronymi retractationem; sicut infrà, 19. capitis versu 17, in *pauorem* pro in *festiuitatem*. Hieronymus, hoc caput enarrans, non meminit huius *refrenantem*: solummodo legit atque exponit *deprauantem*. Cæterùm, in 19. scribens caput, vbi id ipsum legitur decimo quinto versu, annotat hunc in modum: In eo quoque quod nos transtulimus *Incuruantem & refrenantem*, possumus dicere Incuruum & lasciuientem; vt intelligamus, senem & puerum. Nos autem, verbum Hebraicum אַגְמוֹן, dum celeriter quæ scripta sunt vertimus, ambiguitate decepti, *re-frenantem* diximus, quod significantius Aquila transtulit σφεβλόντα, id est, qui nihil rectè agit, sed omne peruersum, vt puerum significaret. Videtur igitur, in commentarijs 9. capitis, quod ibi similiter verterat, *refrenantem*, latenter correxisse, aut mutauisse in *deprauantem*. Veruntamen, quod diximus, optimi quique libri, *refrenantem* seruarunt; ac decimonono capite, non optimi tantùm, sed etiam plerique omnes. nullum ibi nos inuenimus librum, qui legat aliter; tantùm, ab Epa-

315.

* Et o.

* Non curuãtem *Pl. m.*

L. 5. commentariorum.

* referentem o.

ab Epanorthote notatum, Propter quod quidam ponunt ibi *incuruantem & deprauantem*. ſimiliter & ſuprà 9. Eodem 19. capite, quod reddiderat Hieronymus *in feſtiuitatem*, correxit dum commentaria ſcriberet *in pauorem* & multi quidem codices ita legunt, ſed antiquiores & caſtigatiores *in feſtiuitatem* retinuerunt. Poſtea igitur, dum in Hieronymi commentarijs lecta hæc atque obſeruata fuere, facta mutatio eſt, *refrenantem* in *deprauantem*, *feſtiuitatem* in *pauorem*: quam ſi ſequi voluerimus, quæ à ſe verſa editionis noſtræ author caſtiganda duxit, immutabimus. כִּפָּה וְאַגְמוֹן, quod eſt Hebraicè pro *incuruantem & deprauantem*, plerique hodie, quoad verba ipſa, reddunt, ramum & iuncum. Chaldæus interpretatus eſt שִׁלְטוֹן וְאִטְרוֹן dominatorem & principem; LXX, nono quidem capite, μέγαν ϗ μικρὸν magnum & paruum; 19. verò ἀρχὴν ϗ τέλος principium & finem. quos poſteriori loco Symmachus eſt ſecutus, teſte Hieronymo in 7. commentariorum libro. Pro principio, ait, & fine, quod Symmachus & LXX. tranſtulerunt (ἀρχὴν ϗ τέλος) Theodotio more ſuo ipſa verba Hebraica poſuit כפה ואגמון, quod Aquila interpretatus eſt incuruum atque peruerſum.

316. C.17.v.11. *In die *plantationis ᵃtuæ labruſca.*] Quædam exemplaria
* illo o. *labruſca*, quędã *labruſcas* legunt. Hebraicè eſt תשגשגי, id quod verbum
ᵃ ſuæ o. eſſe Hebræi docent. LXX. interpretes πλανηθήσῃ errabis tranſtulere;
ᵃ Lambruſ.c. Neoterici creſces, vel creſcere facies. nam שגה ſi punctũ dextro cornu litteræ ש inſideat, errare, ignorare; ſi ſiniſtro, creſcere, multiplicare, ſignificat: eſt autem illud, verbum à שגה duplicatum. Nonnulli itaq. exiſtimant, corruptam eſſe noſtræ editionis lectionem, ac pro *labruſca* aliud quid legendum. Franciſcus Raphelengius legendum conijciebat *labaſces*; certè dexterè: id enim, vt voci *labruſcas*, ita ſignificationi dictionis שָׂגָה, perquam propinquum eſt, multumque cum 72. interpretatione conueniat. Atqui, dum Hieronymi commentarium lego, tum quinto, tum ſeptimo libro, non aliud queo colligere, quàm labruſcam ab eo tranſlatam. Suſpicatus primùm fui, dumtaxat explicationis ergô labruſcæ eum feciſſe mentionem: ſed non id auſim aſſerere. fortè igitur ſenſum volens, non verbum ipſum, reddere, Labruſcam vertit. nam ſi, cum 72, verbum ipſum *errabis* tranſtuliſſet, ſenſus fuiſſet, Vitis tua optima in labruſcam degenerabit; labruſcam non vuam, quam expectaueras vindemiabis. Porrò, ſi labruſcæ nomen tranſtulerit, ambiguum, ob emendatiorum librorum varietatem, eſt, primóne, ſingularis numeri caſu *labruſca*, an quarto pluralis *labruſcas* dixerit. Epanorthotes, antiquis ſuis vulgatæ editionis codicibus *labruſcas* attribuit, quibus, ex integrioribus noſtris,

nostris, Brugensis D. Donatiani, & O Hunnæi, consentiunt: sed plures, cum D. Hieronymi textu, & Haymone atque Hugone, *labrusca* scribunt. Cæterùm, sensus idem est, vtrouis legas modo: si *labrusca*, subaudi nascetur; si *labruscas*, supple plantabis.

C. 18. v. 5. *Ante messem enim* "*totus*" *effloruit.*] Bibliorum editiones 317.
Moguntinensis & Coloniensis*, futuro tempore *efflorebit* legunt: cæteri autem nostri libri, & impressi & scripti, *effloruit* retinent. quibus Hebræa suffragantur: nam פרח, si, vt verbum accipias, præteritum est, non futurum.

" ortus o.
Anni 1479

Quod sequitur, *Et immatura perfectio germinabit*; non pauci codices, præterito tempore *germinauit* scribunt, ita vt ei quod præcedit tempore respondeat. Verùm, emendatiores, Brugensis, Leodiensis, Lobiensis, O, P, L, & antiqui Epanorthotæ, *germinabit* habent. id quod Hebræo consonat· יהיה נצה erit erumpens. Quomodo nostra huius loci versio, Hebraicæ scripturæ conueniat, ostendit Franciscus Forerius.

C. 18. v. 2. " *Ad' gentem exspectantem &* " *conculcatam.*] manuscri- 318.
pta Parisiensium quatuor*, Hentenij quatuor, nostra octo*, repetunt *exspectantem*: *Gentem exspectantem* * *exspectantem & conculcatam.* qua in re eis Hieronymi & Haymonis commentaria adstipulantur. Adstipulantur & Hebraica: iterum enim eandem vocem legunt (גּוֹי קַו־קָו וּמְבוּסָה) quam plerique quidem hodie lineam, noster verò Interpres *exspectantem* reddidit, quòd קָוָה, à quo deriuatur, sperare, exspectare significet. LXX. transtulerunt ἔθνος ἀνέλπιστον καὶ καταπεπατημένον gentem sine spe (desperatam) & conculcatam. videntur intellexisse, Sperantem, sperantem, nec consequentem; multùm diuque exspectantem, nec accipientem.

" 25 MS. H, G, C.
" conculcantem o.
*Di. o l. Ge. o l.
*Brug. Leod. O, P, Q &c.
* & o.

Versu 7, quo eadem penè leguntur quæ secundo, plura exem- 319.
plaria repetunt *exspectante*: *A gente exspectante, exspectante, &* " *conculcatà* & quidem eadem omnia nostra quæ priori loco *exspectantem* repetunt, vno P. excepto. Suffragantur hîc similiter, Hebræa, Haymo, & Hieronymus. Septuaginta, inquit Hieronymus, pro eo quod nos diximus *exspectante exspectante*, & in Hebraico scriptum est קו קו sperante sperante, è contrario interpretati sunt ἀνέλπιστον, id est, non sperantem. Nostri hodie Græci libri, Græco authore Cyrillo adstipulante, priori solum loco ἀνέλπιστον legunt: posteriori, ἐλπίζον *sperans*, idque semel dumtaxat, scribunt. Porrò, nobis iterandum esse participium *exspectans*, & posteriori, & priori loco, existimo ea quæ attu-

" concul- cante o.

li comprobare: atque id censuit Adamus Sasbout, olimque in Francia Dominicani iudicarunt.

320. C. 20. v. 4. *Sic minabit rex Assyriorum captiuitatem Ægypti, & transmigrationem Æthiopiæ, iuuenem & senem, nudam & discalceatam.*] Perperam scripserunt quidam *Babyloniæ* pro *Æthiopiæ*. Porrò, quod sequitur, rectius id nonnulli *iuuenum & senum* scripsere, quàm, vt plerique, *iuuenem & senem*. Primùm enim, sunt concorditer, Hebręis, Græcis, & Chaldæis, pluralis numeri nomina. Tum, veriora Latinorum exemplaria, *iuuenum & senum* legunt, pluralis numeri secundo casu: id quod, Epanorthotes quidem ex suis, nos ex nostris codi-
Brug. Leod. cibus*, animaduertimus, quibus adstipulatur Hieronymi commen-
Lob. O, P, A. tarijs & quinti & septimi libri iunctus textus. Quia verò illud in *iuuenem & senem* mutatum fuit; hac occasione & quod subsequitur *nudam & discalceatam*, cum *nudum & discalceatum* est mutatum. sic enim, masculino inquam genere, habent, vnus Hentenij, duo no-
* *Q. V.* stri*, & quatuor* Parisiensium codices. Cæterùm, pleraque anti-
* *Vet. Di. l.* grapha, & quidem quæcunque *iuuenum & senum* scribunt, *nudam &*
Ge. o. p. V. *discalceatam*, feminino genere, retinent, quod ad *transmigrationem & captiuitatem* referendum est. Atqui, videntur eò Hebræa referri non posse. Nam ערום ויחף masculini sunt generis; גלות verò, quod proximè antecedit, feminini. hinc vertunt plerique hodie, quod per se ponatur, *nudum & discalceatum*. Verùm, non per se id posuisse Propheta videtur, quasi significarit, inter eos qui ex Ægypto atque Æthiopia captiui ducendi essent, nudos quosdam & discalceatos fore: sed, toti Ægyptiorum atque Æthiopum captæ multitudini attribuisse, nudam & discalceatam ab Assyrijs abduci. Porrò autem, adiectiuum & substantiuum, non semper Hebræis genere conueniunt. Cæterùm, etsi גלות quod transmigrationem denotat, feminei generis sit, שבי quod captiuitatem significat, masculei est. quare Hebraicus scholiastes *nudam & discalceatam* vertit, & refert, inquit, captiuitatem. Chaldæus & Græci interpretes, sensum magis quàm verba secuti, transtulerunt, Iuuenes & senes nudos & discalceatos.

321. C. 22. v. 8. ⁻ *Et' videbitis in die illa* ** *armamẽtarium' domus saltus.*] Mo-
⁻ o. guntina, &, post eam, aliæ haud paucæ typographorum editiones,
* armentarium o. cum Haymone enarratore, *videbitis* habent. Porrò, manuscripta pleraque omnia, cum Richelio, Carensi, Lyrano, &, quod ex 7. commentariorum libro perspicuum est, Hieronymo, singularis numeri lectionem, *videbis*, probant. Eandem Hebraica probant: legunt enim ותבט quod est, & videbis, vel, & vidisti, masculino genere. Eam ipsam

ipſam lectionem probarunt & caſtigatores, Dominicani, Pariſienſes, Hentenius.

C. 27. v. 6. *Qui ingrediuntur* impetu ad Iacob.*] Exemplarium, quædam *ingrediuntur*, quædam *ingredientur*, quædam *egrediuntur*, quædam *egredientur*, legunt. Rurſus, quædam *ad Iacob*, quædam *ab Iacob*, quædam *à Iacob*, ſcribunt. Genuina lectio diſcerni haud facilè poteſt, quòd præſtantiora etiam exemplaria varient. Cæterùm, tempus præſens, in pleriſque omnibus pręſtantibus exemplaribus lego: & quidem *egrediuntur*, cùm in quinque pręſtantibus exemplaribus, tum in textu Hieronymi commentariis iuncto, reperio: atque apud Hebræos, præſentis temporis participium בָּאִים, quod eſt, venientes, inuenio. Deinde, in quinque emendatis codicibus *ab Iacob* deprehendo, vt in Hieronymi textu *de*. Videri itaque poſſit vera eſſe lectio, *Qui egrediuntur impetu ab Iacob*, quam habent, eo vndequaque modo, lectiſſima manuſcripta, E, Brugenſe, & Plantini medium. fortè, primùm *ab* in *ad*; poſtea, etiam *egrediuntur* in *ingrediuntur*, mutatum fuit. Verùm, vndenam τὸ *impetu* legitur, cùm Hieronymi textus habeat *radice: Qui egrediuntur de radice Iacob?* ſic enim & Hieronymum ſcripſiſſe, ſatis loquitur commentarius: Qui in excelſis, vel, vt Sasbout legendum putat, Qui egredientes fuerint de ſemine Iacob, & in apoſtolicam peruenerint dignitatem. An fortè, vt & aliàs nonnunquam, alio atque alio modo Hieronymus eſt interpretatus? primùm *impetu*; poſtea, dum ſcriberet commentaria, *radice*? Sed, vnde *impetu* verti potuit? שֹׁרֶשׁ enim, vnde eſt verbum יַשְׁרֵשׁ, quod Hebraicè legitur, *radicem*; minimè verò *impetum* ſignificat. Forerius exiſtimat ישרש in ſecunda coniugatione acceptum, in qua eradicare denotat; ac, pro *Egredientes eradicabitur Iacob*, dictum: *Qui egredientur impetu à Iacob.* Hebręa ſic habent הַבָּאִים יַשְׁרֵשׁ יַעֲקֹב, idquod ad verbum reddas, Venientes radicabit Iacob. LXX. tranſtulerunt οἱ ἐρχόμενοι τέκνα ἰακώβ, Venientes filij Iacob.

322. *in o.

Richelius vtrumq. & legit & exponit: vni codici, in impetu, *cum* de radice, *mutatum fuit.*

C. 27. v. 8. *In menſura contra menſuram, cùm ᵃabiecta* fuerit*, iudicabis eam.*] Multum hoc loco fallitur Adamus Sasbout, qui, quod legitur *cùm abiecta fuerit*, non eſſe in Hebræo notat, & dubium, an aliquis ſtudioſus, ex cōmentarijs Hieronymi, textui adiecerit. Nam, quod eſt Hebraicè בְּשַׁלְּחָהּ, atque ad verbum vertas *in dimittendo eam*, reddidit Interpres noſter Hieronymus, *Cùm abiecta fuerit*, quod omnes enarratores agnoſcunt, & codices omnes legunt. Exiſtimauit vir bonus, quod Hieronymus vertit *Contra menſuram*, ei reſpondere in Hebræo, quod alij vertunt *in emiſſione eius*: cùm hoc quidem, ex eo tranſlatum ſit, ex quo Hieronymus tranſtulit, *cùm abiecta fuerit*, nimirum

323. ᵃadiecta o. *vinea mea o.

ex בשלחה; illud verò cum eo quod præcedit, *In menſura contra menſu-*
בְּסַאסְּאָה *ram*, ex hoc בסאסאה, quod, alij, tantùm *In menſura* interpretantur.
בְּשַׁלְּחָהּ hinc error. Hieronymus dixit *In menſura contra menſuram*, vel quòd
תְּרִיבֶנָּה vox סְאָה quæ menſuram ſignificat, in illo verbo duplicetur, quaſi
eſſet In menſura mẽſuræ, vel, quòd ſenſum, non verba, ſolùm tranſ-
ferre voluerit. Pro *iudicabis*, multi libri, cum Hugone Carenſi, *iudicabit*
legunt. Lobienſe manuſcriptum, cum Haymone Halberſtattenſi, *iu-
dicabunt* habet. Antiqui verò Epanorthotæ codices, atque ex noſtris,
Brugenſis, Leodienſis, P, & Q, cum alijs aliquot, *iudicabis* retinent:
quibus Hieronymi textum adſtipulari, etiam Epanorthotes annota-
uit. Adſtipulatur & Hebraicus textus: nam תריב ſecundæ perſonæ
eſt, non tertiæ, niſi fœminino genere, quod, cùm ad Deum reſpicia-
tur, loco non conuenit. Exiſtimarim, *iudicabis* in *iudicabit* verſum,
cùm quòd compendiò ſcripta fuerit vltima ſyllaba, tum quòd mu-
tata perſona ſequatur, *Meditatus eſt in* ſpiritu ſuo &c.

324. C. 35. v. 4. *Dicite puſillanimis, Confortamini & nolite timere.*] Ma-
nuſcripta exemplaria pleraque, etiam integritate veneranda, *puſilla-
nimes* legunt: & quædam quidem ei quod ſequitur iungunt, *Dicite,
Puſillanimes confortamini*: ea quæ Richelius & Carenſis ſecuti ſunt, ad
quem modum Græca tranſlatio habet; *Puſillanimes mente ſitis robuſti,*
ſine *dicite*: quædam ei quod præcedit copulant, *Dicite puſillanimes*, aut,
quod in multis eſt, errore manifeſto, *Diſcite puſillamines, Confortamini.*
Hentenius & Pariſienſes *Puſillanimis* correxere: ſic enim Hieronymus
tranſtulit, dandi caſu, nõ vocandi, *Dicite puſillanimis* (ſiue meticuloſis)
Confortamini. quo modo Hebraicè eſt אִמְרוּ לְנִמְהֲרֵי-לֵב חִזְקוּ ea enim
Hebræorum diſtinctio eſt, atque is primùm obuius ſenſus: poſſit ta-
men, vt altera habet lectio, verti, *Dicite, O puſillanimes confortamini.*
Porrò, vt Hieronymus tranſtulit, *puſillanimis*, legunt codices, manu-
ſcripti, S. Germani paruus & Lobienſis, inſignes illi; impreſſi, Mo-
guntinus, Nurenburgenſis, Colonienſis, Quentelianus, Complu-
tenſis, atque, ex hoc, Regius. Inter enarratores, legit hunc ad mo-
dum Haymo. Carenſis, Andreas, inquit, dicit *puſillanimis*. Credide-
rim *puſillanimis* in *puſillanimes* mutatum, quòd primus ſingularis nu-
meri caſus eſſe putaretur, itaque non conuenire, aut ei quod præit
dicite, aut ei quod ſequitur *confortamini*. Coniunctionem *&* quæ ſub-
iungitur, *& nolite timere*, decem noſtri, quinque Hentenij, quatuor
Pariſienſium, & antiqui Epanorthotæ codices, Hebræo Græcoque
conformiter, tollunt: qua omiſſâ, plus certè habet efficacitatis iſthæc
puſillanimorum confortatio.

325. Quod ſubſequitur *Ecce Deus veſter*, ac paulò pòſt, *Et ſaluabit vos*,
multi

multi codices prima persona legunt *Ecce deus noster, Et saluabit nos.* Vtramque lectionem exponit Hieronymus, maximè quoad posteriorem partem: sed, hanc quidem, primæ, inquam, personæ, 72. tribuit, quæ & hodie Græcorum est antigraphorum, ἰδοὺ ὁ θεὸς ἡμῶν, καὶ σώσει ἡμᾶς, quomodo & apud Iustinum legitur, dialogo cum Tryphone: illam verò, *vester*, *vos*, ipse ex Hebræo conuertit (sic enim Hebraici, nec non Chaldaici, codices, habent) quam retinent antiqui Epanorthotæ libri, vetustiores nostri, &, inter posteriores tractatores, Haymo. Eam à se probatam Hentenius & Parisienses in textum recepere.

C. 38. v. 14. *Domine vim patior, responde pro me.*] Duo Parisiẽsium codices, Vet. Ge.p. & Compl., legunt *sponde* pro *responde*. Ad eum modum, ex nostris codicibus, nonnulli emẽdati sunt, nonnulli in margine scribũt. Ad eundem modũ Lyranus, in correctis esse libris, docet. vitiosè enim excusum *responde* pro *sponde*, circumstantia testantur. In glossa interlineari scriptũ est, Vel *sponde*. idem est. Annotant Dominicani & Epanorthotes, secundum Haymonem & Hieronymum, legendum *sponde*. Haymo vtramque lectionem explicat: exposito primùm *sponde*, subnectit, vel ita, vt quidem codices habent: Si quid erraui, vt conuertar ad melius, tu *responde pro me*, id est, sis mihi quasi fidei iussor, & accipe me in fide & protectione tua. Apud Hieronymum non inuenio *sponde*: tam in commentarijs, quàm in textu, est *responde*: & vsque adeò non euincit Hieronymi commentarius, *sponde* legendum esse, vt Haymo alteram explicaturus lectionem *responde*, Hieronymi commentario sit vsus, qui hoc habet modo: Sed & si quid erraui, conuertar ad melius, tu responde pro me. Plerique omnes libri, tum scripti tum impressi, *responde* habent. Hebraicè est verbum עָרַב, quod, fide iubere seu spondere significat. Quare, si retinendum est τὸ *responde*, pro simplici *sponde* accipiendum est. id quod Epanorthotæ probatur, cuius hæc animaduersio est: *Sponde* secundum Hebræum, & Hieronymum, & Haymonem: sed secundum antiquos *responde pro me*, quæ est littera communis. & videtur *responde* accipi pro *sponde* iuxta vsum. Eo autem verisimilius fit versum esse *responde*, quòd, huc respectans, probabile est, deinceps verterit Interpres, *Aut quid respondebit mihi cùm ipse fecerit?* quanquam non sit idem vtrobique in Hebræo verbum. 326.

C. 38. v. 15. *Quid dicam, aut quid respondebit mihi, cùm ipse fecerit?*] Christophori Plantini manuscriptum, quod angustum nominamus, *Aut respondebit mihi* habet: omittit, tametsi in margine sit notatum, 327.

posterius *quid*. quod Hebraicè quidem non legitur; sed, cùm in plerisque omnibus sit nostrę editionis exemplaribus, puto esse ab Interprete, vt clarior esset sententia, repetitum. Nonnulli scripsere, *Aut quis resp. mihi*, quod Interpretis non est: corrigens enim, Interpretis sententia, Ezechias, quod Deo dixerat *Responde pro me*, ait, Quid respondebit pro me Deus, qui ipse fecit? Codex vnus habet, *Aut quis respondebit tibi*, duplici mendo. Complura exemplaria, *fecerim* pro *fecerit* legunt, *cùm ipse fecerim*. 18. Hentenij, viginti octo nostra: quibus vult D. Bernardus sermone in Cant. 81. Porrò, antiqua Dominicanorum antigrapha, antiqua Epanorthotæ, & nostra aliquot, *fecerit* tertia persona seruant: quibus S. Hieronymus adstipulatur, Rursumque, ait, in se reuertitur: Quid dicam, quídue causabor, contra te factorem meum? aut quid mihi respondebit, qui fecit ipse quod voluit? Sustinenda ergo sunt quæcunque decreuerit. Consonant posteriores enarratores, Haymo, Glossæ ordinariæ Author, Thomas, Lyranus, Richelius. Carensis vtrumque exponit. Suffragantur Hebraici libri, quibus legitur וְהוּא עָשָׂה & ipse fecit: & Chaldaica paraphrasis 'וְהוּא' אַסְגֵּי וגו "& ipse' multiplicauit beneficia ad conferendum in me. Consentit LXXII translatio, quæ, in Hieronymi quidem Latinè; in Bibliorum autem Complutensi & Regia editione Græcè & Latinè, habet ϰ̀ αὐτὸς ἐποίησε, & ipse fecit. Vaticanus codex, vt nobis quidem signatum est, scribit ϰ̀ αὐτὸς ἐποίησας, & ipse fecisti. In Aldino, Argentoratensi, & Basileensi, exemplaribus, pars ista desideratur.

" וְהָא
" & ecce R.

328. C. 38. v. 15. *Recogitabo omnes annos meos in amaritudine animæ meæ.*] Exemplar M. N. Hunnæi, L. littera notatū, habet, *reputabo*, quę Hieronymi commentantis scriptura est. Haymo ad eundem modum exponit τὸ *Recogitabo*. Plurimi codices addunt pronomen *tibi*, *Recogitabo tibi omnes &c.* quod quidem etiam Haymo legit: sed Hieronymus haud agnoscit. Antiqui Epanorthotæ libri, sex Stephani, & sedecim nostri, iugulant: quibus Hebræa patrocinantur. Quare, castigatores, Dominicani, Hentenius, & Parisienses, meritò textu expulere.

329. C. 38. v. 16. *Domine si sic viuitur.* ita codices plerique legunt. Porrò, quidam omittunt *si*, habent *Domine sic viuitur*, antiqui Epanorthotæ, duo Hentenij, tres Parisiensium Vet. Ge. o. l. m., duo nostri Pl. m. Leod. In patrum Hieronymi & Haymonis enarrationibus legitur *si sic*: verùm nisi *si* tollatur, non satis aptè constant. hæc Hieronymi enarratio est: Et quia iam securus est, nec patitur quæ refert, de humano statu philosophatur, & dicit: Domine (si) sic viuitur, & tali

sumus

ſumus conditione generati: corripuiſti me, ſed viuificaſti me. Iſta Haymonis: Nihil tamen nouum, nihil accidit mihi contra naturam humanæ fragilitatis: quia (ſi) ſic viuitur, id eſt, tam fragilis & caduca eſt humana fragilitas. *Et in talibus eſt vita ſpiritus mei*, id eſt, tali ſum ego, atque omnes homines, conditione generatus: Et per tuam gratiam, delinquentem *corripies me*; quia, quis eſt filius, quem non corripit pater? & per gratiam eandem *viuificabis me*, reddendo vitam cum ſanitate. Videtur & Dionyſius Richelius, quanquam recentior, ſolummodo *ſic* legiſſe. Carenſis huius lectionis meminit. Hebraicè eſt אֲדֹנָי עֲלֵיהֶם יִחְיוּ quod hodie ferè vertunt *Domine vltra hos* (ſcilicet annos) *viuent*. Noſter Interpres intellexiſſe videtur, *Domine in his*, vel *cum his*, *viuent* (ſic enim vertas licet) id eſt, In huiuſmodi afflictionibus & miſerijs hominis vita agitur. id quod ſit, non *Domine ſi ſic viuitur*, ſed *Domine ſic viuitur*, quem legendi modum probant, Forerius, Ianſenius, Pariſienſes, & Epanorthotes. Secundum Hebræum, notat Epanorthotes, & antiquos, *Domine ſic viuitur*: non eſt ibi *ſic ſic* vel *ſi ſic*. *Domine ſic ſic viuitur*, cuius inſuper lectionis Epanorthotes meminit, legunt, 4. ex noſtris codicibus, ſed minimè præſtantes illi.

C. 40. v. 2. *Quoniam completa eſt malitia eius.*] Pro *malitia* Hebraicè eſt צָבָא, quod militiam ſignificat. ea vox eſt, ex qua, Iob ſeptimo 330.
capite legimus, *Militia eſt vita hominis ſuper terram*; rurſus, ex qua, tot, *Iob 7. a. 1.*
quot numerari vix poſſint, locis, tranſlatum eſt *Dominus exercituum*. Quare exiſtimant ſcriptores ætatis huius multi, *militia* nobis, non *malitia*, legendum eſſe, Santes Pagninus *, Iſidorus Clarius, Leo Caſtrenſis. *In voce צָבָא.*
Hector Pintus addit, ita nonnullos correctiores codices habere. Adamus Sasbout vnum eſſe apud Latinos exemplar dicit, quod pro *malitia*, *militia* habeat. Nos, ex noſtris exemplaribus, nullum, quod *militia* legat, inuenimus; tantùm, in vno, Cardinalis Beſſarionis quondam, *malitia* in *militia* mutatum, atque in margine (Rectè eſt militia) ſcriptum, obſeruauimus. Ex Hieronymi commentarijs nihil liquet. Poſteriores gloſſematici, Haymo, gloſſæ ordinariæ Author, Thomas, Lyranus, Carenſis, Richelius, *malitia* legerunt. Videri poſſit *militia*, ſcribarum audacia, cum *malitia* mutatum fuiſſe, * enim
propter ea quę ſequuntur, *dimiſſa eſt iniquitas illius, ſuſcepit * de manu Domini duplicia pro omnibus peccatis ſuis.* LXXII viri tranſtulerunt, ὅτι ἐπλήσθη ἡ ταπείνωσις αὐτῆς, Quoniam repleta, vel, completa, eſt humilitas, ſeu humiliatio, eius: ſic enim eſt, cùm in Græcis antigraphis, tum apud Patres, qui hunc, ex LXXII editione, locum, citant, Iuſtinum martyrem Dialogo cum Tryphone, Ambroſium in Pſalmum 118 ſermonibus 10 & 18, Hieronymum, Cyrillum. Porrò ταπείνωσις *3 MS. H, C, G q.* * Iſrael o.

humilia-

humiliatio, id eſt, abiectio, afflictio. Quid ſi igitur, ſeptuaginta duos Interpres ſecutus, *malitiam* pro afflictione, vt nonnulli exponunt, verterit?

331. C. 40. v. 9. *Qui euangelizas Sion*: & iterum, *Qui euangelizas Ieruſalem*. Ita legunt pleriq. noſtri codices, & expoſitores, Lyranus, Carenſis, ac Richelius, *qui* genere maſculino: quo modo & in Græcis LXX duorum exemplaribus legitur, ὁ εὐαγγελιζόμενος σιὼν, ὁ εὐαγγελιζόμενος ἱερουσαλὴμ: ad quem etiam modum apud veteres, qui LXXII interpretationem proferũt, legitur, Iuſtinum dialogo cum Tryphone, Tertullianum libro quinto contra Marcionem, Hieronymum textu qui ex editione ſeptuaginta commentariis adiunctus eſt, Cyrillum in propria loci enarratione. Porrò, Latini Epanorthotæ antiqui libri, Dominicanorũ nonnulli, & noſtri duo, Lobienſis, ac Leodienſis, atque impreſſi aliquot, feminino genere ſcribunt, *Quæ euangelizas Sion*, *Quæ euangelizas Ieruſalem*: quibus Hebræa volunt, quæ, non tantùm hoc *quæ euangelizas*, ſed etiam omnia verba quæ hoc nono verſu vel præcedunt vel ſequuntur, genere feminino habent. Nam, quod peritis notum eſt, etiam verbis Hebræorum, ſunt genera, maſculinũ & femininum. Adſtipulatur Hieronymus, cuius & textus *quæ* legit, & commentarius dicit: Porrò Hebraicum & cæteri Interpretes (LXX videtur excipere) ponunt genere feminino, vt dicant, *Quæ euangelizas Sion*, *Quæ euangelizas Ieruſalem*. Cõſentit Haymo, qui expoſito *quæ*, ſubnectit: Quidam codices habent *qui euangelizas*, genere maſculino: ſed falſum eſt, ſecundum B. Hieronymum. Conſpirat Andreas, cuius commentarium Carenſis recitat. Ergo, *qui euangelizas*, Græcæ ſeptuagintaduorum; *quæ euangelizas*, Latinæ Hieronymi editionis, eſſe videtur.

332. C. 40. v. 24. *Equidem, neque plantatus, neque ſatus, neque radicatus in terra truncus eorum.*] Plura exemplaria *& quidem*; præſtantiſſima *equidem* ſcribunt. In ijs quæ ſequuntur, triplex eſt codicum varietas. Vna, ea eſt quam propoſuimus, *Neque plantatus, neque ſatus, neque radicatus in terra truncus eorum:* quam in tredecim noſtris manuſcriptis inuenimus. Altera eſt, *Neque plantato, neque ſato, neque radicato in terra trunco eorum:* quam in 17 manuſcriptis nos, in 8 Hentenius comperit. Tertia, *Neque plantatos, neque ſatos, neque radicato in terra trunco eorum:* quæ in duobus eſt manuſcriptis, vno Pariſienſium, Ge. p. notato, altero noſtro. E ſignato, cohærens, vt & ſuperior, ijs quæ ſequuntur: *Repentè flauit in eos, & aruerunt*. Prima, Haymonis & Hieronymiani textus lectio eſt; ſecunda, Authoris gloſſæ interlinearis, Carenſis, & Richelij: tertia obſcurior eſt. Tertiam prætulit quidam, indubiè

indubiè quòd Hebræo vicinior sit. Sic enim Hebraicè est ad verbum, Etiam non plantati sunt, etiam non sati sunt, etiam non radicans in terra truncus eorum: ad quē modum Hieronymi commentarius explicat, Qui principes & iudices terræ (siue, vt alij suspicantur, cæli) nec sati sunt, nec plantati, nec firma radice solidati: Secundam, quæ vulgarior est, textu donarunt Dominicani. Primam Epanorthotes probauit, vtpote, Hieronymi, quod notat, & antiquorum codicum authoritate fulcitam: quam etiam nos in vetustissimis atque integerrimis antigraphis, Brugensi, Lobiensi, Leodiensi, atque alijs quibusdam, & in primis Typographorum editionibus, Moguntina, Nurenburgensi, Coloniensi, ante annum 1480 impressis, reperimus.

C. 44. v. 16. *Et de medio eius carnes comedit: coxit pulmentum, & saturatus est.*] Coniunctionem, quæ in huius partis capite est, auferunt antiqui libri: quam etiam Hebræa Chaldæaque transfodiunt. Complures codices, cum Hugone Carensi, addunt *coxit &*: *de medio eius carnes coxit & comedit*: * *coxit pulment. &c.* Quidam, vnus calamo, tres typis exarati, transponunt, *coxit* quod præponitur pulmento, & *comedit* quod postponitur carnibus, hoc modo: *de medio eius carnes coxit, comedit pulmentum.* Hinc autem facta est, & illa additio, & hæc transpositio, quòd absurdè dici videretur, quenquā de ligno carnes comedere; rectè autem, de ligno carnes coquere. Atqui, emendatiora exemplaria, cùm nostra, tum Hentenij, Parisiensium, Epanorthotæ & Dominicanorum, scribunt: *De medio eius carnes comedit: coxit pulmentum, &c.* quibus Hieronymi textus, Richelij commentarius, & Hebraici ac Chaldaici libri, suffragantur. Richelij commentarius huncad modum habet: Et de medio eius carnes comedit, id est, carnes coctas per ignem constructum ex media parte ligni. Vel, de medio cuius carnes comedit, id est, vnam partē ligni vendidit, & cum pecunia illa carnes emit, & comedit. Porrò illud *coxit &*, quod multis codicibus additur, sumtum est ex versu huius capitis 19. quo, eis quæ hoc versu, similia leguntur, inter quæ sunt hæc: Et coxi super carbones eius panes: coxi carnes & comedi. Quo ex loco, longè plura Græcis antigraphis, 16. versu, adiecta sunt: sic enim habent pleraque, 16. versu, καὶ ἐπὶ τοῦ ἡμίσους αὐτοῦ ⁻ ᵃἔπεψεν ἐν τοῖς ἄνθραξιν ἄρτους, καὶ ἐπ' αὐτοῦ κρέας ᵇἔφαγε ὀπτήσας, ὤπτησεν ᶜὀπτὸν, καὶ ἐνεπλήσθη· Et super medio eius ⁻ coxit in carbonibus panes, & super illo' carnem ᵈcomedit postquam coxit', coxit coctum, & repletus est. Adiectum est inde, in primis illud ἔπεψεν ἐν τοῖς ἄνθραξιν ἄρτους, additumque est καὶ ἐπ' αὐτοῦ: ea quæ, Complutensis & Regia editiones, tollunt. Tum adiectum est inde

333. | * & o. | ᵃἔπεμψεν O. ⁻ R. | ᵇὀπτήσας ἔφαγε Vatic. | ᶜἐπτὸν R. | ⁻ R. | ᵈpostquam coxit, comedit. Vatic.

O ὀπτήσας,

ὀπτήσας, quod in Vaticano quidem codice ante ἔφαγε ſcribitur, vt 19. verſu; in aliis, pòſt. Complutenſi & Regiæ editionibus ἑψήσας legitur, pro ὀπτήσας: vtrumque ſignificat coquere, ſed, in particulari, illud quidem lixare; hoc autem, aſſare. Quare quod ſequitur ὤπτησεν ὀπτὸν, rectè vertas aſſauit aſſatum: quo modo recentiores ex Hebræo vertunt, pro eo quod noſter dixit *coxit pulmentum*.

334. C. 49. v. 10. ⁻ *Et' ad fontes aquarum* ⁿ *potabit' eos.*] Frequentior codi-
⁻ o. cum ſcriptura eſt *potabit*, quam ſequuntur Gloſſematici, Lyra, Caro,
ⁿ potabis o. & Richel. Porrò quidam codices *portabit* habent, duo Pariſienſium, S. Germani paruus & Complutenſis; tres noſtri, Hunnęi M, Plantini anguſtus, atq. is quem cœnobij S. Iacobi Leodij Abbas commodauit, ex quo eraſa quidem eſt littera *r* (vt ſunt pleraque omnia in eo; cætero-qui integerrimo; recentiori deprauatoris manu immutata) ſed ſatis etiamnum apparet. In Card. Beſſarionis libro addita eſt *r* littera, notatumq́. in margine rectè eſt *portabit*. Hebraicè eſt יְנַהֲלֵם,
Apoc. 7. d. 17. id quod LXXII ſenes reddidere ἄξει αὐτοὺς; S. Ioannes, Apocalypſeos 7. capite, ὁδηγήσει αὐτοὺς; ſimiliter, plerique hodie Interpretes, ducet vel deducet eos; Chaldæus paraphraſtes יַשְׁרֵינוּן habitare faciet vel collocabit eos. quæ omnia *portabit* adſtruunt. Adhæc, Interpres no-
Exo. 15. b. 13. ſter, vocem illam, portare, conuertit, Exodi 15, & Iſaiæ 40. capite.
Iſa. 40. c. 11. Videri igitur poſſit, & hoc loco, ad eum modum conuertiſſe: qui-
Gen. 47. d. 17. Pſal. 22. a. 2. buſdam tamẽ locis ſuſtentare atque enutrire interpretatus eſt. Commentarius *potabit* habet: verùm ita, vt non liqueat, an ab eo ſcriptum, an verò ex *portabit* mutatum ſit. Et deducet, ait, ad fontes aquarum, ſiue, potabit illos ad fontes, de quibus ſcriptum eſt: Benedicite Domino de fontibus Iſraël: & in alio loco, haurite aquas de fontibus ſaluatoris. Hi fontes in veteri teſtamento & nouo ſunt. Haymo, qui eius ferè commentarium ſequitur, *portabit* legit: Et cùm per ſe nihil poſſint, *& ad fontes aquarum portabit eos.* Ad illos vtique fontes, de quibus canitur, haurietis aquas in gaudio de fontibus Saluatoris: quibus, aut ſacra ſcriptura, aut ſpiritus ſancti gratia, intelligitur.

335. C. 53. v. 11. *Iuſtificabit ipſe iuſtus ſeruus meus multos.* hanc huius loci veram eſſe exiſtimo lectionem. Non enim legendum eſſe præterito tempore *iuſtificauit*, emendatiſſimi quique libri & fons Hebraicus docent: quos Hentenius & Pariſienſes ſecuti *iuſtificabit* emendarunt. Rurſus non eſſe legendum *iuſtos*, quod in duobus manuſcriptis inuenimus; plerique omnes codices, Hebræo conformiter, *iuſtus* ſcribentes, probant. Chaldaica paraphraſis, יְזַכֵּא זַכָּאִין, quod eſt, iuſtifica-

ſtificabit iuſtos, habet: verùm, non ex Chaldæo noſtra profluxit editio. Tertiò, non legendum eſſe *ſeruos meos*, quod in antigraphis eſt haud paucis, ſed, quod ex alijs Hentenius & Pariſienſes in textum retulere, *ſeruus meus*; Hebraica diiudicant exemplaria יַצְדִּיק צַדִּיק עַבְדִּי לָרַבִּים, id eſt, iuſtificabit iuſtus ſeruus meus multos. Scio punctis mutatis eſſe poſſe *ſeruos meos*, hoc eſt עֲבָדַי: verùm, cùm proximè ſequentem vocem לָרַבִּים, Interpres verterit *multos*, puto eum non עֲבָדַי legiſſe, non *ſeruos meos* tranſtuliſſe. Nam, miniſtra littera Lamed, præfixa ſequenti voci רבים, non præcedenti עבדי, alio eam modo accipiendam ſignificat, quàm accipienda eſt præcedens, nempe, non vt reſpõdens adiectiuum ſubſtantiuo pręcedenti coniungendam. Ergo, quod diximus, vera eſt huius loci lectio, quæ in 19. manuſcriptis exemplaribus à nobis reperta eſt, *Iuſtificabit ipſe iuſtus ſeruus meus multos*: quam, vt ne vllus ſuperſit ſcrupulus, omni ex parte Hieronymi commentarius probat: In ſcientia ſua, id eſt, in doctrina, ipſe iuſtus, qui peccatum non fecit, nec dolus inuentus eſt in ore eius, & ſeruus patris qui formam ſerui acceperat & Domini ſeruierat voluntati, multos iuſtificabit de toto orbe credentes. Non opus eſt addere conſonantes Hugonis & Haymonis Enarrationes.

C. 65. v. 22. & 23. *Et opera manuum eorum inueterabunt electi mei. Non laborabunt fruſtra.*] Octo manuſcripti codices, &, poſt Moguntinam editionem, impreſſi plerique, cum Dionyſio Richelio, diſtinguunt hunc ad modum: *Et opera manuum eo. inueterabunt. Electi mei non labo. fruſtra*: quam diſtinctionem Græcus author Cyrillus ſequitur, & Græca antigrapha, ea quæ nos vidimus, exigunt. ſic enim habent: Opera⁻ enim'ˀlaborum ſuorum' vetera facient. Electi autem mei non laborabunt in vacuum. Porrò alteram diſtinctionem *Et opera ma. eorum inue. electi mei. Non labo. fruſtra*, quæ D. Hentenio probata fuit, ſeruant noſtra decem manuſcripta: quam & Hebraici libri, quos ego viderim, referunt; & tranſlatio ſeptuaginta-duorum vt eſt in Hieronymi commentarijs: Opera laborum ſuorum inueteraſcere facient electi mei: non labo. in vac. Sunt alia noſtra manuſcripta 13, quæ eundem ad modum diſtinguunt, ſed paulò aliter legunt: *Et opera ma. eo. inueterabunt electis meis. Non labo. fruſt.* quibus comprehenſa ſunt antiquiora atque integriora noſtra, Brug. Leod. Lob. Pl. m. E. O. Q. His ſuffragantur vetera Pariſienſium Di. o. l. Ge. o. l. p., & antiqua Epanorthotæ. Hugo Cardinalis de hac iſtorum lectione Hanc litteram, inquit, habet Hieronymus, & libri correcti. Habet eam diſertè Hieronymi cõmentario adiunctus textus (quanquam, pro *inueterabunt*, *veteraſcent* legat) nec parum vult ei ipſe Hieronymi commenta-

336.

⁻ R. ˀ manuum ſuarum R.

mentarius, si diligenter discutiatur. Atque hoc etiam indicet transtulisse eum *electus meus*, potiùs quàm *electi mei*, quòd *eorum*, non *suarum*, dixerit: *Et opera manuum eorum*. satis enim commentaria docent, & veriores codices, non eum sequentibus copulasse, τὸ elect. me. Haymo vtramque lectionem explicat, *electi mei & electus meis*, eadem distinctione; Lyranus, hanc *electis meis*: cuius ad litteram sensus est, Opera populi Dei ad eius vsum vetera fient, ita vt, interim dum noua & recentia sunt, nec pereant, nec per mortem auferantur, nec ab hoste diripiantur. id quod Hebraicè & Chaldaicè ad verbum est, Et opus manuum suarum ad vetustatem perducent electi mei.

337. C. 66. v. 17. *Qui sanctificabantur & [a] mundos se putabant in hortis post ianuam intrinsecus.*] Quidam codices, pro *post ianuam*, legunt *post vnam*, Hentenij septem, Parisiensium quinque, Di. o. l. Ge. o. l. p., correcti Lyrani, antiqui Dominicanorum. Epanorthotes dicit, antiquiores habere *post ianuam*, satis antiquos *post vnam*. id quod omnino se ita habere, ex nostris deprehendimus exemplaribus. Vetustissima namque, Brugense, Leodiense, Lobiense (his enim non existimo alia ex nostris esse vetustiora) *post ianuam* scribunt: nonnulla verò, vetustate his inferiora, Plantini medium, Hunnæi L. M. & G., atque vnicum Bessarionis, *post vnam* legũt. quibus adde alia duo, quæ vtrumque indicant modum. Dominicani Hieronymo atttribuunt lectionem *post vnam*: verùm, non id liquet ex Hieronymi commentario, neque id habet textus commentario nunc additus. Haymonis enarrationibus adscriptum est *ianuam*; Glossæ ordinariæ *vnam*. id quod Richelius manifestè interpretatur. Lyranus & Carensis vtrumque exponunt. Hebraicè est, sanctificantes se & purificantes se in hortis
אחת ק post אחד° in medio. אַחַד quod scribunt Hebræi, *vnum*; אַחַת quod legunt, *vnam* significat; nullo autem modo *ianuam*. itaq. vertunt complures, Post vnam, vel, post peculiarem. Pagninus explicationis ergô nonnulla addidit: Post piscinam peculiarem quæ est in medio horti. Forerius reddidit: Alienus vnus in medio. *alienus* reddidit, quod alij *post*, punctis vocis אחר mutatis. Chaldæus paraphrastes transtulit סִיעָא בָּתַר סִיעָא quod est, cœtus post cœtum, seu, societas post societatem, quo modo & R. Salomon, si N. Lyrano credas, exponit. non fit verisimilis; mihi quidem; Forerij annotatio, quæ in Chaldæo mendosè arbitratur legi, pro, סיפא (quod angulum & limen significat) סיעא; repetitur enim ׳סי ב׳ סי. Similẽ esse puto Chaldæi metaphrasin Symmachi & Theodotionis versioni, qui, D. Hieronymo teste, interpretati sunt, *Alter post alterum*. quod sequitur בְּתָוֶךְ in medio, sequentibus hi coniunxere, *Inter eos qui comedunt &c.*

in Chal-

[a] immundos o.

in Chaldaico, vel omissum est, vel in eo quod attulimus comprehensum. Potuit enim Chaldæus, hoc *post vnam in medio*, intellexisse, primæ media succedente, atque id, vnam societatem altera sequente. Subaudierunt Interpretes Theodotio & Symmachus, ac fortasse etiã Chaldæus, alterum אחר, neque enim eis bis אחר lectum, necesse est dicere. Horum autem omnium interpretationes, ei suffragantur lectioni, quæ *post vnam* habet: quam existimant nonnulli amplectendam, Nicolaus à Lyra, Adamus Sasbout. Castigatores Parisienses & Dominicani in textum eam recepere. Et certè videri possit, quia obscurior est, scribarum lectorúmue temeritate, mutata. Faciliùs enim adduci possim vt credam, *post vnam* variatum fuisse in *post ianuam*, quàm è conuerso *post ianuam* in *post vnam*. Verumenimuerò, putat Forerius, *post ianuam* Hieronymum transtulisse, secutum 72 senes, quorum versio est: Qui sanctificantur & purificantur in hortis· καὶ ἐν τοῖς προθύροις, id est, & in liminibus, vel, & in vestibulis. Leo Castrensis arbitratur, Hieronymum, Hebraicæ lectioni *post vnam*, subaudiisse *ianuam*, sicque conuertisse *post ianuam*. Sed, neuter horum meminit variæ Latinorum codicum scripturæ: quam, etsi varia sit, Lyranus & Epanorthotes, in eundem sensum interpretantur, eum quem Castrensis Hieronymo transferenti attribuit, Post vnam, inquit Lyranus, scilicet portam vel clausuram; & ideò aliqui libri habent post ianuam.

NOTATIONES IN PROPHETIAM IEREMIÆ.

C. 4. v. 12. *Et nunc ego, sed loquar iudicia mea cum eis.*] *Sed* coniunctionem prætermittunt Complutensis editio & textus Hieronymi ac Rabani commentarijs adscripti. In Hebræo expresè non habetur: sic enim ad verbum est, Nunc etiam ego loquar iudicia cum eis. Hentenius, & Parisienses, illa omissa, emendarunt: *Et nunc ego loquar iudicia mea cum eis*. Atqui, plerique omnes libri, tum scripti, tum impressi, addunt coniunctionem illam *sed*: ex vniuersis nostris, præter Regium, qui ex Complutensi expressus est, nullus, qui omittat, est; dumtaxat tres sunt, ijque infimi ordinis, manuscripti, qui pro ea *ecce* legant. Agnoscunt etiam eam expositores, Richelius, Carensis, Lyranus, Thomas, Glossæ ordinariæ author: his adde Dominicanos, &, ne istorum consensum parui quis faciat, Hieronymum. Vt enim illi notant aposiopesin hoc loco esse, ac subaudiendum aliquid; ita & Hieronymus, quem secuti haud dubiè sunt. Aposiopesis, in- 338.

quit, est, iuxta illud Virgilianum: Quos ego, sed motos præstat componere fluctus. Dicturus itaque prospera, retinet se, & tristibus iungit tristia. Hæc enim sunt iudicia, quæ cum populo suo quondam loquitur Deus, vt sciant se iustè sustinere quæ sustinent. quæ totidem verbis in suum commentarium Rabanus transtulit. Retinenda est igitur *sed* coniunctio, quòd Interpres sic locum intellexisse videatur, vt eam, aut addiderit, aut pro גַּם, quod est *etiam*, explicando posuerit. Vnus certè scriptus codex, Atrebatensis collegij sericatus, eo loco legit *sed*, quo Hebraicè legitur, גַּם *Et nunc, sed ego loquar iud. m.c. e.* atque eodem loco, tres illi libri, quos paulò antè citauimus, habent *ecce*. verùm, non sunt ex præstantissimis codicibus, quatuor hi.

339. C. 4. v. 16. *Concitate gentes*, scribunt, Abbate Ioachim, Thoma, Carensi, & Richelio, adstipulantibus, exemplaria manuscripta quotquot habemus: *Dicite gentibus*, legunt, sine commentarijs excusa Biblia quotquot vidimus, ijs exceptis, quæ Parisiensium cura & Hentenij diligentia emendata sunt. Hebraicè est הַזְכִּירוּ לַגּוֹיִם, quod est, Commemorate, vel, narrate gentibus, aut, in gentibus. Huic manifestiùs consonat quod impressi codices legunt *Dicite gentibus*: verùm, quod est in manuscriptis, ad similem, eumque significantiorem, intelligendum est modum, eum quem Hieronymi commentarius insinuat: Vult omnes in circuitu nationes Dei nosse sententiam, & flagellata Ierusalem cunctos recipere disciplinam. Textus huic Hieronymi commentario iunctus, habet *Dicite gentibus*: sed, non eam lectionem, commentarius ipse exigit. Hentenius, Parisienses, *Concitate gentes* castigarunt: similiter Dominicani, hunc receperunt, alterum legendi modum reiecere, quem Richelius alij translationi tribuit: Concitate gentes, vt Dei, inquit, æquitatem in punitione Iudæorum aduertant. Vnde alia translatio continet, Dicite in gentibus. Verisimile fit mihi, primùm explicationis ergô adscriptum fuisse, postea pro nostræ editionis lectione substitutum, in manuscriptis codicibus; ex quorum vno, in Moguntinum, atque ex hoc, in sequentes plerosque Chalcographorum fœtus, transierit.

340. C. 5. v. 8. [a] *Equi* [x] *amatores in feminas & emissarij* [b] *facti* [x] *sunt*. Sic nostri
a Eequi o. codices plerique omnes legunt: eodem apud enarratores legitur
b effecti modo. Quinque autem Parisiensium exemplaria Di. o. l. Ge. o. l. p.,
x MS. atque ex nostris tria Leod. Tril. V, auferunt τὸ *in feminas*. id quod nec Hebræa habet: סוּסִים מוּזָנִים מַשְׁכִּים הָיוּ τὸ מוּזָנִים, quod ab alijs
מיוזנים pasti seu saturati, ab alijs armati vel habenis phalerati, translatū est,
P deductum à זוּן, aut à זִין; noster *amatores* vertit, à זנה quod fornicari denotat.

denotat. Cæterùm, an addiderit, pro ſententiæ perſpicuitate, *in feminas*, ſum dubius. Hentenius & Pariſienſes transfodiendum id cenſuerunt: verùm, ſuis Hieronymus commentarijs, videri poſſit agnoſcere Equi amatores in feminas facti ſunt, ita in commentarijs habet. Potuit 72. viros ſecutus fuiſſe, qui huiuſmodi interpretati ſunt voce, quæ feminarum amatores ſignificat: θηλυμανεῖς enim dicuntur, quaſi, feminarum amore inſani. Hæc, quamuis non euincant, addidiſſe Interpretem Hieronymum, *in feminas*, tamen cur dubitem, faciunt, accedente vetuſtiſſimorum exemplarium ſuffragio. Sequitur in Hieronymi commentario: Pro emiſſarijs, in Hebraico ſcriptum eſt משכים, quod omnes voce conſona ἕλκοντες, id eſt, trahentes, tranſtulerunt, vt oſtendatur magnitudo genitalium. Si omnes, voce conſona, ex משכים, ἕλκοντες tranſtulerunt: mirum eſt, nihil aliud, in 72. libris, quàm ἵπποι θηλυμανεῖς ἐγενήθησαν legi, Equi feminarum amatores facti ſunt. Porrò, qui ἕλκοντες reddidere, non מַשְׁכִּים legerunt, vt in Hieronymi commentario ex punctatis Biblijs ſcriptum eſt, ſed מַשְׁכִּים hoc, trahentes ſignificat: illud, manè, iuxta Hebræos, Pagninus interpretatur, *Vt* equi ſaturati *ſingulo* manè erant. Hieronymus, illos qui *trahentes* dixere ſecutus, *emiſſarij* tranſtulit. Vir quidam doctus legendum arbitratur *admiſſarij*: & quidem aptius ſic dicatur, ſed dicuntur, vulgari vſu, & emiſſarij, qui admiſſarij, equi præſertim, gregumque & armentorum mariti. atque ita, *emiſſarij* inquam, nec aliter, in vetuſtis editionis noſtræ manuſcriptis exẽplaribus, lego.

Hieronymus, enarrans caput nonum prophetæ Zachariæ, & contra Heluidium diſputans, citat locũ hũc in modum, nimirum iuxta 70. Equi inſanientes in feminas facti ſunt -m hi'. *Citat ſimiliter in calce ſecundi aduerſus Iouinianum*, nihi *prætermiſſo.*

C. 9. v. 19. *Quoniam deiecta ſunt tabernacula noſtra.*] Antiquorum 341.
codicum, quidam *deiecta*, quidam *deſerta* legunt. Hebraica vox הִשְׁלִיכוּ, quę *proiecerunt* ſignificat, vtroq. facilè intelligi poteſt modo. In Hieronymi, cùm textu, tum commentario, *deiecta* legitur: verùm, pòſt paulùlum, deſerendi vocabulo Hieronymus vtitur, ſed, videtur ibi 72. reſpicere interpretationem, quæ eſt: Et abiecimus tabernacula noſtra. Dominicani, Pariſienſes, atque Hentenius, vnanimiter in textum tranſtulere *deiecta*.

C. 20. v. 17. *Quia non me interfecit à vulua.*] Impreſſi codices ferè 342.
legunt *quia*: manuſcripti ferè habent *qui*. Hebraicè eſt אֲשֶׁר, quod, & *qui*, & *quia*, interpreteris licet. Græci tranſtulerint, ὅτι *quia*. Hieronymus *qui* conuertiſſe videtur. nam, præterquam quòd exemplaria ſcripta pleraque omnia, & quidem vetuſtiſſima atque emendatiſſima quæque noſtra, id legant; ipſe in hunc ſcribit locum: Quod autem infert, Qui me non interfecit in vulua, Deum ſignificari putant. Suam indicat verſionem, etſi non approbet, quam refert, expoſitio-

rem.

nem. Porrò, eam ſecutus gloſſæ interlinearis Author, *qui*, ſuppleuit *dominus*. Lyranus & Carenſis *quia* exponunt: ſed *qui* ſimiliter legunt. Id igitur nobis ſeruandum videtur, quamuis Pariſienſis typographus cum *quia* mutauerit, Moguntina fretus editione.

343. [a] adulterinam o. [a] & adulterium o.

C. 23. v. 14. *Vidi ſimilitudinem* [a] *adulterantium*' *& iter mendacij.*] Nonnulla manuſcripta, *adulterij*, pro *adulterantium*, legunt, ſed vulgaria illa. eximia, aut *adulterantium* habent, aut *adulterium*: quædam hoc, quædam illud ſcribunt. Typis excuſi libri ferè *adulterantium* legunt. Hebræa dictio נאוף, non eſt inprimis numeri pluralis participium: ſed, ſi quidem נִאוּף legatur, nomen eſt ſingulare, *adulterium*; ſi נָאוֹף, vt eſt in Biblijs, verbi infinitiuus, *adulterari*. Infinitiuum Græci Interpretes in participium plurale mutarunt: verterunt enim, ἑώρακα φρικτὰ, μοιχωμένους, καὶ πορευομένους ἐν ψεύδεσι· vidi [a] horribilia', adulterantes, & ambulantes in mendacijs. Nam & ſequentem infinitiuum הָלֹךְ, ad eundem mutarunt modum. Vtrum ſimili modo, Hieronymus, priorem infinitiuum mutauerit; an potiùs priorem, ſicuti poſteriorem, in nomen verterit (vt eſt infinitiuus verbi nomen) vel vtrumque vt nomen legerit נִאוּף הֲלֹךְ: ob codicum meliorum diſcrepantiam, ſit incertum. hunc enarrans locum, In Prophetis quoq. Ieruſalem, inquit, id eſt, Doctoribus Eccleſiæ, vidi ſimilia, ſiue horribilia, adulterantium verbum Dei, & ingredientium per viam mendacij. Vbi, an vſus ſit voce *adulterantium*, quòd eam tranſtulerit; an quòd ſenſui explicando (quem myſticum eſſe præfatus eſt) congruere videretur, vt ſequens *ingredietium*, ignoro. Textus additus *adulterium* legit: id quod Pariſienſes & Dominicani, pro germana lectione receperunt. Author gloſſæ interlinearis, Lyranus, & Carenſis, *adulterium* deprehenduntur exponere: tametſi, adiuncti textus *adulterantium* lectori obijciant.

[a] turpitudinem *Chaldæus*.

344. [a] grande malum o. * hoc o.

C. 26. v. 19. *Itaque non faciamus* [a] *malum grande*' * *contra animas noſtras*. Sic, cum gloſſematico Carenſi, complures codices ſcribunt. Cum Lyrano autem, antiqui Epanorthotæ, quatuor Pariſienſium, & 8. noſtri, legunt: *Itaque nos facimus malum gr. co. an. no.* quibus Græca auxiliantur, * ἡμεῖς ἐποιήσαμεν * Nos fecimus (ſic enim pleraque exemplaria legunt) Chaldaica ſuffragantur וַאֲנַחְנָא גָרְמִין Et nos cauſam damus; Hebraica adſtipulantur וַאֲנַחְנוּ עֹשִׂים & nos facimus; denique S. Hieronymi commentaria patrocinantur: Simulque frangunt accuſatorum rabiem, & ſe miſcent cum eis, dicentes: Itaque nos facimus malum grande contra animas noſtras. Non quò facere debeant, ſed, quia, ſi fecerint, nequaquam noceant accuſato, ſed anima-

* *καὶ R.* * *& R.*

nimabus suis, quas mutatione sententiæ potuerint liberare. Quare rectè castigatores, Dominicani, Parisienses, atque Hentenius, reiecto *non faciamus*, correxere: *Itaque nos facimus malum grande contra animas nostras*. Mutatio hinc facta est, quòd non id mali faciant, nec in Ieremiæ necem consentiant, seniores terræ præsertim, quorum hic sermo est. Qua etiam ex causa, in Lobiensi antigrapho, *Itaque nos faciemus*; in Græco Vaticanæ Bibliothecæ exemplari, ὑμεῖς τετολμήκατε vos ausi estis, scriptum fuit.

C. 31. v. 6. *Quia erit dies, in qua clamabunt custodes, in monte Samariæ in monte Ephraim: Surgite.*] τὸ *in monte Samariæ*, quod, cum 345. ciunt O. quibus O. & in monte Samariæ, &. 2 MS. * & MS. multa. 1 MS.
expositore Richelio, multi codices legunt; nostri quatuordecim Brug. Leod. Lob. O. Q. &c., Parisiensium octo Di. o. l. Ge. o. l. p. &c., Epanorthotæ & Dominicanorum antiqui, tollunt. quibus, Hebraici libri volunt, Græcaque exemplaria suffragantur. Latini libri quibus id additur, variant: quidam *&* coniunctione interposita, quidam omissa, ei quod sequitur iungunt: nonnulli *in monte Samariæ* repetunt: vnus *Samariæ* dumtaxat habet. quæ, superiori margine demonstrata, adiectionis qualiacunque indicia sunt. Quare, veram nostræ editionis scripturam esse existimarim, quam, Hentenius, Parisienses, & Dominicani amplexi sunt, *Quia erit dies, in qua clamabunt custodes, in monte Ephraim: Surgite.* Verùm, Hieronymi commentarius vtrumque agnoscit atque exponit, tam illud *in monte Samariæ*, quàm hoc *in monte Ephraim*. Tunc fuit dies Domini, habet, in qua clamauerunt custodes, apostoli videlicet & apostolici viri, in monte Samariæ & in monte Ephraim: quorum alterum custodiam, alterum vbertatem sonat. Quid verò dicunt custodes Samariæ? immò quid clamant in monte Ephraim? Surgite &c. hic profectò effecit, cur minùs in Bibliorum margine, nigro ausi fuerimus carbone notare, τὸ *in monte Samariæ*. Sed videri possit, Hieronymum, hoc, quod in textu non posuerat (vt certè adscriptus ei textus non habet) in commentarijs addidisse: tum quòd montium Samariæ versu proximè præcedente sit mentio, his verbis, *Adhuc plantabis vineas in montibus Samariæ:* tum quòd idem sit mons, mons Samariæ, & mons Ephraim, nempe; vt opinor; loca montosa, quæ per illum tractum posita erant, quem decem tribus, de quibus Prophetæ hîc sermo est, post secessionem incolebant. Frequenter, nomine Ephraim, decem tribus significantur: quarum regio, à metropoli, Samaria dicta fuit. Crediderim itaque, versioni Hieronymi, ex commentario, illud additum *in monte Samariæ*.

C. 31. v. 9. *Et in misericordia reducam eos.*] Codicum, alij *in misericordia*, 346.

cordia, alij *in precibus* legunt. Hebræum בְּתַחֲנוּנִים, vtrouis modo transferatur, rectè: ad illum modum Ionathan Chaldæus, ad hunc Santes Pagninus in Onomastico, transtulit. in editione Bibliorum, etiam Santes *cum misericordijs* vertit. S. Hieronymi commentarius *in misericordia* habet: id quod glossematici, Thomas, Lyranus, Carensis, & Richelius, secuti sunt: & castigatores, Hentenius, Parisienses, ac Dominicani, in textum retulere. Verùm, in antiquissimis & emendatissimis exemplaribus, *in precibus* reperio, Brugensi, Leodiensi, Lobiensi, E, O, Q, Plantini medio, & alijs: quibus, primæ typographorum editiones consonant. Ita & Epanorthotes noster, exactissimus harum rerum scrutator, inuenit. Hinc enim scripsit: Item b. *in precibus deducam eos*, sicut habet translatio Hieronymi: commentum Hieronymi habet *in misericordia*: LXX. habent in consolatione. Et reuera Hebræum tahanunim ad hæc tria se habet: sed magis propriè ad preces, cùm sit pluralis numeri: nam & ipse Hieronymus Zachariæ XII, vertit illud in preces; ibi, spiritum gratiæ & precum. hæc ille, quibus, translationi Hieronymi *in precibus* attribuit: aliter enim vertisse nonnunquam Hieronymum dum commentaria scriberet, quàm prius verterat, nuper obseruatum annotauimus. Porrò, animaduertendum est insuper, pro *reducam*, Epanorthoten legere *deducam*: id quod Dominicani probauere, & nos in melioribus libris vidimus, quamuis sensus idem sit vtriusque.

Zach. 12. c. 10. Dan. 9. c. 17. e. 18. f. 23.

347. C. 31. v. 39. *Et exibit vltrà norma mensuræ in conspectu eius super collem* [a]*Gareb*.] Plerique nostri libri, cum D. Gregorio 34m. caput Iob enarrante, & D. Thomæ, Abbatis Ioachim, atque Hugonis Carensis, proprijs commentarijs, accusandi casu scribunt *normam*: quinque, cum Lyrano & Richelio, legunt nominandi casu *norma*, Lob. Atr. scripti, Mogunt. Nuren. Colon. * impressi, quibus, quatuor Parisiensium Di. o. Ge. o. l. p., & quidam ex antiquis Dominicanorum, concinunt. His fons Hebraicus suffragatur: וְיָצָא עוֹד קָוֵה הַמִּדָּה וגו' Et exibit adhuc, vel, vlteriùs linea mensuræ &c. Dictio עוד significat *vltrà*, non pro præpositione, sed pro aduerbio sumtum. quare non est transferendum *vltra lineam*, aut, *vltra normam*. Adhæc, verbum יָצָא, *exibit*, masculini generis est. Non est igitur subaudiendum feminini generis nomen עִיר, *ciuitas*, quod superiori versiculo legitur: sed suppositum eius est קָוֵה quod est, linea seu norma, masculino genere. Ergo transferendum est: Et exibit vltrà linea, vel, norma mensuræ: atq. ita neoterici Interpretes transtulerunt, quorum multas versiones in Hebraicis Scholijs licet videre. Nec alio modo veteres interpretati sunt: quanquam Chaldæi paraphrasis Hebraico fonti sit consi-

[a] Cares o. [a] Iares o. [a] Gareth o. [a] Gaber o.

L. 25. Moral. c. 11.

* *Anni 1479.*

consimilis, quæ his verbis in Regio opere traducta est: Et egredietur adhuc filum mensuræ ædificij. LXX conuertere καὶ ἐξελεύσεται ἡ διαμέτρησις αὐτῆς, & exibit dimensio eius. vbi non est additum τὸ *vltra*, fortè, quòd satis intelligatur. Similiter vertit Symmachus, vt statim liquebit. Hieronymum eundem ad modum reddidisse, textus & commentarius coniuncti loquuntur. ille habet: Et exibit vltrà norma (siue, iuxta Symmachum, funiculus) mensuræ eius contra eam super collem Gareb; hic: Exitque vltrà funiculus mensuræ contra eam, id est, portam anguli, super collem Gareb, qui &c. Rectè igitur correctores, Hentenius, Parisienses, Dominicani, & alij quidam, emendarunt, *Et exibit vltrà norma mensuræ.* quanquam altera lectione idem intelligi possit, nempe, Ierusalem amplioribus quàm priùs terminis ædificandam.

C. 33. v. 16. *In diebus illis saluabitur Iuda, & Ierusalem habitabit confi-* 348.
denter.] Multi codices scribunt *Israël*: *Et Israël ha. con.*: verùm optimi, Hebræo, Chaldæo, Græcoque conformiter, *Ierusalem* legunt. id quod, Epanorthotes noster, & reliqui Correctores, amplexi sunt.

Sequitur: *Et hoc est nomen, "quod" "vocabunt" "eum", Dominus iustus noster.*] Vocem *nomen* iugulant manuscriptorum nostrorum præstantissima, Brugense, Leodiense, & Lobiense: sed Lobiense quidem legit, *Et hoc est quod vocabunt eum*; Leodiense verò, *Et hoc est quod vocabit eum*; Brugense, *Et hoc est quod vocabit eam.* Brugensi manuscripto consonant, quinque Parisiensium exemplaria Di. o. l. Ge. o. l. p., & quinque Hentenij. Atque hunc legendi modum Epanorthotes probauit: eum autem qui Leodiensis est codicis, Dominicani secuti sunt. Porrò, quem Epanorthotes probauit, prototypo Hebraico is conuenit · וְזֶה אֲשֶׁר-יִקְרָא-לָהּ id est, & hic qui vocabit eam, vel, Et hoc quod vocabit eam (sequitur יְהוָה צִדְקֵנוּ Dominus iustitia nostra, vel, iustus noster) quare ille genuinus videtur.

" quo 1 *MS.*
" vocabit 3 *MS.*
" eam 1 *MS.*

Fuit locus iste demutatus, ex altero simili, qui est capite vicesimotertio superiori. sic enim ibi legitur sexto versu ex nostra editione: In diebus illis saluabitur Iuda, & Israël habitabit confidenter, & hoc est nomen "quod" vocabunt eũ, Dominus iustus noster. Hebraicè ad similem est modum וְיִשְׂרָאֵל יִשְׁכֹּן לָבֶטַח וְזֶה-שְּׁמוֹ אֲשֶׁר-יִקְרְאוֹ יְהוָה צִדְקֵנוּ quod est. & Israël habitabit in cõfidentia, & hoc nomen eius "quod" vocabunt Dominus iust. nost.; Aut, si legas יִקְרָאוּ, vt in punctatis est Biblijs, vtque LXX. legere (id quod ex Græcis antigraphis & Hieronymi commentarijs liquet) Et hoc nomen eius "quod" vocabit eum Dominus iust. nost. Hieronymus commentarijs suis testatum reliquit se יִקְרָאוּ legisse. Ex eo igitur loco, hîc, in quibusdam vulgatæ editio-

" quo *Lob, Hier. Rich.*
" *vel* quo
" *vel* quo
" *vel* qui

editionis codicibus, mutatum in primis est *Ierusalem* cum *Israël*: deinde addita est vox *nomen*: præterea *vocabit* in *vocabunt* est transformatum: denique *eum* pro *eam* substitutum. fuit enim vicesimi tertij capitis lectio scribis notior, quòd ea, in sacro tempore, quod Aduentum vocat Catholica Ecclesia, quotidie legatur canaturque.

Porrò, nonnulli Interpretes, ita ferè tricesimo-tertio capite, vt vicesimotertio est, vertunt: & quidem recentiores nonnulli, hoc modo, Et hoc est *nomen* quo vocabit *eum* illi (scilicet Ierusalem siue Ecclesiæ) qui in Hebraicis scholijs adfertur. Inter veteres, LXX. (vt certè in Regia & Complutensi editione est) transtulerunt καὶ τοῦτό ἐστιν τὸ ὄνομα ὃ καλέσουσιν αὐτῷ, Et hoc est nomen quod vocabunt ei. in alijs editionibus, quas viderim, tricesimitertij capitis posteriorem partem inuenire haud potui. Chaldæus paraphrastes sic reddit: Et hoc nomen eius, quo ipsi vocantes eum. sic enim in Regio opere legimus. וְדֵין שְׁמַהּ דִיהוֹן קָרַן לַהּ Sed meliùs, nostra sanè sententia, in Venetis Biblijs punctatum est, שְׁמָהּ לָהּ, ita vt sit, Et hoc nomen eius quo ipsi vocantes eam, Hebræo conformiter. Nam sequitur, Fient nobis iustitiæ à præsentia Domini in medio eius. quod nomen, personæ non conuenit, sed aptè loco quadrat, ipsi Ierusalem, cuius mentio proximè antecedit. quare & non בְּנוּיָה sed בְּנִיָּה scribendum est, vt mihi esse videtur, tam in Regia quàm in Veneta editione. Vicesimotertio capite dixit paraphrastes, Fient nobis iustitiæ à præsentia Domini in diebus eius: illi itaque loco masculini generis puncta congruant, ac verè cõgruunt. Hi igitur Interpretes, ad eum ferè modum tricesimotertio capite transtulerunt, quo vicesimotertio legitur: nimirum, quòd existimarint, tricesimitertij capitis locum, ex eo qui in vicesimotertio similis est, interpretandum. Cæterùm, non ita & nostrum Interpretem, Hieronymum conuertisse, tricesimotertio capite vt vicesimotertio; ex melioribus fideque dignioribus libris discimus.

Apud Theodoritum legitur: Et hoc est nomen quo vocabitur.

349. C. 48. v. 34. * a *A Segor vsque* b *ad* c *Oronaim* d e *vitulam conternantem* f.
Sic legunt, duo Parisiensium, & nouem nostri, codices. Porrò, antiqua Epanorthotæ exemplaria, sexto casu habent *vitula conternante*: quibus, Lobiensis Abbatiæ manuscriptum consonat. Aureus D. Donatiani Brugensis codex, sexto etiam casu scribit. Leodiense antigraphum ad eum modum habuisse videtur: Buslidianum hunc refert. Ex Hebræo verti potest & quartus casus & sextus: cæterùm, hunc potius quàm illum vertendum esse, etsi illum nonnulli hodie vertant, docet Isaiæ decimumquintum caput, quo, similis legitur aduersus Moab Prophetia, & disertè, non Oronaim, sed Segor, vitula conternans seu triennis nominatur, his verbis: Vectes eius vsque ad Segor

* Et o.
a Et o.
b ab o.
c Oronembrim o.
e vitula consternante *Brug.*
f vitula consternam te. *Busl.*

Isai. 15. b. 5.

Segor vitulam conternantem. Itaque legendum videtur *A Segor vsque ad Oronaim vitula conternante*: pro quo, Neotericorum quidam, primo casu, A Se. vs. ad Horo. vitula triennis.

Multi codices, & hoc Ieremiæ, & illo Isaiæ loco, cum Nicolao 350.
Lyrano, *consternantem* habent, sine dubio perperàm. Non pauci, cùm nostri, tum Hentenij, & aliorum, *conternantem* vtroque legunt loco: id quod, ordinariæ Glossæ Author, Dominicani, Epanorthotes, Parisienses, atque alij, vtrobique probauere. quanquam Epanorthotes *conternante* posteriori loco scribat. Hebraicam vocem שְׁלִשִׁיָּה, à שָׁלֹשׁ quod est *tres*, dictam (vtroque enim loco hæc eadem legitur) Græci olim Interpretes τριέτη (tametsi posteriori loco seruarint ᵃσαλισία) ᵃσκλοία R.
Latini hodie trimam seu triennem transferunt. Noster, D. Hieronymus, in eundem sensum *conternantem*, vertit, quasi tertium annum agentem: quod suis in Isaiam commentarijs, quinti pariter & sexti libri, testatum fecit. Quinto autem libro, hunc Ieremiæ locum, cum illo Isaiæ iungit, hoc pacto: Vectes eius vsque ad Segor vitulam conternantem. Et Ieremias, A Segor, inquit, vsque ad Oronaim vitulam conternantem. Vnde id colligo, eum, non *vitulam conternantem*, in Ieremia, à se versum legisse, quamuis ita sit scriptum; sed auferendi casu *vitula conternante*. Nam alioqui, non erat hic locus, cum illo Isaiæ, vt par, componendus, qui, quod ille Isaiæ tribuit Segor, ipse Oronaim adscriberet: nisi possit, etiam quarto casu lectum *vitulam conternantem*, ad Segor referri, id quod mihi commodè fieri non posse videtur.

C. 51. v. 6. ⁻ *Quoniamᵒ tempus vltionis eius* ⁻ *estᵒ à Domino.*] Prono- 351.
men *eius* sustulerunt Castigatores, Hentenius, Parisienses, & Domi- ⁻ o. ᵒ o.
nicani, quòd multis & emendatioribus codicibus non addatur, id quod certè in nostris deprehendimus. Hebraicè quoque & Chaldaicè non legitur. Græcè est, vel quòd Interpretes, pro נְקָמָה, legerint נִקְמָה, vel quòd ob sententiam adiecerint, vt nonnulli hodie Latini translatores. Omittunt insuper *à* præpositionem, Moguntina & Coloniensis editio, & manuscripta exemplaria pleraque, atque inter ea correctissima quæque cum Glossæ ordinariæ & Richelij textibus: id quod bene conuenit Hebraico לַיהוָה. Græcè est παρὰ κυρίυ à Domino: sed, non cum Græca, nostra commiscenda translatio est. Ergo huius loci vera est lectio: *Quoniã tempus vltionis est Domino.* quam Dominicani recepere, & Carensis secutus est.

352.
C. 51. v. 58. *Murus Babylonis ille latissimus* ᵃ*suffoßioneᵃ suffodietur.*] Qua- ᵃsuffusione o.

tuor Parisiensium codices, scripti duo Ge. p. Di. o., impressi totidem B. Compl.; & octo nostri, scripti quinque, impressi tres, habent *latißimus* : cæteri nostri legunt *altißimus*. Lyranus in correctis libris dicit esse *latißimus*. Apud Richelium, hoc; apud Rabanum & Carensem, alterum scriptum est. Castigatores, Dominicani, Parisienses, atque Hentenius, *latißimus* in textum retulerunt. Id enim significat vox Hebraica רחבה, quā LXX. ἐπλατύνθη dilatatus est interpretati sunt. Ex emendatioribus nostris manuscriptis, vnum, O. notatum, *latißimus* habet: reliqua, Brug. Leod. Lob. Pl. m. E. L. Q., & primæ typographorum excusiones, Mogunt. Nuren. Colon., *altißimus* seruant. Ac potuit fortè Interpres *altißimus* vertisse, si Hebraicè רהבה legerit, ה pro ח.

353. * super capitella o. ᵃ vtrumq. o. C. 52. v. 22. *Et capitellà* * *super* ᵃ *vtramque*' *ærea.*] Antiqui Epanorthotæ codices legunt *vtraque* : quibus concinunt ex nostris, Brugensis, Leodiensis, E, Q, Tril., Atr. s., & Complutensis editio. Quod dicitur *vtraque*, inquit Epanorthotes, est casus ablatiui. vnde, minùs ornatè, sed euidentiùs, ponunt noui, *super vtramque*.

⁻ o. ᵃ mala granata MS. multa. ᵃ circuitum 2 MS. ᵃ ænea Compl. * & MS. multa. H.

Sequitur: *Altitudo capitelli vnius quinque cubitorum,* ⁻ *&' retiacula, &* ᵃ *malogranata' super coronam in* ᵃ *circuitu', omnia* ᵃ *ærea'. Et fuerunt* ᵃ *malogranata' nonaginta* * *sex dependentia : & omnia* ᵃ *malogranata' centum, retiaculis circundabantur.* hæc, Moguntinæ, Complutensis, & aliarum quatuor, quas vidimus, typographicarum editionum, lectio est: cui adiecerunt castigatores, Hentenius, & Parisienses, ex codicibus nonnullis, *Similiter columnæ secundæ & malogranata*; adiecerunt inquam, post illud *omnia ærea*. id enim Hebraicè est, Chaldaicè, ac Græcè. Hebraicè sic locus iste legitur: Et capitellum super eam æreum, & altitudo capitelli vnius quinque cubitorum: & retiaculum, & malogranata super capitellum circum, omne æs: & sicut hæc, in columna secunda, & malogranata. Et fuerunt malogranata nonaginta & sex ad latus: omnia malogranata centum super retiaculum per circuitum. Porrò Epanorthotes, superfluum, id quod Hentenius & Parisienses addiderunt, Latinis nostræ editionis libris, censet: quod facilè mihi persuadeo. maximè enim variè varijs exemplaribus legitur. Quædam habent *Similiter erat columna secunda & malogranata*;

* & 1. quædam *similiter* * *columnæ alterius*, nec addunt *malogranata* : quædam duos legendi modos connectunt, sed interiecta pericope quadam, de qua dicturi statim sumus, hoc modo, *Similiter erat columna secunda & malogranata, & erant super capitellum in circuitu omnia ærea, similiter columnæ alterius*. Sed quærat aliquis, cur id omisisset Interpres, quod est apertè in Hebraico fonte? Respondet Epanorthotes, Interpretem,

tem, in ijs quæ præcedunt, de vtraque ſimul columna locutum; atque hinc, pro eo quod Hebraicè eſt, Et capitellum ſuper eam æream, vertiſſe *Et capitella ſuper vtraque ærea*; ideoque, non ſeorſum alterius, ſeu, ſecundæ columnæ, mentionem feciſſe. Quemadmodum, quod Exodi viceſimoquinto capite Hebraicè legitur, Et ſphærula ſub duobus calamis ex ipſo, & ſphærula ſub duobus calamis ex ipſo, & ſphærula ſub duobus calamis ex ipſo, ter inquam repetitum; non ſeorſum Interpres ter extulit, ſed in vnum hoc pacto contraxit, *Sphærulæ ſub duobus calamis per tria loca*. Exod. 25. d. 31

Cæterùm, non hoc tantùm *Similiter erat columna ſecunda & malogranata*, & quæ eius loco in alijs exemplaribus reperiuntur, ſuperflua Epanorthotes indicat; verùm etiam id quod præcedit *Super coronam in circuitu omnia ærea*: tametſi & hoc Hebraicè legatur, ſicut etiam Chaldaicè ac Græcè. Id autem probat, cùm ex antiquorum codicum fide, tum ex eo, quòd interpretationis modus, ab eo qui noſtri Interpretis eſt, diuerſus ſit. Nam כֹּתֶרֶת, quod noſter Interpres, tertij Regum ſeptimo, quarti Regum vltimo, & hoc Ieremiæ capite, conſueuit *capitellum* reddere; hîc, *corona* redditum eſt. Verùm, legunt ex noſtris codicibus quidam, illius loco, *Super capitellum in circuitu omnia ærea*, qui ferè omittunt *retiacula & malogranata* quæ antecedunt. Fortè ab alio id verſum eſt, qui lacunam, quam putabat, cautiùs, ita vt animaduerti nequaquam poſſet, opplere voluerit. Multi libri vtramque verſionem hoc modo coniungunt: ⁻ *Et' alt. cap. vn. qu. cub., & ret. & malogranata ⁻ ſuper ᵃ coronam' in circuitu, totum erat æneum. Similiter erat columna ſecunda & malogranata'* : ⁻ *&' erant ſuper capitellum in circuitu omnia ærea, ſimiliter columnæ alterius*. Vbi obſerua & alterius particulæ aliam tranſlationem, *Totum erat æneum*. Dominicani hunc legendi modum probarunt, ſublata poſteriori parte, *Et erant ſuper capitellum &c.* Atqui, poſteriorem partem, excepto illo *& erant*, priori ſublata, ab his verbis *Et ret. & mal. ſuper*, in melioribus longè antigraphis nos comperimus, Lob. E. L. Pl. m. & alijs. Porrò ideò & iſtud *ſuper coronam*, ſeu, *capitellum in circuitu, totum erat æneum*; quamuis Hebraicè legatur, Interpres, iuxta Epanorthotæ vero ſimilem ſententiam, omiſerit, quòd alijs, hinc inde circumſtantibus, verbis, ſatis ſignificetur.

3 Reg. 7. c. f.
4. Re. 25. d 17
⁻ MS. meliora.
ᵃ columpnā
ᶦ MS.
⁻ 1 MS.
⁻ 3 MS.

Hæc igitur, eſt quam genuinam pronunciat Epanorthotes, Interpretis ſcriptura: *Et capitella ſuper vtraque ærea; altitudo capitelli vnius quinque cubitorum; & retiacula, & malagranata nonaginta & ſex dependentia: & omnia malagranata centum, retiaculis circundabantur.* quam docet in antiquis & approbatis eſſe libris. Nos eam in duobus Hunnæi lectiſſimis codicibus, litteris O, & Q. ſignatis, & tertio, non contemnendo, A

do, A notato, vidimus; insuper in Plantini angusto ac longo, & Atrebatensis Collegij sericato; quamquam non hi omnes *vtraque* legant. Brugensis D. Donatiani codex, hoc tantùm ab illis discrepat, quòd repetat, eo loco quo superiora adduntur, nulla veri specie, *Et retiacula & malagranata centum retiaculis* * *circundabant*. quod idem in Collegij Trilinguis manuscripto deprehendimus.

* circundabantur Tril.

NOTATIONES IN THRENOS IEREMIÆ.

354. Præfatiuncula, quæ Threnis Ieremiæ in plerisque Latinis libris præmittitur: *Et factum est, postquam in captiuitatem* * *redactus* *est Israël, & Ierusalem* * *deserta* *est, sedit Ieremias* ~ *Propheta flens, &* † *planxit* * *lamentatione hac* * *in* *Ierusalem, &* ~ *amaro animo suspirans & eiulans* *dixit*, Hebraicè non exstat: sed in Græcis codicibus legitur. Latinorum exemplarium, quædam superioris libri fini coniungunt, quædam huius principio connectunt, quædam medio inter vtrumque loco constituunt; optimè hæc: neque enim prophetæ ipsius, sed Græcorum vel Interpretum vel Tractatorum sunt verba, quibus ostendere voluerunt, quomodo hic lamentationum libellus, cum superioris libri historia, cohæreat. Quæ verba, an Interpres noster suæ editioni ex Græco adiecerit, multùm dubito. Ex nostris, aureus D. Donatiani Brugensis codex, non legit. Lyranus in correctis libris haud esse testatur. Enarratores, Rabanus, & Paschasius, non attingunt, vt nec Richelius. Castigatores Dominicani, non agnoscunt. Denique Epanorthotes Noster, & alij quidam, redundare pronunciant.

* ductus 16 *MS.*
* destructa 16 *MS.*
~ 2 *MS. G.*
* lamentationem hanc 15 *MS.*
* super 1.
~ 3 *MS. G.*
† plangens desolationé populi sui & subuersioné ciuitatis, dicens 1 *MS.*

355. C. 3. v. 23. *Noui diluculò.*] Maior cùm codicum, tum expositorum pars, legit *noui*: Antiqua autem omnia Dominicanorũ exemplaria, quatuor Hentenij, duo nostra, Brug. V., & vnum Parisiensium Ge. l., habent *noua*. Hebræa vox חֲדָשִׁים verti non potest *noui*, si pro verbo *noui* accipias, quo modo glossematici, Paschasius, Author Ordinariæ glossæ, Author Interlinearis, Thomas, Lyranus, Carensis, & Richelius, acceperunt. quare aliquando nos, alteri lectioni *noua*, Hebræa, Chaldæa, ac Græca, suffragari, scripsimus. Cęterùm, si *noui* nomen esse intelligatur, reddi ex Hebræa illa voce potest. Potest autem & *noua* transferri, ac quidem commodissimè, vt referatur ad רַחֲמִים *miserationes*, quod est in præcedenti versiculo, quò Ruperti Tuitiensis commentarius refert. hinc Pagninus paraphrasticῶs interpretatus est, Nouæ sunt quolibet manè misericordiæ. Atque hanc & nostri Interpretis

In Leodiensi MS. corruptor scripsit ui, pro eo quod fuit prius.

terpretis versionem esse, *nouæ* inquam, non *noui*; vetera manuscripta loquuntur: quæ Epanorthotes secutus, id approbauit *Nouæ diluculò*. existimarim, pro *nouæ* minimè intellecto, verbum *noui* substitutum fuisse Lobiense antigraphum scribit [a] *Noua es*[1] *diluculò*: id quod Dominicani S. Hieronymo attribuunt. Certè, optimè conuenit commentario, qui est in Hieronymi operibus: sed, non eum Hieronymi commentarium esse, doctorum virorum opinio est, quòd multæ in eo inueniantur sententiæ, ex Gregorio Papa decerptæ. Rabani potiùs esse creditur, cuius in Ieremiam cõmentarijs Basileæ excusis, iunctus est. Porrò, hoc legendi genus *noua es diluculò*, ex eo confictum arbitror, quòd sequatur *Multa est fides tua*. Græca Regis editio & Complutensis habent τὰ καινὰ ἐν τῷ πρωΐ, noua in diluculo. In alijs Græcis editionibus, duplicem reperio translationem; vnam κενὰ εἰς τὰς πρωΐας vana in dilucula, quæ, cum illa eadem est, nam, corruptè legi κενὰ pro καινὰ *vana* pro *noua*, exemplar Vaticanum docet; alteram loco priorem, μῆνας, siue, μεῖνας εἰς τὰς πρωΐας menses in dilucula, quæ, ex eadem Hebraica dictione, paulò aliter lecta, profluxit: posito enim puncto ָ: loco ֲ, ita vt sit חֳדָשִׁים, menses significat. Latinum M. N. Augustini Hunnæi exemplar, O, notatum, scribit *Renoua illas diluculò*: id quod Græci Tractatoris Theodoriti lectioni accedit, qui, deinde, habet, Propheta supplicationem offert eorum nomine, *Renoua eos velut diluculum matutinum*. quia calamitatem nominauit tenebras, mutationem eius comparat diluculo. Possit & hoc ex Hebraica illa dictione verti, si legas חֲדָשִׁים. Chaldæi paraphrasis est: Miracula noua promit diluculò.

[a] Surge
[1] MS.

C. 3. v. 28. [a]*Sedebit*[a] *solitarius & tacebit, quia* [b]*leuauit*[b] *super se*.] Pronomen *se*, quod multi codices, cum Glossematicis, Lyrano, Carensi, & Richelio, repetunt, hoc modo, *Quia leuauit se super se*; antiqua Dominicanorum scripta, tria Parisiensium Di. l. Ge. o. l., tria nostra O. C. Bess., & Complutensis editio, cum Enarratoribus, Paschasio, & Authore Glossæ ordinariæ qui Paschasium secutus est, haud agnoscunt. Hebraicè non additur: כִּי נָטַל עָלָיו: nec Græcè legitur: ὅτι ἦρεν ἐφ᾽ ἑαυτῷ. Itaque, castigatores, Dominicani, Epanorthotes, Parisienses, Hentenius, emendarunt: *Quia leuauit super se*. Additum fuisse videtur alterum illud *se*, ex commentario qui id subaudierit. Porrò, alij subaudiunt *iugum*, quod legitur in superiori versiculo, Paschasius, Dominicani, Scholiastes Hebraicus: id quod etiam in textum ab aliquibus relatum est. nam Theodoriti Græci textus habet, *Quia tollit super seipsum graue iugum*. τὸ *graue*, Latinus Paschasius, in superiori versiculo, iugo iunctum legit. Chaldæus castigationes subaudiuit,

356.
[a] Sedit O.
[b] leuabit O.

cuius hæc paraphrasis est: Sedebit solus, & tacebit, & sustinebit castigationes, quæ eueniunt propter vnitatem nominis Domini: quæ mittuntur, vt vindicet se de eo, propter peccatum leue, quod peccauit in seculo isto, vsque dum parcet ei, & auferet eas ab eo, & recipiet mercedem perfectam in seculo venturo.

NOTATIO IN EPIGRAPHEN EPISTOLÆ IEREMIÆ.

357. *ª *Exemplar' epistolæ* quam misit Ieremias ad abducendos⁻ captiuos' in Babyloniam &c.*] Exemplaria Hentenij 14, pro *ad abducendos* legunt *ad abductos*: quibus suffragantur Carensis & Richelius, consentiuntque manuscripta nostra vniuersa, demtis aliquot, quæ, vel epistolam, vel epigraphen epistolæ omittunt. Tantùm impressos aliquot codices, eosque non inter primos, vidimus, qui, *ad abducendos* scribant. Cæterùm, Græcè, qua sola lingua hæc exstat epistola, est, πρὸς τοὺς ἀχθησομένους ad ducendos. Præterea, initio ipsius epistolæ legitur Latinè & Græcè concorditer: *Propter peccata quæ peccastis ante Deum, abducemini in Babyloniam captiui.* Videtur igitur, in epistolæ epigraphe, legendum *ad abducendos*: nisi dicas, quod Hugo Cardinalis, scriptã fuisse ad eos epistolam dum in itinere essent: quo tempore, partim erant abducti, partim abducendi. Lyranus & Richelius dicunt, epistolam, scriptam quidem fuisse antequam abducerentur, missam verò postquam in captiuitatem abducti essent: sed nullius historiographi authoritatem proferunt.

* Incipit o.
ª exemplum *MS. pleraque.*
* eiusdem o.
⁻ 3 *MS. G. Sed Gq. addunt.*

NOTATIONES IN EZECHIELIS PROPHETIAM.

358. C. 5. v. 7. *Et iuxta iudicia gentium quæ in circuitu vestro sunt, estis operati.* Sic, nouem Hentenij, & nostra 5. * manuscripta, legunt. Porrò, alia nostra 22 manuscripta*, omnesque impressi libri, addunt negationem: *Et iuxta iud. gent., quæ in circ. ves. sunt, non estis operati.* Quibus suffragantur, Hebraica, Chaldaica & Græca, quotquot vidimus, exemplaria: adstipulantur tractatores, Serranus, Richelius, Carensis, Lyranus, Author ordinariæ glossæ; denique Hieronymus. Videri possit demta negatio, quòd iudicatum fuerit, non argui Iudæos, quia gentium iudicia non sint secuti; sed potiùs quia sint secuti, Dei iudiciis, quod antecedit, spretis. Nam & hinc quidam *non* in *vos* mutauere:

* *Brug. Leod. &c.*
* *Lob. E, L, Q. Pl. m. &c.*

tauere: ſic enim tria ex ſcriptis noſtris legunt *Vos eſtis operati*. quod, miror, Carenſem Hieronymo attribuere. Porrò autem, iuxta Hieronymi enarrationem, reprehenduntur Iudæi, quòd non fecerint, quæ gentes, naturali lege ſcripta in cordibus ſuis, ſæpè fecerunt. Epanorthotes docet, noſtram lectionem negatione addita conſtare; ſed tamen, in Hebræo negationem non eſſe, niſi, vt ait, zeugmaticè repetatur, vt infrà vndecimi capitis 11° verſu; ideoque, iuxta alium transferendi modum, aliamque litteram, affirmando legi, *Eſtis operati*. Ego, in codicibus Hebraicis, quoſcumque videre potui, huic parti expreſſè additam inueni negationem; ſimiliter, in Chaldaicis & Græcis, & Vatabli ex Hebræo verſione. Cæterùm, in Pagnini verſione, Lugduni, anno 1527, item 1542, excuſa, ſine negatione reperi: Et iuxta iudicia gentium, quæ in circuitu veſtro ſunt, feciſtis. Rurſus, vndecimi capitis ſubſequentis 12° verſu, quo eadem penè leguntur quæ hoc verſu quinti capitis; Hebraicè ac Chaldaicè negationem huic parti non additam deprehēdi: quam nec Latinus Interpres, Hieronymus, eo loco dedit, qui vertit: Sed iuxta iudicia gentium, quæ in circuitu veſtro ſunt, eſtis operati.

C. 11. v. 21. *Quorum* "*autem*" *cor poſt offendicula.*] Quædam manuſcripta addunt, multa tollunt, *autem* coniunctionem. Hebraicè eſt *vau* coniunctio, quam LXXII καὶ tranſtulerunt, Hieronymus *autem* vertiſſe potuit. Atque *autem* coniunctione media, Hieronymi enarratio, hanc partem ijs quæ præcedunt connectit: Qui autem, habet, nequaquam pœnitentia priora peccata correxerint, ſed ambulauerint poſt abominationes ſuas, retribuam eis quod merentur. Porrò caſtigatores, Hentenius, Pariſienſes, & Epanorthotes, transfoſſo *autem*, legendum cenſuerunt, *Quorum cor poſt off.*, nimirum, quòd plura, atque integriora pleraque, manuſcripta, ſic habeant, id quod in noſtris obſeruauimus. Gloſſa Lugduni impreſſa, addit *autem*, & exponit *ſed:* verùm, ſcripta, quam ex Leodienſi Abbatia D. Iacobi habemus, ignorat *autem*, ſubaudit *ſed.* 359.

"Vel ò 2 *MS. Chaldæa Regiæ editionis, legūt, vt Hebræa, Vau; Venetæ omittunt.*

C. 12. v. 4. & 7. *Quaſi vaſa tranſmigrantis.*] Quidam codices, vno verſu legunt, *tranſmigrationis*, altero *tranſmigrantis*; quidam vtroque *tranſmigrationis*; complures vtroque *tranſmigrantis*. Hebraicè vtrobique eſt גולה, quod, ſi legas vt in punctatis eſt Biblijs. גּוֹלָה. tranſmigrationem; ſi גּוֹלֶה, tranſmigrantem ſignificat. גולה legerunt Græci & Chaldæus: verterunt enim, illi αἰχμαλωσίαν captiuitatem; hic גָּלוּתָא tranſmigrationem. Latinus Interpres, vt etiam hi, verſu tertio legit גּוֹלָה, nam tranſtulit, codicibus ſibi conſentientibus, 360.

transmigrationis: sed quarto & septimo versibus, utrum legerit, utrúmue conuerterit, codices dissentientes incertum reddunt. Ex emendatioribus nostris, O & Q, *transmigrationis* vtrobique habent; Brug. Lob. E. L. Pl. m. vtrobique *transmigrantis*. Hieronymo adscriptus textus, priori loco *transmigrantis*, posteriori *migrantis* scribit. In commentario Hieronymi, pro prioris loci explanatione, legitur: Collige, inquit, sarcinas tuas, hæc enim vasa sunt trāsmigrantis, vidētibus eis.

361. C. 16. v. 18. *Et sumsisti vestimenta tua multicoloria, & operuisti illas.*] Impressi libri plerique omnes legunt *& operuisti* * *illas*: manuscripti, Epanorthotæ antiqui, Hentenij plurimi, nostri omnes, numero vnus & triginta, illius loco habent *& vestita es* * *eis.* quibus, Glossematicorum, Lyrani, Carensis, & Richelij, lectio consonat. Hebræum וַתְּכַסִּים verti vtroq. modo possit. Camhius, in commentariis & in libro Radicum, Pagnino referente, * vtroque modo exponit, & operuisti illas, ac, & operuisti te illis. D. Hieronymus, hunc enarrans modum, explicat *& operuisti illas*: Et operuisti illas, subauditur, imagines masculinas, vt omnem cultum, quem acceperat ad vtendum, verteret in blasphemiam. Hieronymus, inquit Epanorthotes, in commento ponit istam plus secundum Hebræum *Et operuisti illas*, nec per hoc intelligo primam damnatam. Videtur hoc loco accidisse, quod & alibi quandoque, Hieronymum, dum commentaria scriberet, aliter vertisse, quàm prius verterat; itaque, antiquiores libros, primam seruasse translationem, posteriores esse ex commentario mutatos. Etenim, Hieronymiani commentarij occasione, scripsit Carensis, litteram hanc *& vestita es eis*, non esse in Hebraica veritate, nec in 70, sed veram secundum Hieronymū esse litteram *& operuisti illas*. Porrò autem, secutus videtur Hieronymus 72, dum vertit commentaria texens *Et operuisti illas*: nam, traduxerunt illi, καὶ περιέβαλες αὐτά, & operuisti illa, sic enim legunt hodie Græci codices, neutro genere, quo modo & quidam Latini scribunt. quod, ad σκεῦη vasa, referri opinor, ex quibus dixit propheta imagines factas. Aut certè ipsa septuaginta-duorum translatio est, quam Hieronymus explicat: nonnunquam enim, sua translatione præterita, eam dumtaxat, quæ LXXII est, explanat.

* illa 2.
* in 3 MS.
* in verbo כסה

362. C. 21. v. 19. *Et tu fili hominis pone tibi duas vias, vt veniat gladius regis Babylonis: de terra vna egredientur ambo.* Sic, codices plerique scribunt. nonnulli autem, feminino genere, legunt *ambæ*, quatuor manuscripti E, H; L. Pl. m., duo impressi, Compluti vnus, Coloniæ * alter. vtrumque, Hugo Carensis exponit. Hebraicè est masculino genere

* Anno 1529.

genere שְׁנֵיהֶם: verùm id plerique Latinè feminino genere reddunt
ambæ. omnino enim, ad *vias*, quæ Hebraicè genere maſculino vo-
cantur דְרָכִים, videtur reſpicere: ſiquidem, nihil illud anteceſſit, ad
quod referri commodè poſſit. Certè, D. Hieronymi enarratio, ſi
conſideratè legatur, ad *vias* refert; eôdem Richelij, qui Hieronymum
eſt ſecutus. verba huius ſunt: De terr. vn. egred. am., id eſt, Duæ
hæ viæ à capite vno incipient, ſeu, vno itinere Chaldææ. Lyranus &
Carenſis, *ambo*, ſubaudiunt, Rex Babylonius & eius gladius vel
exercitus.

C. 21. v. 30. *Reuertere* "*ad*' *vaginam tuam, in loco* ¯ *in*' *quo creatus es, in* 363.
'*terra*' *natiuitatis tuæ iudicabo te.*] Ex emendatioribus noſtris manuſcri- " in 4 *MS.*
ptis, Brugenſe, Lobienſe, E, L, *in loco* ſcribunt; O. & Q. "*in*' *locum.* ¯ O. ' terram O.
Vulgaria, & his, & illis, non pauca concinunt. *In loco* ſi legatur, rectè " ad Q.
ſequentibus iungatur; *in locum* præcedentibus. Hebræa vtrumque
admittunt, præſertim vt Interpres ea legiſſe videtur. Hebræorum
Magiſtri primam verſus partem hunc ad modum punctauerunt,
הָשַׁב אֶל תַּעְרָהּ quod, ad verbum Antverpienſes interpretati ſunt,
Reducendum ad vaginam ſuam: Pagninus explicuit *Nunquid* redu-
cam *gladium* in vaginam ſuam? cui, cùm id quod ſequitur *in loc. in*
quo creatus es, commodè copulari nequeat, diſtinguente accentu
athnah ab eo ſeparatum, atque ad alteram verſus partem relatum eſt.
Porrò Interpres videtur, הָשֵׁב אֶל-תַּעְרָה legiſſe, verbum חשב pro im-
peratiuo accepiſſe, litteram ה dictionis תערה, non pronominis, ſed
femininæ terminationis loco habuiſſe, denique pronomen *tuam*
ſubaudiuiſſe; itaque vertiſſe, *Reuertere ad vaginam tuam*. quo planè
modo & LXXII ſenes tranſtulerunt, ἀπόστρεφε* εἰς τ̀ "κουλεόν' σου*. hoc * μὴ O.
igitur Hebræa accepta modo ambigua ſunt, ita vt בִּמְקוֹם, vel *in locum* " κολεόν Gq.
verti poſſit, & præcedentibus copulari, vel *in loco*, & ſequentibus * κ̓, μὴ κατα-λύσῃς Gq.
necti. LXX *in loco* reddiderunt, & ſequentibus coniunxerunt· ἐν τῷ τό-
πῳ τούτῳ ᾧ γεγέννησαι, ἐν τῇ γῇ τῇ ἰδίᾳ σου, κρινῶ σε: atque idem, noſtri In-
terpretis verſioni, Caſtigatores, Hentenius, & Pariſienſes, attribue-
runt. Atqui Gloſſematici, Carenſis & Richelius, *in locum* præceden-
tibus iunctum legunt atque exponunt: quibus, D. Hieronymi enar-
ratio adſtipulatur, quæ huiuſmodi eſt: Reuertere ad vaginam tuam,
id eſt, in Babylonem, ad locum in quo factus es & creatus: vt in terra
natiuitatis tuæ iudicem te. Video & in multis exemplaribus, atque
adeò emendatioribus, quæ *in loco* ſcribunt, præcedentibus id, inter- 364.
pungendi modo, connexum. ¯ O. " calumnia-batur O.

C. 22. v. 29. *Populi* ¯ *terræ*' "*calumniabantur*' "*calumniam*'. Sic noſtri " calumnia 5 *MS.*
codices

codices plerique omnes legunt. Quatuor autem Hentenij & duo noſtri*, cum textu D. Hieronymi commentarijs iuncto, habent: *Populum terræ calumniabantur calumnia.* Fons Hebraicus ambiguus eſt, ita vt intelligi vtroque modo poſſit: עַם הָאָרֶץ עָשְׁקוּ עֹשֶׁק quidam tranſtulit, Populus terræ opprimebant oppreſſione; alter, Populum terræ opprimebant oppreſſione. Vtro igitur illorum modorum legendum ſit, ex Hebræo colligi non poteſt: ſed, ex Latinis codicibus, prior *Populi terræ calumniabantur calumniam*, in quo, ſingulare nomen *populus*, propter Latinam oratorum phraſim, in plurale mutatum eſt, mihi fit veriſimilior: cui etiam Gloſſematici, Author Gloſſæ interlinearis, Lyranus, Carenſis, Richelius, ac Serranus, probabilitatem addunt: & ſuffragatur ipſe Hieronymi commentarius, qui hunc habet in modum: Populus autem terræ, nequaquam Dei, ſed terrenorum operum, principum ac ſacerdotum æmulator exiſtens, per calumniam & potentiam cuncta faciebat. Cæterùm, an ſexto caſu, *calumnia* legendum ſit, vt in quinque legitur codicibus, adſtipulantibus diſertè Lyrano & Richelio; an quarto *calumniam*, vt in pluribus eſt libris, minùs liquet. Eſt autem & in Græcis antigraphis, ſimilis, ex varia verſione, varietas. Regium & Complutenſe habent, τὸν λαὸν τῆς γῆς ἐκπιέζοντες ἀδικίαν, Populum terræ opprimentes iniuſtitia, quo modo & apud Theodoritum legitur. Aldinum, Argentoratenſe, & Baſileen-

ª ἐκπιέζον-τες o. ſe anni 1550, ſcribunt, ὁ λαὸς τῆς γῆς ª ἐκπιέζοντες ἀδικίαν, Populus terræ opprimentes iniuſtitia. In vno Latino ſcripto, B. littera notato, legimus *populo terræ: calumniabantur calumniam:* eratque τὸ *populo terræ* præcedentibus iunctum, *Cùm Dominus non ſit locutus populo terræ.* cuiuſmodi quidem etiam verſionem Hebræa pati poſſint: ſed nullius eſt ponderis. Chaldæa, vt Hebræa, dubia ſunt.

365. C. 23. v. 24. *Et venient ſuper te inſtructi curru & rota, multitudo populorum, lorica & clypeo & galea armabuntur contra te vndique.*] Moguntina, Nurerburgenſis, & Colonienſis, primæ typographorum, ante annum Domini 1480, editiones, ac Pariſienſis anni 1557. ex Moguntina mutata, addunt & coniunctionem ante *multitudo, Et multitudo populorum:* quibus, ex manuſcriptis noſtris, vnum, Societatis Ieſu rubrum, cõſonat. Cætera omnia quæ habemus ſcripta atque impreſſa exemplaria, cum Hugone Cardinali, qui hanc partem ſolus exponit, coniunctionem illam haud agnoſcunt. Hebræa κατὰ πόδα transferas: Et venient ſuper te rheda curru & rota, & in congregatione populorum, ſcutum & clypeum & galeam ponent contra te vndique. τὸ *& in congregatione populorum*, ſi ijs quæ præcedunt Interpres iunxerit, meritò cum cõiunctione tranſtulerit, *Et multitudo populorum,*

ſcilicet

* Lob. H.

ſcilicet cum eis: ſi verò ad ſequentia retulit, rectè potuit omiſiſſe. Hebræi, ſuo interpungendi modo, præcedentibus iunxerunt. Paraphraſtes Chaldæus ſequentibus copulauit, hoc pacto: Et venient ſuper te cum inſtrumentis armaturæ, cum curribus & rotis, & turmam populorum, qui armati ſunt ſcutis & galeis, conſtituent contra te in circuitu.

C. 23. v. 33. *Ebrietate & dolore* * *repleberis*, *calice mæroris & triſtitiæ*, * *ca-* 366.
lice ſororis tuæ Samariæ. 34. * *& bibes illum*, *&* * *epotabis vſque ad fæces.*] * replueris o
Librorum, quidam auferendi caſu legunt, *calice mæroris*, *calice ſororis*; *& o. * in o.
quidam accuſandi, *calicem mæ.*, *calicem ſo.*; quidam, prius auferendi, - o.
poſterius accuſandi caſu, *calice mæ.*, *calicem ſo.* Germana Interpretis * potabis
ſcriptura, ex Hebræo ſtatui non poteſt: eſt enim ambiguum, & in *MS. plurima.*
varios poteſt caſus verti, verſumque eſt, vt videre in Scholijs Hebraicis licet. Porrò, ex ipſis Latinis exemplaribus, id facilè mihi colligere videor, ſpurium eſſe tertium ſcribendi modum, germanum verò aut ſecundum aut primum. Nam, vt pauciora ſunt exemplaria, quæ prius *calice*, poſterius *calicem* ſcribunt, ita & minus emendata: longè autem & plura & correctiora ſunt, quæ vtrobique vel *calicem* vel *calice* habent. hoc ſi legendum ſit, *calice* inquam vtrobique, ſubaudiendum eſt præcedens verbum *repleberis*; ſi verò, quod veriſimilius apparet, illud, ſubaudi *bibes*, vel eò refer.

C. 25. v. 10 *Filijs Orientis* * *cum filijs Ammon*, ſic librorum pars 367.
maior ſcribit: vnus Hentenij, tres Pariſienſium *, & quatuor no- * ſuper
ſtri *, *Filios Orientis* habent: alij octo ex noſtris *filiorum Orientis* le- 1 *MS.*
gunt: eſt & vnus in quo *Filij Orientis* conſpiciatur. Primam *filijs Orien-* * *Vet. Ge. o. p.*
tis genuinam eſſe exiſtimo lectionem: illam enim, non tantùm plures, *B.*
verumetiam emendatiores plerique codices, exhibent; inter noſtros * *Leod. B. C.*
Brug. Lob. E. L. O. P. Q. Pl. m. Pl. ang. Accedunt gloſſematici, *Pl. p.*
Serranus, Richelius, Carenſis, Lyranus, Author Gloſſæ: qui concorditer datiuum *filijs* exponunt. Suffragatur D. Hieronymi commentarius, cuius hæc in hanc partem verba ſunt: Traditurque & ipſa, cum filijs Ammon, filijs Orientis, Babylonijs videlicet. &c. Hebræum לִבְנֵי קֶדֶם commodiſſimè *filijs Orientis* transfertur: & iungitur ſuperioris verſus verbo *aperiam*, aut ſubauditur *tradam* vel *tradetur Moab*, quod editioni noſtræ meliùs conuenit, ipſeque Hieronymus velle videtur. Quidam transferunt filios Orientis (ſupplent, vocabo vt veniant) contra filios Ammon. In Græca editione ſimiliter legitur τοὺς υἱοὺς κέδεμ ἐπὶ τοὺς υἱοὺς ἀμμῶν, filios Kedem ſuper filios Ammō: ex qua fortaſſe, illorum Latinorum codicum lectio, qui *filios* habent, originem

originem traxit. Qui patrio casu *filiorum* substituerunt, videntur ad ciuitates id, quarum præcedunt nomina, retulisse; haud rectè, cùm Moabitarum, non Babyloniorum, vrbes fuerint, quæ Babylonijs tradendæ prædicantur.

368. C. 29. v. 1. *In anno decimo,* decimo mense, vndecima⁻ die' mensis.*]
* in MS. pleraque omnia H. C. G. Multa manuscriptorum nostrorum legunt " *in* ' *duodecimo' mense*: sed
antiquiora atque integriora pleraque *in decimo mense* scribunt, Brug.
⁻ 7 MS. H, C. G. Leod. O. E. Pl. m. Q A. & alia aliquot, adstipulantibus Hebraicis
" & o. & Chaldaicis libris Græci, quos quidem viderim, similiter ἐν τῷ δε-
' vndecimo 1 MS. κάτῳ μηνὶ habent: porrò, notatum nobis est, Vaticano antigrapho, ἐν
τῷ δωδεκάτῳ μηνὶ, pro δεκάτῳ, legi, quo modo apud Theodoritum lego. Similis, immò maior, proximi numeri est varietas. Manuscripta quæ *in duodecimo mense* legunt, ferè, suffragantibus, Lyrano, Carensi, & Richelio, *vna* aut *in vna die mensis* subiungunt; pro quo vnum habet *prima die mensis*; aliud *vna prima die mensis*: verùm, his iterum, antiquiora atque integriora, occurrentia, scribunt *vndecima die mensis*, id quod, *vndecima* inquam, expulso *vna*, in textum Hentenius retulit. Cæterùm, vt non illa, ita neq. ista, prototypo Hebræo consonant: est enim Hebraicè בִּשְׁנֵים עָשָׂר לַחֹדֶשׁ in duodecima mensis; similiter Chaldaicè. Porrò, illa, Græcæ editioni conueniunt, quæ habet μιᾷ τοῦ μηνός vna mensis. Epanorthotes annotat hunc in modum: Hebræus, In anno decimo, in decimo mense, in duodecima mensis: antiqui similiter, nisi quòd, pro duodecima, ponunt vndecima. sed potuit esse error, quia vnum i in punctum scriptores breuiauerunt. Noui malè sic, In anno decimo, in duodecimo mense, in vna mensis. huius ego sententiæ lubens subscripserim, *in decimo mense* legendum esse, &, errore, in vetustis codicibus, qui præ alijs nobis sequendi sint *vndecima mensis*, pro *duodecima mensis* scriptum, verisimile esse.
xi. xij. Sunt enim affines numeri *vndecima* & *duodecima*, nominum scriptura, & arithmeticis, quibus designari solent, notis; nec ita Hebræis,
11. 12. vt Latinis. Biblia, Compluti anno decimoseptimo, & Parisijs annis 57. & 73. excusa, *duodecima* legũt. In vno scripto XIIII^a. inuenimus.

Atqui, sententiæ illi, videtur D. Hieronymi commentarius refragari, qui, Post Sidonem, inquit, quæ & ipsa in Phœnicis litore constituta est, sermo fit ad Prophetam, decimo anno captiuitatis regis Ioachim, in duodecimo mense, & vna die mensis. Ac ne putes corruptum esse locum, postea de duodecimo mense, deque vna die mensis, disertè philosophatur. Quinetiam, commentario adiunctus textus, habet: In anno decimo (siue, iuxta LXX, duodecimo) in decimo mense (siue, iuxta Hebraicum, duodecimo) in prima (siue vna)

vna) mensis die. Dixissem, deprauatũ esse textum, quòd, nec Græci codices, quos vidimus, *in anno duodecimo*, nec Hebræi *in duodecimo mense* scribant; restituendum verò hoc pacto: In anno decimo, in decimo mense, siue, iuxta LXX, duodecimo, in prima, siue vna, siue, iuxta Hebraicum, duodecima, mensis die. Nam, & Hebraici libri *in duodecima die mensis*; & quidam Græci *in duodecimo mense*, habent. Verùm, commentarius Hieronymi, non id patitur facilè; minimè verò in mensis numero. Postquam enim de duodecimo mense egisset, subtexuit: Porrò iuxta LXX, decimus mensis, qui Hebraicè appellatur טבת &c. Adhæc, apud Theodoritum, *In anno duodecimo* inuenio. Quid ergo dicendum? An Græcos & Hebraicos hodie libros corruptos esse? Græcos, quòd decimum annum, qui Hebraicè est; Hebraicos, quòd decimum mensem & duodecimam mensis diem, dicant? Atqui, antiquiores, & fide digniores Latinorum codices, Hebraicis istis consentiunt, in decimo quidem mense, disertè; in duodecima autem mensis, quòd *vndecima* scribant, non omnino obscurè: ex quibus non leue argumentum sumitur, Hieronymum ita primùm vertisse, *In anno decimo, in decimo mense, duodecima mensis*; posteriores autem libros (quod alibi non vno loco obseruauimus) esse ex eius commentario mutatos. Quid ergo? Hieronymus dum commentaria scriberet, memoria lapsus est, aut numerorum varietate atque affinitate turbatos? certè non temere dicendum id est.

C. 32. v. 8. Hanc pericopen *Cùm ceciderint vulnerati tui in medio terræ, ait Dominus Deus*, quam, cum Richelio expositore, multi codices legunt, post illud octaui versus *Dabo tenebras super terram tuam, dicit Dominus Deus*; tria Parisiensium scripta Di. o. l. Ge. p., quatuor nostra Lob.† O. L. Pl. la., prætermittunt. quibus consonant Typographorum editiones, Moguntina, Coloniensis, Veneta*, & Complutensis. Hebraici, Græci, & Chaldaici libri, non agnóscunt. Hieronymi commentarius non attingit, vt neque textus habet. Castigatores, Hentenius & Parisienses, textu pepulere. Cæterùm, Epanorthotes, Malè, inquit, hunc versum *Cùm ceciderint vulnerati tui in medio terræ, ait Dominus Deus* (quidam) resecauit, cùm & antiqui & noui habeant, & libri glossati, quia Hebræus eorum non habet. Certè, in antiquis libris, Brugensi, E, & Plantini medio, lego, quĩ, cum alijs octo nostris, eo planè modo habent quo produximus. Porrò, duodecim omittũt *tui*, cum textu Glossæ ordinariæ tam scriptę quàm impressæ, *Cùm cec. vulnerati in*: nouem legunt *in terram, Cùm cec. vul.* in terram, ait*: vnus* dumtaxat *Cùm ceciderint vulnerati* habet, immiscetque præcedentibus verbis *Et dabo ten. su. ter. tuam, cùm ceciderint vul-*

369. † Anno 1084. scriptum. * Anni 1497. * tui 1 MS. * Pl. ang.

* Q Bußid. *nerati, dicit Dominus Deus*: duo * decimo verſui adiiciunt, ad eum modum quo primùm pericope eſt adducta, poſt illud *Horrore nimio formidabunt ſuper te.* quæ varietates poſſint eam ſuſpectam reddere. Leodienſis Abbatiæ manuſcripto conſpicitur addita. Videri fortaſſe poſſit, commentarius eſſe, eius, quod in fine decimi verſus legitur *In die ruinæ tuæ* (tuæ enim, non *ſuæ*, habent Hebræi, Græci, D. Hieronymus, Lobienſe manuſcriptum, Atrebatenſis collegij alterum, & Complutenſis editio) nam & Chaldæus paraphraſtes, id ita expoſuit: In die ruinæ occiſorum tuorum.

370. C. 32. v. 10. Quæ ſuperiori notatione, de hac pericope *Cùm ceciderint vuln. &c.* dicta ſunt; eadem pene nunc, circa verba iſta *Propter iniquitates vniuerſas quas operatus es*, ſunt repetenda. Ea enim, cum Richelio expoſitore, multi codices, legunt, poſt illud decimi verſus *Horrore nimio formidabunt ſuper te.* Pariſienſium autem manuſcripta Di. o. l. Ge. p., & noſtra Lob. O, prætermittunt. quibus concinunt eædem editiones, Moguntina, Colonienſis, Veneta, & Complutenſis; duæque aliæ, Nurenburgenſis, ac Baſileenſis. Hebraici, Græci, & Chaldaici libri, non agnoſcunt. Hieronymi commentarius non attingit, vt neque textus habet. Caſtigatores, Hentenius & Pariſienſes, textu pepulerunt. Epanorthotæ verò, idem eſt de his, quod de ſuperioribus verbis iudicium: quòd, ſimiliter, & antiquis & nouis libris legantur. In antiquis, Brugenſi, E, Plantini medio, & pleriſque alijs exemplaribus noſtris, exſtant; ſed variè in quibuſdam. Vnum

* iniquitates vniuerſas. 2 MS. addit *tuas*: *Propter* * *vniuerſas iniquitates* *tuas quas op. es.* Atrebatenſis Collegij ſericatum, tollit *vniuerſas*: *Propter iniquitates quas op. es.* Alterum Atrebatenſis Collegij, *Propter vniuerſas iniquitates tuas* habet, idque ſolum: quo modo & apud Richelium legitur, atque in textu Gloſſæ ordinariæ quam ſcriptam habemus. Chriſtophori Plantini longum, his verbis, ſubiungit illa *Cùm ceciderint &c.* Q. & Buſlidianum, vt illa *Cùm ceciderint*, horum loco, decimo verſu, ponunt, poſt *Horrore ni. for. ſu. te*; ita hæc *Propter vn.*, illorum loco, octauo verſu, poſt, *Et dabo te. ſu. ter. tu. di. do. Deus.* Leodienſi antigrapho, hæc, ſicut illa, conſpiciuntur addita. Hugo Cardinalis, inter recentiores enarratores, neque illa, neque hæc, legiſſe videtur.

371. C. 32. v. 32. Manuſcriptorum noſtrorum viginti, inter quæ numerantur, Brugenſe, Lobienſe, L, O, Q, & plerique impreſſi codices, inter quos ſunt, Moguntinus, Nurenburgenſis, Colonienſis, legunt: * *Quia dedit terrorem ſuum in terra viuentium*. Duo noſtra manuſcripta, Beſſarionis ac longum Plantini, & Quenteliana Biblia, ſcribunt:

* Qui 1 MS. Q notatum.

bunt: *Quia dedi terrorem suum in ter. vi.* Tria nobis à D. Hunnæo commodata scripta, A, E, V, habent: *Quia dedi terrorem eius in t. v.*; Quinque alia, Leodiense, Plantini medium, Buslidianum, I, C, & Regia editio, ac D. Hieronymi commentarijs adiunctus textus: *Quia dedi terrorem meum in t. v.* huic quarto legendi modo, Hebræorum lectio adstipulatur כִּי-נָתַתִּי אֶת-חִתִּיתִי id est, Quia dedi terrorem meum. Tertio & secundo Hebræorũ scriptio suffragatur (את חתיתו, id est, terrorem eius: hoc enim hoc loco est cetib, illud keri) Et Græcorum interpretatio, ὅτι δέδωκα τὸν φόβον αὐτοῦ, Quia dedi formidinem eius. Verumenimuero, apud Græcum Theodoritum, lego, quod primo modo velit, Quia dedit terrorem suum: cui non contradicit enarratio, Dabit tamen impietatis pœnas, quia, multo sibi subiectis incusso metu, ipse legem meam non admisit, sed animam reliquit incircuncisam. Primo modo vult & B. Hieronymi cũmentarius: Hi enim dederant terrorem suum in terra viuentium: quod quintò dicitur, vt omnes istiusmodi nationes cauere & fugere debeamus, quæ cunctis nos sensibus deceperunt; & scire esse horribiles, nec facilè posse vitari, nisi omni custodia seruauerimus cor nostrum. Quintò ait hoc dici, quòd terrorem suum dederint in terra viuentium: legit igitur, vt superioribus locis * legitur, tertia persona, *Dedit terrorem suum* (scilicet Pharao & omnis exercitus eius) quanquam superioribus locis, plurali numero sit *dederunt* seu *posuerunt*. Chaldæus etiam paraphrastes, ad eum modum hoc loco transtulit, quo superioribus: Quia traditi sunt in exitum fortes, eò quòd dominati sint in terram Israël. * V. 23. 24. 25. 26.

C. 39. v. 2. *Et circumagam te, & seducam* ⁻ *te*'.] Tria Parisiensium 372. ⁻ o.
(Vet. V. Di. l. Ge. p.) & 14. nostra manuscripta (E. L. Pl. m. &c.) legunt *seducam*. Octo Hentenij, & 14. nostra (Brug. Lob. Q. &c.) cum textu Hieronymi commentarijs iuncto, habent *reducam*. Duo nostra (O. & Pl. ang.) multiq́ impressi (Mog. Nuren. Col. Compl. &c.) cum Carensi expositore, scribunt *educam*. Hebraicè est וְשִׁשֵּׁאתִיךָ quod, à שֵׁשׁ, quod est, sex, deductũ, simili verbo, *& sextabo te* reddunt; exponuntq́ue, quidam, *& sextam partem relinquam ex te*, siue, ad sextam partem redigam te; quidam, *& sex plagis afficiam te*, ijs quæ superioris capitis 22° versu enumerantur. LXX interpretati sunt καὶ καθοδηγήσω σε, & ducam, vel, deducam te; aut, vt in Regia editione est, καὶ κατάξω σε, & deducam, vel, reducam te. Chaldæus transtulit וְאַטְעֵינָךְ & seducam te, siue, errare faciam te: quod, primo legendi modo suffragetur, qui apud Epanorthoten e[illegible] & Hentenij ac Parisiensium dono textu gaudet. Richelius eo modo legit: & interlinearis glossæ Author, D. Hieronymi ferè verbis eum explanauit: Et seducam te,

Spe inani ſcilicet lactabo te, qua ſeductus, ad prœlium feſtines occidendus, victoriæ ſpe fruſtratus. Hieronymi commentarius, ad hunc modum, vt à Cheuallonio excuſus eſt, habet: Iſte educetur ſiue circumagetur, & palpabitur ſiue lactabitur: vt, ſperans victoriam, occidendus ducatur ad prœlium.

373. ª fores o. C. 40. v. 16. *Et ante ªfrontes pictura palmarum.*] Aureus D. Donatiani Brugenſis codex, E, Q, Plantini medius, & alij noſtri, ſcripti 19. impreſſi 6, cum expoſitore Lyrano, addunt *cælata: Et ante frontes pictura palmarum cælata.* Pariſienſium verò exemplaria quinque Di. o. l. Ge. p. v. Mog., & noſtra 8. Leod. Lob. O. L. H. Ge. Pl. la. Col., cum D. Gregorio & Hugone Carenſi, tollũt: quod, neque Hebraicè, Chaldaicè, aut Græcè, legitur. Hebraicè eſt, וְאֶל־אֵיל תִּמֹרִים, & ad poſtem palmæ; Chaldaicè וְעַל אַרָא כוּתְרָתָא & ſuper poſtem palmæ, aut capitella; Græcè ᾗ ἐπὶ ªτῷ αἰλὰμ φοίνικες ἔνθεν ᾗ ἔνθεν, Et ſuper ailam palmæ hinc & inde. Pariſienſes itaque & Hentenius, textu illud indignum cenſuerunt, expuleruntque. Cæterùm, noſter Epanorthotes: Antiqui, inquit, Et ante frontes pictura palmarum cælata: quod quidam delent, quia Hebræus non habet quod dicitur *cælata*. Sed nec habet Hebręus quod dicitur *pictura*: ſic tantùm habet, Et ad frontem palmæ. hæc Epanorthotes. D. Hieronymi textus non legit *cælata*: Commentarius habet; Et ante frontes, inquit, porticuum, pictura ſiue cælatura palmarum; & pòſt, Denique poſt 60. & 50. cubitos, & thalamos, & porticus, & frontes porticuum, & feneſtras plurimas per circuitum, palmarum nobis cælatura vel pictura monſtratur. hinc Gloſſa, vt in S. Iacobi Abbatia Leodij ea olim ſcripta fuit, non addit *cælata*: ſed ſupra *pictura*, ponit, vel cælatura. Inferiùs, verſibus 26. 34. & 37., abſque controuerſia addidit Interpres, ſine *pictura*, cæla.: Et cælatæ palmæ erant, vna hinc & altera inde, in fronte eius: Et palmæ cælatæ in fr. &c. Et cælatura palmarum in fr. &c.

ª τὸ Gq.

374. C. 40. v. 49. *Et octo gradibus aſcendebatur ad eam.*] Manuſcripta quotquot habemus (nam, quod in Bibliorum margine ſignatum eſt, D. Hentenij eſt exemplar) legunt feminino genere *eam*. Similiter Enarratores legunt, Richelius, Carenſis, Author Gloſſæ, ipſeque Hieronymus, cuius hæc verba ſunt: Et octo gradibus aſcendebatur ad eam, id eſt, ad portam interiorem; & iſta: Octo ſiue decem gradibus, qui perfectus eſt numerus, aut vndecim, de quo iam diximus, aſcenditur ad portam ſanctorum. Porrò, Regius textus ex Complutenſi, & quidam alij impreſſi libri, maſculino genere ſcribunt *eum*. Atqui, quò referri id poſſit non video. Hebraicè eſt אֵלָיו eodem genere:

nere: sed id, vel ad אֵלָם refertur, vel ad שַׁעַר. hoc autem, Latini feminino genere dicunt *portam*; illud neutro, *vestibulum*. Græcis codicibus αὐτόν quod legitur, ad οἶκον referri potest (καὶ εἰσήγαγέ με εἰς τὸ αἰλὰμ τοῦ οἴκου, pro quo nos habemus *Et introduxit me in vestibulum templi*) quod & Hebræa permittunt. Quod hîc Lyranus notat, li *octo* non esse de textu, quia non sit in Hebræo, suis D. Hieronymus commentarijs refellit: Symmachum enim, qui octo gradus posuit, hoc loco secutum se ait.

C. 46. v. 16. *Si dederit princeps donum* ª*alicui de* ᵇ*filijs suis*.] Vnum Parisiensium manuscriptum Ge. p., sex nostra Brug. Leod. Q. L. Pl. ang. F, ac typographorum editiones Mogunt. Nuren. Colon. Compl. & Quent., scribunt *donum*. Permulti verò libri, illius loco *domum* habent. Hugo Cardinalis, veram litteram, secundum Hieronymum, *donum* esse docet: sic enim Hieronymi commẽtarius habet, Hucusque sermo de principe: nunc de hæredibus eius præcepta tribuuntur, immò de donis, hæreditate, atque legatis, quibus dare debent, & quorum sit vel ad tempus vel æterna possessio. Si, inquit, filijs suis dederit, vel donum, vel hæreditatem, ipsi possidebunt eam. Græca vox δόμα ad *donum* & *domum* ambigua est: sed Hebraica מַתָּנָה, ex qua illa translata est, *donum* significat, non *domum*, deriuata à נָתַן, quod est, dare siue donare. Eadem vox Chaldaicè est: quam versu proximo Interpres *legatum* transtulit. Quare, Hentenius & Parisienses, rectè *donum* in textum transtulere. 375. ª alieni o. ᵇ principibus o.

NOTATIONES IN DANIELIS PROPHETIAM.

C. 2. v. 41. *Porrò quia vidisti pedum & digitorum partem testeam figuli & partem ferream*.] Tria Parisiensium (Di. o. l. Ge. o.) decem Hentenij, & duodecim nostra manuscripta, *testæ* habent, pro *testeam*. Sunt autem in illis duodecim nostris, pleraque nostra integriora, Brugense, Leodiense, Plantini medium, O, E, Q. Beati Hieronymi commentarijs iunctus textus, *testam* scribit, ex Cheuallonij editione: Carensis verò *testæ* habere Hieronymum notat. Chaldaico fonti (est enim Danielis liber, ab huius capitis 4. versu vsque ad octaui capitis initium, Chaldaico sermone conscriptus) est חֲסַף, quod substantiuè testam denotat. Quare, germana esse videtur Interpretis scriptura, quam Parisienses receperunt, *testæ*. Manifestus est autem sensus, ex 33. versu, quo clarè legitur: Pedum, quædam pars erat ferrea, quædam fictilis. 376.

377. C.4. v. 29. Tria nostra manuscripta Brug. Lob. O., & D. Hen-
tenij emendatio, ad hunc scribunt modum: *Et cum bestÿs feris erit ha-
bitatio tua:* qui, Chaldaico fonti, & Græcæ editioni, consonat. ille
habet וְעִם-חֵיוַת בָּרָא מְדֹרָךְ Et cum bestia agri habitatio tua; hæc καὶ
μετὰ θηρίων ἀγρίων ἡ κατοικία σου Et cum bestijs agrestibus habitatio tua.
Complures verò codices, cum interlinearis Glossæ Authore, inter
bestÿs & feris cõiũctionem legunt; sed variè. Vndecim nostri habent,
*cum 1 MS. *Et cum bestÿs & * feris*; Alij vndecim nostri, *Et cum bestÿs atque feris*;
Nouem, *Et cum bestÿs ferisque*; vnus, C notatus, *Et cum feris atque bestÿs.*
Suprà, 22. versu, vbi eadem leguntur verba, O. & Lobiense, simili-
ter, absque coniunctione scribunt, *Et cum bestÿs feris erit habitatio tua*,
Chaldæo & Græco pari modo consentientibus. Verùm ibi, plerique
omnes codices, & quidem vniformiter, *Et cum bestÿs ferisque*, habent,
ᵃ fiet 1 MS. ᵃ*erit*ᵃ *hab.*, *tua*: quam & Epanorthotes antiquorum librorum esse le-
ctionem docet. Ergo, quantum deprehendere nos possimus, vicesi-
mosecundo versu *cum bestÿs ferisque*, vicesimonono *cum bestÿs feris*,
Interpres transtulit. Parisiensis typographus, vicesimonono versu,
simul cum coniunctione, *feris* sustulit: non rectè. errore id factum
crediderim, quòd, in priori editione, erroneè signarit ⁻ *& feris*ʼ, pro
⁻ Vet. Di.l. Ge.o. ⁻ *&*ʼ *feris.*

378. C. 6. v. 4. *Quærebant occasionem vt inuenirent Danieli ex latere regni.*]
Malè in codicibus quibusdam scriptum est, *Quærebant vt inuenirẽt oc-
casionem Danieli:* rectus enim est ordo, qui in emendatioribus est,
Quærebant occasionem vt inuenirent Danieli.

Pro *vt inuenirent Danieli*, tria Hentenij exemplaria legunt, *vt aufer-
rent Danielem*; vnum ex nostris, *vt euellerent Danielem*: quæ substituta
sunt, quòd, ei quod sequitur *ex latere regis*, aptius congruere vide-
rentur; illud verò *vt inuenirent Danieli*, obscurius esset, minusq. intel-
ligeretur. Nam & hinc quidam id omiserunt, quidam aliter immu-
tarunt. Scriptum C. notatum, dumtaxat *Quærebant occasionem ex la-
tere regis* habet; H notatum, *Quæ. occa. vt inuenirent Danielem ex la. re-
gis*; Buslidianum, *Quæ. oc. vt veniret Danieli ex la. regis.* Atqui, Chal-
daicè לְהַשְׁכָּחָה לְדָנִיֵּאל est, ad inueniendum Danieli, vel, contra Da-
nielem; & Græcè, εὑρεῖν κατὰ Δανιὴλ, inuenire contra Danielem; quem-
admodum in plerisq. integrisque Latinis libris, *vt inuenirent Danieli.*

Ex latere regni, sic Complutensis editio, atque ex hac Regia, legit: sic,
ex Parisiensi, Louaniensis Hentenij, habet: sic denique Parisiensis
Niuellij, anno 73. impressa, scribit. Cui scribendi modo, prototypum
Chaldaicum suffragatur· מִצַּד מַלְכוּתָא, id est, ex latere, siue, ex parte
regni. Græcis libris qui exstant, pars ista non legitur: sed Vaticanis est

ἐκ τῆς

ἐκ τῆς βασιλείας, &, ἐκ πλαγίων τῆς βασιλείας: illud, ex regno significat; hoc, ex lateribus regni. Vtriusq. Theodoritus meminit: Ex regno, vel, vt quædam exemplaria habent, ex lateribus regni: hoc est, omnia moliebantur, cupientes eum inuenire aliquid in regni leges deliquisse. Porrò, vniuersa nostra Latina manuscripta, pro *regni*, *regis* habent, (præter duo aut tria quæ *reḡ* scribunt, quod potius est *regnum* quàm *regis*) quibus consonant priores typographorum excusiones, Moguntina, Nuren., Colo., Veneta, & aliæ. Notauit quoque Hentenius, 17. exemplaria, quæ pro *regni*, *regis* legant. His Latini enarratores adstipulantur, Richelius, Carensis, Lyranus, Rupertus, Glossæ ordinariæ author; atq. adeò Hieronymus, cuius commentarius habet: Quærebant occasionem vt inuenirent Danieli ex latere regis. Et in hoc loco Hebræi tale nescio quid suspicantur. Latus regis regina est, vel concubinæ eius, cæteræque vxores quæ ex latere dormiunt. quærebant ergo occasionem in rebus huiuscemodi &c. Nos interpretemur simpliciter, quòd nullam occasionem aduersus eum repererint, in qua regi noxius fuerit &c.

C. 8. v. 2. *Cùm essem in Susan castro, quod est in Ælam regione.*] Ma- 379.
nuscripti codices, prioresque typographorum editiones, non *Susan*, vt Hebraicè est, scribunt, sed *Susis*, voce ad Latinam normam flexa: quo modo & Græci ἐν Σούσοις dixere. Pro *regione* aliàs legitur *ciuitate*. *Ciuitate* antiquis libris, *regione* nouis, Epanorthotes tribuit: Antiqui, ait, *Quod est in Elam ciuitate*, pro quo ponunt noui *regione*, quia Hebraicè *Medina* est. Sed tale Hebræum pro ciuitate ponitur, infra XI. d. ibi: *Et vberes vrbes ingredietur &c*. Id planè & in nostris nos codicibus inuenimus, antiquiores legere *ciuitate*, posteriores aliquot *regione*. D. Hieronymi commentarius habet: *In Elam regione*, siue, vt Symmachus interpretatus est, *ciuitate*, à qua etiam regio nomen accepit; vt à Babylone Babylonij, & ab Elam Elamitæ. Quare existimarim, ex Hieronymi commentario sumtum, quod habent libri posteriores, *regione*; reseruatum autem ab antiquis, quod Hieronymus Symmachum secutus primùm verterit, *ciuitate*. LXX transtulerunt *regione* (ἥ ἐστιν ᾽ἐν χώρᾳ Αἰλάμ Græcis codicibus legitur) quod & Hebræa vox ᾽χώρῳ.
מְדִינָה frequentiùs significat (interdum enim, Pagninus ait, capitur particulatim pro aliqua vrbe) & huic aptiùs loco congruere videtur. Nam Susi, Ælamitarum metropolis, castrum dicta, D. Hieronymo expositore, quòd tãta firmitate sit ædificata, vt castrum esse videatur (quanquam, pro *castro*, malint Neotericorum quidam, *regia* vel *metropoli* vertere) quo modo in Ælam ciuitate esse dicatur, nisi, vel in altera ciuitate potentissima Metropolis, vel in seipsa ipsa? quam-

quamobrem hîc mirum in modum Carensis se torquet. Parisienses, ex Basileensi ac Complutensi Bibliorum editionibus, & Hentenius, *regione* pro *ciuitate* substituerunt.

380. C. 8. v. 14. *Vsque ad vesperam & mane duo milia trecenti.*] Complures Latini libri, addunt, cum Græcis, vocem *dies*: *Vsque ad vesperam & mane dies duo milia trecenti*; adstipulante Glossematico Carensi. Verùm, quinque Parisiensium exemplaria (Di. o l. Ge. o. Mog. Bas.) nouem nostra (Brug. Leod. Lob. O. Col. &c.) & quædam Carensis margine significata, tollunt, Hebraico fonti similiter. Hentenius & Parisienses textu expulerunt: Epanorthotes non esse hîc *dies* notat. Existimarim *dies* hac parte significari *vsque ad vesperam & mane*. Est enim hæc *vsque ad vesperam & mane*, diei naturalis periphrasis, qui constat vespere & mane, nocte & die, sibi succedentibus.

381. C. 12. v. 6. *Et dixi viro qui erat indutus lineis* (&c.) *Vsquequo finis horum mirabilium?*] Duo manuscripta, Plantini vnum (medium) Collegij Trilinguis alterum, & Complutensis editio (quam Parisienses sunt secuti) legunt tertia persona *dixit*, Hebræo conformiter. וַיֹּאמֶר, id est, *& dixit*, scilicet alter eorum qui stabant super ripam fluminis. Cæterùm, plerique omnes Latini libri, tum scripti, tum impressi, prima persona scribunt *dixi*. Quibus D. Hieronymi commentarius adstipulatur: sæpius enim repetit, Danielem interrogasse. Nisi dicas, intellexisse Hieronymum, Danielem, mutata hîc persona, de se in tertia persona locutum: id quod ego transferenti Hieronymo lubentiùs tribuerim, si non, omisso iod, וָאֹמַר legerit. Græcè est καὶ εἶπον, quod verti potest, &, *& dixi*, &, *& dixerunt* scilicet duo illi qui stabant super ripas fluminis. posteriori modo Theodoritus Græcus author intellexit.

382. C. 14. v. 12. [a]*Contemnebant*[a] [b]*autem*[b], *quia fecerant sub mensa absconditum introitum.*] Impressi codices, Moguntinam editionem secuti, ferè *confidebant* habent: sed manuscriptorum exemplarium plura *contemnebant* legunt. Ex emendatioribus nostris, Brugense, Lobiense, & L, cum Parisiensium Di. l. o. Ge. o. V., *contemnebant*; Leodiense, O. E. Q. Plantini medium, *confidebant* scribunt. Carensis legit *contemnebant*, & D. Hieronymo tribuit *confidebant*. Hentenius & Parisienses *contemnebant* in textum retulerunt. quod quidem Græca vox κατεφρόνουν manifestè significat: possit tamen & alterum admittere.

[a] Contemnebat o.
[a] Contendebant o.
[a] Despiciebant *Rubel.*
[b] enim o.

383. C. 14. v. 37. *Et non* [a]*dereliquisti*[a] *diligentes te.*] Exemplar Dionysij latum, quod Parisienses secuti sunt, pro *diligentes quærentes*, scribit, Græcæ

[a] derelinquis o.

Græcæ Hiſpanorum editioni cõformiter, quæ καὶ οὐκ ἐγκατέλιπες, habet, τοὺς ἐκζητοῦντάς σε. Scriptor parui codicis inter Plantinianos, cœperat *quærentes* ſcribere: ſed medium dictionis expreſſum trãsfodit, & *diligentes* ſubtexuit. occurrerat fortaſſis ei ſimilis Pſalmi verſiculus: *Quoniam non dereliquiſti quærentes te Domine*. Psal. 9.b.11. Cætera noſtra manuſcripta omnia & impreſſi libri, cum Richelio enarratore, *diligentes* habent, idque ſolùm, Græco Vaticanæ Bibliothecæ antigrapho ſimiliter· καὶ οὐκ ἐγκα. τοὺς ἀγαπῶντάς σε. Aldi & Germanorum Græca Biblia vtrumque legunt, καὶ οὐκ ἐγκατέλιπες τοὺς ἐκζητοῦντάς σε καὶ ἀγαπῶντάς σε. fortè, ex Pſalmo nono profectum eſt ἐκζητοῦντας *quærentes.*

NOTATIONES IN LIBRVM HOSEE PROPHETÆ.

C. 1. v. 9. *Quia vos non populus meus, & ego non ero veſter.*] Multi 384.
codices, cum Richelio expoſitore, addunt *Deus*; quidam hoc ordine, *Et ego non ero Deus veſter*; plures iſto, *Et ego non ero veſter Deus*. Sex autem Pariſienſium Di.o.l.Ge.o.p.V.Compl., & ſeptem noſtri Leod. Lob. O.L.H.G.C., cum Carenſi, omittunt, *Et ego non ero veſter.* quibus adſtipulantur textus, adiuncti, Hieronymi commentarijs, & Gloſſæ ordinariæ quam in 12 Prophetas ex Societatis Ieſu Collegio ſcriptam habemus. Carenſis notauit Gloſſam ſubaudire *Deus* (rectè) ſed Lombardum in textu habere *Dominus*. Hebraicè tantùm eſt וְאָנֹכִי לֹא אֶהְיֶה לָכֶם Et ego non ero vobis. id quod Chaldęus exponit, Verbum meum non erit in auxilium veſtrum. Itaque, caſtigatores, Hentenius, Pariſienſes, & Epanorthotes, ſine *Deus* & *Dominus*, *Et ego non ero veſter*, legendum eſſe iudicarunt. Græca Germanorum exemplaria Baſil. & Argent. habent θεός, καὶ ἐγὼ οὐκ εἰμὶ θεὸς ὑμῶν: ſed emendatiora, Venetum, Complutenſe, & Vaticanum, tollunt καὶ ἐγὼ οὐκ εἰμὶ ὑμῶν.

C. 7. v. 5. *Dies regis noſtri.*] Pariſienſis typographus, ex manu- 385.
ſcripto S. Germani paruo, pro *dies* ſcripſit *die*: *Die regis noſtri cœperunt* - o.
-*principes'* **furere* "*à vino'*. Id quod rectè quidem ex Hebræo transfer- * noſtri o.
tur: ſed alterum, *dies* inquam, noſtræ verſionis eſſe germanum (ſunt " animo o.
enim Hebræa ad vtrumque ambigua) codicum & enarratorum conſenſus loquitur. Codices noſtri omnes, & typis, & calamis exarati, *dies* legunt. Enarratores quotquot vidimus, *dies* exponunt, Montanus, Richelius, Carenſis, Lyranus, author Gloſſæ, Rupertus, Haymo, denique Hieronymus, cuius verba ſunt: Paululum Iſraël & Sa-

mariæ ciuitas conquieuit, recepto in ſe erroris ardore, donec tota maſſa fermento ſimilis fieret, & creſceret atque erumperet: ac populus intumeſcens clamaret ad fores Hieroboam regis, & diceret, Hic eſt dies Hieroboam regis noſtri, hic eſt feſtus dies quem nobis inſtituit imperator noſter: hunc celebramus, hunc canimus, in hoc exultamus & ludimus, in hoc vitulos aureos adoramus. Clamante populo, principes, non irati ſunt, vt quidam putant, ſed & ipſi cœperunt furere à vino &c. ac poſtea: Infelices, ait, populi (&c.) qui ab hæreſeos principe & ab eius ducibus ſollemnitates alias ſuſceperunt: relinquentes eccleſiam, & veritatem conculcantes fidei, ſolent clamare & dicere: Hæc eſt dies regis noſtri, verbi gratia, Valentini, Marcionis, Arij, atque Eunomij. Quod audientes qui eis præpoſiti ſunt, non inebriantur vino, ne leue putetur eſſe peccatum, ſed inſaniunt ex vino, &c. Græci Interpretes, primo ſimiliter caſu tranſtulerunt, ſed mutato ſingulari numero in pluralem· ἡμέραι τῶν βασιλέων ὑμῶν, vel, vt iuxta Hebræum, habent Complutenſis & Baſileenſis
*Anni 1550. *editio ὑμῶν. illud Theodoriti eſt. Theophylactus legit ἡμέραι τῶν βασιλειῶν ὑμῶν, dies regnorum veſtrorum: videtur tamen & βασιλέων *regum* agnoſcere, id quod ſingulari numero Hebraicè eſt.

386. C. 9. v. 7. *Propter multitudinem iniquitatis tuæ & multitudo amentiæ.*]
*auaritiæ. Octodecim noſtra manuſcripta *& multitudo* *amentiæ* ſcribunt; vndecim *& multitudinem amentiæ*. inter hæc, ex emendatioribus, ſunt, Brugenſe, Lobienſe, Leodienſe, E; inter illa, O. Q. L, quibus adde Pariſienſium Di. o. l. Ge. p. o. v, & primas typographorum editiones Mogun. Nuren. Colon. Hebræum vtroque verti poteſt modo.
*ὑπὸ Gq. *ἐπληθύνθη Gq. *σου Gq. *tua Gq. Priori, *Et multitudo amentiæ* accedit LXXII interpretatio, *ἀπὸ τοῦ πλήθους τῶν ἀδικιῶν *σου *ἐπλήθυνεν μανία*, A multitudine iniquitatum tuarum multiplicata eſt amentia*: quem, Authores, Haymo, author Gloſſæ, Lyranus, Carenſis, Richelius, & Correctores Pariſienſes atque Hentenius, ſequuntur. Eum ipſum B. Hieronymus his verbis exponit, Quorũ veſania multiplex eſt, quia & iniquitates fuere quàm plurimæ: niſi ea Græcæ, non ſuæ, verſionis, occaſione, ſcripſerit; quod, ex iis quæ præcedunt, veriſimile omnino fit. Quinetiam alia priora ſunt eius verba, quibus poſteriorem modum, *Et multitudinem*
*viæ o. *amentiæ*, quem Rupertus habet, videtur agnoſcere: Igitur propter
387. multitudinem iniquitatum tuarum, quibus in ſcelere diu debacchatus es, non prophetam meum, ſed te inſanum eſſe cognoſce. Nonnulli codices addunt pronomen *tuæ*: *Et mult. amentiæ* * *tuæ*: quod, Hebraici libri, & Græca Regis editio, confodiunt.

*o. *& o. *more o. *honore o. *horrea o. *miſericordiam o.

C. 10. v. 12. *Seminate *vobis* in iuſtitia, *metite *in *ore* *miſericordiæ*.]

quatuor-

quatuordecim Hentenij exemplaria, & nostra vigintitria legunt: *Seminate vobis in veritate iustitiam*. quod, miror vnde sit sumtum: non enim credo germanam esse lectionem. Illud *Seminate vobis in iustitia*, quod ferè est in impressis libris, & in scriptis, Lobiensi, O, Q, L, aliisque quatuor nostris; Græcæ interpretationi, Hebraico fonti, & Hieronymianæ enarrationi, conforme est. Græcè & Hebraicè est, σπείρατε ἑαυτοῖς εἰς δικαιοσύνην, זִרְעוּ לָכֶם בִּצְדָקָה, Seminate vobis in iustitia, vel, ad iustitiam. Hieronymi enarratio habet: Nunc præcipit vt seminent sibi per pænitentiam, & seminent in iustitia, id est, in lege: metantque in misericordia, id est, in gratia euangelij. & rursum: Cumque seminaueritis in iustitia, & messueritis in misericordia &c. Hanc Hieronymi enarrationem posteriores secuti sunt, Haymo, Author Glossæ, Carensis. Parisiensis typographus, ex vno codice, Germani oblongo, emendauit *Seminate vobis iustitiam*: quam, non veram lectionem, sed veræ lectionis sensum esse, existimo, tametsi ex nostris scriptis vnum similiter legat. Exemplar Plantini latum scribit: *Seminate vobis in iustitiam*.

C. 10. v. 14. *Sicut vastatus est Salmana* ⁻ ⁿ *à domo eius* * ⁿ *qui* ⁿ *vindicauit* 388.
ⁿ *Baal*ⁿ.] Quidam librorum *vindicauit*, quidam ⁿ *iudicauit*ⁿ legunt. Pari- ⁻ 1 *MS. H.* ⁿ de o.
sienses, ex codicibus V. B., & Hentenius, expulso *iudicauit*, *vindicauit* * Ieroboal
in textum receperunt. Atqui, emendatiora nostra manuscripta, *iudi-* 3 *MS. sed malè.*
cauit habent; Brugense, Lobiense, Leodiense, O, E, Plantini medium, ⁿ quia o.
Q, quibus concinunt prima Chalcographorum Biblia, Mogun. Nu- ⁿ Bala o. ⁿ iudicabit o.
ren. Colon. His adstipulantur expositores, Haymo, & qui Haymonem sequuntur, Author Glossæ, & Carensis: quamquam enim *vindicauit* sit scriptum, expositio quæ est *damnauit*, satis indicat legendum *iudicauit*, quo modo scripta Glossa, quam habemus, legit. Apud Richelium, cuius explicatio est *reprobauit atque damnauit*, similiter scriptum est *vindicauit*: verùm is postea adfert textus aliquos habere *Qui vindicauit Baal*, quod sit, in Baal vindictam exercuit. cuiusmodi Lyrani est lectio atque explicatio: *Qui vindi. Ba.*, id est, vindictam accepit de eo. Hebraicè est בית ארבאל, quod, domum Arbeel vel Arbaal, significat. Interpres subaudiuit præpositionem, *à domo*, & proprij nominis interpretationem dedit. Existimauit autem, *Arbaal*, seu *Arbeel*, Gedeonem esse, qui, ex eo quòd destruxit phanum Baal lucumque succîdit, & ille se vindicare non potuit, cognomentum Ierobaal sortitus est, quod est, vlciscatur se Baal: id quod refert Iudicum histo- *Iud. 6. f. 32.*
ria. idem enim credidit Interpres significatum nomine *Arbaal*, quod *Ierobaal*. Sicut igitur, in commentarijs ait (non enim dubitamus, quin, vulgatæ Prophetarum editionis, Hieronymus sit author) Va-

ſtatus eſt Salmana ab Ierobaal (quem malè quidam arbitrantur Ieroboam filium Nabath, qui decem tribubus præfuit) & vaſtatus eſt, vt in Hebræo continetur, ab ארבאל, idipſum ſignificante quod & Ierobaal, ſed breuiori diſertiorique ſermone: ſic &c. Verùm, huic obſtat, quòd *Ierobaal* ſcribatur penultima litera ע, atque omnino nomen Baal ע habeat, non א, ſicut id quod hoc loco eſt *Arbaal*. Attamen, & LXX, Gedeonem hoc loco intelligentes, Ierobaal tanquam idem nomen, interpretando ſubſtituerunt. Perperàm enim, Græcis pleriſque in libris, ἱεροβοὰμ pro ἱεροβαὰλ, legi, cùm ſuperiora Hieronymi verba, tum Theophylacti commentaria docent. Theodoritus etiam locũ de Gedeone exponit. Quare, Hieronymus & LXX, ע penultima littera, ארבעל legiſſe, videri poſſint. Id autem, vnde Hieronymus, qui Latinam eius interpretationem dedit, quoad priorem partem, deduxerit, an ab אָרַב quod eſt inſidiari, an ab אָרַר quod maledicere, an à רוֹב, quæri poteſt. Veriſimilius eſt, dum vertit, à ריב deduxiſſe, vnde eſt יְרֻבַּעַל *Ierobaal*: neque enim ab ἱερός Ierobaal eſt dictus, quod Theophylactus putat. Significat autem ריב, litiga-
Iud. 6. f. 31. 32. re, iudicare. In libro Iudicum vertitur vindicare, vlciſci, *Vindicet ſe de eo, Vlciſcatur ſe de eo,* iuxta noſtram editionem: quò reſpexiſſe putarim Caſtigatores, qui hîc *Qui vindicauit Baal* emendarunt. Sed, non ſatis id, Interpretis hoc in loco tranſlationi, conuenire videtur: quandoquidem non Gedeon vindictam ſumſerit de Baal (id enim ſignificatur, ſi legas *vindicauit*) ſed Baal irriſus ſit, quòd ſe vindicare de Gedeone, aræ lucique demolitore, nequiuerit. Ergo, rectiùs legatur *Qui iudicauit Baal*, quod eſt, condemnauit, infirmum atque impotentem oſtendit; nec deum eſſe, qui ſe de hoſte haud potuerit vlciſci.

389. C. 11. v. 12. *Iudas autem teſtis deſcendit, cum deo, & cum ſanctis fidelis.*] Complures libri ſcribunt *fidelibus*, *Et cum ſanctis fidelibus*: Verùm optimi, cum Ruperto Tuitienſi, *fidelis* habent; Brugenſis, Lobienſis, Leodienſis, O, E, Q, A, ex noſtris; Di. o. l. Ge. o. p., ex Pariſienſium. his Hebraicus textus vult וְעִם קְדוֹשִׁים נֶאֱמָן, id eſt, Et cum ſanctis fidelis ſcilicet eſt. Hebræus quidam interpretatur *& cum ſanctis fideli*: De quo Lyranus & Pagninus. ſed, haud multum id ſuffragari poſſit lectioni *fidelibus*. Caſtigatores Hentenius & Pariſienſes, *fidelis* textu donarunt; meritò: nam & Hieronymi commentarius luculentiſſimè id adſtruit: Iudas teſtis ſermonum Dei, & adſtipulator, & vindex, deſcendit cum Deo in mare, & inter ſanctos fuit fideliſſimus, vt verbis iubentis crederet Dei; & poſtea iuxta eam quam probat explanationem: Iudas autem, hoc eſt, duæ tribus, quæ habebant templum, Legem, Prophetas, & ſeruabant præcepta legalia, erant teſtes, gradien-

dientesque cum Deo, & cum sanctis fideles. Sanctos dicere possumus, vel Angelos, vel Patriarchas & Prophetas, & cæteros qui Dei imperio seruiebant; & rursus κατ' ἀναγωγὴν: Iudas autem, hoc est, vir ecclesiasticus, non superbit, non inflatur tumore hæretico; sed humiliatur cum Deo, & cum sanctorum choro fidelis est & robustus. LXX transtulerunt καὶ λαὸς ἅγιος κληθήσεται τοῦ θεοῦ, & populus sanctus vocabitur Dei. Pro עִם quod est *cum*, עַם *populus* legerunt: קְדוֹשִׁים plurale, singulari collectiuo iunctum intellexerunt: *vocabitur* addiderunt: denique נֶאֱמָן *fidelis*, gignendi casu acceperunt, ac *Dei* exposuerunt.

C. 12. v. 11. *Si in Galaad idolum, tamen frustra erant in Galgal bobus immolantes.*] Duodecim nostra manuscripta, Brugense, O, E, Q, Plantini medium, &c., & antiqua Epanorthotæ, cum Moguntina, Coloniensi, atque alijs quibusdam typographorum editionibus, *in* præpositionem, voci *Galaad* præpositam, Hebræo conformiter tollunt: quam, neque, Haymo, Author Glossæ, & Carensis, legunt. Subaudita est autem à quibusdam, Chaldæo paraphraste, D. Hieronymo, & alijs: hinc alijs libris videtur addita. Parisienses, ex V., Bibliorum à se correctorum textui adiecerunt. Pro *Galaad*, quidam codices, etiam insignes, *Galgal* habent: sed perperàm. Lobiense exemplar, E, Plantini medium, multaque alia, cum Epanorthote, *Galaad* scribunt. id quod, Hebraicè ac Chaldaicè, legitur: & ab Enarratoribus, D. Hieronymo, & posterioribus, exponitur. Græca Hispanorum editio γαλγάλα scribit; Aldi & Germanorũ, cum Theodorito, γαλαάδ· εἰ μὴ γαλαάδ ἐστιν, Si non Galaad est. Videntur LXX, pro אָוֶן, quod idolum, mendacium, & iniquitatem significat, אין quod est *non* legisse, אם גלעד אין· Si Galaad non. Ciõunctionem *tamen*, duo Parisiensium antigrapha (Compl. Bas.) sex Hentenij, & 17. nostra (Lob. E. Pl. m. P. Nuren. &c.) cum *ergo* mutant. Porrò, *tamen*, est in 19. nostris libris, Brug., O, Q, L, A, Mogunt., Colon. &c. Hebraica dictio אַךְ, vtrumque admittit, & *tamen* & *ergo*. Haymo, Rupertus, Author Glossæ, & Richelius, *tamen*; Lyranus, & B. Hieronymus, *ergo*, explicant. B. Hieronymi verba sunt: Quod ergo dicit, hoc est, Si in Galaad, de qua scriptum est *Galaad ciuitas operantium idolum, supplantata à sanguine*, falsi sunt dij & peruersa religio (&c.) ergo & (in) Galgal, de qua in hoc eodem Propheta legimus, *Omnis malitia eorum in Galgala (&c.)* quicunque idola colunt, non boues dijs immolant, sed bobus offerunt sacrificia, imitantes errorem Samariæ. Epanorthotes scribit: *Ergo frustra erant in Galgal.*

Hose. 6. c. 8.

Hose. 9. d. 15.

Restat quarta hoc in loco varietas. Magna manuscriptorum nostrorum, & quidẽ emendatiorum, pars, legit, *Frustra errant in Galgal,*

pro eo quod in alijs est *erant*. in quibusdam mutatum cōspicitur *erant* in *errant*; errore. Hebraica enim vox הָיוּ, & quam Græci transtulerunt ἦσαν, non *errant* significant, sed *erant*, id quod seruant, Moguntina, multaque alia excusa Biblia.

NOTATIONES IN PROPHETIAM AMOS.

391. C. I. V. I. *Verba Amos qui fuit in pastoralibus Thecue.*] Quidam codices *in pastoribus* scribunt, vnus Parisiensium (Compl.) 3. Hentenij, quatuor nostri, scripti duo Pl. la. F., impressi totidem Lugd. Quent. manuscriptum A notatum *de pastoribus* habuit. Verùm longè plures libri *in pastoralibus* legunt; & quidem, etiam antiquissimi & emendatissimi quique nostri: quibus adstipulantur disertè Carensis & Richelius. *pastoralibus*, subaudiunt *locis*, aptis nimirum ad pascendos greges. Subaudit id & Glossa, quam ex Societatis Iesu Collegio scriptam habemus. Nam, quæ Lugduni impressa est, non tantùm non id habet, verumetiam *pastoribus* legit. Subaudit idem Remigius Altisiodorensis: perperàm enim legi existimo *Qui fuit in pastoribus*, scilicet loci *Thecue* illius oppidi; pro *Qui fuit in pastoralibus* scilicet locis, *Thecue* illius oppidi. D. Hieronymus notat, quod Hebraicè est בנקרים, Aquilam vertisse ἐν ποιμνοτρόφοις, quod sit, in pastoralibus; Symmachum verò & quintam editionem ἐν τοῖς ποιμέσιν in pastoribus. Vtrum autem ipse, dum vertit, secutus sit, non addit. Enarratio quam post paululum subijcit, vtrumque attingit: Sermones Amos, qui fuit de oppido Thecue, ex numero pastorum, quia pastoralis & ipsa est regio, hoc volumine continentur. LXX. dixerunt, non, vt in plerisque est libris & Theodorito ἐν καριαθιαρεὶμ, sed, vt in Vaticano, ἐν ἀκκαρεὶμ in Accarim; de quo D. Hieronymus; quod, malè in Complutensi scriptum est ἐν ἀκκαρπὶ. Proximæ voci *Thecue*, fide digniora exemplaria, Brug. Lob. Leod. O¦. Q. Atr. f., cum D. Hieronymi textu, *de* præpositionem præponunt: *Verba Amos qui fuit in pastoralibus de Thecue*; Hebræo, Græco, & Chaldæo, similiter.

392. C. I. v. 6. *Super tribus sceleribus Gazæ, & super quatuor non conuertam eum.*] Duo Parisiensium scripta Ge. o. p, & Hentenij vnum, legunt feminino genere, *Non conuertam eam*, ita vt respondeat pronomen præcedenti nomini Gazæ: quo modo videtur, & ex nostris, exemplar B. notatum, quod M. N. Hunnæus inter cætera dedit, scripsisse. Similiter legunt, versu nono proximo, eadem Parisiensium scripta, quæ

quæ & caſtigando vtrobiq. ſecuti ſunt, *Super tribus ſceleribus Tyri, & ſuper quatuor non conuertam eam:* quo modo ibi id habet ex noſtris, quod Collegij Trilinguis Præſidens commodauit. Conſonant, nono verſu, Græci libri, Regius & Vaticanus: habent enim οὐκ ἀποστραφήσομαι αὐτὴν, pro quo alij ſcribunt αὐτούς. Sexto verſu, concorditer omnes αὐτούς legunt: ex quibus profluxiſſe opinor, quod ibi Hieronymi commentarijs iunctus textus legit, *eos*. Cæterùm, Latini codices pleriq. omnes, & ſcripti & impreſſi, ac Rupertus Latinus enarrator, ſeruant maſculino genere *eum*; 9° & 6°, vt alijs ſimilibus huius & proximi capitis verſibus. Quòd ſi Interpres, ſexto & nono verſibus, reſpectu ad nomina præcedentium ciuitatum Gazæ & Tyri habito, dixiſſet *eam*: eundem ad modum tertio verſu dixiſſe debuiſſet: *Super tribus ſcel. Damaſci, &, ſuper qua., non conuertam eam*. Atqui, eo loco, ſine codicum varietate, legitur *eum* (quanquam Lugdunenſis anni 22. editio prætermittat) & Interpres ipſe, ibi, Damaſci populum, ſiue Syrum, ſubaudit, hæc enim ſunt Hieronymi eum in locum commentantis verba: Quodque in principio dicitur, Super tri. ſce. Damaſci, & ſu. qua., non conuertam eum, &, ſecundum LXX, non auerſabor eum, id eſt, Damaſci populum, ſiue, אֲרָם, id eſt, Syrum; hunc ſenſum iuxta hiſtoriam habere poteſt: Si ſemel meum eſſet populum perſecutus, aut ſecundò; darem veniam: nunc verò, cùm tertiò & quartò crudelis extiterit (&c.) nonne debeo eum plagis corripere? nonne clementiæ meæ vultum auerſare ab eo? Videtur igitur & in alijs omnibus verſibus, qui hoc capite ſequuntur ſimiles, *eum* maſculino genere vertiſſe, atque ad eum modum intellexiſſe: ſicuti Hebraicè ſemper eſt maſculini generis affixum נו. Græci codices, Regius & Vaticanus, legunt tertio verſu, vt Hieronymus citat, αὐτόν, cùm alij αὐτούς habeant.

C. 2. v. 13. *Ecce ego ſtridebo ſubter vos, ſicut ſtridet plauſtrum onuſtum* 393.
fœno.] Quædam exemplaria, tertia coniugatione, ſcribunt, *ſtridam, ſtridit*: ſed antiquiora & præſtantiora legunt 2ª, *ſtridebo ſtridet*. Sedecim Hentenij, 19. noſtra manuſcripta, pro *ſubter*, habent *ſuper*: quamquam contractè quædam ſcribant ſr̄. Alia nouem noſtra manuſcripta, ſeruant *ſubter*. Nominatim, Brugenſe, Leodienſe, O, diſertè *ſuper*; Lobienſe, E, L, *ſubter* habent. his, Moguntinus & alij plerique impreſſi libri, conſonant. Hebraicè eſt תַּחְתֵּיכֶם, quod eſt, ſub vobis, ſeu ſubter vos; Græcè ὑποκάτω ὑμῶν, id quod idem eſt. Videtur igitur genuina eſſe lectio *ſubter vos*, cùm & ipſa faueat ſententia. hoc eſt enim quod hoc loco per Prophetam Dominus ait: Sicut ſtridet plauſtrum ſub nimio fœni onere; ita ſtridebo ego ſub pondere iniqui-

iniquitatum veſtrarum. Cæterùm, Epanorthotes, antiquis codicibus adſcribit *ſuper*, his verbis: *Ecce ego ſtridebo ſuper vos*, ſecundum antiquos codices, & antiquos originales; vel *ſubter* quoad Hebræum & expoſitores. & fortè ponunt *ſuper*, ad oppreſſionem deſignandam. require Exo. xxvij. Exodi 27. v. 5. docet, antiquos codices legere *ſuper*, tametſi Hebraicè ſit תַּחַת: *Quos pones ſuper arulā altaris*. id quod, in Brugenſi, Leodienſi, & Lobienſi manuſcriptis, vidimus. *Super* itaque, ſi hoc prophetæ loco legendum ſit, pro *contra* accipi poteſt. B. Hieronymi explanatio eſt: Idcirco, ſicut plauſtrum ſtipulæ vel feni onere prægrauatum, ſtridore & ſonitu longè exululat: ſic ego peccata veſtra vltrà nō ſuſtinens, & quaſi ſtipulam tradens incendio, clamabo, & dicam: Peribit fuga à veloce, & cætera quæ in Propheta ſequuntur.

394. C. 3. v 12. *Sic eruentur filij Iſraël qui habitant in Samaria, in plaga lectuli, & in Damaſci grabato.*] Plerique noſtrorum codicum legunt, *Et in* [a] *Damaſci grabato'*: quibus adſtipulantur Gloſſematici, Richelius, Carenſis, Lyranus, Rupertus, & Altiſiodorenſis. Cæterùm, antiqui Epanorthotæ codices, quinque Hentenij, 4. Pariſienſium (Di. o. l. Ge. o. p.) & 5. noſtri (Brug. o. E. Q. Pl. m.) ſcribunt *Et in Damaſco* [a] *grabati'*: quomodo & Leodienſe exemplar, atque alterum I. notatum, habuere. Hebraicè eſt ובדמשק ערש quod ferè vertunt neoterici, *Et in angulo grabati*, ita vt idem ſit, vel penè idem, cum eo quod præcedit, In plaga, ſiue, angulo lectuli. Non enim legunt דַּמֶּשֶׂק, quod eſt metropolis, Syrorum nomen, Damaſcus; ſed, vt ab Hebræis punctatum eſt, דְּמֶשֶׁק. id quod alibi non reperitur. Senſum autem tradunt hunc, Paucos Iſraelitarum ſeruandos eſſe, eoſq. tantùm, quos hoſtes contemſerint, quòd eis dedecori eſſent ſi occiderentur, aut oneri ſi caperentur: quales, qui ægroti decumbunt. qui ſenſus, prophetæ ſimilitudini optimè conuenit. Noſter Interpres, דמשק, pro Damaſco accepit, vt & Chaldæus ac LXX: vertitque, vel, *Et in Damaſci grabato*, vel *Et in Damaſco grabati*, vel vtrumque. Hoc *Et in Damaſco grabati*, quod Pariſienſes ſecuti ſunt, Hebræo conformius (non enim ſolet Hebraicè regenti nomini rectum præponi) poſſitque & in eum ſenſum intelligi, quem iuxta aliorum tranſlationem iam diximus, Hebraico nomine *Damaſco* appellatiuè ſumpto. Alterum tamen etiam *Et in Damaſci grabato*, admittere Hebræa poſſint. Quidam transfert *Et in Damaſco (in) grabato*: id, exponi poſſit, *Et in Damaſci grabato*. Porrò hoc *Et in Damaſci grabato*, D. Hieronymi commentarius explanat: id quod & Epanorthotes notauit: Antiqui, inquit, *Et in Damaſco grabati*; Hieronymus euidentiùs, *In Damaſci grabato*.

[a] grabato Damaſci o.

[a] grabato I. MS.

Verba

Verba Hieronymi inter cætera hæc ſunt: Filij ergo Samariæ, habitant in regione & plaga lectuli, requieſcentes in Syrorum auxilio, & in Damaſci grabato ſibi victoriam pollicentes: vt, quomodo qui feſſus eſt refocillatur in lectulo, ſic illi fractas vires vicinæ gentis auxilio roborarent. Huiuſmodi ſenſum & Chaldæus paraphraſtes dedit: Sic liberabuntur filij Iſraël qui habitant in Samaria, in fortitudine poteſtatis & in Damaſco confidentes.

Vocem עֶרֶשׂ, quam, poſt Aquilam, Hieronymus *grabatum* traduxit, exiſtimat Hieronymus, LXX Interpretes Hebraicā retinuiſſe (καὶ ἐν δαμασκῷ ἐρὲς) aliquos verò, qui eam non intellexerint, legiſſe ἱερεῖς, quod eſt, *ſacerdotes*; hinc eſſe Græcè, καὶ ἐν δαμασκῷ. ἱερεῖς. ſic enim Hieronymus Græcè legit: itaq. Regium exemplar & Vaticanū, cum authore Theodorito, ſcribunt. Quidam autem Græci libri, Aldi & Germanorum, habent, καὶ ἐν δαμασκῷ κλινεῖ, ἱερεῖς, quod eſt, Et in Damaſco inclinabit, Sacerdotes. τὸ κλινεῖ, aut fortaſſis κλίνῃ quod eſt lecto ſiue grabato, additū crediderim ex altera interpretatione: quod ſeptuagintaduorum interpretationi deeſſe putaretur, quod Hebraico ערש reſponderet.

C. 5. v. 17. *Et in omnibus vineis erit planctus.*] Exemplaria, Hentenij ſedecim, noſtra viginti tria, legunt *viis*, *Et in omnibus viis erit planctus:* 395.
quibus auxiliantur codices Greci, καὶ ἐν πάσαις ὁδοῖς κοπετός; & adſtipulantur Gloſſematici, author Gloſſæ, ac Richelius. Porrò, octo noſtra manuſcripta, Lob. O, Q, P, &c., impreſſaque aliquot, habent *vineis*: quibus ſuffragantur Hebraici & Chaldaici libri: וּבְכָל-כְּרָמִים מִסְפֵּד וּבְכָל-כַּרְמַיָּא מִסְפְּדָא Et in omnibus vineis planctus (כְּרָמִים enim & כַּרְמַיָּא vineas ſignificant, non vias.) Et patrocinantur Tractatores, Altiſiodorenſis ac B. Hieronymus. Huius verba ſunt: Vt nequaquam in omnibus plateis, ſicut ſuprà dictum eſt, ſed in vineis ſit planctus atque luctus: vt vbi quondam fuit materia lætitiæ, ſit origo lachrymarum. & poſtea iuxta myſticum ſenſum: In omnibus quoque vineis erit planctus, quia vineæ Sodomorum vineæ eorum (hæreticorum) &c. Epanorthotes itaque legit *vineis:* tametſi, quod ait, in multis antiquis ſit *vijs*, vt certè eſt Brug. E, L, Pl. m. noſtris. Errori occaſionem dediſſe potuerunt, Græcorum librorum lectio, Latinarum vocum affinitas, eaque quæ præcedunt ſimilia, quæ ſic habent: *In omnibus plateis planctus: & in cunctis quæ foris ſunt*, ſiue, vt eſt Græcè, *& in cunctis vijs, dicetur væ væ.* vnde & Græci libri fortaſſis corrupti ſunt, niſi דְּרָכִים LXX, pro כְּרָמִים legerint.

C. 7. v. 1. *Et ecce ſerotinus poſt tonſorem gregis.*] Remigius Altiſio- 396.
dorenſis legit, *Et ecce bruchus*: idque ei præfert quod alij codices habent,

t

bent, *Et ecce ſerotinus.* Verùm id, *bruchus*, inquam, Græcæ LXXII,
non noſtræ editionis eſt: לֶקֶשׁ enim, quod Hieronymus ſerotinum
eſt interpretatus, LXXII βρούχον intellexere. Porrò Hieronymus, in
ea lectione quam pòſt referemus, bruchum per tonſorem regis in-
tellexit. Pro *tonſorem*, quidam libri *tonſionem* legunt, manuſcriptus qui
anni 1497. ex Collegij trilinguis bibliotheca eſt, impreſſi Venetus, Baſil. Com-
*anni 1521. pl. Lugd. * Quentel. * Pariſ. cuius & Altiſiodorenſis *meminit. גִּזֵּי,
*anni 1529. *anni 1557. & 1573. quod Hebraicè eſt, Neoterici Interpretes tonſiones reddunt, vel de-
tonſa germina. Porrò Hieronymus, tonſorem, ſiue tonſuram, in
commentario exponit. Quare ſeruandum id nobis videtur, quod,
penè omnia ſcripta antigrapha & primæ typographorum editiones,
habent, *tonſorem*. Quod pleraque exemplaria ſcribunt *gregis*, certa
res eſt ſcribendum *regis*, vt eſt in manuſcriptis, Hunnæi B, & Plan-
tini anguſto, atque impreſſis, demtis Pariſienſibus anni 1573, ſu-
perioribus omnibus quæ *tonſionem* legunt, adſtipulantibus enarrato-
ribus Richelio & Altiſiodorenſi. Hebraica enim vox מֶלֶךְ, quod no-
tum eſt, regem ſignificat, non gregem. quare & LXX, & Chaldæus,
& Aquila quem Hieronymus citat, & denique neoterici tranſlato-
res, regem conuertêre. Ac ne quis de Hieronymo noſtro Interprete
dubitet, commentarius eius vbique legit atque agnoſcit *regis*. *Gregis*
ſubſtitutum fuit (quod & Lyranus exiſtimat) quòd ſermo hic ſit de
rebus agreſtibus, inter quas frequenter in ſacris hiſtorijs gregis ton-
ſio celebratur. Epanorthotes itaque legit: *Et ecce ſerotinus poſt tonſorem
regis.* cuius ſenſus eſſe poſſit, deſcendiſſe imbrem ſerotinum poſt de-
tonſam herbam regis: in quem ſenſum Chaldæus vertit, Et ecce re-
pullulatio tenuis poſtquam tonſa fuit herba regis. Lobienſis
Abbatiæ ſcriptum habet, *Et ecce poſt ſerotinum tonſor ſiue tonſura regis*:
quod ex D. Hieronymi commentario eſt ſumtum, quo id legitur at-
que explicatur. Mirum verò eſt, cùm Hebræa, Græco & Chaldæo
ſuffragantibus, non hoc loco ſcribant præpoſitionem *poſt*, ſed eo quo
à pleriſque omnibus Latinis libris · וְהִנֵּה-לֶקֶשׁ אַחַר גִּזֵּי הַמֶּלֶךְ, quod
ſcholiaſtes Hebraicus traduxit: Et ecce herba ſerotina *ſuccreuerat* poſt
tonſiones ipſius Regis. Porrò, pro אַחַר, quod eſt *poſt*, LXX אֶחָד legê-
re, quod eſt *vnus*; & pro גִּזֵּי, quod eſt à גָּזַז tondere, גוי quod Hierony-
mo videtur, aut גוג. tranſtulerunt enim, καὶ ἰδοὺ βροῦχος εἷς γὼγ ὁ βασιλεύς,
Et ecce bruchus vnus Gog ille rex: pro quo, malè eſſe putarim in
Complutenſi, εἰς γὼγ τὸν βασιλέα in Gog regem. Nam & Hieronymus
ita exponit, vt bruchus Gog rex appelletur, & Gog genti ſæuiſſimæ
comparetur: adſtipulaturque Theodoritus.

397. C. 7. v. 7. *Hæc oſtendit mihi Dominus.*] Nouendecim noſtrorum
manu-

manuſcriptorum, Pl. m. Q. L. &c. habent, *Hæc oſtendit mihi Dominus Deus*. nouem, Lob. O, E, &c., legunt *Hæc oſtendit mihi Dominus*. duo, I & Leodienſe, cum vno Hentenij, tribus Pariſienſium (Compl. Ge. o. Di. o.) & antiquis Epanorthotæ, ſcribunt, *hæc oſtendit mihi*; ſublatis nimirum *Dominus* & *Deus*, id ſolum legunt. Primæ lectioni volunt quidam Græci codices, Venetus & Argentoratenſis: habent enim, οὕτως ἔδειξέ μοι κύριος κύριος· Sic oſtendit mihi Dominus Dominus. Secundæ ſuffragantur inſigniores Græcorum libri, Baſileenſis anni 1550, Complutenſis & Vaticanus, cum Theodoriti textu: qui, alterum κύριος tollunt. Tertiæ adſtipulantur Hebraica ac Chaldaica exemplaria, & textus D. Hieronymi commentariis iunctus. Tertiam probarunt Pariſienſes & Epanorthotes: quorum hic annotauit, Item b. *hæc oſtendit mihi. & ecce Dominus ſtans ſuper murum*. ſic habent, Hebræus, & antiqui, & Hieronymus. Veroſimile eſt, hæc *Dominus* & *Deus*, ex præcedentibus huic loco addita, aut ex gloſſa, quæ hunc locum iuxta præcedentia expoſuerit, in textum relata. bis namq. hoc ipſo capite præceſſit, *Hæc oſtendit mihi Dominus* ***Deus*, primo & quarto verſibus: quæ eſt eorum locorũ celebris ac vera lectio. *Dominus Gq.

C. 8. v. 5. *Quando tranſibit meßis*, & venundabimus merces? & ſabbathum, & aperiemus frumentum?*) Latini codices plerique, cum expoſitoribus, Altiſiodorenſi, Ruperto, Authore Gloſſæ, Lyrano, Carenſi, & Richelio, legunt *meßis*. Vnus ſcriptus Abbatiæ Lobienſis, ac impreſſi duo, Complutenſis & Quentelianus, cum textu D. Hieronymi cõmentarijs iuncto, habent *menſis*. Hebraicè eſt חֹדֶשׁ, Græcè μήν, Chaldaicè יַרְחָ, quæ omnia menſem ſignificant, non meſſem. Pariſienſes itaque & Epanorthotes ſcribunt, *Quando tranſibit menſis?* In Hebræo, ſubdit Epanorthotes, expreſſum eſt, quod eſt ibi *menſis*, id eſt, Kalendæ; *& ſabbathum*, vt contractuum rediret tempus: licet multi antiqui habeant *meßis*. Porrò, intelligunt quidam de menſe meſſis, quo pauperes reperiebant in agris quod comederent: quem, Hebraicus Scholiaſtes, à Chaldæo paraphraſte, dictum putat, menſem frumenti, id enim Chaldæus hoc loco dedit יַרְחָ עֲבוּרָא menſis frumenti. Quare, videri poſſit, Interpretem, ſecutum hunc ſenſum, *meßis* poſuiſſe, pro *menſis*. Cæterùm, Commentarius Hieronymi kalendas exponit: Qui exſpectatis, inquit, kalendas, vt negotiemini, & vſuras augeatis de vſuris; & ſabbatha, vt aperiatis horrea, detiſque frumenta ampliùs recepturi: & Dei ſolemnitates, turpis lucri gratia, in veſtra compendia vertitis. Vnde conſtat eum *menſis* interpretatum eſſe. Non enim meſſis kalendas ſignificat: ſed menſis nomine, cuius principium ſunt, apud Hebræos kalendæ exprimuntur.

398. *Ifrael o.

Scholiaſtes Hebraicus Montanus.

Porrò id in Hieronymi enarratione demiror, quòd iſtos exſpectare dicat kalendas vt negotientur, & ſabbatha vt aperiant horrea: cùm potius id optare videantur, vt kalendæ, ſabbatha, cæteræque Dei ſolemnitates, quibus negotiatio prohibita erat, tranſierint, vt amato incumbere poſſint lucro. An fortè Hieronymus, *tranſibit* acceperit pro *erit?* tempus enim, cùm eſt, tranſit; nec eſt, niſi tranſeat.

399. C. 8. v. 7. *Iurauit Dominus in ſuperbia Iacob.* Sic vnum Pariſienſium manuſcriptum Ge. p., & 27. noſtra Brug. Leod. Lob. E. L. Q. Pl. m. &c., legunt. Quædam *in ſuperbiam* habent, O. A. Pl. ang. pluresque impreſſi libri, quamquam primi, Mog. Nuren. & Colon. ante annum 1480. excuſi, illis conſentiant. Hebraicum בְּגְאוֹן, vtroque modo verti poteſt. Priorem *in ſuperbia*, quem Rupertus ſequitur, Hentenius & Pariſienſes amplexi ſunt: qui propiùs ad id accedit quod alij vertunt: Iurauit Dominus per magnificentiam, ſiue celſitudinem, Iacob. Porrò, Richelij, Carenſis, Lyrani, Auctoris Gloſſæ, Altiſiodorenſis, & Hieronymi, commentarij, conſtanter *in ſuperbiam* legunt, vnanimiterque *contra ſuperbiam* exponunt: quam tamen expoſitionem, etiam illud *in ſuperbia*, admittere poſſit: quòd eiuſmodi conſtructio, in antiquis Bibliorum exemplaribus, non raró occurrat.

400.
ª ei, ſed o.
ª & qui fugerit ex eis, non ſaluabitur o.
ª fugerint o.
ª fuerit o.
† *Brug. Leod. Lob. O, E, Q, Pl. m. &c.*

C. 9. v. 1. *Non erit fuga* ª*eis*ª: *fugiet* ª*& non ſaluabitur ex eis qui* ª*fugerit*ª. Hanc huius loci genuinam exiſtimo lectionem, quam, multa atque emendatiſſima noſtra †manuſcripta, ac prima Coloniç excuſa Biblia, ſeruant, & D. Hieronymi, in proximè ſequentium verſuum enarratione, citatio, ac Ruperti Tuitienſis explicatio, probant. Qui ſuprà dixerat, inquit Hieronymus, Non erit fuga eis: fugiet, & non ſaluabitur qui fugerit; nunc ipſam fugam in partes ſecat &c. Quidam codices, & ſcripti & impreſſi, auferunt τὸ *fugiet*; iniquè. nam, Hebraicè, Græcè, & Chaldaicè, legitur, quamquam non ea forma. Quidam plurali numero ſcribunt *fugient*; malè. Hebræis enim, Græcis, & Chaldæis, ſingularis eſt numerus. Nonnulli τὸ *fugient* præcedentibus hoc modo iungunt: *Non erit fuga eis qui fugient: & non ſaluabitur &c.* Pariſienſium duo Ge. o. p., Hentenij vnus. quæ quidẽ diſtinctio, Hebræorum, Græcorũ & Neotericorum interpretum diſtinctioni, cõuenit: ſed nõ eſt noſtri Interpretis, qui *fugiet* vertit, id quod, ijs quæ ab ipſo verſa præcedunt, iungi nequit. Porrò, Hebraicè eſt

* καὶ R. לֹא־יָנוּס לָהֶם נָס, Id quod Græci interpretati ſunt, * οὐ μὴ διαφύγῃ ἐξ αὐτῶν φεύγων; ſimiliter Neoterici Latini, *Non fugiet ex eis fugiens.* Noſter Interpres maluit ל dictionis לָהֶם pro nudo datiui caſus ſigno accipere, ac *non erit fuga eis* vertere; & נָס *fugiens* ſequentibus iungere.

NOTA-

NOTATIONES IN MICHEÆ PROPHETIAM.

C. 4. v. 8. *Et* ᵃ*tu turris*ᵃ *gregis nebulosa*ᵇ *filiæ*ᶜ *Sion.*] Quidam libri 401.
incisum collocant post *gregis*: *Et tu turris gregis, nebulosa fil. Sion.* id ᵃ turturis O.
quod eorum versioni conuenit, qui quod Hebraicè est עֹפֶל, turrem ᵇ O.
vel arcem interpretati sunt, Et tu turris gregis, ᶜ turris' fil. Si.; sed non ᶜ arx.
Hieronymi, qui nebulosam traduxit, perinde ac si esset אֹפֶל. Iunxit
enim עֹפֶל cum מִגְדַּל, *nebulosa* cum turris: sic namque ipse suam ver-
sionem explicat, vt nihil de posterioribus enarratoribus dicam. De-
inceps, multi libri habent *filia Sion*; plures *filiæ Sion*: ex emendatiori-
bus nostris, Leod. O. Q. Pl. m. *filia*; Brug. Lob. E. *filiæ* scribunt. si-
militer, antiquorũ Epanorthotæ, quidam hoc, quidam illo modo le-
gunt. Hebræa vtrumque admittunt. LXX, vt quidem libri habent,
Symmachus, quod Hieronymus testatur, &, inter Neotericos, Pagni- בַּת-צִיּוֹן
nus *filia Sion* transtulerunt. Porrò Hieronymus se *filiæ Sion* transtulis-
se significat: Et hæc, inquit, turris, filiæ est Sion, siue, vt Symma-
chus vertit in Græcum, ipsa est filia Sion. quæ Hieronymi verba in
Glossam relata sunt. Parisienses & Hentenius castigatores *filiæ* textu
donarunt.

C. 5. v. 5. *Et erit* ᵃ*iste*ᵃ *pax: Assyrius cùm venerit &c.*] Sic pleraque 402.
nostra manuscripta legunt, Brug. Leod. Lob. O. L. Pl. ang. &c., & ᵃ ista 1 *MS. G.*
prima Chalcographorum Biblia, Moguntina ac Coloniensia. Quin-
que Hentenij, & quatuor nostra manuscripta, cum aliquot im-
pressis libris, scribunt: *Et erit iste pax Assyrijs, cùm venerit*. Hebræa,
ex se, ad vtrumque sensum ambigua sunt· וְהָיָה זֶה שָׁלוֹם אַשּׁוּר כִּי-יָבֹא
Id est, Et erit iste pax Assur cùm venerit. Cæterùm, Hebræi ita di-
stinxerunt, vt *Assur*, à præcedentibus separatum, ad sequentia refe-
ratur; accentu athnah, qui distinguendi vim habet, quam apud nos
Colon, dictioni שָׁלוֹם *pax* subiecto. Itaque intelligunt locum omnes
enarratores, antiquiores & recentiores, quos vidi; nimirum, vt ad
sequentia Assur siue Assyrius spectet; vno Ruperto excepto, qui
vtrumque legendi modum agnoscit atque exponit, & posteriorem
quidem, qui præcedentibus iungit Assyrijs, tanquam ordinatiorem,
præfert. Quidam codices, duabus transpositis vocibus, vt maior sit
claritas, scribunt, ᵃ*Cùm Assyrius*ᵃ *venerit*: verùm, præstantiores, eo or- ᵃ Cum Assyriis O.
dine legunt, qui Hebraicè est, *Assyrius cùm venerit*.

NOTATIONES IN PROPHETIAM NAHVM.

403. C. 1. v. 12. *Si perfecti fuerint, & ita plures, sic quoque attondentur, & pertransibit.*] Quidam, postremum verbum *pertransibit*, vt prioribus esset conforme, in *pertransibunt* mutauere: nam *pertransibunt* habent, 8. Hentenij, & 6. nostri codices, cum Richelio expositore. Cæterùm, longè plura nostra, & emaculatiora exemplaria, Brug. Leod. Lob. O. E. L. P. &c., *pertransibit*, quod Hebraicè est, seruant, adstipulantibus tractatoribus, Carensi, Authore Glossæ, Ruperto, Haymone, siue Altisiodorensi (nam idem vtrique adscribitur commentarius) & B. Hieronymo. Et pertransibit, inquit B. Hieronymus, Assur, vel esse desistet, siue vastato exercitu suo reuertetur ad patriam, te sospitem derelinquens. quod, alij ferè secuti sunt. Chaldæus, paraphrasi suæ accommodè, singularem numerũ plurali commutauit.

persecuti o.
attendentur o.
attõdetur o
tondetur
1 *MS.*
transibit o.

404. C. 2. v. 4. *In itineribus cõturbati sunt: quadrigæ collisæ sunt in plateis.*] Quatuor manuscripta, Germani oblongum, Plantini medium, H, & Buslidianum, pro *conturbati sunt*, habent *conturbatæ sunt*, feminino genere, quod ad *quadrigæ* referatur. Hebræa ambigua sunt ex se ad vtrumque. Cæterùm, Hebræi ita interpunxerunt, vt, cum יִתְהוֹלְלוּ, quod Interpres noster *conturbari* dixit, הָרֶכֶב, quod *quadrigæ* transtulit, copuletur: quomodo, & Chaldæus, ac LXX. viri, distinxerunt. Porrò noster Interpres, vt facilè potuit, aliter videtur distinxisse; יִתְהֹלְלוּ ab הָרֶכֶב separasse; itaque transtulisse vt primùm protulimus, *In itineribus conturbati sunt: quadrigæ collisæ sunt &c.* In primis enim sic pleraq. exemplaria legunt etiam præstantissima. Tum enarratores id explicant, & disertissimè ipse B. Hieronymus, cuius verba sunt: Rursumque ad descriptionis ordinem rediens: Tanta est, inquit, multitudo venientium, vt coniunctum agmen sit in itinere, & discerni nequeat. Ipsæ quoque quadrigæ, dum viam non reperiunt, præ multitudine inter se colliduntur in plateis.

o.
eius o.
conuulsę o.
auulsæ o.
colliserũt o.
ab eis o.

405. C. 3. v. 2. & 3. *Vox flagelli, & vox impetus rotæ, & equi frementis, & quadrigæ feruentis, & equitis ascendentis, & micantis gladij, & fulgurantis hastæ, & multitudinis interfectæ, & grauis ruinæ.* Sic, plerique nostri codices legunt, Lobiensis, Leodiensis, Q, L, A, &c. Duo, Brugensis & Plantini medius, habent: *Vox flagelli, & vox impetus rotæ, & equi frementes, & quadrigæ feruentes, & equites ascendentes, & micantes gladij, & fulgurantes hastæ, & multitudines interfectæ, & graues ruinæ.* his,

o.
furentis o.
fremẽtis o.
feruentis o.
Brug. O. Heb.
multitudinis E.
grauis E.

His, Hunnæi, E. & O. litteris signata, exemplaria, ex parte consonant, id quod indicauimus. Notantur, quinque Hentenij, & duo Parisiensium antigrapha, illo omnia modo legere, præter *equi frementes*. Prior autem lectio, Hebræo conformior est: quamquam enim, tam primo casu, quàm secundo, verti possit, omnia numero habet singulari. & is quidem pro plurali accipitur: sed, priori legendi modo manifestè, Hieronymus, Author Glossæ, Carensis, ac Richelius, suffragantur. Hieronymus: Vox flagelli, inquit, crudelis semper & sæuientis imperij: & vox impetus rotæ. Vocem pro sonitu accipiamus; rotam feruentem, per diuersa discursum. Et equi frementis, & quadrigæ feruentis, subauditur in omnibus, vox. &c.

NOTATIO IN PROPHETIAM HABACVC.

C. I. v. 3. *Quare respicis contemtores, & taces conculcante impio iustiorem se? & facies homines quasi pisces maris, & quasi reptilia non habentia ducem?* Hanc periodum, quam multi codices, suffragantibus, Richelio, Carensi, Lyrano, & Authore Glossæ, tertio versui addunt, post illa verba *videre prædam & iniustitiam contra me*; sex Parisiensium Di. o. l. Ge. o. p. Mogunt. Compl., septem Hentenij, & nouem nostri Brug. Lob. Leod. O. Q. A. I. Colon. Quent., Ruperto, Haymone, & D. Hieronymi textu adstipulantibus, tollunt. In Hebraicis libris, Græcis, & Chaldaicis, non legitur. Itaque, è textu Parisienses sustulere. Epanorthotes quoque ait: Abacuc I. ca. a. *Et iniustitiam contra me? & factum est iudicium.* nihil est interponendum: sed, quod solet hîc poni, inferiùs, habet locum. Inferiùs, versibus 13. & 14, legitur ab omnibus, Latinis, Græcis, Hebræis, Chaldæis: & quidem Latinæ editionis hæc sunt verba: Quare ⁻ non' respicis super iniquè agentes, & taces deuorante impio iustiorem se? & facies ' homines' quasi pisces maris, & quasi reptile non habens principem? D. Hieronymus, in initio commentariorum huius capitis, postquam illud *videre prædam & iniustitiam contra me*, & quæ præcedunt, iuxta litteram & temporis historiam exposuisset; subiecit, generaliter etiam accipi posse, quòd, ex persona humanæ impatientiæ, videns peccatores in seculo abundantes, Propheta loquatur: ac tum, ea recitauit Propheta verba, quia eiusdem sunt argumenti, quæ inferiùs 13° & 14° versibus leguntur. huius occasione, coniecerim, ea, ab aliquibus, initio capitis repetita: nam & eo planè modo sunt scripta, quo Hieronymus, LXX. duorum maiori ex parte editionem secutus, recitat.

⁻ H, G, C.
' hominis O.

406.

NOTA-

NOTATIONES IN PROPHETIAM ZACHARIÆ.

407. C. 1. v. 12. *Iſte iam 70ᵘˢ annus eſt.*] Aduerbium *iam* quidam codices auferunt, duo Pariſienſium (Di. l. Ge. p.) tres noſtri (O. E. I.) quatuor Hentenij. Brugenſe manuſcriptum ſupra textum minori eiuſdem manus littera habet; Atrebatenſe pronomini *iſte* præponit. Hieronymi & Richelij textus non legunt. Nec Græcè additur, aut Chaldaicè. Hebraicè quod legitur pronomen זֶה, *iam* verti poſſit, vt Pagninus vertit, Iam ſeptuaginta annos : ſed Interpres *iſte* reddidit. Cæterùm, Epanorthotes, ſententiæ cauſa, *iam* additum ab Interprete exiſtimat, ſicuti eſt pleriſque in libris.

408. C. 2. v. 8. *Qui enim tetigerit vos, ᵃtangit' ᵇpupillam' oculi mei.*] Pro *mei* pronomine primæ perſonæ, quædam exemplaria ſcribunt tertiæ perſonæ pronomen *eius*, vnum Hentenij, quatuor noſtra, Lob. P. V. C. In manuſcripto K. littera ſignato, videtur *eius* pro *mei* ſubſtitutum; porrò, in Brugenſi antigrapho omnium præſtantiſſimo, è contra, *mei* pro *eius*. Cõplutenſis editio legit *ſui*. Hebraicè, Græcè, & Chaldaicè, tertiæ perſonæ ſunt pronomina, quæ & *ſui* verti poſſint & *eius*. Apud Hieronymum, Gloſſæ ordinariæ authorem, vt ea nobis eſt ſcripta, & Dionyſium Richelium, legitur *eius*: quod Richelius quidem exponit pro *ſui* (Tanget pupillam oculi eius, id eſt, inquit, ſeipſum lædet) Hieronymus verò, & ex eo gloſſematicus, ad Deum referunt, ſi tamen id certò legerint, non *mei*, quod & ipſum refertur ad Deum. Qui enim ſanctos Domini tetigerit, ait Hieronymus, ſic eſt, quaſi vexare cupiat pupillam oculi eius, & illum nitatur clara luce priuare. Videri poſſit, *eius*, quòd minùs intelligeretur, reiecto, *mei* pleriſque in libris ſubſtitutum: cæterùm Epanorthotes, ob litteræ conſequentiam, *eius* in *mei* mutatum ab Interprete exiſtimat : quamquam mihi minimè id exigere litteræ conſequentia aut commoditas videatur.

ᵃ tanget 1 ; MS.
ᵇ puellam o.
Græcus author Theodoritus, eius intellexit.

409. C. 4. v. 2. *Et ſeptem ᵃinfuſoria' lucernis quæ erant ⁻ ſuper' ⁻ caput' eius.* Sic Latini plerique codices, Græcis pleriſque ſuffragantibus, legunt. Porrò, vnum Pariſienſium Latinum manuſcriptum Ge. p., vnum noſtrum O, & quinque Hentenij, inſuper Hieronymi commentarijs adiunctus textus, addunt alterum *ſeptem*: *Septem & ſeptem infuſoria lu.*; conformiter Hebræo ac Chaldæo. Coniunctio quam repetunt Pariſienſes & Hentenius *Et ſeptem & ſeptem infuſoria*, vt non eſt Hebraicè, nec Chaldaicè; ita neque in his quæ nos vidimus Latinis exemplaribus,

ᵃ fuſoria o.
⁻ o.
⁻ o.

bus, O, & Hieronymiano textu, nec in Cardinalis Beſſarionis libro, qui poſteriori hoc modo eſt caſtigatus. Hieronymianus commentarius non indicat certò quid legerit: Septem autem infuſoria, inquit, in quibus oleum ſit, quod mittatur in lucernas, quæ ſuper candelabro luceant, hoc intelligi volunt (Hebræi) ſeptem iſtas gratias (Spiritus ſancti) de cælo ad homines per Legem deſcendere. ac rurſus: Lucernas ſeptem & effuſoria earum, & ipſi (eccleſiaſtici viri) gratias Spiritus ſancti intelligũt: per quas oleum miſericordiæ Dei, cunctarumque virtutum, Eccleſia ſuſcipit. Quidam intelligunt lucernis ſingulis fuiſſe ſingula infuſoria: ex quibus Scholiaſtes Hebraicus eſt, cuius hæc eſt verſio: Septem *inquam ſunt* (ſcilicet lucernæ) & ſeptem infuſoria lucernis ipſis quæ *ſunt* ſuper caput illius. Alij intelligunt ſingulis lucernis ſeptem infuſoria fuiſſe ad olei miniſterium deſtinata. Græca Complutenſis editio ſcribit, Et ſeptem infuſoria ⁺ſeptem' lucernis quæ ſuper illud. ⁺ Aliæ.

C. 4. v. 14. *Iſti ⁺ſunt' duo filij olei ſplendoris, qui aßiſtunt dominatori vniuerſæ terræ.*] Vnum Pariſienſium exemplar (Compl.) quatuor Hentenij, vndecim noſtra (Brug. Lob. Leod. L. H. &c.) ac non nulla Epanorthotæ, demunt *ſplendoris*: id quod apud Tractatores ferè non legitur. Porrò, annotauit Hieronymus, Hebræam vocem, יִצְהָר, quam ipſe Symmachum ſequutus vertit *olei*, Aquilam interpretatum eſſe στιλπνότητος ſplendoris, LXX. duos πιότητος pinguedinis, Theodotionem λαμπρότητος claritatis. hinc igitur quidam, ad interpretationis varietatem indicandam, iuxta textum ſcripſere *ſplendoris*, vt eſt in Haymonis commentario, & noſtra Gloſſa ordinaria ſcripta: quod in textum tandem relatum eſt, & maiorem nunc librorum partem occupauit. Pariſienſes textu expulere; rectè, noſtra ſanè ſententia. 410. ⁺ MS. H. C.

C. 5. v. 4. *Et ⁺commorabitur' in medio domus eius, & conſumet eum, & ligna eius, & lapides eius.*] Multi libri ſcribunt *& conſumet eam*, feminino genere, tres Pariſienſium (Compl. Di. l. B.) quinque Hentenij, duodecim noſtri (Lob. E. Q. Pl. m. Pl. ang. Ven. &c.) Plures maſculinum genus ſeruant, *eum*, tres & viginti noſtri, Leod. O. L. P. Mog. Nuren. Colo. &c. In Brugenſi manuſcripto, ex *eum* factum conſpicitur *eam*. Ex Hebræo & Græco vtrumque ad modum verti poteſt: quãquam enim maſculina ſint pronomina Hebręis & Græcis (non enim omittunt emendatiores Græcorum librorum, Regius & Vaticanus, αὐτὸν) tamen referri poſſunt ad domum, quandoquidem maſculino genere ab vtriſque domus efferatur. Quin, textus circum- 411. ⁺ comminabitur o. בַּיִת οἶκος

ſtantiæ, id potius videntur exigere, vt *eam* Latinè transferatur, atque ad domum reſpiciatur: conſumi namque domui rectiùs videtur quàm homini tribui; & ligna lapideſque, aptiſſimè, ex quibus domus conſtructa eſt, intelligi. Itaque tum ex Græco, tum ex Hebræo, Latini Interpretes ferè *eam* trāsferunt. D. Hieronymi textus legit *eum*; commentarius multum vult alteri, *eam*: Et cōmoretur in ea (domo) & omnia eius ligna lapideſque conſumat. Epanorthotes legendum cenſet *eam*, his verbis: Item d. Et conſumet eam, id eſt, domum, ſecundum Hebræum & antiquos. Pariſienſes quoque eundem legendi modum amplexi ſunt.

412. C. 9. v. 9. *Ipſe pauper & aſcendens ſuper aſinum & ſuper pullum filium aſinæ.*] Multi codices legunt *Aſcendens ſuper aſinam* feminino genere: quibus B. Hieronymi textus adſtipulatur, ac commentarius ſatis conuenit: Et aſcendens, habet, ſuper aſinam ſubiugalem, ſiue, ſuper pullum nouum, vtrumque videlicet populum, circumciſionis & præputij. Porrò, quatuor Pariſienſium, & quinque noſtra lectiſſima manuſcripta, Ge. o. p. Di. l. o. Brug. Lob. Leod. O.E., cum tribus alijs vulgaribus, inſuper antiqui Epanorthotæ libri, ſcribunt: *Aſcendens ſuper aſinum.* Hebræa vox חֲמוֹר, quæ Chaldaicè eadem eſt חֲמָרָא, aſinum plerumque ſignificat. Aſina אָתוֹן dicitur, quæ vox eſt in fine huius verſiculi, vbi dicitur *filium aſinæ.* Græci, ex חֲמוֹר hîc ὑποζύγιον ſubiugale tranſtulerunt, id quod & aſinum & aſinam admittit. Caſtigatores, Hentenius, & Pariſienſes, *aſinum* textu donarunt: quibus ſuffragatur Epanorthotes. Item .d. Aſcendens ſuper aſinum & ſuper pullum. Hebræus & antiqui habent aſinum. Require Iudicum v, & 1. Paralip. XXVII. g., vbi Iadias dicitur eſſe ſuper aſinos regis, Hebræus habet ſuper aſinas. quia aliquando pro vtroq. ſexu accipitur aſinus etiam in vulgari. Quibus verbis id inſuper docere videtur, tametſi legatur *Aſcendens ſuper aſinum*, aſinam poſſe intelligi; quemadmodum illis in locis, quibus *aſinos* legitur, quamuis in Hebræo diſertè ſit aſinas, אֲתוֹנוֹת. Euthymius, Matthæi enarrans euangelium, eundem intelligit aſinum, quem pullum filium aſinæ; ita vt ſenſus ſit, Aſcendens ſuper aſinum, qui ætate pullus eſt. Cui ſenſui multum vult iſta D. Ioannis citatio: Sedēs ſuper pullum aſinæ. Matthæi 21, vbi hæc prophetia etiam citatur, Latinè legitur *aſinam*, narraturque cum pullo aſinam fuiſſe adductam: cuius loci occaſione, poſſit hîc *aſinum* cum *aſinam* eſſe mutatum.

Iud. 5. b. 10. 1. Paral. 27. d. 30.

Ioan. 12. b. 15 Matth. 21. a. 5

413. C. 11. v. 10. *Et tuli virgam meam quæ vocabatur Decus.*] Sex noſtri codices, pro *Decus* legunt *Decor*; eo nomine quo prius virga hæc appellata

pellata est, versu septimo, *vnam vocaui Decorem*. Cæterùm, vt plerique, ita & emendatissimi quique libri, cum Tractatorum textibus, posteriori hoc loco *decus* habent, tametsi idem vtrobique in Hebræo sit nomen, נֹעַם. & quidem etiam נֹעַם decorem potiùs quàm decus significat; pulchritudinem enim notat; sed Interpretem, pro eodem hæc accepisse, ideóque, quam prius Decorem vocauerat, postea Decus appellasse, Epanorthotes docet.

C. 12. v. 8. *Et domus Dauid quasi Dei, sicut angelus Domini in conspectu eorum.*] Multi libri scribunt *in conspectu eorum*; plures *in conspectu eius*; duo Parisiensium (V Compl.) & sedecim nostri (Lob. Leod. L. P. H. &c. illo modo; duo & viginti nostri (Brug. O, E, Q, Pl. m. Mog. Nuren. Colon. &c. ac plerique Epanorthotæ, hoc. Rupertus, Carensis, & Richelius, enarratores, exponunt *eorum*: id quod Hebraici ac Chaldaici codices legunt; Græci etiam integriores, Vaticanus, Regius, Basileensis*, cum Theodoriti textu: nam Aldinus & Argentoratensis, pro αὐτῶν, αὐτοῦ habent. Quare, Hentenius & Parisienses castigatores, in textum id, *eorum* inquam, retulerunt. Porrò Epanorthotes, pluralem numerum ab Interprete mutatum, atque *eius* scriptum existimat. Atqui, Hieronymi, & textus legit, & commentarius exponit, *eorum*. Et qui de domo regia erat, habet commentarius, sit quasi de domo Dei, id est, quasi nuncius Domini & angelicæ dignitatis, in conspectu eorum qui eo tempore fuerint resaluati. Vertit igitur Interpres noster Hieronymus, vt Hebraicè est, *eorum*: nisi dicas, eum, vel Græcæ editionis pronomen *eorum* exposuisse (legit enim *eorum*, non *eius*, & ea quæ D. Hieronymo adscripta est, LXX virorum editio) vel priusquam commentaria scriberet aliter transtulisse, *eorum* nempè, quod Hebraicè, cum *eius* commutasse, ita vt subaudiretur *Domini*. 414.

*Anni 1550.

C. 14. v. 10. *Et exaltabitur & habitabit in loco suo.*] Quod quidam codices, impressi præsertim post primas illas quas sæpè commemorauimus editiones, legunt *habitabitur*, admittere & hoc possit fons Hebraicus: sed, vt pleraque omnia, ita emendatiora manuscripta, *habitabit* habent; nec nostra tantùm, verumetiam Parisiensium; neq. non Hentenij, qui, cum Parisiensibus, in textum *habitabit* recepit: id quod, D. Hieronymi, Altisiodorensis, & Ruperti, commentaria, probant. 415.

NOTATIO IN PROPHETIAM MALACHIÆ.

416. C. 2. v. 10. *Quare ergo despicit vnusquisque nostrum fratrem suum?*] D. Hentenius correxit *vnusquisq. nostrum*: sic enim multi codices legunt, & quidem emendatiores nostri, Brug. Lob. Leod. O. L. Pl. m. atque antiqui Epanorthotæ. Alij multi scribunt *vnusquisque vestrum*: quidam, & *nostrum* omittunt, & *vestrum*, *vnusquisque fratrem suum?* Græcè est: Quid quòd reliquistis vnusquisque fratrem suum? id quod ijs adstipulatur qui habent *vestrum*: cuius personæ pronomine, cæteras omnes huius versus partes, Græci legunt; cùm Hebræi, Chaldæi, melioresque Latini, primæ. Hebraicè est pars ista מַדּוּעַ נִבְגַּד אִישׁ בְּאָחִיו quod si vertas, Cur despicitur vnusquisque à fratre suo, nec *nostrum* continetur, nec *vestrum*; si verò, quod Chaldæus sequitur, & Camhio probatur, Cur despicimus vnusquisque fratrem suum, manifestè continetur *nostrum*, Latineque exponatur *Quare ergo despicit vnusquisque nostrum fratrem suum?* Quam Hieronymi esse translationem, & commentarius disertè loquitur: Propheta se ipsis annumerauit qui deliquerant, vt correptionem eo faciliùs susciperent.

NOTATIONES IN PRIOREM MACHABÆORVM LIBRVM.

417. C. I. v. 57. *Die [a] quintadecima [a] mensis Casleu, [b] quinto & quadragesimo [b] & centesimo anno, ædificauit rex Antiochus abominandum idolum desolationis super altare Dei.*] Latinorum exemplarium, alia legunt, alia omittunt, *& centesimo*; septem & viginti nostra, Leod. Malmund. O. E. L. Mog. &c. legunt; nouem, Lob. Q. Pl. med. Pl. ang. A. antiquum D. Hunnæi Breuiarium &c., cum decem Hentenij, omittunt. Brugensi manuscripto postea additum esse videtur. Meminit huius Latinorum librorum diuersitatis Hugo Cardinalis. Græcorum antigraphorum similis est varietas. Regium & Complutense addunt, ϗ ἑκατοςῷ: Aldinum, Argent., & Basileense, tollunt. Porrò illud constat, siue legendum sit, siue non, intelligendum esse. Ordine enim procedit sacræ huius historiæ author (Quomodo enim ostẽdat Annius, quod ait, Machabæorum libris, cùm absque temporibus scripti essent, Iosephum tempora adiecisse? Certè, argumentum, quo docet,

[a] vicesima o.
[b] xv. o.
[b] cent. & quadra. quinto o.

Iohannes Annius in Philonis de temporibus Breuiarum.

docet, Iosephum his in temporibus errasse, infirmum est) ab anno centesimo tricesimo septimo regni Græcorum, quo regnum suum scribit inchoasse Antiochum illustrem, vsque ad hunc centesimum quadragesimum quintum, qui nonus erat regni Antiochi, quo magna clade affectam ab eo narrat Ierusalem, impositumque diuino altari idolum desolationis. Legantur huius capitis versus, vndecimus præsertim, 21, & 30. sequentibus etiã capitibus, pergit ad sequentes ordine annos. Non est verò insolitus numerandi modus, quo minor dumtaxat numerus, maiori; quòd notior sit; suppresso, exprimitur.

C. 12. v. 19. *Et hoc rescriptum *epistolarum, quod miserat Onias. Rex* 418.
Spartiatarum Onias Ionathæ sacerdoti magno salutem. Inuentum est in scri- *est o.
ptura, de Spartiatis & Iudæis, quoniam sunt fratres, & quòd sunt de genere Abraham. Et nunc, ex quo hæc cognouimus, bene facitis scribentes nobis de pace vestra. Sed & nos rescripsimus vobis. Pecora ʼnostraʼ & possessiones ʼnostræʼ ʼvestræʼ sunt, & ʼvestræ nostræʼ. Mandauimus itaque hæc nunciari vobis.] Arbitrantur Glossematici, Lyranus & Richelius, epistolam hanc, responsionem esse Spartiatarum, ad superiores Ionathæ litteras: nimirum, quòd id producta iam verba significare videantur. Verùm, suspicio mihi est, temerata ea verba ab iis esse, quorum hæc fuerit præoccupata opinio, responsionem esse ad litteras Ionathæ, quæ litteris Ionathæ subijciatur. At, quomodo sit responsio ad litteras Ionathæ, quæ ad eorum nihil, quæ Ionathas scripserat, respondet? Scripserat, missas iampridem litteras à Dario Spartiatarnm rege, quibus certiores Iudæos fecerat, fratres Iudæorum esse Spartiatas. Hîc verò scribunt Spartiatæ, repertum esse in monumentis scriptorum, fratres esse Iudæos & Spartiatas, ac ex eodem Abrahæ genere originem ducere, subduntq. *Et nunc ex quo ʼhæcʼ cognouimus, &c.*; tanquam qui iam primùm id nouerint, non monitu Iudæorum, sed ex monumentis quæ legi contigerat; ipsique priores id Iudæis scribant. Scripserat, scriptas à Spartiatis litteras de ineunda cum Iudæis amicitia ac societate. Hîc verò, quasi numquam antea, primùm cum Iudæis societatem inire videntur, qui, posteaquam cognouerint ex eodem secum genere Iudæos esse, pecora & facultates suas omnes, cum Iudæis communes esse statuant. Nam, quod habemus, *Sed & nos rescripsimus vobis*, intelligendum est, his litteris: & certè præsens est Græcè, ἀντιγράφομεν rescribimus, quod est, vicissim scribimus, scribimus ipsi vt vos ad scribendum hortemur; non quòd respondeant litteris à Iudæis datis. Scripserat Ionathas de Iudaicæ reip. statu. hîc verò Spartiatæ, tanquam qui nihil litterarum acceperant, ad scribendum ea de re hortantur, quod fratres fratribus de

ʼ vestra Gr. ʼ vestræ Gr. ʼ nostræ Gr. ʼ nostræ vestræ Gr.

ʼhoc 3 MS.

rerum suarum statu scribere congruat: *Et nunc ex quo hæc cognouimus, bene faciatis scribentes nobis de pace vestra.* sic enim Nurenburgensis editio anni 1478, & manuscriptum D littera notatum, legunt, *benefaciatis.* Græcè est καλῶς ποιήσετε *benefacietis*, id quod alius reddit, *existimauimus vos rectè facturos esse.* Quod si *benefacitis* quis legendū contendat, atq. ad superiores Ionathæ litteras respici; animaduertat, quàm non de pace sua ac Iudęorū Ionathas scripserit, sed de bellis potiùs quibus continuò appetebantur, quamuis tunc, vt sæpe aliàs, diuino ipsi auxilio liberati, hostesq. ipsorum depressi essent. Obseruandumq. est, omnino nihil, in hac Spartanorū ad Iudęos epistola, de bellis, quibus multo iam tempore Iudæi fuerant diuexati, mentionis esse. Vtique, si ijs respōderent litteris, quibus id scripserat Ionathas, haud prætermisissent, quin fratribus cōgratulati de adepta sæpe victoria fuissent, atque ad agendum semper fortiter animū addidissent, ac auxilium, si opus esset, ad facultatum, quas cōmunes esse volebant, defensionem, promisissent, aut saltem aliquid huiuscemodi significassent. Quare, non Spartiatarum ad Ionatham responsionē hanc esse existimo; sed eas ipsas litteras, quas scribit Ionathas, à Dario Spartiatarum rege, ad Oniam summū sacerdotem fuisse iampridem missas, quibus declaratum fuerit, fratres esse Iudæorū Spartiatas, & de amicitia ac societate significatum: quarum exemplum, vt Ionathas suis subiecit litteris; ita hîc subiectum legitur. Hæc sunt litterarum Ionathæ verba: *Iampridem missæ erant epistolæ ad Oniam summum sacerdotem, à Dario qui regnabat apud vos, quoniam estis fratres nostri, sicut scriptum* (vel, quod est in plerisque emendatioribusque manuscriptis, *rescriptum*: id enim Interpres posuit pro ἀντίγραφον siue exemplum, hîc, vt inferiùs, vbi, ante exempli huius subiectionem, præmittitur *Et hoc rescriptum*) *continet quod subiectum est. Et suscepit* "*Onias*' *virum qui fuerat missus cum honore: & accepit epistolas*" *in*' *quibus significabatur de societate & amicitia.*

Adonias o. -5 MS.

Vides quàm omnia huic sententiæ respondeant? Accedit verò Iosephi historia, quæ, eo loco, quo, gesta sub Onia pontifice narrat, litteras recitat Lacedæmoniorum regis Ad Oniam, sensu reque ipsa, cum his quæ hîc recitantur, per omnia conuenientes. Verba hæc sunt: Rex Lacedæmoniorum Arius Oniæ salutem. Legentes scripturam quandam, inuenimus ex vno esse genere Iudæos & Lacedæmones, "ex ea quæ cum Abraham cognatione'. Iustum est ergo, vt, fratres existentes, transmittatis ad nos, de quibuscumque velitis. Faciemus verò & nos idem: & ea quæ vestra sunt, propria ducemus; & ea quæ nostra ipsorum, communia vobiscum habebimus. Suffragantur eidem sententiæ codices Græci, qui, non vt Latini, *Et hoc rescriptum epistolarum quod miserat Onias. Rex Spartiatarum Onias Ionathæ;* sed,

Lib. 12. antiq. Iud. ca. 5.

"ἐκ τῆς πρὸς ἀβραὰμ οἰκειότητος.

ſed, *quas miſerat Oniares. Rex Spartiatarum Oniæ*, habent. Pagnini verò noua verſio manifeſtiùs: Quas Darius miſit ad Oniam. Rex Spartiatarum Oniæ. his ergo adductus, arbitror, Latinum textum, vt vulgò legitur, & quidem in omnibus noſtris tam ſcriptis quàm impreſſis libris, deprauatum hîc corruptumq́ue eſſe: quòd, vt dixi, citra dubium aliquibus perſuaſum fuerit, reſponſionem eſſe ad Ionathæ litteras, quæ Ionathæ litteris ſubijciatur. Priuſquam verò, quomodo reſtitui hac parte textus poſſit; videamus, de quibuſdam diuerſitatibus eſt diſſerendum. Nonnulli libri *Et hoc reſcriptum epiſtolarum quod miſit Onias* legunt: ſed, manuſcripti plerique atque emendatiſſimi quique, *miſerat* habent, id quod in textum Hentenius & Pariſienſes caſtigatores retulerunt. Aoriſtum ἀπέστειλεν, Interpres, pluſquamperfecto *miſerat*, vertit; agnoſcens, eas has eſſe litteras, quarum, ſuarum litterarum initio, Ionathas mentionem fecerat. Aliqui, ex eodem, quem ſuprà diximus, errore, *miſit* ſubſtituere. Altera eſt varietas diſtinctionis: quidam codices interpungunt *Quod miſerat* ᐧ*Onias* ᐨ *rex*ʼ *Spartiatarum. Onias Ionathæ*; quidā *Quod miſerat Onias. Rex Spartiatarum Onias Ionathæ*. huic ſecundo interpungendi modo, adſtipulantur, Aldi præſertim & Germanorum Græca Biblia, καὶ τοῦτο τὸ ἀντίγραφον τῶν ἐπιστολῶν ὧν ἀπέστειλεν ὀνιάρης. βασιλεὺς σπαρτιατῶν ὀνίᾳ ἱερεῖ μεγάλῳ χαίρειν, Et hoc exemplum litterarum quas miſerat Oniares. Rex Spartiatarum Oniæ ſacerdoti magno gaudere. Regia editio ex Complutenſi habet ὧν ἀπέστειλαν. ὀνιάρης βασιλεὺς σπαρτιατῶν ὀνίᾳ ἱερεῖ με. χαί. quas miſerant. Oniares Rex Spartiatarum Oniæ ſacerdoti mag. gau. Tertia demum eſt diuerſitas in proprio regis Spartiatarum nomine. In Ionathę epiſtola priùs δαρεῖος ſiue Darius vocatur; poſtea, vbi ſubijcitur exemplum epiſtolæ ad Oniam, *Oniares*: nam *Onias* in Latino corruptè legi non dubitamus. Porrò Ioſephus ἄρειον Arium appellat, & in Ionathæ ad Spartiatas, & in Spartiatarum ad Oniam litteris: quo nomine, ſextus Babyloniæ rex, apud Beroſum legitur nuncupatus. *Arius* & *Darius*, ſatis mihi manifeſtum videtur, idem huius eſſe nomen, ſiue alteri vel deſit vel redundet *D*, ſiue vtrumque in vſu fuerit. *Oniares* verò & *Darius* ſiue *Arius*, an duo ſint eiuſdem nomina, an vnum idemq́ue, cuius principio, nunc præponi, nunc auferri ſoleat oni; certè enim *Oniares* interpreteris fortitudo mea Arius: און *On* ſiquidem fortitudinem ſignat (poſſit &, ſi id velis, fortitudo mea Ares, ſiue Mars, à quo ἄρειος Martius dicitur) an verò *Oniares* mutatum ſit ex *Ariaues* aut *Dariaues*, quomodo ab Hebræis nomen *Darius* effertur, ignoro. Vtut ſit, exiſtimarim, ab Interprete noſtro, lectum verſumq́ue ante epiſtolam à Spartanis miſſam, *Oniares*: id quod deprauatores mutarint cum *Onias*, addito nomine *Ionathæ*. hanc

ᐧRex Onias o.
ᐨ o.

tha. hanc enim coniecerim germanam eſſe Interpretis ſcripturam, *Et hoc reſcriptum epiſtolarum, quod miſerat Oniares. Rex Spartiatarum Oniæ ſacerdoti magno ſalutem*: quæ, vt, cum Græcarum editionum Aldi & Germanorum ſcriptura, omnino conuenit: ita, ad Latinorum codicum vulgarem lectionem, proximè accedit.

NOTATIONES IN POSTERIOREM MACHABÆORVM LIBRVM.

419. C. I. v. 18. *Facturi igitur, quinta & viceſima die menſis Caſleu, purificationem templi; neceſſarium duximus ſignificare vobis: vt & vos quoque agatis diem ſcenopegiæ.*] Sedecim noſtra manuſcripta, Brug. Lob. Leod. Malm. Breui. O. Q. L. V. &c., tollunt, Græcis libris ſimiliter, *Die*; *Quinta*, habent, *& viceſima menſis Caſleu*. Quatuor ex illis, Malm. O. Q. V. tollunt inſuper *&*, quod eſt poſt *vt* coniunctionem (ſuperfluit enim alterum, aut *&* aut *quoque*) *Vt vos quoque agatis*. Brugenſe, quod minus eſt veriſimile, aufert *vt*: *Et vos quoque agatis*. Illud, Græco conſonat· ἵνα καὶ αὐτοὶ ἄγητε, vt & ipſi agatis. Sequitur in Græco, ὡς σκηνοπηγίας inſtar ſcenopegiæ, vel, vt ſcenopegiæ, ſubaudi, ſolemnitatem agitis. Græca Aldi & Germanorum Biblia legunt ἕως σκηνοπηγίας, vſq. ad ſcenopegiam, ἕως pro ὡς: quod ſi verum eſt, petunt dedicationis ſolemnitatem toto penè anno, à menſe Caſleu vſque ad Tiſri, à nono vſque ad ſeptimum, celebrari. Verius eſt igitur quod in Complutenſibus, ὡς σκηνοπηγίας. Interpres addidit quod ſubauditur *diem ſcenopegiæ*: non tamen addidiſſe opinor, quod eſt in quatuor Hentenij exemplaribus, nullis verò noſtris, *Diem feſtum ſcenopegiæ*. Cùm verò addiderit quod ſubauditur, omiſerit ne quod exprimitur, aduerbium ſimilitudinis ὡς; præſertim cùm ad rem non parum faciat? D. Ianſenio veriſimile eſt, ſcriptorum vitio omiſſum eſſe, omninoque legendum: quòd, non feſtum ſcenopegiæ ſiue tabernaculorum petant celebrari; id enim decimoquinto ſeptimi menſis, qui Tiſri dicitur, die celebrandum erat; ſed, templi purificationem altariſque dedicationem, inſtar feſtiuitatis tabernaculorum, octo nimirum diebus, & cum palmarum ramis: Poſſit igitur, *vt*, id quod omittit Brugenſe manuſcriptum, aut, quod alia, *&* in *vt* mutatum, hunc in locum transferri: *Vt vos quoque agatis vt diem ſcenopegiæ*. Cæterùm, nono huius capitis verſu, vocantur hi dedicationis feſti dies, *dies ſcenopegiæ: Et nunc frequentate dies ſcenopegiæ menſis Caſleu*; nempe, quòd in modum ſolemnitatis tabernaculorũ agi eos voluerint: egeruntque in modum tabernaculorum, vt eſt decimo huius libri capite, cum lætitia, dies octo.

In caput 93. Concordiæ euangelicæ.

octo, recordantes, quo pacto, ante modicum temporis, solemnem tabernaculorum diem, in montibus & speluncis, bestiarum more, transegerant. Quare etiam rectè locus intelligatur, tametsi similitudinis aduerbium *vt* non addatur.

C. I. V. 34. *Considerans autem rex*, ᵃ *&* ᵇ *rem diligenter examinans*, 420.
fecit ei ᶜ *templum*, ᵈ *vt probaret quod factum* ᵉ *erat*. Sic plerique, cùm ᵃ rem & o.
scripti, tum impressi, codices, legunt; adstipulantibus Glossemati- ᵇ tunc o.
cis, Lyrano, & Richelio. Octo autem nostra, eaque antiquiora & ᶜ exẽplum o.
emendatiora, manuscripta, quæ paulò pòst suis indicabimus no- ᵈ 1 MS. (littera notatum.
minibus, cum Hugonis Carensis antiquioribus libris, auferunt po- ᵉ est 3 MS.
stremam huius versus partē *vt probaret quod factum erat*. Græca Com-
plutensis editio habet, ᵃ περιφράξας δ' ὁ βασιλεὺς * ἱερὸν ἐποίησε, Circum- ᵃ ἐπιφράξας R.
sepiens autem rex * ᵃ templum fecit. Interpres legisse videtur φράσας, ᵃ τὸν τόπον Gq.
à φράζω considero; pro φράξας, quod est à φράττω sepio. τὸ τόπον, quod * locum Gq.
addunt Aldi & Germanorum Biblia, non legit; vt in Regijs & Com- ᵃ *aut*, sacrum
plutensibus non legitur: putarim, expositionis gratia adiectum. Sequitur, atque in alijs editionibus simili modo, δοκιμάσας τὸ πρᾶγμα: id quod verti potest, & *explorans* siue *examinans rem*, &, quod idem est, *probans factum*. Quare, nihil mirum, in integrioribus libris, id *vt probaret quod factum erat*, non legi, cùm ex altera esse videatur eiusdem partis translatione.

Sequitur versus 35, qui in impressis codicibus est hunc in mo- 421.
dum: *Et cùm* ᵃ *probasset*, *sacerdotibus* ᵇ *donauit multa bona*, ᶜ *& alia atque* ᵃ probauit 1 MS.
alia ᵈ *munera*: ᵉ *&* ᶠ *accipiens* * *manu sua* ᵍ *tribuebat eis*: quæ, & vulga- ᵇ donauerat rex 1 MS.
rium ferè manuscriptorum, ac Glossematicorum Lyrani & Riche- ᶜ dedit 1 MS.
lij, lectio est; exceptis dumtaxat varietatibus quibusdam, quas margo ᵈ 20 MS.
indicat. Porrò, vetustiora emaculatioraque manuscripta, longè aliter ᵉ innumera 11 MS.
habēt: *Et si quibus donauerat rex multa bona* ᵃ *accipiebat ex hoc & tribuebat*, ᶠ 5 MS.
nec plus addunt. Sic, Brugense, Lobiense, Leodiense, Malmunda- ᵍ accipiebat 2 MS.
riense, Hunnæi Breuiarium, O, L, R: nisi, quòd, Brugense, *domina-* * munera 1 MS.
uerat pro *donauerat*; & L. *sic* pro *si* habeat. Testatur & Hugo Cardi- ᵃ retribuebat 2 MS.
nalis, in antiquioribus libris esse: *Et si si quibus prius dominatus fuerat* ᵃ tradebat 5 MS.
rex, multa bona accipiebat ex hoc tempore & tribuebat. verùm hîc addita ᵃ excipiebat o.
sunt explicationis ergô, *prius* & *tempore*. Est hoc loco iterum duplex
eiusdem Græcæ sententiæ interpretatio; in vulgaribus libris vna, in
eximijs altera lecta. καὶ οἷς, est Græcè, ἐχαρίζετο ὁ βασιλεὺς πολλὰ διάφορα
ἐλάμβανε καὶ μετεδίδου: quod est ad verbum, Et quibus ᵃ donabat rex ᵃ *aut* gratificabatur
multa diuersa accipiebat & tradebat. Posterior, antiquiorum manuscriptorum lectio atque interpretatio, multò, huic quod Græcè legitur, vicinior est: itaque & hoc nomine præferenda. Clarum est autem, manifestum esse errorem, quod est in quibusdam, *dominatus*

fuerat, *dominabatur*, vel *dominauerat*, pro *donauerat*: hoc enim, non illud, χαρίζεσθαι notat. Hanc verò Interpretis conuersionem, quòd obscura sit; vt & fons ipse; cum altera illa mutarunt, quæ clarior est, & paraphrasticῶς rem explicat. Eius autem prima particula *& cùm probasset*, ex eodem illo est, quod superior versus habet, δοκιμάσας τὸ πρᾶγμα, quam, exemplar C notatum, habet, omisso illo *vt probaret quod factum erat*. Quinque nostra & 4. Hentenij exemplaria, vtramque interpretationem connectunt coniunguntque: & quędam quidem eorum, eam quę germana est nostri Interpretis præponunt; quædam postponunt alteri. ex illis C, ex his est Q. Sed hæc, quia, & longa & spuria sunt, nolo hîc recitare: potiùs adscribam, quomodo, locus integer, genuinè pureque legatur. Itaque, hunc id in modum, ex antiquis codicibus, fieri arbitror: *Considerans autem rex, & rem diligenter examinans, fecit ei templum: & si quibus donauerat rex multa bona accipiebat ex hoc & tribuebat*. cuius, sensum, existimarim, dari posse huiusmodi: Cognita Rex perspectaque rei veritate, locum in quo diuinus ignis absconditus fuerat, sacrum reddidit ac consecrauit: &, si in quos Iudæorum antehac munificus fuerat; vt certè in multos fuerat; iam, multa eis bona, suis accepta manibus, per se elargiebatur.

422. C. 2. v. 11. *Et dixit Moyses, Eò quòd non sit comestum quod erat pro peccato, & consumtum est.*] Pro *comestum*, quod, post Moguntinam, pleræque omnes typographorum editiones habent, manuscripta exemplaria ferè *mundatum* legunt, tam antiqua, quàm quæ ætate posteriora sunt. Duo, C, & D, litteris notata, scribunt *mandatum*: quibus, Nurenburgensis editio anni 1478, conformis est. Vnum, Atrebatensis Collegij sericatum, *manducatum* habet, quamquam addat & *mandatum*: in altero, A signato, expuncto *mundatum*, scriptum est *manducatum*. Richelius, disertè legit atque interpretatur *manducatum*: Carensis, hanc, cum alijs manuscriptorum varietatibus, exponit. Hanc autem, *manducatum* inquam, genuinam esse existimarim lectionem: quam mutarint scribæ, quòd minùs eis verosimile videretur, diuino igne exustum fuisse sacrificium, quia non sit manducatum; potiùs, quia non sit mundatum. Porrò hîc respicitur ad locum Leuitici, qui decimo est capite; quo, Moyses, cùm hircum pro peccato oblatum exustum reperisset, increpat Aaronis filios, quòd eum non comederint. Inter hæc, est eo Leuitici loco, hircum qui oblatus fuerat pro peccato cùm quæreret Moyses, exustum reperit: iratusque contra Eleazar & Ithamar filios Aaron qui remanserant, ait, Cur non comedistis hostiam pro peccato in loco sancto &c. In Græco fonte apertè est *manducatum*· διὰ τὸ μὴ βεβρῶσθαι

Leuit. 10. d. 16. 17.

τὸ περὶ

τὸ περὶ τῆς ἁμαρτίας ἀνηλώθη. Quod in impressis codicibus legitur, *comestum*, non minus aptum est quàm *manducatum*: sed manuscripti, *manducatum* potiùs Interpretis esse scripturam, loquuntur, in quibus, à nobis quidem, nec inuentum est *comestum*. putarim, *comestum*, ex aliquorum esse correctione, qui viderint, *mundatum* loco non conuenire. Scriptor sericati manuscripti Collegij Atrebatensis, quod, id esse arbitror, quod Hentenius notauit, transtulit hunc in locum Leuitici verba, coniunxitque varias huius loci lectiones; hoc modo: Et dixit Moyses, Cur non comedistis hostiam pro peccato in loco sancto? eò quòd non sit manducatum, mandatum quod erat pro peccato, in loco sancto, & quod non sit manducatum, mandatum quod erat pro peccato, consumtũ est. vbi, errore, eadem verba repetita videntur. *Et*, quod est ante *consumtum* (*Consumtum* enim legendum, non, vt nonnulli malè, *consummatum*) non pauci libri auferunt: & quidẽ etiam Græci auferunt; sed, vt multi, ita emendatissimi quiq. Latini, addunt. Possit pro *etiam* accipi, nempe, *vt holocaustum*. ἀναλώθη Gq.

C. 2. v. 13. *Et qualiter construens bibliothecam congregauit de regibus libros & Prophetarum & Dauid.*] *Qualiter*, quidam codices omittunt; malè: quidam eius loco *vt* legunt; bene; sic namque & in emendatioribus est. *Construens*, seruant vno consensu boni libri: quare in nonnullis vitiosè scriptum est *constituens*, tametsi etiam hoc vox Græca admittat. Pro *regibus*, pleraque manuscripta, cùm Hentenij tum nostra, & priores typographorum editiones, Richelio suffragante, *regionibus* habent. Duo tantùm manuscripta nostra, Plantini latum, & Hunnæi V, *regibus* scribunt, quod est in posterioribus typographorum editionibus. Cæterùm, hoc, *regibus*, Græco cum fonte conuenit, qui hunc habet in modum· καὶ ὡς καταβαλλόμενος βιβλιοθήκην, ἐπισυνήγαγε τὰ περὶ τῶν βασιλέων καὶ προφητῶν καὶ τὰ τοῦ Δαυίδ. id quod est: Et vt conficiens bibliothecam, congregauit ea quæ de regibus & Prophetis & ea quæ Dauidis. Vnde vel solùm colligi non obscurè posse videtur, Interpretem, *regibus*, non *regionibus*, conuertisse. Nam quod Græcè est, *ea quæ de regibus*, exposuisse eum manifestum est, *libros de regibus*. Neque verò coniunxit *de re.* cum *congregauit*, & *libros* aut sine adiuncto posuit aut ad sequentia retulit: cùm Græca, nec vocem *libros* habeant, nec illam distinctionem vllo modo patiantur: Porrò, quia præposuit τὸ *de regibus* τοῦ *libros*: nostri, iunxerunt illud *de re.* cum *congregauit*, scripseruntque *de regionibus*, quòd congregare de regibus non aptum esse videretur. Mutato autem *regibus* in *regionibus*, quoniam voces *Prophetarum* & *Dauid* quæ sequuntur, non satis commodè præcedentibus hærere videbantur, sustulerunt quidam antecedens *&*, ita vt esset *Congregauit de regionibus libros Prophetarum & Dauid*: verùm, 423.

& illud, vt in pluribus adhuc codicibus, ita in antiquioribus conſpicitùr. Germana igitur, ſalua ſententia meliori, huius loci lectio eſt: *Et, vt, conſtruens Bibliothecam, congregauit, de regibus libros, & Prophetarum, & Dauid.* Interpres, huic καὶ προφητῶν, ſubaudiuit τὰ τῶν; itaque vertit *& Prophetarum*. ſ. libros: cùm alioqui verti poſſit *libros de regibus & Prophetis*. cõtinent enim libri Regũ, Regum & Prophetarum geſta.

424. C. 3. v. 1. *Propter Oniæ pontificis pietatem & animos odio habentes mala.*] Multi codices, Carenſi & Richelio adſtipulantibus, addunt *diſpoſitionem &*, hoc modo, *Propter Oniæ pontificis diſpoſitionem & pietatem*: verùm illud, tum in præſtantioribus codicibus non legitur; noſtris Brug. Lob. Leod. Malm. Breui. O. E. L. & alijs tribus; tum Græcè non eſt. Quare meritò Hentenius caſtigator textu pepulit. Monet & Lyranus non eſſe in correctis libris, nec de textu eſſe. Quod
a animo 2 MS. a animas 1 MS. ſequitur *Et ª animos' odio habentes mala*; manuſcripta tria Q. Pl. ang. G., ſcribunt hunc in modum: *Et animam odio habentis mala*. Quem ſcribendi modum (quanquam magis conueniat *animum*) illi præferri poſſe exiſtimarim, quod certiùs commodiuſque ad Oniam ſe referat. De Onia enim, non de alijs qui Oniæ adhæſerint, de quibus Lyranus & Richelius; quorum, ea eſt, quæ vulgaris lectio; exponunt, intelligendum hoc eſſe, clarè ſatis Græca loquuntur· διὰ τὴν Ὀνίου τοῦ ἀρχιερέως εὐσέβειάν τε καὶ μισοπονηρίαν: id quod κατὰ πόδα transferas,
a odium Propter ipſam Oniæ ſummi ſacerdotis pietatemque & ª auerſationem' malitiæ. Hunc verò ſcribendi modum, qui nobis præferri poſſe videtur, alia quædam exemplaria ex parte referunt. Duo namque, O & C, habent, *Et animos odio habentis mala*; quinque Malm. E, A, Tril. Mogunt. *Et animo odio habentis mala*.

425. C. 14. v. 21. *Et ſingulis ſellæ prolatæ ſunt & poſitæ.*] Vnum Pariſienſium manuſcriptum, Di. o.; vndecim Hentenij; quatuordecim noſtra, Brug. Lob. Leod. E, L, Q. Pl. m. &c.; addunt *à* præpoſitionem: *Et à ſingulis ſellæ prolatæ ſunt & poſitæ.* quæ, eam quæ Græcè eſt, præpoſitionem παρὰ, exprimit. παρ' ἑκάστου, id eſt, à ſingulis. Non id tamen ita intelligendum eſt, quaſi duces ipſi ſibi ſellas protulerint poſuerintq.; propter quod ablatam à quibuſdam fuiſſe præpoſitionem autumo; ſed, quòd, ab vtraque vtriuſque ducis parte, per miniſtros nimirum, prolatæ ac poſitæ ſint. Græca Regis editio, ex Complutenſi, habet· καὶ προσῆλθε παρ' ἑκάστου δίφρος· ἔθεσαν δίφρους· Et acceſſit à ſingulis ſella· poſuerunt ſellas: quæ, potiùs fuit Interpretis noſtri lectio, quàm ea quæ in Aldinis & Germanicis eſt Bibliis, καὶ προσῆλθε, καὶ παρ' ἑκάστου διαφόρους ἔθεσαν δίφρους· Et proceſſit (ſ. dies conſtitutus, vel, dux vterque) & à ſingulis diuerſas poſuerunt ſellas.

NOTA-

NOTATIONES IN EVANGELIVM SECVNDVM MATTHÆVM.

Capitis 3^ii versu 16°, *Et vidit spiritum Dei, descendentem sicut columbam, & ᵃ venientem super ipsum.*] Hæc vnius manuscripti lectio, eius quod à Parisiensibus notatum est, S. Germani lati, minimè est contemnenda: sic enim rectè, & Græca vertuntur, & Syra. Cæterùm, altera, *Et venientem super se*, quæ vulgò recepta est, estque in omnibus manuscriptis nostris, numero triginta tribus, ac prioribus typographorum editionibus, germana Interpretis translatio esse videtur: nam & eam Græca, necnon Syra, admittunt. Nicolaus Zegerus, in suis in Matthæi Euangelium scholiis, putare se ait, Interpretem vertisse *ipsum*, quia id fideliora habeant exemplaria: verùm pòst, cùm ad castigandum textum se dedit, melius editionis nostræ exemplaria perscrutatus, scripsit, *super se* legendum iuxta codices antiquos, potiùs quàm *super ipsum*, quemadmodum habent nonnulli codices noui. Noui codices qui *super ipsum* habeant, sunt posteriores aliquot Typographorum excusiones; Quentelianorum duæ, & quædam aliæ. Quidam, quod dicitur, *Et vidit spiritum Dei*, ad Baptistam referunt, itaque malunt *super ipsum* vertere: quidam ad Christum referunt, probantque *super se*. Vtrumque intelligendi modum admittat fortassis Interpretis translatio *super se*, quéadmodum id quod Marci primo transtulit *in ipso*, Descendentem & manentem in ipso: neque enim perpetuò reciproci & non reciproci pronominis differentiam obseruare est solitus.

426.
ᵃ manentem o.

C. 4. v. 10. *Tunc dicit ei Iesus: Vade Satana.*] Tres nostri codices addunt *retro*: *Vade retro Satanas*; E.Pl.m. Atr.s. quibus tres Parisiensium consentiunt, Ge. l. Compl. Pau. quanquam Complutensis *retro me* habeat. B. Augustinus, in Psalmum scribens nonum, ad similem profert modum: *Redi retro satanas.* Hentenius signauit quatuor codices *post me* addere; falsus'ne Parisiensium signatione, multùm equidem ambigo. His Latinis codicibus, Græci complures volunt, qui ὕπαγε ὀπίσω μοῦ ᵃ σατανᾶ legunt, quomodo & apud Græcum Theophylactum legitur. Porrò, pleraque nostra Latina exemplaria, cum excusa, tum scripta, nihil adijciunt huiusmodi; tantùm, *Vade satanas*, aut *satana*, habent; Brug. Lob. Leod. O, Q, L. Mog. & cæteræ viginti nouem, quibus antiqua Epanorthotæ suffragantur. Suffragantur & Græca antigrapha non pauca, quæ ὕπαγε σατανᾶ dumtaxat scribunt:

427.
Beda vtriusq. lectionis meminit: Vade satanas. *s. in æternã damnationem. si autem secundum aliud exemplar quis voluerit legere*, Vade retro satanas; *potest ita sentire, quòd, &c.*
ᵃ *σατανᾶς citat quidam.*

ſcribunt : nec in Syrico textu quidquam illiuſmodi inuenitur. ܙܠ ܠܟ ܣܛܢܐ Abi tibi aduerſarie . Apud Chryſoſtomum, hunc enarrantem locum, nihil tale additur. Hieronymus, Druthmarus, Anſelmus, & Euthymius, in proprio loci commentario, denique Origenes tractatu in Matthæum primo, id ſe non legiſſe apertiſſimè docet. Tranſlatum fortaſſis huc fuit à memori ſcriba, ex 16. Matthæi capite, aut Marci 8, vbi Petro dicit Chriſtus, ὕπαγε ὀπίσω μου σατανᾶ, *vade poſt me*, ſiue, *retro me*, aut *retro*, ſatana. His enim modis Latinis in libris legitur. Notat his locis Epanorthotes, in antiquis codicibus *Satanas* eſſe: id quod & nos, primo præſertim loco, obſeruauimus.

Mat. 16. d. 23. Mar. 8. d. 33.

428. C. 5. v. 23. *Omnis qui iraſcitur fratri ſuo, reus erit iudicio.*] In Græcis codicibus & Syris additur *temerè* ſeu *ſine cauſa*: quod etiam legunt, inter Græcos, Euthymius, Theophylactus, Auctor operis imperfecti, Chryſoſtomus; inter Latinos, Auguſtinus, hunc enarrantes locũ. Verùm, Hieronymus*, etſi in quibuſdã codicibus reperiri fateatur, radi vult, eo quòd, in veris & antiquis pleriſque non inueniatur. Auguſtinus quoq. libri primi Retractationum cap. decimo nono, in Græcis libris non addi teſtatur, quibus hodie conſentit Vaticanus, ad quem caſtigatus fuit codex, quondam doctiſſimi & pietate præſtantiſſimi viri, D. Werneri Neomagi, S. Theologiæ Licentiati, & Atrebatenſis collegij Præſidis; quo vſi, & mirum in modum adiuti fuimus. D. Anſelmus, *ſine cauſa*, inquit, addunt quidam codices: ſed in Græco non additur, nec eſt opus. Hodie, in Latinis libris, non, aut vix, legi videtur: ex noſtris omnibus, tum ſcriptis, tum impreſſis, tum antiquis, tum nouis, vnicus eſt ſcriptus qui habeat; hoc modo: *Omnis qui iraſcitur fratri ſuo ſine cauſa reus erit iudicio*; in quo & prætereundum ſignatur. Quamobrem demiror id quod Eraſmus ait, Quid hîc adferent qui contendunt hanc tranſlationem ab Hieronymo fuiſſe caſtigatam? Quod damnat, relictum eſt. Immò verò, hoc ex loco ſimul & aliis, collegerim, fuiſſe eam ab Hieronymo caſtigatam, quòd non ita habeat vt olim lectum fuit: quanquam, vetera inolitaque menda, aliquando reuerſa ſint, nouaq. poſtea nata. Iſtud de quo nunc agimus, *ſine cauſa*, omnino veriſimile eſt, fuiſſe primum ab aliquo explicationis gratia additum, aut ex adſcripto commentario in textum relatum: id quod Laurentius Valla, quem Magdalius Iacobus Gaudenſis ſecutus eſt, inconſultè, addi melius quàm omitti, docet.

εἰκῆ. [illegible]

** In cap. 5. Matt. & l. 2. ad Pel.*

Pl. m.

429. C. 5. v. 39. *Sed, ſiquis te percuſſerit in dexteram maxillam tuam, præbe illi & alteram.*] In multis Latinis codicibus olim non fuiſſe *dexteram*, teſtis

testis est Augustinus, cap. 30. libri primi De sermone Domini in monte. Fuisse autem in exemplaribus Græcis, quibus maior fides adhibenda fuerit, ibidem testatur: sicut hodie, & à Latinis, & à Syriis, & à Græcis, concorditer legitur. nullis enim abesse inuenimus. Inter Græcos tractatores, Euthymius; inter Latinos, præter Augustinum, Hieronymus, cùm in proprio commentario, tum in fine libri duodecimi in Ezechielem, Druthmarus, & Anselmus, disertè exposuerunt. Apud S. Lucam nulla fit dexteræ mentio, sed tantùm maxilla & altera nominatur. id quod epistola 5. Augustinus notat.

Apud authorem operis in Matthæum imperfecti, omittitur: apud Chrysostomũ legitur.

Luc. 6 d. 29.

C. 6. v. 4. *Et pater tuus qui videt in abscondito, reddet tibi.*] Multa La- 430.
tina exemplaria, teste Augustino in hunc Domini sermonem*, ad-
dunt *palàm: Et pater tuus qui videt in abscondito reddet tibi palàm.* Addit
& vnum eorum quæ hodie exstant, quod Parisienses S. Germa-
ni latum dixerunt, *in palam.* Consentiunt Syra: conformia sunt Græ-
ca; non ea solùm, quæ nunc passim exstant, sed & ea quibus vsi sunt
Interpretes Græci, Chrysostomus, Author operis imperfecti, Theo-
phylactus, Euthymius. Veruntamen, in iis exemplaribus Græcis,
quæ olim consuluit Augustinus, lectum non fuit: quamobrem,
non putasse se, ait, de eo aliquid disserendum esse. Nunc etiam, in
Græco Vaticanæ Bibliothecæ codice, haud additur: nec in vllis est
Latinis libris, eorum omnium quos nos vidimus. Neque Zegerus
ac Hentenius quenquam obseruauere. quin & eum, quem Parisien-
ses obseruauerunt, ad Græca, suspicio mihi est, immutatum: nam
& in fine Dominicæ orationis adijcit: *Quia tuum est regnum & poten-
tia & gloria in secula seculorum.* Sublatum fortassis est *τὸ palàm*, à B.
Hieronymo nostræ editionis castigatore.

** circa initium l. 2.*

ܒܓܠܐ

ἐν τῷ φανερῷ.

C. 6. v. 6. *Et pater tuus qui videt* in abscondito, reddet tibi.*] Etiam hîc 431.
addunt, cum Syris, plerique codices Græci ἐν τῷ φανερῷ *in manifesto*,
seu, *in propatulo*: consentiuntque Interpretes Græci. Attamen, exem-
plar Vaticanum, iterum consonat Latinis libris: quorum hîc nec
Parisienses vllam notarunt varietatem.

* ic o.

C. 6. v. 11. *Panem nostrum supersubstantialem dã nobis hodie.*] Vnde- 432.
cim nostra manuscripta exemplaria habent *Panem nostrum quotidia-
num*: sed, vt plura, sic antiquiora melioráque vulgatæ editionis scri-
pta, tum nostra, tum Epanorthotæ, quod impressi libri, ⁿ*supersubstan-
tialem*' seruant. id quod, hunc edisserens locum B. Hieronymus, à se
expressum testatur. In Euangelio Lucæ *quotidianum* legitur; In Mat-
thæi quoque, ante Hieronymum, Latini *quotidianum* legerunt, id
quod, ex DD., Cypriano, Ambrosio*, Augustino*, alijsque, mani-
festum

ⁿ substantialem 2 *MS.*

** L. 5. de sacramentis c. 4.*
** Enchir. c. 115 & alibi.*

festum est. Vnde adhuc hodie, orationem orantes Dominicam, qua secundum Matthæum vtimur, dicimus *panem nostrum quotidianum*, ita nempe, vt à primis Ecclesiæ fidelibus, continua successione, parentes filios viua voce docuerunt. Græcè est τὸ ἐπιούσιον, quod, ab ἐπὶ & οὐσία deduci potest (sicut à περὶ & οὐσία sacri scriptores περιούσιος formauere) quasi *super substantiam*, quod est, præcipuum ac peculiarem, aut, qui super omnes substantias est, & vniuersas superat creaturas, vt Hieronymus intellexit; vel, quasi *ad substantiam*, vt eum panem, id est, victum (panis enim appellatione, cætera omnia nutriendo corpori nostro necessaria, Hebræorum more comprehenduntur) significari intelligamus, qui, nostræ substantiæ, nostræ naturæ sustentandæ, sufficiat, hoc est, vt Græci interpretantur, ἐπὶ τὴν ἡμῶν οὐσίαν καὶ βοφὴν ἐπαρκοῦντα, minimè scilicet delicatum, sed frugalem. Hunc panem significare voluisse videtur, qui vertit *quotidianum*, id est, cibarium, quo vesci & sustentari quotidie solemus: quem & Syrus dixit ܠܚܡܐ ܕܣܘܢܩܢܢ panem indigentiæ, seu, necessitatis nostræ.

Hieronymus, secundum epistolæ ad Titum caput enarrās, Vnde & illud, inquit, quod in Euangelio secundum Latinos Interpretes scriptum est: Panem nostrum quotidianum da nobis hodie; *melius in Græco habetur* Pa. nostrum, ἐπιούσιον, *id est, præcipuum, &c.*

433. C. 6. v. 13. *Et ne nos inducas in tentationem.*] hæc nostræ editionis scriptura est. Augustinus, libri secūdi De sermone Domini in monte capite 14, & sermonibus De diuersis decimo atque vndecimo, rursus epistolæ ad Probam 121. capite 11, legit: *Et ne nos inferas in tentationem*; quod, ad vocem Græcam εἰσενέγκῃς, magis accedit. Meminit autem, libro illo 2, & nostræ lectionis, his verbis: Nonnulli codices habent *inducas*, quod tantundē valere arbitror: Nam ex vno Græco, quod dictum est εἰσενέγκῃς, vtrumque translatum est. subiungit: Multi autem precando ita dicunt, *Ne nos patiaris induci in tentationem*, exponentes videlicet quomodo dictum sit *inducas*. Hunc ad modum Cyprianus atque Ambrosius, vbi Dominicam orationem tractant, legunt: de quo optimè censet Augustinus.

434. C. 6. v. 18. *Et pater tuus qui videt in abscondito reddet tibi.*] Non pauci Græcè impressorum librorum, tertio hîc addunt ἐν τῷ φανερῷ, in manifesto. Verùm, Latinis codicibus, qui id rursus constanter haud norunt (quamquam apud Bedam additum legatur *in propatulo*) non tantùm Græcum Vaticanę Bibliothecæ exemplar hîc suffragatur, verumetiam ea vniuersa, sedecim numero, ad quæ Parisienses suam noui testamenti Græcam editionem contulere, inter quæ Complutense est. Quibus adde, id quod anno 1534 Colinæus excudit, & Pagnini ex Græco translationem. Quinetiam, Syricus textus, hoc loco id ignorat. nec apud Græcos interpretes, Euthymium, quod eius annotauit interpres, & Theophylactum, quod ipsi in Græca editione

editione vidimus, legitur. Chrysostomus tamen, commentario suo, vt suprà cùm de eleemosyna ageretur, videtur agnoscere: & Origenes, Homilia quarta in diuersos, legit exponitque, his verbis: Hæc ita omnia facite, vt pater vester qui videt in occulto, reddat vobis in manifesto, in illa manifestatione, de qua dicit Daniel: Et tunc prudentes fulgebunt sicut luminaria cæli: & iterum: Iusti atque alij plures sicut stellæ in æternum. *Dan. 12. a. 3.*

C. 7. v. 12. *Omnia ergo quæcunque vultis vt faciant vobis homines, & vos facite illis.*] Cyprianus, sermone De oratione Dominica, legit: Quæcunque volueritis vt faciant vobis homines *bona*, ita & vos facite illis. Similiter legit Augustinus, libro in hunc Domini sermonem posteriore: *Omnia ergo quæcunque vultis vt faciant vobis homines bona, ita &c.* annotat autem hunc in modum: In exemplaribus Græcis sic inuenimus: Omnia ergo quæcunque vultis vt faciant vobis homines, ita & vos facite illis. Sed, ad manifestationem sententiæ, puto à Latinis additum *bona* (&c.) Intelligendum est ergo, plenam esse sententiam, & omnino perfectam, etiamsi hoc verbum non addatur. Hæc & alia in eandem rem Augustinus. Græci tractatores hoc verbum haud agnouerunt, Chrysostomus, Author operis imperfecti, Theophylactus, Euthymius. Hodie, nec in Latinis, nec in Syriacis, nec in Græcis codicibus, additur. Quid hîc adferant, qui, editionem nostram, à veteribus vitijs, negant fuisse castigatam? 435.

C. 10. v. 8. *Infirmos curate, mortuos suscitate, leprosos mundate, dæmones eijcite.*] Exemplaria Parisiensium Græca, primum, quæ est Complutensis editio, secundum, 4m, 5m, 6m, 7m, 8m, 9m, 11m, 12m; numeri enim notis, exemplaria, ad quæ suam noui testamenti Græcam editionem contulerunt, distinxere; & Syriaca Imperatoris editio, tollunt id quod dicitur de suscitandis mortuis, nempe τὸ *mortuos suscitate*: quod neque reperitur apud interpretes Græcos, Theophylactum & Euthymium. Hieronymus quoque, in commentarijs, cùm reliqua enumeret, huius non meminit. Ne hominibus, inquit, rusticanis, & absq. eloquij venustate indoctis & illitteratis, nemo crederet, pollicentibus regna cælorum; dat potestatem, infirmos curare, leprosos mundare, dæmones eijcere, vt magnitudinem promissorum probet magnitudo signorum. In vno Latino scripto, H littera signato, comperimus non legi; tantùm, *Infirmos curate, leprosos mundate, dæmones eijcite.* In cæteris verò omnibus libris nostris, Beda & Druthmaro suffragantibus, & in Græcis plerisque eorum quos typographi ediderunt, denique in Syriaca Regis editione, minimè deest. Sed in 436.

νεκροὺς ἐγείρετε
ܡܝ̈ܬܐ
ܐܩܝܡܘ

Syriaca quidem Regis editione, & Græcis libris, post *leprosos mundate*; in Latinis autem, antè ponitur.

437. C. 10. v. 12. *Intrantes autem in domum, salutate eam, dicentes: Pax huic domui.*] Verba ista *dicentes*: *Pax huic domui*, ex Euangelio Lucæ huc esse translata, suspicari liceat. In vetustissimo enim quodam exemplari Latino, Author quidam adscriptum reperit, sed in margine, *Primum dicite, Pax huic domui*; quomodo apud Lucam legitur, cùm Latinè, tum Græcè.* In emendatissimo scripto, quod eximius M. N. Hunnæus connumerauit, Q litera signato, omnino horum nihil habetur; tantùm *Intrantes autem in domum salutate eam*. Simili planè modo, B. Hieronymi commentario adiunctus textus, habet: cui & commentarius ipse suffragatur. Occultè, ait, salutationem Hebræi ac Syri sermonis expressit. Quod enim Græcè dicitur χαῖρε, & Latinè Aue; hoc, Hebraico Syroque sermone appellatur, שלם לך Salom lach, siue שְׁלָם עִמָּךְ, id est, pax tecum. Occultè dicit expressam, Hebræi Syrique sermonis salutationem. Atqui, si addatur *dicentes, Pax huic domui*, non occultè vtiq., sed apertissimè disertissimeq. exprimitur. Occultè autē dicit expressam, in eo quod sequitur: Et si quidem fuerit domus illa digna, veniet pax vestra super eam: si autē non fuerit digna, pax vestra reuertetur ad vos. quod, quomodo, illis *dicentes, Pax huic domui* omissis, præcedētibus hæreat, ex hoc Hieronymi commentario, est manifestum. *pax vestra*, nimirum, quam salutando precabimini. Ac fortassis, eius loco quod Græcè Latineque est ἀσπάσασθε αὐτὴν *salutate eam*, scriptū fuit in Hebraico Matthæi prototypo, *pacem precamini illi*. ita enim id Hebræi exprimant. Certè, in Syriaco Euangelio, quod, viri docti existimant, B. Matthæi esse prototypum, vulgari tunc Hebræorum lingua scriptū est, ܘܡܐ ܕܥܐܠܝܢ ܐܢܬܘܢ ܠܒܝܬܐ: ܫܐܠܘ ܫܠܡܗ ܕܒܝܬܐ Et cùm ingredimini domum, postulate pacem eius domus: quemadmodum & alibi, in epistolis D. Pauli, pro salutare, Syriacè est ܫܐܠ ܒܫܠܡܐ pacem postulare. A plerisque Græcis codicibus, vt à Syrico Euāgelio, eadem illa verba *dicentes Pax huic domui* tolluntur. Quidam, in Græcis Chrysostomi commentariis non addi testatur. Nos in Euthymio non inuenimus, cuius hæc est enarratio: Ingredientes autem in domum salutate illam. Salutate, hoc est, pacem illi precamini: hæc enim postmodùm septuaginta discipulis præcipiens, dixit: In quamcùmque domum intraueritis, primùm dicite: Pax huic domui. Reperiuntur tamen verba illa in nonnullis libris Græcis; quinque Parisiensium

Luc 10. a. 5.
* πρῶτον λέγετε, εἰρήνη τῷ οἴκῳ τούτῳ.

α, β, γ, ς, ιδ., ac Regis & Colinæi editionibus, textuque Theophylacti*, & in Latinis plurimis: atque à D. Hilario, Canone decimo, exponuntur. *λέγοντες, εἰρήνη τῷ οἴκῳ τούτῳ.

C. 11. v. 23. *Et tu Capharnaum, nunquid vsque in cælum* ¯ *exaltaberis*'? 438.
* *vsque in infernum descendes.*] Hieronymus in altero exemplari re- ¯ o.
perisse se scribit: *Et tu Capharnaum, quæ vsque in cælum exaltata es, vsque* * an o. * & o.
ad inferna "*descendes.*' Sicque legunt, cum Syris, Græci, & codices, & " descendisti o.
Interpretes. ἣ ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθεῖσα, ἕως ᾅδου καταβιβασθήσῃ. Vaticanum tamen exemplar Græcum, ad quod D. Werneri codex collatus fuit, & Parisiensium Italicum, conformiter nostro textui habent· μὴ ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθήσῃ; ἕως ᾅδου καταβήσῃ. quanquam nobis, ex Vaticano, καταβήσῃ notatum non sit. In vno manuscripto, E notato, vtrumque legendi modum, hoc pacto inuenimus copulatum: Et tu Capharnaum, nunquid vsque in cælum exaltaberis? & si exaltata fueris, vsque ad infernum descendes. In Lucæ Euangelio, vniformiter omnes, Latini, Græci, & Syri legunt: Et tu Capharnaum, vsque ad cælum exaltata, vsque ad infernum demergêris· ἣ ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθεῖσα, ἕως ᾅδου καταβιβασθήσῃ. *Euthymius. Theophylactus. Chrysostomus.* *Luc. 10. c. 15*

C. 12. v. 20. *Et* "*linum*' *fumigans non extinguet, donec eijciat* ¯ *ad*' *victo-* 439.
riam iudicium: & in nomine eius gentes sperabunt.] D. Hieronymus re- " lignum o. ¯ o.
spondens secundæ quæstioni Algasiæ, videri sibi ait, ea quæ ex hoc Isaiæ testimonio omissa sunt, primi scriptoris vitio omissa esse, post id *ad victoriam iudicium.* Quod autem, habet, de assumto testimonio in Euangelio minus est: *Splendebit, & non quassabitur, donec ponat super terram iudicium* (pro quo ipse Hieronymus transtulit; illa est enim LXXII translatio; *Non erit tristis, neque turbulentus, donec ponat in terram iudicium*) videtur mihi accidisse primi scriptoris errore, qui legens superiorem sententiam in verbo iudicij esse finitam, putauit inferioris sententiæ vltimum verbum esse *iudicium*, & pauca verba quæ in medio, hoc est, inter *iudicium* & *iudicium*, fuerant, prætermisit. Enarrans autem 42^m Isaiæ caput, ambiguus loquitur: Quod autem sequitur, *Splendebit, & non conteretur, donec ponat super terram iudicium*, Matthæus Euangelista non posuit: siue, inter *iudicium* & *iudicium* media, scriptoris errore, sublata sunt. Quidã id sentire malint, certo consilio à Matthæo Euangelista non posita ea esse quæ desunt. Euangelio Hebraico, quod superiori ætate à nonnullis est editum, nihil deest; sed, locus integer, eisdem, quibus ab Isaia scriptus est, verbis, legitur: verùm eius nulla iam apud viros doctos authoritas est. Syriacum, cui multo plus tribuendum meritò est, Græcis Latinisque libris consonat. *Isa. 42. a. 4.*

440. C. 16. v. 2. & 3. *Facto vespere, dicitis, Serenum erit, rubicundum est enim cælum; & mane, Hodie tempestas, rutilat enim triste cælum. faciem ᵃergo' cæli diiudicare ᵇ nostis': signa autem temporum non potestis scire.* Hos duos versus, testatur Hieronymus, in plerisque codicibus non haberi: quos, Origenes, hoc Matthæi caput edisserens, non agnoscit. Posthæc, inquit, consideremus, quomodo, vt vnum signum è cælo ostenderet postulantibus Pharisæis & Sadducæis responderit, dicens, Generatio praua & adultera &c. Signum autem profectò Ionæ &c. Ab alijs verò omnibus Latinis & Græcis Tractatoribus, veteribus ac recentioribus, quotquot viderimus, versus hos enarrari; & in Latinis, Græcis, ac Syricis, hodie, libris, constanter legi; denique ad quintum Euangeliorum Canonem, in quo cum Luca Matthæus conuenit, ab Eusebio Cæsariensi olim referri, obseruauimus. Nicolaus Zegerus scribit, B. Hieronymum admonere, *scire* in plerisque codicibus non haberi; falsus. Non enim Hieronymus ait, verbum *scire* in plerisque codicibus non haberi: sed, primùm primis capitis verbis, tum duobus superioribus versibus, quorum vltimum verbum, iuxta quod ibi legitur, est *scire*, integrè recitatis, subiũgit (*&c.* enim quod additum est, manifestum est superfluere.) hoc * in plerisque codicibus non habetur: sensusque manifestus est, quòd, ex elementorum ordine atque constantia, possint, & sereni & pluuiæ dies prænosci. Scribæ autem & Pharisæi, qui videbantur legis esse doctores, ex prophetarum vaticinio, non ᵃ potuerunt' intelligere saluatoris aduentum. Ita Hieronymus. fortassis, ex superiori capite duodecimo, vbi similis narratur Pharisæorum petitio, & Domini; his dumtaxat verbis exceptis; responsio, factum est, vt, hoc in loco, scribarum audacia, omissa ea olim aliquando fuerint. Adhæc, Euangelium κατ' Marcum, rem eandem, his prætermissis, narrat. Porrò verbum *scire*, legendum ne sit, in fine versuum, an non, variè codices iudicant. Scripti plerique addunt; ex emendatioribus nostris, Brug. Soci. O. L. Q. Addit id & Epanorthotes: notat autem, Quidam antiqui non habent *scire*. quibus consonant, ex nostris scriptis libris, H. & Leod., impressique Moguntinus & alij complures. E. & Lobiensis scripti, pro *scire* legunt *cognoscere*: Plantini medius *iudicare* vel *scire* habet. Vnde videri possit, explicandæ sententiæ gratia, vt hæc, ita illud, adiectum fuisse. Græca pleraque apographa transfodiunt; tantùm, τὰ δὲ σημεῖα τῶν καιρῶν οὐ δύνασθε, *signa autem temporum non potestis* habent. Quatuor verò Parisiensiũ, δ. ε. ζ. D., pro οὐ δύνασθε, legunt οὐ συνίετε *non intelligitis* id quod pro eo facere possit *nõ potestis scire*, nisi quòd vulgaris hîc Græcorũ lectio reluceat. Magis verò faciat Syrorum lectio, ܠܐ ܝܕܥܝܢ ܐܢܬܘܢ ܠܡܦܪܫܘ non nostis discernere, siue, vt est ad

Marginal notes:
ᵃ enim o. ᵇ o.
Hilarius. Chrysostomus. Augustinus l. 1. quæst. euãg. c. 20. Theophylactus. Druthmarus. Anselmus. &c.
* *apud Græcos D. Thomæ Cathena.*
ᵃ potuerint
Matth. 12. c. 38. 39.
Mar. 8. b. 11. 12. 13.
Quod in vno Parisiensium exemplari οὐ pro οὐ δύνασθε, οὐ δοκιμάζετε legitur, ex Luca sumtum videtur.

eſt ad verbum, non ſcientes vos qui diſcernatis. Hanc autem partem, interrogando alij, enunciando alij, efferunt. Apud Lucam interrogando legitur: Hoc autem tempus quomodo non probatis? *Luc. 12.g.56.*

C. 19. v. 17. *Quid me interrogas de bono? vnus eſt * bonus, Deus.*] 441.
Græca & Syra, Græcique Interpretes Euthymius & Theophylactus, habent, etiam in Matthæo: *Quid me dicis bonum? nemo bonus, niſi vnus, Deus.* quo modo & Hilarium legiſſe, tum ex proprio loci commentario, tum ex libro De Trinitate nono, manifeſtum ſatis eſſe videtur. Cæterùm, exemplaria quædam Græca, Vaticanum, & Pariſienſium, cum ſecundo, quod ex Italia acceperant, octauum, Latinis libris conſonantia, legunt· *Τί με ἐρωτᾷς περὶ τοῦ ἀγαθοῦ; εἷς ἐστιν ὁ ἀγαθός.* ſed non addunt ὁ Θεός. Origenes, tractatu octauo in Matthæum, vtramque lectionem ponit atque exponit. Auguſtinus, libri De conſenſu Euangeliſtarum ſecundi capite 63, Matthæi Euangelio tribuit *Quid me interrogas de bono*; Marci & Lucæ *Quid me dicis bonum.* id quod veroſimillimum eſt. Rationi enim maximè eſt conſentaneum, quod annotarunt quidam noſtræ ætatis ſcriptores, lectorem aliquem minùs attentum iudicaſſe, id quod in Matthæo erat, *Quid me interrogas de bono, τί με ἐρωτᾷς περὶ τοῦ ἀγαθοῦ,* non perinde quadrare, quia reprehendat adoleſcentem Chriſtus, quòd, cùm vnus ſoluſque Deus ſit bonus, ipſum bonum vocauerit; itaque ſubſtituiſſe, id quod in alijs eſt Euangeliſtis, *Quid me dicis bonum? nemo bonus, niſi vnus, Deus. τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐδεὶς ἀγαθὸς, εἰ μὴ εἷς, ὁ Θεός.* Nam & in Luca eſt *εἷς vnus,* tametſi noſtra editio *ſolus* habeat.

*enim, ὁ. τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐδεὶς ἀγαθὸς, εἰ μὴ εἷς, ὁ Θεός.

Auguſtinus li. 1. de Trinit. c. 13. legit & explicat τὸ Quid me interrogas de bono?

Mar. 10. c. 18 Luc. 18. d. 19.

C. 20. v. 22. *Poteſtis bibere calicem quem ego bibiturus ſum? V. 23. Calicem quidem meum bibetis.*] Græci & Syri codices, Græcis Interpretibus ſuffragantibus, viceſimo-ſecundo verſui addunt: *Et baptiſmo, quo ego baptizor, baptizari?* viceſimo tertio: *Et baptiſmo, quo ego baptizor, baptizabimini.* Libris noſtris, qui iſtud in ſolo habent Marco, adſtipulantur, B. B., Hilarius, Ambroſius *, Hieronymus, & exemplaria Græca Pariſienſium duo, *β. π.* 442.

Marc. 10. f. 38. 39.
** lib 5. de fide cap. 3.*

C. 20. v. 23. *Sedere autem ad dexteram meam & ſiniſtram, non eſt meum dare vobis, ſed quibus paratum eſt à patre meo.*] *Vobis*, nec in Græcis reperitur, nec in Syris, vt neque apud Græcos Interpretes, Chryſoſtomum, Theophylactum, & Euthymium. Auguſtinus etiam, libri primi de Trinitate capite duodecimo, omnino non legiſſe videtur, quamuis ſemel aut iterum addatur: nec ſatis, Hieronymo lectum fuiſſe, poſſum ex commentario eius colligere. Exiſtimant quidam fuiſſe additum, propter id quod ſequitur, *Sed quibus paratum eſt à patre* 443.

 meo.

meo. Cæterùm, Latini omnes libri, quotquot vidimus, ſeruant in
(*Marc.10.f.40*) Matthæi euangelio (nam in Marci omittunt quidam) & enarratores, Beda, Druthmarus, Remigius, Anſelmus, Carenſis, Albertus, Lyranus, Gorran, Richelius, inter alios, exponunt. Ex veteribus quoque, Hilarius, ſic locum interpretatur, vt, eum *vobis* legiſſe, neque intellexiſſe tantùm, vero ſimillimum fiat.

444. (*Zach.9.b.9.*) C. 21. v. 5. *Et ſedens ſuper aſinam & pullum filium ſubiugalis.*] Zacharias Propheta, cuius hoc eſt ab Euangeliſta citatum teſtimonium, pro *aſinam*, חֲמוֹר habet, id quod *aſinum* plerumque ſignificat: qua de re eo loco diximus, de varietate Latinorum codicum, quorum alij illic *aſinam*, alij *aſinum* legunt, differentes. Dictio etiam ὄνος, in Græco Matthæi textu poſita, *aſinum* transferri poteſt; maximè cùm articulo careat: vnde, Græcanicus ſcholiaſtes Euthymius, ſic intellexit. Deniq. Syriaca dictio ܚܡܪܐ eadem cum illa qua Propheta vtitur חֲמוֹר, eiuſdem eſt ſignificationis, *aſinum* plerum-
(* *V.2. & 7.*) que ſignificat, quanquam ſemel & iterum hoc capite * pro aſina po-
(* *in proprio commentario.* * *L.2. de conſenſu euang. c.66.*) natur. Verùm, non ſic legunt, *aſinum* inquam, in Matthæo Latini codices: *aſinam* habent, B. Hieronymo * & B. Auguſtino * ſuffragantibus. fortè, quia, mandatum de aſina cum pullo adducenda præcedit, & narratio de adducta cum pullo aſina ſequitur; Interpres, ſimiliter vertendum eſſe Prophetæ vaticinium, exiſtimauit, ita nimirum, vt, & aſinam & pullum manifeſtè complecteretur. Velim hunc in
(* *Quaeſt. 17. in c.21. Matt.* * *in cap. 110. Concordiæ euangelicæ.*) locum ea legi, quæ Toſtatus * & Ianſenius * Epiſcopi, de hac quæſtione, An pullo dumtaxat inſederit Dominus, ſcripta reliquerunt.

445. C. 22. v. 30. *At ille reſpondens ait: Eo Domine, & non iuit.*] Varia eſt Græcorum codicum lectio, pro eo *Eo Domine*. Quidam legunt ναὶ κύριε, Etiam Domine; quidam ἐγὼ κύριε ἐγὼ ὑπάγω Ego Domine ego vado; quæ duo, in noui Teſtamenti à ſe anno 1563. editi margine Baſileenſes ſignarunt; Plerique, quotquot nos vidimus, ἐγὼ κύριε ego
(*Quidam notat, in nonnullis Græcis ſe reperiſſe, pro ἐγὼ, ὑπάγω; ſed, vt arbitratur, ad Latinorũ exemplaria caſtigatis.*) Domine. Prima lectio apud Origenem reperitur; Secunda Latinis exemplaribus accedit; Tertia germana eſſe videtur, quippe, cui, præter Græcorum exemplarium multitudinem, etiam Syri, & Græci Interpretes Theophylactus atque Euthymius, conſentiant. Proinde, dubitari fortè poſſit, Scriptorúmne, vel errore, vel audacia, pro *ego*, poſitum ſit in Latino textu *eo*: quamquam, & in Græco, vocum ἐγὼ & ἔω, eadem ſit affinitas & ſignificatio.

446. C. 23. v. 14. Væ vobis Scribæ & Phariſæi hypocritæ, quia comeditis domos viduarum, orationes longas orantes. propter hoc amplius

plius accipietis iudicium. Quatuor nostra manuscripta exemplaria (Brug. Leod. H. M.) emendatiora Zegeri (nominatim, Aureum & Corsendoncense) octo Hentenij, antiqua, tum Epanorthotæ, tum ea quæ in Ordinariæ Glossæ margine significantur, versum hunc decimum quartum è medio auferunt. Quibus volunt antiqui Euangeliorum canones: in octauo enim, in quo soli Marcus & Lucas conueniunt, sententia hæc posita est: nec vllus ei, ab ijs libris quibus legitur, siue Græcis, siue Latinis, assignatur in Matthæo canon, nisi vitiosè à quibusdam decimus, qui 15 versus est. B. Hieronymus, & Christianus Druthmarus, in Matthæum scribentes, cùm reliquas increpationes explicent, huius ne mentionem quidem faciunt. Similiter neque Origenes legisse videtur. Apud reliquos tamen Interpretes Græcos, Chrysostomum, Authorem operis imperfecti, Theophylactum, Euthymium, explicatam, & in codicibus Græcis ac Syricis lectam reperimus; sed illi versui, qui Pharisæorum ab ingressu regni cælorum declinantium & prohibentium malitiam redarguit, præpositam, quamuis Græcorum codicum haud pauci postponant, quo ordine, à D. Hilario, in Matthæum commentante, enarrari notauimus. Latini nostri codices complures seruant; at, vario, & ordine, & legendi modo. Quidam * & ipsi præponunt illi versui, qui Pharisæorum regnum cælorum hominibus occludentium improbitatem deplorat. Multi, contra librorum Græcorum fidem, *quia* cum qui mutant: Duo legunt * *deuoratis domos viduarum*, quomodo in Marco & Luca translatum est, & quidem rectiùs; nam κατεσθίειν, non comedere tantùm, sed deuorare significat. Duo *, coniunctionem & præmittunt ei quod sequitur, Græco similiter. Sex * habent *Oratione longa orantes*; duodecim * *In oratione longa orantes*; duo * *In orationes longas orantes*; Vnus * *Simulantes longam orationem*, quod postremum apud Lucam legitur, pleneque exprimit, id quod est Græcè, προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι Specie prolixa orantes. Vnus * addit vltimæ parti *autem*; Alter * *enim*: quorum neutrum est in Græco. Tertius * legit *Propter hoc vt amplius accipiatis iudicium*. Quartus * denique est qui scribat, *Ideo accipietis damnationem maiorem*, quæ est Euangelij κατὰ Lucam versio: Nam Græcè idem ferè est quod legitur apud tres Euangelistas; neque hac parte tãtùm, sed & reliquis huius versus. Videri ex his simul omnibus possit, adiectitius esse hic versus, atque ex alijs Euangelijs huc assumtus; nonnulla facta mutatione, vt, alijs huius capitis in Scribas & Pharisæos comminationibus, esset persimilis. Albertus magnus, non esse de veritate litteræ, sed de Marco & Luca interpositum, docet. Nicolaus Gorran, vacare ait. Epanorthotæ, & noster, & Zegeri, Hieronymi, antiquorum codicum, & canonum, authoritate nixi, existimant superfluere.

* Atr. G. Compl.
* Atr. ſ.
Mar. 12. d. 40
Luc. 20. g. 47.
ἔπι κατεσθίετε.
* Atr. C.
* Lob. Soc. &c.
* O, L, &c.
* P, S.
* Atr.
* C.
* Tril.
* Lob.
* Atr.
διὰ τοῦτο λήψεσθε περισσότερον κρίμα.

C. 23.

447. C. 23. v. 35. *Vsque ad sanguinem Zachariæ filij Barachiæ.*] Hieronymus in Euangelio quo vtuntur Nazareni, pro *Barachiæ*, *Ioiadæ* scriptum reperit.

448. C. 24. v. 36. *De die autem illa & hora, nemo scit, neque angeli cælorum, nisi * solus pater*.] In quibusdam Latinis codicibus additum olim fuit, Hieronymo teste, *neque filius*: cùm in Græcis, & maximè in Adamantij & Pierij exemplaribus, quæ ipse viderat, non esset adscriptum. Cæterùm, edisserit id Adamantius * longè latéque (Et seipsum, inquit, Saluator, secundum hunc locum, coniungit ignorantibus diem illum & horam. Et rationabiliter est quærendum, quomodo, qui, &c.) & alij veteres huius Euangelij tractatores, Hilarius, Chrysostomus, Author operis imperfecti, Theophylactus, Druthmarus. Apud Chrysostomum verò, primùm, legitur, *neque filius hominis*; vt & apud Hieronymum sub finem capitis: Id quod, *hominis* nempe, explicationis gratia ab aliquo est additum. Author operis imperfecti disertè excludit. vrget non sic dictum à Christo fuisse, *neque filius hominis*. legunt autem illud *neque filius*, etiam hodie, tria eorum quæ habemus, Latinorum manuscriptorum, Lobiense, H, Plantini longum: *Neque Angeli cælorum, neque filius nisi pater solus*, seu *solus pater*, habent. Quartum, Plantini medium, id adscribit in margine. Cætera verò haud agnoscunt: quibus Græci, & Syrici libri, Græcanicusque Scholiastes, ac Latini Glossematici, Remigius, Thomas, Carensis, Lyranus, Gorran, Richelus, suffragantur. Porrò in Marci Euangelio planè legitur, capitis 13ⁱⁱ versu 32. Duo manuscripta, B. & So. au., quod addere debeo, pro *solus pater* habent *solus Deus*: venia dignus error qui, de odio hæreticorum, & fidei pietate, descendit.

* pater solus *MS. G.*

* *Tractatu in Matthæum* 30.

449. C. 24. v. 41. Pars ista, *Duo in lecto, vnus assumetur, & * vnus relinquetur*, in multis Latinis codicibus prætermittitur; Parisiensium octo Di. o. l. Ge. o. l. au. T. Do. Const., nostris sex Leod. Pl. m. H. Pl. Par. I. Reg.; vetustis plerisque Zegeri, antiquis Epanorthotæ. Dein, in Græcis plerisqueomnibus & Syricis libris non habetur. Præterea, à Tractatoribus, Hieronymo, Theophylacto, Druthmaro, Euthymio, & Authore operis in Matthæum imperfecti, non legitur. Hentenius Castigator, textu expulit. Epanorthotes, Quod moderni, inquit, addunt, *Duo in lecto, vnus assumetur & alius relinquetur*, tantùm est Lucæ xvij. Cæterùm, ab Origene, Chrysostomo, Hilario, Beda, & Anselmo, Matthæum enarrantibus, exponitur: & in Græco Parisiensium ex Italia exemplari reperitur, his verbis· δύο ἐπὶ κλίνης μιᾶς· εἷς παραλαμβάνεται, καὶ εἷς ἀφίεται, Duo in lecto vno; vnus assumitur, & vnus relinquitur.

* *Al.* alius

Luc. 17. §. 34

Similis

Similis eſt apud Lucam varietas, circa illud, *Duo in agro, vnus aſſu-* 450.
metur, & alter relinquetur. Nam in Syricis quidem legitur; in Latinis *Luc.17.g.35.*
verò & Græcis codicibus, his legitur, alijs minimè. Græci multi le-
gunt (α. β. γ. ς. ζ. & alij quidam, δύο ἔσονται), habent, ἐν τῷ ἀγρῷ, ὁ εἷς
παραληφθήσεται, καὶ ὁ ἕτερος ἀφεθήσεται) plures omittunt. Latini pleri-
que legunt: duo Pariſienſium (Ge. o.l.) vnus noſter (Pl. par.) omit-
tunt. Alteri ex noſtris, Pl. m., infartum videtur. Tertius, D notatus,
alio loco id habet, ſecundo nempe, hoc eſt, poſt eos qui in vno lecto,
cùm 3°. ſcribi ſoleat. Inter Commentatores, Ambroſius, Auguſti- *Auguſt. lib. 2.*
nus, & Beda, ediſſerunt: at, Author operis imperfecti, & Euthymius, *quæſt. euang.*
in Matthæum ſcribentes, cum Theophylacto, non agnoſcunt. Au- *c. 44.*
thoris operis imperfecti, verba ſunt: Et Lucas quidem Euangeliſta,
exponit de duobus in lecto, & de duobus ad molam. Præſens autem
Matthæus, de duobus in agro, & de duobus ad molam. vbi enim Lu-
cas poſuit, *duo in lecto*, ibi Matthæus poſuit, *duo in agro*. Ex quo intel-
ligere nobis datur, quoniam lectum & agrum ambo Euangeliſtæ id-
ipſum intelligere voluerunt. hactenus ille. R^mus^ Ianſenius exiſtimat,
vtriuſque, Matthæi, & Lucæ, Euangelio, ex alterius ipſorum, adie-
ctam eſſe, quæ deeſſe putata eſt, tertiam partem; nec Lucam poſuiſ-
ſe eos qui in agro, cùm noctem dixerit; nec Matthæum expreſſiſſe
eos qui in lecto, cùm diem præmiſerit.

C. 25. v. 1. *Exierunt obuiam ſponſo & ſponſæ.*] *Et ſponſæ*, ſicut in La- 451.
tinis exemplaribus conſtanter legitur, quamquam, in eo qui Ioannis
Arborei commentarijs additus eſt, textu, ſit omiſſum; ita in Græcis
concorditer non legitur. His volunt interpretes Græci, Euthymius,
Theophylactus, Chryſoſtomus. Illis, textus Syriacus, tractatoreſque,
D. Hilarius, imperfecti operis Author, & B. Anſelmus, conſentiunt.
Origenes habet vnde videri poſſit legiſſe: Et ſuggeſtionem quidem,
oportere in obuiam ire ſponſo verbo & eccleſiæ immaculatæ, omnes
quidem audierunt, & ſurrexerunt &c. Habet verò item vnde videri
poſſit non legiſſe: Et veniunt in obuiam Saluatori, qui ſemper para-
tus eſt venire ad virgines eas, vt ſimul ' ingrediantur ' cum dignis ' ingredia-tur
'eorum' ad beatam ſponſam Eccleſiam; Et poſtea: Et propterea non ' earum
ingrediuntur, cum verbo, ad ſponſam Eccleſiam, nec cum Chriſto
ad eos qui ſimul in requie ſunt futuri, & in beatitudine regnaturi.
Quibus ſignificare videtur, obuiam iri ſponſo eunti ad ſponſam.
Auguſtinus, epiſtolæ 120. capite 32, & legit & exponit, *& ſponſæ*: at,
quæſtione 59 inter 83, nec legitur, nec loco ſuo exponitur: verùm,
ſub quæſtionis finem, ipſe ſe legiſſe ſignificat: Quod verò, ait, 'ſpon- ' ſponſæ
ſo' dixit obuiam venire virgines, ſic intelligendum puto, vt ex ipſis *legendum.*
z virgini-

virginibus constet ea quæ dicitur sponsa: tãquam, si omnibus Christianis in Ecclesiam concurrentibus, filij ad matrem concurrere dicantur, cùm ex ipsis filiis congregatis constet ea quæ dicitur mater. Idem sermone De verbis Domini 22, accidit; eadem enim vtroque leguntur loco.

452. Mar. 14. c. 24 ᵃ o.

C. 26. v. 28. *Hic est enim sanguis ᵃ meus.*] Quędam Cypriani exemplaria, epistola ad Cæcilium, quæ est tertia libri secundi, legunt: *hoc est enim sanguis.* & hoc etiam modo rectè vertuntur, tum Græca, tum Syra. Legi possunt de vtroque vertendi modo Iansenij commentaria.

453. ᵃ vobis o. ᵃ fundetur o * ἐκχυνόμενον. * ܡܬܐܫܕ Mar. 14. c. 24 Luc. 22. b. 20. Luc. 22. b. 19. 1. Cor. 11. e. 24.

C. 26. v. 28. *Qui pro ᵃ multis ᵃ effundetur in remissionem peccatorum.*] Græci cum Syris legunt *effunditur**, cùm in Matthæo, tum in Marco & Luca: quemadmodum de corpore legunt, *datur & frangitur*, apud Lucam & Paulum, qui id addidere: quamquam per futurum exponere hæc liceat, vt nos ea legimus omnia, præter τὸ *datur* apud Lucam. *effunditur*, in verbis consecrationis, Ambrosius legisse videtur, lib. 4. De sacramentis, cap. 6. Si quotiescumque, ait, effunditur sanguis, in remissionem funditur: debeo illum semper accipere, vt semper mihi peccata dimittantur. Ex hac autem præsentis temporis lectione, colligi possit, Seruatorem corpus & sanguinem suum in cœna obtulisse: qua de re legatur doctissimus Episcopi Iansenij commentarius.

454. Act. 1. c. 19.

C. 27. v. 8. *Propter hoc vocatus est ager ille, Hacel-dema, hoc est, ager sanguinis.*] Fortè vox *Haceldema*, ex primo Actorum cap., vbi legitur, *Ita vt appellaretur ager ille lingua eorum, Hacel-dema, hoc est, ager sanguinis*, desumta, & Matthæi narrationi inserta est: quia, neque in Græcis, neq. in Syriacis exemplaribus, inuenitur; tantùm: *Propter hoc vocatus est ager ille, ager sanguinis*. Neque verò est Syriacè, pro ager sanguinis, ܚܩܠ ܕܕܡܐ hacaldemo, sed ܩܪܝܬܐ ܕܕܡܐ Cerito daddemo. Quare hoc loco Euthymius, ex libro Actorum, adfert, Iudaicum agri nomen, *haceldema*. Certè, ex Latinis nostris manuscriptis, id, quod B litera signatum est, habet dumtaxat: *Propter hoc vocatus est ager sanguinis*; & id quod L notatum est, addit simul illud exactis *lingua eorum*: *Propter hoc vocatus est ager ille lingua eorum Acheldemach, hoc est, ager sanguinis.*

455. C. 27. v. 9. *Tunc impletum est quod dictum est per Ieremiam Prophetam, dicentem: Et acceperunt triginta argenteos, &c.*] Quandoquidem hæc Prophetia in Ieremia non inueniatur, variæ hîc doctorum & veterum & recentiorum sunt opiniones: Vna est, Ieremiam, scriptorum errore, pro Zacharia esse positum: est enim quædam vocum affinitas, le-

tas, legiturque in Zacharia hoc oraculum, sensu, si non verbis eisdem,
capitis vndecimi, versibus 12 & 13. Alia, quam probat maximè Ian-
senius, est, nec Ieremiam, nec Zachariam, ab Euangelista nomina-
tum; sed, absque alicuius Prophetæ nomine, ab eo, vt aliàs plerumq.,
scriptum: *Tunc impletum est quod dictum est per Prophetam dicentem.* Pro
hac sententia facit, tum quòd olim quidam Euangeliorum codices
hoc modo habuerint, teste Augustino libri 3ii. De consensu Euang.
cap. 7.; tum quòd Syriacus textus hoc pacto legat. Quin, & vetu-
stum Latinorum Euangeliorum exemplar, quod ex Bibliotheca So-
cietatis Iesu commodatum nobis est, album; hoc planè modo scri-
bit; quod & Lyranus in quibusdam libris legisse videtur. Legitur
hunc in modum etiam apud Rupertum: verùm, in commentariis,
Scriptorum, ait, incuria inoleuisse, vt hìc, pro Zacharia, Ieremias
nominaretur. Tertia est sententia, quæ vulgatam tuetur lectionem,
per Ieremiam prophetam, cui, Græci, Latini codices, olim, ac nunc, ple-
rique, consentiunt: sed diuersis propugnatur modis, quòd, vel Iu-
dæorum inuida malitia erasa sit, ex 32 Ieremiæ capite, quo de agri
emtione agitur, hæc Prophetia; vel in Apocryphis Ieremiæ scripta
fuerit; vel inter ἄγραφα accepta; vel ea sit cuius historia Ieremiæ 32
describitur; vel ex Ieremiæ & Zachariæ oraculis conflata sit; vel, pro-
pter eundem spiritum, quo afflati prophetæ scripsere, Ieremiæ sit
attributa quæ Zachariæ est; vel denique Zacharias binominis fuerit,
altero nomine Ieremias dictus. Hæc enim singula authores suos
habent. Variis coniecturis vna latens quæritur veritas.

C. 27. v. 33. Mar. c. 15. v. 22. & Ioh. c. 19. v. 17. Quidam; id quod 456.
Euthymij interpres Hentenius refert; pro *Golgotha* quod interprete-
tur Caluariæ locus, *Golgoltha* legendum putat. Nam, præterquam,
quòd, hoc modo, Chaldaica lingua, Caluariam vocet: sic scriptum
in vetustis Latinis exemplaribus reperisse se dicit: itaque habet He-
braicum eius Euangelium גָלְגָלְתָא. Inter Latinos codices, quos vidi-
mus nos, sola Biblia, quæ, anno 1529, Coloniæ, in ædibus Quente-
lianis, excusa sunt, in Matthæi & Iohannis Euangeliis, *Golgoltha* le-
gunt, eaque, quod verisimile est, studio emendata: Cæteri, cùm im-
pressi, tum scripti, aut [a] *Golgotha* habent, aut [a] *Golgatha*. *Golgotha* vbi-
que seruant, manuscripta lectissima, Brugense, E, & aureum Socie-
tatis. Hieronymus etiam, libris De locis & nominibus Hebraicis,
Golgotha legit. Similiter legunt Græci codices, quos cõsuluimus, om-
nes, γολγοθᾶ, vno demto, qui, in Iohannis Euangelio, γολγαθᾶ scribit.
Epanorthotes in Matthæo notat: Item d. qui dicitur Golgotha. Græ-
cus, antiqui, Glossa, & Hieronymus, sic habent. Quare id τὸ *Golga-*

[a] *siue ta, adspiratione omissa.*

tha præferendum videtur: tametſi Chaldæi & גּוּלְגַּלְתָּא gulgaltha dicant. In Syriaco exemplari, ܓܓܘܠܬܐ gogulto legitur. Hebraicè גֻּלְגֹּלֶת gulgoleth dicitur. Caput hæc, & caluariam ſignificant: tranſlata, ad ſignificandum locum, in quo, mortis rei, morti tradebantur; quòd multa in eo occiſorum capita & caluariæ eſſent.

457. C. 27. v. 40. *Vah qui deſtruis templum Dei, & in triduo illud reædificas: ſalua temetipſum.*] *Vah* omittit vnus codicum Hentenij (nam de altero, qui Pariſienſium eſt, Conſtantienſi, habeo cur dubitem) id quod vulgatis Græcis & Syricis exemplaribus conforme eſt, quibus adſtipulatur Euthymius. Quare, ſuſpicantur quidam, huc ex Marco id nobis eſſe tranſlatum. Cæterùm, vt vniuerſi noſtri Latini addunt *vah*: ita Græcus Parienſium, β, ex Italia tranſmiſſus, addit οὐαὶ*, & Syriacus Colonia acceptus, cuius varias ab impreſſis codicibus lectiones Raphlengius iampridem edidit; præponit ܘܝ quod, in Marco, pro Græco οὐὰ, Latinoque *vah*, ponitur.

Mar. 15. c. 24
** Quinque ex noſtris Græcis exemplaribus, in Marco, οὐαὶ legunt: id quod nobis væ ſonat, Syris* ܘܝ.

458. Quæ ſequuntur verba, deſtruere & reædificare, complures libri ſecunda perſona legunt, *deſtruis, reædificas*; quidam tertia, *deſtruit, reædificat*: *Vah qui deſtruit templum Dei, & in triduo illud reædificat*. Ex noſtris, O, E, L, Pl. m. Mog. & alij multi, ſecunda; Brug. Lob. Leod. So. au. Q, H, M, A, R, Tril., tertia legunt. His vetuſti aliquot cuiuſdam codices, nominatim Conſtantienſis, & antiqui Epanorthotæ, conſentiunt. Græca & Syra Participiis vtuntur, quæ, ſi, vt vulgò non præmittunt *vah*, per ſecundam exponi perſonam magis exigunt. Itaque plerique omnes Interpretes transferunt. Si verò præponant *vah*; id quod Interpres legiſſe videtur; rectè tertia vertantur perſona: eaque acrior ſit irriſio, mutata ſtatim perſona. Apud B. Auguſtinum, libri De conſenſu Euang. tertij capite 15, ſecunda perſona legitur, omiſſo *Dei* nomine. Porrò Hilarius, 33 canone, tertia perſona ſe legiſſe ſignificat, dum ait: Additur etiam illud opprobrium, quo ſe ipſe Iſrael infidelitatis arguere indicatur: Hic eſt qui deſtruebat templum Dei, & in triduum illud reædificabat.

NOTATIONES IN EVANGELIVM SECVNDVM MARCVM.

459. C. 1. v. 2. *Sicut ſcriptum eſt in * Iſaia ⁻ Propheta.*] Græcorum codicum plerique, cum Theophylacto & Euthymio, *Sicut ſcriptum eſt in Prophetis.*

* In lege Domini 1 MS. o.
⁻ 1 MS. o.

Prophetis, legunt. Verùm, *in Isaia Propheta* germanam esse lectionem, colligi posse videtur, ex concordia Latinorum codicum, quibus, in primis Hieronymus, cùm in libro De optimo genere interpretandi, tum in enarratione tertij capitis prophetæ Malachiæ; dein, Author quæstionum veteris & noui Testamenti, quæstione 57, & posteriores Latini Tractatores, Beda, Albertus, Lyranus, Gorran, & alij; tum author Homiliarum in Marcum, Chrysostomi titulum præferentium; adhæc Syriaci codices; denique Græcorum librorum nonnulli, noster videlicet ad Vaticanũ collatus, Parisiensium, cum 2°, octauus, consonant. In 3° Irenæi libro, ante medium quidem vndecimi capitis *in Prophetis* legitur; sub finem verò eiusdem capitis, *in Isaia Propheta*. Substitutum à Græculis fuisse videtur; quod quibusdam nostrum, nominatim Hofmeistero, sequi placuit; *in Prophetis*, pro *in Isaia Propheta*: quòd animaduerterint, testimonium quod profert Marcus, ex duorum Prophetarum, Isaiæ & Malachiæ oraculis compositum esse, & quidem Malachiæ priorem partem esse. Quare & Porphyrius, locum Christianis obiecit, vt imperitiæ, errorisq. Euangelistam conuinceret (testatur id author Homiliarum in Marcum, Chrysostomo inscriptarum) de quo scribit B. Hieronymus in tertium Matthæi caput: cùm enim testimonium de Malachia Isaiaque contextum sit, quærit (Porphyrius) quomodo velut ab vno Isaia exemplum putemus assumtum. Cui Ecclesiastici viri plenissimè responderunt. Nos autem, nomen Isaiæ putamus additum scriptorum vitio, quod & in aliis locis probare possumus; aut certè de diuersis testimoniis scripturarum vnum corpus effectum. Lege tertiumdecimum Psalmum, & hoc idem reperies. Posterius hoc, de diuersis testimoniis scripturarum vnum corpus effectum, ac sub vnius Prophetæ nomine recitatum, vt fit probabilius, ita aliàs id, prioris nulla facta mentione, Hieronymus est secutus. De vario, qui hoc loco est, interpungendi modo, legatur D. Iansenius in initium capitis decimitertij Concordiæ Euangelicæ.

ἐν τοῖς προφήταις.

ܒܐܫܥܝܐ ܢܒܝܐ

ἐν τῷ Ἠσαΐᾳ τῷ προφήτῃ.

C. 3. v. 17. *Et imposuit eis* [n] *nomina*, *Boanerges, quod est, filij tonitrui.*] 460.
Duo ex manuscriptis nostris, *Boarneges* scribunt; vnum, H, Bonerges, quomodo, siue *Bonergem*, Philippum Hieronymi auditorem id efferre, Zegerus ait; Duo, L. C., Bonarges. Plerique verò Latini libri, scripti, atque impressi, & Græci, concorditer, [a] *Boanerges*' habent. D. Iansenio *Bonareges*, literis transpositis, verius legi videtur. hoc enim ad Hebræam vocem * Bene-reges, & eam quæ inde formetur Chaldæis, eamque quæ Syris, propiùs accedit. ܒܢܝ ܪܓܫܐ Benai-reghesi, est in Syrico testamento.
D. Hieronymus, primum Danielis caput enarrans: Non, inquit, vt

[n] nomine Boanargen, quod est, filium. 1 *MS.* o.
[a] Boanarges 1 *MS.*
[a] Bonaerghes 1.
* בני רגש vel בני רעש

בני רעם plerique putant, *Boanerges*, sed emendatiùs legitur, *Bene-reem. Bene-reem* legere, quàm *Benereges* maluit: eò quòd, illud, filios tonitrui, hoc, filios tumultus propriè, denotet. Cæterùm, posset, hoc, pro illo, accipi: quare, Syrus interpres, *Benai-reghesi* exposuit ܒܢܝ ܪܓܫܝ Benai-raamo. Nam *raam* Hebræi pronuntiant. Quòd si exprimas *regem*, verisimilitudinis aliquid inde accipiat, *Bonergem*; vt à *reges*, *Bonerges* & *Bonarges*. *Boanerges*, inde originem habuisse potuit, quòd imperitis, *boa*, ad tonitru exprimendum, visum fuerit conueniens: turpissimè enim passim, Græci Latinique, peregrinarum linguarum vocabula, falsi corruperunt.

461. C. 6. v. 14. *Et dicebat, Quia Iohannes Baptista resurrexit à mortuis.*] V. Beda, & S. Thomas, in huius loci commentarijs, clarissimè *dicebant* legunt. hoc modo, etiam Augustinus, lib. 2. De consensu Euangelistarum capite 43, non semel, nec ambiguè, legit: lectioque ista, & narrationi Lucæ, & ordini ipsius Marci, optimè conuenit, de qua Iansenius doctissimè disserit. Verùm codices Euangeliorum, Græci, Latini, Syrici, conformiter *dicebat* habent.

Lucæ 9. a. 7. 8. 9. ἔλεγον. ܐܡܪ ܗܘܐ

462. C. 7. v. 31. *Et iterum exiens de finibus Tyri, venit per Sidonem ad mare Galilææ.*] Syriaci, Græciq. codices, & Græci interpretes, Euthymius ac Theophylactus, legunt: *Et it. ex. de f. Tyri & Sidonis, venit ad mare Gal.* Nostrorum codicum, etsi mira lectio Iansenio videatur, Græcos nonnullos sibi consentientes habet, Parisiensium secundũ & octauum.

463. C. 8. v. 10. *Venit in* * *partes* ' *Dalmanutha.*] D. Augustinus, libri 2. De consensu capite 51. *Dalmanutha*, inquit, quod in quibusdam codicibus (apud Marcum) legitur, non dixit Matthæus, sed *Magedan*. Non autem dubitandum est, eundem locum esse sub vtroque nomine. Nam plerique codices, non habent, etiam secundum Marcum, nisi *Magedan*, quæ Augustini verba in commentarium suum Beda transtulit. Hieronymum quoque, & in Matthæo, & in Marco, *Magedan* legisse ex libro De locis Hebraicis, perspicuum est: Magedan, ait, ad cuius fines Matthæus Euangelista scribit Dominum peruenisse: Sed & Marcus eiusdem nominis recordatur: Nunc autem regio dicitur, Magedena, circa Gerasam. Horum lectioni accedit vnus Græcus codex, qui legit μαγδαλά *Magdala*, quæ est vulgaris Græcorum codicum in Matthæo lectio; & Parisiensium secundus, qui habet εἰς τὰ ὅρια μαδηγαδά. Atqui, exemplaria pleraque Græca*, Syrica etiam, &, quæ nunc temporis exstant, Latina, ' *Dalmanutha* concorditer legunt, Theophylacti, Euthymij, Carensis, Lyrani, & posteriorum Enarratorum libris, adstipulantibus.

* parte. o.

* εἰς τὰ μέρη δαλμανουθά.

' Dalmanucha o. Dalmanautha 1 *MS.*

C. 13.

C. 13. v. 14. *Cùm autem videritis abominationem desolationis.*] Syriaci codices & Græcorum plerique, cum Theophylacto, & Euthymio, subijciunt: *Quæ dicta est à Daniele Propheta.* Verùm, sicut exemplaria Latina, partem istam, in Marco, non legunt, ita nec quædam Græca, (Parisiensium duo, secundum atque octauum, nostraque ad Vaticanum collatio) nec Augustinus, epistola 80ª, & libri De consensu Euang. secundi capite 77. Porrò, Matthæi 24. b. 15, legitur concorditer ab omnibus. 464.

C. 14. v. 3. *Venit mulier habens alabastrum vnguenti nardi spicati pretiosi.*] Vnus Parisiensium Latinus codex Germani latus, pro *spicato*; vt ferè conformis est Græcis libris; *pistici* habet: sic enim est Græcè, ἀλάβαστρον μύρου νάρδου πιστικῆς πολυτελοῦς. legunt similiter, Author commentariorum in Marcum Hieronymo adscriptorum, Author homiliarum in Marcum Chrysostomum mētientium, Theophylactus, & Euthymius. Porrò Latina manuscripta quotquot habemus, numero 34, *spicati* seruant, duobus exceptis, quorum vni L, notato, id omissum est; alteri, quod Atrebatensis collegij est, *pisciti* scriptum est. hoc illud forsan exemplar est, quod, illi Parisiensiū additum, signauit Hentenius *pistici* legere: nam & ipse Atrebatensis collegij exemplaribus est vsus. Ad eundem modum impressi codices, quotquot vidimus, omnes *spicati* retinent, Moguntinus, Coloniensis, Nurenburgensis, quæ primæ sunt typographorum ante annum Domini 1480 editiones, & alij, vno, qui Coloniæ in ædibus Quentelianis anno 1529. excusus est, demto, in quo est *pisticæ*, quo modo & in textibus, Glossæ ordinariæ Lugduni editæ, & Cathenæ D. Thomæ Romæ excusæ, ac Ioannis Arborei commentarijs, legitur. id quod ita Græco assimilatum est, vt & genere conueniat, iuxta quorundam Authorum monitionem; cùm id necesse non sit: nam & *nardum*, neutro genere, Plinius* dicit. *Spicati* legunt, & Latini enarratores, Beda, Carensis, Albertus, Lyranus, Gorran, Richelius, alijque posteriores: id quod Zegeri Epanorthotes, ex vetustorum exemplarium consensu, vt germanam nostræ editionis scripturam, meritò amplectitur. In Euangelio κατὰ Iohannem, capitis 12. versu tertio, idem legitur. Porrò, ibi, tam constanter Latina exemplaria ª *pistici* scribunt, quàm apud Marcum *spicati*: *Maria ergo accepit libram vnguenti nardi pistici* pretiosi. hoc tantum varietatis inuenimus, in antiquo Societatis Iesu manuscripto, quod discriminis gratia album diximus, *spiciti*, *spitici*, vel *spititi* (non enim satis legi potest) in Quentelianis Biblijs iterum *pisticæ*. Quin & Latini Tractatores, veteres & recentiores, *pistici* illic legunt: Augustinus, Alcuinus (quem D. Thomæ Cathena citat) 465.

* Lib. 12. c. 12

ª pestici 1 MS. O.

citat) Beda, Rupertus, Thomas, Albertus, Carensis, Lyranus, Gorran, Richelius, & alij: quamquam apud Bedam, Gorran, & Neotericorum vnum atque alterum, *pistica* scriptum sit. Græci codices, vt apud Marcum, ita apud Iohannem, constantissimè habent νάρδου πιστικῆς, *nardi pisticæ*: quibus Græci enarratores, Theophylactus, & Euthymius, adstipulantur. Quidam, in Latino, & Iohannis, & Marci, Euangelio, *spicati* vertendum putant: existimant enim Euangelistas, Latinam vocem in Græco posuisse, sed corruptè, πιστικῆς, pro σπικάτης vel σπικκτῆς, vulgari Græcorum more: tum, quòd nihil, de pistica nardo, in classicorum scriptorum libris reperiatur: tum, quòd si à fide dicta sit, πιστὸς seu πιστὴ, dicenda, non πιστικὴ fuerat. Interpres Syrus, vtroque loco, ܢܪܕܝܢ ܪܝܫܝܐ nardum capitalem seu præstantem dixit. Porrò, sentiunt Syri, B. Marcum, Euangelium suum Latinè scripsisse: quod, si ita est, nihil mirum, in Marco *spicati*, in Iohanne *pistici*, vulgatæ nostræ editioni legi: illud enim Latinus Author dedit; hoc, Latinus Interpres, vt erat in Græco transcripsit, si tamen non est ambigendi ratio an transtulerit *spicati*. hinc etiam fieret verisimilius, *pistici*, quod est Græcè, ex Latino *spicati*, corruptum esse.

466. C. 15. v. 8. *Et cùm ᵃ ascendisset' turba, cœpit rogare, sicut semper faciebat illis.*] Græci codices, cum Theophylacto atque Euthymio, habent, καὶ ἀναβοήσας ὁ ὄχλος, id est, & cùm vociferata esset turba. his Syri consentiunt ܘܩܥܐ ܥܡܐ & vociferatus est populus. Conijciunt plerique, à Latino Interprete, ἀναβήσας lectum: &, sanè; Vaticanus codex, ἀναβὰς legit. id quod, si quis velit, iuxta vulgatam Græcorum lectionem, intelligere, subaudiat *clamore*, seu vociferatione: Et cùm ascendisset turba, vociferatione, cùm vociferata esset, cœpit petere, vt faceret Pilatus quod solitus erat, iuxta consuetudinem ex captiuis vnum dimitteret.

ᵃ assensisset, *vnus liber, sed malè.*

467. C. 15. v. 29. *ᵃVah' qui destruit templum*, & in tribus diebus ædificat*.*] Multi codices, secunda persona legunt, *destruis*, *ᵃreædificas'*. Græca & Syra participijs vtuntur: itaque ad vtrumque modum verti possunt. Recentiores interpretes plerique omnes secunda persona vertunt, ita vt hoc, ei quod sequitur σῶσον σεαυτόν *serua teipsum*, persona respondeat. Ceterùm, vetustiora emendatioraque nostræ editionis exemplaria, tertia scribunt persona, & quidem *ædificat* ferè, non *reædificat*, quemadmodum Græcè non est nisi οἰκοδομῶν. Parisiensium septem, Do. Const. Di. o. l. Ge. o. l. P.; nostra septem, Leod. So. al. au. O. Q. Pl. m. H., cum alijs quinque vulgaribus, A, R, Tril. &c., & textu

ᵃ vha 1 *MS.* ᵃ va 3 *MS.* ᵃ vua 1 *MS.* ᵃ οὐὰ *G.* * Dei o. * illud o. ᵃ ædificas 1. *Quidam libri vnum verborum secunda, alterum tertia legunt; malè.*

textu Hieronymo attributis commentarijs adiuncto. Non opus est, Brugense manuscriptum ex nostris, addamus: illud enim est, quod Parisienses, S. Donatiani codicem vocant, ex Bibliotheca Cathedralis Ecclesiæ D. Donatiani Brugensis, ab eo qui tunc Collegij canonicorum Decanus præerat Marco Laurino acceptum: id quod nos, ab eo qui nunc præest, D. Nicolao Dheere, viro præstantissimo, nobisque cognato obseruandissimo, atque eius collega dignissimo, D. Iacobo Pamelio, Bibliothecæ præfecto, commodatò accepimus, librum præ cæteris omnibus eximium. Epanorthotes notat, antiquos codices, & Glossam, hîc, *destruit, ædificat*, in tertia persona legere, sicut Matthæi XXVII. Quare castigatores, Hentenius & Zegerus, *Matth. 27. c. 40.* rectè hîc, personam tertiam prætulerunt: rectéque *ædificat* τῷ *reædificat* præposuerunt. Quin & Matthæi 27, personam tertiam, *destruit, reædificat*, præferre rectè potuissent.

C. 15. v. 36. *Currens autem vnus**, *& implens spongiam aceto, circumponénsque calamo, potum* **dabat** *ei**, *dicens**: *Sinite: videamus si veniat Elias ad deponendum eum.*] Hæc lectio, vt nostrorum, ita Græcorum, plerorumque omnium est codicum: ea quæ, ei, qui, acetum Domino offerebat, attribuit, verba, quæ Matthæus, ijs, qui, acetum Domino offerentem, prohibebant, tribuit: cui ex veteribus Scriptoribus, B. Augustinus, libri 3. De consensu 17° capite; ex Neotericis, Dionysius Richelius hunc enarrans locum; ex ijs qui media ætate floruerunt, Euthymius Græcus in 27 Matthæi scribens caput, disertè adstipulantur, ac docent, eum qui acetum Domino offerebat, idem cum ijs dixisse qui prohibebāt. id quod in hunc sensum accipi possit: Cùm cæteri dicerent, Cessa, noli ei mortem accelerare, videamus, an venturus sit Elias, vt seruet eum; ille responderit, Permittite, ego ei mortem accelerabo, & videbimus num Elias liberaturus sit eum. quasi dixerit, efficiam ne eum Elias liberet. Benedictus Arias Montanus, in huius Euangelij elucidationibus, aliter, & quidem dexterè, explicat. Porrò, D. Iansenio probabile est, locum esse deprauatum. Cùm enim Marcus, Dominicæ passionis historiam, eodem describat ordine, & eisdem penè verbis, quibus Matthæus: verisimile putat, etiam hoc loco, à Marco, sicut Matthæus habet, scriptum *Matth. 27. f. 49.* οἱ δὲ λοιποὶ ἔλεγον· ἄφες, *Cæteri verò dicebant: Sine*; Cumque fortè deessent verba illa οἱ δὲ λοιποὶ, *Cæteri verò*, à scriptore mutata esse, ἔλεγον in λέγων, *dicebant* in *dicens*, & ἄφες in ἄφετε *Sine* in Sinite. Huic coniecturæ suffragantur, duo quidem Parisiensium exemplaria Græca, 2um & 4um, qualitercunque, nam, numero singulari, ἄφες legunt; Similiter, vetustum Latinū manuscriptum, quod ex S. Iacobi Leodiensi Abba-

468.
* ex eis o.
* dicens dabat ei o.
* eis o.
* bibere o.
Matth. 27. f. 49.

tia accepimus, & textus V. Bedæ commentarijs adiunctus, nam eundem ad modum habent, *Sine*; Textus verò Syriacus, quàm maximè: ita enim ſcribit, & in Cæſareo, & in Regio codice: ܘܐܡܪܝܢ ܫܒܘܩܘ: quod eſt, *& dixerunt*, vel *dicebant*: *Sinite*. Quod verò *Sinite* habent, nihil obſtat: ſic enim legit etiam in Matthæo. Latinum Trilinguis Collegij exemplar, hoc ſcribit modo, *potum dabat ei bibere d. Sinite videamus*. id quod, legi poſſit, *dixerunt*, aut *dicebant*, aut ſimilem ad modum: verùm, 34. verſu ſuperiori, & alibi, ita ſcribit *dicens*.

469. C. 15. v. 47. *Maria autem Magdalene & Maria Ioſeph adſpiciebant vbi poneretur.*] Alphæi & Mariæ Cleophæ filius, Iacobi minoris frater, qui in Latinis exemplaribus [a] *Ioſeph* dicitur, in Græcis *ἰωσῆς Ioſes* appellatur, in Syris ſimiliter ܝܘܣܐ יוסא; non hoc ſolùm loco, verùm etiam alijs omnibus, quibus eius eſt mentio, Matthæi 13. v. 55. Matthæi 27. v. 56. Marci 6. v. 3. Marci 15. v. 40. Eodem modo nuncupatur à Patribus, Epiphanio hæreſin 78 refellente, Hieronymo aduerſus Heluidium agente, Theophylacto atq. Euthymio Euangelia enarrantibus. Hoc autem de Hieronymo notandum eſt, quòd nomen iſtud, *Ioſes*, *Ioſetis*, inflectat: atque ita verba Marci legat: *Maria autem Magdalene, & Maria Iacobi & Ioſetis, viderunt vbi poneretur.* Quo modo, Marci 6, Græcos quoſdam codices, ἰωσῆτος legere, quidam teſtatur. In alijs, quotquot nos vidimus, eſt *ἰωσῆ*, quemadmodum & Matthæi 27, ac Marci 15. Matthæi verò decimotertio, vbi nominandi caſu nomen refertur, eſt *ἰωσῆς*. Vnde inflecti hoc nomen videtur *ἰωσῆς*, *ἰωσῆ*, vt, *δρῆς*, *δρῆ*: quo modo & Theophylactus Græcus author vtitur. Porrò, codex Græcus Bibliothecæ Vaticanæ, capite Matthæi 13°, *ἰωσήφ Ioſeph* legit; ſimiliter Græca Aldi editio, Græcaque Colinæi, capite Matthæi 27°. Origenes etiam, Matthæi caput 13. ediſſerens, *Ioſeph* legit; Certiùs verò 27. caput enarrans, vltimo in Matthæum tractatu, vbi ait: Erat autem inter præcipuas, & Maria Iacobi & Ioſeph mater; aut, ſicut Marcus dicit, Iacobi minoris & Ioſeph mater, ſecundum nomen Patriarchæ Iacob ſupplantatoris fratris ſui, & Ioſeph ſuper quem natum genitrix dicit: Adijciat mihi Dominus filium alterum.

[a] Ioſep 3 MS.

Mar. 15. d. 40.

Gen. 30. d. 24

NOTATIONES IN EVANGELIVM SECVNDVM LVCAM.

470. C. 1. v. 45. *Et* [a] *beata* *quæ* [a] *credidit*, *quoniam perficientur* [*] *ea quæ dicta ſunt* [-] [b] *ei à Domino.*] Hæc quinque codicum Pariſienſium eſt lectio, Conſt.

[a] benedicta o
[a] crediderit o
[*] in te *Pl. m.*
[-] *Pl. m.*
[b] illi *Lob.*

Conſt. Di. o. Ge. o. T. Mog.; decem noſtrorum, Lob. So. al. au. Q. Pl. ang. A. m. G. Quent. Reg.; vetuſtorum Zegeri, & antiquorum Epanorthotæ. Altera eſt lectio vulgarior, *Et beata quæ credidiſti, quoniam perficientur* *‾ *ea' quæ dicta ſunt‾ tibi' à Domino*; quæ eſt in libris noſtris 28, nominatim, Leod. O. L. Colo. Nuren. In aliquot item ſuperiorum manuſcriptorum, hæc lectio ex illa facta eſt. Illi Syra conſonant, & Alberti magni commentarius; huic Ambroſij commentarijs interiectus textus. Græca, ſi legas αὑτῇ, huic; ſi αὐτῇ, illi conſentiunt· καὶ μακαρία ἡ πιστεύσασα, ὅτι ἔσται τελείωσις τοῖς λελαλημένοις αὐτῇ παρὰ κυρίου. vtrumque enim legendi modum Complutenſis admittit editio, quæ ſpiritus non notat. Cæterùm, nec obſeruatur hæc differentia, in ſacris præſertim litteris, ita vt & αὐτῇ, quomodo in alijs Græcis libris legitur, pro αὑτῇ ſiue ἑαυτῇ poſſit accipi: quare omnino ad vtramque lectionem ambigua ſunt Græca. Priorem, Hentenius caſtigator in textum recepit; eandem Epanorthotes probat. in Antiphona verò, inquit, dicitur in perſona ſecunda *credidiſti*. Antiphona autem huiuſmodi in Breuiario noſtro Romano, eſt ad *Benedictus* in feſto S. Mariæ ad Niues, & ad *Magnificat*, Dominica 3ª Aduentus. Porrò, in Reſponſorio 2° 2ⁱ nocturni in Natiuitate Domini, tertia legitur perſona, vt prior lectio habet.

* in te o.
‾ o.
‾ Brug. E.

C. 2. v. 38. *Et loquebatur de illo omnibus, qui exſpectabant* ᵃ *redemtionem' Iſraël.*] Hæc Latinorum codicum vulgaris eſt lectio: cui Græcum Vaticanæ Bibliothecæ exemplar adſtipulatur: habet enim λύτρωσιν τοῦ ἰσραήλ redemtionem Iſraëlis: acceditque quartum Pariſienſium apographum, quod ἐν τῷ ἰσραήλ *in Iſraël* ſcribit. Porrò, antiqui Epanorthotæ codices, *Ieruſalem* habent, non *Iſrael*: *Omnibus qui exſpectabant redemtionem Ieruſalem*: quibus conſonant, antiqui Pariſienſium, Di. o. l. Ge. o. l. V. & antiqui noſtri, Brug. Lob. Leod. So. al. L, A, G, R, ac decem Hentenij exemplaria, cum Moguntina Typographorum prima editione, & poſterioribus quibuſdam. His, Latini enarratores, Beda, Carenſis, Albertus, Gorran, Richelius, volunt; etiam Lyrani commentariis, quæ à M. N. Hunnæo manuſcripta habemus, adſcriptus textus. his, & Græci plerique libri, ac Syriaca Euangelia, ſuffragantur: ſed, Græci quidem libri, conſentientibus Græcorum, Theophylacti atque Euthymij textibus, ἐν ἱερουσαλήμ, *in Ieruſalem*, legunt; Syriaci verò ܠܦܘܪܩܢܗ ܕܐܘܪܫܠܡ redemtionem ipſius Ieruſalem. Quare, ſi hos ſequaris, Ieruſalem Latinis à præcedenti nomine regitur, *redemtionem Ieruſalem*; ſi illos, genitiuus eſt quietis· omnibus qui erant Ieroſolymæ exſpectantes proximam Chriſti redemtionem. 471.

ᵃ redemtorem o.

Reperitur hæc eadem lectio, apud Irenæum libri 3. cap. 11. & Auguſtinum libri De conſenſu ſecundi capite 5: quamquam apud Auguſtinum diuerſitas ſit lectionis. Facilius porrò crediderim, cùm de redemtione Iſrael paſſim in ſcripturis legatur, ex *Ieruſalem*, factum *Iſrael*, quàm è conuerſo, ex *Iſrael, Ieruſalem*; maximè cùm hoc obſcurius ſit. Minimè verò perſuaderi poſſum, à B. Luca vtrumque ſcriptum fuiſſe, ſic, *redemtionem Iſrael in Ieruſalem*; id quod Nicolaus Zegerus ſuſpicatur; tametſi, vnum ex manuſcriptis noſtris, *redemtionem Iſrael, Ieruſalem* legat. ex infimis id eſt, nec vllius inſignis codicis aut tractatoris authoritate fulcitum.

472. C. 4. v. 5. Illum tentationum Chriſti à diabolo ordinem, quo prima narratur ea quæ in deſerto, ſecunda quæ in monte, tertia quæ in templi ſummitate accidit, quem in Luca noſtrorum Bibliorum habet textus; habent in Luca ſimiliter, Græci omnes, Syrici, Latinique libri, quos videre potuimus, ſuffragantibus, Origene Homilia 29, 30, & 31. in Lucam, Auguſtino decimoſexto capite ſecundi De conſenſu, Beda, Theophylacto, Euthymio, & poſterioribus Latinis enarratoribus. Cæterùm, teſtatur quidam; quod Ianſenius refert; antiquos quoſdam codices, habere in Luca, ordinem eundem quem Matthæus habet, ſecundam quæ in templi ſummitate, tertiam quæ in monte: quem ſanè & B. Ambroſius, Lucam explanans, tum in textu, tum in commentariis, ſeruat. Tria, inquit, præcipuè docemur tela diaboli (&c.) gulæ vnum, aliud iactantiæ, ambitionis tertium. ac, prima, gulæ tentatione, expoſita, ait: Sequitur iactantiæ telum, quo procliue delinquitur, quia dum homines gloriam virtutis ſuæ iactare deſiderant, de loco meritorum ſuorum & ſtatione decidunt. *Et duxit illum*, inquit, *in Ieruſalem, &c.* Tertiò demùm de ambitionis telo latè differit: *Et duxit illum diabolus iterum in montem altiſſimum, &c.* & in fine: Cæterùm, habet, quod ad myſticum ordinem ſpectat, cernis vetuſti erroris vincula ſuis reſoluta veſtigiis, vt primò gulæ, ſecundò facilitatis, tertiò ambitionis laqueus ſolueretur, &c. Quare, ordinis mutationem quæ in Euangelio Lucæ reperitur, ex ſcriptoris vitio accidiſſe, videri fortaſſe poſſit, qui verborum falſus ſimilitudine, tertiam tentationem ſecundæ præmiſerit (incipit enim vtraque ad eundem modum, *Et duxit illum*; Græcè quoque, καὶ ἀναγαγὼν αὐτὸν, ſimile eſt huic καὶ ἤγαγεν αὐτὸν) ac poſtea errore deprehenſo, tertiæ ſecundam ſubiecerit, cùm etiam plerique codices Græci, Theophylacto, atque apertiſſimè Euthymio, adſtipulantibus, in ea quæ ſecundo loco ponitur, addant ὕπαγε ὀπίσω μου σατανᾶ. *Vade poſt me Satana.* Non eſt enim veroſimile, B. Lucam, aliam ſubiecturum fuiſſe Satanæ tentationem,

nem, poſtquam narraſſet, eum à Domino repulſum. Hoc eſt enim *vade poſt me Satana*, vt exponit Euthymius, E conſpectu meo te aufer; deſine me tentare. Verumenimuerò, pars iſta, nec in Latinis libris habetur; nec in Syricis additur; nec in Græcis quibuſdã nominatim, Vaticani & Pariſienſium, ſecundo, ſeptimo atque octauo, inuenitur; nec denique, ab Origene, Ambroſio, Beda, poſterioribuſque Latinis, legitur. Probabile eſt, quod ſentiunt quidam, huc, ex Matthæo, à Græculis fuiſſe adſcriptam; de cuius lectione, illic, in Matthæo, tractauimus. cap. 4. verſ. 10.

C. 10. v. 1. *Poſt hæc autem deſignauit Dominus & alios ſeptuaginta duos.* & v. 17. *Reuerſi ſunt autem ſeptuagintaduo cum gaudio.*] De diſcipulorum iſtorum numero, nonnihil eſt controuerſiæ. Plerique enim omnes Græcorum codicum, ἑβδομήκοντα *ſeptuaginta* fuiſſe ſcribunt. hi Syriaco textui conformes ſunt. Volunt etiam eis Authores Græci, Euthymius, & Theophylactus, in hunc ſcribentes locum; Præterea, Euſebius Cæſarienſis, libri primi eccleſiaſticæ hiſtoriæ cap. 14, vbi & Clementem, ex libro diſpoſitionum *quarto*, citat, qui, vnum ex ſeptuaginta diſcipulis, Cepham fuiſſe dicat, cui in faciem Paulus reſtitit; Adhæc, B. Irenæus, cap. 13 libri 3ii contra hæreſes. Inter Latinos quoque patres, B. Damaſus epiſtola 4a, quæ eſt de Chorepiſcopis, & S. Ambroſius Lucam enarrans, mentionem diſcipulorum non niſi ſeptuaginta faciunt. Et Damaſus quidem, etiam decimumtertium Concilij Neocæſarienſis canonem profert, in quo ſeptuaginta dumtaxat nominantur: Ambroſius verò, ſermone De quadrageſima, qui eſt numero 24, ſeptuaginta diſcipulos, quos, ſecundo ab Apoſtolis gradu, propter ſalutem hominum, à Domino directos, Lucas Euangeliſta teſtatur; ſeptuaginta palmis comparat, quæ in Elim iuxta duodecim fontium aquas, creuerant; vt eſt Exodi 15. v. 27. quibus, eos, & ſuperiores, Euthymius ac Theophylactus, comparant. Illis, & à D. Hieronymo comparantur, epiſtola ad Fabiolam, quæ eſt de 42 manſionibus Iſraelitarum; de ſexta namque manſione agens: Iuxta has aquas, inquit, 70 creuerunt palmæ, quos & ipſos ſecundi ordinis intelligimus præceptores, Luca Euangeliſta teſtante, duodecim fuiſſe Apoſtolos, & ſeptuaginta diſcipulos minoris gradus. Porrò, Latini Euangeliorum codices, diſcipulos iſtos, numero ſeptuaginta duos fuiſſe, conſtantiſſimè tradunt: quamquam in vno ſcripto, quod Atrebatenſis Collegij eſt, priori loco *ſeptuaginta viros*, poſteriori *ſeptuaginta viri*, nos inuenerimus. id quod admiratione dignum eſt. Hi, libris quibuſdam Græcis conſonant. Notatum namque inuenimus in D. Werneri exemplari, Bibliothecæ Vatica- 473.

* Al. quinto
Gal. 2. c. 11.

næ Græcum apographum, priori huius capitis loco ἑϐδομήκοντα δύο *ſeptuaginta duos* legere. Annotarunt & Pariſienſes, priori quidem loco, etiam *ſeptuaginta duo* ſcribi (γράφεται καὶ ἑϐδομήκοντα δύο) verùm ſine vllius citatione exemplaris; poſteriori verò, β, ſecundum Græcorum codicum, illum nimirum ex Italia trãſmiſſum, ἑϐδομήκοντα δύο *ſeptuaginta duo* habere. Inſuper conſentiunt Latini libri, vt poſteriores Latinos Enarratores prætereeam, Bedæ, quodque amplius eſt, Auguſtino, libri ſecundi quæſtionum Euangelicarum cap. 14. (Sicut, ait, viginti quatuor horis totus orbis peragitur atque luſtratur; ita, myſterium illuſtrandi orbis, per euangelium Trinitatis, in 72. diſcipulos intimatur: vigintiquatuor enim, ter, in ſeptuaginta duobus ponimus) aliiſque in locis, atque inter ſcriptores Græcos, Epiphanio, ſub finem tomi primi libri primi aduerſus hæreſes, vbi, ait, ἀπέστειλε δὲ καὶ ἄλλους ἑϐδομήκοντα δύο κηρύττειν· Emandauit verò & alios ſeptuaginta duos ad prædicandum &c. ac tertiò poſtea ἑϐδομήκοντα δύο *ſeptuagintaduos* vocat. Anacletus etiam, antiquitate, pontificatu, & martyrio celeberrimus, epiſtola 3ª, quæ eſt de Patriarchis, primatibus, & reliquis Epiſcopis, dicit, ad Apoſtolorum adiumentum, electos à Domino diſcipulos ſeptuaginta duos, quorum Preſbyteri locum tenent.

474. C. 11. v. 3. Hanc Dominicæ orationis partem *fiat voluntas tua ſicut in cælo & in terra*, in Euangelio D. Lucæ, vt in D. Matthæi, legunt, quinque noſtra manuſcripta *: quibus tria Hentenij exemplaria conſonant. Quartum, quod Pariſienſium eſt, Moguntinum, quemadmodum & Colonienſe ac Nurenburgenſe, quę proximè ſunt illud annis ſecuta, & poſteriora quædam, id duntaxat in Lucæ habent *fiat voluntas tua*. Totum vt priora illa octo exemplaria, habent, Græci libri plerique omnes, & Syrici; inſuper & Græci tractatores, Euthymius & Theophylactus. Porrò, plerique Latini codices manuſcripti, & quidem ſpectatiſſimi quique, magna quoque impreſſorum pars, pericopen illam, apud B. Lucam, omnino non agnoſcunt: quibus, ſuffragatur Græcum Vaticanæ Bibliothecæ antigraphum, diſerteque adſtipulantur Latini enarratores, Beda, Carenſis, Thomas, Bonauentura, Albertus, Lyranus, Gorran, Richelius; præterea, B. Auguſtinus Enchiridij 116. capite, vbi ait: Euangeliſta verò Lucas, in oratione Dominica, petitiones, non ſeptem, ſed quinque complexus eſt. Nec ab iſto vtique diſcrepauit: ſed, quomodo iſta ſeptem ſint intelligenda, ipſa ſua breuitate commonuit. Nomen quippe Dei ſanctificatur in ſpiritu: Dei autem regnum in carnis reſurrectione venturum eſt. Oſtendens ergo Lucas, tertiam petitionem, duarum ſuperiorum eſſe quodammodo repetitionem, magis eam prætermittendo

*Q. A. Beſ. Pl. par. Pl. long.

Brug. Lob. Leod. So. al. au. O, E, L. Pl. m. H. &c.

mittendo

mittendo fecit intelligi. Hactenus Augustinus. Verisimile fit igitur, quod existimant quidam, partem hanc *fiat voluntas tua sicut in cælo & in terra*, huc, ex Matthæo, quòd desiderari videretur, vt integra esset Dominica oratio, fuisse transscriptam; aut, vt scribarum occurrit memoriæ, quòd orando haud prætermittere fuerant soliti, adscriptam. Idem iudicium de his partibus esse videtur, *Noster qui es in cælis*; & *Sed libera nos à malo*: quæ, in Latinis libris quibusdam, & plerisque omnibus Græcis, similiter adduntur.

C. 11. v. 11. Nostri codices legunt: *Quis autem ex vobis, *patrem petit panem? nunquid lapidem dabit illi?* Græci verò paulò aliter, τίνα δὲ ὑμῶν τὸν πατέρα, αἰτήσει ὁ υἱὸς ἄρτον; μὴ καὶ τὰ ἑξῆς. *Quem autem ex vobis patrem, petet filius panem? nunquid &c.* Similiter Syrici: *Quis autem ex vobis pater, quem petet eum filius eius panem? nunquid &c.* quibus accedit B. Augustini lectio, sermone De verbis Domini 29: *Quis est vestrum, à quo petit filius suus panem? nunquid &c.* 475. * à patre Tl. m.

C. 12. v. 8. *Omnis quicunque confessus fuerit me coram hominibus; & filius hominis confitebitur illum coram Angelis Dei.* Ita ferè Latini codices scribunt, Latinis expositoribus concinentibus. Græci codices atque expositores, & Syri, legunt: Omnis quicunque confessus fuerit in me coram hominibus; & filius hominis confitebitur in illo coram Angelis Dei. His conformiter, duo Latina manuscripta, Q. correctissimum sanè exemplar, & A, ex instructissima eximij M. N. Augustini Hunnæi Bibliotheca cum multis alijs, desumta, habent, hoc *in me*; illud *in illo*. Testatur & quidam, quosdam Latinos codices ita habere: Zegerus quoque, in noui Testamenti à se castigati margine, aliàs *in me* & *in illo* notauit. Bedæ commentarijs additus textus, *in me* scribit. Similis est Scripturæ locus, Matthæi 10. ver. 32, quem, D. Cyprianus, epistola 6ª libri 3ⁱⁱ, adferens, eodem planè legit modo, quo, & hîc, & ibi, cum Græcis, Syri; *in me*, *in illo*. Porrò, in Latinis Euangeliorum libris, sine varietate apud Matthæum scriptum reperimus, *Confitebitur me*, *Confitebor & ego eum*: qui sensus est alterius lectionis. quare & haud pauci nostræ ætatis interpretum, ita vtroque loco vertunt. Chrysostomus, &, qui eum sequitur, Theophylactus, aliud significari existimant; *in me*, à me adiutus; *in eo*, gratitudine ipsius motus; quòd, non sic de negante dictum sit* *Qui negauerit in me*, sed, *Qui negauerit me*, id quod vrget & Heracleon Valentinianus, quem citat Clemens Alexandrinus, quarto Stromatum libro. Atqui, Syri, & de negante sic loquuntur, *in me*, *in eo*, perinde ac de confitente, tum in Matthæo, tum in Luca. Quare ea Hebraica phrasis 476.

ܒܝ ἐν ἐμοί. ܒܗ ἐν αὐτῷ.

Euthymius vtrumq. adfert exponendi modum.

* *versu proximo.*

Psal. 43. b. 9. Phrasis agnoscenda videtur, quales istæ Psalmo 43, בֵּאלֹהִים הִלַּלְנוּ כָל הַיּוֹם וְשִׁמְךָ לְעוֹלָם נוֹדֶה In Deo laudamus omni die, & in nomine tuo in seculum confitebimur. Nam, præpositionem repetendam, 70. intellexerunt.

477. C. 12. v. 35. *Sint lumbi vestri præcincti, & lucernæ ardentes in manibus* ⁼ *vestris'.*] τὸ *In manibus vestris*, quod multi Latini codices legunt, multi, & quidem antiquissimi atque optimi quique, tollunt; nostri, Brug. Lob. Leod. So. al. au. O. E. Q. Pl. m. A. I.; Parisiensium, Di. o. l. Ge. o. l. Mog.; Hentenij nouem, Iansenij alter, vetustissimi codices, etiam Missales, Zegeri. Græci libri constanter reiiciunt: Syrorum exemplaria non legunt: Patrum vetustissimi non agnoscunt; Tertullianus, libro quarto aduersus Marcionem; Cyprianus, libri secundi aduersus Iudæos capite 18, & sub finem libri De simplicitate Prælatorum; Hilarius, enarrans illud Psalmi 118. Lucerna pedibus meis verbum tuum; Ambrosius, idipsum enarrans, rursusque, Euangelium Lucæ exponens; Augustinus, libri 2. Quæstionum Euangelicarum capite 23, libri De continentia capite 7, & sermone De verbis Domini 23; Author operis imperfecti in Matthæum, in fine Homiliæ 15; Euthymius in hunc scribens locum. Theophylacti, Latina quidem exemplaria, in commentarijs etiam repetunt, quod in textu non legunt: Exemplar autem Græcum, Romæ excusum, sicut in textu non habet, ita neque in commentarijs. Richelius denique, ex recentioribus, prætermittit; dumtaxat, vt superiores, *Sint lumbi vestri præcincti, & lucernæ * ardentes* legit. Zegerus itaque Castigator, è textu illud sustulit. Cæterùm, D. Gregorius, Homilia 13ª. in Euangelia, & legit & exponit; similiter, Gregorio antiquior, Petrus Chrysologus, sermone 22; denique, Gregorio & Chrysologo antiquior, B. Hieronymus, 16ᵐ Ezechielis caput edisserens, cuius verba sunt: Et Dominus ad Apostolos loquitur: Sint lumbi vestri præcincti, & lucernæ ardentes im manibus vestris. Nisi enim adstrinxerimus fluentia lumborum reumata, lucernas in manibus habere non possumus. libri etiam 28 moralium capite 7, non obscurè Gregorius explicat, tametsi non addatur. Carensis, Bonauentura, Albertus, Lyranus, Gorranus, interpretantur.

⁼ 1 MS.

* vestræ Syra, Hilarius.

478. C. 15. v. 4. *Quis ex vobis homo qui habet centum oues? &, si perdiderit vnam ex illis, nonne dimittit nonaginta nouem in deserto &c.* & v. 8. *Aut quæ mulier habens drachmas decem? * si perdiderit drachmam vnam, nonne accendit lucernam &c.*] Si, pro *nonne*, legeretur *non*, vnica interrogatione, id quod tam Græca quàm Syra permittunt, clarior commodiorque

* & o.

diorque eſſet noſtræ verſionis textus; maximè, poſteriori loco, quo non præmittitur *&* coniunctio, quamquam Græcis ea priori loco nihil obſit. Porrò, inuenimus nunc, *non* priori loco, in textu Iohannis Gagnæi ſcholijs * adiuncto; poſteriori, in manuſcripto exemplari M. N. Hunnæi, A notato. Cæterùm, agnoſci hîc poteſt, Hebræorum loquendi modus, conciſus, natiuus, incomtuſque; qualis ille de quo ſuperiùs: *Quis ex vobis patrem petit panem? nunquid lapidem dabit illi?*

*An. 1551.

C. 11. v. 11.

C. 21. v. 38. *Et omnis populus manicabat ad eum * in templo audire eum.*] 479.
Manicabat, ficta vox eſſe videtur, ad imitationem Græcæ ὤρθριζε: quamquam ita, potius *manizabat* eſſet. Quidam, pro * *manicabat*, legendum eſſe conijciunt, *manè ibat*; Zegerus, quod & caſtigando ſecutus eſt, *manitabat*. Parisienſes, in vno manuſcripto Ge. l., nos in duobus Pl. m. Tril., & quibuſdam recens impreſſis, *manè ibat* inuenimus: *manitabat*, in vno ſcripto, Q ſignato, apertè vidimus. Atrebatenſis Collegij ſericatum exemplar, *manè accelerabat* * habet. Vetuſtus vnus codicum cuiuſdam, *diluculo veniebat* legit: Id quod & Richelius exponit, & Quenteliana Biblia ſequuntur. Porrò, *manicabat*, vt in pleriſque eſt libris, ita in antiquiſſimis, tum noſtris, tum Epanorthotæ; noſtris, So. al. au. Brug. Lob. Leod. O. E. & alijs; legiturque & explicatur apud enarratores, Lyranum, Bonauenturam, Thomam, Albertum, Carenſem, Authorem Gloſſæ, Bedam. Quia verò obſcura ea Latiniſque auribus inaudita eſt vox (id quod & B. Auguſtinus annotauit *, qui olim illam legit, quibuſdam in libris *, Iudicum 9. capite, pro eadem Græca dictione ὀρθρίζω) hinc illæ ortę videntur lectionis varietates, quibuſdam explicare, quibuſdam emendare conantibus: quamquam, ſi dubium eſſe debeat, an *manicabat* Interpres dixerit, *manitabat* proximum eſſe exiſtimarim.

* venire o.
* manebat 1. *malè.*
* magnificabat. 2 *MS. malè.*
* veniebat 1 *MS. malè.*
* *Hæc ferè enarratorum eſt expoſitio.*
* *Quæſtione 46. in librum Iudicum.*
* *In quibuſdã libris, Auguſtinus legerat* maturabis. *Iud. 9. c. 33.*

C. 22. v. 43. & 44. *Apparuit autem illi Angelus de cælo, confortans eum: Et factus * in agonia, * prolixiùs orabat: & factus eſt ſudor eius, ſicut guttæ ſanguinis decurrentis in * terram.*] D. Hilarius libro decimo de Trinitate: Nec ſanè, ait, ignorandum à nobis eſt, & in Græcis, & in Latinis codicibus, complurimis, vel de adueniente Angelo, vel de ſudore ſanguinis, nil ſcriptum reperiri. Ambigentibus igitur, vtrùm, hoc, in libris varijs, aut deſit, aut ſuperfluum ſit (incertum enim hoc nobis relinquitur de diuerſitate librorum) certè, ſi quid ſibi, ex hoc, hæreſis blanditur, vt infirmum affirmet, cui opus fuerit Angeli confortantis auxilio &c. Hieronymus quoque, circa medium libri ſecundi contra Pelagianos: In quibuſdam, inquit, exemplaribus, tam Græcis, quàm Latinis, inuenitur ſcribente Luca: *Apparuit illi Angelus* 480.

* eſt o.
* & o.
* aquam o.

de cælo confortans eum; haud dubium quin Dominum Saluatorem. *Et factus in agonia, prolixiùs orabat: factúsque est sudor eius sicut guttæ sanguinis decurrentis in terram.* Saluator in passione ab Angelo confortatur &c. hodie, nec in Latinis vllis, nec in Græcis, nec in Syricis libris, deesse hæc comperiuntur: nec mediæ, postremęque ætatis enarratores, cùm enarrent vnanimiter, quidquam huiusmodi, de sui temporis codicibus, notant.

NOTATIONES IN EVANGELIVM SECVNDVM IOHANNEM.

481. ἐν Βηθαβαρᾷ C. I. v. 28. *Hæc in Bethania facta sunt, trans Iordanem, vbi erat Iohannes baptizans.*] Græci plerique libri in vulgus noti, "ἐν Βηθαβαρᾷ" *Bethabara* scribunt. Latini, constanter *Bethania* habent (neque enim curamus Neotericorum quorundam permutationes, in quorum vnum Iohannes Gagneius meritò inuehitur) quibus, Syriaci consentiunt, &, inter Græca exemplaria, Parisiense anni 1549, Regium ex Complutensi excusum, Vaticanum manuscriptum, & Parisiensium ma-
Βηθανίᾳ. nuscripta omnia τ littera significata, Nonni Græci carmine scripta paraphrasi adstipulante. Chrysostomus, Theophylactus, & Euthymius, Græci tractatores, lectionis vtriusque meminerunt. *Bethania* legunt: sed illa exemplaria emendatiora putant, in quibus *Bethabara* scriptum est; quòd, *Bethania*, non trans Iordanem fuerit, neque in deserto, sed haud procul à Ierosolymis. *Bethabara*, significat, locum, seu domum, transitus: quo nomine vocatum arbitrantur quidam, locum, quem Iohannes ad baptizandum elegit, quòd esset ibi traiectus Iordanis, ac propterea, cùm frequens esset locus, opportunus Iohanni fuerit. Andreas Masius, tertium Iosuæ caput edisserens, sic appellatum existimat, quòd illic Israelitæ traiecerint, cùm siccato flumine Chananæam ingrederētur. Porrò, qui alterum sequuntur legendi modum, Beda, id quod Albertus magnus refert (neque enim hoc, in Bedę commentarijs quæ nos legimus, habetur) Ordinariæ Glossæ Author, & alij posteriores, duas dicunt Bethanias fuisse, atq. ad distinctionē huius, ab ea quæ Ierosolymis erat vicina, additum fuisse, trans Iordanem. Iosephus, libri Antiquitatum decimiseptimi capite decimo, Bathaniæ meminit, quam, cum Gaulonitide, Trachonitide, & Paneade, Herodes Philippo filio suo testamento reliquerit: ea quæ, decimo septimo eiusdem libri capite, Bathanea dicitur. Hanc vltra Iordanem fuisse, dubium esse vix potest: regio autem ea

tem ea fuisse videtur, quæ ab alijs *Bathanea* seu *Bathanaa*, à veteris testamenti scriptoribus *Basan* appellatur. Vsitatissimum est Chaldæis & Syris, ש S Hebraicorum nominum, in ת T mutare. Betharaba (sic enim legendum est, non, vt Iansenius legit, Bethabara) cuius mentio est Iosue 18. inter ciuitates tribus Beniamin, is locus esse non potest, cuius Euangelista meminit: Non enim vltra Iordanem excurrit, Beniamiticæ tribus sors. In Græca noui testamenti Basileensi editione, anni 1563, βηθβαρᾶ legitur: id quod cuiusdam coniecturæ conuenit, qui, fortasse, inquit, hic locus est, de quo habes Iudicum 7: & ibi vocatur Bethbara. quamquam illic, βηθβαρᾶ, pro βηθαβαρᾶ errore scriptum, verisimile fiat; quòd, ex Parisiensium editione, id exemplar expressum esse, certò obseruasse mihi videar.

Iof. 18. d. 12.
Iud. 7. g. 24.

C. 4. v. 46. *Et erat quidam regulus, cuius filius infirmabatur Capharnaum.*] Hieronymus, in caput Isaiæ 65, Regulus, inquit, qui Græcè dicitur βασιλικὸς, quem nos de aula regia rectiùs interpretari possumus, paulatim, non solùm filij &c. Syri ܥܒ̈ܕܐ ܕܡܠܟܐ seruus Regis interpretati sunt. Interpres noster βασιλίσκος fortè legit. 482.

C. 5. v. 2. *Est autem Ierosolymis, super probatica, piscina, quæ* [a] *cognominatur* [b] *Hebraicè Bethsaida.* Hunc ad modum, *super probatica*, legunt, quatuor nostrorum manuscriptorum, Brug. Q. Atr. So. ru.; sex Parisiensium, Au. Do. V. P. Ge. o. l. Sed, Do., id est, Donatianicum, idem est, quod Brugense nostrum; tria Cœnobij Gemblacensis, Zegero teste, & Regia editio. Aliquot recens excusi libri *in probatica* scribunt. Vtrumque legendi modum permittunt codices Græci, qui, Nonno & Euthymio adstipulantibus, sic habent: [a] ἔστι δὲ ἐν τοῖς ἱεροσολύμοις, ἐπὶ τῇ προβατικῇ, [b] κολυμβήθρα, ἡ [c] ἐπιλεγομένη ἑβραϊστὶ βηθεσδά. id quod alij vertunt, ad probaticam, &, super probaticam. Porrò, prior legendi modus *super probatica*, si de vera agitur Interpretis translatione, posteriori meritò est præferendus: reperitur enim in antiquis & fide dignis manuscriptis: posterior verò *in probatica*, in impressis duntaxat est codicibus (nam MS. in Bibliorum margine, pro libris simpliciter hîc positum est, vt quandoque) ijsque, pro arbitrio eorum, qui editionibus præfuerunt, sæpenumero mutatis, cuiusmodi sunt, vt antiquiora nominem, Quenteliana Biblia, anno 1529. excusa, in quibus grassatus fuit Vbbelius quidam Wormarius. Addiderunt verò hoc loco, ex Græcis, non pro *super* substituerunt (ignorasse enim eos arbitror, Latinis quibusdam codicibus, *super* legi) *in* præpositionem: quòd, plerique Latini codices, absque præpositione, *probatica piscina*, coniunctim legant. Sunt enim nobis manuscripta 483.

[a] cognominabatur 6 MS.
[b] o.
[a] ἔστιν o.
[b] κολυμβήθρα Ald.
[c] λεγομένη Ald.
B. Arias Montanus, in volumine Nehemia, sacro Apparatui Regiorũ Bibliorum coniuncto, probaticam, intelligit, Portam gregis, quam vocat Nehemias cap. 3.

exemplaria triginta, impressáque complura, quæ hoc modo habeant: *Est autem Ierosolymis probatica piscina, quæ. &c.* Neque verò, vniuersa hæc vulgaria sunt exemplaria, sed, spectatæ fidei & antiquitatis non pauca, nominatim, Lob. Leod. So. al. au. O. E. L. Pl. m. &c, inter impressa, Mog. Col. Nuren., ex ipsa Typographiæ infantia, edita. Atque his suffragantur, veteres Patres; vt recentiores prætercam, Richelium, Lyranum, Gorran, Thomam, Albertum, Carensem, Rupertum, & alios; inter Latinos, Beda & Hieronymus; inter Gręcos, manifestè Theophylactus. Bedę Iohannem enarrantis prolixiora sunt verba eáque clarissima. Hieronymi, libro De locis Hebraicis, hæc sunt: Bethesda, piscina in Ierusalem, quæ vocatur προβατικὴ, & à nobis interpretari potest pecualis. Theophylacti in Iohannem scribentis, inter alia, ista· προβατικὴ δὲ ἐλέγετο ἡ κολυμβήθρα, διότι τὰ πρὸς θυσίαν πρόβατα ἐκεῖ συνήγετο, καὶ τὰ ἔγκατα αὐτῶν ἐπλύνοντο ἐκεῖ, Probatica autem dicebatur piscina, eò quòd oues (quæ Græcè πρόβατα dicuntur) ad sacrificium destinatæ, illic congregabantur, & intestina earum illic abluebantur. Neque solùm commentarijs hoc innuit: verùm etiam in textu legit, sed Græci exemplaris, Romæ excusi, quo & Philippus Montanus est vsus, ἔστι δὲ ἐν τοῖς ἱεροσολύμοις προβατικὴ κολυμβήθρα. His Syra accedunt, quorum hæc est translatio: Est autem illic, in Ierusalem, locus quidam ablutionis, qui vocatur Hebraicè Beth-hesdo. Est, qui coniunctim legi malit, cum præpositione, ἐπὶ τῇ προβατικῇ κολυμβήθρᾳ (quomodo Græca Aldi editio scribit) ita vt sensus sit: Est Ierosolymis, ad probaticam piscinam, domus nimirum, quæ vocatur, Domus benignitatis, seu, misericordiæ. Bethesda enim; quo modo Græci codices legunt; dictum putat, à בֵּית Beth, quod domum, & חֶסֶר Hesed, seu חֶסְדָּא Hesda, Chaldaicè, quod misericordiam significat: eò quòd, domus esset, in qua miseris subueniretur, sicut in ptochodochijs solet. Et sanè, Syricum Euangelium ܒܝܬ ܚܣܕܐ בֵּית·חֶסְדָּא Beth-hesdo scribit, ita vt, nec aliunde deriuetur, nec aliud significet. Verùm, ipsum ablutionis locum, sic appellatum dicit, fortè, quòd in eo languentes infirmosque Deus benignè curaret (qua ratione, B. Arias Mõtanus, in Nehemia suo, & Andreas Masius in quintum Iosuæ caput, piscinam id nominis habuisse intelligunt) vel totum locum, qui lauacrum complectebatur, ita intelligit nuncupatum, in quem, verisimile est, à viris bonis, bona collata fuisse, quibus ali possent pauperes ærumnosi, quos, subijcit Euangelista, magno numero in porticibus iacere solitos, exspectantes salutarem ab Angelo aquæ commotionem. Quidam, בֵּית·אֶשְׁדָּא scribunt, atque à שְׁדָא, quod effundere Chaldæis significat, domum effusionis interpretantur. Latini

Iansenius.

libri,

libri, *Beth-ſaida* legunt (id quod, Euthymij Interpres, Hentenius, explicat, piſcationis domum; quod ſit, piſcina, ſicut, domus ſeminis, ager) verène, an erroneè, in dubium venio. Familiare fuit, Latinis ſcribis, cùm occurreret rarum aliquod Hebraicum nomen, alteri celebri frequentique perſimile, illud cum hoc mutare. Exempli gratia, *C.6. v.6.*
ſecundi Regum ſexto capite, pro *Nachon* ignoto nomine, *Nachor* ſubſtituere, celebre fratris Abrahæ nomen. Sic, ſecundo Cantici Canti- *Cant. 2. d 17.*
corum capite, pro *Bether*, *Bethel* ſcripſere; rurſus, 6° & 7° capitibus, *Cant. 6 d. 12. 7. a. 1.*
Sunamitis, pro *Sulamitis*. addant aliqui; ſimilem ad modum, Iohannis primo, *Bethania* pro *Bethabara* ſcriptum. An igitur & hoc loco, capi- *C. 1. v. 28.*
tis quinti Euangelij ſecundum Iohannem, ad eum modum, pro *Betheſda* inaudito aliàs nomine, *Bethſaida* ſcripſerint, ciuitatis nomē, BB. Apoſtolorum, Petri, Andreæ, & Philippi, ortu, Chriſtique miraculis, nobilis, quæ; veriſimile fit; quòd multi in ea piſcatores habitarent, vt erat mari vicina, mari inquam Tyberiadis, ita vocata eſt, *Bethſaida*, quaſi, piſcationis ſeu piſcatorum domus; quidam id exi- בֵּית צֵידָא
ſtimant, ego dubitari poſſe arbitror. Excuſi quidam libri *Betheſda* le- בֵּית צַיָּדָא
gunt, ijdem qui *in probatica* habent: ſed nihil illis tribuendum eſt, quòd ex Græcis ſint mutati. Græcum Vaticanæ Bibliothecæ antigraphum, & Græca Theophylacti Romana editio βηθσαϊδὰ *Bethſaida* ſcribunt. Ex Hieronymi libro De locis Hebraicis, nihil quidem certi liquet, quædam enim exemplaria *Betheſda*, quædam *Bethſaida* legunt: ſed, cùm paulò antè, Bethſaidam deſcripſerit Apoſtolorum patriam, videtur, ſi piſcinam hanc eodem nomine appellaſſet, vel vtriuſque deſcriptionem coniuncturus fuiſſe, vel poſteriùs notaturus eodem vtramque nomine appellari.

C. 5. v. 27. & 28. *Et poteſtatem dedit ei - & iudicium facere, quia filius* 484.
hominis eſt. Nolite mirari hoc, quia venit hora, &c] Græci Interpretes, ferè locum hunc ſic diſtinguunt, *iudicium facere. Quia filius hominis eſt, nolite mirari hoc.* His Syriacus *verò*, Quia verò filius eſt hominis, textus ſuffragatur, qui addit [illegible] ne miremur in hoc. Alteram diſtinctionem, Latini Euangeliorum codices, &, quibus nos vtimur, Græci, habent: quæ, etſi, à Chryſoſtomo, eiuſque Abbreuiatore, tan- *Auguſtinus cùm in proprio commentario, tum l. 20. De ciuitate Dei c. 6.*
quam Pauli Samoſatenſis, reijciatur, tamen, à Latinis Patribus, atque inter Græcos Cyrillo, recipitur, & Catholicè recteq. exponitur.

C. 6. v. 22. *Altera die, turba quæ ſtabat trans mare, vidit quia naui-* 485.
cula alia non erat ibi niſi vna, & quia &c.] Græci codices plerique omnes interijciunt nonnihil: hoc enim modo habent· εἰ μὴ ἓν ἐκεῖνο εἰς ὃ ἐνέβησαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ὅτι· *Niſi vna illa, in quam aſcenderant diſcipuli*

eius, & quia. Noſtris libris, octauus inter Græcos Pariſienſiũ codices, conformis eſt: & facilè, illud, ex ſequentibus poteſt intelligi. *Et quia non introiſſet cum diſcipulis ſuis Ieſus in* [a]*nauim*', *ſed ſoli diſcipuli eius abijſſent.*

[a] nauiculam

Syri, id legunt, hoc pacto, *Niſi illa quam conſcenderant diſcipuli*: ſed, quod poſtremum eſt verſus, *Sed ſoli diſcipuli eius abijſſent*, quia iis quæ præcedunt ſatis ſit ſignificatum, omittunt. Similiter potuerit Interpres noſter, hoc ἐκεῖνο εἰς ὃ ἐνέ. οἱ μα. αὐτοῦ. ſi quidem legerit, prætermiſiſſe, quia iis quæ ſequuntur ſatis ſignificetur.

486. C. 7. v. 39. [a]*Nondum*' *enim erat ſpiritus datus quia Ieſus nondum* [b]*fuerat*' [c]*glorificatus*'.] Vnus antiquorum codicum manuſcriptorum Cœnobij S. Germani, quem Pariſienſes latum vocarunt, legit: *Nondum enim erat ſpiritus, quia Ieſus &c.* hoc modo, & B. Auguſtinum legiſſe, cùm hunc ex profeſſo tractauit locum, non poteſt non ei certum eſſe, qui, attentè, & cum iudicio, tractatum eius legerit. hoc eodem, vel proximo modo, etiam D. Hieronymum legiſſe, qui reſponſionem eius ad nonam Hedibiæ quæſtionem euoluerit, vix dubitare poterit. Alia quædam Pariſienſium manuſcripta legunt: *Nondum enim erat ſpiritus ſanctus, quia Ieſus &c.*; Aureum, Conſtantienſe, Paulinum: quamquam multùm, de Conſtantienſi præſertim, ambigam, de quo id ſolum, is cuius hìc fidem ſequutos puto, notat, *datus* recentiore manu ſuperſcriptum fuiſſe in interuallo verſuum. His tribus Pariſienſium exemplaribus, quartum Hentenius addidit, quod ſimiliter legat: *Nondum enim erat ſpiritus ſanctus*. cui legendi modo, plerique Græcorum codicum & Interpretes Græci, Theophylactus atq. Euthymius, adſtipulantur· οὔπω γὰρ ἦν πνεῦμα ἅγιον, ὅτι ὁ ἰησοῦς κ͵ τὰ ἑξῆς. Chryſoſtomus quoque, prout ex correctione Ph. Montani Pariſiis eſt editus, ſuffragatur: qui & Homilia ſecunda in Acta, Nondum enim, inquit, erat ſpiritus, qui pòſt docuit eos. Senſum autem huius lectionis, exprimit Græcus codex, β, α, Pariſienſibus inſignitus, qui addit ἐπ' αὐτούς, *Nondum enim erat ſpiritus ſanctus ſuper eos.* Pleriq. Latinorum librorum, tam ſcriptorum, quàm excuſorum, & quidẽ noſtri omnes, ſcribũt, vt initiò propoſuimus: *Nondum enim erat ſpiritus datus, quia Ieſus &c.* His Syra conueniunt ܠܐ ܓܝܪ ܥܕܟܝܠ ܐܬܝܗܒܬ ܗܘܬ ܪܘܚܐ ܡܛܠ Non enim adhuc datus fuerat ſpiritus, quia &c. Conſentit Græcum exemplar Vaticanũ, quamquam addat etiam, *ſanctus* ſecundæ lectionis, ita enim nobis eius lectio ſignata eſt· οὔπω γὰρ ἦν πνεῦμα ἅγιον δεδομένον, ὅτι· quod eſt, nondum enim erat ſpiritus ſanctus datus, quia: hunc legendi modum, *Nondum enim erat ſpiritus datus, quia,* aliis in locis ſecutus S. Auguſtinus;

[a] Non o.
[b] Ileo o.
[c] erat o.
[d] clarificatus o.

Tract. 32. in Iohannem.

libri

libri 4 De trinitate cap. 20, quæſtione 62 inter 83, libri 32 contra Fauſtum cap. 17. Hoc etiam pacto legunt Leo ſermone ſecundo De Pentecoſte, & poſteriores Latini enarratores, Carenſis, Albertus, Thomas, Lyranus, Richelius. Denique *datus*, qui non addunt, vel tectè vel apertè ſubaudiunt.

C. 8. v. 25. *Dicebant ergo ei: Tu quis es?* [a] *dixit* [a] *eis Ieſus:* * *Principium* [b] *qui & loquor* [b] [c] *vobis* [c].] Ita legunt Latini libri ferè omnes, *Principium qui & loquor vobis*. vnum manuſcriptum cœnobij S. Germani, latum, habet: *Principium quod & loquor vobis*. Alterum manuſcriptum Dionyſij oblongum; quod, vt & illud, à Pariſienſibus eſt adnotatum; atq. ex noſtris, Societatis Ieſu album, ſcribunt: *Principium quia & loquor vobis*. Primo legendi modo, adſtipulantur poſteriores Gloſſematici, Rupertus, Carenſis, Gorran, Richelius, & alij. Eum ad modum, apud D. Ambroſium legitur, libri De fide tertij capite quarto, & Auguſtinum, De Geneſi ad litteram primi capite quinto, ac De Trinitate quinti cap. 13. Porrò, primi Hexaëmeron ſecundo & quarto capitibus, apud Ambroſium legitur: *Initium quod & loquor vobis*: qui ſecundus eſt legendi modus. Tertio diſertè ſuffragatur Auguſtinus, in proprio loci commentario, his verbis: Cùm videret eos ita dixiſſe, *Tu quis es?* ac ſi dicerent: Quoniam abs te audiuimus, niſi credideritis, quia ego ſum; quid te eſſe credimus? Ad hoc reſpondit, *Principium*, tanquam diceret, Principium me credite. Et addidit [a] Qui [a] & loquor vobis, id eſt, quia, humilis propter vos factus, ad iſta verba deſcendi. Nam, ſi principium, ſicuti eſt, ita maneret apud patrem, & non acciperet formam ſerui, & homo loqueretur hominibus: quomodo ei crederent, cùm infirma corda intelligibile verbum ſine voce ſenſibili audire non poſſint? Ergo, inquit, credite me eſſe Principium, quia, vt credatis, non ſolùm ſum, ſed & loquor vobis. Hactenus B. Auguſtinus. Syrica verſio ad hos tres legendi modos ambigua eſt: ܐܦ ܕܫܪܝܬ ܕܐܡܠܠ ܥܡܟܘܢ id eſt, Etiã, qui, quod, vel quia, cœpi loqui vobiſcum. Nam ܕ verbo ܫܪܝܬ præpoſitum, & coniunctio eſſe poteſt *quia*, vel quòd; & relatiuum tam maſculini quàm neutri generis. Græca editio, ſolum primum legendi modum non admittit. τὴν ἀρχὴν ὅτι καὶ λαλῶ ὑμῖν. ὅτι enim, ſi coniunctim ſcribas, ὅτι, quem ad modum ferè codices habent, coniunctio eſt, *quia* vel quòd; ſi diuiſim, ὅ, τι, relatiuum eſt *quod*: *qui* verò eſſe non poteſt. Nonnus, relatiuum *quod* intellexit: Et Chriſtus reſpondit: Quod quidem vobis ab initio dixi, habens innumera iudicare & loqui. Chryſoſtomus, &, qui eum ſequuntur, Theophylactus atque Euthymius, pro coniun-

487.
[a] dicit o.
* ego ſum o.
[b] quod & loquitur. *ſic legiſſe videtur MS. So. ru.*
[c] vos o.

Intelligit Ambroſ. Chriſtũ, principium, ſiue initiũ omnium ſe eſſe, reſpondiſſe.

Tract. 38. in Iohannem.

[a] Quia.

coniunctione acceperunt, tametsi Theophylacti textus priùs scribat ὅ,τι. Similiter videri possit Interpres accepisse, vertisseque *quia:* quandoquidem, primam lectionem *qui*, pati non possit ὅτι; 2am *quod*, non satis bonæ fidei codex exhibeat; tertiam verò, *quia*, & approbet ὅτι, & venerandæ, tum fidei, tum antiquitatis, exemplaria, seruent. nisi fortè legerit Interpres τὴν ἀρχὴν ὃς καὶ λαλῶ ὑμῖν, aut, ὁ καὶ λαλῶν ὑμῖν, ita vt prima lectio, quæ plerorumque omnium est codicum, genuina eius sit versio; Beda, vt in Cathena citatur, Sanè, inquit, in quibusdam exemplaribus inuenitur *Qui & loquor vobis*: sed congruentius esse probatur, si *quia* legatur, vt iste sit sensus: Principium me esse credite, quia propter vos ad hæc verba descendi. Porrò, τὴν ἀρχὴν, plerique hodie ex Græco translatores, Græceque periti enarratores, ac veteres, Syricus interpres, Chrysostomus, Nonnus, Theophylactus, & Euthymius, non pro nomine *principium*, sed pro aduerbio *inprimis*, vel *omnino*, aut *à principio*, accipiunt: quemadmodum τὸ τέλος, pro *postremò*, & alia similia aduerbiorum loco Græcè vsurpantur. Itaque, sumta voce *principium*, quam Interpres reddidit, perinde ac τὴν ἀρχὴν aduerbij vice; quo modo Koningstein alijque ante nos sumpsere; poterit tertiæ* lectionis, iuxta Chrysostomum eiusque æmulos, hic esse sensus: Inprimis, vel omnino, superfluum est, etiam quòd vobis loquar: sanè, indigni estis, quibus loquar, quique sermones meos audiatis. Secundæ, similis esse potest sensus, si *quod* coniunctio esse intelligatur. Si verò sit neutrum relatiui hunc in modum explicari poterit: Inprimis, vel, omnino, id sum quod & loquor vobis, id sum, quod & verbis dico & operibus ostendo vobis. Prima lectio hac ratione poterit: Inprimis, vel, omnino, is sum qui etiam loquor vobis. nam cætera de me indigni estis qui audiatis.

Commentarius huius loci, quẽ Zegerus citat, non Cyrilli est, sed à Iudoco Clichtoueo Cyrillo additus.
* *Possit hic legendi modus, commodè ijs quæ sequuntur iungi.*

488. C. 8. v. 27. *Et non cognouerunt quia patrem eis* *dicebat* *Deum.*] Multi codices, pro *eis*, *eius* habent: verùm id Hentenius textu expulit, haud dubiè, quòd in vetustioribus libris *eis* repererit. sic enim nos inuenimus, *sicque ante nos Epanorrhotes inuénit. Carensis & Albertus legunt *eius*; porrò, D. Augustinus *eis*: Cùm autem, inquit, dixisset Dominus Iesus, verax est qui me misit: non intellexerunt Iudæi, quòd de patre illis diceret. Vnum Græcum Parisiensium exemplar, β signatum, scribit αὐτοῦ *eius*, quomodo & apud Vallam lego: pleraque verò omnia exemplaria Græca αὐτοῖς *eis* habent· οὐκ ἔγνωσαν *ὅτι τὸν πατέρα αὐτοῖς ἔλεγεν. quibus Syra adstipulantur. Græci Theophylacti Romæ excusi textus αὐτοῦ, quod est, *eius*, vel potius *suum*, habet, estque ambiguus commentarius, qui, ὅτι τὸν πατέρα αὐτοῦ αὐτοῖς λέγει, habet. At Euthymius αὐτοῖς *eis* siue *ipsis* manifestè legit, cui vult hæc

*dicebant o.

* *Brug. Lob. So. al. au. E, Q Pl. m. H Mogunt. cum alijs quinq. legunt* eis, *quibus accedunt Parisiensium exemplaria Ge. l. Di. o Const. Compl.*
* οὖν *1 MS.*

Chryso-

Chrysostomi explicatio: Illi autem de patre sermonem haberi non intellexerunt; atque hæc Nonni: At verò populi non intellexerunt, quòd de patre eis dixerat. Rectè itaque castigatores, Zegerus, Hentenius, & Epanorthotes, *eis*, pro *eius*, scribendum esse censuerunt.

Est altera hoc loco varietas. Quidam Latini codices omittunt *Deum*, nostri duo H. & So. ru.: quibus, Græca exemplaria pleraque omnia, Græcique interpretes, Chrysostomus, Nonnus, Theophylactus, & Euthymius, quinetiam Augustinus, & Syrica editio, concorditer suffragantur. Cæterùm, in paucioribus nostræ editionis antigraphis, iisque minus excellentibus, omissum illud comperio, ita vt superfluum esse, pronuntiare minimè ausim. Ait Iansenius, in antiquis exemplaribus Latinis, non addi *Deum*: verùm ego id deprehendere nequeo, nec Epanorthotes id notat. In antiquissimo præstantissimoque Societatis Iesu albo codice, inuenio, *Quia de patrem eis dicebant*: cui, an *de*, pro *Deum* scriptum sit, vt; id quod signatur; *dicebant* pro *dicebat*; an *de patrem* pro *de patre*, quæ expositio sit vulgatę lectionis, incertum relinquitur: quare, nihil hoc loco eo niti possum. Quidam notat, in Cōstantiensi scripto, recenti manu additum fuisse *Deum*, cùm tamen locus non esset. Atqui, aureum Brugense manuscriptum D. Donatiani, Leod., Lob., So. au., E, O, Q, L, Pl.m., spectatissima exemplaria, cum mediocribus ac vulgaribus, quæ habemus, omnibus, pręter duo illa superius nominata, H. & So. ru., ᵃ*Deum*' vnanimiter veraciterque suo loco legendum prębent: quibus concinunt expositores, Richelius & Albertus, ac Græcum illud exemplar numero 6 significatum, cuius lectio est, ὅτι τὸν πατέρα αὐτοῦ λέγει τὸν θεόν· Quia patrem ᵇeius' dicit Deum. Nolim verò ego adseuerare pręterimittendum nequaquam esse: Zegerus corrector textu eiecit. Si autem addendum sit, hoc videtur ordine intelligendum: Et non intellexerunt, quòd de Deo patre ipsis loqueretur.

ᵃ eum Paris. editio anni 1573.

ᵇ suum

C.12.v.3. *Maria ergo accepit libram vnguenti nardi pistici pretiosi.*] 489.
Quæ de voce *pistici*, deque eius simul hoc loco lectione, circa tertium versum capitis 14ⁱ Euangelij secundum Marcum annotata sunt, quære.

C.12.v.7. Nonnulli librorum typis excusorum legunt: *Sine illam, in diem sepulturæ meæ seruauit illud*; vt ea Biblia quæ anno 1529. in ędibus Quentelianis Colonię sunt edita, & Iohannis Arborei commentarijs iunctus textus. Consonat hęc lectio codicibus Syricis & Gręcis plerisque ἄφες αὐτὴν· εἰς τὴν ἡμέραν τοῦ ἐνταφιασμοῦ μου τετήρηκεν αὐτό. Consonat & Græcorum enarratorum, Chrysostomi, Theophylacti, atque Euthymij, textibus; tametsi Chrysostomi, quem & Carensis 490.

 citat,

citat, habeat: Dimitte eam in diem sepulturæ meæ hoc fecit. Verùm, in scriptis Latinis libris, ijsque quos Typographi priores dedere, non inuenitur: eorum enim ea est lectio, quæ & textus nostrorum Bibliorum: *Sine illam, vt in diem sepulturæ meæ seruet illud*. quanquam, *die* quidam habeant, quidam *finite* perperàm scribant. Isti lectioni Latini glossematici adstipulantur, Richelius, Thomas, Lyranus, Albertus, Carensis, Rupertus: planeque respondent, nostra ad Vaticana castigatio, & eorum Græcorum codicum vnus, qui ex Regis Francorum Bibliotheca correctoribus Parisiensibus communicati fuere, H signatus. ita enim habent: ἄφες αὐτήν, ἵνα εἰς τὴν ἡμέραν τοῦ ἐνταφιασμοῦ μου τηρήσῃ αὐτό. cui legendi modo vult Græci Nonni paraphrasis, quam habemus hunc ad modum versam: Missum fac donum feminæ, ab omni reprehensione alienæ, vt thesaurum corporis nostri seruet, donec occisionis, & sepulchralis hora nostræ parentationis veniat.

491. C. 18. v. 13. *Et adduxerunt illum ad Annam primùm: erat enim socer Caiphæ, qui erat Pontifex anni illius. Erat autem Caiphas, qui consilium dederat &c.*] D. Cyrillus, nonnihil interijciens, hoc legit modo: *qui erat Pontifex anni illius. Miserunt autem eum ligatū ad Caipham Pontificem, Erat autem Caiphas &c.* Quod verò postea versu 24. dicetur, *Et misit eum Annas ligatum ad Caipham Pontificem*, dictum ab Euangelista putat repetendo, & ad priora orationem reducendo, vt eam, quæ tertiò facta est, Petri negationem, commodè recenseret. quamobrem non legit: *Et misit eum Annas*; sed *misit igitur eum Annas*, vel *miserat igitur eum Annas*. vtroque enim modo aoristus ἀπέστειλε verti potest. Hæc Cyrilli lectio, quæstionis difficultatem soluit maximam, quæ ex nostra oritur lectione. Verùm, si Cyrillo similiter nō legamus (neque enim alibi hæc eius lectio reperitur) nil vetat, cur non similiter intelligamus. Episcopi Iansenij in Euangelicam concordiam commentaria legantur. Versu 24, coniunctionem quam omittunt libri Græci, omissam comperimus, & in Latino exemplari Societatis Iesu albo, antiquissimo illo: habet enim, pro *& misit*, *emisit* (cui alterum F. notatum adstipulari videtur.) *Emisit* eum Annas ligatum ad Caipham Pontificem*. id quod parentheseos notis includunt quidam.

* ἀπέστειλεν

492. C. 19. v. 27. *Et ex illa hora accepit eam discipulus in sua.*] Complures libri *in suam* legunt: quibus, Richelius, Gorran, Lyranus, & Glossa interlinearis, adstipulantur. Porrò, decem nostri codices (Brug. So. al. au. l. V. Pl. la. Pl. lon. Nuren. Col. Reg.) sex Parisiensium (Ge. o. l. Di. o. l. P. Mog.) quidam Lugdunensium, & antiqui Epanorthotæ,

thotæ, *in ſua* habent: quibus, Ambroſius in exhortatione ad virgines, Auguſtinus, Beda, qui Aug. verbis vtitur, Rupertus, & Albertus, in proprijs commentarijs, clariſſimè ſuffragantur. Pro eiſdem facit, quòd Græci codices, Interpretibus Græcis conſentientibus, conſtãter legant εἰς τὰ ἴδια, hoc eſt, in propria, ſeu, in ſua. *In ſua* autem, intelligit Auguſtinus, officia, ſeu obſequia. Suſcepit, inquit, eam in ſua, non prædia, quæ nulla propria poſſidebat, ſed officia, quæ propria diſpenſatione exequẽda curabat. Simili ſenſu, vt poſterior habet lectio, *in ſuam* dicas, nimirum curam (de quo Beda in Cathena citatus: Alia littera habet: *Accepit eam diſcipulus in ſuam* matrem: ſed congruentius ſubauditur *in ſuam* curam) verùm id eam non habet, ſiue congruitatem, ſiue authoritatem. quare, prius illud *in ſua*, Hentenius Caſtigator amplexus eſt: id quod & Beſſarion Cardinalis, libello in illud Euangelij ſecundum Iohannem *Si eum volo manere* edito, approbauit. Videtur *in ſuam* ex eo ortum habuiſſe, quòd præcedat, *Ecce mater tua*: hinc enim exiſtimatum eſt, *in ſuam* ſcribendum eſſe, ſubaudito matrem. Syri ſcribunt ܠܘܬܗ quod eſt, ad, ſiue, apud ſe, ſenſum, quod arbitror, huius, εἰς τὰ ἴδια, dantes: quomodo, & Epiphanius profert, hæreſi 78. λέγει γὰρ, inquit, τὸ εὐαγγέλιον, καὶ ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἔλαβεν αὐτὴν πρὸς ἑαυτόν· εἰ γὰρ εἶχεν ἄνδρα, εἰ εἶχεν οἶκον, εἰ εἶχε τέκνα, εἰς τὰ ἴδια ἀναχώρει, καὶ οὐ πρὸς τὸν ἀλλότριον· Dicit autem Euangelium, Et ab illa die accepit ipſam ad (ſiue apud) ſeipſum. Si verò habuiſſet virum, ſi habuiſſet domum, ſi habuiſſet filios, in ſua ſeceſſiſſet, & non ad alienum.

C. 20. v. 25. *Niſi videro in manibus eius fixuram ⁻ clauorum', ⁻ & mit-* 493.
tam digitum meum in locum clauorum', & mittam manum meam in latus ⁻ o.
eius, non credam.] Pleraque Latina exemplaria *fixuram* legunt, *Niſi vi.* ⁻ o.
in ma. eius fixuram clauorum; nonnulla verò aliter. Exemplar Cœnobitarum S. Victoris *fiſſuram* habet. S. Dionyſij oblongum, S. Germani oblongum, Conſtantienſe, Langianum, & Societatis Ieſu album, lectiſſima manuſcripta, quorum tria prima Pariſienſes, quartum & quintum nos attulimus, *figuram* ſcribunt: quibus, quidam alij cuiuſdam antiqui codices concinunt. Græcè eſt τὸν τύπον: id quod, figuram, veſtigium, ſimilitudinem ex impreſſione relictam, denotat. Cæterùm, quamuis Græci libri concorditer habeant· ἐὰν μὴ ἴδω ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ τὸν τύπον τῶν ἥλων, καὶ βάλω τὸν δάκτυλόν μου εἰς τὸν τύπον τῶν ἥλων: videtur qui Euangelia in Syriacam transfudit linguam, vtroque loco τόπον legiſſe; ſic enim vertit: Si non videro in manibus eius ܕܘܟܝܬܐ loca clauorum, & miſero ܒܗܘܢ in ea digitos meos. Latinum quoque Interpretem, ſi non priori, at poſteriori loco,

ri loco, τόπον legiſſe, probabile eſt. Quomodocumque verò legendum dicatur, ſignificare Euangeliſta voluit, veſtigia vulnerum clauis effectorum: quæ, D. Auguſtinus, tractatu in Canonicam Iohannis tertio, cicatrices nuncupat.

494. C. 21. v. 22. *Dicit* ei Ieſus: Sic eum volo manere donec veniam, quid ad te? Tu me ſequere.*] Triplex loci huius lectio in Latinis exemplaribus reperitur. Prima, ea eſt quam propoſuimus, *Sic eum volo manere:* quæ, in pleriſque libris, ac nominatim antiquis Epanorthotæ, eſt. Hæc, B. Ambroſio, tum in Pſalmum 45. ſcribenti, tum de Pſalmi 118. octonario Res ſermonem habenti, conſentit. Conformis eſt etiam, Auguſtino, Bedæ, Authori Gloſſæ, Ruperto, Alberto, Lyrano, Thomæ, Gorran, Richelio, Iohannis Euangelium enarrantibus. Auguſtini in Iohannem commentario, adde ſermonem 149. De tempore, vt res ſit clarior. Altera lectio eſt: *Si eum volo manere:* quam reperit quidam, in codice Euangelico, qui, ob vetuſtatis miraculum, vt ipſe ait, in Bibliotheca Collegij Conſtantienſis ſeruatur. reperit & in exemplari, cuius copiam Canonici Corſendoncenſes fecerant. Nobis Aquiſgrano tranſcriptum eſt, Caroli magni codicem hunc ad modum legere. Vidimus & ipſi, antiqui Abbatiæ Toſanæ manuſcripti hanc eſſe lectionem: recens enim additum eſt *c*, & hoc, & proximo verſu. Aliquot excuſos libros, publicitùs notum eſt conuenire. Iſta lectio, codicibus Græcis, omnibus, quos ipſi vidimus, compluresque alij ante nos videre, reſpondet· ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν ἕως ἔρχομαι, τί πρός σε; habent. Porrò, non ea eſt Græcis, quæ Latinis, inter *ſi* & *ſic* ſimilitudo, quæ aliquoties apud Latinos varietatem parit. *Si*, ἐὰν ſiue εἰ; *ſic*, οὕτως Græcè dicitur. Inſuper, Euangelio Syrico, lectio iſta concinit: ܐܢ ܨܒܐ ܐܢܐ ܕܢܩܘܐ ܗܢܐ ܥܕܡܐ ܕܐܬܐ ܐܢܐ ܠܟ ܡܢܐ ܠܟ id eſt ad verbum, *Si* volens ego vt maneat ipſe donec veniens ego, tibi, quid tibi? Adhæc, Interpretum Græcorum, Chryſoſtomi, Cyrilli, Nonni, Theophylacti, Euthymij, lectioni atque expoſitioni conſonat. Tertia lectio eſt: *Si ſic eum volo manere.* hæc illius exemplaris eſt lectio, quod, ante 200. annos, Carolus, cognomento Sapiens, Francorum rex, mira diligentia ſcribi curauit: id quod, à ſodalibus S. Dionyſij, Pariſienſibus correctoribus ſuppeditatum fuit, & Dionyſij oblongi nomen accepit. Eandem lectionem, alius, in vetuſto codice Brugenſis Eccleſiæ S. Donatiani; Nicolaus Eſchius autem, in peruetuſto Cuſanæ Bibliothecæ exemplari, reperit. Reperit & Victorius Marianus, in codice Baſilicæ S. Pauli, à Carolo Magno donato, & duobus Monaſterij Sublacenſis.

* eis o.

Eandem

Eandem vidit, in antiquiſſimo noui Teſtamenti libro, qui, à viro doctiſſimo, D. Carolo Langio, Leodij aſſeruabatur, vir doctrina ac pietate clariſſimus, P. Iohannes Harlemius, Societatis Ieſu per Belgium Viceprouincialis, præceptor mihi colendiſſimus. Vidi & ipſe, in miræ vetuſtatis manuſcriptis, Euangeliorum vno, quod Societatis album diximus, Miſſarum altero, quæ, in Societatis Ieſu Collegio, Louanij cuſtodiuntur. Erat autem Miſſali, ipſius *ſi* manifeſta raſura: cuiuſmodi eſſe, & in exemplari illo Brugenſi, ille teſtatur. neque enim id eſt quo nos hactenus vtimur; nam illud *ſic eum* habet. Teſtatur R^mus^ Dominus Lindanus, libri ſecundi De optimo ſcripturas interpretandi genere, capite 6°, raſuram in codice Caroli magni, loqui, priorem lectionem *Si ſic* fuiſſe. verùm, raſura hæc, quod ipſe poſtea vidit P. Harlemius, non in Caroli codice, qui, vt ad nos ſcriptum fuerat, *ſi* duntaxat habet, habuitque, ſed in deſcripto eſt. deſcriptus enim fuit Caroli codex, Aquiſgranenſium Sacerdotum cura, ne frequenti vſu atque inſpectione deteretur, aut maculas ſordéſue contraheret, vel in furum veniret manus. in magno enim meritò eſt pretio. Refert Nicolaus Zegerus, nactum ſe fuiſſe vetuſtum quoddam correctorium, quod olim, tam in Græcis, quàm in antiquis Latinis, *Si ſic* ſcriptum fuiſſe, & hoc loco, & paulò inferiùs annotabat. Suſpicarer propemodum noſtri Epanorthotæ correctorium id eſſe: ſed illud diſertè habet: *Dicit ei Ieſus. ſic.* antiqui, Auguſtinus, Gloſſa: ſed Græcum, hîc, & infra, *Si eum volo manere.* Victorius Marianus, in ſcholijs quæ in B. Hiero^m^ ſcripſit, notat, antiquiſſimum quendam Græcum codicem, quem Tridentum attulit Claramontanenſis Epiſcopus, anno Domini 1546, habere, ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν οὕτως, ἕως ἔρχομαι: quod eſt: Si eum volo manere ſic, donec venio. Iohannes Gagneius ſcribit, in commentario quodam in Iohannem, ἐὰν οὕτως, id eſt, *ſi ſic*, haberi. Addit, Chryſoſtomi & Theophylacti commentarium, ad id ſatis videri alludere. id quod & Zegerus, de Cyrilli præſertim commentario, ſentit. verùm hoc ita videri exiſtimarim, propterea quòd verbum *manere* explicent. id quod, quoddam *ſic*, in ſe comprehendit, aut ſubaudiendum relinquit. Porrò, manifeſtiùs, huic tertiæ lectioni Hieronymus fauere videtur, qui libro in Iouinianum priore legit: Si eum ſic volo eſſe, quid ad te? quod & Hiero^i^ Scholiaſtes, Marianus, annotat. Cæterùm, Beſſarion Cardinalis, ad ſecundam hoc trahit lectionem, *Si eum volo manere*: quia *ſic eſſe* non aliud ſit quàm *manere.* Georgius Trapezuntius, libello ad Papam edito, primum legendi modum ſtatuere conatus eſt. Trapezuntium, altero libello, Beſſarion Cardinalis refellit, ac ſecundum legendi modum aſſeruit. Vtriuſque libellum

In margine exemplaris K. ſignati, quod legit ſic, *notatum eſt* vel ſi ſic.

apud R^{mum} Dominum Lindanũ legi: in Beſſarionis verò ſententiam eunt complures, Ianſenius, Koningſtein, Magdalius, Caietanus, & alij. Nicolaus Zegerus, tertium probat legendi modum, atque eum in textum à ſe correctum editumque retulit: quem, libro mox citato, De optimo genere interpretandi, R^{mus} Dominus Lindanus ſequitur.

495. Triplex iſta varietatis ratio, reperitur etiam proximo verſu, viceſimotertio, quo repetuntur ab Euangeliſta, eadem ipſa Christi verba: *Et non dixit ei Ieſus, Non moritur; ſed:* ᵃ *Sic*ᵃ *eum volo manere donec veniam, quid ad te?* vbi id ſolum peculiariter eſt notandum, quòd Latinorum librorum nonnulli, eo aliter habeant, quàm priori loco. Caroli Sapientis Regis Frãciæ liber, & Miſſalis Societatis Ieſu, priori loco *Si ſic*, poſteriori habent, ille *Si*, iſte *Sic*. Bibliorum Philippi Regis Hiſpaniæ Latinus textus, cum priori *Si*, poſteriori *Sic* legit. Signarunt Pariſienſes, Conſtantienſe exemplar, priori loco *Si*, poſteriori *Si ſic* habere: atqui, diſertè ille ſcribit, quem, opinor, quoad iſtud, & alia quædam exemplaria, hi ſequuti ſunt, bis in eo, citra vllum raſuræ veſtigium, *Si eum* legi. Porrò, minimè hoc probandum eſt, quòd poſteriori loco, aliter quàm priori, legatur: voluit enim Euangeliſta, id quod Seruator dixerat, totidem ijſdemque verbis repetere, nec iuxta ſenſum quidem mutatis.

ᵃ Si
ᵃ Si ſic.

NOTATIONES IN ACTA APOSTOLORVM.

496. C. I. v. 4. *Et conueſcens, præcepit eis, ab Ieroſolymis ne diſcederent.*] Id quod nos *conueſcens* legimus, quidam *conuerſans* legendum putat: quòd συναυλιζόμενος, ſiue, vt quidam codices habent, vna littera exemta, συναλιζόμενος, ſit, conueniens, ſiue congregans aut coniungens ſe, cum eis videlicet conuerſans. συναυλίζεσθαι conuerſari ὁμολογουμένως ſignificat: ſed συναλίζεσθαι, quod hîc in omnibus noſtris Græcis antigraphis eſt, non ſolùm congregare, coniungere, aut conuenire, verùm etiam συνεσθίειν conueſci denotat. Sic namque, conueſci inquam, vocem iſtam, hoc loco à ſe lectam, Græci tractatores, Chryſoſtomus, Theophylactus, Oecumenius, ſunt interpretati. συναλιζόμενος, ait inter eos Theophylactus, τουτέστι, κοινωνῶν ἁλῶν καὶ κοινωνῶν τραπέζης, hoc eſt, communi vtens ſale, communique vtens menſa. Præterea, qui Acta Apoſtolorum in Syricam transfudit linguam, ܘܟܕ ܐܟܠ ܥܡܗܘܢ *Et cùm ediſſet cum eis panem*, vertit. Quare, quod vno conſenſu habent

Latini

Latini codices *conuescens*; rectum germanumque Interpretis esse censendum est: id quod legunt, D. Hieronymus Hedibiæ quæstioni 7ª respondens, Beda, Author Glossæ, Lyranus, Richelius, Apostolorum Acta enarrantes.

C. 1. v. 15. *Erat autem turba hominum simul, ferè centum viginti.*] Multorum sententia est, pro *hominum*, *nominum* legendum esse; nempe, 497.
correctorum imperitia, hoc cum illo commutatum fuisse. Græci enim libri ὀνομάτων *nominum* constanter habent, quibus, non ea est ὀνομάτων cum ἀνθρώπων affinitas, quæ Latinis, *hominum* cum *nominum*. Huius sententiæ est Epanorthotes noster: Item b. *Turba hominum simul*; Græcus *nominum*. puto vitiosè *n*, mutatum in *h*, vt pro *nominum*, dicatur *hominum*. Nicolaus Zegerus, *nominum*, etiam in textum Testamenti à se castigati retulit. Manuscriptum vnum, Germani latum, signarunt Parisienses, atque ex ijs alij, *nominum* legere: verùm id eiusmodi esse comperi, vt ei soli fidendum haud facile sit. Nullum verò alium codicem, siue inter nostros, siue ab alijs annotatum, consentire inuenimus: *hominum* omnes scribunt. Author Glossæ adhæc, Carensis, & Richelius, vt alios prætercam, manifestè *hominum* legunt. Quare, ex Latinorum librorum concordia, quidam, Gagneius nominatim, *hominum* ab Interprete versum esse, vt clarior esset oratio, existimant. Certè, qui Apostolorum Acta, ex lingua Græca in Syriacam olim transtulit, ita vertit: Erat autem illic turba hominum. ܐܝܬ ܗܘܐ ܕܝܢ ܬܡܢ ܟܢܫܐ ܕܐܢܫܐ Plenè autem Latinéq. redderetur, quomodo Theophylacti interpres reddidit, Et erat simul numerus capitum.

C. 10. v. 41. *Qui manducauimus & bibimus cum illo, postquam resurrexit à mortuis.*] Beda in Retractationibus in Acta scriptis, In Græco, 498.
inquit, additum est, *per dies quadraginta*: & S. Augustinus in suo codice ita haberi declarauit, atque exponendo subiunxit, non quòd quotidie, per dies 40, cum illo manducassent atque bibissent. Nos id in Græcis, nec codicibus, nec enarratoribus, inuenimus, vt neque in Syricis libris; tantùm, in vno Latino scripto, M. N. Augustini Hunnæi, O notato, insigni sanè illo, at non admodum antiquo. *Qui manducauimus*, habet, *& b. c. i. p. r. à mortuis per dies quadraginta.*

C. 13. v. 6. *Inuenerunt quendam virum magum, pseudoprophetam, Iudæum, cui nomen erat, Bar-iesu.*] Latinorum codicum, quidam *Bariesu* 499.
legunt, plerique *Barieu*, quamquam Barien, *n* pro *u*, multi perperàm habeant. *Barieu* interpreteris filium Ieu, siue Iehu (Moguntina, בַר-יְהוּא
Colonien-

Colonienſis, & Nurenburgenſis, primogeniæ Chalcographorum editiones *Bariehu* ſcribunt) vel filiũ Dei, à nomine ἀνεκφωνήτῳ, יהוה. Hieronymus, explicans Hebraica nomina; ſi tamen Hieronymus, eius libri eſt author; *Berieu* legit, & maleficum ſiue in malo interpretatur: qua ratione, etſi *Barieu* efferas, non בָּר *bar* filium comprehendat; id quod interlinearis Gloſſæ author exiſtimauit; ſed à ב *B* præpoſitione *in*, & רַע *rah* nomine, quod *malum* ſignat, deducatur. Addit eo loco Hieronymus, corruptè à nonnullis *Barieſu* legi. Beda Hiero^um ſequutus, *Barieu*, non *Barieſu*, legendum putat; quòd indignum ſit, magum, Ieſu, id eſt, Saluatoris, filium dici, quem è contrario Paulus filium Diaboli nuncupat. Exemplaria Græca, conſtanter βαριησοῦς aut βαριησοῦν habent: eiſque, quæ apud Græcos Tractatores, Chryſoſtomum, Theophylactum, Oecumenium, eſt lectio, conſonat. Suſpicatur Beda, deprauationem accidiſſe, quòd βαρι͞ηῦ *Bar͞ieu*, ſi virgulam abbreuiationis notam ſuperponas, idem quod βαριησοῦ *Barieſu* plenè ſcriptum, ſignificet. Cæterùm, *Barieſu*, vt in Græcis omnibus, ita in Latinis libris manuſcriptis fide digniſſimis, inuenio, (nam quod Græcis eſt *Barieſus*, hoc eſt, filius Ieſus, mutato iuxta ſenſum caſu, redditum videtur *Barieſu*, hoc eſt, filius Ieſu) noſtris, Brug., Lob., L., Pariſienſium, Di. o. l., Lyrani correctis, Epanorthotæ antiquis. *Cui nomen erat Barieſu*, ſcribit Lyranus, ſic eſt in Græco & in libris correctis, & tantum valet ſicut filius Ieſu. Epanorthotes: Item b. *Cui nomen erat Barieſu*. Græcus, antiqui, ſic habent. Hentenius etiam caſtigator, textu hoc donauit, expulſo Barieu. Neque verò abſurdum videri debeat, magum Ieſu filium dictum fuiſſe: erat enim Ieſus vulgare tunc multorum nomen, tametſi ſua ſignificatione ſoli Domino noſtro conuenerit debitumque fuerit, ac deinceps ita ſanctum habendum ſit, vt nec ſanctiſſimo cuiquam imponi poſſit. Barabbam exiſtimarunt quidam Ieſum proprio nomine vocatum, atque hinc additum à Pilato, diſcriminis ergô, *qui dicitur Chriſtus*: *Quem vultis dimittam vobis, Barabbam, an Ieſum qui dicitur Chriſtus*? Si igitur latro vocatus fuiſſe potuit Ieſus, quamuis ita vocatum fuiſſe mihi non ſit veriſimile: potuit faciliùs magus filius patris, qui Ieſus fuerit dictus, fuiſſe. Verumenimuerò, incertum id relinquitur, an nomen *Barieſu*; ſi quidem ea germana ſit lectio (quamquam de *Barieu* ſimile ſit iudicium) à patris nomine magus acceperit, an ſibi ipſe impoſuerit, tanquam Dei Seruatoris filio. Deus enim noſter, Deus ſaluos faciendi dicitur. Cæterùm, facilè poſſit; etiamſi Latinè, & Græcè, eodem vtrumque modo efferatur; aliud patris magi eſſe nomen, aliud Domini noſtri, vnica in Hebræo littera, vel addita, vel demta, vel immutata. Adde, quòd quidam, *Barieſu*, aduerſarium

Ieſu

V. Beda legit Barieu.

בְּרִיעִי
בְּרִיעֵהוּ

Matth. 27. b. 17.

Pſal. 67. c. 21.

Iesu interpretentur, à Græco nomine βαρύς, quod grauem ac molestum denotat. Editio Syrica ܒܪܫܘܡܐ Barschoumo scribit: id quod significat, filium nominis, hoc est, virum nominatum ac celebrem. Magijs; verisimile est; ac præstigijs nomen hic sibi fecerat.

C. 13. v. 33. *Et nos vobis annunciamus* " *eam*' *quæ ad patres* ⁻ *nostros*' *repromißio facta est, quoniam hanc Deus adimpleuit filijs nostris, resuscitans Iesum* *.] Latinorum librorum, multi *filijs vestris* legunt; plures ijque meliores *filijs nostris*. quare hoc. in textum, Hentenius ac Zegerus referendum censuere, Verùm, quia neutrum loco satis conuenit, scripserunt quidam *filijs Israël*, quidā *filijs suis*: hoc enim est in codice A, illud in codice G signato. O signatum exemplar, *filijs eorum vobis* habet: quæ Græci enarratoris Theophylacti est lectio, probè loco congruens. Sed, quæ apud Chrysostomum, atque Oecumenium, & in Græcis ac Syricis noui testamenti editionibus, lectio est, τοῖς τέκνοις αὐτῶν ἡμῖν, *filijs eorum nobis*, optimè quadrat. Duo ex nostris Latinis scriptis, E & I, habent: *Filijs vestris resuscitans vobis Iesum*; Alia duo, Pl. m. & Atr. s.: *filijs nostris resuscitans nobis Iesum*. Vnde, videri certè possit, Interpretem quidem vertisse *filijs eorum nobis*, aut *vobis*; sed, eos qui id non intellexerint, quosdam omisisse *eorum*, ac scripsisse *vestris* & *nostris* pro *vobis* & *nobis*, quosdam *nobis* & *vobis* cum *resuscitans* iunxisse, ac *eorum* cum *vestris* & *nostris* mutauisse. 500. " ea 2 MS. ⁻ *Hil. G.* * Christum Dominum nostrum o.

Sequitur: *Sicut & in Psalmo secundo scriptum est*: *Filius meus es tu, ego hodie genui te*. Nonnulli codices, *Sicut* ⁻ *&*' *in Psalmo scriptum est*, legunt, & ex nostris quidem, alter scriptorum quos Atrebatensis Collegij Præsidens clarissimus, M. N. Cornelius Reineri Goudanus commodauit; Nonnulli, Beda teste, *Sicut* ⁻ *&*' *in primo Psalmo scriptum est*, quibus hodie Quenteliana Biblia & Zegeri Testamentum nouum consonant. Postremo hoc modo, *Sicut in Psalmo primo scriptum est*, B. Hilarium, aliosque eius æquales, legisse, ex commentarijs eius, in Psalmum secundum, claro clarius est. Quærit, quod multos ait fecisse ambiguos, quo modo Psalmū *Quare fremuerunt gentes*, quem doctor gentium primum esse hoc loco testatur, nos secundum habeamus? tandemque respondet, Apostolum Hebræum, Hebræis, secundum Hebraicam cognitionem & fidem, Psalmum hunc primum esse dixisse, qui, iuxta 70. translatorum distinctionem, nobis est secundus. Hilario Hieronymum legisse similiter ex enarratione Psalmi primi colligitur. ait enim: Apud Hebræos, & primus, & secundus, vnus est Psalmus: quod in Apostolorum quo- 501. *Psal. 2. b. 7.*

que Actibus comprobatur. Denique, quia à beatitudine cœperat, in beatitudine desinit, dicens: Beati omnes qui confidunt in eum. His conformiter, textum Oecumenij commentarijs adiunctum, & sex Græca noui Testamenti exemplaria, diuersis locis excusa, legere no-
*γὰρ 1. tauimus, ὡς * καὶ ἐν τῷ ψαλμῷ τῷ πρώτῳ γέγραπται. Cæterùm, plerique Latinorum, pluresque Græcorum codicum, eorum quidem quos nos vidimus; Chrysostomi etiam, Theophylacti, & Syrorum textus,
- 7 MS. Hil. Sy. *Sicut - & in Psalmo secundo scriptum est*, habent. Hebræi quoque, ita hodie Psalmos distinguunt, vt secũdus sit hic: *Quare fremuerunt gentes*: &, si primo hunc iungerent, 150. non essent Psalmi, nisi, vt nonum Psalmum nostrum, ita 147m suum diuiderent. Verumenimuerò, non est hæc primi Psalmi lectio facilè reijcienda, tantis fulta suffragijs: haud enim facilè, Latinorum aut Græcorum quisquam, pro secundo primum scripserit, aut, cùm nullus esset expressus numerus, primum addiderit: faciliùs, cùm primum legerent, quem secundum constanter habent, aut secundum substituerint, aut numerum omnem ademerint.

502. C. 16. V. 22. *Et cucurrit plebs aduersus eos, & magistratus, scissis tunicis
*& o. - 1 MS. G. eorum, * iusserunt - eos virgis cædi.*] Meliores libri, tum nostri, tum Epanorthotæ, pro *cucurrit, concurrit* habent: id quod Græcæ voci συνεπέστη, quæ est, simul insurrexit, propiùs respondet. Multi, sed ij minùs boni libri, coniunctionem *&* præmittunt participio *scissis*: *Et scissis tunicis eorum &c*. ita vt *& magistratus* ad id quod præcedit referatur. quod, idcirco à sciolis factum est, quia vocem *magistratus*, pluralis numeri esse ignorarunt. Græcè sine ambiguitate est οἱ στρατηγοὶ. Tertia hoc loco varietas est, quòd, quidam codices, *suis*, pro *eorum*, scribant; Ex scriptis nostris vnus, Plantini angustus, ex impressis similiter vnus, Quentelianus. Græca & Syra, ad vtrumque ambigua sunt, vtroque modo verti possunt, vtrumque potest intelligi, & quòd magistratus lacerarint tunicas Apostolorum, & quòd suas ipsorum. Cæterùm, cùm, Latini libri plerique omnes, Latinis enarratoribus adstipulantibus, *eorum* legant; quin id Interpres dederit, dubitari vix potest.

503. C. 22. V. 17. *Factum est autem (&c.) fieri me in stupore mentis.*] Pro *stupore mentis*, annotat V. Beda, atque ex eo alij, quidam codices habent *mentis excessum*, alij *pauorem*, alij *alienationem*. diuersè enim interpretatur Latinè, quod Græcè dicitur Ecstasis. Porrò, illud, in stupore mentis, vulgatæ editionis esse, vix dubium est. quotquot nos
504. vidimus, Latini libri, vnanimiter id habent.

*etiam. 1 MS. C. 24. V. 6. 7. 8. *Quem * & apprehensum voluimus secundum legem nostram*

noſtram iudicare. Superueniens autem Tribunus Lyſias, cum vi magna eripuit eum de manibus noſtris, iubens accuſatores eius ad te venire. A quo poteris ipſe iudicans de omnibus iſtis cognoſcere &c.] Duo eorum Latinorum manuſcriptorũ, quibus Pariſienſes ſunt vſi, Di. I. Ge. I., *Quem apprehendimus, à quo poteris*, legunt, & quæ intermedia ſunt tollunt. Suſtulerunt eadem, Latinus peruetuſtus codex, quẽ exhibuit enarratori cuidam Conſtantia, & Gręca exemplaria, quæ ille conſuluit, vno demto, in cuius ſpatio marginali minutiſſimis formulis adſcripta fuerant. Quidam etiam Latini Bedæ codices hæc ipſa transfixerunt: *Quem & apprehendimus. à quo poteris* legit Beda. Verùm, habita ea fuiſſe in Græco, & Latinis alijs, teſtatur. Pariſienſes, nulli Græcorum ſuorum exemplarium deeſſe ſignarunt. Nos in omnibus, quos vidimus, & Latinis, & Græcis libris, ea inuénimus; quin & apud Syros & Græcos interpretes, Chryſoſtomum, Theophylactum, atque Oecumenium, reperimus. Chryſoſtomus diſertè explicat. Porrò, non paucas, eorum quibus hæc leguntur, tum Græcorum, tum Latinorum, obſeruauimus varietates. Septem noſtra Latina manuſcripta, legunt *volumus*, pro *voluimus*; quatuor habent, *Quem apprehendimus, & volebamus eum iudicare ſecundum legem noſtram. Superueniens autem cum vi magna Lyſias Tribunus eripuit eum de ma. no*; vnum, *Quem & apprehendimus, & volebamus ſe. le. no. iudicare. Sup. autem Trib. Ly. cum vi m. e. e. de ma. no.* Notat quidam quoſdam codices habuiſſe, pro *ſuperueniens*, *intercedens*, id quod ex altera eſt verſione Græcæ vocis παρελθών. Gręcè eſt, ὃν καὶ ἐκρατήσαμεν, καὶ κατὰ τὸν ἡμέτερον νόμον ἠθελήσαμεν κρίνειν. παρελθὼν δὲ λυσίας ὁ χιλίαρχος μετὰ πολλῆς βίας ἐκ τῶν χειρῶν ἡμῶν ἀπήγαγεν, Quem & apprehendimus, & ſecundum noſtram legem voluimus iudicare. Superueniens autem Ly. Trib. cum multa vi ex ma. no. eripuit. Theophylacti textus, & Complutenſis editio, habent κρῖναι, pro κρίνειν; Complutenſis editio, βίᾳ πολλῇ, pro μετὰ πολλῆς βίας: tertiò, Complutenſis editio, & quæ eam ſequuntur, octauuſque Pariſienſium codex, ἀφείλετο pro ἀπήγαγεν, ſiue, vt in alijs eſt, ἀπήγαγε habent: adduntque dein, Syrico textu concinente, quod alij libri non agnoſcunt, καὶ πρός σε ἀπέστειλε *& ad te miſit*. id quod, ex Lyſiæ ad Felicem epiſtola, acceptum videri poſſit, ex qua totum quidam ſumtum eſſe coniectat. Sequitur in Complutenſi, & quæ ex ea ſunt editionibus, κελεύσας καὶ *iubens quoque*; Syrico & hac in parte reſpondente: Alia antigrapha κελεύσας duntaxat, vel κελεύων, vt nos Latinè, ſcribunt: perguntque, τοὺς κατηγόρους αὐτοῦ ἔρχεσθαι ἐπὶ σε. ἐπὶ σε, pro quo Theophylactus habet ἐπὶ σοῦ, iterum diſſonæ Hiſpanorum editiones, tollunt, contra Syricum textum. In fine, Græcum Pariſienſium exemplar, ια ſignatum, pro παρ' οὗ, παρ' ὧν; noſtrum Latinum ſcriptum, Actor. 23. ſ. 30.

G. notatum, pro *à quo, à quibus* legunt. Quæ omnes varietates, loci veritatem in dubium possint vocare.

505. C. 27. v. 2. *Ascendentes nauem Adrumetinam.*] Maior Latinorum codicum pars, cum Rabano in Glossa citato, Carensi, Lyrano, & Richelio, enarratoribus, *Adrumetinam* nauem vocat: quinque nostri, Brug. Lob. Malmund. O. Lugd., cum adspiratione, *Hadrumetinam* scribunt. Nouem *Adrumentinam* legunt, duoque præmittunt adspirationem, Hadrumentinam. Pro priori lectione facit, Catalogus locorum huius libri, in tertio Hieronymi, & quinto Bedæ tomo, exstans, qui, Hadrumetus, habet, ciuitas in * Byzantio*, regione Africæ. quod, iam recensiti enarratores, sequuntur. Id autem, ex Plinio, sumtum videtur, cuius, de ea quæ propriè vocatur Africa, hæc sunt, capite 4° libri 5i, verba: Mox Africæ ipsius alia distinctio. Libyphœnices vocantur, qui Byzantiú incolunt. Ita appellatur regio 250000. passuum per circuitum, fertilitatis eximiæ, cum centesima fruge agricolis fœnus reddente terra. Hîc oppida libera, Leptis, Adrumetum, Ruspina, &c. Pro posteriori lectione facit, Syriacum Testamentum, quod, nauē ܕܐܝܬܝܗ̇ ܗܘܬ ܡܢ ܐܕܪܡܢܛܘܣ ܡܕܝܢܬܐ que erat ex Adramanto ciuitate, describit. Apud Plinium, ciuitas, quæ libro 5° vocata est Adrumetum, capite vltimo sexti libri scribitur Hadrumentum. Fortè, vtroque appellata fuit modo: itaque, idem sit, *Adrumentina*, quod *Adrumetina*. Textus Latinus Complutensium Bibliorum * *Hadramytenam* habet, vt Græcus ἀδραμυτηνῷ; Quenteliana Biblia Adramyttinam, vt Græci codices pleriq., ἀδραμυττηνῷ aut ἀδραμυττηνῷ. Theophylacti textus, ἀβραμυτηνῷ dicit, is quo vsus est Magdalius Iacobus, ἀτραμυττηνῷ. Plinius Adramyttij vnguento nobilis, meminit, libri 13 capite primo, & Atramitarum, populi, libri sexti cap. 28.

* *Ae.* Byzatio. * *Ae.* Bazatio.

* Adramytenam *R.*

NOTATIONES IN EPISTOLAM PAVLI APOST. AD ROMANOS.

506. C. 1. v. 32. Duplex est loci istius lectio. Prior est: *Qui, cùm iustitiam Dei cognouissent, non intellexerunt quoniam qui talia agunt digni sunt morte, non solùm * qui * ea faciunt, sed etiam qui consentiunt facientibus.* Hæc Latinorum est codicum, & veterum patrum, Cypriani epistola quarta libri primi, Augustini in Psalmum 57, Isichij in Leuitici caput 20, Authoris commentariorum Hieronymo attributorum, Primasij,

* autem 1 *MS.* * faciunt ea *MS.*

masij, Sedulij, Haymonis, Anselmi, & posteriorū Latinorum Enarratorum. D. Ambrosius libri De bono mortis capite 7, legit: *Non solùm qui ea faciunt, sed etiam qui consentiunt facientibus*. Græcanica scholia, quamquam non approbent, indicant, quòd nonnullis locus hic ita legi soleat, vt facere grauius, consentire sit leuius. Posterior lectio ista est: *Qui, cùm iustitiam Dei cognouissent, quoniam qui talia agunt digni sunt morte, non solum *ea faciunt, sed etiam consentiunt facientibus.* Quæ, *ipsi Gr. vt Græcorum est librorum, ita & Syricorum est exemplarium, ac Græcorum Interpretum, Origenis, Chrysostomi, Theodoreti, Theophylacti, Oecumenij. Et de Origene quidem, non dubitabit, qui commentarium eius introspexerit: de cæteris autem, dubitandi, nulla est ratio. Author commentariorum Ambrosio adscriptorum, magísne lectioni posteriori velit, ex iis, quæ scribit in finem huius, & in principium sequentis capitis, sagax lector iudicet. B. Augustinus, libello, quo huius epistolæ quasdam propositiones explicat, dísertè legit: *Non solùm ea faciunt, sed etiam consentiunt facientibus*. Symmachus Pontifex, hunc locum contra Anastasium Imperatorem profert, vt, consentire, grauius esse doceat. Latinorū noui Testamenti codicum varietatem, quæ quidem huc faciat, deprehendere haud potuimus aliam, quàm, quòd, vnus, Ge. l., à Parisiensibus notatus, geminum *qui* tollat (*Non solùm ea faciunt, sed etiam consentiunt facientibus*) nec Græcorum aliam, quàm, quòd, vnus, Titelmanno & Sasbout testibus, οὐ *συνῆκαν*, id est, *non intellexerunt*, addat. Oecumenij Græcanici scholiastæ, qui, quasi vtriusque lectionis meminit, hæc sunt hunc in locum verba, sed primùm hæc textus· οἵτινες τὸ δικαίωμα τοῦ θεοῦ ἐπιγνόντες, ὅτι οἱ τὰ τοιαῦτα πράσσοντες ἄξιοι θανάτου εἰσὶν, οὐ μόνον αὐτὰ ποιοῦσιν, ἀλλὰ καὶ συνευδοκοῦσι τοῖς πράσσουσι. Rursum ostendit eos ex cognitione peccare. Iustitiam autem vocat Dei præcepta (&c.) duo ponit crimina, & facere, & cooperari facientibus, ac proximum ad malum adhortari. Quidam autem id quod dictum est non assecuti, & Apostoli Isidorus. verba suspicantes fuisse adulterata, hoc modo illa interpretati sunt, οὐ μόνον οἱ ποιοῦντες αὐτὰ, ἀλλὰ καὶ οἱ συνευδοκοῦντες τοῖς πράσσουσιν· Non solùm qui faciunt ea, sed etiam qui consentiunt facientibus. Sic enim habuit, dicunt, vetus exemplar, vt maius sit facere, minus autem consentire. Ego autem, neque deprauatos in hoc esse Apostolicos codices dicens, neque cum his qui non intellexerunt contendere volens, lectoribus isthuc iudicandum permittam. Dico ergo, quòd, quum, eos qui peccant laudare, longè operosius sit, ac maius ad supplicij rationem momentum habeat, quàm peccare, meritò dictum est, οὐ μόνον αὐτὰ ποιοῦσιν, ἀλλὰ καὶ συνευδοκοῦσι τοῖς πράσσουσιν, non solùm ea faciunt, sed etiam consentiunt facientibus. Nam is qui &c. Circa id

quod habet, Quidam verò id quod dictum eſt, &c. notatur in margine ἰσιδώρου Iſidori. Hentenius interpres, in præfatione ad lectorem, ſignificatum intelligit, verba eſſe Græci Iſidori, qui referat, quoſdam aliter legere, ac contendere, deprauatos eſſe Græcos codices, ſubiungatque quæ ſequuntur. Mirum eſt autem, non meminiſſe eum particulæ *non intellexerunt*, ſine qua aut ſimili non ſatis ea lectio conſtet: *Non ſolùm qui ea faciunt*; vel non inde eleuare quòd manca ſit. An verò nec Interpres vulgatus, id Græcè legerit, ſed complendæ ſententiæ gratia addiderit, ignoro: id autem, ſi interrogando pronuntietur, nihil, prioris partis ſenſum, ab eo quod ex Græco intelligi ſolet, variet. Porrò, in poſteriori Græcæ lectionis parte, non neceſſe ſit intelligere, maius eſſe conſentire, quàm facere: exponi poſſit, & faciunt ea, & facientibus conſentiunt. Ita verò & in Latina lectione, haud neceſſariò intelligatur, maius ſemper eſſe facere, quàm conſentire; niſi, plerumque, vel, hominum iudicio.

507. C. 2. v. 4. Plerique Latinorum codicum legunt: *An, diuitias bonitatis eius, & patientiæ, & longanimitatis, contemnis? ignoras quoniam benignitas Dei ad pœnitentiam te adducit?* Quidam: An, diu. bon. eius (&c.) contemnis, ignorans quoniam &c. ſex noſtri, Brug. Lob. Leod. T, O, Pl. ang.; duo Pariſienſium, Ge. o. l., antiqui Epanorthotæ. Prior lectio conformior eſt editioni Syriacæ, & reperitur apud antiquos patres, Hieronymum in caput 32, inque orationem Ieremiæ, Ambroſium libri De fuga ſeculi cap. 3, Auguſtinum libri quæſtionum ſuper Exodum cap. 24, & tractatus De ouibus cap. 4. Poſterior le-
κατα φρονεῖς, ἀγνοῶν. ctio Græcis codicibus reſpondet: inuenitur que & ipſa in veterum ſcriptis; Irenæi, libri 4 cap 71; Origenis, libro 3 peri archȏn, ante medium capitis primi, ſatiſque conuenit proprius loci commentarius; Cypriani, libri 3 ad Quirinum cap. 35.; Hieronymi, in Ezechielis caput 16, & Amos primum; Chryſoſtomi, Theodoreti, Primaſij, Theophylacti, Oecumenij, Anſelmi, & Brunonis Carthuſianorum Patriarchæ, in Paulum. Hanc caſtigatores, Hentenius ac Zegerus in textum recepere, haud immeritò.

508. C. 2. v. 6. 7. *Qui reddet vnicuique ſecundum opera eius; ᵃijs quidem, qui*
ᵃhis *MS. complura.* *ſecundum patientiam * boni operis, gloriam & honorem & incorruptionem*
* Dei o. *quærunt, vitam æternam.*] Scripti omnes libri, quotquot habemus, &
* eius o. priores excuſi, Tractatoreſque, Author commentariorum Hieronymo adſcriptorum, author Ambroſio attributorum, Primaſius, Haymo, Anſelmus, author Gloſſæ, Carenſis, Lombardus, Lyranus, Thomas, Gorran, Bruno, Richelius, & alij, non *quærunt*, ſed *quærentibus*,

rentibus, quo modo Græcè est, legunt. Quamobrem, hæc, proculdubiò, editionis nostræ, genuina est lectio. Neque verò præcedens *qui* obstat, quod Græcè non est: aut enim redundat (in vno antiquissimo scripto, T littera notato *, apudque D. Gregorium libri 28 Moralium cap. 13, non inuenimus) aut, quod est verisimilius, *sunt* subintelligitur, id quod, versu proximo, multi codices exprimunt (*ijs autem qui sunt ex contentione*) hoc versu quidam (*Iis quidem qui sunt secundum patientiam boni operis*) ex glossa inter lineas posita, in textum relatum. *Quærunt* emendarunt quidam, iuxta Caietani, & quorundam aliorum, placitum: qui, dum sententiam clariorem efficere voluerunt, participio in verbum resoluto; angustiorem reddiderunt, ad vnum contractum sensum quæ plures patiebatur. Est enim huius versus per participium lecti, & Græci, & Latini, varius, secundum variam distinctionem, sensus. Nam, si post * ζητοῦσι *quærentibus*, comma ponatur, sensus erit, quem, Syriacum Testamentum, Origenes, & Theophylactus, exprimunt, Reddet vitam æternam, iis, qui, in bonis operibus perseuerantes, gloriam, ho., & incor., quærunt. Si verò comma, ζητοῦσι *quærentibus* proximè præcedat, eo exponetur modo, quo exponunt, Græcanicus Scholiastes, D. Gregorius loco superiùs nominato, Author commentariorum Hieronymo adscriptorum, & alij ferè suprà recensiti Latini Tractatores: Reddet gloriam, & ho., & incor., iis, qui, in bonis operibus perseuerantes, vitam æternam quærunt. qui conuenit ei quod mox sequitur: *Gloria autem, & honor, & pax, omni operanti bonum.* V. 10.

*his quidem secundum.

* ἐπιζητοῦσι R.

C. 2. V. 15. *Testimonium reddente illis conscientia ipsorum, & inter se * inuicem' cogitationum * " accusantium' aut etiam " defendentium'.*] *Cogitationum accusantium, aut etiam defendentium*, gignendi casu, haud dubiè Interpres vertit: sic enim legunt, scripti, impressique codices, quoscunque vidimus, qui fidei sint bonæ, adstipulantibus Glossematicis, qui vulgata versione simplices vsi sunt. *Cogitationibus accusantibus, aut etiam defendentibus*, auferendi casu, duntaxat posteriores aliquot Typographorum editiones legere comperimus (eæ enim hîc significatæ sunt in Bibliorum margine, quia commodè aliud non erat, signo MS.) primumque eam quæ ex Quentelianis ædibus Coloniæ anno 1529. prodijt, pro eius qui præfuit arbitrio frequenter mutata. Hentenius, non tam variæ lectionis, quàm explicationis indicandæ gratia, in margine scripsit *Co bus ac bus, aut etiam de bus*: sequutus Parisienses, qui ad marginem notauerant, *Genitiui pro ablatiuis*. Græcè Genitiui sunt, καὶ μεταξὺ ἀλλήλων τῶν λογισμῶν κατηγορούντων ἢ καὶ ἀπολογουμένων: sed, qui ablatiuis Latinè reddendi videantur, vt ij qui præcedunt

509.
* inuicē o.
* excusantium o.
* excusantium 1 MS.

συμμαρ-

συμμαρτυρέσης αὐτῶν τῆς συνειδήσεως: Nisi dixerit quis, non similiter genitiuos absolutè positos esse, sed eiusmodi qui à præcedente nomine συνειδήσεως regantur. Glossa ordinaria, & post eam alij, duplicem huiusmodi dant, vulgatæ versionis *Co·mum ac·um aut &. De·um*, explicationem; vnam, qua, genitiui, Græco more, absolutè positi intelligantur; alteram, qua, à præcedenti nomine *conscientia* regantur. quarum, hæc potius, eum quem Interpres voluit sensum, continere videtur; tum, quòd proximos genitiuos absolutè positos ablatiuis Interpres Latinè reddiderit, *Testimonium reddente illis conscientia ipsorum*; tum, quòd *conscientia ipsorum* verterit, non, vt Græcè est, *ipsorum conscientia*. Apud quosdam Veterum legitur *Co·bus ac·bus* * *aut etiam* * *de·bus*, Hieronymum in caput 16. Ezechielis, Augustinum, libri 20. De ciuitate Dei capite 26, Hilarium Diaconum qui author esse existimatur commentariorum Ambrosium mentientium: quod, ita scriptum arbitror, vel ab ijs qui veterum opera ediderunt; vt huiusmodi pro sua sententia mutarunt sæpenumerò; vel ab ipsis veteribus, quibus sic meliùs verti visum fuerit. Cæteroqui, est apud eos, & nostræ editionis lectio, *Co·um ac·um aut etiam* * *De·um*; Augustinum, libri 2. De sermone Domini in monte capite 15, Primasium in proprio commentario, Gregorium libri 4. Moralium capite 17, Pelagium, epistola ad Demetriadem.

* siue *Hier.*
* excusantibus *Aug.*
* excusantium *Aug.*

510. C. 5. v. 1. *Iustificati* * *ergo* *ex fide, pacem habeamus ad Deum, per Dominum nostrum Iesum Christum.*] Latini codices, *habeamus* legunt, non *habemus*: Græci è diuersò, ἔχομεν ferè habent, non ἔχωμεν. Pro Græcis, facere videtur, commentarius Ambrosio attributus. Latinis, vetus Dionysiani cœnobij Græcus codex, qui, Gagneio teste, ἔχωμεν habet, suffragatur; Item, Latini enarratores astipulantur, Author commentariorum Hieronymo adscriptorũ, Petrus Chrysologus sermone 110, Primasius, Haymo, Anselmus, Author Glossæ, Carensis, Lombardus, Lyranus, Thomas, Gorran, Bruno, Richelius, alijque; Quin & tractatores Græci, Origenes, Chrysostomus, Theodoretus, Theophylactus, Oecumenius, volunt. Syriacum ܢܗܘܐ ܠܢ ܫܠܡܐ, quod est ad verbũ, erit nobis pax, vtroque intelligi potest modo, & ita vt futurum sit pro præsenti, & ita vt sit pro subiunctiuo, Hebraico more.

* igitur *MS.*

511. C. 5. v. 8. *Commendat autem suam caritatem Deus in nobis, quoniam, cùm adhuc peccatores essemus,* * *(Christus pro nobis mortuus est.)* Multi libri addunt *si*, *Quoniam si cùm adhuc peccatores essemus*: sed antiquiores, emendatioresque, Epanorthotæ, Parisiensium, nostri, cum vulgari-

* secundum tempus o.

vulgaribus non paucis, Græcis exemplaribus conformiter, omittunt. Hentenius textu expulit. Videri poſſit adiectum fuiſſe, quia hinc Apoſtolus continuò inferat: *Multò igitur magis iuſtificati nunc in ſanguine ipſius, ſalui erimus ab ira per ipſum*; Et cùm adiectum id fuiſſet, tum ſublatam eſſe, quæ neceſſaria non erat, collectiuam coniunctionem *igitur*, quam, vulgares aliquot codices, contra Græca Syraque, nulli præſtantes, omittunt. Cæterùm, apud quoſdam patrum ita legitur, *Si cùm adhuc &c. multò magis*; Cyprianum libri 4. epiſtola 2, Hilarium in Pſalmos ſecundum & 55m, Origenem, quamquam hic addat *igitur*, Authorem commentariorum Ambroſij titulum præferentium: ſed non ideò editionis noſtræ eſt lectio. Petrus Chryſologus ſermone 110, ei lectioni concinit, quam nos exiſtimamus genuinam noſtræ editionis eſſe, eaque & apud D. Primaſium eſt.

C. 7. v. 24. & 25. *Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis* 512.
huius? Gratia Dei per Ieſum Chriſtum Dominum noſtrum.] Ita ferè Latini codices legunt, *Gratia Dei*: itaque legunt & veteres; Græci, Irenæus, libri 3. capite 22, Origenes, hunc enarrans locum, Chryſoſtomus, explicans verſum ſeptimum, Pſalmi 121; Latini, Ambroſius, libri de Dominicæ incarnationis Sacramento capite 7, oratione in obitum Theodoſij, libri 2, de Abraham capite 6, Auguſtinus, cùm multis alijs in locis, tum ſermonibus, 5° De verbis Apoſtoli, & 49, ac 53, de diuerſis, Primaſius, Authores commentariorum quæ D. Hieronymo & B. Ambroſio adſcribuntur, Sedulius. His accedunt, Haymo, Anſelmus, Author Gloſſæ, Carenſis, Thomas, Gorran, Bruno, Richelius, alijque enarratores. Porrò, aliter Græci libri ſcribunt. Plerique, εὐχαριστῶ τῷ θεῷ habent, quod eſt, *Gratias ago Deo*: hocque modo, & legunt, & intelligunt, Græci Tractatores, Chryſoſtomus, Theodoretus, Theophylactus, & Oecumenius; atq. inter Latinos patres, Hieronymus, octauæ Algaſiæ quæſtioni reſpondens: eſtque hæc & Syriaci Teſtamenti lectio ܡܘܕܐ ܐܢܐ ܠܐܠܗܐ Quidam verò Græci libri, Pariſienſium vnus, ια, χάρις δὲ τῷ θεῷ ſcribunt, hoc eſt, Gratia autem Deo: quam ſcripturam, videri poſſint redolere, Latina exemplaria non pauca, quæ habent, *Gratia autem Dei*; fierique hinc veriſimilis eorum coniectura, qui Latinè nobis *Gratia Deo* legendum eſſe conijciunt, quomodo, apud Hieronymum, quæſtione ad Algaſiam octaua, primùm legitur. Decem noſtra manuſcripta *Gratia* ª Gratiam
autem Dei habent; ſed, recentiora illa minuſque emendata. Antiqui- 1 MS.
tate integritateque præſtantia, omnia *Gratia Dei* legunt: quibus, cùm vetuſtiſſimi Patres, ſcriptoreſque, Græci, & Latini, diſertè adſti-

pulentur, nõ facilè in erroris ſuſpicionem venire debent. Quinimo, ſicut Græcè nonnulli legunt χάρις τῷ θεῷ (ita enim, abſque δὲ *autem* coniunctione, quidam producit) ſic facilè potuit Interpres, χάρις τοῦ θεοῦ, duabus litteris alijs, legiſſe, præſertim, cùm ω & ου figura maximè affines ſint, iotaque, illi, nunc non ſubſcribatur, nunc ſubſcriptum non animaduertatur.

513. C. 8. v. 20. *Propter eum qui ſubiecit eam* [a] *in* *ſpe.*] Latinorum librorum plerique *in ſpe* legunt; inſignes quidam, cum D. Primaſij textu, *in ſpem*; Pariſienſium duo, Di. o. Ge. l.; noſtri tres, Brug. Malmund. ma. Q. Græcè eſt ἐπ' ἐλπίδι, quod eſt, in ſpe, vel ſub ſpe; Syriacè ܥܠ ܣܒܪܐ, quod eſt, ad ſpem, vel in ſpem. Quidam ſequentibus hoc iungunt: Sub ſpe, quòd & ipſa creatura liberabitur &c. poteſt enim & ſequẽtibus & præcedentibus copulari. Pronomen *eam*, *Qui ſubiecit eam*, vt non eſt Græcè (διὰ τὸν ὑποτάξαντα ἐπ' ἐλπίδι) ita Latina ſcripta, T. Malmund. ma. L. Pl. lon.; cum D. Anſelmi textu, & Moguntina editione, omittunt, quamquam Malmundarienſi alia littera inter lineas ſupraſcriptum ſit. Alterum Malmundarienſe, minus, vt illud, quod maius diximus, antiquiſſimum, alio legit loco: *Qui ſubiecit in ſpe eam*. Plantini anguſtum non niſi in margine habet. Syricus Interpres explicationis gratia addidit.

[a] ſub Quent.

514. C. 8. v. 33. & 34. Triplex huius loci pronuntiatio eſt. Vna: *Quis accuſabit aduerſus electos Dei? Deus, qui iuſtificat? Quis eſt qui condemnet? Chriſtus Ieſus, qui mortuus eſt, immò qui & reſurrexit, qui eſt ad dexteram Dei, qui etiam interpellat pro nobis?* Altera: *Quis ac. ad. el. Dei? Deus qui iuſtificat. Quis eſt qui condemnet? Chriſtus Ieſus qui mor. eſt, immò qui (&c.) etiam interpellat pro nobis.* Tertia: *Quis ac. ad. el. Dei? Deus qui iuſtificat: quis eſt qui condemnet? Chriſtus Ieſus qui mor. eſt, immò qui (&c.) etiam interpellat pro nobis* & hoc, vel interrogando, vel enunciando. Primam probant, Auguſtinus libri 3. De doctrina Chriſtiana capite 3, eiuſque diſcipulus Primaſius enarrator; & ſequuntur, Author commentariorum Ambroſij nomen præferentium, atque inter recentiores, Nicolaus Gorran. Secundam exponunt, Origenes, Theophylactus, Lyranus, ſubaudito ſubſtantiuo verbo *eſt*, ijs in partibus, quæ enunciatiuè leguntur. Tertiam, explicant, Theodoretus, B. Gregorius libri 7[i] epiſtolarum epiſtola 53, Oecumenius, D. Thomas, &, inter neotericos, Dominicus Soto.

515. C. 8. v. 37. *Sed in his omnibus* [a] *ſuperamus*, *propter eum qui dilexit nos.*]

[a] ſuperabamus O.

Latini

Latini vulgatæ editionis codices, vnanimiter hunc ad modum legunt, *Propter eum*; ſimiliterque, Ambroſio adſcripta commentaria, Author ſcholiorum quæ in Hieronymi operibus exſtant, Primaſius, Haymo, Anſelmus, poſterioreſque omnes Latinæ editionis enarratores. Græci libri conſtanter ſcribunt· ἀλλ' ἐν τούτοις πᾶσιν ὑπερνικῶμεν διὰ τοῦ ἀγαπήσαντος ἡμᾶς. id quod, Syricus Interpres, poſterioreſque Latini, & Græcus ſcriptor D. Baſilius, cap. 8. libri De ſpiritu ſancto, *Per eum qui dilexit nos*, interpretati ſunt. διὰ enim, Græca præpoſitio, genitiuo iuncta, *per* ſignificat; accuſatiuo, *propter*: id quod huius capitis 20 & 25 verſibus videre licuit. *Per* legit S. Auguſtinus libri 4 De doctrina Chriſtiana cap. 20, & libri De ciuitate Dei 22[i], 23° capite: Græcamque ſententiam optimè explicans, In his omnibus, habet, ſuperuincimus, [u]per eum qui dilexit nos. *Per* legit & Proſper, libri 2 De vocatione gentium cap. 5, ſiue, iuxta nouam diſtinctionem, 15. Vulgatæ editionis Author, aut accuſandi caſu διὰ τὸν ἀγαπήσαντα legit, aut διὰ, gignendi caſui præpoſitum, etiam *propter* verti poſſe ſenſit; præſertim, cùm *propter*, hoc loco, ita vt *per* accipi poſſit; *propter eum*, propter eius auxilium, quæ & D. Thomæ eſt explicatio.

[u] propter quod. *Cyprianus tertij ad Quirinum 18 cap.*

C. 8. v. 38. & 39. *Neque mors, neque vita, neque angeli, neque principatus, neque virtutes, neque inſtantia, neque futura, neque fortitudo, neque altitudo, neque profundum, neque creatura* [a]*alia*. Hunc ad modum, ſcripti libri complures * impreſſique omnes legunt: quibus adſtipulantur enarratores, Haymo, Anſelmus, author Gloſſæ, Careſis, Lombardus, Lyranus, Aquinas, Gorran, Bruno, Richelius, alijque poſteriores. Tres ſcripti libri, Pl. ang. R & C, pro *neque virtutes*, habent *neque poteſtates*; quinque, Pl. m. L. Torr. Atr. ſ. & Leodienſis; verùm hic ex poſteriori emendatione; vtrumque habent, hoc ordine: *Neque angeli, neque principatus, neque poteſtates, neque virtutes.* Arbitror, ex altera primùm verſione, vel ex ſimilium locorum memoria, pro *virtutes*, ſcriptum *poteſtates* (quod enim eſt Græcè οὔτε δυνάμεις, *neque virtutes* alij, alij, nominatim Origenis Interpres, 3[ij] peri archōn 2° cap. *neque poteſtates* transferunt: frequenterque Apoſtolus principatibus ἐξουσίας, quas poteſtates editio noſtra reddit, ſubiungit) ac dein, quæ in diuerſis erant codicibus, coniuncta, vt paria hîc eſſent, ſicuti in antecedentibus ac ſubſequentibus. Nam & hanc ob cauſam, in anguſto Plantini ſcripto, quod, loco *virtutes*, habet *poteſtates*, additum reor *neque archangeli*: *neque angeli, neque archangeli, neque principatus, neque poteſtates*. Notandum porro eſt, B. Auguſtinum, libri De moribus Eccleſiæ Catholicæ cap. 11, & *Authorem commentariorum, quæ Ambroſio tribuuntur, duo ſolùm hîc membra legere, *Neque angelus*, 516.

[a] aliqua 1 MS. [a] aliqua alia *G.*

* *Brug. Lob. Malmund. mi- Leod. O, E, Q, &c.*

1. Cor. 15. c. 24. Epheſ. 1. d. 21 3. b. 10. Coloſſ. 1. c. 16. 2. b. 10. c. 15.

* *Præponit quoq.* altitudinē & profundū, præſentibus & futuris.

neque virtus, omittere *neque principatus*, non tantùm contra Latinos hodie codices, verumetiam contra Græcos, & Syros, qui tria hæc membra legunt, οὔτε ἄγγελοι, οὔτε ἀρχαὶ, οὔτε δυνάμεις, *Neque angeli, neque principatus, neque virtutes*. Cæterùm, omittunt Græci, Syríque codices, necnon, Chryſoſtomi, Theodoreti, Theophylacti, & Oecumenij, enarrationes, cum illo Auguſtini loco, & Ambroſio adſcriptis commentariis, id quod poſtea Latinis in libris ſequitur, nec habet ad quod reſpondeat, *neque fortitudo*: quibus, vnum, ex Latinis noſtris manuſcriptis, M littera notatum, conforme eſt. Hieronymus ad Algaſiam, quæſtione nona, legit quidem manifeſtè hanc partem *neque fortitudo*: ſed aufert eam quæ præcedit, *neque virtutes*. cui, Auguſtinianum ex ſacris litteris ſpeculum, & maius Malmundarienſis Cœnobij exemplar, concinunt: tametſi huic altera manu ſupra ſcriptum ſit *Neque virtutes*, vt ſunt huiuſmodi penè omnia in antiquis exemplaribus ad vulgarem poſtea legendi modum immutata. Concinit & Primaſius enarrator, quamquam apud eum, multitudinis numero, *neque fortitudines* legatur. Adſtipulantur etiam ea, quæ, apud D. Hieronymum, in S. Pauli epiſtolas exſtant, ſcholia, quæ, Primaſius, hoc loco, vt multis aliis, ſequutus eſt. Scriptum vetuſtiſſimum, M. N. Hunnæi, T littera ſignatum, loco huius, *neque fortitudo*, ſcribit *neque virtus*, tollitque ſimiliter, quod dictum eſt, *neque virtutes*: cui, Auguſtini lectio, libri De doctrina Chriſtiana quarti cap. 20, & expoſitio, eo libello, quo huius epiſtolæ quaſdam propoſitiones exponit, per omnia conſonant. Videri ex his poſſit, alterum ſuperfluere, vel *neque virtutes*, vel *neque fortitudo*, ſiue, vt aliàs legitur, *neque virtus*; & quidem diuerſas hæc eſſe, eiuſdem partis, aliter atque aliter lectæ, tranſlationes. Quod enim Græcè eſt οὔτε δυνάμεις, quod eſt, *neque virtutes*, exiſtimarim, ſingulari numero ab aliis οὔτε δύναμις lectum, & à quibuſdam verſum, *neque virtus*; quo modo, Auguſtinus libro De moribus Catholicæ Eccleſiæ, & Ambroſio attributa commentaria, habent, eo loco, quo nos cum Græcis & Syris *neque virtutes*; à quibuſdam *neque fortitudo*. Porrò, *neque virtus*, clarum ſatis videtur fieri non eſſe noſtræ editionis; eoque magis, quòd, ſcriptum illud, T, alteram editionem nonnunquam ſequi, compererimus. Poſt hoc, *neque fortitudo*, cedere debere videtur, τῷ *neque virtutes*. hoc enim, vno, eoque longè aptiſſimo, legitur loco: illud, variis errat locis, iiſque minùs conuenientibus. Vt plurimùm, legitur poſt *futura*, ante *altitudo*: *Neque fu., neque fortitudo, neque alt.* Manuſcriptum H notatum ſcribit poſt *neque virtutes*: *neque virtutes, neque fortitudo*. Duo manuſcripta, C. & So. ru., medium habent inter *inſtantia* & *futura*: *Neque inſta., neque fortitudo, neque fut.* Apud Origenem, in tertio peri

archῶn, primùm legitur *neque poteſtates*, poſtea additur *neque virtus*, ſed vltimo loco: *Neque alt.*, *neque profund.*, *neque virtus*, *neque alia vlla creatura.* Primo & quarto locis, ab affinibus ſeparatum, ſolitarium incommodè ponitur; tertio, etiam dirimit, quæ manifeſtum eſt combinanda; ſecundo, optimè congruat, quo, poſitum id fuiſſe, exiſtimat Dominicus Segobienſis, ſi; quod credit; Apoſtolicum verbum eſt. Cæterùm, cùm, vel hoc, vel alterum, non leuibus argumentis ſupereſſe videatur, minuſque hoc, τὸ *neque fortitudo*, fundatum in noſtra editione appareat, videtur adiectitium id eſſe. Verumenimuero, antiquiſſimum Tractatorem Origenem, vel interpretem eius Hieronymum (is enim Origenis commentario ſua non pauca adiecit) id legiſſe, atque eo quo in Latinis plerumq. codicibus legitur loco, poſt *neque futura*, nec præterijſſe quod antecedit *neque virtutes*, ex explanatione in hanc epiſtolam, verè colligi videtur, tametſi *neque virtutes* ſcriptum ſit, poſteriori, vt priori loco.

C.9.v.25. *Sicut* * *in Oſee dicit: Vocabo non plebem meam, plebem meam; &, non dilectam, dilectam; &, non miſericordiam conſecutam, miſericordiam conſecutam.*] Antiqui Epanorthotæ, & antiqui Zegeri codices, auferunt *Et, non dilectam, dilectam*: idem auferunt antiqui noſtri, Brug. Lob. Leod. Mal. ma. mi. O, P, H. Græci libri tollunt iſtud: *Et, non miſericordiam conſecutam, miſericordiam conſecutam*: illud legunt: *Et, non dilectam, dilectam*· καὶ, τὴν οὐκ ἠγαπημένην, ἠγαπημένην. His, enarratores multi conſentiunt, Origenes, Chryſoſtomus, Theodoretus, Theophylactus, Oecumenius, & Author commentariorum apud Ambroſium; S. Auguſtinus etiam, ſub finem libri primi ad Simplicianum, & libri contra Fauſtum viceſimiſecundi cap. 89. Antiquis Latinorum codicibus, ſuffragatur D. Hieronymi lectio, ſcribentis in primum Oſee caput, & Haymonis Halberſtatenſis, atque Anſelmi Cantuarienſis, Commentarij; Scholia ad hæc, quantū colligere poſſum, quæ in D. Pauli epiſtolas exſtant, in Hieronymi operibus. Syri vnum dumtaxat legunt, id quod huiuſmodi eſt, vt, vtrumque, complectatur, vtrumque ſignificet; Eundem ad modum ipſe Propheta: eadem enim cum Propheta Syri vſi ſunt voce, רחם, quæ, & diligere, & miſereri, ſignificat. וְרִחַמְתִּי אֶת־לֹא רֻחָמָה (eò enim Apoſtolus hac parte reſpexit) id quod, noſtra editio, in calce ſecundi capitis Prophetiæ Oſee, vertit, *Et miſerebor eius quæ fuit Abſque miſericordia*, verti etiam poteſt, *Et diligam eam quæ fuit non dilecta*, ſiue, ad verbum, *Et diligam non dilectam*. Erat, diuinitus impoſitum nomen, filiæ, quam Oſee genuerat, לֹא רֻחָמָה, quod eſt, non dilecta, vel, non miſericordiam conſequuta, ſiue Abſque miſericordia: quemadmodum, filio

517. * & 2 MS. G.

ܘܠܐ
ܠܐ ܪܚܝܡܬܐ
ܠܐ ܪܚܝܡܬܐ

Oſe. 2. d. 23.

Oſe. 1. b. 6. e. 8.

impoſitum fuit nomen, לֹא עַמִּי Non populus meus, ſiue, Non plebs mea. Manifeſtum igitur euadit, non vtrumque illud apud Apoſtolum legendum eſſe, vt vulgus codicum & Gloſſematicorum Latinorum legit, ſed alterum, vt ex altera verſione additum, reſecandum. Porrò, ſit Græcis illud genuinum, *Et, non dilectam, dilectam*: noſtræ editionis germana ſcriptura eſt, *Et non miſericordiam conſequutam, miſericordiam conſequutam*. cui, adiectum eſt illud, *Et, non dil., dil.*, ex Græcis, opinor, libris, & in pleriſque quidem exemplaribus præpoſitum, atque in compluribus fruſtrà grauatum pronomine *meam* (*Et, non dilectam meam, dil. meam*) in quibuſdam verò poſtpoſitum. legit; veriſimile eſt; Interpres noſter, Græcè, pro ἠγαπημένην, ἠλεημένην, quo modo, iuxta ſeptuagintaduorum interpretationem, in Oſee eſt. Teſtatur Oſee enarrator Hieronymus, in caput ſcribens primum, quædam illic exemplaria ἠγαπημένη legiſſe: ſed, veriora cenſet, quæ habent ἠλεημένη, quia, ad diſtinctionem Iſraëlis, cui non miſeretur, infert Deus: *Domui autem Iuda miſerebor*. Certa profectò videtur editionis ſeptuagintaduorum lectio ἠλεημένη, quia, ſequentia omnia, quæ ad priora reſpiciunt, per ἐλεεῖν tranſlata ſint: viderique poſſit, ἠγαπημένη, eò, ex Apoſtolo admiſſum eſſe. Cæterùm, poterant ſequentia omnia per ἀγαπᾷν verti, eſſeque congrua lectio eorum quæ præcedunt ἠγαπημένη. nam; quod diximus; רחם, qua voce ſemper Propheta vtitur, ad ἐλεεῖν & ἀγαπᾷν, ad miſereri & diligere, commune eſt.

518.
ª dixit o. C. 10. v. 5. *Moyſes enim*ª *ſcripſit*', *quoniam, iuſtitiam quæ ex lege eſt qui*
ᵇ o. *fecerit* ᵇ*homo*', *viuet in ea*. Hæc Latinorum librorum, quos nos vidimus, multique alij ante nos, conſtans eſt lectio: quam enarrat, ex antiquis, Origenes, vel eius interpres. Græci libri ſcribunt· μωσῆς γὰρ
ᵇ s. r γράφει τὴν δικαιοσύνην τὴν ἐκ τοῦ νόμου, ὅτι, ὁ ποιήσας ᵇαὐτὰ' ἄνθρωπος, ζήσεται ἐν αὐ-
* ita Sy. τοῖς· Moſes enim * ſcribit iuſtitiam quæ ex lege, quoniam, qui fecerit
ᵇ 5. 10. ᵇea' ᵇ homo', viuet in eis. Quibus ſuffragantur, Syrica exemplaria,
ᵇ Sy. Græciq. Tractatores, Chryſoſtomus, Theodoretus, Theophylactus, Oecumenius. Conijciunt quidam, Latinam lectionem, ſcribarum temeritate deprauatam: pro quibus facere poſſit, quòd Haymo, in quibuſdam codicibus, haberi teſtetur, *viuet in eis*, niſi de Græcis vel alterius verſionis Latinis codicibus loquatur. Conijciunt alij, Græcam lectionem, quamquam Moſis verba propiùs referat, (Cuſtodite leges meas atque iudicia, quæ faciet ea homo, & viuet in eis, Leuit.
Galat. 3. b. 12. 18. a. 5.) ex tertio ad Galatas capite immutatam, vbi ſimilis eſt locus· ὁ δὲ νόμος οὐκ ἔστιν ἐκ πίστεως, ἀλλ' ὁ ποιήσας αὐτὰ ἄνθρωπος ζήσεται ἐν αὐτοῖς, pro quo nos habemus: *Lex autem non eſt ex fide: ſed, Qui fecerit ea viuet in illis*; porrò, hoc ad Romanos loco, legiſſe Interpretem· ὅτι τὴν δικαι-

τὴν ἐκ τοῦ

τῆς ἐκ τοῦ νόμου ὁ ποιήσας ἄνθρ., ζήσεται ἐν αὐτῇ. Verùm, quod bene ſe habet, vtraque lectio, in idem recidit.

C. 11. v. 5. *Sic* ˋ *ergo*ˊ ˉ *&*ˊ * *in hoc tempore* ˉ *reliquiæ*ˊ *ſecundum electionem* ˉ *gratiæ*ˊ * *ſaluæ* ˋ *factæ ſunt.*] τὸ *ſaluæ*, nec à Græcis libris, nec à Græcis tractatoribus, Chryſoſtomo, Theodoreto, Theophylacto, Oecumenio, legitur. οὕτως οὖν καὶ ἐν τῷ νῦν καιρῷ λεῖμμα κατ' ἐκλογὴν χάριτος γέγονεν. Latini libri, conſentientibus expoſitoribus, Haymone, Anſelmo, Authore Gloſſæ, Carenſi, Lombardo, Lyrano, Aquinate, Gorran, Brunone, Richelio, & alijs poſterioribus, plerique omnes habent. Porrò, vnum Pariſienſes proferunt, Ge. l., qui Græcis conformiter demat, hunc in modum: *Reliquiæ ſecundum electionem gratiæ factæ ſunt.* cui, ſi fortè ex Græco correctus eſſe, hoc loco, vt alijs, exiſtimetur, M. N. Hunnæi manuſcriptum, L ſignatum, adſtipulatur, quamquam addat *Dei* (*Secundum electionem gratiæ Dei factæ ſunt*) quod, alia bona ſcripta, tanto conſenſu tollunt, quanto vulgaria legunt. Reperitur dictio *ſaluæ*, apud Latinos Patres, Ambroſium libri De Noë & Arca capite 5, & libri 2. De Iacob & vita beata capite 3; Hieronymum, in fine libri 16. in Iſaiam, & in commentarijs cap. 2. Prophetiæ Michææ; Auguſtinum, quæſtione 148. ſuper Geneſim, ſecunda quæſtione primi libri ad Simplicianum, & libri De patientia capite 20: verùm, quia nihil ex locorum circumſtantijs intelligi poteſt, incertum relinquitur, an à Patribus ipſis lectum, an à Scribis poſtea adiectum ſit, qui, in vetuſtis paſſim Authoribus, citata ſcripturæ teſtimonia, iuxta vſitatum legendi modum emendarunt, ita vt de Patrum lectione haud facilè quid ſtatui poſſit, niſi quòd ex præcedentibus aut ſequentibus verbis colligatur, ea quæ, ſæpenumero, aliud à patribus lectum fuiſſe, quàm modò apud eos legatur, ſignificant. Exemplum, quod ad præſentem locum faciat, adferamus. Libri 2. De bono perſeuerantiæ capite 18, apud B. Auguſtinum, legitur, in noſtra ſaltem quam Frobenius dedit editione, *Rel. ſe. el. gratiæ ſaluæ factæ ſunt*: quæ verò paulò pòſt ſequuntur Auguſtini verba, luculentiſſimè declarant, *ſaluæ* ab eo omiſſum fuiſſe. In hac ergo electione, ait, & in his reliquijs, quæ per electionem gratiæ factæ ſunt, voluit intelligi plebem, quam, propterea Deus non repulit, quia præſciuit. ac mox: Præſciuit enim reliquias, quas ſecundum electionem gratiæ fuerat ipſe facturus. Similiter, in Origenis enarrationibus, & in Ambroſio adſcriptis commentarijs, atque Proſperi libro De vocatione gentium primo *, adſcribitur *ſaluæ:* ſed, qui horum verba diligenter excuſſerit, habebit, vnde adiectitium eſſe ſuſpicetur. Quocirca, nos, in his mediocritatis noſtræ ſcriptis, non facilè adferimus,

519.
ˋ enim o.
ˉ o. * nunc o.
ˉ o. ˉ o.
* Dei o.
ˋ fient o.

* *Cap. 3. aut iuxta nouam editionem 10.*

rimus, tametsi aliter à multis factum videamus, Patrum aut Enarratorum pro lectionibus authoritatem, nisi eorum simul tractationes suffragentur, vel, ipsæ eorum per se lectiones, eiusmodi sint, quæ à scribis mutatæ non esse haud difficulter dignoscantur; si non aliud adferendi modus innuat. Videri possit τὸ *saluæ*, quòd sermo alioqui mutilus appareret, huc assumtum, vel ex commentario, quemadmodum vocula *Dei*, quam Author Glossæ, quam habemus scriptam, subaudit (non frustra enim hîc ab enarratoribus salutis fit mentio, quamuis *saluæ* non legerint) vel ex Isaiæ loco, quem nono capite superiori citat Apostolus, his nostræ editionis verbis: *Si fuerit numerus*
Rom. 9. f. 27. *filiorum Israël tanquam arena maris, reliquiæ saluæ fient*; atque huc facere, quod in quorundam Glossematicorum textibus legatur: *Rel. se. el. gra. saluæ fient*. Accedit, quòd, id quod Interpres duabus vocibus solet reddere, saluum facere, vel saluum fieri aut esse, Apostolus ipse vnica semper exprimat, σώζειν, vel σώζεσθαι, numquam, σῶον ποιεῖν, vel σῶον γίγνεσθαι aut γεγονέναι. Claudius Guilliaudus, & Adamus Sasbout, ex ijs quos expositionibus suis iunxerunt textibus, *saluæ* omiserunt. Syri sensum dederunt huius lectionis: Sic & in tempore hoc reliquiæ relictæ sunt per electionem gratiæ. In quem sensum accipi possit sentẽtia etiam lecto *saluæ*, si *saluæ factæ sint*, intelligatur, remanserunt, superstites sunt. hoc enim hoc loco vult Apostolus, quosdam fuisse ex Israëlitis, gratuita Dei electione, reliquos, qui Christum non reiecerint, quemadmodum Eliæ tempore reliquerat sibi Deus qui non curuauerant genua Baal.

520. C. 11. v. 13. ª*Quamdiu*ᵇ ᶜ *quidem*ᵇ *ego sum Gentium Apostolus.*] Quod
ª Et diu o. Græcè est ἐφ' ὅσον, hoc est, si verbum verbo reddatur, *ad quantum*, non
ᵇ enim o. solum ad tempus, sed, etiam ad rationem, referri potest. Quare alij
ᶜ o. vertunt: Quatenus ego quidem sum Gen. Apo. Cæterùm, vulgatæ editionis versione, & ratio datur intelligenda, quamquam non per modum rationis expressa: quemadmodum, cùm in Euangelio dici-
Mat. 9. b. 15. tur: Nunquid possunt filij sponsi lugere, quãdiu cum illis est sponsus?

521. C. 11. v. 32. ª*Conclusit*ª ᵇ *enim*ᵇ ᶜ *Deus*ᶜ *omnia* ᵈ*in incredulitatem*ᵈ, *vt*
ª Conclu- *omnium misereatur.*] Græci & Syrici libri, cum Græcis tractatoribus,
dit o. ᵇ o. Chrysostomo, Theodoreto, Theophylacto, & Oecumenio, pro *om-*
ᶜ Dominus 2 *MS.* *nia* legunt *omnes*. τοὺς ܟܠ ܐܢܫ Syrici, & in priori, & in poste-
ᵈ increduli- tate 2 *MS.* πάντας habent Græci; riori sententiæ parte. Eundem
ᵈ in credu- litate o. ad modum *omnes* legunt, D. Hieronymus, caput Michææ secundum exponens, & S. Augustinus, libri 21. De ciuitate Dei capite 18. Vulgatus Interpres, facilè, pro πάντας, legisse potuit πάντα, omisso articulo.

culo. Vtriusque sensus idem est; atque eius quod Interpres dedit, vehementior. Id quod deinde sequitur, *in incredulitatem*, multi codices sexto casu scribunt, *in incredulitate*: verùm illud, vt Græco consonat (εἰς ἀπείθειαν) ita in lectissimis est editionis nostræ manuscriptis, Di. o. l. Ge. o. Brug. Lob. Leod. Mal. mi. O. E. Pl. m. & alijs. Hentenius id in textum retulit.

C. 12. v. 1. *Rationabile obsequium vestrum.*] Ex Græco & Syro rectè etiam vertitur *Rationale* · τὴν λογικὴν λατρείαν ὑμῶν est Græcè: id quod plerique hodie reddunt, *Rationalem cultum vestrum*. Cæterùm, existimarim, veteri Interpreti, Græcè magis quàm Latinè perito, eadem fuisse, *rationale & rationabile*, ita vt intelligi possit per *rationabile* quod transtulit, & quod rationali hominis parte, mente, fit, hoc est, spirituale, & quod rationis æquitate dictante fit, & quod rationis iudicio temperatur, denique quod recta ratio ad legitimum finem dirigit. 522.

C. 12. v. 2. *Vt probetis*[a] [b] *quæ*[c] [d] *sit*[e] *voluntas Dei, bona*, [f] *&* [g] *beneplacens*[h], *& perfecta*. Hunc ad modum legitur, vt nostris in libris, ita apud D. Cyprianum, libri 3. epistola 25, S. Hieronymum, post medium libri primi aduersus Iouinianum, & Primasium, qui in proprio eum commentario disertè explicat: *Bona, & beneplacens, & perfecta*. Bona, melior, & optima. Beatus Augustinus, epistola 85, ac libri 10. De ciuitate Dei cap. 6, & author enarrationum Ambrosij nomen præferentium, legunt: [i] *Vt probetis*[k] *quæ sit voluntas Dei, quod bonum, &* [l] *beneplacitum*[m], *& perfectum**. quo modo, & Author commentariorum quæ in Hieronymi operibus, legisse videtur, quòd seorsum posteriorem huius sententiæ partem explicet, hoc modo: hoc est, quod bonum sit, & melius, & optimum. Idque ex Sedulio, qui, cum illa lectione, hanc explicationem, in collectanea sua transtulit, manifestum esse potest. Græcus sermo, ad vtramque lectionem, ambiguus est (εἰς τὸ δοκιμάζειν ὑμᾶς τί τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ, τὸ ἀγαθὸν, καὶ εὐάρεστον, καὶ τέλειον) quòd nomen *voluntas* ac subsequentia adiectiua, neutro genere efferat, & articulum præponat voci ἀγαθὸν. Syriacus, non nisi priorem admittit: quæ, cùm, in Latinis libris omnibus, scriptis atque impressis, iam inueniatur, & ab Haymone, Anselmo, Authore Glossæ, posterioribusque Latinis enarratoribus, exponatur, germana nostræ esse editionis omnino videtur, nostræ inquam editionis, qua, ex B. Hieronymi castigatione, vtimur. Testatur enim Hieronymus, in Origenis, suoque, magna ex parte, in epistolam ad Romanos commentario, olim vulgatum legendi modum Latinis fuisse, *Quod bonum, & beneplacitum, & perfectum*: sed, in Græco, ipse alterum 523.

[a] Et o. [b] Ad probãdum *Cyp.* [c] quid 1 *MS.* [d] *Compl. G.* [e] placens 1 *MS.* [f] placens *Cypri. Aug. spe.* [g] Ad probandú [h] vos *Aug.* [l] placitum. *Ambr. Sedul.* * est *Ambr.*

haberi docet, *Bona, & beneplacens, & perfecta*, siue, quòd articulum τὸ ante ἀγαθὸν non habuerit, siue, quòd conformiorem Græco iudicauerit, quem Græcorum commentarij magis probauerint, vt eorum quos nos habemus, Chrysostomi, Theophylacti, Oecumenij. Nec dubium quin is proprius Origenis sit commentarius, quo iuxta hanc lectionem locus explicatur (iuxta vtramque enim explicatur) nisi hunc in locum nihil ipsius Origenis sit, sed totum Hieronymus Interpres addiderit. Multa enim Origenis commentarijs deerant, incertum quo casu: quæ, Hieronymus, à se suppleta, & in præfatione, & in peroratione, testatur. Verba eius, in hunc locum duodecimi ad Romanos capitis, hæc sunt: Sciendum est, quòd in Græco habet, Vt probetis, quæ sit voluntas Dei, bona, & beneplacita, & perfecta. Sed nos, quia vnus in vtroque potest sensus videri, consuetudinem sequimur Latinorum. Sequitur postea, vbi hæc pars singulariter tractatur, Vt probetis, quæ sit voluntas Dei, quod bonum, & beneplacitum, & perfectum: manifestum est autem, quòd & præcessisse debuerat, quodque prolixiùs textum Interpres priùs recitauerit quàm modò habeatur.

524. C. 12. v. 10. *Caritatem fraternitatis inuicem diligentes.*] Complures nostræ ætatis scriptores, *caritate* legendum esse conijciunt; profectò, non absque argumentis. Primùm enim, Græcè est τῇ φιλαδελφίᾳ, qui est datiuus modi, quem Latini suo ablatiuo exprimunt. *caritate* igitur *fraternitatis*, siue fraterna: nam *fraternitatis* dixit Interpres, pro *fraterna*, extremum fortè Græcæ vocis imitatus, quam, quia Latinis vna similis compositionis vox non est, duabus transtulit. Deinde, non est Græcè participium *diligentes*, sed, quod accusandi casum non fert, nomen φιλόστοργοι: quod exponere possis *affectuosi*. τῇ φιλαδελφίᾳ εἰς ἀλλήλους φιλόστοργοι, Caritate fraterna ad inuicem affectuosi. Præterea, non aptè congruit vox *inuicem*, si *caritatem* legas: nisi addas, *ad* vel *in* præpositionem. & quidem vno in scripto, L. notato, hæc addita est (*in inuicem*) ad tollendum, opinor, sententiæ incommodum: sed, ex alijs omnibus quos vidimus, calamo æreque exaratis libris; demto Zegeri testamento; omissa, etsi sit Græcè, cognoscitur, quòd nomen φιλόστοργοι redditum sit participio *diligentes*. Insuper, huiusmodi formam, cuiusmodi hæc sententia, sexto casu *caritate* lecta, referunt subsequentes: *Honore inuicem præuenientes, Solicitudine non pigri,* & cæteræ. atque illa *Honore*, conuenientissimè, hanc *Caritate*, proximè sequitur. Adhæc, hunc in modum, & legunt, & intelligunt veteres, cùm Græci, Chrysostomus, Theodoretus, Theophylactus, Oecumenius, tum Latini: Tertullianus, libro in Marcionē quinto, legit:

Amore

Amore fraternitatis inuicem affectuosi. Simili ferè modo illorum Author cōmentariorum, quæ Ambrosio vulgò tribuuntur: *Fraternitatis amore inuicem benigni*. Hieronymiana scholia: Ita vos diligite, explicant, quasi ex vna matre generati. Id quod Sedulius, in collectanea sua transtulit, præmisitque: *Caritate fraterna inuicem benigni*. Primasius similiter: *Caritate fraternitatis*. Tanquam ex vno vtero nati, ita vos diligite. *inuicem benigni*. Haymo: Id est, ait, cum caritate fraternitatis sitis vos alterutrum diligentes, quia vnus est pater vester, qui in cælis est. Omnes enim qui vnam fidem habent, & vno baptismate sunt abluti, ita inuicem, ita secundum Deum diligere debent, veluti fratres ex vno matris vtero egressi. Iam verò & Latina nostræ editionis exemplaria reperimus, quæ *caritate* legant (*Caritate fraternitatis inuicem diligentes*) vnum scriptum, Plantini medium, duo impressa, Moguntiæ vnum, anno 1472, Lugduni alterum, anno 1522: quibus Romanum Breuiarium, Pij quinti Pont. Max. iussu editum, adstipulatur, in tertia lectionum secundæ diei infra Octauam Epiphaniæ, ex hoc Epistolæ ad Romanos capite desumtarū. Adstipulatur etiam, Lyrani commentario, quem, ab ipsa Typographiæ infantia excusum, à M. N. Hunnæo habemus, mixtus textus, nec commentarius ipse refragatur. textus etiam D. Thomæ commentario, annis 1518. & 1526, Parisijs edito, iunctus, quamuis commentarius refragetur. Sunt & manuscripta quædam ex nostris, Mal. mi. D. quibus an pòst adiecta sit lineola, quæ est loco *m* litteræ dubium fit. Possit, vt facilè potuit, è litteræ superposita fuisse lineola, factumque *caritatem*, vt, participio *diligentes*, accusandi casus, quem regit, daretur, quòd non intelligeretur, *caritate fraternitatis* dictum esse, pro *fraterna*. Author Glossæ, alijque Glossematici posteriores, duobus modis hanc scribendi rationem (*Caritatem fra. in. di.*) exponunt; vno, Diligite caritatem quam fratres habent inter se; altero, Velitis à fratribus redamari; sed illis, longè aliter, vt videtur, quàm Apostolus velit.

C. 12. v. 11. *Domino seruientes*.] Author commentariorum quæ in B. Ambrosij sunt operibus, *Tempori seruientes* legit. In Græco, inquit, dicitur sic habere: *a* *Deo' seruientes*. quod nec loco competit. Quid enim opus erat summā hanc ponere totius deuotionis, quando singula membra, quæ ad obsequia & seruitia Dei pertinent, memoret? In omnibus enim ijs quæ enumerat, plenum Deo seruitium exhibetur. Nam seruire tempori quid sit, alibi soluit, cùm dicit: Redimentes tempus quoniam dies mali sunt &c. Offendisse hunc Authorē videtur, quòd hæc totius summa, *Domino seruientes*, media inter membra legatur. Græci libri, qui hodie in manibus sunt, ferè, τῷ 525.

a Domino

Ephes. 5. d. 16.

χαιρῷ δουλεύοντες, quod eſt, *tempori ſeruientes*, habent. Cæterùm, Regius ex Complutenſi, & quinque alij à Pariſienſibus notati, δ. ε. θ. ι. ια., ᵃ τῷ κυρίῳ' δουλεύοντες, *Domino* ſeruientes*, ſcribunt: quibus conſentiunt, Græcorum, Chryſoſtomi, Theodoreti, Theophylacti, atq. Oecumenij, textus & commentaria, Syricæque editiones; Scholia adhæc Latina, quæ apud B. Hieronymum exſtant, & Primaſij commentaria, ac Sedulij collectanea. Origenis Interpres Hieronymus, cùm hunc legendi modum explicuiſſet, Scio, addidit, in nonnullis Latinorum exemplaribus haberi, *tempori ſeruientes*: quod mihi videtur inconuenienter inſertum, niſi quis fortè ita dictum putet, vt in alijs idem Apoſtolus ait: Tempus breue eſt, ſupereſt vt qui &c., vel vt illud dictum eſt: *Redimentes tempus &c.* Hodie, in Latinis codicibus, lectio hæc *tempori ſeruientes*, non reperitur: conſtanter enim *Domino ſeruientes* habent, tametſi ſcriptorum antiquiſſimi, qui libris capitum argumenta præfigunt, huius epiſtolæ 48ᵐ caput, de *tempori ſeruiendo* inſcribunt, nimirum, quòd retinuerint capitum argumenta, ei Latinorum editioni, quæ ante noſtram fuit, accõmodata. quocirca maius Malmundarij exemplar, & eum locum quem proximè tractaturi ſumus, iuxta antiquam editionem deſcribit: *De communicatione ſanctorum ⁻ ᵃ memorijs'*, etſi legat iuxta noſtram: *Neceſſitatibus ſanct. communicantes.* Conſtanter etiam, Haymo, Anſelmus, & poſteriores noſtræ editionis enarratores, *Domino ſeruientes* ediſſerunt: quamquam Author Gloſſæ, ex Ambroſio, cuius interpretationem addidit, & alij, alterius litteræ *Tempori ſeruientes* meminerint. Exiſtimo, D. Hieronymi caſtigationem, hanc legendi rationem *Domino ſeruientes*, editioni noſtræ dediſſe: qui, in epiſtola ad Marcellam ſcripta, vltima, tomi ſecundi, cùm in eos acriter inuectus eſſet, qui ſtudioſè ei detrahebant, quòd in ſacris noui Teſtamẽti litteris quædam emendare tentaſſet, adiecit tandem: Illi legant Spe gaudentes, tempori ſeruientes: Nos legamus, Spe gaudentes, Domino ſeruientes. Varietati occaſionem dedit, affinitas Græcarum vocum, κυρίῳ & καιρῷ, præſertim cùm voces ſcribæ breuiare ſoleant.

ᵃ κυρί: *Ald.*
* veltro *Syri.*

1. Cor. 7. l. 29
Epheſ. 5. d. 16

Leod. Toſanus; Mal. ma., ſed ii, parua hæc omnia præcepta, vno capite 42 complectitur.
Brugenſi codici poſterior argumentorum pars ſimul cũ initio epiſtolæ ad Romanos deeſt, vno folio perdito.
⁻ *Leod.*
ᵃ membris *Toſanum.*

526. C. 12. v. 13. *Neceſſitatibus ᵃ ſanctorum' communicantes.*] D. Hilarius, ſub finem libri, quem in Conſtantium Auguſtum ſcripſit, Author commentariorum Ambroſij nomen præferentium, & Petrus Chryſologus ſermone 120, legunt: *Memorijs ſanctorum communicantes.* quem ad modum, magis in Latinis exemplaribus, haberi, meminerat Interpres Origenis. Scholiaſtes, qui B. Hieronymi ſcriptis iunctus eſt, ac Sedulius Collector, & iſtam, & alteram lectionem, explanant. Hodie, Latini, Græci, & Syrici codices, concorditer conſtanter-

ᵃ eorum *o.*

ſtanterque, alteram *Neceßitatibus ſanctorum communicantes*, habent: quibus volunt Tractatores Græci, Chryſoſtomus, Theodoretus, Theophylactus, Oecumenius, & Latini, Haymo ac poſteriores. Et hanc rurſum legendi rationem, noſtræ editioni à B. Hieronymo datam, autumo: qui, in Origenis, aut ſuo potiùs commentario, vtrumque legendi modum, vt ædificationi vtilem, admittit, ſed hunc *neceßitatibus ſanctorum communicantes*, non obſcurè præfert. Vſibus, vertit, ſanctorum communicantes. dein adiungit: Memini in Latinis exemplaribus magis haberi, memorijs ſanctorum communicantes: verùm nos, nec conſuetudinem turbamus, nec veritati præiudicamus, maximè cùm vtrumque conueniat ædificationi. Nam, vſibus ſanctorum, honeſtè, ac decenter, non quaſi ſtipem indigentibus præbere, ſed cenſum noſtrum cum ipſis quodammodo habere communem, & meminiſſe ſanctorum, ſiue in collectis ſolemnibus, ſiue pro eo vt ex recordatione eorum proficiamus, aptum & conueniens videtur. Diuerſitas iterum ex vicinitate Græcarum vocum orta fuit, χρείαις, μνείαις: eſt enim locus hic ſuperiori quàm ſimillimus.

C. 13. v. 5. *ͨIdeòᵔ neceßitate ſubditi eſtote.*] Multi codices *neceßitati* 527.
legunt, cum expoſitoribus, Carenſi, Thoma, Lyrano, Brunone, ͨ ideoque a.
Viguerio; ſed plures melioreſque (inſignes noſtri, Brug. Lob. Leod. Mal. ma. mi. T. O. E. L., antiqui Epanorthotæ) cum Anſelmo, Gorran, & Richelio, *neceßitate*: quo modo apud D. Auguſtinum, libello in quaſdam huius epiſtolæ propoſitiones, expoſitione non diſſonante, & Primaſium, legitur. Gloſſa, & Lombardi commentarius, vtrumque legendi modum explicant. Græci libri ferè ſcribunt, διὸ ἀνάγκη ὑποτάσσεσθαι, quod eſt, Ideò neceſſitas ſubdi: cuius paraphraſim Syri dederunt hanc: Et propter hoc neceſſitas nobis vt ſubdamur. Interpres, aut legit, aut intellexit, ἀνάγκῃ (Complutēſis noui Teſtamēti editio, improprijs diphthongis ῃ & ῳ nunquam ſubſcribit iota) id quod tranſtulit *neceßitate*, tametſi etiam *neceßitati* transferri poſſit: & infinitiuum imperatiui loco accepit, vel ὑποτάσσεσθε habuit, vt eſt in Complutenſi * & Baſileenſi * editionibus. Author commen- *Anni 1514.
tariorum Ambroſio attributorum, contra alios omnes, omittit τὸ *ne-* *Anni 1538.
ceßitate: Ideóque ſubditi eſtote, non ſolùm propter iram &c. quomodo & apud Sedulium legitur, huius commentarium referentem.

C. 13. v. 12. *Nox præceßit: dies ͞ autemᵔ ͨ appropinquauitᵔ.*] Exiſtimant 528.
quidam, *proceßit*, à librarijs, in *præceßit* mutatum: eò quòd vox Græca ͞ o. ͨ appropin-
προκόπτειν, procedere, progredi, ad finem tendere, ſignificet. Sanè, hæc quabit o.
eſt vocis propria ſignificatio: ſecundum quam, Chryſoſtomus, & cla-

riſſimè Theophylactus, hunc Apoſtoli locum enarrauerunt. Signi- ficat tamen eadem dictio, &, præterire, tranſire, præcedere. Vnde veteres Latini, aliquando, *Nox præterijt* legunt, vt Hieronymus in caput 26. Matthæi; quandoq. *Nox tranſiuit*, vt Cyprianus ſermone De zelo & liuore; aliàs *Nox præceßit*, vt Ambroſius manifeſtè, libri 5. De Sacramentis capite 4. ſermoneque 52, & Author commentariorum Ambroſio adſcriptorum. Sermone 52° B. Ambroſij verba ſunt: Præceſſit, inquit, nox, non ſequitur: vt intelligas, ſuperueniente Chriſti lumine, & diaboli tenebras effugari, & peccatorum obſcura non ſubſequi, & iugi ſplendore præteritas caligines depelli, ſurrepentia delicta prohiberi. Vox Syriaca ܥܒܪ tranſire ſignificat, eadem quæ Hebræis עָבַר: *Nox nunc tranſiuit*, Syriacum habet. Apud Hieronymum, libro in Iouinianum primo, & Auguſtinum, Epiſtola 80, legitur, *Nox proceßit*: ſed, Hieronymi locum, conſtat, à correctore mutatum, quem & Titelmannus pro *præceßit* adfert, quòd in alijs exemplaribus *præceßit* legerit. In Epitaphio Nepotiani, manſit *præceßit*: quamquam nec hanc conſtet genuinam eſſe Hieronymi ſcripturam. Libri noſtri noui Teſtamenti Latini, Latiniq́ue enarratores, Anſelmus, Author Gloſſæ, ac poſteriores, *præceßit* legunt. Cæterùm, agnoſcendum id eſt, facilem eſſe lapſum, ex *pro* in *præ*, & facilem temeritati mutandi anſam id quod minùs intelligit, denique *proceßit* bellè congruere verbo *appropinquauit*, quamuis non abſurdè dicatur nox præceſſiſſe dieſque appropinquaſſe, cùm nox propinqua eſt fini; rurſum, cùm nox & tenebrę miſcētur, in diluculo.

529. C. 14. v. 9. *In hoc* ⌐ ˆ*enim*ˈ *Chriſtus mortuus eſt & reſurrexit,* ⌐ *vt &*
⌐ o. *mortuorum & viuorum dominetur*ˈ.] Duo Pariſienſium manuſcripta,
ˆ ergo o. Paul. Ge. l., tria Hentenij, & quinq. noſtra, Leod. Mal. ma. So. la. Pl.
⌐ 1 MS. ang. Atr., conduplicant coniunctionem, in priori, vt in poſteriori parte, *Et mortuus eſt & reſurrexit*: id quod Græcæ lectioni conſonat, multumq́ue decoris ſententiæ adfert: Dein, quædam manuſcripta, pro *reſurrexit*, *reuixit* habent. Porrò, Græci codices, ſimul vtrumque legunt, hoc pacto, εἰς τοῦτο γὰρ χριστὸς, καὶ ἀπέθανε, καὶ ἀνέστη, καὶ ἀνέζησεν: ſed, in redundantiæ ſuſpicionem veniunt. Primùm enim, Complutenſis, omneſque ad quos ſuam Noui Teſtamenti Græcam editionem Pariſienſes contulerunt π littera ſignificati, cum Græcis, Chryſoſtomi, Theophylacti, & Oecumenij, exemplaribus, pro ἀνέζησεν, ἔζησεν, *vixit*, pro *reuixit*, habent. Deinde, Syri, qui vtrumque ſimiliter legunt, *ſurrexit* ponunt poſt *vixit*. ܡܝܬ ܘܚܝܐ ܘܩܡ Mortuus eſt, & vixit, & ſurrexit. Adhæc; apud Irenæum, libri 3. capite 20, & Authorem commentariorum

quæ

quæ in Ambrosij sunt operibus, *vixit* ponitur ante *mortuus est: Et vixit, & mortuus est, & resurrexit*. Præterea, Latini codices, constanter alterum duntaxat legunt; & plerique quidem *resurrexit*; quidam verò, minimè contemnendi, Parisiensium Paul, nostri E. Q. Pl. m. I., *reuixit*. quibus, Malmundarij minus exemplar, antiquitate spectatissimum, suffragatur: nam, erasæ prioris scripturæ loco, minoribus & coactioribus litteris, substitutum habet *resurrexit*. Anacleti Papæ epistola prima, tantùm *reuixit* scribit. Origenes, vel Hieronymus Origenis translator, suppletorque, *vixit*, idque solum, legit: cui ea quæ in Ambrosij sunt operibus commentaria concinere mihi certè videntur, tametsi, quod dictum est, alio *vixit* loco habeant; atque & ex Sedulio id manifestum possit euadere, qui, dum horum commentariorum enarrationem adfert, dumtaxat legit, *In hoc enim vixit Christus, & mortuus est*. Ex his igitur videri possit redundare, vel ἀνέστη *resurrexit*, vel ἀνέζησεν *reuixit*, siue ἔζησεν *vixit*, iis quibus vtrumque legitur. Et quamquam iudicare fortè quis posset, superfluum esse potiùs ἀνέζησεν *reuixit*, siue ἔζησεν *vixit*, quàm ἀνέστη *resurrexit*, quòd illud aliter atque aliter & alio atque alio loco legatur, ac minùs frequens Latinis in libris inueniatur: tamen, hoc magis, *resurrexit*, adtitium esse existimarim, in primis, quòd mox citati veteres id omittant, tum quòd elegantiùs *vixit* siue *reuixit* ei quod sequitur, *Vt & mortuorum & viuorum dominetur* respondeat (mortuus est, vt mortuorum; vixit, siue reuixit, vt viuorum dominetur) denique quòd vocis ἔζησεν vel ἀνέζησεν *vixit* vel *reuixit* expositio fuisse videatur ἀνέστη *resurrexit*, quæ, ab aliquibus ad marginem adscripta, cùm in textum tandem irrepsisset, postea aliquando extruserit id ad quod exponendum adhibita fuerat vt superfluum, aliàs alium ad locum deturbarit quo superfluum sensu haud esset. Quocirca & existimant quidam, germaniorem Latini Interpretis scripturam esse, *Et mortuus est & reuixit*, altera *Et mor. est & resurrexit*, quæ, vel ex alterius translatione, vel ex alicuius explanatione, sumta sit. Porrò, horum duorum ἔζησεν & ἀνέζησεν, *vixit & reuixit*, ἔζησεν *vixit* verius Græcis censuerim, quandoquidem in nobilioribus exstet Græcis antigraphis, & celebrius sit apud veteres, neque facilè pro καὶ ἀπέθανε καὶ ἀνέζησεν, *& mortuus est & reuixit*, substituerit quisquã καὶ ἀπ. καὶ ἔζησεν· *Et mor. est & vixit*; facilius longè è contrà, pro hoc, illud. In posteriori sententiæ parte, multi Latini codices, præponunt *viuorum*, postponunt *mortuorum*; *Vt & viuorum & mortuorum dominetur*. sed ij, vt alios multos sibi aduersantes habent, ita Græcos & Syricos contrarios patiuntur, quin & rectum ordinem quo prioribus posteriora respondent, nisi quis eum legendi modum, quem apud Irenæum & Ambrosium esse diximus, sequendum duceret.

C. 15.

530. C. 15. v. 31. *Et obsequij mei oblatio accepta* *fiat* *in Ierusalem sanctis.*] Manuscriptum Buslidiani Collegij, habet: *Et oblatio obsequij mei accepta:* alterum, G littera insignitum, legit: *Et obsequium & oblatio accepta.* Vnde, videri possit addititia esse vox *oblatio*, ex 16 fortassis huius capitis versu, vbi legitur, ** *Vt fiat oblatio gentium accepta**, commentarij hunc locum per illum exponentis occasione adiecta: quia Græcè non aliud est quàm καὶ ἵνα ἡ διακονία μου· *Et vt ministerium meum*, id quod verterit Interpres, subaudienda relicta ex priori parte *vt* coniunctione, *Et obsequium meum.* nisi fortè, quod alij cõiecerunt (habent enim plerique omnes libri concorditer, *Et obsequij mei oblatio*, cum Haymone, Anselmo, & posterioribus expositoribus.) legerit καὶ ἵνα ἡ διακονίας μου προσφορὰ, vel explicationis ergô id addiderit, intelligens, per obsequium, oblationem quam adfert vel collegit obsequium siue ministerium. Apud authorem commentariorum Ambrosij nomine, legitur: Et munerum meorũ oblatio accepta fiat in Ierosolyma sanctis. cõmentarius est: Etiam hoc orandum dicit, vt ministratio munerum eius accepta fiat sanctis in Ierusalem &c. Duo ex nostris scriptis codicibus, pro *in Ierusalem*, legunt *in Ierosolymis*; tredecim * *in Ierosolyma*; quatuordecim, inter quos sunt Brug. & Q., *in Ierosolymam.* Ex quo videri possit, si rursus diuinare fas est, vertisse Interpretem, *Et obsequium meum in Ierosolymam, acceptum fiat sanctis*, vel, *Et obsequij mei oblatio in Ierosolymam, accepta fiat sanctis*, quo modo atque ordine Græcè legitur· καὶ ἵνα ἡ διακονία μου ἡ εἰς ἱερουσαλὴμ, εὐπρόσδεκτος γένηται τοῖς ἁγίοις. neque enim εἰς motum in loco significat, vt intelligi ex hoc Græco legendi modo possit, Accepta fiat in Ierosolyma, aut, Sanctis qui sunt in Ierosolyma; neque ἡ articulus patitur id sequentibus iungi. *Obsequium* autem siue ministerium *in Ierosolymam*, intelligitur, quo proficiscor Ierosolymam, collationem quam ei curaui perferens; vel, *obsequij mei oblatio in Ierosolymam*, quam collegit obsequium meum pro Ierosolyma, eoque defert. quod, quia intellectum non est, mutatus videtur accusandi casus in auferendi, *Ierosolymam*, in *Ierosolyma*, & *Ierosolymis*, vel, quod ambiguum erat, *in Ierusalem*, id quod, paucos scriptos, plerosque impressos libros occupat, & translata pars eò quò pertinere censebatur, ad orationis finem, vbi retentus à multis accusandi casus, loco non conuenit. Duo peruetusta scripta, T & Malmundariense maius, perfectissimè ad Græcam scripturam respondentia, habent: Et ministerium meum, ** quod Ierosolymam defertur*, acceptabile sanctis fiat. sed ea, ab editione nostra recedere nonnumquam, obseruaui. Huic verò interpretationi, persimilis est ista Syrorum: Et ministerium, quod defero sanctis in Ierusalem, benè suscipiatur. Porrò, Græci quidam codices, omittunt εἰς præpositionem.

* fuit o.

** ἵνα γένηται ἡ προσφορὰ τῶν ἐθνῶν εὐπρόσδεκτος.

* Lob. Leod. So. 14. O, E, L Pl. m.

** ἡ εἰς ἱερουσαλὴμ· quod in Ierusalem.

nem· ἡ διακονία μου ἡ ἱερουσαλήμ. ſic enim Aldina editio ſcribit: itaque Caietanus ſe legiſſe oſtendit. Chryſoſtomus verò & Theophylactus, nec ἡ ἱερουσαλήμ, ſiue legentes, ſiue interpretantes, agnoſcunt: duntaxat habent, καὶ ἵνα ἡ διακονία μου εὐπρόσδεκτος γένηται τοῖς ἁγίοις.

C. 16. v. 5. *Salutate Epænetum dilectum mihi, qui eſt primitiuus* * *Aſiæ in Chriſto**.] 531.
Plerique Græcorum & codicum & *Interpretum, ſuffragantibus Syris, legunt *Achaiæ*, pro Aſiæ· ὅς ἐστιν ἀπαρχὴ τῆς ἀχαΐας ᵃεἰς χριστόν· Qui eſt primitiæ Achaiæ ᵃin Chriſto'. Verùm, Latini libri, conſtanter *Aſiæ* ſeruant, conſentientibus Latinis Tractatoribus, præter noſtræ ætatis aliquot, qui & textus ſuos, ex Græco, *Achaiæ* emendarunt. *Aſiæ* ſe legiſſe declarat B. Hieronymus, enarrans caput Ezechielis 43. Porrò, & inter Græcos authores, Origenes, non ſolùm in huius loci commentario, ſed etiam Homilia in Numeros vndecima, diſertè *Aſiæ* legit: & inter Græcos libros, Pariſienſium quintus, ἀσίας *Aſiæ*, non ἀχαΐας, ſcribit. Quamobrem, vulgata Græcorum lectio, deprauata à *quibuſdam exiſtimatur, ſimilis loci occaſione, qui eſt prioris ad Corinth. 16, οἴδατε τὴν οἰκίαν στεφανᾶ, ὅτι ἐστὶν ἀπαρχὴ τῆς ἀχαΐας.

*eccleſiæ o
*Ieſu o.
* *Chryſoſt. Theophylact.*
ᵃεἰς χριστὸν
ᵃin Chriſtum.

* *Titelmannus, Soto, Zegerus.*
1. Cor. 16. c. 15.

C. 16. v. 25, 26, 27. *Ei autem qui potens eſt vos confirmare (&c.)* **ſoli*' 532.
ſapienti Deo, per Ieſum Chriſtum, cui * *honor & gloria in ſecula ſeculorum. Amen.*] τὸ *cui*, ab emendatiſſimo exemplari, quod M. N. Hunnæus inter alia contribuit, Q notato, tollitur: à Complutenſium & Regiorum Bibliorum Latinis & Græcis textibus, non agnoſcitur. Plurimum certè lucis orationi adferat eius omiſſio: verùm in aliis omnibus, quotquot vidimus, Græcis Latiniſque libris, reperitur (vnum duntaxat Græcum vidimus Pariſiis à Simone Colinæo impreſſum, qui ᾧ *cui*, cum αὐτῷ *ipſi*, commutauit) atque ab Enarratoribus, quos conſuluimus, pleriſque omnibus, veteribus & recentioribus, manifeſtè legitur (ferè enim eos torquet) quamquam Carenſis & Gorran, locum & iuxta eum modum explicent, quo eſt ſine *cui*, ſecuti, opinor, id quod author Gloſſæ annotauit: ſi auferas *cui*, abſoluta eſt lectio. Græci, id, parelcon, ſenſui ſuperfluum, eſſe docent, quòd repetitione opus eſſet aſſumtum: quibus, B. Auguſtinus, libri aduerſus Maximinum tertij cap. 13, accedit: Quòd verò additum eſt *cui*, inquit, vt diceretur *cui gloria*, cùm ſufficeret ſi dictum eſſet *ei autem gloria*, inuſitatam noſtræ linguæ indicat locutionem, non ſenſum, quem requiramus, vel de quo ambigamus, inſinuat. Syri, illo prætermiſſo, & vocibus quibuſdam tranſpoſitis, clarè interpretati ſunt: Deo autem ipſi, qui potens eſt confirmare vos (&c.) qui eſt ſapiens ſolus ipſe, gloria per Ieſum Chriſtũ, in ſec. ſec. Amen.

ᵃſolo 4 *MS.*
*eſt 1 *MS.*

533. Circa eundem hunc locum aduertimus, eam, vt Græcorum, & Syricorum, codicum, ita veterum Authorum, tam Latinorum, quàm Græcorum, esse lectionem, *cui gloria in*, sublato *honor &*: quo modo est & in Latino scripto Germani lato. Tria nostra Latina scripta, So. la. T. Pl. ang., legunt: *Cui* honor in*, sublato *& gloria*. Vulgatæ nostræ lectioni alterum fortassis est additum, ex loco primi capitis prioris epistolæ ad Timotheum, qui celebris est in precibus horariis, ad primam, *Soli Deo honor & gloria in secula seculorum. Amen.*

*est Pl. ang.

1. Tim. 1. d. 17

NOTATIONES IN EPISTOLAM PAVLI APOSTOLI

AD CORINTHIOS PRIOREM.

534. C. 2. v. 14. *Animalis autem homo non percipit ea quæ sint spiritus Dei: stultitia est enim illi, & non potest intelligere, quia *spiritualiter* examinatur.*] Triplicem ferè hoc loco reperio lectionem; Vnam, eamque frequentissimam, tam authorum, quàm codicum, *Quia spiritaliter examinatur*; Alteram, *Quia spiritualiter examinantur*, quæ in Complutensibus & Quentelianis est Bibliis; Tertiam, *Ea quæ spiritaliter examinantur*, quam in quatuor vidi exemplaribus manuscriptis, Mal. ma. Pl. m. I. quibus alia quædam accedunt: R habet: *Quæ spi. exanantur*, prætermisso *ea*; M. *Quæ spi. exanatur*; T & G. *Ea, quia spi. exanatur*. Atrebatensis Collegij sericatus codex, omnium simul varietatum particeps, non incõmodè scribit: *Ea, quia spi. exanantur*. Græcè est ὅτι πνευματικῶς ἀνακρίνεται: id quod κατὰ πόδα transferas: *Quia spiritaliter examinatur*. Nõnulli id referunt ad animalem hominem: cæterùm, si, quod verisimilius sit, cum Græcis tractatoribus, *ad ea quæ sunt spiritus Dei* referas, Latinè vertendum est, *Quia spi. examinantur* (neq. enim Latinis, vt Græcis, neutra pluralia verbo gaudent singulari) nisi fortè, non ὅτι coniunctionem, sed ὅ, τι relatiuum legas: tunc enim reddas, *Id quod spi. examinatur*, quo modo intellexisse videntur Syri. Primus vertendi modus, respondet primo legendi; secundus, secundo legendi; tertius, tertio vicinissimus est. Quis autem horum germana sit Interpretis scriptura, in dubium venit: primum tamen non facilè ego ausim Interpreti subtrahere, cui & vetus author commentariorum Ambrosio adscriptorum suffragatur, quamquam secundus & tertius commodissimi videantur.

*spiritaliter MS. antiqua.

535. C. 7. v. 33. & 34. Duplex hoc loco est lectio. Prior est: *Solicitus est quæ sunt mundi, quomodo placeat vxori, & diuisus est. Et mulier * innupta ⁻ & ' virgo cogitat quæ \`Domini' sunt*. Hæc Latinorum hodie ferè codicum

*quæ est 2 MS.

⁻ o. \`Dei o.

dicum est: quam, Author cõmentariorum quæ apud Hieronymum exstant, Primasius, Haymo, atque hoc posteriores Latini Enarratores, edisserunt, & B. Ambrosius, initio libri De viduis, profert. Posterior est, *Sol. est quæ sunt m., quo. pl. vxori. Diuisa est mulier & virgo. Quæ innupta est cogitat quæ Do. sunt.* Ista Græcorum hodie ferè librorum est: ita enim habent· μεμέρισται * ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος. ἡ ἄγαμος μεριμνᾷ καὶ τὰ ἑξῆς. quibus Syrici consonant (differentia autem est, scribunt, inter vxorem & virginem. Ea quæ viro non est &c) & Interpretes Græci, Chrysostomus, Theophylactus, atque Oecumenius, & inter Latinos Sedulius, adstipulantur, cum D. Basilio libro De vera virginitate. Hunc ad modum Hieronymus citat, tum contra Heluidium disputans, * tum Eustochium ad custodiendam virginitatem adhortans *. Eundem ad modum reperi in duobus antiquis Latinis libris scriptum, Malmundariensi maiori & T: quãquam hoc habeat, *Et diuisa mulier & virgo*; illud, *Et diuisa est mulier & virgo.* Cæterùm, ex hoc atque alijs locis, constat, exemplaria hæc, multa ex veteri editione seruare, quæ in nostra emendata sunt. Hieronymus enim, primi aduersus Iouinianum libri septimo capite, testatur, fuisse hanc suo tempore Latinorum codicum lectionem: sed alteram, quam in Græcis suis videtur habuisse antigraphis, vt quæ Apostolicæ sit veritatis, probat. Quare, ex D. Hieronymi emendatione, hanc, in nostræ editionis esse libris, manifestum est. Hieronymi Græcis antigraphis, duo obseruarunt Parisienses, ς & ια, similiter legentia; Nos, vnum, à Simone Colinæo, anno 34 excusum· καὶ μεμέρισται. καὶ ἡ γυνὴ ἡ ἄγαμος καὶ ἡ παρθένος μεριμνᾷ. Commentaria quæ sunt in Ambrosij operibus, lectionem habent, ex dictis duabus compositam: *Quomodo placeat vxori, & diuisus est. Diuisa est mulier & virgo. Quæ non est nupta, solicita est de ijs quæ Domini sunt.*

* καὶ R.
* Cap. 10.
* Cap. 9.
Pl. m. habuit: Et diuisa est mulier innupta & virgo cogitat.

C. 14. v. 33. *Sicut * in omnibus Ecclesijs sanctorum doceo.*] Voculam *doceo* tollit Latinum Parisiensium exemplar Ge. l., conformiter libris Syricis & plerisque Græcis, suffragantibus enarratoribus Græcis, Theophylacto & Oecumenio. Hieronymianus Scholiastes dubito an legerit: Sic est vbique, inquit, ne noui aliquid me imperare putetis. Ex nostris manuscriptis, Malmundarij maiori, minori littera addita conspicitur. Videri possit ex septimo huius epistolæ capite huc assumta, vbi legitur iuxta nostram editionem: Et 'sicut' in omnibus Ecclesijs ∴ doceo.' Cæterùm, vt in omnibus nostræ editionis sinceris codicibus reperimus, ita, ab Authore commentariorum Ambrosio attributorum, Haymone, &, qui hunc ætate sequuntur, Latinis explanatoribus, lectam obseruauimus. Adhæc, in vno Græco exemplari, ια, Parisienses inuenerunt· ὡς ἐν πάσαις ταῖς ἐκκλησίαις

536.
* & o.
1. Cor. 7. c. 17.
* sic R. G. S.
∵ διατάσσομαι.

σίαις τῶν ἁγίων διδάσκω. cui adſtipulatur B. Chryſoſtomi textus, cùm Latinè, tum Veronæ Græcè, editus.

537. C. 14. v. 38 *Siquis autem ignorat, ignorabitur.*] Græcè eſt εἰ δέ τις ἀγνοεῖ, ἀγνοείτω, quod eſt, *Siquis autem ignorat, ignoret.* Syriacè ſimiliter eſt. Atque hoc modo, Chryſoſtomus, Theophylactus, & Oecumenius, non ſolùm legunt, ſed etiam intelligunt. Verùm, Latini, & codices, & Interpretes, conſtanter ſcribunt· *Si quis autem ignorat, ignorabitur.* fortè enim vetus Interpres, non ἀγνοείτω, ſed ἀγνοείσθω, ἀγνοηθήτω, aut ἀγνοηθήσεται legit.

538. C. 15. v. 31. *Quotidie morior per veſtram gloriam, fratres.*] Multi noſtrorum codicũ legunt *per*; plures *propter veſtrã gloriam*: ab vtraq. parte præſtantia ſunt ſcripta; ſed à priore antiqua Epanorthotæ. Carenſis, Lyranus, Gorran, *propter* ediſſerũt. Sedulius, Haymo, Primaſius, Anſelmus, *per*; Author Gloſſæ, Lombardus, Thomas, Richelius, vtrumq. exponunt. ſed Haymo, non *propter*, ſed *pro veſtra gloria* notat quoſdam habere, quo modo & in Sedulio eſt, & in duobus ſcriptũ vidimus exemplaribus, & in aliquot impreſſis ad marginem annotatum. Hieronymus in Epitaphio Marcellæ *propter veſtram ſalutem*; Author enarrationum apud Ambroſium *pro veſtra ſalute*, habet. Auguſtinus autem, ſub finem epiſtolæ 89, libri primi De ſermone Domini in monte, capite 25, & ſermone De verbis Apoſtoli viceſimoctauo, *per* legit: & iuraſſe Apoſtolũ, ex hoc loco, præſertim vt apud Græcos eſt, probat· νὴ τὴν ὑμετέραν καύχησιν eſt Græcè: id quod Syri diſertè tranſtulerunt *Iuro per gloriam veſtram.* Scholiaſtes qui in Hieronymi eſt operibus, cum B. Auguſtino, legit *per*: ſed ſtudioſè monet, non poſſe hinc Apoſtoli iuramentum conuinci, nimirum quia Pelagius vel Pelagianus eſt, quorum hæreſis voluit iuſiurandum auferre. Sed infirma niſus eſt ſimilitudine. Nam ſi dicam Per puerum miſi, non ſtatim per puerum iuraſſe rectè putabor; Græcæ aut vocis aut proprietatis ignarus. Cæterùm, νὴ, non ſolùm μὰ, quod eſt iurantis, ſed etiam διὰ, quod eſt cauſam dantis, ſignificare, ita vt *propter* verti rectè poſſit, his verbis Græca ſcholia docent· νὴ τὴν ὑμετέραν καύχησιν. ἢ ὀμνύς, λέγων, μὰ τὴν ὑμετέραν καύχησιν· ἢ διὰ τὴν ὑμετέραν καύχησιν ἀποθνήσκω. λέγει δὲ τὴν αὐτῶν προκοπήν. quod eſt: Aut iurat (Apoſtolus, dum ait νὴ τὴν ὑμε. καύ.) dicens Per veſtram gloriationem; aut propter veſtri gloriationem morior. dicit autem ipſorum profectum. Photij eſt ſcholion. Chryſoſtomus & Theophylactus, *propter* intellexiſſe videntur.

*Cap. 3.

*ἡμετέραν Gr.

539. C. 15. v. 51. *Ecce myſterium vobis dico. Omnes quidem reſurgemus, ſed non omnes immutabimur.*] Triplicem olim fuiſſe loci iſtius lectionem, ex Hie-

ex Hieronymi ad Minerium & Alexandrum epiſtola numero 152, Auguſtini 20. De ciuitate Dei* libro, ac tertia ad Dulcitium quæſtione, illis quæ Hieronymo tribuuntur commentarijs, & Græcis Occumenij ſcholijs, manifeſtum eſt. Vna fuit: *Omnes quidem reſurgemus, ſed non omnes immutabimur.* altera: *Non omnes dormiemus, omnes autem immutabimur.* tertia: *Omnes quidem dormiemus, non omnes autem immutabimur.* Prima frequentior erat in exemplaribus Latinis; 3ª in nonnullis erat Latinis; ſecunda & tertia in Græcis. Hodie, prima ſola inuenitur in exemplaribus Latinis; ſecunda eſt in Syricis, & pleriſque omnibus Græcis; tertiam duntaxat, in Complutenſium Bibliorum, & eorum quæ ex illis excuſa ſunt, margine, legimus, qui habet pro πάντες μὲν οὐ κοιμηθησόμεθα, πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα, aliam Græcam litteram habere, πάντες μὲν οὖν κοιμηθησόμεθα, ἀλλ' οὐ πάντες ἀλλαγησόμεθα, & in S. Pagnini verſione, cuius hæc verba ſunt: Omnes ſiquidem dormiemus, ſed non omnes immutabimur. Huic tertio legendi modo, ſecundum rem, reſpondet noſter, primus inquam, qui Latinorum eſt: quem non facilè debemus, vel huic tertio, vel illi ſecundo, poſtponere.

* Cap. 20.

C. 15. v. 52. *In nouiſſima tuba, canet enim tuba.*] Quatuor Pariſienſium manuſcripta (Di. o. Ge. o. l. V.) tria Hentenij, & vnum noſtrum (Brug.) auferunt poſterius *tuba*: *Canet enim* duntaxat habent. Nec Græcè aliud eſt quàm σαλπίσει γάρ: id quod multi hodie Interpretes *Canet enim*; Syri olim *dum canet* tranſtulerunt. Cæterùm, σαλπίζειν, tuba canere ſignificat, perinde ac ſi Latinè dicas tubare; qua voce reddidit Origenis Interpres, tractatu in Matthæum 30*; aut, quod vſitatum eſt, buccinare. Verùm, ſi canere hîc tantùm vertas, *tuba*, ex eo quod præcedit, ſubaudiendum relinquitur. 540.

* longè poſt medium.

C. 16. v. 15. *Obſecro autem vos, fratres, noſtis domum Stephanæ & Fortunati.*] Multi libri addunt, multi tollunt, *& Achaici. Stephanæ, & Fortunati, & Achaici.* Eis qui tollunt adſtipulatur inter Latinos enarratores diſertè Haymo; adhæc Græci & codices & Interpretes, & Syriacus textus. Porrò, Græci plerique codices, ſuffragantibus pleriſque Græcorum Interpretum, & Syriaco textu, etiam *& Fortunati* tollunt. Videri certè poſſint *Fortunati & Achaici* nomina, ex 17° verſu proximo, quo cum Stephanæ coniunguntur (*Gaudeo autem*, legitur ibi, *in præſentia Stephanæ, & Fortunati, & Achaici*) huic fuiſſe adiecta, quòd ſequatur, hîc multitudinis numero *Quoniam ſunt primitiæ Achaiæ, & in miniſterium ſanctorum ordinauerunt ſeipſos.* id quod ad domum ſiue familiam Stephanæ (quod erroneè multi mulieris eſſe nomen exiſti- 541.

mant) referendum sit. Cæterùm, inter Græcos Parisiensium codices, vndecimus, & Græca Colinæi editio, conformiter Latinis libris & enarratoribus, *& Fortunati* legunt· τὴν οἰκίαν στεφανᾶ καὶ φουρτουνάτου.

NOTATIONES IN EPISTOLAM PAVLI AD CORINTHIOS POSTERIOREM.

542. C. I. v. 6. *Siue autem tribulamur, pro vestra ͣ exhortatione ͣ & salute: ᵉ siue exhortamur, pro vestra exhortatione ᵇ & ᵇ salute ͨ qua operatur tolerantiam earundem paßionum quas & nos patimur: ͨ & ͨ spes nostra firma ᵉ ᵈ est ᵈ pro vobis, scientes &c.*] Multi codices, ante *siue exhortamur*, tertium addunt membrum, *Siue consolamur, pro vestra consolatione*, Authore Glossæ, cum schola sua, suffragante. Cæterùm, antiqui libri, Pau. Const. Di. o. l. Ge. o. l. Brug. Mal. ma. mi. Leod. Lob. O. G., id non agnoscunt; duo solùm membra scribunt: quibus, vetustus Author commentariorum quæ Ambrosio adscribuntur, Græci Tractatores, Græci & Syrici codices, suffragantur. Quare id Hentenius & Zegerus Castigatores textu expulerunt. Adiectum fuisse videtur ex altera interpretatione, primùm fortè ab aliquibus margini adscripta, quòd vulgata translatio, quæ exhortari pro consolationem accipere vtitur, minùs conueniens iudicaretur, & tandem ab alijs in textum relata. Græcis enim vnica sententia est, εἴτε παρακαλούμεθα, ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως, quæ, & *Siue consf. pro vesf. consf.*, & *Siue exhor. pro. vesf. exhor.*, verti potest. Ipse noster Interpres, eodem quarto versu proximè præcedenti, παρακαλεῖν, nunc consolari, nunc exhortari, vertit: ita vt ambiguum hoc loco esset, vtra eius esset conuersio, nisi veterum manuscriptorum fide doceretur. Nam, quòd quidam impressi codices illud legant solum, *Siue consolamur pro vestra consolatione*, pro eorum qui ediderunt arbitrio factum esse, est manifestum. Duo scripta T. & So. la., vtrumque vertendi modum miscuerunt: habent enim, *Siue exhortamur pro vestra consolatione*. Author commentariorum quæ in Ambrosij sunt operibus, legit: *Siue exhortationem consequimur, pro vestra exhortatione.* Is qui Græca Syriacè reddidit, & plurimi eorum qui eadem Latinè reddiderunt, interpretati sunt: *Siue consolationem accipimus, pro vestri consolatione.*

ͣ tribulatione o. ᵇ in o. ᵉ o. ͨ vt o. ᵈ sit o. ᵉ MS. antiqua

543. Ex posteriori hoc membro, emendatiores nostri codices, nouem numero, cum sex Hentenij, auferunt *& salute*, Ambrosiano textui & Syri-

Brug. Lob. Mal. mi. So. la. T, O, E. Pl. m. G.

& Syricis editionibus conformiter. leguntid porrò, vtroque membro, cum alijs Latinis libris, & Authore Glossæ eiusque schola, Græca exemplaria, Græco Interprete Oecumenio manifestè consentiente. Qui tertium addunt membrum secundo loco, *Siue cons. pro. ve. cons.*, Latinorum, siue codicum, siue Interpretum, quidam, sed pauci, & huic *salute* adiiciunt.

Quod sequitur, *quæ operatur tolerantiam*, Græci, τῆς ἐνεργούσης aut 544.
ἐνεργουμένης ἐν ὑπομονῇ, scribunt, *operante in tolerantia*. Ita verò & Latinum Malmundarij maius exemplar habet *in tolerantia*; minus *in tolerantiam* legit, quo modo est & in Lob. Brug. O. G. Ge. o. l. ac duobus Hentenij. Societatis latum vtramque notat lectionem. Quædam antigrapha habent: *Quæ operatur in vobis tolerantiam*, quibus adiectum est à sciolis *vobis*; pro quo aliàs legitur *nobis*; vt salua maneret præpositio, quam alij similiter non intellectam audaciùs abstulerunt. Commentator apud Ambrosium, *Quæ operatur per patientiam* legit. Syrorum sententia, sed plenior, hæc est: Vt vos consolationem accipiatis, & sit in vos sedula operatio, seu, perseuerantia, qua sustineatis eas passiones, quas & nos patimur. Hic quoque notandum, alium esse textus ordinem in Græcis codicibus, alium in Græcis Interpretibus, alium denique in Latinis codicibus atque Interpretibus. Græci codices plerumque hoc ordine legunt: Siue autem tribulamur, pro vestri consolatione & salute, quæ operatur in tolerantia ear. pass. quas & nos patimur. Siue consolationem accipimus, pro vestri consolatione & salute, & spes nostra firma pro vobis, scientes. Græci Interpretes isto: Siue autem trib., pro ves. cons. & sal., quæ op. in tol. *Chrys. Theod.*
ea. pass. quas & nos pat.: & spes nostra firma pro vobis. Siue cons. *Theophyl.*
acci., pro ve. cons. & sal., scientes. Latini codices atque Interpretes, *Oecum.*
eo ordine legunt quem initiò proposuimus. Et his quidem Syri consentiunt. Græcis autem Interpretibus, Græcæ Aldi & Colinæi editiones, & sex Parisiensium antigrapha, consonant. Inter Parisien- A.δ.ζ.ι.ια.ιγ
sium antigrapha, Complutense est, cui Regia respondent.

C. I. V. II. *Vt ex* ᵃ *multarum personis facierum, eius*' *quæ in* ᵇ*nobis*' *est* 545.
donationis, per multos **gratiæ agantur* * *pro nobis.*] Quatuor nostra Lati- ᵃ multorum
na exemplaria, So. la. Pl. m. Atr. Pl. par., & quinque Parisiensium facie. *Mal.*
Græca, 1^m^, 4^m^, 7^m^, 10^m^, 13^m^, cum Græca Aldi editione, *pro vobis* le- *ma. Const. Amb.*
gunt, Græco enarratore Oecumenio adstipulante. *Pro nobis* autem ha- ᵇ vobis
bent, & Latina exemplaria pleraque, consentientibus Latinis com- 3 *MS.*
mentatoribus, & Græca complura, Græcis tractatoribus Theodore- *participes o *principes o * Deo o.
to & Theophylacto concinentibus. Syri ab hac parte stant. Cæterùm; A.δ.ζ.ι.ιγ.
quamquam

quamquam hoc, *pro nobis* inquam, similius vero, præsertim nostræ editioni; verum est vtrumque: agantur gratiæ pro vobis, quorum precibus & quorum bono seruatus sum; & pro nobis, qui sumus seruati.

546. C. I. V. 13. *Non enim alia* ' *scribimus'* *vobis, quàm quæ legistis* ⁻ *& cognoscitis'*. Hæc Hentenij est emendatio. Quamuis enim vulgaris lectio sit *legistis & cognouistis*: optimi libri, nec ij pauci, præsenti tempore *cognoscitis* habent. Lobiense verò manuscriptum, præstantissimum illud, & Plantini angustum, ac Nicolai Zegeri editio, vtrumque præsenti tempore scribunt· *Quàm quæ legitis & cognoscitis*: atque ita est Græcè· ἀλλ' ἢ ἃ ἀναγινώσκετε, ἢ καὶ ἐπιγινώσκετε, Quàm quæ legitis aut & cognoscitis. Syri transtulerunt: Quàm ea quæ cognoscitis, & vobis persuasa habetis. In hunc modum, præter Græcorum exegeses, commentaria in Ambrosij operibus interpretari videntur; his verbis: Ea se dicit scribere, quæ non solùm litteris cernerent, sed & operibus eius manifesta haberent. Ita & Primasij scholia: Hæc legentes in epistola quæ cognoscatis in conscientia.

' scripsimus o. ⁻ o.

547. C. I. V. 21. *Qui autem* * *confirmat nos* * *vobiscum in Christo,* ⁻ *&' qui vnxit nos, Deus.*] Nonnulli libri *vos nobiscum* legunt; tres nostri, So. ru. Pl. par. R. quibus, Græca Complutensis editio, cum filiabus, adstipulatur. Videtur & Ambrosiaster adstipulari: ait enim: Christum dicit confirmare gentes, in fide promissa Iudæis. Porrò, *nos vobiscum* habent, plerique omnes & Latini & Græci codices, consentientibus Syris, & tractatoribus, Chrysostomo, Haymone, Theophylacto, Lombardo, Anselmo, Oecumenio, Gorrano. Quamuis autem cõuenientiùs dictum videri possit *Qui conf. vos nobiscum*, quàm *Qui conf. nos vobiscum*, quia Paulus Corinthiis in Christo fuerat prior, non tempore solùm, verùm & merito ac dignitate, atque adeò Apostolus eorum: tamen, quia suam hîc asserit firmitudinem atque constantiam, quæ quodam modo in dubium vocata erat, ideò eos sibi præposuisse videtur, dicens, *Qui autem confirmat nos vobiscum in Christo.* Manuscriptum Germani latum, & Quenteliana Biblia, *in Christum* legunt, Græco, vt suspicor, accommodata. Ambrosiaster; illum volumus quem Ambrosium plerique nominant, Ambrosii operibus coniunctum, *Christus Dominus* habet: quo modo & Malmundarij exemplar maius, veterũ lectioni sæpe conforme, habuisse, mihi sanè videtur: *Qui autem confirmat nos vobiscum, Christus Dominus.* T. littera notatum manuscriptum, huc accedens, *In Christo Domino*, legit.

* dico o. * est o. ⁻ o. ὑμᾶς σὺν ἡμῖν.

ἡμᾶς σὺν ὑμῖν.

εἰς χριστόν.

548. C. 12. V. 11. *Nihil enim minùs fui ab iis qui sunt supra modum Apostoli.*] Plerumque

Plerumque legitur: *Nihil enim minus feci*: sed *fui* vertisse Interpretem, quo modo emendauit Hentenius, manuscripta exemplaria veriora docent. Vetus Scholiastes, qui Hieronymo coniunctus est, & B. Anselmus, *fui* se legisse declarant. Græca habent οὐδὲν γὰρ ὑστέρησα: quæ rectè hoc modo träsferas: Nihilo enim inferior fui iis &c. Syra isto: Propterea quòd non defeci ab ijs &c.

C. 13. v. 2. *Prædixi*, & prædico*, vt præsens, & nunc absens, ijs qui* 549.
antè peccauerunt, & cæteris omnibus, quoniam, si venero iterum, non par- *enim o.
cam.] Complures* codices addunt *vobis* · *Vt præsens vobis*: id quod qui- *vobis o.
dam scribunt *bis*, quatuor Hentenij, vnus Zegeri, quatuor* nostri· - o. - o.
Vt præsens bis. Quintus ex nostris vtrumque iungit· *Vt præsens vobis bis.* *So. la. Mal.
Sextus & septimus in spatijs notant *bis*. His qui *bis* habent, adstipu- ma. Pl. m. L.
lantur editionis nostræ enarratores, Author Glossæ, Lombardus, Pl. ang. &c.
Carensis, Thomas, Gorranus. Græci constantissimè ὡς παρὼν τὸ δεύ- *Q. H. A.
τερον legunt, quod est, vt præsens secundò, vel, iterum. Sic & Syri, Pl. long. V.
qui clarissimum dederunt loci sensum: Prædixi vobis, & iterum L. K.
prædico vobis: sicut & duabus vicibus, cùm fui apud vos, dixi vobis, (ita) & nunc absens scribo, iis &c. Author commentariorum Ambrosij nomine, τὸ δεύτερον *secundo aduentu* interpretatur, *Vt præsens secundo aduentu*; hoc sensu: Sicut, cùm secundò venissem, dixi: ita, & nunc absens dico: quæ & Græcorum Interpretum expositio est. Omnino igitur addendum, legendumque videtur *bis*; idque non intellectum, alios abstulisse, alios cum *vobis* mutauisse: quamquam; id quod demiror; præstantiores synceriores que libri, aufe- Brug. Lob.
rant, nec *bis*, nec *vobis* habeant. Ei quod sequitur, à Græcis & Syris, Leod. Mal.
constanter concorditerque adiicitur *scribo*: *Et absens nunc scribo, ijs.* mi. O. T. Dü.
quod, à Latinis, nõ minùs cöstäter omittitur, minimè necessarium. o. l, &c.

NOTATIONES IN EPISTOLAM PAVLI APOST. AD GALATAS.

C. 2. v. 5. *Quibus neque ad horam cessimus subiectioni, vt veritas Euan-* 550.
gelij permaneat apud vos.*] Vsque ad B. Hieronymi tempora, Latina *nos o.
exemplaria sine negatione legerunt: *Quibus ad horam cessimus subiectioni*: id quod, ex Irenæo 3um aduersus hæreses librum scribente*, & Hie- *Cap. 13.
ronymo locum hunc exponente, aliisque veteribus, patet. Atque ad hunc modum, cum Latinis exemplaribus legendum esse, Tertullia-

 nus

nus libro in Marcionem quinto, & Author enarrationum quæ Ambrosij ferunt nomen, docent: quibus, ex Neotericis, Nicolaus Zegerus adhæret. Verùm, Græcorum codicum lectionem οἷς οὐδὲ πρὸς ὥραν εἴξαμεν τῇ ὑποταγῇ, *Quibus neque ad horam cessimus subiectioni*, quam Tertullianus vitiatam esse existimat, Hieronymus præfert: eamque, cum Hieronymo, nobilissimi Tractatores, Augustinus, Chrysostomus, Theodoretus, Sedulius, Theophylactus, Haymo, Anselmus, Oecumenius, sequuntur. Apud posteriores plerosque omnes Latinos enarratores tenet: ac sola hodie, tam in Latinis & Syricis, quàm in Græcis codicibus reperitur.

Latini porrò codices non pauci; ex manuscriptis nostris quindecim; omittunt τὸ *quibus*, quemadmodum & Tertullianus, atque Ambrosiaster ille, ac, inter recentiores, Bruno Carthusianorum Patriarcha. Sic cohæreat hic versus superiori per se imperfecto· *Sed propter subintroductos falsos fratres, qui subintroierunt (&c.)* *neque ad horam cessimus subiectioni.* Cæterùm, præstantissimi quique Latini libri, cùm nostri, tum Gorrani & Epanorthotæ (vulgares sunt illi: præcipui eorum Q. & L.) addunt *quibus*, Hieronymo, Augustino, & Græcis, cùm codicibus, tum Interpretibus, adstipulantibus. Vtramque varietatis rationem explicat Nicolaus Gorranus.

Vltimam huius pericopes vocem, pleraque omnia exemplaria, *subiectioni* legunt; nonnulla *subiectione*, Parisiensium vnum, Hentenij
Tau. Atr. vnum, nostrum vnum. Græcè datiuus est ὑποταγῇ: sed Latinè per ablatiuum transferendus, *subiectione*. At, quia in omnibus penè libris, atque apud omnes enarratores, priores & posteriores (quamquam apud Titelmannum sit *subiectione*) datiuus *subiectioni* legitur; fortassis, vel ab Interprete ex Græco, vel à castigatore ex veteri editione, quæ relatiuo *quibus* caruerit, relictus est. Vtrouis modo legatur, ille est sensus quem exprimunt Syri: Sed ne ad horæ quidem plenitudinem abiecimus nos ad subiectionem eorum; hoc est, vt pseudadelphis subiiceremur.

551. C. 3. v. 1. *O* ᵃ*insensati Galatæ, quis vos fascinauit* ᵇ*non obedire veritati?* Plurimi libri *obedire* legunt; multi *credere*, antiqui Epanorthotæ, sex Hentenij, quindecim nostri, Brug. Lob. Leod. T. O. &c. Carensis, Thomas, Gorranus, & Richelius, *obedire*; Author Glossæ, vt eam scriptam habemus, Anselmus, & Bruno Carthusiensis, *credere* exponunt. Græcè est, & quidem in omnibus quæ vidimus antigraphis, ᶜ τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι: quod, & *credere* verti potest, & *obedire*. *Credere* autem, à Latino Interprete, hoc loco versum esse, si quidem particula hæc ab eo hîc versa sit; quinto verò huius epistolæ capite,

ᵃ stulti *Mal. ma.*
Aliàs ᵇ veritati non obedire?
ᶜ *Compl. R.*
Gal. 5. b. 7.

pite, vbi ſimilis eſt ſententia (*Quis vos impediuit veritati non obedire?*) *obedire*, Hieronymus quintum caput enarrans teſtatur. Ex eo igitur loco hîc ſcriptum eſt *obedire*; quemadmodum, vt videtur, ex hoc, ibi, *faſcinauit*, in codicibus quibuſdam, etiam * fide præſtantibus. Notat porrò Hieronymus, tum in quintum tum in tertium caput, à quibuſdam non legi hæc verba tertio capite, *Non credere*, ſiue, *non obedire veritati.* In quintum caput ait: Id quod nunc Latinus poſuit Interpres, veritati non obedire, & in Græco ſcriptum eſt, τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι; in ſuperiori loco ita interpretatus eſt, non credere veritati. Quod quidem, nos, in vetuſtis codicibus non haberi, in ſuo loco annotauimus, licet & Græca exemplaria hoc errore confuſa ſint. In tertium: legitur in quibuſdam codicibus: Quis vos faſcinauit *non credere veritati*? Sed hoc, quia in exemplaribus Adamantij non habetur, omiſimus. Omittunt idipſum & alij Veterum. Nam, Auguſtinus, Chryſoſtomus, Ambroſiaſter; quem vocamus; Haymo, nec legunt, nec exponunt. Theodoritus, Pſeudhieronymus, Primaſius, Theophylactus, Sedulius, Oecumenius, etſi adiunctis ſcripturæ verbis addatur, in commentarijs ne attingunt quidem. Syrici libri non agnoſcunt. Latinum Paulinæ Bibliothecæ antiquiſſimum exemplar, in contextu non habuit; tantùm procul in ima margine manu recentiore ſubnotatum. Conſtantienſis Collegij recentior codex prorſus omiſit; vetuſtior τὸ *veritati* tantùm non addidit. In Malmundarij maiore, τὸ veritati expunctum erat. Quidam exiſtimant, ex quinti capitis ſeptimo verſu, quem mox recitauimus, adiectum huc iſtud fuiſſe. Chryſoſtomus porrò, quamquam contra alios, nec ibi legit; duntaxat *Quis vos impediuit?* habet, quemadmodum hîc *Quis vos faſcinauit?*

*Brug. Lovl. O.

Non ait B. Hieronymus, in aliquibus, quinto capite non legi.

C. 3. v. 7. ^a *Cognoſcite*^a *ergo, quia, qui ex fide ſunt, ij ſunt*^− *filij*^a *Abrahæ.*] *Cognoſcite* legunt plerique omnes Latini codices; *cognoſcitis*, duo 552.
Pariſienſium (Di. o. Gc. l.) duo Hentenij, vnus noſter (So. la.) quibus Malmundarii minor conformis fuiſſe videtur. Apud Hieronymum eſt *cognoſcitis*: Syri ܕܥܘ *cognoſcite* tranſtulerunt. Vox prototypi γινώσκετε, dubia eſt.

^a Intelligite Mal. ma. ^− o.

C. 5. v. 7. *Currebatis bene: quis vos impediuit veritati non obedire?* Sequitur, ait Hieronymus hoc caput enarrans, *Nemini conſenſeritis*: ſed, 553.
quia, nec in Græcis libris, nec in his qui in Apoſtolum commentati ſunt, hoc ſcriptum inuenimus, prætereundum videtur. Hæc Hieronymus. Neque etiam, qui in Apoſtolum poſt Hieronymum ſunt commentati, Auguſtinus, Chryſoſtomus, Theodoritus, Primaſius, Theophylactus, Oecumenius, Lyranus, huius pericopes meminerat:

runt: neque in Græcis hodie libris aut Syricis inuenitur. Latini libri antiqui ate ac fide dignissimi quique omittunt; nostri vndecim, Brug. Lob. Leod. Mal. ma. mi. So. la. T. O. E. L. G.; Parisiensium septem, Const. 2. Di. o. l. Ge. o. l. V. Quare Hentenius castigator textu expulit. Zegerus autem, suspicatur, ab hæreticis id olim, etiam longè ante Hieronymi ætatem, ex Græcis libris sublatum fuisse, quemadmodum de alijs non paucis Tertullianus censuit, quòd non appareat, vnde id adiectum fuisse potuerit. Authores commentariorum quæ Ambrosium & Hieronymum mentiuntur, illud exponunt. Sed nihil inde ampliùs euincitur, quàm, id quod constat, lectum hoc olim apud Latinos fuisse, vt & hodie legitur in vulgaribus libris, lectumque est ab Authore Glossæ, Carensi, Lombardo, Anselmo, Thoma, Gorrano, Brunone, Richelio.

NOTATIONES IN EPISTOLAM PAVLI AD EPHESIOS.

554. C. 1. v. 6. *In qua ᵃgratificauit ᵇ nos in dilecto filio suo.*] Græci libri *filio suo* non legunt; tantùm ἐν τῷ ἠγαπημένῳ. Quamobrem Hieronymus, in huius loci commentarijs: Nec putandum, inquit, quod in Latinis codicibus habetur, scriptum esse *in dilecto filio suo*; sed simpliciter *in dilecto*. Consentiunt, qui Hiero^m^ secuti videntur, Primasius & Sedulius, atque Interpretes Græci, Chrysostomus, Theodoritus, & Oecumenius: à quibus non facilè separandus est Theophylactus. Duo Latinorum manuscriptorum, Germani latum & Societatis latum, ad hunc scribunt modum; sed, quod vereor, aut ex Græco, aut ex Hieronymi commentario, immutata. Cætera omnia, quotquot vidimus, Latina exemplaria, *filio suo* addunt: quibus, Ambrosiastri, Haymonis, Authoris Glossæ, huiusque scholæ, lectio, consonat. Syri habent *per dilectum suum*.

ᵃ gratificato
ᵇ glorificauit o.

555. C. 2. v. 16. *ᵃEt ᵇreconciliet ambos in vno corpore Deo, per crucem, interficiens ᶜinimicitiam in semetipso.*] Quod Græcis est ἐν αὐτῷ, pro eo quod nos habemus *in semetipso*, tum ad corpus, tum ad crucem, quæ Græcè σταυρὸς dicitur, referri posse, Theophylactus monet. Hieronymus, & *in semetipso*, & *in ea*, id est, cruce, propter pronominis ambiguitatem, intelligi posse, docet. ipse autem, ad crucem referre, & proinde *in ea* vertere, mauult. Quo planè modo intellexerunt & Syri.

ᵃ Vt o.
ᵇ reconcilians o.
ᵇ reconciliat o.
ᶜ inimicitias o.

Syri

Syri: qui, quod de cruce habetur, sequentibus verbis coniunxerunt,
pronomine illo omisso, hunc in modum: *Et in cruce sua interfecit inimicitiam.* Latini codices, & olim, & nunc, *in semetipso* legunt: quos,
præter posteriores enarratores, Haymonem, & alios, Author enarrationum apud Ambrosium & Primasius sequuntur. his, Testamentum Græcum, quod, cum interpretatione Latina, contextus lineis
inserta, in Regijs Biblijs exstat, atque id quod ex eo editum est anno
LXXIV, omnino conforme est: nam ἐν ἑαυτῷ legit, id quod non
aliud quàm *in semetipso* significat.

C. 4. v. 29. *Omnis sermo malus ex ore vestro non procedat, sed si quis bo-* 556.
*nus * ad ædificationem * fidei.*] Pro eo, inquit Hieronymus, quod nos *est o. *Dei o.
posuimus, *ad ædificationem opportunitatis*, hoc est, quod Græcè dicitur,
τῆς χρείας; in Latinis codicibus, propter euphoniam, mutauit Interpres, & posuit *ad ædificationem fidei*. Hanc veteris Interpretis mutationem, enarratores huius epistolæ, qui in Hieronymi & Ambrosij operibus exstant, vnaque Primasius, retinent: & plerique Latini codices
etiam hodie reseruant, cum Lyrano manifestè, Thoma, Gorrano,
Brunone, Richelio. Deprehendimus autem duo miræ vetustatis exemplaria, vnum Malmundariensis Abbatiæ, maius, alterum Patrum
Societatis Iesu, quod latum dicimus, iuxta Hieronymi translationem, *opportunitatis* legere: quibus, tertium concinit, G. littera notatum. Quatuor alia vtrumque iungunt, sic, *Ad ædificationem fidei opportunitatis*; E. Pl. m. I. Ge. l. Sanè, quod Græcè legitur, & quidem
constanter, πρὸς οἰκοδομὴν τῆς χρείας, optimè transferas, *ad ædificationem opportunitatis*, siue, *vsus*: id quod per hypallagen dictum videtur,
pro, ad opportunitatem, siue, vsum ædificationis. in quem sensum
reddiderunt Syri: *Sed is qui decorus, & vtilis*, commodus, seu opportunus, *ad ædificationem*. Nec insolens est figura ista scripturis sacris. habemus Isaiæ primo: Cognouit asinus præsepe domini sui; pro, co- *Isaia 1 a. 3.*
gnouit dominum præsepis sui: aliaque similia multa sunt loca.

C. 5. v. 5. *Hoc enim scitote intelligentes, quòd, omnis fornicator, aut im-* 557.
*mundus, aut auarus, quod est idolorum seruitus, non habet hæreditatem in
regno Christi & Dei.*] Complutensis excusio, &, quæ ex ea expressa est,
Regia, *Qui est idolorum seruus* legunt; quo modo Græci codices, Græcis Interpretibus consentientibus, ὅς ἐστιν εἰδωλολάτρης. Porrò, manuscripta omnia Latina exemplaria, quotquot habemus, numero 36,
& cætera typis excusa, concorditer *Quod est idolorum seruitus* seruant,
adstipulantibus enarratoribus ijs qui nostram editionem explicant;
ita vt videatur germana hæc nostræ editionis esse lectio, atque Inter-

pres legiſſe, vt Gagneius monet, ὅ ἐστιν εἰδωλολατρεία. In Hieronymo eſt quod ex parte conuenit, *Quod eſt idolis ſeruiens*; in Ambroſiaſtro, quod integrè, *Quod eſt idololatria*. Syrica editio, tam Regia quàm Cæſarea, legit: *Aut auarus, aut cultor idolorum*. Verùm, antiquiſſimum exemplar Syriacum manuſcriptum, ex Orientis partibus huc allatum, cuius videndi copiam, vir, antiquarum linguarum cognitione præſtantiſſimus, Franciſcus Raphelengius, nobis fecit, hoc, Græcis conſentiens, habet: Aut auarus, qui eſt cultor idolorum. Pro ܐܘ namque, coniunctione diſiunctiua, ܕܐܝܬܘܗܝ *qui eſt* habet. id quod Raphelengius ipſe, editis cum nouo teſtamento Syriaco manuſcripti illius varijs lectionibus, iam annotauit.

558. C. 5. v. 13. *Omne* ᵃ *enim* ᵃ *quod manifeſtatur, lumen eſt*. Ita habent libri noſtri omnes, ſcripti & impreſſi, leguntque B. Hieronymus, ac cæteri Latini enarratores, antiqui & recentiores, quoſcumque vidi. Cæterùm, malint recentiores quidam, Caietanus nominatim, actiuè *manifeſtat* legi: quo modo notarunt Pariſienſes in codice Di. l. ſcriptum eſſe. Græcè quod eſt τὸ φανερούμενον (πᾶν γὰρ τὸ φανερούμενον φῶς ἐστὶ) quia participium medium eſt, & actiuè exponi poteſt & paſſiuè. Actiuè expoſuerunt Syri; paſſiuè, tractatores Græci.

ᵃ autem o.
ᵃ o.

559. C. 5. v. 27. *Vt exhiberet ipſe ſibi glorioſam Eccleſiam*. Græci plerique codices *ipſam* legunt, αὐτὴν: quo modo eſt & Latinè, in Complutenſi opere, ac Regio, vnoque Hentenij exemplari. Cætera porrò noſtra omnia antigrapha, tum impreſſa tum ſcripta, *ipſe* ſeruant: quibus enarratores adſtipulantur, Richelius luculenter, Gorranus, & Anſelmus, ſuffraganturque duo Græci Pariſienſium codices, ι & ια, αὐτὸς habent.

560. C. 6. v. 13. *Vt poſſitis reſiſtere in die malo, & in omnibus perfecti ſtare*.] Manuſcriptum Germani latum, & textus Gloſſæ ordinariæ, quam à D. Læuino Torrentino ſcriptam habemus, habent: *Et omnibus perfectis ſtare*. id quod conforme eſt Græcorum codicum Græcorumque enarratorum lectioni καὶ ἅπαντα κατεργασάμενοι στῆναι, quam D. Hieronymus κατὰ πόδα reddidit: *Et vniuerſa operati ſtare*. B. Cyprianus, epiſtola ſexta libri quarti, ſcribit, *Vt cùm omnia perfeceritis ſtetis*. M. N. Auguſtini Hunnæi exemplaria, D & K litteris ſignata, habent, *Et in omnibus perfectis ſtare*, hunc fortè legendi modum, quem diximus, referentia, *in* præpoſitione ex vulgata lectione redundante. Cæterùm, vt habet vulgata lectio, quæ eſt in pleriſque omnibus Latinis libris, ita expoſuit olim Author ſcholiorum quæ in Hieronymi exſtant operibus, vnaque Primaſius; Haymo item, Author Gloſſæ, huiuſque

iuſque ſchola, atque alij. Quin & Syricum teſtamentum, huic lectioni accedere videtur: ſcribit enim · Et, poſtquam præparati fueritis in omni re, conſiſtatis. Quid ſi Syrus Latinuſque Interpres, præterito paſſiuo κατειργασμένοι legerint?

NOTATIONES IN EPISTOLAM PAVLI APOST. AD COLOSSENSES.

C. I. V. 12. *Gratias agentes Deo & Patri.*] Multi codices *Deo & patri* legunt; plures *Deo Patri*; duo, Pariſienſium vnus *, Hentenij alter, ſolum *Patri*. Tertia hæc lectio Græcis pleriſque libris conſona eſt; ſecunda Syricis; prima quibuſdam Græcis, Pariſienſium quatuor, α. ε. θ. ιε. (ipſi α, quod eſt, Complutenſi, Regius, vt vbique, & hic reſpondet) & Simonis Colinæi editioni. Tertia apud tractatorem Ambroſiaſtrum eſt: prima Authoris Gloſſæ eſt, Lombardi, Carenſis, Thomæ, & Gorrani: ſecunda, apud Anſelmũ, Brunonem, Richelium, atque alios, reperitur, & in fide digniſſimis manuſcriptis, Brug. Leod. Lob. Mal. mi. So. la. O. Q. 561. * Ge. l.

C. 2. V. 11. *In quo & circumciſi eſtis circumciſione non * manufacta, * in exſpoliatione corporis carnis, * in circumciſione Chriſti.*] Græca antigrapha, Græcis tractatoribus adſtipulantibus, addunt τῶ *peccatorum. In exſpoliatione corporis peccatorum carnis.* B. Auguſtinus, epiſtola 59, in ſolutione quæſtionis 7, teſtatur, in nonnullis Latinis exemplaribus ita ſcriptum fuiſſe: Adamus Saſbout, & nunc, alia Latinorum exemplarium id habere notat. Nos porrò, nulla quæ id haberent inuenire potuimus: quotquot vidimus, omnia id omittunt, concinentibus enarratoribus editionis noſtræ, Authore Gloſſæ & poſterioribus. Cæterùm, annotant, Author Gloſſæ & alij aliquot, pro *corporis*, aliàs *cutis* legi: atque ita eſt in quatuor manuſcriptis noſtris, *In exſpoliatione cutis carnis:* in vno vtrumque iungitur, *Corporis cutis carnis.* Id quod, *cutis* inquam, gloſſema fuiſſe arbitror, textus loco, id eſt, *corporis*, ſubſtitutum: Gloſſematicorum enim noſtrorum, multi *, de veteris circumciſionis exſpoliatione, pericopen hanc, intelligi poſſe exiſtimant; quidam *, intelligunt. Vnde & coniunctionem aduerſatiuam *ſed* adiectam reor, ei quod ſequitur, *In circumciſione Chriſti:* quam veriores libri, Græcis ac Syris cõformiter, non agnoſcunt. Atqui, hunc intelligendi modum, Græcus fons non admittit: qui, pro eo quod nobis

562. * manifeſta. * non o. * ſed o.

* *Author Gloſſa, Lombardus, Careuſis, Thomas, Gorranus, Bruno.*
* *Anſelmus, Lyranus, Richelius, Gagneus.*

nobis eſt *non manufacta*, vna voce ait ἀχειροποιήτῳ, negatione coacta in dictionem, extra quam vim ſuam non exſerat. Citra ambiguitatem Latinè verti potuiſſet, *Abſque manibus facta*. Syri legunt, Circumciſione quæ non cum manibus, in exſpoliatione carnis peccatorum, in circumciſione Chriſti. addunt *peccatorum*, quod Græci: omittunt *corporis* aut certè *carnis*, quod, nec Græci, nec Latini.

NOTATIONES IN EPISTOLAM PAVLI APOST.

AD THESSALONICENSES PRIOREM.

563. * – MS. q. * &o. C. 2. v. 7. *Cùm poſſemus * oneri – vobis' eſſe, vt * Chriſti Apoſtoli: ſed facti ſumus paruuli in medio veſtrum, tanquam ſi nutrix foueat filios ſuos.*] Græci & Syriaci codices, omittunt, quod in initio huius verſus legitur, pronomen *vobis*. Conſentit Latinus commentarius qui Ambroſij nomine exſtat: conſonantque quatuor noſtra Latina ſcripta, Mal. ma. So.la. T.L., antiqua illa admodum, ſed non perinde noſtræ editionis ſtudioſa. Scriptum G. littera inſignitum, pro eo quod ſequitur *oneri*, atque eſt in pleriſque Latinis libris, tractaturque ab Enarratoribus, Hieronymiaſtro, Primaſio, Authore Gloſſæ, Lombardo, Anſelmo, Thoma, Carenſi, Lyrano, Gorrano, Brunone; diſertè ſcribit *honori*. Multa ſic habent *oneri*, vt facilè, vna mutata litterula, poſſit eſſe *honori*; nempe, cum adſpiratione ſcribunt, *honeri*. Ambroſiaſter *honori* expreſsè legit. Dionyſius Richelius, pòſt *oneri* explicat; priùs *honori*, vel legit, vel ſanè intelligit. Græcè eſt δυνάμενοι ἐν βάρει εἶναι: id quod tam in hunc quàm in alterum ſenſum verti poſſe, cùm verſiones ac ſcholia Latinorum plurimorum, tum Græcorum commentaria docent. *Cùm poſſemus in authoritate eſſe*, vertit præter alios Pagninus. Syra, ſi eodem ſenſu, rectiſſimè transferantur, ܢܩܝܪܐ ܠܡܗܘܐ Exiſtimant autem, hunc intelligendi modum quadrare aptiùs, tum propter id quod proximè antecedit, Nec quærentes ab hominibus gloriam, neque à vobis, neq. ab alijs; tum propter id quod ſubſequitur, Sed facti ſumus paruuli in medio veſtrum, tanquam ſi nutrix fo. fi. ſuos. Malint verò hîc *lenes* legi, *mites*, aut *placidi*, quàm *paruuli*, præſertim propter ſubiunctam nutricis comparationem. Duo Pariſienſium Latina ſcripta, Ge. o. l., *lenes* legunt, conformiter Græcis pleriſque codicibus qui ἤπιοι habent. Omnia porrò noſtra Latina exemplaria, Latinis enarratoribus adſtipulantibus, *paruuli* ſcribunt, quarto & nono Græcis Pariſienſium

ſienſium exemplaribus, quæ *νήπιοι* legunt, ſimiliter, vt omittã quòd & *ἤπιοι* paruuli reddi poſſit: fitque paruula nutrix paruulo; vt egregiè explicant quæ apud Hieronymum ſunt ſcholia; dum ſe paruulo coæquat, illiuſque moribus adſimilat. Inter Græcos Tractatores, Chryſoſtomus *ἤπιοι*; Oecumenius *νήπιοι* habet: Theophylactus vtrumque attingit. Varietati occaſionem dedit affinitas dictionum *ἤπιοι* & *νήπιοι*, maximè præcedente verbo in *ν* deſinente, *ἐγενήθημεν*, quod eſt, facti ſumus. Syri tranſtulerunt ܡܟܝܟܐ *humiles.*

C. 2. v. 16. *Præuenit* ˋ*enim* ʼ *ira* ˉ *Dei* ʼ *ſuper illos vſque in finem.*] Hentenius & Zegerus, *præuenit* caſtigarunt: ea eſt enim multorum, & qui- 564. ˋautem
dem antiquiorum codicum, lectio: itaque vetus Ambroſiaſter, atque ʼ MS. G.
inter poſteriores, Anſelmus, legit. ˉ G. Alij codices *peruenit* habent: id quod Hieronymianus Scholiaſtes ſecutus videtur. Haymo, Author Gloſſæ, Lombardus, Carenſis, & Gorranus, vtrumque ediſſerunt. Græca vox *ἔφθασε*, vtrouis modo vertatur, rectè. Syri *peruenit*, alij *præuenit* tranſtulerunt.

C. 4. v. 1. *Obſecramus in Domino Ieſu, vt quemadmodum accepiſtis à* 565.
nobis, quomodo oporteat vos ambulare, & placere Deo, ſicut & ambulatis, ˋ*vt* ʼ ˋ& ʼ MS.
abundetis magis.] Multi codices *ſic & ambuletis* legunt, cum Authore Gloſſæ, Carenſi, Thoma, & Gorran; Alij, atque inter eos præſtantiores, *ſicut & ambulatis*, cum Haymone & Brunone Carthuſiano (quanquam, hoc pacto, ſuperfluat, id quod priori loco Græcè non eſt, *vt* alterum) quo modo & Græcum Pariſienſium exemplar, ϑ, ſcribit, *καθὼς καὶ περιπατεῖτε*. Atqui, particula iſta, in pleriſque omnibus Græcis exemplaribus, Græcis Interpretibus, Syriſque ſuffragantibus, omnino non inuenitur. Quamobrem, explicandæ ſententiæ gratia, quidam olim adiectam putant.

Lombardus & Anſelmus, vtramque explicant lectionem.

NOTATIONES IN EPISTOLAM PAVLI AD THESSALONICENSES POSTERIOREM.

C. 2. v. 13. *Nos autem debemus gratias agere Deo ſemper pro vobis, fra-* 566.
tres dilecti à Deo, quòd elegerit vos Deus primitias in ſalutem, in ſanctificatione ſpiritus, & fide veritatis.] Multi libri, cum Lyrano & Richelio, *quòd elegerit vos* ſcribunt; plures & veriores, cũ Haymone, Authore Gloſſæ, Anſelmo, Longobardo, Carenſi, Gorrano, & Brunone, *nos*. Co-

dices Græci, cum Syris, ὑμᾶς *vos* constanter habent. Montano Theophylactus ἡμᾶς *nos* legisse videtur. *Nos* videri possit legendum, ex eo quod proximè sequitur, *In* a*qua* b & c *vocauit vos per euangelium nostrum*: quasi dicat Apostolus, gratias se debere Deo, pro sui electione, non sui tantùm caussa, verumetiam Thessalonicensium, quibus à Deo missus est veritatis prędicator salutisque minister. Quidam libri habent, *In qua & vocauit nos*; malè. Porrò Græcè non inueni & coniunctionem (εἰς ὃ ἐκάλεσεν ὑμᾶς, ad quod vocauit vos) nisi in vna Simonis Colinæi editione: εἰς ὃ καὶ ἐκάλεσεν ὑμᾶς. Si *vos* priori loco legatur, illic de prædestinatione, hîc de prædestinationis effectu, sermonem esse, intelligi potest. Alij, qui *nos* habent, simpliciter intelligunt, Apostolum se Thessalonicensibus connumerasse.

a ad quod
b quam
c Mal. ms.

Ad hęc enim Syri.

567. Notandum est hîc insuper, pro eo quod Latini *primitias*, Græcos ἀπ' ἀρχῆς legere, quod est, ab initio, à principio; consentientibus Syris, & Authore commentariorum quæ sunt inter Ambrosij opera. Habet hic, *Quia assumsit vos Deus à principio ad salutem*. Similem ad modum, antiquum Malmundariense exemplar, maius; id quod sæpius à nostra editione recedere obseruauimus; *Quia elegit vos Deus ab initio ad saluationem*. Interpres noster ἀπαρχὴν fortasse legit, quod primitias sonat. Gagneius habet, à quibusdam exemplaribus Græcis, ἀπαρχὰς scribi.

NOTATIONES IN EPISTOLAM PAVLI APOST. AD TIMOTHEVM PRIOREM.

568. C. 2. v. 6. *Christus Iesus, qui dedit redemtionem semetipsum pro omnibus, cuius testimonium temporibus suis confirmatum est*. Ita ferè legunt Latini libri, concinentibus, Authore ordinariæ Glossæ, & posterioribus glossematicis. Porrò, sex Parisiensium, Const. vtrumque Di. o. Ge. o. l. V., tria Hentenij, & quinque nostra manuscripta, Brug. Lob. Leod. Mal. mi. So. la., auferunt has tres voces, *cuius confirmatum est*; dumtaxat, *testimonium temporibus suis* scribunt, vt per appositionem intelligas, *semetipsum* vel *redemtionem* testimoniũ; testimonium, vtique diuinæ voluntatis, quæ omnes homines saluos fieri cupit. His DD. Haymo & Anselmus adstipulantur (quanquam & alterius Anselmus meminerit lectionis) suffragantur q. Græci, tum codices, tum enarratores. Syri habent *Testimonium quod venit tempore suo*; nempe τὸ *quod venit* explicandæ sẽtẽtiæ gratia adiecerunt. Qua ex caussa, & id quod à Latinis legitur, *cuius confirmatum est*, adiectum reor; sed,

non

non ab Interprete, neque ab Hieronymo ecclesiastico correctore, verùm, ab audaculo quopiam correctore, aut librariis, glossam proximam textui inserentibus. Id enim docere videntur, cùm antiquissima spectatissimæq. fidei exemplaria, editionis nostræ studiosissima, quæ id omittunt, tum etiam alia, quæ, etsi pleraque legant, *cuius test. tem. suis confirmatum est*, quædam tamen in medio habent *confirmatum est* (*cuius test. conf. est temp. suis*) sex nostra. Vnum eo loco *firmatum* scribit: aliud omittit *est*. In quatuor est, *Cuius test. temp. suis datum est.* Mal. ma. G. M. V. quamquam postremùm hoc in medio ponat *datum est*. Qua ex varietate, non obscurè intelligendum dari videtur, adiectitium istud esse. Nicolaus Zegerus arbitratur, ab Ecclesiastico correctore, tollendæ obscuritatis gratia, ex Ambrosio & Hieronymo additum esse. Nescio quem putet ille, Ecclesiasticum Correctorem, cui sæpius plurima adscribit huiusmodi, præsertim auctaria: neque enim me legere aut audire contigit de ecclesiastico Correctore alio præter Hieronymum, qui nostram editionem suo pro iudicio arbiter emendauerit, &; quod nec Hieronymus fecit; suis glossematis auxerit, sitque ab ecclesia receptus. Porrò, apud Ambrosium aut Ambrosiastrum potiùs (vsurpat enim, sed mentitur liber, Ambrosij nomen, quamquam sit veteris authoris) legitur hoc loco, *Cuius test. temp. suis datum est*, vti in quatuor illis, quos modò diximus, manuscriptis libris: verùm, ex commentario, incertum relinquitur, an huncad modum legerit, an solummodò *testimonium temporibus suis*. Vetus codex Societatis Iesu, latus, qui ad verbum penè in margine adscriptum habet eius commentarium, vt ferè aliàs, non aliud, quod iam diximus, quàm *test. temp. suis* legit. Nec Haymo, qui hunc secutus videtur, plus quidquam, vti annotauimus, legit. Apud Hieronymum, hoc est, eum Authorem cuius breuia exstant in Hieronymi operibus commentaria, quem Pelagium esse magis credo, scriptum est, vt in Latinis vulgò exemplaribus, *Cuius test. temp. suis conf. est*: sed, sine his vocibus, *cuius confirmatum est*, simpliciter eum legisse *testimonium temporibus suis*, commentarius haud obscurè docet. In testimonium, habet, generi humano sanctæ vitæ dedit exemplum: quia & Prophetæ suis testimonium fuere temporibus: nouissimè autem misit filium suum ad colonos. Vbi obserua παρέργως Pelagiani vestigij vnguiculam, exemplum potiùs Christo redemtori quàm sacramentum tribuentis. Sic & superiori loco, quem ex posteriori ad Thessalonicenses tractauimus, *Quod elegerit nos Deus*, videns, inquit, paratos ad credendum. nec pauca alia habet huiusce-modi. Primasius, vtroque loco, vt & alibi, eum secutus est; sed cautè, nunc omissis, nunc mutatis, absonis verbis.

569. C. 3. v. 2. *Oportet ergo Epiſcopum irreprehenſibilem eſſe, vnius vxoris virum, ſobrium, prudentem, ornatum, pudicum, hoſpitalem, doctorem.* Vni Græcæ voci σώφρονα, duæ hîc reſpondent, *prudentem* & *pudicum*, quarum altera ex altera verſione videri poſſit adiecta. poteſt enim τὸ σώφρονα, vtrumque ad modum verti. Syri hoc, alij illo modo tranſtulerunt. tertij *ſobrium* conuerterunt: id verò quod noſter *ſobrium* reddidit, νηφάλεον, *vigilantem* interpretati ſunt. Vnus Pariſienſium Latinus codex, Ge. l., *pudicum* tollit: ſed ei parum tribuerem, niſi aliquot Zegeri, & quatuor Hentenij exemplaria, accederent. Noſtra, non omittunt id quidem, ſed ſatis monſtrant addititium eſſe. Variis namque habent locis; XII, quo propoſuimus, proximè ante *hoſpitalem*, cum Authore Gloſſæ, Anſelmo, Lombardo, Thoma, & Carenſi; II proximè poſt *hoſpitalem*; VIII proximè ante *ornatum*, cum Dionyſio Richelio. XVIII adiungunt ornatum ſobrio, & ſubiungunt prudentem & pudicum: *So. or. pru. pu. hoſp.* cum Lyrano, & Gorrano. Denique vnum præponit pudicum ſobrio: *Pu. ſo. pru. or. hoſ.* Quare, cùm variis inconſtanter erret locis, τὸ *pudicum*, nec à quoquam eo loco legatur, quo Græcè σώφρονα, nempe, immediatè poſt νηφάλεον *ſobrium*, veriſimile eſt id ex altera editione noſtra adiectum eſſe. Certè, commentaria Ambroſij nomine, *prudentem* tollunt, & *pudicum* legunt: *So. pu. or. hoſ. docibilem*: quibus accedens Malmundarij maius ſcriptum, eundem in modum legit, ſed *prudentem* poſt *docibilem* addit, eo quo legi non ſolet loco. Ex huiuſmodi ergo editione, noſtræ additum fuiſſe potuit τὸ *pudicum*; vel certè, in textum ex gloſſa relatum, quæ monuerit, ex Hieronymi ſententia, pudicum rectiùs quàm prudentem verti. id enim ſentit Hieronymus, epiſtolam ad Titum* enarrans. Scholiaſtes Hieronymi operibus iunctus, horum alterum omiſiſſe videtur; aut ſaltem eos ſecutus codices, qui *So. pru. pu. ornatum* habent. poſt iſta namque ſubiunxit, *His omnibus ſpiritualibus ornamentis*: legit igitur poſtremũ *ornatum*, etſi poſtremum adſcriptus textus non habeat. Si quis porrò ſentire velit, Interpretem noſtrum, ambiguæ vocis Græcæ duplicem expreſſiſſe ſignificantiam: vel eos ſequatur codices qui *So. pru. or. pu.* ſcribunt, vel eos qui *So pru. pu. or.* ſunt enim iſti optimi: ſed hoc hi illis præferendi videntur, quòd apud ſe mutuò collocent, *prudentem & pudicum*. neque enim veriſimile eſt, Interpretem duas dediſſe voces, vni archetypæ reſpondentes, eaſque à ſe inuicem ſeparaſſe.

* *Cap. 1.*

570. C. 5. v. 5. *Quæ autem verè vidua eſt & deſolata, ſperet in Deum, & inſtet obſecrationibus & orationibus, nocte ac die.* Ita ſcribunt complures codices, cum Gloſſematicorum multis. Integriores porrò, cum Anſelmo & Authore commentariorum Ambroſio adſcriptorum, *ſperat*

Vtramque lectionem Bruno & Gorranus explicant.

in Deum

in ᵃ *Deum'* & *instat* habent; & quidam quidem * *sperauit in* ᵃ *Deum'* & *instat*, omnino Græcis conformiter, qui ἤλπικεν ἐπὶ τὸν θεὸν καὶ προσμένει legunt, quamquam præteritum præsentis loco vsurpatum intelligi possit.

ᵃ Deo 2 MS. * *Brug. sue Do. O. Ge. l. Compl. R.* ᵃ Deo 1 MS.

NOTATIONES IN EPISTOLAM PAVLI APOST. AD TIMOTHEVM POSTERIOREM.

C. 1. v. 15. *Ex quibus est* ᵃ *Phigelus'* & ᵃ *Hermogenes'.*] Multi *Phile-* 571.
tus malè scribunt, pro *Phigelus*. *Philetus* vocatur, qui proximo capite nominatur cum Hymenæo: *Ex quibus est Hymenæus & Philetus.* id quod & Haymo annotauit. Legitur porrò apud Haymonem, & in quinque manuscriptis nostris, *Phigellus*; in impressis aliquot, *Phygellus*; ita vt Græcè est ᵃ φύγελλος'. Cæterùm, spectatiores Latini codices, *Phygelus*, seu, *Phigelus*, habent: quomodo est & in quibusdam exemplaribus Græcis (φύγελος) & in epistola Hieronymi 127. ad Fabiolam De vestibus sacerdotum, & in commentarijs Ambrosio adscriptis. Magdalij denique correctorium monet, media correpta hoc nominis legendum esse.

ᵃ Fhilegus o. ᵃ Phyngelus o. ᵃ Hermogenus o. *2. Timoth. 2. b. 17.* ᵃ φρύγελλος.

C. 2. v. 14. *Hæc* ᵃ *commone'*, *testificans' coram* ᵃ *Domino'. Noli conten-* 572.
dere verbis, ad nihil enim vtile est, nisi ad subuersionem audientium.] Græcè, pro *Noli contendere verbis*, est, μὴ λογομαχεῖν, quod est, *non contendere verbis*: id quod accipi possit, vt nouæ sententiæ caput, atque intelligi infinitus modus imperatiui singularis loco; sed rectiùs fortè, iuxta Græcos Tractatores; etiam Chrysostomum; & Syricum Interpretem, præcedentibus iungi, ita vt à participio *testificans* siue *contestans* pendeat, vt non Timotheum Apostolus doceat à verborum contentione abstinere, sed alios ad id vitij procliues à Timotheo velit Deo in testem assumto moneri. Facilè verò in suspicionem adducar, Latinum Interpretem, non *noli*, sed *non* conuertisse; *non verbis contendere* (hic est enim verborum ordo in libris omnibus manuscriptis) minimum enim differunt, *non* & *noli*, in scriptis præsertim minori charactere libris: ac facillimè id mutat audax imperitia quod non intelligit. Cæterùm, Author Glossæ, & posteriores Latini enarratores, *noli* exponunt. Qui Ambrosio iunctus est Author, incertum satis quid legerit; is qui Hieronymo, *noli*, si non legit, intellexit.

ᵃ commoneo o. ᵃ commonere o. ᵃ commoneri testificor o. ᵃ Deo o.

Quod sequitur, *ad nihil enim vtile est*, variè admodum legitur in manuscriptis; nam in impressis exemplaribus, quæ ferè mutuò se sequuntur, hæc constans est lectio: quam, etsi commoda sit, existima-

re non possum scripturam Interpretis germanam esse, ideò quòd clara tersaque sit, ac proinde locum relinquere haud potuerit, tantæ variationi, vt penè quot codices, tot sint diuersitates. Recenserem singulas singulorum, nisi fortè tædium lectoribus moueret. capita itaq. duntaxat varietatum adferam ac discutiam. Pleraque manuscriptorum nostrorum *ad* legunt; quinque illius loco *in*; alia quinque nec *ad* nec *in*, tantùm *nihil vtile est*. Nec parui facienda sunt hæc postrema, Brug. O. L. G. Pl. lon. quibus consonat textus Lyrani commentarijs immixtus, quæ ex ipsis Typographiæ incunabulis edita habemus: quamquam & pro aliis partibus boni sint codices; pro prima, Mal. mi. Lob. T. E. Pl. m.; pro secunda, Mal. ma. Q. So. la. Est præpositio Græcè: *εἰς οὐδὲν χρήσιμον*, id est, *ad* vel *in nihil vtile*. Coniunctio *enim*, vt non est Græcè, ita nec in optimis quibusque scriptis.
*P.V.R. So. ru. *Est* substantiuum verbum, in quibusdam vulgaribus *& quibusdam
So. la. Q. eximijs omittitur, in pluribus legitur. Hinc conijcere alios sino, quæ germana esse possit Interpretis scriptura. Syrica editio habet, *Quod*, siue, *quæ non vtilitas*.

Id quod subsequitur, *Nisi ad subuersionem audientium*, & ipsum variat. Græcè non est, vt nec Syriacè, *nisi*; solùm *ἐπὶ καταστροφῇ τῶν ἀκουόντων* *ad subuersionem audientium*, vt id quod præcedit per parenthesin intelligas, aut *ad nullam vtilitatem* exponas. Latinum Parisiensium exemplar, Germani latum, similiter omittit *nisi*: cui accedit Societatis, latum, quamquam altera manu inter textus lineas illud scriptum habeat. Cætera porrò nostra id legunt. An igitur Interpres, an alius quispiam, elucidationis gratia id adiecerit (potest enim ita fons Græcus intelligi, Ad nihil vtile, ad subuersionem audientium vtile) sit dubium.

573. C. 2. v. 25. *Cum modestia corripientem eos qui resistunt veritati.*] Vnum Parisiensium manuscriptum (Ge. l.) & nouem nostra (Brug. Mal. mi. Leod. Pl. m. E. Q. G. I. Pl. lon.) auferunt *τὸ veritati*, conformiter Græcis & Syricis libris, adstipulantibus, præter Græcos, Latinis enarratoribus, vetere Ambrosiastro, mediæ ætatis Anselmo, recentiore Richelio. Zegerus castigator textu expulit: glossa est enim textui addita, vel ex eo quod subsequitur *Nequando Deus det illis pœni-*
2. Tim. 3. b. 8. *tentiam ad cognoscendam veritatem*, vel ex simili proximi capitis loco, *Ita & hi resistunt veritati*, vel quòd alioqui subaudiri videretur. Syrus porrò addidit *aduersus ipsum*: eos qui contradicunt aduersus ipsum. Ambrosiaster, vel quem ille sequutus est Interpres, transtulit, *eos qui diuersa sentiunt*, id quod est Græcè *τοὺς ἀντιδιατιθεμένους*. Simili modo B. Augustinus se legisse indicat, libri De correptione & gratia capite 5.

C. 4.

C. 4. v. 5. *Tu verò vigila, in omnibus labora, opus fac Euangelistæ, ministerium tuum imple. Sobrius esto.* Ita legunt Latini codices plerique omnes, & Glossematici, Author ordinariæ Glossæ, ac posteriores. manuscripta porrò Germani latum, & Societatis latum, tollunt verba ista *Sobrius esto* (quamquam So. la. in margine litteris aliis adiuncta habeat) adstipulantibus, antiquioribus Latinis enarratoribus, Haymone, Primasio, Authore commentariorum quæ apud Ambrosium sunt, denique eorum Authore quæ apud Hieronymũ. & apud priores quidem duos, præ cęteris hoc, nec exponitur, nec legitur: apud tertium verò, Authorem dico eorum commentariorum quæ apud Hieronymum, legitur, sed ita vt expositio adiectitium ac superfluum esse loquatur; *Ministerium tuum imple, sobrius esto.* episcopatus scilicet. non enim semper ero in corpore, vt valeam commonere. quod postremum, propter id quod subsequitur, *Ego enim iam delibor,* adiecit. Græci libri, Græcique tractatores, & Syri, nihil huiusmodi eo loco habent. Cæterùm, id quod Græci habent in principio versus, σὺ ῥ νῆφε, transferri potest, & *tu verò vigila,* & *tu verò sobrius esto*, vt sunt cognata sobrium esse & vigilare. Interpres, cum Græcis explanatoribus, & Syrico Interprete, id transtulit *tu verò vigila*: hoc enim constanter ac sine omni varietate in nostra editione legitur. Videtur itaq. alterum, nempe τὸ *sobrius esto*, quod à quibusdam libris omittitur, à quibusdam aliter legitur, ex ambiguæ illius Græcanicæ sententiæ alia translatione irrepsisse. Manuscriptum V, transpositis vocibus, scribit, *Esto sobrius.* Ambrosiastri commentario additus textus, eo planè loco quo nos habemus *tu verò vigila*, legit *tu verò sobrius esto*, nec postea agnoscit, siue *vigila*, siue *sobrius esto.* Consentit per omnia commentarius: nam sobrium esse pro vigilare videtur accipere, cùm in initio ait: Admonet & hortatur vt vigilet. 574.

C. 4. v. 14. *Alexander ærarius multa mala mihi ostendit.* * *reddet illi Dominus secundum opera eius.*] Vnum Parisiensium (Ge. la.) duo nostra (Mal. ma. T.) & quatuor Hentenij manuscripta, cum Complutensi editione, Ambrosiastri commentariis iuncto textu, & Primasij, vt textu, & commentarijs, legunt *reddat*, ita vt Græci libri ferè habent, ἀποδῴη, Græco enarratore Theophylacto disertè adstipulante. Quædam manuscripta ambiguè scribunt *reddz.* Porrò, plerique, nostræque editionis studiosiores, tum scripti, tum impressi, Latini codices, *reddet* expresè habent, suffragantibus expositoribus, Richelio, Brunone, Gorrano, Thoma, Lyrano, Carensi, Lombardo, Anselmo, Authore Glossæ, Haymone, Sedulio, denique B. Augustino libri contra Faustum 16. capite 22, & primi De sermone Domini in monte capite 37. 575.

* reddidit G.

pite 37. Apoſtolus, inquit poſteriori loco, non ait *reddat*, ſed *reddet* illi Dominus iuxta opera eius: quod verbum, prænunciantis eſt, non imprecantis. Quæ Auguſtini verba ſuperiores gloſſematici ferè in enarrationes ſuas tranſtulere. Græcum Pariſienſium exemplar, ε, ἀποδώσει *reddet* habet: itaque legitur & apud Latinum Chryſoſtomum, cõmentario minimè repugnãte, vt non dicam manifeſtè conſonante.

576. C. 4. v. 19. ᵃ *Saluta Priſcam & Aquilam.*] Scripti * impreſſique * aliquot codices *Priſcillam* pro *Priſcam* legunt, vti eſt in Complutenſi editione, & quæ ex ea expreſſæ ſunt, tum Latinè tum Græcè (πρίσκιλλαν) vti & in Syricis libris ܦܪܝܣܩܐ. Porrò Hentenius caſtigator, hoc in marginem relato, textu donauit *Priſcam*: ita eſt enim in plerisque omnibus, & fide digniſſimis Latinis antigraphis, ſcriptis maximè; ſed & in Græcis omnibus, quotquot vidi, ex Complutenſi non oriundis πρίσκαν. Cæterùm, dubium non eſt, vtroque hanc modo vocatam fuiſſe, eodem nomine, nunc integrè, nunc conciſè, vt fit, elato: Niſi fortè *Priſcilla* à *Priſca* diminutiuum ſit, quo ferè gaudent mulieres appellari. Actorum XVIII. capite, *Priſcilla* vocatur; ad Romanos XVI, *Priſca*: quamquam, ad Romanos, eiuſmodi ferè varietas ſit, & Græcorum & Latinorum codicum, cuiuſmodi hîc; credo, de vtroque loco, Actorum occaſione, in quibus frequenter conſtanterque Priſcilla nuncupatur. Tria manuſcriptorum noſtrorum hîc *Priſcum* ſcribunt, & Græca Aldi editio πρίσκον. Exiſtimarunt, opinor, aliqui hoc viri nomen eſſe, quia Priſcus celebre eſt virorum quorundam agnomen. nam quòd viro ſuo hæc præpoſita ſit, factum eſt, tum hîc, tum alibi, quòd, vt Græci aiunt, in fide magis enituerit, ac feruentior diligentiorque fuerit.

ᵃ Salutate o. * *Lob. Mal. ma. So. la. T.* * *Mog. Quent. &c.*

Act. 18. a. 2. c. 18. g. 26. Rom. 16. a. 3.

Act. 18. e. 18.

NOTATIONES IN EPISTOLAM PAVLI APOST. AD TITVM.

577. C. I. v. 8. *Oportet enim Epiſcopum ſine crimine eſſe (&c.) hoſpitalem, benignum, ſobrium, iuſtum.*] Sex Hentenij & vndecim noſtra manuſcripta, cum impreſſis aliquot libris, & Nicolai Lyrani commentarijs, addunt *prudentem*. *Benignum, prudentem, ſobrium*. Plures verò longè, tum ſcripti, tum impreſſi codices, cum Primaſio, Anſelmo, Hugone Carenſi, Nicolao Gorrano, & Brunone Carthuſiano, tollunt. his, non tantùm quia pluribus, ſed longè magis quia antiquioribus, verioribus, ac melioribus, maior adhibenda eſt fides. Ex illis quibus id additur,

additur, non vnus est noster qui vetustate aut authoritate polleat.
Græci libri adhæc & Syriaci, his qui omittunt suffragantur. Sed, quæ
Græcè est vox σώφρονα, & *prudentem* & *sobrium* verti potest. Itaque edi-
tionis nostræ versioni *sobrium* (neque enim hoc ab aliquibus exem-
plaribus omittitur) adiecta est à quibusdam altera alterius *prudentem.*
Certè Ambrosiastri editio, *prudentem* habet, eo loco quo nos *sobrium,*
& quidem solum. B. Hieronymus in huius loci commentario, ait,
Latinum Interpretem, verbi σώφρονα ambiguitate deceptum, pro pu-
dico, prudentem transtulisse (sic enim interpretari mauult, pudicum,
siue castum) aut ad eam qua Ambrosiaster vsus est editionem respi-
ciens, aut ad alia loca nostrę*. Nam hoc loco editionis nostræ germa- * 1. Timo 3. a. 2.
nam translationem *sobrium* esse, & redundare quibusdam *prudentem,* Tit. 2. a. 2. 4. 5
non nos tantùm ex nostris, verumetiam Zegerus ex suis exemplari-
bus iudicauit. Cùm alibi porrò, tum proximi capitis sexto versu, *so-
brium* legit editio nostra ex σώφρων, quemadmodum hoc loco: Iuue-
nes similiter hortare vt sobrij sint · σωφρονεῖν.

C. 2. v. 5. *Prudentes, castas, sobrias, domus curam habentes.* de ado- 578.
lescentulis maritatis est sermo.] Iam tertiò, ex ancipiti voce σώφρων,
aucta est nostra editio altera translatione. Nam, quæ in plerisque li-
bris, atque ab Authore Glossæ, ac posterioribus Glossematicis, ambo
leguntur, *prudentes* & *sobrias,* vni eidemque illi Græcæ voci respon-
dent· σώφρονας. Habet verò maior librorum pars, primo loco *pruden-
tes,* tertio *sobrias*; quidam autem, octo * scripti nostri, *sobrias* secundo * Mal. ma. T.
loco τοῦ *prudentes* adiunctum, *Prudentes, sobrias, castas.* qua ex varietate E. Pl. m. I.
fit manifestius, alterum, ex altera interpretatione, vel certè ex supe- Atr. s. K. F.
rioribus similibus locis, adiectum. Neque verò, si vtrumque dedis-
set Interpres, à se inuicem separasset, id quod facit maior librorum
pars. Porrò, cùm præcedenti proximè loco, germana nostræ editio-
nis interpretatio monstrata sit esse *sobrium*, adiectitiaque *prudentem:*
hîc è contrà, germana translatio videtur *prudentes* esse, adiectitia *so-
brias.* (variè τὸ σώφρων, nunc hoc, nunc illo modo, reddere Interpre-
tem, iam ostendimus) hoc enim, *sobrias* inquam, à tribus antiquitate
venerandis manuscriptis omittitur, Germani lato, Societatis lato,
&, cuius fidem maximi facio, Malmundarij minori. Tum, τὸ *pru-
dentes,* ab omnibus eo legitur loco, quo Græcè σώφρονας. Hieronymus
pudicas vertit (id enim superiùs probabat) sic & Ambrosiastri editio,
quam nostræ editionis versione auctam esse, autumo, cùm habet:
Prudentes, pudicas esse, castas, domus curam habentes. Nam, *pudi-
cas esse*, ijs quæ præcedunt congruit: Vt instituant adolescentulas, vi-
ros suos diligere, amare filios, pudicas esse, castas &c. Ita sunt omnia

ſciolorum iniurijs expoſita, vt miſceant, ſeparent, addant, demant, mutent, quæ libet.

NOTATIONES IN EPI- STOLAM PAVLI APOST.

AD PHILEMONEM.

579. V. 6. *Vt communicatio fidei tuæ euidens fiat in* ᵃ *agnitione* ᵇ *omnis boni quod eſt in vobis in Chriſto Ieſu.*] Moguntina, & pleræque aliæ typographorum editiones, cum vno atque altero manuſcripto exemplari, addunt *operis: In agnitione omnis operis boni.* id quod & Græcè legitur in primo & decimo Pariſienſium antigraphis· ἐν ἐπιγνώσει παντὸς ἔργου ἀγαθοῦ. Primum eſt Complutenſe: cui adde ea quæ ex illo nuper expreſſa ſunt. Cæterùm, vt plerique omnes Latini codices manuſcripti id omittunt; ita & Græci alij quotquot vidi. quibus, Syri, & Tractatores, B. Hieronymus, Dionyſius Richelius, atque ætate intermedij, Græci & Latini, quos conſuluimus, omnes, volunt: quamquam Theophylactus frequentem operis faciat mentionem, fortè quòd ſubaudierit, vt quidam alij: nam in calce enarrationis ait: Sed omne potius bonum, quod in vobis eſt, hoc eſt, quod tibi adeſt, effundas in egentes. Hentenius itaque & Zegerus, Latinæ noſtræ editionis caſtigatores, id reiecerunt. Non tamen nuper adiectum eſſe; id quod Zegerus exiſtimat; ſatis loquuntur vetuſtiſſima manuſcripta, ſed noſtræ editionis minùs ſtudioſa, Malmundarij maius & T, in quibus & quidem ſolis, id inuenimus, hunc in modum, *In* ᵃ *agnitione* ᵇ *omnis operis boni quod in nobis eſt in Chriſto Ieſu.*

ᵃ agnitionem 3 MS.
ᵇ boni omnis o.
ᵃ agnitionem T.
ᵇ T. ſed malè.

580. Τὸ *quod eſt*, quod ſequitur, in impreſſis nullis reperi, niſi in Hentenij & Zegeri opera emendatis; nec in manuſcriptis, niſi duobus proximè commemoratis, Mal. ma. & T, diuiſim *quod in nobis eſt.* In duobus alijs, H., & Buſl., atque Ambroſiaſtri textu, *quæ in* ᵃ *nobis eſt*, legitur (verùm H 18 legit demùm poſt *in Chriſto Ieſu*) in tribus, E. Pl. m. I., ſuperflua cum coniunctione, *& quæ in* ᵃ *nobis eſt.* A plериſq. autem nihil huiuſmodi agnoſcitur, Haymone, Authore Gloſſæ atq. huius ſchola, ſuffragantibus. Arbitror, editioni noſtræ explicationis gratia hæc addita: ſubaudiendum enim eſt huiuſmodi aliquid, *quod eſt, quæ eſt, quod ſit,* aut *qui eſt*, ſi quidem addas *in nobis* aut *vobis:* idque Græca indicant. Sed cætera quidem Græco congruere poſſunt, παντὸς ἀγαθοῦ τοῦ ἐν ᵃ ἡμῖν; *quæ eſt* verò non poteſt, niſi, τοῦ articulo, aut omiſſo, aut cum τῇ mutato. Hieronymus tamen, licet textus *quod in*

ᵃ vobis H.
ᵃ vobis
ᵃ ὑμῖν.

vobis eſt

vobis est habeat, *quæ est* intelligit; *qui est*, Scholiastes Hieronymi operibus iunctus; *quod est* Theophylactus atque Euthymius; *quod sit*, nisi *nobis* legerit, nostra opinione Chrysostomus, cæteroqui *quod est*. Syrus ambiguus ex se est ad *quod est* & *quæ est*.

In vobis, quod proximum est, legunt septem exemplaria manuscripta, Ge. l. Lob. Q. E. G. H. A., & excusa à Quentelio Biblia, correctaque ab Hentenio & Zegero. His adstipulantur, Græci codices complures, Chrysostomus & Theophylactus Græci enarratores, denique Syriaca antigrapha. *In nobis* porrò, habent, septem alia exemplaria manuscripta, Mal. ma. mi. So. la. T. Pl. m. I. Busl. His, Græca Complutensis & Regia editio, omnesque Græci codices ad quos suam noui Testamenti Græcam editionem Parisienses contulerunt, auxiliantur; Hieronymus præterea, & Hieronymo iunctus Scholiastes, Latini tractatores (quanquam Hieronymi textus *in vobis*, huius neutrum habeat) postremò, Græcus author Euthymius, tametsi, de hoc, an Theophylacto non debeat adiungi, vehementer dubitem: &, de Chrysostomo, id quod tandem ait: Si socius, inquit, es in fide, debes esse & in cæteris socius; dubium nonnihil an *nobis* legerit reddit. Maior verò Latinorum librorum pars, tum scriptorum tum impressorum, neutrum legit, nec *in nobis*, nec *in vobis*; tantùm *in agnitione omnis boni in Christo Iesu*; ex scriptis nostris, Brug. Leod. Q. L. &c. ex impressis, Mog. Colon. Nuren. &c. Quibus, Haymo, Author Glossæ, Anselmus, Lombardus, perpetuus glossæ, non sectator tantùm, sed descriptor potiùs, Carensis, Thomas, Lyranus, Gorranus, Bruno, Richelius, concinunt. Authoris commentariorum Ambrosio adscriptorum textus, *quæ in nobis est* addit: sed vtrum Author ipse hoc legerit, commentarius, qui post agnitionem omnis boni nihil explicat, incertum relinquit. Quæ nunc genuina sit editionis nostræ scriptura, prudenti lectori iudicium relinquo. *Operis* & *quod est* siue *quæ est*, transfodienda esse, satis certum videtur: sed de tertio hoc, quid verum sit, mihi non constat, an *Omnis boni in vobis in Christo Iesu*, an *Omnis boni in nobis in Christo Iesu*, an *Omnis boni in Christo Iesu*. 581.

Sed necdum finis est varietatum in hac vna pericope. Plerique Latini libri, cum Græcis, *in Christo Iesu* habent; vnus, cum Syricis, *in Iesu Christo*; duo, textus Hieronymo & Ambrosiastro iuncti, duntaxat *in Christo*; quidam, Atrebatensis Collegij sericatus, & ij quibus Ambrosius Catharinus est vsus, absque authoritate, nisi fortè Brunonis Carthusiensis, nihil horum. 582.

NOTATIONES IN EPISTOLAM PAVLI APOST. AD HEBRÆOS.

583. C. I. v. 14. *Nónne omnes ſunt adminiſtratorij ſpiritus, in miniſterium miſsi propter eos qui hæreditatem capient ſalutis?*] Multi codices *capiunt* legunt, cum Authore Gloſſæ, Gorrano, & Richelio; multi & fide digniores, *capient*, cum Haymone, Anſelmo, & Brunone. Carenſis vtriuſque meminit lectionis. Græcè & Syriacè (ex Græco noſtra eſt tranſlatio) eſt διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν: id quod κατὰ πόδα vertas, ita vt B. Auguſtinus legit libri 3[ij] De Trinitate capite 11, Propter eos qui futuri ſunt hæreditatem poſſidere ſalutis. Quare rectè correctores, Hentenius & Zegerus, τὸ *capient* textu donarunt. *Capiunt* quod ſcribunt libri quidam, error eſt manifeſtus, ex incommodo lectionis *capiunt* natus.

584. C. 5. v. 11. *De quo* [a] *nobis* [b] *grandis ſermo & interpretabilis ad* [c] *dicendum.*] Græcè, pro *interpretabilis*, eſt δυσερμήνευτος, quod eſt, interpretatu difficilis, ſiue, ܥܰܣܩܳܐ aſper & negotioſus. Quare, conijciunt vt Syri dixerunt, pleriq., legendum nobis eſſe, *ininterpretabilis*, duplicato *in*. Sic autem notarunt Pariſienſes in tribus manuſcriptis ſe reperiſſe, Di. o. l. Ge. l. quibus Hentenius quatuor addidit. Nos etiam in tribus ita inuenimus, Q. Buſl. So. au.; in quinq. verò ita correctum. Complutenſe exemplar, & quædam alia poſt illud impreſſa, hoc habent. Adſtipulantur enarratores Bruno & Richelius Carthuſiani; quanquam ille alterius lectionis *interpretabilis* meminerit. Sic & Author Gloſſæ, Carenſis, ac Gorranus, prius *ininterpretabilis*, tum *interpretabilis*, explicare videntur. Haymo ſi ad hunc modum non legit *ininterpretabilis*, in hunc ſenſum expoſuit: Illa, inquit, difficultas interpretandi ſermonem &c. Similiter, vel ita vt eôdem recidit, & cæteri expoſuerunt, ſiue *interpretabilis* legerint, ſiue *ininterpretabilis*. Nam, vel negatiuè intellexerunt *in* vocis *interpretabilis*, vel indigentem interpretatione explicuerunt, id quod idem vnum eſt, quod, obſcurum, profundum, atq. intellectu difficilem. Vtrumque explicandi modum D. Thomas adfert; poſteriorem Lyranus: qui, ſolùm *interpretabilis* legerunt, quod in pleriſque eſt libris, atque antiquitatis ſpectatę, & à Zegero caſtigatore ſtudioſè ſeruatum. Hoc, ſi Interpres vertit, alterum haud dubiè intellexit; *interpretabilis ad dicendum* dixit, pro *ininterpretabilis ad dicendum*, hoc eſt, interpretatu atq. explicatu difficilis. Iuuandus ſubinde eſt Latinè loquens Græcus

[a] grandis nobis 10 MS. G. S. πολύς.
[b] diſcendum o.
[c] docendũ o.

Inter-

Interpres, non lacerandus, nec, qui voces iuxta eius explicant mentem, carpendi.

C. 7. v. 9. *Et; vt ita dictum sit; per Abraham, & Leui, qui decimas accepit, decimatus est.*] Manuſcripta exemplaria ſex, Ge. l. Brug. Lob. P. Pl. la. So. ru., & impreſſa quædam, Ven. Quent. &c., pro *accepit*, præſenti tempore ſcribunt *accipit*: quomodo & Haymonis, ac Gloſſæ ordinariæ deſcriptoris, Petri Lombardi, denique Brunonis Carthuſianorum Patriarchæ, commentaria habent; quamquam Haymonis vtramque explicare videantur. Huic lectioni Græci volunt; & B. Auguſtinus, cuius verbis Beda pro commentario vtitur, Græcis conformiter legens, libri decimi de Geneſi ad litteram cap. 19: *Propter Abraham, & Leui accipiens decimam, decimatus est*· ὁ δεκάτας λαμβάνων, eſt Græcè: id quod Syri ſignificanter reddiderunt: Ille qui decimas accipiebat. Nicolaus Zegerus, *accipit* in textum retulit. Senſus is eſt quem Haymo dedit: Abrahamo decimas dante Melchiſedeci, decimas dedit etiam Leui, eiuſque poſteritas, quæ hactenus iuxta legem à cæteris Iſraelitis decimas accipit, ſeu accipere conſueuit. Crediderim *accipit* cum *accepit* ab aliquibus mutatum fuiſſe, quòd ſcirent, iam tum cùm Apoſtolus hæc ſcriberet, abrogatum per Chriſtum fuiſſe Leuitarum ius, exigendarum à reliquo populo Iſrael decimarum, vt cætera legis ſtatuta ac cærimonias. 585.

Per & Propter vtrumq. Græca admittunt.

C. 7. v. 25. *Vnde & ſaluare in perpetuum poteſt, accedens per ſemetipſum ad Deum.*] *Accedens* habent plerique libri; *accedentes*, ſex Pariſienſium (Di. l. Ge. l. Pau. Do. Conſt. Compl.) ſex noſtri (Brug.; ſed hoc, id eſt; niſi fallor; quod Pariſienſes ſignarunt Do.; Mal. ma. So. la. Q. Quent. Reg.) duo Hentenij, quidam Lugdunenſium. Anſelmus, Lyranus, Bruno & Richelius, *accedens* legunt. Primaſius, Haymo, Author Gloſſæ, Lombardus, Carenſis, Thomas, Gorranus, vtrumque agnoſcunt, admittunt, & explicant. Græci codices, Græcis tractatoribus, Chryſoſtomo, Theophylacto, Euthymio, adſtipulantibus, τοὺς προσερχομένους *accedentes* ſcribunt; ſimiliter Syrici, ܡܬܩܪܒܝܢ, & Hebraicè edita hæc epiſtola, ſi cuius eſt illa authoritatis, בָּאִים· id quod quadrat ei quod ſequitur, *Semper viuens ad interpellandum pro eis*, quanquam in pleriſque Latinis codicibus ſit *nobis*. Ambroſius Catharinus, alijque, *accedentes*, non *accedens*, veram nobis eſſe lectionem iudicant. Epanorthotes etiam noſter; qui, quòd mendosè pleriſque locis viſus fuerit ſcriptus, iamdiu ſiluit; *accedens* modernis; vt ipſe loquitur; codicibus tribuit; *accedentes*, iuxta antiquos & Græcos, probat. Zegerus arbitratur propter τὸ *ſemetipſum* in noſtra editione *accedentes* non poſſe legi: ego ve- 586.

 rò exiſti-

tò existimarim, *accedentes* in *accedens*, propter τὸ *semetipsum* mutatum fuisse. Non est Interpres anxius reciproci & non reciproci pronominis obseruator. Opinor tamen non incongruè hîc reciproci pronominis *se* vsum esse posse: verùm, ad vitandam amphibologiam, ne intelligas *se* ad *accedentes* referri, videtur Interpres *semetipsum* dixisse. In impressis quibusdam, Quenteliano nominatim, legitur *ipsum*; sed, ex arbitraria, vt facilè suspicor, emendatione.

587. C. 9. v. 26. *Nunc autem semel, in consummatione seculorum, ad destitutionem peccati, per hostiam suam apparuit.*] Impressi codices, & maior longè scriptorum * pars, cum Authore Glossæ, Anselmo, Carensi, Gorrano, & Brunone, *destitutionem* legunt: vnus Parisiensium (Di.o.) quatuor Hentenij, & decem nostri scripti (Brug. Leod. Mal. ma. O. P, &c.) *destructionem*, Haymone & Richelio suffragantibus, habent. Prior vox admodum similis est Græcæ; ἀθέτησιν, quasi *depositionem* dicas: vtraque conuenit sensu. Bruno Carthusiensis, *destitutionem* exponit destructionem. Syrum, vt aboleret peccatum, habet.

* Mal. mi. So. la. T. Lob. Q. E. Pl. m. L. &c.

588. C. 11. v. 6. *Sine fide* a *autem* a *impossibile est placere Deo.*] Plerique Latinorum codicum, cum Syrico testamento, addunt *Deo*. Vnus porrò Parisiensium (Ge. l.) duo Hentenij, & duo nostri (Leod. Mal. ma.) manuscripti, tollunt. Accedunt alij duo nostri (l. Atr. s.) qui alio scribunt loco: *Imp. est Deo placere*. Græca exemplaria, Græcique tractatores, Oecumenius & Theophylactus, non legunt. Subauditur, ex eo quod proximè antecedit: Ante trāslationem enim testimonium habuit (Enoch) placuisse Deo. Fieri possit maioris claritatis ergô nostris libris adiectum fuisse, aut ex Glossa in textum irrepsisse; quemadmodum vox *quemquam*, tametsi & ea Syriacè sit (addit enim huiusmodi Syrus frequenter, & quasi paraphrasten agit: propter quod, Syriacam hanc editionem, primigeniam esse Apostoli scripturam, necdum facilè persuaderi queo) quam in XI. manuscriptis antigraphis legimus, diuersis locis, sed ferè isto: *Imp. est quēquam placere Deo.* In vno est: Sine fide autem placere Deo impossibile est quemquam.

a enim o.

589. C. 13. v. 1. *Caritas fraternitatis maneat in* a *vobis* a.] Pleraq. Latina exemplaria, cùm impressa, tum scripta, cum Latinis enarratoribus Haymone & posterioribus, ac Syricis libris, legunt *in vobis*: pro quo Hebraica editio habet בְּקִרְבְּכֶם in visceribus vestris. Porrò, quatuor nostrorum Latinorum scriptorum, Brug. Leod. Mal. ma. T., & Parisiensium vnum, Ge. l., cum Græcis codicibus, Græcisque Interpretibus, Chrysostomo, Theophylacto, & Oecumenio, auferunt illud. Quinque alia nostra manuscripta (E. Pl. m. l. Atr. s. Pl. lon.) alio loco

a nobis o.

loco habent, *In vobis maneat*; ita vt verisimile fiat, glossema esse, nostro
textui à scribis aut lectoribus additum (nam Syrus ipse non rarò hu-
iusmodi adijcit) quod, si dematur, clarior est genuinus Apostoli sen-
sus, monentis, non vt se mutuò tanquam fratres diligant; id quod
Haymo alijque intelligunt; sed; quod Græci obseruarunt; vt in ea
dilectione perseuerent (*fraternitatis* enim dixit Interpres pro *fraterna*,
extremum fortè Græcæ vocis φιλαδελφία imitatus) ne fortè ob fre-
quentes tribulationes flaccescerent: quemadmodum mox, non hor-
tatur, vt hospitales fiant, sed, vt consuetæ hospitalitatis, etiam facul-
tatibus spoliati, non obliuiscantur.

C. 13. v. 2. *Et hospitalitatem nolite obliuisci: per hanc enim placuerunt* 590.
*quidam *, angelis hospitio receptis.*] Pro *placuerunt*, quod est in Latinis li- * Deo.
bris plerisque omnibus, legiturque à Latinis enarratoribus, Haymo-
ne ac posterioribus, Græci tum codices tum Interpretes ἔλαθον con-
stanter legunt, quod est *Latuerunt*· διὰ ταύτης γὰρ ἔλαθόν τινες ξενίσαντες ἀγ-
γέλους, ad verbum reddas: *Per hanc enim latuerunt quidam hospitantes an-
gelos.* cuius sensum ea dat lectio, quæ apud Augustinum, cùm alibi,
tum capite 41. Quæstionũ super Genesim, reperitur: Per hanc enim,
quidam, nescientes, hospitio receperunt Angelos. Græcorum enim
est phrasis, qua dicunt, latui cadens in foueam, pro, nescius in fo-
ueam cecidi, priscis etiam Latinis vsurpata, Tertulliano, & Irenæi In-
terpreti. Augustinianæ lectionis meminerunt, Author Glossæ, Lom-
bardus, Carensis, & D. Thomas. Censent igitur nostræ ætatis scri-
ptores complures, Magdalius, Catharinus, & alij, non *placuerunt*, sed
latuerunt, vertisse, vulgatæ editionis Interpretem; non sine verisimi-
litudine. Facilè enim quis adducatur, vt credat, librarios, cùm non
intelligerent quid sibi vellet *latuerunt*, emendandum iudicasse *placue-
runt*, voce perquam vicina, & commodam claramque sententiam
reddente. Sunt impressi codices aliquot, qui *latuerunt* habeant, no-
minatim Quentelianus: sed, ex eorum, qui editionibus præfuerunt,
arbitrio, correcti. Parisienses, vnum manuscriptum signant, in quo
hoc idem sit, *latuerunt*; Germani latum: sed nisi hic liber de indu-
stria compluribus locis sit emendatus, miror equidem. Vnus, ex no-
stris scriptis, V littera signatus, *platuerunt* habet: itaque & alterum
antiquitate præstantem, Malmundarij maiorem, habuisse, vestigia
t litteræ testantur. Verumenimuerò, etsi in nullis *latuerunt* reperias
exemplaribus, non est à vero alienum, antiquo errore mutatum esse,
iam inde ab editionis infantia. Hugo Cardinalis, Carensis, recitata
Augustini lectione: Cui litteræ, inquit, consentit qui taliter litteram
habet: Per hanc enim latuit quosdam hospitantes Angelos. Nicolaus
Zegerus

Zegerus arbitratur retinendum *placuerunt*, quòd consequenter Interpres non transtulerit *angelos hospitio recipientes*, sed, *angelis hospitio receptis*. Atqui, id facilè fieri potuit, quòd participij aoristum ξενίσαντες, Latino participio præteriti temporis exprimere voluerit. Neque aliud eum Græcè legisse pro ἔλαθον, vicinitas Latinarum vocum, *placuerunt* & *latuerunt*, quæ Græcarum non est, facilè admittit. Porrò, quem vox *placuerunt* dat sensum, continetur is latenter, etsi *latuerunt* legas: sed, plus hac significatur, nimirum, Per hospitalitatis officia, tam gratos quosdam fuisse Deo, tantique euasisse meriti, vt subinde, cùm homines se excipere existimarent, angelis hospitibus fuerint honorati. Vtrumque expresserunt Syri, hunc in modum: Per hanc enim, digni fuerunt quidam, qui, cùm non sentirent, exciperent angelos. *Deo* subaudiendum est, quod ferè glossematici nostri subaudiunt, (tametsi & *angelis* possis) si *placuerunt* legas; non addendum, quamuis in nonnullis sit libris. Quidam, datiuorum loco, iungunt *angelis hospitio receptis*, τῷ *placuerunt*; nimium à prototypo recedentes. Possis, quod diximus, *angelis* subaudire: sed, qui sequuntur, ablatiui sunt absolutè positi; aut certè, longè aliter Interpres Græca legisse debuit, quàm nos cum Veterum compluribus legamus.

NOTATIONES IN EPISTOLAM CATHOLICAM IACOBI APOSTOLI.

591. C. 3. v. 3. *Si autem equis frena in ora mittimus ad consentiendum nobis, etiam omne corpus illorum circumferimus.*] Latinorum codicũ quosdam, pro *si autem*, legere *sicut autem*, in proprio loci commentario testatur V. Beda: atque ex eo referunt Author Glossæ & Cardinalis Carensis. Quotquot verò nos vidimus Latini codices; pręter impressum vnũ, Quentelianum; habent, id quod Beda cæterique enarratores legunt, *si autem*, longè & commodius & Græco vicinius. Quamquam enim plerique Græci libri, cum Syricis, ἴδε siue ἰδοὺ scribant, quod est, *ecce* (ad quod Latina Quentelij Biblia sunt adsimilata) huic tamen propinquissimum est εἰ δὲ, quod est, *si autem*, exstatque in tribus Græcis Parisiensium exemplaribus, 4°, 11°, & 13°, ita vt verisimile sit id ab Interprete lectum fuisse. Porrò, ἴδε *ecce*, congruit ei quod proximo versu sequitur ἰδοὺ καὶ τὰ πλοῖα, *ecce & naues*: sic enim legitur, non Græcè tantùm, sed & Latinè in vetustioribus libris, non *& ecce naues*. Legitur autem in vetustioribus Latinis libris, cùm nostris, tum Epanorthotæ, & hoc versu, non *Si autem equis frena*, sed, *Si autem equorum*

rum frenos in ora mittimus; quomodo Zegerus emendauit; ſi non concinniùs, at certè veriùs, ijs qui ipſam Interpretis ſcripturam reſtituere deſiderant, qui κατὰ πόδα tranſtulit Græca verba, εἰ δὲ τῶν ἵππων τοὺς χαλινοὺς εἰς τὰ ςόματα βάλλομεν: ea quæ Oecumenius tractator Græcus ordinanda docet, atque ordinauit Interpres Syrus, hunc in modum: In ora equorum mittimus frena. Mox iuxta meliora & pleraque ſcripta, Græco Syroque conformia, ſcribendum eſt *&* (*& omne corpus*) non omittendum, nec cum *etiam* commutandum: quamquam pro *etiam*, nobis *ſi autem* legentibus, ſit accipiendum. Videtur Apoſtolus hîc explicare voluiſſe ſimilitudinem quam proximè inſinuauerat, his verbis: *Poteſt etiam freno circumducere totum corpus.* Ita erit δὲ *autem*, pro γὰρ *enim* intelligendum, vt aliàs, aut pro parelco habendum. Syrus addidit *enim*: *Ecce enim*. Carenſis *autem* expoſuit *quia*.

C. 3. v. 11. & 12. *Nunquid fons de eodem foramine emanat dulcem &* 592.
amaram aquam? Nunquid poteſt, fratres mei, ficus vuas facere; aut vitis ficus? ᵀ G.
Sic neque ſalſa, dulcem ᵀ ᵃ*poteſt*ᵃ *facere*ᵃ *aquam.*] Manuſcriptum S. Germani latum, *Sic neque ſalſam*, ſcribit, *dulcem poteſt facere aquam*, ita, quod ſuſpicor, emendatum, vt ad Græcorum librorum lectionem propiùs accederet, quæ eiuſmodi eſt· οὕτως οὐδεμία πηγὴ ᵃἁλυκὸν καὶ γλυκὺ ποιῆσαι ὕδωρ: ſic nullus fons ſalſam & dulcem facere aquam. Porrò, cùm id mox præceſſerit, fontem ex eodem foramine non edere dulcem & amaram aquam, cur repetitum hîc fuiſſet? neque enim ad hoc ſtabiliendum adductum eſt ficus vitiſque exemplum, vt iterandum eſſet inde colligendum. Exiſtimo itaque potiùs, quatuor ab Apoſtolo exempla allata, vt oſtendat, quàm non conueniat, immò quàm ſit abſurdum, ex vno eodemque ore, & benedictionem & maledictionem proficiſci, eadem lingua, benedici Deum, & maledici hominem Dei imaginem; vnum, quo monſtret, contraria haud ſolere ex eodem gigni, tria quibus nec ea quæ diuerſi ſunt generis. Prioris generis exemplum eſt de fonte, ex quo non ſcaturit dulce & amarum (ſic enim eſt Græcè: non additur ὕδωρ *aqua*, tametſi rectè ſubaudiatur) poſterioris generis, vnum eſt de ficu, quæ non producit ficus & vuas, ſiue (vt Græcè & Syriacè eſt, ac Beda legit, & quidam antiquorum codicum Epanorthotæ) oliuas, alterum de vite quæ vuas & ficus non gignit, tertium de aqua ſalſa, quæ dulcem aquam vt ſalſam diffundere, aut præbere non poteſt, niſi fortè hominum induſtria, per colationem, vt ficus vuas atque oleas, per inſitionē. quod poſtremum, eo libentiùs arbitror ab Apoſtolo additum, quamquam primo ſit admodum ſimile, quòd taxare vellet animi amaritudinem, qua erant hi erga ſe mutuò, ac docere, non poſſe, ex auſtero atque amaro corde,

ᵃ facere poteſt 1 MS.
ᵃ ἁλικόν.

gratam dulcemque Deo laudem promi. Quare, veriorem existimo Latinorum quàm Græcorum codicum lectionem: *Sic neque salsa dulcem potest facere aquam.* ita enim habent Latini codices, Latinique enarratores, quotquot nos vidimus, præter vnum Iohannem Gagneium, qui textum suum, iuxta Parisiense illud exemplar, Germani latum, *salsam* castigauit, & manuscripta antigrapha duo, in quorum vno hoc inuenimus omissum, errore scribæ, qui inter *aquam* &
B *aquam* media transiliuit; in altero, iuxta sensum mutatum: Sic neque
G salsa aqua dulcedinem potest habere. Græca hîc putarim aucta, vocibus, μία, πηγὴ, & καὶ, ex simili, quod primum scriptum est, exemplo. Syri enim nihil amplius, quàm Latini, legunt: ܗܟܢܐ ܐܦ ܠܐ ܡܝܐ ܡܠܝܚܐ ܡܫܟܚܝܢ ܕܢܬܥܒܕܘܢ ܚܠܝܐ habent: Sic nec aquæ salsæ possunt effici dulces: id quod idem vnum est cum Latino.

593. C. 4. v. 5. *An putatis quia inaniter scriptura dicat ad inuidiam concupiscit spiritus qui habitat in vobis.*] Varia est huius loci distinctio; Vna: *An* ["putas o.] *putatis, quia inaniter scriptura dicat, ad inuidiam? concupiscit spiritus qui habitat in vobis*. quam Oecumenius Græcus author enarrat, verùm τὸ πνεῦμα quarto casu accipiens (*concupiscit spiritum*) tametsi Interpres id non animaduerterit. Altera: *An putatis, quia ina. scrip. dicat? ad inui. con. spi. qui ha. in vobis.* quam ij quorum Beda meminit edisseruere. Tertia: *An pu., q. ina. scrip. dicat: Ad in. con spi. qui ha. in vobis?* quam Syrus sequutus est: ܒܚܣܡܐ, quod est, *in inuidia*, vel *in æmulatione*, præposuit enim τῷ ܕ dolath litterã, quæ, vt Græcorum ὅτι, alterius verbis, quæ referuntur, præmittitur, cæteroqui otiosa. porrò Græcè non præmittitur hîc ὅτι. Quarta: *An pu., q. ina. scrip. dicat? Ad in. con. spi. qui ha. in vobis?* quam Beda probat, &, post eum, Author Glossæ, Carensis, Richelius. Tertium distinguendi modum Neotericorum plerique amplexantur, deque Deo zelote interpretantur: quem, si quis nostram quærat sententiam, non equidem improbauerimus, sed quartum prætulerimus, in eum sensum enarratum, quem Francisci Titelmanni paraphrasis habet: An persuadetis vobis lusoriè aut sine causa sacram scripturam monere, prædicareque, vt à mundo separemini, & eorum qui mundo adhærent consortia fugiatis? vel, spiritum sanctum Scripturæ Authorem, qui per regenerationis sacramentum sedem posuit in vobis, vosque gubernandos suscepit, mundi vobis amicitiam, vt quæ è re vestra sit, inuidere? Immo verò maiora dat dona, quàm, vel accipi, vel sperari possint à mundo, ea quæ amicis mundi negat. Propter quod scriptum est:

Maiorem autem dat gratiã. Propter quod dicit Deus: &c.

Deus

Deus ſuperbis reſiſtit, humilibus autem dat gratiam. Vel certè; ſi fas eſt tot diſtinguendi modis alium addere (multæ tentantur viæ, cùm obſcura eſt, deliteſcenſque quæſita res) totum vnica interrogatione legerim, τῷ *ad inuidiam* præcedentibus iuncto, hunc in modum: *An putatis, quia inaniter ſcriptura dicat, ad inuidiam: Concupiſcit ſpiritus qui habitat in vobis?* quod ſit: An exiſtimatis fruſtrà ſcripturam dixiſſe, eo quòd vobis inuideat, Spiritum carnis veſtræ prauè concupiſcere, nec bona ea eſſe quæ deſiderat? Non ita ſanè quòd vobis inuideat: quinimmo maiorē pollicetur cæleſtis gratiæ opulentiam, quàm quæ cunctis carnis deſideriis queat comparari. Propter quod dicit: Deus, iis qui ſibi ipſi duces eſſe volunt, atque id ſequi quod concupiſcunt ipſi, hoc eſt, ſuperbis, reſiſtit: humilibus verò, qui ſuis renuntiant deſideriis, Deoque ſe ſubdunt, dat gratiam, ac verorum bonorum affluentiam. Videtur opponere Apoſtolus, illi *ad inuidiam*, hoc *maiorem autem dat gratiam*; quaſi dicat: Non tantùm non inuidet, verumetiam maiorem dat gratiam. Hactenus de interpunctionis diuerſitate: ſunt hîc & lectionis aliquot varietates, ſed quæ ferè ſenſum non mutent. *Aut* legendum eſt, iuxta antiquos codices, non *an*; & *dicat*, non *dicit*, quod eſt in nonnullis, Græco conforme. *Non*, quod videtur Carenſis in quibuſdam libris ſuis habuiſſe (*non concupiſcit*) nullius eſt authoritatis: *inhabitat*, quod in duobus ſcriptis reperimus, G & Atr., Græco κατῴκησεν voce ſimilius eſt quàm *habitat*, ſed ſenſu æquale. cæterùm, aoriſti præteritum eſt κατῴκησεν, habitauit, vel ſedem poſuit. *Nobis* denique, quod habet exemplar Germani latum, reſpondet Græco & Syro, ſed non cæteris Latinis libris, nec Latinorum Authorum enarrationibus, quamquam, vt quorundam eſt ſcribendi modus, paruum ſit inter *nobis* & *vobis* diſcrimen; nec tamen maius Græcis, inter ἡμῖν & ὑμῖν. Oecumenij Græci, textus ὑμῖν *vobis* ſcribit; commentarius, priùs ἡμῖν *nobis*, poſtea ὑμῖν *vobis*, vt, quoad ſententiam, parum refert.

Prou. 3. d. 34 iuxta LXX.

Gen. 6. a. 5. Gen. 8. d. 21.

C. 5. v. 3. *Theſauriʒaſtis vobis iram in nouiſſimis diebus.*] Tria à Pariſienſibus (Ge. l. Di. l. Do.) & quatuor ab Hentenio, ſignata exemplaria, omittunt duas has medias voculas, *vobis iram*. Græcis codicibus, & B. Auguſtini ſpeculo, conformiter, legunt: *Theſaurizaſtis in nouiſſimis diebus*. Adſtipulatur Syrica editio, tametſi *vobis* addat, ab Interprete, quod ſuſpicor, ſententiæ gratia adiectum. Vnum ex noſtris Latinis antigraphis, id quod Atrebatenſe collegium ſuppeditauit, tollit *vobis*: quod, an Hentenius inter quatuor ſua numerauerit (vſus enim eodem eſt) neſcio. Cætera noſtra omnia, etiam Donatianicum, illud quod hîc apud nos eſt, cum enarratoribus Latinis, 594.

Theſauriʒaſtis O.

habent, *Thes. vobis iram in no. diebus*: quibus Græcus Oecumenij textus suffragatur: ἐθησαυρίσατε ὑμῖν ὀργὴν ἐν ἐσχάταις ἡμέραις. Porrò, commentarius Oecumenij, & duo codices Græci, (primus, qui est Complutensis, & decimus) cum Syricis, illud ὡς πῦρ, quod Latinus Interpres primo casu vertit (*sicut ignis*) ac præcedentibus iunxit (*Et manducabit carnes vestras sicut ignis*) ad sequentia referunt, quarto casu intellectum: Tanquã ignem thesaurizastis in nouissimos dies (quanquam Syrici non legant ὡς *tanquam*) & subaudit Oecumenij commentarius *quas diuitias*. Videri possint voculæ istæ *vobis iram*, glossema fuisse, ex secundi ad Romanos capitis quinto versu (*Secundum autem duritiam tuam & impœnitens cor, thesaurizas tibi iram, in die iræ, & reuelationis iusti iudicij Dei*) sumtum, & textui tandem commixtum; sed, an Latino, an Græco Latini Interpretis, non ausim ego statuere. Cæterùm, Zegerus castigator, è Latino textu sustulit: subaudiri verò posse docet; aut per Ironiam locum intelligẽdum. Caietanus, huic oppositũ existimat id quod subsequitur: *Ecce merces operariorum, &c.*

595. C. 5. v. 6. *Adduxistis & occidistis iustum, & non restitit vobis.*] Plerique
* perditionis O. Latini & codices & enarratores, τὸ *in die* **occisionis*, constituunt initium sexti versus: *In die occisionis adduxistis, &c.* Quidam verò, cum Græcis libris, finem quinti: *Et in luxuriis enutristis corda vestra in die occisionis*, meliùs, vt arbitror (quæ & Zegeri opinio est) vt intelligas, persistere Apostolum, in prædicendis miseriis, quæ, impiè & feliciter agentes diuites tandẽ maneant: quasi dicat: lautè ac lasciuè vosipsos alitis, & solicitè saginatis, in diem mactationis. Cui conuenit, quod nonnulli codices * habent, *in diem*; & id quod Syrus vertit, Enutristis corpora vestra, tanquã ad diem mactationis. nam Græcè additur ὡς *tanquam*, siue *vt*: ὡς ἐν ἡμέρᾳ σφαγῆς tanquam in diem (ἐν pro εἰς, vt & superiori tertio versu) mactationis, qui vos nimirum exspectat. Denique in hunc sensum Oecumenius locum tractauit, ad expugnationem Iudæorum à Romanis referens: quanquam possit generaliter intelligi de mortis die, quo mactantur impij in epulum dæmonum; sed & de extremi iudicij, quo celeberrimum atque instructissimum conuiuium, cõuiuium pinguium & medullatorum, paraturus est Deus, & victimam grandem nimis immolaturus, omnibus auibus cæli, & bestiis terræ conuocatis, dæmonibus inquam, de carnibus, adipe, & sanguine fortium.

* Lob. Pl. ang. P. So. ru. M.

ܕܠܩܛܠܐ

Isa. 25, b. 6.

Ezech. 39 e.

Sexti versus initium, non *adduxistis* est, vt plerique libri legunt, sed *addixistis*, quod est, in vno Hentenij manuscripto, vno nostro*, tribus Parisiensium*, & primis Typographorum excusionibus, Moguntina, Nurenburgensi, Coloniensi, Græco Syroque conforme.

* T.

* Di. l. Ge. l. Do. sed aliud rursus est hoc Donatianicum quàm id quod nos habemus.

κατεδι-

κατεδικάσατε, ܚܝܒܬܘܢ sunt, condemnastis, reum egistis. Proximè, optimi quique Latini codices, cum Græcis, omittunt *&*: sed, quod deinde sequitur *&*, plerique omnes contra Græcos addunt. Quare, Zegerus castigator, emendauit: *Addixistis, occidistis iustum, & non restitit vobis.* Porrò, postremum *restitit*, vnum Parisiensium*, tria Hentenij, & tria * nostra scripta exemplaria, præsenti tempore *resistit* scribunt, Græca lectione suffragante ἐφονεύσατε τὸν δίκαιον· οὐκ ἀντιτάσσεται ὑμῖν. cui Latina Venetorum editio, anni 1497, & in coniunctionis prætermissione consentit: *Occidistis iustum: non resistit vobis.* Manuscriptum G littera insignitum, habet: *Occidistis iustum non resistentem vobis*, similiter nono Parisiensium Græco antigrapho, id quod legit: τὸν δίκαιον οὐκ ἀντιτασσόμενον ὑμῖν. Sensus is est, Græcè receptæ lectionis, si *qui* subaudias, quod non raro Hebræi. Addit Apostolus, non impunè hanc eos tyrannidem laturos; sed, quasi ipsis spretis, sermone ad bonos quos opprimebant verso: *Patientes igitur estote fratres, vsque ad aduentum Domini.*

* Di. o.

C. 5. v. 20. *Qui conuerti fecerit peccatorem ab errore viæ suæ, saluabit* 596.
animam eius à morte, & operit multitudinem peccatorum.] Notandum sanè, inquit Beda, quod quidam codices habent: *Saluabit animam suam à morte*: &, ex ambiguo Græco, ita etiam rectè interpretari potest. Planè, ambigua sunt Græca, siue tollant αὐτοῦ, vt pleraque; siue addant, vt, cum Syris, quædam: tria à Parisiensibus notata, δ, ι, ια, vnum à Simone Colinæo excusum: σώσει ψυχὴν αὐτοῦ. Ambigua sunt autem & Syra. Cæterùm, sicuti rectiùs intelligas *eius*, eum qui reduxerit errantem fratrem, seruaturum quidem animam illius, suorum verò peccatorum multitudinem operturum, iuxta illud, *Caritas operit multitudinem peccatorum*: sic eam, germanam esse arbitror, nostræ editionis lectionem. Nam, vt prima est Bedæ, ex quo, Glossa, atque ex Glossa, Carensis, Thomas, & Richelius, varietatis meminerunt: ita sola codicum omnium, quotquot nos, post alios, vidimus. Porrò, magna cum emphasi nobilitatis animæ, Græci ferè libri id subaudiendum relinquunt.

1. Pet. 4. b. 8.

NOTATIONES IN EPISTOLAM CATHOLICAM

PETRI APOSTOLI PRIOREM.

C. 2. v. 5. *Et ipsi tanquam lapides viui superædificamini domos spiritua-* 597.
les.] *domos spirituales* plerique codices legunt; *domus spiritualis*, quidam,

ſcripti duo, Di.o.Ge.l., à Pariſiẽſibus notati, impreſſi aliquot, Complutenſis, Regius, & maximè textus Neotericorum enarrationibus iuncti. Vtriuſque lectionis Beda meminit: *domos ſpiritales* legit, additque poſtea: Nec prætereundum quod quidam codices habent in ſingulari, *Superædificamini domus ſpiritualis*. Poſterior hæc Gręco conſonat (οἶκος πνευματικὸς) eſtque apud Auguſtinum epiſtola 57. ad Dardanum: quamquam nonnulla Auguſtini exemplaria *domus ſpirituales* legant: quo modo ſcribit & Lobienſis Abbatiæ manuſcriptus codex, ac Typographorum priores editiones, Moguntina, Nurenburgenſis, Colonienſis; id quod, nominandi caſu per appoſitionem addito intelligi poſſit, ſimiliter illi *domus ſpiritualis*: ſed multitudinis numerus, vt non perinde exprimit eccleſiaſtici ædificij vnitatem; quod annotarunt quidam; ita non ſatis congruere videtur comparationi illi *tanquam lapides viui*: neque enim ſinguli lapides domum efficere poſſunt: niſi intelligas, non ſingulas perſonas lapidibus comparatas moneri vt domus ſpirituales fiant, ſed plures ac ſingulos cœtus. Syricum Teſtamentum multitudinis numero, *Et eſtote templa ſpiritalia*, habet (facilè enim Græcè, vel οἶκοι πνευματικοὶ, vel οἴκους πνευματικοὺς lectum fuiſſe potuit) ſed, ſi puncta demas, ſingulari numero intelligas licet: Et eſtote templum ſpiritale. Plerique probant, nobis, ſingulari numero *domus ſpiritualis* legi, ac nominatim caſtigator Zegerus, qui & editionem ſuam eum ad modum emendauit: exiſtimatque, indocta ſcribarum temeritate, demutatum id eſſe in *domos ſpirituales*. Cæterùm, neſcio, qui mutare potuerint ſcribæ, obſcurum legendi modum in obſcuriorem: niſi fortè, *ſuperædificamini*, actiuè intellexerint, vt certè B. Thomas intelligit. Vndecim noſtra manuſcripta, *in domos ſpirituales* habent; ſed illa, minori fide digna. Adiectum eſt à quibuſdam *in*, explicationis ergò: ſubaudiri enim debet, ſi *domos* legas. Ita verò & ſingularis numeri lectionem, claritatis ergô, mutarunt quidam, *In domum ſpiritalem*: quo modo eſt apud Auguſtinum, Pſalmum 86. enarrantem, & Beda notat in quibuſdam exemplaribus haberi.

598. C. 2. v. 8. *Qui offendunt verbo*, [a] *nec credunt in quo* [b] *&* *poſiti ſunt.*]

[a] non o.
[b] o.

Vetuſtiſſimus Malmundarij codex, & alter G littera inſignitus, &, quem Pariſienſes notarunt, Dionyſij oblongus, V. Beda adſtipulante, legunt *in quod & poſiti ſunt*, Græco ſimiliter, εἰς ὃ καὶ ἐτέθησαν. Quidam Bedæ codices habuerunt *in quo*; noſtri plerique omnes id habent: ac ſolet Interpres, non rarò, ſextum caſum, quarti loco, *in* præpoſitioni dare: ſed, cùm hoc loco, quintus caſus, fide digniſſimis libris, & grauiſſima Bedæ authoritate, conſtet, amplectendus certè videtur. Porrò, id quod Interpres vertit *nec credunt*, Græcis vnica vox eſt

est, eaque participij, ἀπειθοῦντες, impersuasi, increduli. Quare germanum esse crediderim loci sensum, quem Græci tractatores, Didymus & Oecumenius, dedere: Qui per incredulitatem in euangelicæ prædicationis verbum impingunt, ad quod, ad impingendum inquam, & constituti sunt, iudice Deo, dum huiusmodi sortem suam sibi peruersitate meruere. Sic Paulus ad Romanos: Tradidit illos Deus in desideria cordis eorum, in passiones ignominiæ, in reprobum sensum. Rom. 1. c. 24. d. 26. 28.

C. 2. v. 21. *Christus passus est pro nobis, vobis relinquens exemplum, vt sequamini vestigia eius.*] Variè hîc leguntur pronomina *nobis* & *vobis*, tum Latinè, tum Græcè, vt paruo inter se discrimine, vnius videlicet litteræ, eiusque alterius alteri persimilis, vtraque lingua differunt. Latini plerique codices, & enarratores Carensis, Thomas, ac Richelius, manifestè, cum Græcis Hispanorum editionibus, & Parisiensium ea quæ anno 49. prodijt, *nobis, vobis*, legunt: *Passus est pro nobis, vobis relinquens exemplum &c.* Græci plerique codices, cum Syricis, *nobis, nobis*, habent: quibus consonant tria Latina exemplaria, Parisiensium vnum *, Hentenij vnum ac nostrum vnum *, & Quentelij excusio. Alia septem Latina manuscripta nostra *, & quædam Hentenij, cum Græcis Parisiensium exemplaribus δ & θ, & Græci tractatoris Oecumenij textu, *vobis, vobis*, scribunt. Nicolaus Zegerus, tertium hunc legendi modum, *Passus est pro vobis, vobis relinquens*, seriei orationis cæteris accommodatiorem iudicat: cui nos sententię subscribimus. Seruos enim alloquitur Petrus, docetque, Seruatoris exemplo, æquo animo ferre, si, à dyscolis dominis, plagas referant, dum bene fecerint. Quæ est enim gloria, inquit, si peccantes & colaphizati suffertis? Sed, si benefacientes, & patientes, sustinetis, hæc est gloria apud Deum. in hoc enim vocati estis. Quia & Christus passus est pro vobis, vobis relinquens exemplum, vt sequamini vestigia eius. Ad hoc, inquit, vocati estis, vt, pro benefactis, malè patientes, toleretis iniurias. Christus enim, vocationis vestræ author, & dux, isque Dei filius, tanta clarus maiestate, pro vestra salute passus, exemplum vobis huiusce rei dedit, quod imitemini. idque clariùs explicans, pergit: Qui peccatum non fecit &c. Hanc itaque legendi rationem, quæ secundæ personæ pronomen iterat, germanam esse existimarim Apostoli scripturam. Cumque eadem & in lectissimis sit nostræ versionis exemplaribus, quibus V. Bedæ commentarius exactiùs discussus, suffragari deprehendatur, non dubito quin & ab Interprete data sit. Notandum attentiùs, ait Beda, quàm summè conditionem seruorum glorificet, quos benefacientes, & sine culpa vapulantes à dominis crudeli-

599. ἡμῖν. ὑμῖν. * Col. * E. * Do. Leod. T. Q. H. Atr. Busl.

crudelibus & improbis, imitatores esse Dominicæ passionis affirmat. Audis autem quia passus est pro nobis (non ob hoc legit *nobis*, quamquam facilè esse possit *vobis*) & gaudes quia pro te mortuus est, attende quod sequitur, Relinquens vobis ex· vt sequamini vest. eius. Et, quod clarissimum est, paulo pòst, in illud: *Qui peccata nostra ipse pertulit &c.* Cùm suprà, ait, ad seruos specialiter fecerit sermonem, nunc generaliter admonet, vt etiam domini in memoriam reuocent, quid pro illis Deus & Dominus sustinuerit Imò, totam Ecclesiam instruit, quid pro eius liberatione suus Author pertulerit. Non enim ait peccata vestra, sed, etiam se addito: Qui peccata, inquit, nostra ipse pertulit &c. Perspicuè loquitur, ita à se lectum priùs fuisse, vt seipsum Petrus non addiderit, seruos solùm alloquutus. Porrò, hinc mutatam crediderim secundam personam in primam, quòd, non aduertentibus orationis seriem, ingrati animi dictum videretur, *passus est pro vobis*, tanquam qui suæ per Christi passionem redemtionis beneficium nō agnosceret; arrogantis, *Relinquens vobis exemplum*, quasi, qui perfectiorem se duceret, quàm vt Seruatoris opus haberet exemplo. Posterius tamen *vobis*, propter verbum *sequamini* (*vt sequamini vestigia eius*) pauciores ausi sunt mutare. B. Augustinus iterat nobis, *Passus est pro nobis, nobis relinquens exemplum*, cùm tractatu in Iohannem 21, tum in Psalmum 87: verùm, adferens locum, non ad verbum, sed iuxta sententiam, quæ, etsi primò ad seruos dicta sit, liberis æquè conuenit. Vnde, pro *sequamini*, *sequamur* dixit: id quod nulli habent, nisi fortè vnum ex Latinis nostris manuscriptis, idque *vobis* legens. Zegerus, pro ea lectione, quæ repetit *nobis*, Hieronymū citat, in 53. Isaiæ caput; pro ea quæ *nobis vobis*, scribit, Cyprianum, libri tertij ad Quirinum capite 39, & Leonem, sermone 14. De passione. Miror hominis ἀκρισίαν, qui frequenter hunc ad modum Patres ad lectionum varietates citet, cùm nihil ex ipsis Patrum verbis nudè loca adferentium liqueat, nec ipsa lectio huiusmodi sit, vt suis ipsa iudicijs loquatur, librariorum se manus effugisse, qui ferè solent Patrum citationes, iuxta eum legendi modum cui ipsi assueuerunt, immutare, etiam tum cùm ex circumstantibus Patrum verbis aliud liquet; & doctuli, præsertim qui Typographorum editionibus præfuerunt, nonnunquam iuxta vulgatam Græcorum lectionem. Zegeri Hieronymus hunc locum legit, *nobis, nobis*; noster, & Parisijs, & Antuerpiæ nunc, ex Romana editione, excusus, *nobis, vobis*.

600. C. 2. v. 23. *Qui, cùm malediceretur, non maledicebat; cùm pateretur, non comminabatur: tradebat autem iudicanti se iniustè.*] Græci codices & enarratores constanter legunt, παρεδίδου δὲ τῷ κρίνοντι δικαίως, committebat

Didymus, Oecumenius.

tebat autem iudicanti iustè, supple, vindictam, vel causam suam, aut eos à quibus affligebatur, iuxta illud Deuteronomij, quod Paulus aliquoties citat, Mihi vindictam, ego retribuam. Græcis Syri concinunt, qui paraphrasticῶs verterunt: Sed tradebat iudicium suum iudici iustitiæ. Græcis & Syris, B. Augustinus, tractatu in Iohannem 21, conuenit, legens: Sed commendabat illi qui iustè iudicat. Existimarim his consonè traduxisse Interpretem nostrum: *Tradebat autem iudicanti iustè*; verùm, cùm id intelligendum putaretur de iudicibus à quibus Christus malis affectus est (quibus nisi se ipse tradidisset permisissetque, malis affici ab eis haud potuisset) mutatum esse *iustè* cum *iniustè*, ac *se* additum claritatis gratia: *Tradebat autem iudicanti se iniustè*. A nonnullis, maioris claritatis gratia, repetitum est *se*: *Tradebat autem se iudicanti se iniustè*. ita enim in duobus est scriptis, K. & Bessarionico. Vnicum si addatur, aptiùs quadret τῷ *iudicanti* præpositum, quo loco apud S. Cyprianum ponitur, 3[o] ad Quirinum 39[o] capite: *Tradebat autem se iudicanti iniustè*. Nam, quòd τῷ *iudicanti* postpositum esset, offensi quidam, verterunt *iudicanti*, alij in *iudicari*, alij in *iudicantes*. Atrebatensis Collegij sericatum manuscriptum habet: *Tra. au. iudicari se iniustè*. Author Glossæ & Carensis, enarrant, cum eo qui vulgò receptus est, hunc legendi modum: *Tra. au. iudicantes se iniustè*: cui subaudiunt *Deo Patri*. Quidam pro *autem* scripserunt *enim*: *. *Tradebat enim iudicanti se iniustè*; vt sententiam redderent loco conuenientiorem: quamquam rectiùs conueniat *autem*, pro *quinimmo* acceptum. Porrò, si ἀδίκως Græcè pro δικαίως legas, & *se*, subaudias, habeas cum legendi modum, qui vulgò receptus est: *Tradebat autem iudicanti se iniustè*; sed minùs authoritate firmatum, itaque affinem firmatiori ac probabiliori, eique obscuriori, *Tradebat autem iudicanti iustè*, vt non possit non fieri verisimile, ex illo mutatum esse. Zegerus pro eo DD. Cyprianum & Leonem citat; eodem iudicio, quo iam antè, ad proximam varietatem. Cæterùm, Paulinus, epistola secunda ad Senerum, antiquo, opinor, librariorum errore deceptus, scripsit: Tradebat autem se ad mortem iudicanti iniustè.

Deut. 32. e. 35. Rom. 12. d. 19. Heb. 10. f. 30.

*T. O. Pl. m.

C. 3. v. 8. *In fide autem ⁻ omnes' vnanimes, compatientes, fraternitatis amatores &c.*] V. Beda, Author Glossæ, Thomas, Carensis, Lyranus, & Richelius, interpretantur *in fide*: id enim plerique omnes codices legunt. Porrò, duo Parisiensium Ge. l. Di. l., vnus Hentenij, vnus noster T. littera signatus, is quem Quętelius excudit, & ij quos Claudius Guilliandus vidisse se memorat, habent *in fine*: id quod probant, Guilliandus, Zegerus, Hesselius, & plerique nostræ ætatis enarratores. Græcè enim constantissimè legitur τὸ δὲ τέλος *finis autem*; 601. ⁻ o.

ita & Syriacè ܘܒܫܘܠܡܐ Id alij transtulerũt, *summa autem* siue *in summa autem*; vetus Interpres *in fine autem*, pro, demum siue postremò. Hoc quidam non intelligentes, quòd τὸ *in fine* referrent ad *vnanimes*, mutandum iudicarunt, *fine* in *fide*, vocem, vt propinquissimam, ita optimè congruentem illi *vnanimes*. Cæterùm, plurima Latina exemplaria, præsertim scripta, tametsi *in fide* habeant, loquuntur *in fine* legendum esse. Addunt enim *in oratione estote* (*In fide autem omnes vnanimes in oratione estote*) id quod conuenire potest si *in fine* legas; si *in fide*, nequaquã. Carensis id animaduertens, retulit ad id quod sequitur, *compatientes*: *In oratione estote compatientes*. Rectiùs Thomas, Lyranus, & Richelius, ad textum non pertinere annotarunt, nec esse in antiquis aut correctis libris. Impressi codices pauci habent: optima scripta reijciunt. Beda & Author Glossæ non agnoscunt: Græci & Syri ignorant. Epanorthotes, *Omnes*, inquit, *vnanimes*, *compatientes*, Græcus, antiqui: in ecclesia, in epistola legitur *in oratione estote*. Epistola Dominicæ quintæ post Pentecosten ita incipit: *Fratres, omnes vnanimes in oratione estote, compatientes, &c.* Prætermisit diuini officij collector, τὸ *in fine*, quòd eo istud præcedentibus connectatur, ac proinde non congrueret ecclesiasticæ lectioni, quæ, præcedentibus omissis, hinc inchoanda censebatur. Adiecit autem id quod subaudiebat *in oratione estote*: quòd id congregatis ad orationem fidelibus opportunè conueniret, cùm mutilum alioqui & mãcum videretur fore exordium, maximè τοῦ *in fine* demto. Porrò, si *in fide* legisset, neutiquam id demsisset; neque *in oratione* addidisset. Quod autẽ hic ecclesiasticæ lectionis principio coactus adiecerat, id alij in textum scripturæ temere retulerunt. Simile accidit Ecclesiastici 15. versu primo, id quod ibi est annotatum.

602. C. 3. v. 15. *Parati semper ad satisfactionem, omni poscenti vos rationem, de ea quæ in vobis est spe.* Ita legunt emendatissimi codices, Brug. Malm. And. O. T. Mog., Gregorio Magno, in fine 2æ partis De vita pastoris, suffragante. Consonant Græci libri, & Græcanicus Scholiastes, Oecumenius. Complures porrò Latinorum codicum addunt *& fide*; sed non eodem omnes loco. Multi, *de ea quæ in vobis est spe & fide*, habent; plures, *de ea quæ in vobis est fide & spe*; vnus, *de fide quæ in vobis est & spe*. Quare, addititium id esse, vel hac ex varietate, satis clarum euadit. Syri scribunt, *de spe fidei*, siue, vt in manuscripto Syrico est, *fidei vestræ*; explicantes, haud dubito, id quod prototypum legit, περὶ τῆς ἐν ὑμῖν ἐλπίδος *de ea quæ in vobis est spe*.

603. C. 3. v. 19. *In quo & his qui in carcere erant spiritu veniens prædicauit.*]

Codices

Codices quidam, etiam Beda teste, *carne* legunt pro *carcere*: verùm, cum plerisque, Græca ac Syra reclamant. Græci ἐν φυλακῇ *in carcere* scribunt; Syri, quem intellexerint carcerem significantes, בשיול, quod est, in sepulchro, vel in inferno. Quod, iuxta libros quosdam, addit Beda, *conclusi*: *Qui in carcere erant conclusi*, Syricæ editioni, & vndecimo Parisiensium Græco exemplari, conforme est, sed vulgatæ editionis nostræ non esse videtur. Alia littera, inquit B. Thomas, habet, In carne conclusi erant. Eam quæ sequitur vocem, *spiritu*, quædam exemplaria *spiritibus* legunt, quibus Græca antigrapha constanter volunt, Syraque astipulantur, & concinit, Patrum, Hieronymi in 54um Isaiæ caput, & Augustini epistola 99, lectio: In quo, & his qui in carcere erant conclusi spiritibus, veniens præd. Cæterùm, facilè, Interpres, pro πνεύμασι spiritibus, πνεύματι legisse potuerit, id quod *spiritu* est, quo modo legi opinor in verioribus editionis nostræ exemplaribus. Vidi id in vetustissimo integerrimoque manuscripto Abbatiæ S. Andreæ iuxta Brugas, (quo vno Louanio exsules, deinceps vti potuimus) id quod hunc locum, cum D. Thoma, ita legit, vt initiò proposuimus: *In quo & his qui in carcere erant spiritu veniens prædicauit.*

C. 4. v. 12. *Carissimi, nolite peregrinari in feruore qui ad tentationem vobis fit, quasi noui aliquid vobis contingat.*] Pro *peregrinari*, in alijs codicibus esse *mirari*, testis est Beda. Græcum ξενίζεσθαι, *peregrinari* significat, à ξένος *peregrinus* deductum. Porrò, quia id quod in admirationem venit, peregrinum siue insolitum sit oportet, significat & admirari: quo modo intelligendum hoc loco est. Quamobrem Cyprianus, libri 4^i epistola 6^a, Carissimi, nolite mirari ardorem accidentem vobis, legit. Cæterùm, videtur Interpres, Græcam sectatus vocem, *peregrinari* hîc transtulisse, pro eo quod est peregrinum siue insolitum ducere (quis enim in locum τοῦ *mirari*, τὸ *peregrinari* substituisset?) & tamen, quarto versu superiori, ex eadem voce, admirari legitur: quamquam & illic varietas sit, nonnullis exemplaribus *peregrinantur*, alijs *admirantur*, alijs *obstupescunt* legentibus. 604.

C. 4. v. 14. *Si exprobramini in nomine Christi, beati eritis: quoniam,* 605.
quod est honoris, gloriæ, & virtutis Dei, & qui est eius spiritus, super vos *re- *requiescit MS. G. S.
quiescet.] Bibliorum margo notat in vno scripto legi: *Quoniam gloria Dei spiritus in vobis requiescit*; in tribus: *Quoniam gloria & Dei spiritus in vobis requiescit.* Illa lectio, ad Syriacum accedit: Quoniam spiritus gloriæ (gloriosus) Dei super vos requiescit: accedit & ad Tertullianum in Scorpiaco: Quoniam gloria & Dei spiritus requiescet in vobis. Hæc, ad plerorumque Græcorum codicum lectionem· ὅτι τὸ

τῆς δόξης καὶ τὸ τοῦ θεοῦ πνεῦμα ἐφ' ὑμᾶς ἀναπαύεται, ſiue, vt in Regio & Complutenſi eſt, ἀναπέπαυται, Quoniam quod (ſiue, qui) gloriæ & qui Dei ſpiritus ſuper vos requieſcit, ſeu requieuit. Tres Græci codices, à Pariſienſibus notati, δ. ι. ια., addunt δυνάμεως *virtutis*, receptæ à Latinis lectioni conformiter· ὅτι τὸ τῆς δόξης καὶ δυνάμεως καὶ τὸ τοῦ θεοῦ πν. ἐφ' ὑμᾶς ἀναπαύεται, vel, vt in δ. eſt, ἀναπέπαυται, Quoniam quod (ſiue, qui) gloriæ & virtutis & qui Dei ſp., ſuper vos requieſcit, vel requieuit. Addit id & Cyprianus, libri 4[i] epiſtola 6[a], Quia maieſtatis & virtutis Domini nomẽ in vobis requieſcit. Conijcit Cypriani commentator D. Pamelius, Cyprianum νεῦμα legiſſe, pro πνεῦμα; potuerit æquè ὄνομα· ὅτι τὸ τῆς δόξης καὶ τὸ τῆς δυνάμεως τοῦ θεοῦ ὄνομα. Porrò, *honoris*, quod Latinè legitur, nuſquam alibi inuenio: an Interpres adiecerit, an alius quiſpiam (idem enim vnum eſt cum *gloriæ*) neſcio. Conſequenter legunt Græci codices, cum D. Cypriano, κατὰ μὲν αὐτοὺς βλασφημεῖται, κατὰ δὲ ὑμᾶς δοξάζεται *Secundum illos quidem blaſphematur, ſecundum" vos' autem 'glorificatur': id quod, cum Tertulliano, Latini & Syrici non agnoſcunt.

* Quod *Cyp.* " nos *Cyp.* "honoratur *Cypr.*

NOTATIONES IN EPISTOLAM PETRI

APOSTOLI POSTERIOREM.

606. C. I. V. 16. *Non enim indoctas fabulas ſecuti, notam fecimus vobis, Domini noſtri Ieſu Chriſti virtutem &* "*præſcientiam*".] Tria Latina ſcripta; id quod in Biblijs ſignatur; *doctas* legunt, pro *indoctas*. Vtrum Interpres verterit, ex Græca voce σεσοφισμένοις conſtare non poteſt: intelligi enim ea poteſt, &, artificioſè aut ſapienter confictas, &, fallaces, inanes, veritate & ſapientia vacuas. Relinquitur ex Latinis exemplaribus præcipuè colligendum, quorum nobis iam copia deeſt.

a præſentiam ʒ *MS.R.G.*

607. C. 2. v. 7. *Et iuſtum Lot, oppreſſum, à nefandorum iniuria ac luxurioſa conuerſatione eripuit.*] Duo manuſcripta, pro *iniuria*, ſcribunt *iniuſta*; vnum, *impudica*. Aliud, pro *iniuria ac luxurioſa*, ſolum habet *impudica*: *A nefandorum impudica conuerſatione*; Regium exemplar, ſolùm *luxurioſa*: *A nefandorum luxurioſa conuerſatione*. Horum duorum alterum verum eſſe exiſtimarim; adiectum τὸ *iniuria* ſiue *iniuſta ac*, ab ijs quos offenderit τὸ *luxurioſa conuerſatione* ad *oppreſſum*, relatum. Nam & Græcum duntaxat habet ὑπὸ τῆς ἐν ἀσελγείᾳ ἀναστροφῆς, A nefariorum in laſciuia conuerſatione.

NOTA-

NOTATIONES IN EPISTOLAM IOHANNIS APOSTOLI PRIMAM.

C. 2. v. 14. *Scribo vobis infantes, quoniam cognouiſtis patrem.* Subij- 608.
ciunt antiqui Latini codices, nominatim is quem nunc vidimus, à
R[do] S. Andreæ Abbate commodatus: ' *Scribo' vobis patres, quia co-* 'Scripſi G. S.
gnouiſtis eum qui ab initio eſt. Conſonat Lugdunenſis editio anni 1514:
ſuffragantur Græci & Syrici codices: adſtipulatur, Auguſtinus, Beda,
Thomas, & Oecumenius, tractatores. Videtur hic verſiculus omiſ-
ſus fuiſſe, tum quia proximè præcedenti verbis ac re ſimillimus eſt,
tum quia paulò antè idem prorſus lectus eſt. Cùm enim Apoſtolus,
omni animum addidiſſet ætati, vt, Seruatoris aucta beneficijs, in
Domino gauderet gloriareturq.; cupiens, maiori id pondere mentes
penetrare, fixumque inhærere, iterum egit. Et infantes quidem ſiue
pueri, atque adoleſcentes, quos plerique libri iuuenes hîc vocant
(Græcis eadem eſt vox quæ priùs, νεανίσκοι) ab omnibus concorditer
repetuntur: patres, ſiue ſenes, cur præteriti ſint? An quòd ſufficc-
ret, ſenes, quippe per ſe ſapientes, ſemel monuiſſe? Vna eſt Complu-
tenſis editio Græca, (Regia namque eadem eſt) quæ, vulgaribus La-
tinorum codicibus ſimiliter, omittat.

C. 2. v. 22. *Quis eſt mendax, niſi is qui negat quoniam Ieſus non eſt* 609.
Chriſtus?] Quidam codices auferunt *non*: ſed videtur Interpres, ita
vt in Græco erat, reliquiſſe. legitur enim in pleriſque ac melioribus
Latinis libris, vt in Græcis vnaque Syriacis. Porrò, vt Græcè & Sy-
riacè duæ negationes vehementiùs negant, ita intelligendum eſt &,
quod ad Græci imitationem verſum eſt, Latinum. Quare, non eſt
alius loci ſenſus, lecta quàm omiſſa negatione; ſed hic vnus: Men-
dax eſt qui negat Ieſum eſſe Chriſtum, ſeu, qui negando ait quòd
Ieſus non ſit Chriſtus.

C. 4. v. 3. *Et omnis ſpiritus qui ſoluit Ieſum, ex Deo non eſt: & hic eſt Anti-* 610.
chriſtus.] Ita legunt Latini libri, *Omnis ſpiritus qui ſoluit Ieſum.* Græci ha-
bent, Et omnis ſpiritus, qui non confitetur Ieſum ⁻ Chriſtum' in ⁻ S.
carne veniſſe, ex Deo non eſt. Græcis Syri conſentiunt: & Cypria-
nus, libri 2[i] contra Iudæos 7° * capite, ſuffragatur. Latinis, Leo, epi- * *octauo iuxta*
ſtolæ 10[a] capite quinto, adſtipulatur. Quin & in Græcis codicibus *Pamelij edi-*
olim id lectum fuiſſe, quod nunc in Latinis, Græcus Socrates, hiſto- *tionem.*
riæ tripartitæ libro 12° *, teſtatur. Auguſtinus, tractatu 6°, legit atque * *Cap. 4.*
exponit vtrumque.

611. Id quod ſequitur *Et hic eſt Antichriſtus*, Græcè eſt *Et hic eſt Antichriſti*: καὶ τοῦτό ἐστι * τοῦ ἀντιχρίστου. Syri verterunt: Sed hic eſt ab ipſo pſeudochriſto. Cyprianus, rem planiùs explicans: Qui autem negat in carne veniſſe, de Deo non eſt, ſed eſt de Antichriſti ſpiritu.

* τὸ Gq.

612. C. 5. v. 7. & 8. *Quoniam tres ſunt qui teſtimonium dant in cælo, Pater, Verbum, & Spiritus ſanctus: & hi tres vnum ſunt. Et tres ſunt qui teſtimonium dant in terra, Spiritus, Aqua, & Sanguis: & hi tres vnū ſunt.*] Quinque ſcripta auferunt vniuerſa hæc, *in cælo, Pater, Verbum, & Spiritus ſanctus: & hi tres vnum ſunt. Et tres ſunt qui teſtimonium dant*; legunt duntaxat: *Quoniam tres ſunt qui teſtimonium dant in terra, Spiritus, &c.* Quibus, Syriaci codices, & Græci non pauci, conſentiunt. Epanorthotes, deeſſe hæc eadem Græcis libris, & antiquis Latinis, annotat. His multi veterum Patrum ſuffragantur. inter Latinos, Auguſtinus libri 3[ii] contra Maximinum capite 22°, Leo epiſtolæ 10ª capite 5, Beda hanc enarrans ſcripturam. Inter Græcos, Cyrillus libri 14, theſauri capite 5, Oecumenius in hunc ſcribens locum. Et horum, tum authorum, tum codicum, plerique, etiam τὸ *in terra* auferunt. Manuſcriptum S. Andreæ, poſtponit teſtimonium eorum qui in cælo, teſtimonio eorū qui in terra teſtantur. id quod adiectionis indicium eſt. Porrò, Hieronymus, præfatione in Catholicas epiſtolas, ab infidelibus tranſlatoribus, patris, verbique, ac ſpiritus teſtimonium, omiſſum, queritur. id quod, pro pleriſque Latinis libris, qui id ita vt initiò propoſuimus legunt, facit. quibus Græca Complutenſis editio, & quæ ex ea ſunt, cum alijs quas vidimus non paucis, conſonant. Inter omnes Pariſienſium Græcos codices, ne vnus eſt qui diſſideat; niſi, quòd, ſeptem, duntaxat τὸ *in cælo* confodiant: ſi tamen ſemicirculus, lectionis deſignans terminum, ſuo loco ſit collocatus. Huc, Higini, à B. Petro Papę noni, lectio, quę in prima eius epiſtola exſtat, accedit.

613. Id quod poſtremum eſt octaui verſus, ad eos qui in terra teſtantur ſpectās, *Et hi tres vnum ſunt*, multa Latina exemplaria, nominatim id quod à S. Andreæ ſodalibus olim ſcriptum eſt, D. Thoma ſuffragante, tollunt. Quibus Græca Complutenſis editio, cum filiabus, adſtipulatur. Legitur porrò, vt in Latinis alijs libris, ita & in reliquis quęcunque vidimus exemplaribus Græcis; adhæc, in Syricis teſtamentis; denique, à Patribus, quorum iam producta ſunt loca; at differenter. Latini enim codices, cum Aug°, Cyrillo, Leone, Beda, *Et hi tres vnum ſunt* habent; Græci verò, cum Oecumenio, & Syricis: *Et hi tres ad*, vel, *in vnum ſunt*, καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσι; Higinus: *Et tres in nobis ſunt.* Porrò, de patre, verbo, & ſpiritu ſancto, qui eorum teſtimonium

hîc

hîc agnoſcunt Græci codices, καὶ οὗτοι οἱ τρεῖς ἕν εἰσι ſcribunt: quamquam Complutenſis, qui hoc non niſi ſemel legit, εἰς τὸ ἕν habeat. Ex Higino, & hoc obſerua, quòd, tres in terra teſtantes, aquam numeret, ſanguinem, & carnem; cæteris vniuerſis contradicentibus.

NOTATIO IN EPISTOLAM IOHANNIS APOSTOLI TERTIAM.

V. 4. *Maiorem horum non habeo gratiam, quàm vt audiam filios meos in veritate ambulare.*] Regia editio ex Complutenſi oriunda, legit ita vt Græcè eſt: *Maius horum non habeo gaudium, quàm &c.* Atqui, Interpres, pro χαρὰν *gaudium*, viciniſſimam vocem χάριν, quæ *gratiam* ſignificat, legiſſe videtur: quæ & in decimo Pariſienſium Græco exemplari exſtat. Inſolitus loquendi modus, facilè tamen obuio ſenſu, *Maiorem horum non habeo gratiam*, pro: Nihil mihi perinde gratum eſt, vt quòd audiam &c. 614.

NOTATIONES IN EPISTOLAM IVDÆ APOSTOLI.

V. 3. *Deprecans ſupercertari ſemel traditæ ſanctis fidei.*] Duo exempla- 615.
ria *ſupercertare* legunt: quo modo id quod Græcè eſt ἐπαγωνίζεσθαι rectiùs vertas. Cæterùm, potuerit Interpres, *ſupercertari*, id quod in pleriſque eſt libris, vt deponenti verbo vſus eſſe, quemadmodum in Sapientiæ & Eccleſiaſtici libris aliquoties *certari* & *concertari*. cui ſententiæ B. Thomæ commentarius ſuffragatur. *Sap. 15. b. 9. Eccleſ. 4. d. 33. 11. a. 9. 38. c. 29.*

V. 12. *Nubes ſine aqua, quæ à ventis circumferuntur.*] Latinus Regij 616.
operis textus, *conferuntur* habet, pro *circumferuntur*, quod in alijs eſt libris. Græcorum codicum, quidam, Regius nominatim, παρεκφερόμεναι, alij περιφερόμεναι, legunt. Illud, Latino Regis textui; vtrumque, cæteris Latinis libris, non malè conuenit.

NOTA-

NOTATIONES IN APOCALYPSIN IOHANNIS APOSTOLI.

617. C. 5. v. 10. *Et fecisti nos Deo nostro regnum & sacerdotes, & regnabimus super terram.*] Antiqui codices *regnabunt* legunt, adstipulante B. Cypriano, 2[i] aduersus Iudæos 15° capite. Quædam Græca exemplaria βασιλεύσουσιν *regnabunt* habent, sed præmittunt αὐτοὺς *eos:* Et fecisti eos Deo nostro reges & sacerdotes, & regnabunt super terram. Alia verò Græca exemplaria, vulgari Latinorum codicum scripturæ similiter, ἡμᾶς, βασιλεύσομεν, habent: Et fe. nos Deo no. reges & sa., & regnabimus super terram. Interpres & Cyprianus, ἡμᾶς, βασιλεύσουσιν, legisse videntur: quem legendi modum, facilè persuadear, in illos demutatum esse. verùm, etsi *nos* in *eos* mutes, præcedit tamen proximè: Et redemisti nos Deo in sanguine tuo, ex omni tribu, & lingua, & populo, & natione. verba sunt quatuor animalium & 24. seniorum, laudes & gratias Christo, suo totiusque Ecclesię nomine, canentium.

618. C. 8. v. 3. *Et data sunt illi incensa multa, vt daret de orationibus sanctorum omnium super altare aureum.*] Duo codices signantur omittere, Græcæ scripturæ similiter, præpositionem *de* (*vt daret orationibus*) cæterùm videri possit Interpres explicationis gratia addidisse. Primasius legit: Vt daret orationes. si tamen non sit mendum.

619. C. 8. v. 12. *Et diei non luceret pars tertia, & noctis similiter.*] Quidam libri primo casu *nox*, quidam tertio *nocti*, vnus sexto *nocte*, plerique secundo *noctis* legunt. *Noctis* secundo, aut *nocti* tertio casu, alterum amplectendum videtur. Græcè ad verbum est: Et dies non luceret tertium sui, & nox similiter. Primasius scribit: Et dies eandem partem amitteret, & nox similiter.

620. C. 12. v. 2. *Et in vtero habens, & clamabat parturiens.*] Quidam codices legunt: *Et in vtero habens clamabat*; quidam: *Et in vtero habens clamat.* Illud Græco Regiæ editionis textui, hoc alijs Græcis exemplaribus consentaneum est. Primasius scribit: Et erat prægnans, & clamabat. quem ad modum, si, quæ in plerisque est libris, seruare visum est, mediam coniunctionem, iungendum erit, τὸ *& in vtero habens*, iis quæ præcedunt, nouaque hinc inchoanda sententia: *Et clamabat*, seu, *clamat*, *parturiens*, *& cruciatur vt pariat*; aut certè, τῷ *& in vtero habens*, *erat* subaudiendum.

C. 13.

C. 13. v. 15. *Et faciat, vt, quicunque non adorauerint imaginem bestiæ, occidantur.*] Alij libri *faciat*, alij *faciet*, alij *facit* legunt. *Faciat*, Primasio consonat, & plerisque antigraphis Græcis: pendetque ab eo quod præcedit, *datum est illi vt*. *Facit*, Græcis Hispanorum editionibus respondet. ποιεῖ istæ, ποιήσῃ illa habent. 621.

C. 14. v. 5. *Sine macula enim sunt ante thronum Dei.*] Quatuor Latina scripta in Bibliorum margine signata, & quintum, quod ex S. Andreæ Abbatia cõmodatò accepimus, auferunt illud *ante thronum Dei*, Græca Complutensium editione, cum filiabus, adstipulante. Cum alijs porrò Latinis codicibus, multi Græci addunt. Aretha tractator Græcus, *Hi sunt qui sequuntur agnum* legit, loco istius *Ante thronum Dei.* 622.

C. 15. v. 3. *Iustæ & veræ sunt viæ tuæ, Rex seculorum.*] Manuscripta exemplaria duo, ea quæ margo Bibliorum signat, & impressa totidem, Lugduni vnum anno 1514, Coloniæ alterum anno 1529, pro *seculorum*, habent *sanctorum*, Græcis libris consentaneè. Porrò, quòd in plerisque *seculorum* legatur, fortè, dictionum contractarum affinitas, causam dedit. quædam enim veterum exemplarium scõr℞, quædam scribunt scĩor℞. Cæterùm, est, & inter ἁγίων & αἰώνων, Græcè, non parua affinitas. Græcæ Hispanorum editiones, cum Primasio & Aretha, τῶν ἐθνῶν gentium scribunt. 623.

C. 18. v. 2. *Et exclamauit in fortitudine, dicens: Cecidit, cecidit Babylon.*] Plurimi & optimi codices, cum B. Anselmo, pro *in fortitudine*, *in forti voce* scribunt, consentientibus Aretha & codicibus Græcis, α, ις, ac Regiis. Primasius habet: Et excla. voce magna & forti, dicẽs. id quod ad alia Græca exemplaria accedit, quæ legunt: Et excla. in fortitudine, voce magna dicens. 624.

C. 18. v. 13. *Et cynamomum, & odoramentorum, & vnguenti, & thuris, & vini, & olei, & similæ, & tritici, & iumentorum, & ouium, & equorum, & rhedarum, & mancipiorum, & animarum hominum.*] Vt cætera hîc gignendi casu leguntur; ita, id quod primum est, *cynamomum*, apud Primasium *cynamomi* legitur. Subauditur autem, ex iis quæ præcedunt, *merces*. Porrò, Græci, vt *cynamomum*, ita & sequentia omnia nomina vsque ad *& equorum*, accusandi casu scribunt; quæ verò deinde sequuntur, hoc modo: *Et equorum, & rhedarum, & mancipiorum, & animas hominum*. longè congruentiùs: hærent enim aptè præcedentibus: *nemo emet amplius*: at vox *merces*, interrupto sermone, non nisi incommodè huc attrahi potest. Ad Græca, Primasij lectio, tam- 625.

etsi *cynamomi* habeat, accessisse videtur: an nostra, ex eo quod *cynamomum* scribat, concinuisse videri possit?

626. C. 19. v. 1. *Laus, & gloria, & virtus, Deo nostro⁻ est'.*] Latinus Re-
⁻ 1 M.G. giorum Bibliorum textus legit: *Salus & virtus, & gloria, Dei nostri*: cui Græcus eorundem Bibliorum textus, cum Parisiensium exemplaribus, α & ις, conformis est. Alia Græca exemplaria habent: Salus, & gloria, & honor, & virtus, Domino Deo nostro. quibus Arethæ lectio accedit. Primasius: Salus & claritas Deo nostro.

627. C. 19. v. 15. *Et de ore eius procedit gladius acutus, vt in ipso percutiat gentes.*] Multi libri addunt *gladius ex vtraque parte acutus*, quibus volunt exemplaria Græca, α, ις, & Regia, suffraganturque Tractatores, Anselmus, Aretha, ac Primasius, & capite vltimo secundi aduersus Iudæos Cyprianus. Alij porrò Latini codices, cum alijs Græcis exemplaribus, haud paucis, Bedæ similiter, id non agnoscunt.

628. C. 21. v. 11. *Et lumen eius simile lapidi pretioso, tanquam lapidi ᵃ iaspidis', sicut crystallum.*] Græcè est tanquam lapidi iaspidi crystallizanti. id
ᵃ iaspidi. 1 MS. G. quod Primasius exponens legit: Quasi lapidi iaspidis, refulgenti in modum crystalli.

629. C. 21. v. 15. *Et qui loquebatur mecum, habebat mensuram arundineam auream, vt metiretur ciuitatem.*] Quædam exemplaria, cum B. Anselmo, *arundinem* scribunt: itaque est Græcè: Habebat mensuram, calamum, seu, arundinem, auream. id quod per appositionem rectiùs intelligas *mensuram arundinem auream*, quàm arundineam intelligas mensuram & auream fuisse, quod fieri non possit. Primasius legit: Habebat arundinem auream ad mensuram. Quædam exemplaria Græca omittunt mensuræ nomen; duntaxat legunt: Habebat calamum, seu, arundinem auream· εἶχε κάλαμον χρυσοῦν.

630. C. 22. v. 11. *Et⁻ qui' iustus⁻ est', iustificetur adhuc.*] Vetusta exem-
⁻ 1 MS. Ans. G. plaria, Anselmo concinente, legunt *iustitiam faciat adhuc*, S. Andreæ
⁻ 2 MS. Ans. G. & nouem in Biblijs notata. His conformiter, Græci Hispanorum codices, & Græcus enarrator Aretha, δικαιοσύνην ποιησάτω habent. Alij Græci codices, δικαιωθήτω *iustificetur*, ita vt in vulgaribus est Latinorum libris, scribunt. Primasius monet, aliam translationem habere *iustiora faciat*: quomodo Cyprianus legit, libri De bono patientiæ nono, & 3ⁱⁱ ad Quirinum 23° capite.

631. C. 22. v. 14. *Beati qui lauant stolas suas*, vt sit potestas eorum in ligno*
*in sanguine agni o.

vitæ, &

vitæ, & per portas intrent in ciuitatem.] Græci libri, Cypriano* & Aretha suffragantibus, legunt· μακάειοι οἱ ποιοῦντες τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, quod est, Beati qui faciunt præcepta eius. Latini, & quidem constanter, scribunt: *Beati qui lauant stolas suas*. Fortè ab Interprete lectum est· μακάειοι οἱ πλύνοντες τὰς στολὰς αὐτῶν. quæ lectio, si, quod Zegerus annotauit, verum est, in nonnullis codicibus exstat. *In sanguine agni*, quod addunt quidam, ex septimo capite superiori huc adiectum est, vbi legitur: Et lauerunt stolas suas, & dealbauerunt eas in sanguine agni.

** Lib. 2. aduer. Iudæos capite 22.*

Apoc. 7. d. 14.

FINIS.

LOCA S. SCRIPTVRÆ, QVÆ, HIS IN NOTATIONIBVS, παρέργως TRACTANTVR.

LOcus Exodi 3. a. 1: *Moyses autem pascebat oues Iethro soceri sui*; tractatur Exodi capite 4. versu 18.
Deuter. 6. c. 13: *Et illi soli seruies.* Deut. c. 10. v. 20.
Iosu. 18. d. 22. *Betharaba & Samaraïm.* Ioh. c. 1. v. 28.
Iud. 16. b. 9: *Cùm odorem ignis acceperit.* Iud. c. 15. v. 14.
1. Regum 22. b. 9: *Et erat primus inter seruos Saul.* Reg. 21. v. 7.
1. Paral. 6. c. 57. f. 67: *Porrò filijs Aaron dederunt ciuitates ad &c.* Iosu. c. 21. v. 21.
1. Paral. 6. e. 60: *Omnes ciuitates tredecim.* Iosu. c. 21. v. 37.
2. Paral. 4. a. 3: *Similitudo quoq. boum erat subter illud.* 3. Regũ 7. v. 24.
Nehemiæ septimum caput & octaui principium explicantur Ezræ c. 2. v. 69.
3. Ezræ 5. e. 44. *Et de præpositis ipsis per pagos &c.* Ezræ c. 2. v. 69.
Psal. 42. b. 6: *Salutare vultus mei & Deus meus.* Psal. 41. v. 7.
Psal. 108. a. 8: *Et episcopatum eius accipiat alter.* Psal. 13.
Sap. 1. b. 6: *Et non liberabit maledictũ à labijs suis.* Sap. c. 1. v. 15. & 16.
Eccles. 4. d. 33: *Et vsque ad mortem certa pro iustitia.* Eccles. c. 11. v. 9.
Isa. 15. b. 5: *Vsque ad Segor vitulam consternantem.* Ier. 48. v. 34.
Isa. 19. c. 15: *Incuruantem & refrenantem.* Isa. c. 9. v. 14.
Isa. 19. c. 17: *Et erit terra Iuda Ægypto in pauorem.* Isa. c. 9. v. 14.
Isa. 24. a. 5: *Et terra infecta est &c.* Psal. 105. v. 38.
Isa. 42. a. 4: *Non erit tristis neque turbulentus &c.* Matth. c. 12. v. 20.
Ier. 23. a. 6: *Et hoc est nomen quod vocabunt eum &c.* Ier. 33. v. 16.
Ier. 32. b. 10: *In die ruinæ suæ.* Ier. 32. v. 8.
Ezech. 11. b. 12: *Sed iuxta iudicia gentium &c.* Ezech. c. 5. v. 7.
Dan. 4. e. 22: *Et cum bestijs ferisque erit habitatio tua.* Dan. 4. v. 29.
Ose. 2. d. 23. *Et miserebor eius quæ fuit Absque misericordia.* Rom. c. 9. v. 25.
Zach. 9. b. 9: *Ascendens super asinum.* Matth. c. 21. v. 5.
Matth. 10. d. 32: *Omnis ergo qui confitebitur me.* Luc. c. 12. v. 8.
Matth. 13. g. 55: *Et fratres eius Iacobus & Ioseph.* Mar. c. 15. v. 47.
Matth. 15. d. 39: *Et venit in fines Magedan.* Marc. c. 8. v. 10.
Matth. 16. d. 23: *Vade post me Sathana.* Matth. c. 4. v. 10.
Matth. 27. e. 40: *Vah qui destruis &c.* Marc. c. 15. v. 29.
Matth. 27. f. 49: *Cæteri verò dicebant: Sine.* Mar. c. 15. v. 36.
Mar. 13. d. 32: *De die autem illo vel hora &c.* Matth. c. 24. v. 36.

Mar. 15.

Mar. 15. b. 22: *Et perducunt illũ in Golgotha locum.* Matth. c. 27. v. 33.
Mar. 15. c. 29: *Vah qui destruit templum.* Matth. c. 27. v. 40.
Luc. 3. f. 35. 36: *Qui fuit Sale, qui fuit Cainam.* Gen. c. 11. v. 12.
Luc. 10. c. 15: *Et tu Capharnaum, vsque ad cælũ &c.* Matth. c. 11. v. 23.
Luc. 11. a. 3: *Panem nostrum quotidianum.* Matth. c. 6. v. 11.
Luc. 12. g. 56: *Hoc autem tempus quomodo non probatis?* Matth. c. 16. v. 2. & 3.
Luc. 17. g. 35: *Duo in agro, vnus assumetur &c.* Matth. c. 24. v. 41.
Luc. 18. d. 19: *Quid me dicis bonum?* Matth. c. 19. v. 17.
Luc. 20. g. 47: *Qui deuorant domos viduarum.* Matth. c. 23. v. 14.
Ioh. 19. c. 17: *Hebraicè Golgotha.* Matth. c. 27. v. 33.
Act. 1. c. 19: *Ita vt appellaretur ager ille &c.* Matth. c. 27. v. 8.
Act. 1. d. 20: *Fiat commoratio &c.* Psal. 13.
Gala. 5. b. 7: *Quis vos impediuit &c.* Gal. c. 3. v. 1.

FINIS.

Omnia, Catholicæ Ecclesiæ, eiusque in terra conspicui capitis, Romani Pontificis, iudicio, submissa sunto.

Franc. Lucas.

Notationes istæ in vniuersa Biblia, magna diligentia & fide ex varijs exemplaribus, ad communem studiosorum Diuinæ Scripturæ vsum collectæ, textui vulgatæ editionis illustrãdo non parum conferent; dignæ proinde sunt (mea quidem sententia) quæ typis excudantur. Brugis vltimo Iulij anno 1579.

Ita est Iacobus Eeckius S. Theologiæ L. Archidiaconus Brugens. idemque librorum Censor declaratus.

ERRATA.

Facici 17. *linea* 4. *addatur* quia: Quia animum &c. *fa.* 26. *l.* 35. qui diabolum. l. 39. [a] memor. exemplár Venetum, *tollatur id è textu; legatur in margine.* 28. l. 25. examinatas. 38. l. 29. Proinde. 48. l. 31. alicuius, ciuitatis. 55 l. 12. Interpreti. l. 35. Sein. 59. *l.* 21. mortis magna. 72. *l.* 1. Regium. 81. *l.* 12 describit. *l. vltima, in margine* H pro *n. ita & fa.* 82. *l.* 3. 95. *l.* 32. nonum *pro* nouum 135. *l.* 16. מָרוֹם 139. *l.* 20 *in margine* O *maiusculum, ita vt sit exemplaris m. s nota. ita &* 157. *l.* 9. 160. *l.* 1. Ps. 117. *Versus. l.* 19. Hebræi. 164. *l.* 26. an *pro* à. 167. *l.* 2. inmaturitate *unica voce.* 168. *l.* 15. φυλάξει, *& ita deinceps per v.* 173. l. 27. quidam. 176. *l.* 27. & 29. prudentiam *pro* sapientiam. 177. l. 22. וּמֵחָרוּץ תְּבוּאָתָהּ 180. l. 37. *ποιμανεῖ ἀνέμους.* 188. *l.* 6. deuocare, deuotare. 189. *l.* 17. receperunt. 190. *l.* 31. truduntur. 197. *l.* 23. sed legunt לָךְ 198. *l.* 36. תְּהִלָּה.